ఆంధ్ర సాహిత్యములో హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము

1978లో పిహెచ్. డి. పట్టము కొరకు
ఉస్మానియా విశ్వవిద్యాలయమునకు
సమర్పించిన, పరిశోధన గ్రంథము.

డాక్టర్ వాసా ప్రభావతి
ఎం. ఏ. పిహెచ్.డి.

Andhra Sahityamulo Harischandropakhyanam

By **Dr. Vasa Prabhavati**

ప్రథమ ముద్రణ మార్చి 1987

మూల్యము రూ. **65/-** లు.

ప్రతులకు :

వి. వి. ఎస్. ప్రకాష్,
వాసా నిలయం,
11/2 ఆర్. టి. మునిసిపల్ కాలనీ,
మలక్‌పేట, హైదరాబాదు - 500 036.

కవరు పేజీ : శీలా వీర్రాజు

ముద్రణ :
స్నేహలతా ప్రింటర్స్,
తిలక్‌నగర్, హైదరాబాదు.

కానుక

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

డా॥ బూపల్లపుల సత్యన్నారాయణగారికి

[illegible]

శ్రీమతి బూపల్లపుల సూర్యమ్మగారికి

[illegible]

[illegible]

—వాసా ప్రభావతి

Andhra Sahityamulo Harischandropakhyana

By **Dr. Vasa Prabhavati**

ప్రథమ ముద్రణ మార్చి 1987

మూల్యము రూ. **65/-** లు.

ప్రతులకు :

వి. వి. ఎస్. ప్రకాష్,
వాసా నిలయం,
11/2 ఆర్. టి. మునిసిపల్ కాలనీ,
మలక్‌పేట, హైదరాబాదు - 500 036.

కవరు పేజీ : శీలా వీర్రాజు

ముద్రణ :
స్నేహలతా ప్రింటర్స్,
తిలక్‌నగర్, హైదరాబాదు.

కానుక

ఘన జటావల్లభుల వంశమున జన్మించి

ఆర్థిక శాస్త్రమున డాక్టరేటు పట్టము పొంది

యునైటెడ్ నేషన్సులో

ఆర్థిక సలహాదారుగా పనిచేసి

విశేష ఖ్యాతి సంపాదించి

బంధు మిత్రులకు ఆత్మీయులైన

నా మేనమామ

డా॥ జటావల్లభుల సత్యన్నారాయణగారికి

వారి సతీమణి, ఆదర్శ గృహిణి

శ్రీమతి జటావల్లభుల సూర్యమణిగారికి

నా ఈ గ్రంథాన్ని కానుకగా

సమర్పిస్తున్నాను.

—వాసా ప్రభావతి

ఆచార్య తూమాటి దొణప్ప
ఉపాధ్యక్షులు
తెలుగు విశ్వ విద్యాలయం
ఆంధ్రప్రదేశ్.

ప్రస్తావన

—తూమాటి దొణప్ప

వైదిక వాఙ్మయంలోను, లౌకిక వాఙ్మయంలోను విశేష ప్రచార ప్రశస్తులు పొందిన పురా భారత గాథాచక్రంలో హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానం ఒకటి. పౌర జానపదులు ఈ ఇరు వర్గాలలోను ఊరూరా, వాడవాడలా లోకాలోకవ్యాప్తిగల ఆఖ్యానమిది. వేద హరిశ్చంద్రవృత్తంలోను, కావ్య హరిశ్చంద్రవృత్తంలోను ఇంచుమించుగా ఇతివృత్తం ఒక్కటే! అందునా ఇందునా కథానాయకుడూ ఒక్కడే. ఐనా, వేద హరిశ్చంద్రునకూ, కావ్య హరిశ్చంద్రునకూ సత్యవాక్పరిపాలనంలో అజగజాంతరం ఉంది. ఒకరు అబద్ధాలపుట్ట; ఒకరు సుబద్ధాలపట్ట.

దేవభాష కానివ్వండి, దేశభాషలు కానివ్వండి కవులకూ, కథాకారులకూ, తక్కిన కళాకారులకూ కావ్య హరిశ్చంద్రమే కథావస్తువు. కావ్యనాయకపరమైన కర్తవ్య పాలనంకోని కఠోరదీక్ష ఆర్షధర్మ నిర్వహణోత్సుకులైన ఆయా శిల్పులను అమితంగా ఆకర్షించినందువల్లనే కాబోలు కథావస్తు స్వీకారంలో ఈ రీతి ఎంపిక జరిగినట్లు ఊహించవచ్చు.

దేశభాషా సాహిత్యాలలో-శిష్ట జనుల కూర్పులోనే కాక జానపదుల తీర్పులోను-ఈ కథకుగల ప్రాముఖ్యం అంతా ఇంతా అని చెప్పలేము. విశ్వ, నక్షత్రక విశ్వామిత్ర హరిశ్చంద్రాది కథాగతపాత్రల గుణ శీలాల పరిగణన అనుదిన వ్యవహారంలో ఆబాల గోపాలనికి కొట్టినపిండి. 'వాడసలే విశ్వామిత్రుడు, వాడికితోడు వీడొక నక్షత్రకుడు' అన్నది నాగరుల పలుకుబడి. "అడి తప్పనివాడు అరిచంద్రమారాజు-పలికి బొంకనివాడు బల్లాణరాజు" అన్నది జానపదుల నుడికారం.

ప్రస్తుతం ముద్రితరూపాన వెలువడుతున్న ఈ గ్రంథం డా॥ శ్రీమతి వాసా ప్రభావతిగారి ఉదాత్త పరిశోధనా సమారాధనకు సుఫలంగా ఉస్మానియా

విశ్వ విద్యాలయం వారినుంచి తెలుగులో పి.హెచ్.డి. పట్టం పొందిన సిద్ధాంత ప్రబంధం. సృజనాత్మక సాహితీ నిక్షేపణంలోనూ, విమర్శనాత్మక రచనా వైచక్షణంలోనూ సమానమైన శక్తి, ఆసక్తి ఉన్న సాధకులు చాల అరుదు. ఈ రెంటింటా మంచి పేరుపెంపులుగల విదుషీమణి డా॥ ప్రభావతిగారు.

సామగ్రి సంకలనంలోనూ, చారిత్రక సమన్వయంలోనూ, శాస్త్రీయ విశ్లేషణంలోనూ, సమీక్షా నిర్ణయ ప్రకటనంలోనూ ప్రశంసావహమైన దృఢ పరిశ్రమ ఈ ప్రబంధ నిబంధనంలో కన్పిస్తుంది. వివిధ యుగాలలో వివిధ సాహితీ శాఖలలో ఆయా కవివతంసులు తెలుగులో తీర్చిన హరిశ్చంద్ర కథా కథనరీతుల సమీచీన సమీక్షణం ప్రకృత రచనకు పరమార్థం. ఇతర దేశ భాషల సాహితీ సృష్టిలోని సంవాది కథనాల తులనాత్మకానుశీలనం ఈ రచనా ద్యమంలోని ఒక విశిష్టత. డాక్టర్ ప్రభావతిగారి ఇతోఽధిక పరిశోధనా సాధనకు ఇది శుభాది కాగలదని మా ఆకాంక్ష. రచయిత్రికి మా హార్దికమైన అభినందనాలు.

ప్రభవ-ఉగాది పర్వదినం
మార్చి 30, 1987.

— ఆచార్య ఎం. కులశేఖరరావు

ఉస్మానియా విశ్వవిద్యాలయం
తెలుగు విభాగం అధ్యక్షులు.

తేది: 20-1-87

డా॥ వాసా ప్రభావతిగారు రచించిన 'ఆంధ్ర సాహిత్యంలో హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము' అనే సిద్ధాంత వ్యాసాన్ని శ్రద్ధగా చదివినాను. ఇటీవల వెలువడిన మంచి సిద్ధాంత గ్రంథాలలో ఇది ఒకటి అనే అభిప్రాయం నాకు కలిగింది.

డా॥ ప్రభావతిగారు ఈ పరిశోధన గ్రంథంలో ఇక్ష్వాకువంశ ప్రభువైన హరిశ్చంద్రుని గురించి సమగ్రంగా అన్ని విశేషాలు మనకు తెలియ చేసినారు. చాలామందికి నాటకాల్లో, కావ్యాల్లో కనిపించే సత్య హరిశ్చంద్రుడే తెలుసుకాని వేదాల్లోనూ హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానం ఉన్నదని, ఐతరేయ బ్రాహ్మణంలోని హరిశ్చంద్రుడు ఆంధ్రుల ప్రాచీన మూలపురుషునితో సంబంధం కలగినవాడని ఈ గ్రంథంలో వివరింపబడింది. ఈ విశేషం లోకంలో వెల్లడి కావడానికి ఈ గ్రంథం ఒక సాధనం కావడం హర్షించదగింది.

ఈ పరిశోధకురాలు బ్రహ్మాండ పురాణంలో, భాగవత మహాపురాణంలో, రామాయణంలో, మార్కండేయ పురాణంలో హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానం ఏవిధంగా వర్ణితమైందో వివరించి చెప్పినారు. ఈ వివరణతో కేవలం కథాంశాలు చెప్పడమేకాక అనేక ప్రామాణికమైన విశేషాలు ఉల్లేఖించినారుకూడ. వేద పురాణ హరిశ్చంద్ర కథలను తులనాత్మకంగా పరిశీలించే సందర్భంలో ఈ పరిశోధన పరమ ప్రామాణికంగా జరిగింది. పురాణ హరిశ్చంద్రుని కథ ధార్మికమైన పోరాటానికి, సత్య వాక్య పరిపాలనా వ్యవస్థను ఎంతటి గొప్పదనం కలదో నిరూపించింది. స్కాంద పురాణంలోని హరిశ్చంద్రుని కథ నవ్యతను కలిగినట్టిది. దానిలో వసంత కాలగమన వర్ణనము, విశ్వామిత్రుడు అనేక పక్షి మృగ సమూహాలను సృష్టించడం, మాయా మృగసృష్టి నూతనంగా చేసిన కల్పనములై ఉన్నాయి.

హరిశ్చంద్రుని కథతోపాటు త్రిశంకుని కథకూడ అనుబంధమై ఉండడం గమనించదగిన విషయం. ఇది తెలుగువారు త్రిశంకు స్వర్గంతో

ప్రతిరోజు జ్ఞాపకం చేసుకొనే వృత్తాంతం. ప్రభావతిగారు హరిశ్చంద్రుని కథను కూడ గ్రహించి దానిలో వుండే సమస్త విషయాలను ప్రస్తావించారు. ఈ పరి శోధన గ్రంథానికి ఎన్నో విశేషాలున్నాయి.

మన భాషలోనేకాక కన్నడ సాహిత్యంలో రాఘవాంకుడు హరిశ్చంద్ర కావ్యం రచించినాడు. ఈ కథను అతడు మహాభారతం నుండి గ్రహించినాడు. ఈ పరిశోధకురాలు ఈ కన్నడ కావ్యంలోని అనేక విశేషాలు వివరించడమే కాక దానిని తెలుగు కావ్యాలతోకూడ పోల్చడం వల్ల ఈ శోధనా పటిమ తార్కాణంగా ఉన్నది. చంద్రమతి దావాగ్నిలో ప్రవేశించుట, ఆమె పాతివ్రత్య మహిమచేత ఆ దావాగ్ని చల్లారి పోవుట. ఈ విషయాలు రాఘవాంకుని కావ్యంలో ఉన్నాయి.

తెలుగు సాహిత్యంలో గౌరన రచించిన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము మనకు అందరికీ తెలిసిందే. దేశీయ ఛందస్సులో ఆయన వ్రాసిన ఈ ద్విపద కావ్యం తెలుగువారి మన్ననను పొందింది. శ్రీమతి ప్రభావతిగారు ఈ కావ్యాన్ని గ్రహించి కూలంకషంగా చర్చించినారు. ఆయన చేసిన మార్పులు, చేర్పులు, ఆయన కవితలోని వైభవం రసపోషణ చాతుర్యం, శిల్ప లక్షణం, మొదలగు విశేషాలు చాలా చక్కగా ఈ సిద్ధాంత వ్యాసంలో చర్చించినారు. గౌరన, రాఘవాంకుల హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానంలోని సారూప్యాలనుకూడ ఈ పరిశోధకురాలు చూపించినారు.

ఈ సిద్ధాంత గ్రంథంలో శంకరకవి, శరభాంకకవి, రామరాజభూషణుడు, మల్లారెడ్డి, రామచంద్రకవి, రామభద్రకవి, లింగనామాత్యుడు, సుబ్రహ్మణ్యకవి మొదలైనవారు వ్రాసిన హరిశ్చంద్రుని కథలు, వాటి పూర్వాపరాలు చర్చింపబడినవి. డా॥ ప్రభావతి ఏ విషయం గ్రహించినా సమగ్రంగా చర్చచేసి ఆ విషయ స్వరూపాన్ని ఆవిష్కరింపజేసే సామర్థ్యం కలిగినవారు. సత్యసంధతను, ఉత్తమ శీలాన్ని నిలిపే హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానం ఈనాడు మనకు ఎంతయినా అవసరం వున్నది. సాంఘిక వ్యవస్థలో లోపాలు ఉన్నంతకాలం హరిశ్చంద్రుడు మనకు వెలుగుబాటను చూపిస్తూనే ఉంటాడు.

ఈ సిద్ధాంత వ్యాసంలో ఉండే కొన్ని విషయాలను మాత్రమే నేను ప్రస్తావించినాను. హరిశ్చంద్రుని కథకు సర్వస్వం అనదగిన గ్రంథం ఇది. ఇటువంటి ఉత్తమగ్రంథాన్ని తీర్చిదిద్ది, అనేక నూతన విషయాలను వెల్లడించిన డా॥ వాసా ప్రభావతిగారిని అభినందిస్తున్నాను.

— జి .వి. సుబ్రహ్మణ్యం

ప్రొఫెసర్ & హెడ్, డిపార్ట్‌మెంట్ ఆఫ్ తెలుగు,
యూనివర్సిటీ ఆఫ్ హైదరాబాద్,
హైదరాబాద్-500 139

హైదరాబాదు.
18-2-1987

హరిశ్చంద్ర కథా కల్పకము

మన పురాణములలో ప్రసిద్ధమైన, ప్రజా హృదయములను ఆకట్టుకొని, వివిధ సాహిత్య ప్రక్రియలలో విశేషముగా వెలుగొందిన ఉపాఖ్యానములలో మొదట పేర్కొనదగినది హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము వేదమునందును చెప్పబడియున్నది. అందువలన వేద పురాణ హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానములు ప్రసిద్ధములు. ఈ రెండింటిలో పురాణ హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము నధికమైన ప్రశస్తి లోకమునందును, సాహిత్య జగత్తునందును లభించినది. దానికి కారణము పురాణ హరిశ్చంద్రుని ఆదర్శపాత్ర స్వభావమే. సహృదయులకు ఆదర్శ పాత్రలయందు సహానుభూతి కలుగుట సహజము. మిశ్రపాత్రలయందు సానుభూతి జనించుట నైజము. దుష్ట పాత్రలయందు అసక్తి మాత్ర మాపరించియుండుట విదితము. సంతానముపైగల మమకారము వలన సత్యవాక్య పాలనము గావించుటయందు నిష్ఠ ప్రకటింపలేని వేద హరిశ్చంద్రుడు మన సానుభూతిని పొందగలడేమో కాని, సహానుభూతిని మాత్రము పొందలేడు. ఆడినమాటను కష్టము లెన్ని వచ్చినను నిలుపబెట్టుకొనుటకు యత్నించి, భార్యను అమ్ముకొని, పుత్రుని కోల్పోయినను కర్తవ్య నిష్ఠపై, సత్యవాక్య పాలనపై అచంచల దీక్షాసక్తిని ప్రకటించిన పురాణ హరిశ్చంద్రుడు సహృదయ హృదయ సింహాసనస్థితుడై యున్నాడు. అతడు షట్చక్రవర్తులలో నొకడుగా ప్రశస్తిగాంచినాడు; మహాపురుషుల జీవితముల కాదర్శప్రాయుడై నిలిచినాడు, కావ్యకథకు ధీరోదాత్త నాయకుడై వరలినాడు.

హరిశ్చంద్రుని చరిత్రము ఆఖ్యానముగాగాక ఉపాఖ్యానముగా మాత్రమే ప్రసిద్ధి చెందియుండుట గమనింపదగిన విశేషము. కొందరుకవులు తమ కావ్యములకుకూడ 'హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము' అని పేరుంచుట అక్కడక్కడ ముగా కన్పట్టుచుండును. దీనికి కారణమును కొంత గాఢముగా ఆలోచించినచో ఏట్లై యుండవచ్చునని తోచుచున్నది- కొన్ని కథలు లోకమునందు ఆసక్తితో చెప్పుకొని ఆనందించుటకు తోడ్పడును. మరికొన్ని కథలు ఉపదేశము కొరకై ఉదాహరణములుగా నిబంధించుట కుపయోగపడును. హరిశ్చంద్రుని కథ ఉభయతారకముగా నుద్భవిల్లినది. అతని వీరసత్యవ్రతనిష్ఠ ఉపరంజనమున కంటె ఉపదేశము వైపునకే ఒకింత మొగ్గు చూపునట్లు చేసినది. ఉపాఖ్యాన స్వభావముకూడ ఇట్టిదే. స్వీయప్రయోజనము సాధించుకొనుచు ప్రధాన విష యోని కార్యసాధనకు తోడ్పడునది ఉపాఖ్యానము. అంగిగానుండక అంగముగా రాణింపగల వైనము దానిది. ఉపరంజన శక్తిచేత ఔజ్జ్వల్యమును ప్రకటించుట కంటె ఉపదేశ మహిమచేత ఉపయోగిత్వము సాధించుట అధికము. కథ యందు సహజముగానున్న ఈ లక్షణమును గుర్తించి పురాణేతిహాసములు హరిశ్చంద్రుని కథను ఉపాఖ్యానముగా తమయందు సంతరించుకొని రాణించి నవి. సాహితీ లోకమునందు ఆ కథయొక్క ఉపాఖ్యాన స్వభావమే బలముగా మిగిలిపోయినది. ఆ కథను కావ్యముగా వ్రాసినను ఆ ఉపాఖ్యాన స్వభావ మునే ఉన్మీలింప జేసినట్లు ప్రయత్నించుటచే కావ్యములకు కూడ 'హరిశ్చంద్రో పాఖ్యాన'మను శీర్షికయే యుంచుట పరిపాటియయినది. ఆఖ్యానమైనను ఉపా ఖ్యానమైనను హరిశ్చంద్రుని సత్యనిష్ఠ ఆదర్శప్రాయము, కోటికొక్కడు ఆచ రించుటకు వీలుగా నుండుటచే ఉపదేశ ప్రధానముగా మిగిలిపోయినది.

సోదరి డా॥ వాసా ప్రభావతి "ఆంధ్ర సాహిత్యములో హరిశ్చంద్రో పాఖ్యానములు" అను శీర్షికను గ్రహించుట కూడ ఆ కథయందున్న ఉపాఖ్యాన స్వభావము చెప్పకయే చెప్పుచున్నది. వీరి సిద్ధాంత వ్యాసమునందు హరి శ్చంద్రుని కథ ఉపాఖ్యానముగాను, కావ్యేతివృత్తముగను, బహువిధ సాహిత్య ప్రక్రియలలో వ్యాపించిన ప్రసిద్ధ కథావస్తువుగను గల కృతులను సమీక్షించిన వైఖరి గమనించినచో 'హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము' అనునది హరిశ్చంద్ర వృత్తాంతము అనుదానికి మారుపేరుగా లోకమునందు రూఢి చెందినదనుట సత్యము.

డా॥ వాసా ప్రభావతిగారు రచయిత్రిగా, కవయిత్రిగా, ఆధునికాంధ్ర సాహిత్య రంగములో గుర్తింపు పొందియున్నవారు. ఆమె కవితలనేగాక, కథలు, నాటకములు, వ్యాసములు మొ॥ సాహిత్య ప్రక్రియల నెన్నింటినో సమర్థవంతముగా నిర్వహించుచున్నారు. ఆమె ఎంతటి రచయిత్రియో అంతటి ఉపాధ్యాయిని కూడ. ఆమెయొద్ద చదివిన విద్యార్థినులెందరో సాహిత్యమునం దభిరుచిని పెంచుకొని పై చదువులు చదివినారు. ఆమెవలన వారు పొందిన ప్రేరణను, ప్రోత్సాహమును అభిమానముతో చెప్పుకొనుచుండుట నేనెఱుగుదును. అవి యన్నియు నొకయెత్తు, వారి పరిశోధన సిద్ధాంత గ్రంథ రచనము ఒకటి మరియొక యెత్తు.

కొన్ని పరిశోధనల స్వరూప స్వభావములను ఎన్నుకొనిన సమస్యయే నిర్దేశించుచుండును. ఒక్కొక్కసారి నిర్ణయించుచుండును. డా॥ వాసా ప్రభావతిగా రెన్నుకొనిన సమస్య సహజముగా వర్ణనాత్మకమయినది. కావున నీ వర్ణనాత్మక పరిశోధనా వ్యాసమునందు విషయ సేకరణము విరివిగా సాగవలయును వివేచనాత్మక విశ్లేషణ విధానము ననుసరించి హరిశ్చంద్ర కథా వస్తుకములైన కావ్యములందలి విశేషములను వివరించుట జరుగవలయును. గ్రంథ శీర్షికయే ఈ మార్గమును చూపించుటచేత డా॥ వాసా ప్రభావతిగారు గ్రంథ ప్రణాళికను తదనుగుణముగనే నిర్మించుకొనుట యయినది. కన్నడ సాహిత్యములోనున్న హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానములను కూడ చదివి తులనాత్మక దృష్టితో తెలుగువానితో పోల్చెడి ప్రయత్నము ప్రభావతిగారి పరిశోధన దృష్టికి తార్కాణము. ఈ గ్రంథమును చదివినచో తెలుగులో హరిశ్చంద్ర కథ ఎన్ని ప్రక్రియల నాశ్రయించి ఎంతమంది కవుల రచనల కలంకార ప్రాయమైనదో వివరముగా తెలుసుకొనవచ్చును. విషయ సేకరణమునందు డా॥ ప్రభావతిగారు చూపిన శ్రద్ధ అభినందనీయము.

ఒక కథను ఆధారముగా జేసికొని వెలువడిన వివిధ కావ్యములను సమీక్షింప వలసివచ్చినపుడు పాటించెడి సామాన్య సూత్రములను డా॥ ప్రభావతిగారు సమర్థవంతముగా పాటించినవారు. అయినను వారి దృష్టిలో ప్రధానముగా నిలచినది కథాంగముల విశ్లేషణము, తులనాత్మక పరిశీలనము, ఔచిత్య సార్థక్య విచారము. సంస్కృత సాహిత్యమునందలి హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము

అను, ప్రాచీనాంధ్ర కవుల గ్రంథములలో గానవచ్చు హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానములను తులనాత్మకముగా పరిశీలించినపుడు అనువాదములో గానవచ్చు భేద సాదృశ్యములను విశేషించి వివరించినారు. గౌరన, శంకరకవి, శరభకవి రచించిన కావ్యములలోని స్వతంత్ర ప్రతిపత్తిని విశేషించి నిరూపించుట ప్రభావతిగారి ప్రజ్ఞకు సాక్ష్యము. గౌరన, రాఘవాంకుల రచనల తులనాత్మక పరిశీలనము ప్రత్యేకముగా పేర్కొనదగినది. ఇట్టి పరిశీలనలో కథాంశ విశ్లేషణకు, వివరణకు మాత్రమే ప్రథమ తాంబూల ముండుట సహజము. డా॥ ప్రభావతిగారు సహజముగా రచయిత్రిలు అగుటచే విసుగుదల లేని సరళ మయిన వచన రచన తమ వ్యాసమునందు వెలయించినారు.

ఈ పరిశోధనలో సాధించిన నవసూత్రములను ఉపసంహార ఖండము నందు సమర్పించి మూడు పుటలలో వ్యాస సంగ్రహమును మొత్తమును పఠితకు సమర్పించి తమ రచన కెంతయో సౌలభ్యమును కల్పించినారు. ఇక నిప్పటినుండి హరిశ్చంద్రకథకు సంబంధించిన ఎట్టి కథాంశమైనను ఒక గ్రంథమునందు దొరుకగలదను ధైర్యము ఆంధ్ర సహృదయ లోకమునకు ఏర్పడినది. అది డా॥ ప్రభావతిగారి ప్రయత్న ఫలము; హరిశ్చంద్ర కథా కల్పకము.

ఇట్టి ఉత్తమ పరిశోధన వ్యాసమునకు ఉస్మానియా విశ్వవిద్యాలయము వారు పిహెచ్. డి. పట్టము నొసగి గౌరవించినారు. ఇది ప్రచురితమైనది. ఇక పాఠకలోకము దీనికి ప్రశంసాపత్రములను సమర్పింపగలదు. ఆ బాటలో ఇది ఒక తొలిమాట.

కృతజ్ఞతలు

1978లో పిహెచ్. డి. పట్టముకొరకు ఉస్మానియా విశ్వవిద్యాలయము నకు సమర్పించిన పరిశోధన గ్రంథమిది.

పిహెచ్. డి. పట్టముకొరకై పరిశోధన చేయవలెనన్న పట్టుదల కలిగించినవారు కీర్తిశేషులు పాటిబండ మాధవశర్మగారు.

ఆంధ్ర సాహిత్యములో "హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము"అను విషయమును సూచించిన వారు కీర్తిశేషులు ఆచార్య దివాకర్ల వేంకటావధానిగారు.

పరిశోధన వ్యాసమును వ్రాయుటకు తగిన సూచనలు ఎప్పటికప్పుడు చేసినవారు బొడ్డపాటి కుటుంబరావుగారు.

వ్యాసము వ్రాయుటకు అవసరమైన ప్రణాళికకు ఎన్నియో విషయములను తెల్పినవారు డా॥ జి. వి. సుబ్రహ్మణ్యంగారు.

కన్నడ రాఘవాంకుని హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమునుగూర్చి వ్రాయుటకు సహకరించినవారు కన్నడ ప్రొఫెసర్ డా॥ రామచంద్రరావుగారు అందరికి నా కృతజ్ఞతలు.

నా పరిశోధనకు సహకరించిన శ్రీకృష్ణదేవరాయాంధ్రభాషానిలయం (హైదరాబాదు), జనరల్ లైబ్రరీ (ఉస్మానియా యూనివర్శిటీ), స్టేట్ లైబ్రరీ (హైదరాబాద్), గౌతమీ పరిషత్ లైబ్రరీ (రాజమండ్రి), ఆర్. కె. వి. యన్. లైబ్రరీ (మద్రాసు), ఓరియంటల్ మాన్యుస్క్రిప్ట్ లైబ్రరీ (మద్రాసు), ఓరియంటల్ మాన్యుస్క్రిప్ట్ లైబ్రరీ (మైసూరు),ఇవేకాకుండా, కాకినాడ, వేటపాలెం లైబ్రరీ యాజమాన్యము వారికి నా కృతజ్ఞతలు.

అందమైన కవరుపేజీ వేసియిచ్చిన శీలా వీర్రాజుగారికి, అచ్చుతప్పులు లేకుండా సర్వాంగ సుందరముగా తీర్చిదిద్దిన స్నేహలతా ప్రింటర్స్, తిలక్ నగర్, హైదరాబాద్ వారికి నా కృతజ్ఞతలు.

అడిగిన వెంటనే తమ అమూల్యమైన అభిప్రాయములను వ్రాసియిచ్చిన ఆచార్య దోణప్పగారికి, ఆచార్య కులశేఖరరావుగారికి, ఆచార్య బి. వి. సుబ్రహ్మణ్యంగారికి నా కృతజ్ఞతలు అందజేస్తున్నాను.

ఇంకను అనేక విధములుగా సహాయ మొనరించిన సహృదయులందరికి నా కృతజ్ఞతలు.

హైదరాబాదు
20-3-1987

విధేయురాలు,
శ్రీమతి వాసా ప్రభావతి

సూచిక

ప్రథమ ప్రకరణము

ఉపాఖ్యాన స్వరూప స్వభావములు.

1. ఉపాఖ్యాన ప్రాధాన్యము.
2. ఉపాఖ్యాన నిర్వచనములు.
3. ఆఖ్యాన ఉపాఖ్యానముల తారతమ్యము.
4. మార్కండేయ పురాణము నందలి ఉపాఖ్యానముల ప్రాధాన్యము.

ఉపాఖ్యాన స్వరూప స్వభావములు

తెలుగు సాహిత్యమున నుపాఖ్యానములు మిక్కిలి ప్రాధాన్యము వహించినవి. ఆఖ్యానములయం దంతర్భాగములైన యీ యుపాఖ్యానములు, వేదకాల ప్రసిద్ధములైన యాఖ్యానములతో పాటు సమాన ప్రతిపత్తిని వహించినవి. ఆఖ్యానములు వేదకాలము నుండియు వర్ధిల్లుచుండ నుపాఖ్యానములు వాని ప్రక్కనే వికసింప మొదలిడినవి. వేదముల యందు సూక్ష్మముగా నుండిన యంశములే బ్రాహ్మణములయందు నిర్దిష్టరూపమునందినవి. అవియే పురాణేతిహాసముల యందు నీ యుపాఖ్యానముల రూపమున కొల్లలుగ వెలసినవి, అట్లు వెలసిన యుపాఖ్యానములకు, మొదట సంస్కృత సాహిత్యమున స్వతంత్ర కావ్యరూపము సిద్ధించినది. దానినాధారముగా గ్రహించి వికాసమునొందిన తెలుగు సాహిత్యము అట్టి యుపాఖ్యానముల కెన్నింటికో మహా కావ్యరూపము సిద్ధింప జేసినది.

హైందవసంస్కృతి కంతటను వేదములు మూలాధారములు. ఇందు వివిధములైన విషయములును సంవాదములును మంత్రములును తంత్రములును వర్ణింపబడినవి. వేదములయందలి విషయములేకాక యందు కానరాని విషయములెన్నియో బ్రాహ్మణాదులయందు వెలసినవి. తదుపరి వెలసిన పురాణములు, బ్రాహ్మణారణ్యకోపనిషత్తులయందలి విషయములను విపులీకరించుచు మతధర్మ సంప్రదాయ సృష్టిరహస్యాదులను బోధించుచు ననేక మునులయు దేవతలయు చరిత్రలనేగాక మానవచరిత్రలనుకూడ విపులీకరించుచు భక్తిప్రాధాన్యములై వెలసినవి. వీని నాధారముగా జేసికొనియే రామాయణ మహాభారతాదులు వెలయుటయు, పలు భాషలలో సాహిత్య సంపద పుట్టిపెరుగుటయు సంభవించెను. ప్రభుసమ్మితములైన వేదములకంటెను, మిత్ర సమ్మితములైన పురాణాదుల కంటెను కాంతా సమ్మితములైన కావ్యము లావశ్యకములగుటచేతనే పురాణేతిహాసములయందలి ఉపాఖ్యానములు మనోరంజకములైన కావ్యములుగ వెలయుట జరిగెను. వేదములయందలి కథలును, గాథలును, సంవాదములును కావ్య జగత్తులోనికి వ్యాపించినవి. ఋగ్వేదమునందలి ఊర్వశీపురూరవుల వృత్తాంతము,

అపాలభుజ గౌతమాత్రి వాసుదేవాదుల ప్ర[illegible]
ఋగ్వేదమునందలివేయగు శునశ్శేఫుని [illegible]
శునశ్శేఫోపాఖ్యానముగ వెలసిలది.[1] [illegible]
నున్న[2] మొదటి యుపాఖ్యానమని చెప్పవచ్చును. [illegible]
మున[3] నాఖ్యాన రూపమున తీర్వేపురూరవుల [illegible]
నందు నాచికేతుపాఖ్యానమును వెలసినవి. [illegible]
నందును ప్రఖ్యాతి వహించిన ఋష్యశృంగోపాఖ్యా[illegible]
కాన్పించుచున్నది. వేదములయందలి [illegible]
అనేకవిధములుగా వెలయుటయేగాక [illegible]
చున్నది. ఋగ్వేదమునందలి శునశ్శేఫోపాఖ్యానము [illegible]
పురాణ భాగవతాదులయందొక విధముగను మార్కండేయ[illegible]
విధముగను కన్పట్టుచున్నది. ప్రతివిష్యముగల [illegible]
చేకూర్చి దేవీభాగవతము వర్ణించినది. ఐతరేయ బ్రాహ్మణా[illegible]
సత్యసంధత మార్కండేయమునందు మాతృప్రాధాన్య[illegible]
సత్యహరిశ్చంద్రునికథ తెలుగుకవుల దృష్టినిగాక [illegible]
కవుల దృష్టినికూడా నాకర్షించి స్వతంత్ర కావ్యముగ [illegible]
లలో వెలసినది.

ఉపఖ్యాన నిర్వచనములు :

"ఆ" అను ఉపసర్గతో కూడి 'ఖ్యా' [illegible]
ఆఖ్యానము. పూర్వము జరిగిన కథను [illegible]
ఆఖ్యాన మనగా పూర్వ వృత్తాంతమును తెలుపునది [illegible]
దర్పణాదులు[6]. ఈ యాఖ్యానమునకు ఉప [illegible]

1. ఐతరేయ బ్రాహ్మణము 7-18. 48
2. ఋగ్వేదము 10-95
3. శతపథ బ్రాహ్మణము (సాయణాచార్య భాష్యము) 11-[illegible]
4. Tirthayatra Section (Section of Philgrimages) 3-8-15
5. వాచస్పత్యము : -ఆ-ఖ్యా-భావ-ల్యుట్ (ఇతి [illegible]) [illegible] కథనే.
6. సాహిత్యదర్పణము : -ఆఖ్యానము పూర్వోక్తి.

'ఉపాఖ్యాన'మైనది. ఉపాఖ్యానము 'పూర్వవృత్తాంతమును తెలుపునది' అనియే పాణినీయమును[7] వాచస్పత్యమును[8] శబ్దకల్పద్రుమమును[9] వివరించినవి. వీనిని బట్టి ఆఖ్యానమునకు నెట్టి భేదమును గానరాదు. వీనిననుసరించిన 'రామసందేశ రాయ్' అను ఆంగ్లేయ నిఘంటువు[10] కూడా 'పూర్వ వృత్తాంతమును తెలుపునది ఉపాఖ్యాన'మని వివరించినది. వేదములనుండి ఉపవేదములును, పురాణములనుండి ఉపపురాణములును వెలసినట్లే ఈ యాఖ్యానములనుండి ఉపాఖ్యానములును వెలసినవని చెప్పవచ్చును.

పురాణములందు గాథలను నాధారమైన వేదమంత్రము లితిహాసములుగ నాఖ్యానములుగ పిలువబడుచుండెడివని తెలియుచున్నది. పతంజలి యాఖ్యానము అను గాథను తెలుపుచు యయాతి చరిత్రవంటి యితిహాస కథల నాఖ్యానములుగ పేర్కొనినాడు. వేదములందలి గాథలకాధారమైన వేదమంత్రములను తెలుపు వాటి నితిహాసికములని నిరుక్తమున యాస్కుడు పేర్కొనినాడు[11]. ఈ యాఖ్యానము లనే బృహదారణ్యకోపనిషత్తు ఇతిహాసములుగ పురాణములుగ పేర్కొనినది.[12] వేదములయందలి 'నారాశంసులు' పితృదేవతల ప్రీత్యర్థమైన మంత్రభేదము అనుటచే వీనిని పౌరాణ విషయక ఇతిహాసములని చెప్పవచ్చును. ఇందలి కొన్ని మంత్రములను శ్రాద్ధకర్మయందు పఠించెడివారని మనుధర్మశాస్త్రము తెలుపుచున్నది.[13] రాజసూయాశ్వమేధాదియాగములయందు శునశ్శేపసుపర్ణాది కథలను

7. పాణినిసూత్రములు :- 7, 3, 6 ఉపసర్గాద్ధ్రస్వ ఊహతేః పరాద్ధ్రస్వదీర్ఘ ఇత్యర్థః
8. వాచస్పత్యము :- ఉపాఖ్యానమ్-ఉప-ఆ-ఖ్యా-ల్యుట్-పూర్వవృత్తకథనే. రామోపాఖ్యాన మధ్యాయము (భా-అ-ప)
9. శబ్దకల్పద్రుమము : -ఆఖ్యానం (క్లీ, ఆఙ్-ఖ్యా-ల్యుట్-కథనం యాశాతోట-ఉప (అవ్యయము) పొడి విశిష్ట పసర్గాన్తర్గత ఉపసర్గ విశేషః ఉపాఖ్యానమ్ (క్లీ) ఉప-ఆ-ఖ్యా-ల్యుట్-పూర్వ వృత్తాంత కథనమ్.
10. రామసందేశరాయ P.V. 4.90 (ఉపాఖ్యానమ్) Speaking declaration-tion ఉదంతాఖ్యానము-జరిగిన కథను చెప్పుట.
11. నిరుక్తము XI.25
12. బృహదారణ్యకోపనిషత్తు 11.4.10
13. మను III—232

చెప్పెడివారిని 'ఆఖ్యానవిదు'లనెడివారిని ఐతరేయ[14] శతపథ బ్రాహ్మణములు[15] తెల్పుచున్నవి. మాక్సిముల్లరును, సంస్కృత విద్వాంసులును ... సుపర్ణాది కథల[16] నాఖ్యానములుగ పేర్కొనిరి. ఓల్డెన్‌బర్గ్, ... వారు ఆఖ్యాన సాహిత్యము వేదకాలమున వెలసినదియని అంగీకరించినారు.[17]

పూర్వకాలమునందు 'ఇతిహాస' శబ్దమునకు[18] 'పురాణ' శబ్దమునకు 'ఆఖ్యాన' శబ్దమునకునెట్టి యర్థభేదము లేకయే వాడుచుండినారు.

పంచలక్షణ సమన్వితమిలైన యీ ఆఖ్యానములే తదుపరి పురాణములుగ[19] వెలసినవని చెప్పనొప్పును. సాహస గాథలను పూర్వరాజుల వృత్తాంతములను తెలుపు కథలు రామాయణ భారతాదులయందు ఆఖ్యానములుగ పేర్కొన బడినవి. రామాయణము ఆఖ్యానమని బాలకాండ[20] యుద్ధకాండ[21] ములయందు వుటంకింపబడెను. ఇటులనే పంచమవేదమని చెప్పబడు సంస్కృత

---

14. ఐతరేయము VI.18.10
15. శతపథబ్రాహ్మణము XII.4.3.2
16. Max Muller-Ancient Sanskrit Literature P.P 37 ff. Macdonell and Keith-Vedic Index P. 55.
17. For a review of these so called Akhyana theories See Keith JRAS 1911 P.P. 979-100; For criticism. See Oldenberg's reply JPTS 1910 PP 1-9-15.
18. ఇతిహాసము (ఇతి-హాసము) ఇట్లు జరిగెనని చెప్పుట. ఇతి అనగా పరంపరోక్త దేశము.
19. 'సర్గశ్చ ప్రతి సర్గశ్చ వంశో మన్వంతరాణిచ వంశానుచరితం చైవ పురాణం పంచ లక్షణమ్' విష్ణు 3.6.26- మత్స్యపురాణము 53.4- బ్రాహ్మవైవర్త-ద్వి-భా-అం-శ్లో. 181.6
20. ఇక్ష్వాకుణ మదం తేషం రాజ్ఞాం వంశే మహాత్మనామ్ ॥ బా.కాం. 5 స్వర్గ శ్లో.3. మహదుత్పన్న మాఖ్యానాం రామాయణ మిత్యుక్తం 11- స్వ.శ్లో.7.
21 ఏవ మేతత్పురావృత్తమాఖ్యానం భద్ర మస్తువః ప్రవ్యాహరత విస్రబ్ధమ్ బలం విష్ణోః ప్రవర్ధతామ్(యుద్ధకాండ-131 స.శ్లో 119)

భారతము కూడా 'ఆఖ్యాన' పదమును పేర్కొనినది.[22] ఆఖ్యానముగా పిలువ బడిన రామాయణము 'కథ'గా పేర్కొనబడినది[23] :-

'కురు రామకథాం పుణ్యాం శ్లోకబద్ధాం మనోరమామ్'. ఇందుచే 'కథ' కును 'ఆఖ్యానము' నకు నెట్టి భేదమును లేదు. కాని 'కల్పితమైనది కథ' యని అమర కోశమున తెలుపబడినది[24]. అయినను పై రామాయణకథకును ఈ నిర్వ చనమునకు నెట్టి సంబంధమును కానరాదు.

సంస్కృత భారత మితిహాసముగను పురాణముగను నాఖ్యానముగను పేర్కొనబడెను. భారతమున నన్నయ :-

"ధర్మతత్త్వజ్ఞులు ధర్మ శాస్త్రం బని
యధ్యాత్మ విదులు వేదాంత మనియు
నీతి విచక్షణుల్ నీతి శాస్త్రం బని
కవి వృషభులు మహాకావ్య మనియు

లాక్షణికులు సర్వలక్ష్య సంగ్రహ మని
యైతిహాసికు లితిహాసమనియు
బరమ పౌరాణికుల్ బహుపు రాణస ముచ్చయంబని

కొనియాడి రని తెలిపెను[25]. పిమ్మట "అమితాఖ్యానక శాఖలంబారిచి మహాభారత పారిజాత మమరు నని పేర్కొనెను."[26]

దీనిని బట్టి ఇతిహాసపురాణ ఆఖ్యాన పదములుగ నాటి కాలమున అంత నియతార్థ ప్రయుక్తములుగాక పర్యాయ పదములుగ వాడ బడెనని

22 సాంగోపనిషదాన్ వేదన్ చతురాఖ్యాన పంచమమ్ (మ.భా.వన.ప. 644శ్లో 8- "వేదాశ్చాఖ్యాన పంచమా" మహాభా. కర్ణ. అధ్యా91. శ్లో 44)

23 రామాయణము. బాలకాం. 2స 36.భా

24. అమరకోశము. 1.5.7. ప్రబంధ కల్పనాకథ (గురుబాల ప్రభోదిక పుట 127 వావిళ్ళ 1958)

25. ఆం భా ఆది అవ 32 !

ఆఖ్యానము – ఉపాఖ్యానము:- ఆఖ్యానోపాఖ్యానము [illegible]
మైనవి: రెండును వేదకాలమున వెలసినవే. వేదము నందలి [illegible]
ములును బ్రాహ్మణాదులయందు వెలయునప్పటి [illegible]
వచ్చును. ఆఖ్యానములయందును పురాణాదులయందును వెలసిన [illegible]
ఖ్యానములని పిలువబడినవి. ఈ యాఖ్యానములే [illegible]
ఖ్యానములుగ వచ్చుట విశేషము. రామాయణము, [illegible]
పాఖ్యానముగ వెలయుట దీనికి నిదర్శనము[15]. దీనిని [illegible]
పరిమాణములో నుపాఖ్యానముల వంటివనియే చెప్పవచ్చును. [illegible]
పరచుటకై నడుమ నెన్నియో యుపాఖ్యానములను [illegible]
ప్రబోధములను వెలయుట వలననే యాఖ్యానము [illegible]
విస్తృతములై నెగడినవి. ప్రతి గ్రంథము [illegible]
బాహుళ్య మభిలషితమగుచో నుపాఖ్యానములను [illegible]
పెద్దలు పేర్కొనిరి.

ఆఖ్యానములు మొదట గద్యపద్య మిశ్రితములై [illegible]

---

15. మహాభాగవతోపన్యాసములు (శ్రీ స్వామి [illegible]) [illegible] ఖ్యానములు – అంతరార్థములు, పుట – 78 ([illegible]). ప్రతి [illegible] కూడ ఆఖ్యానమే, ఎదుటి వారిని సంబోధించి [illegible] పోయినను ఆ గ్రంథకర్త అప్రత్యక్షముగా [illegible] వారికి చెప్పుచున్నట్లే భావింపనగును. [illegible] వృత్తము సామాన్యముగా సుదీర్ఘముగా [illegible]. గ్రంథ [illegible] అభిలషిత మగుచో నుపాఖ్యానములను [illegible]. ఆఖ్యానము నడచుచుండగా సందర్భోచితముగా [illegible] సముద్భూతమగును.

16. చంపూకావ్యము 'గద్యపద్యమయం' అని దండి కావ్యాదర్శము 1–[illegible]

గద్యము కాలక్రమమున నశించినది. ఓల్డెన్ బెర్గ్[37] వింటర్ నిట్జ్[38] ప్రభృతులు తమ సిద్ధాంతములలో నాఖ్యానములు గద్యపద్య మిశ్రితములని పేర్కొనిరి.

ఆది నుండియు పద్యముతో పాటు గద్యము కూడ వెలయుటచే నట్టి గద్యములనుండి వెలసినదే ఆఖ్యాయిక యని చెప్పవచ్చును. చంపువులుగా వెలసినవే యాఖ్యానోపాఖ్యానములు.

పురాణేతిహాసములందును ఆఖ్యానములయందును నుపాఖ్యానములే కాక చరిత్ర, వృత్తాంతము, కథ మొదలగు పేర్లతో చిన్నచిన్న కథలు కలవు. 'నలోపాఖ్యానము' నలుని చరిత్రగకూడ పిలువబడును. ఇవి యన్నియు వేద కాల ప్రసిద్ధములగుటచే వీనికి నట్టి భేదము లేదనియు చెప్పవచ్చును. రామాయణము నందలి ఋష్యశృంగుని కథ యుపాఖ్యానముగ పేర్కొనబడక పోవుటయే దీనికి నిదర్శనము.

'ఉపాఖ్యానము' శ్రవ్యకావ్య భేదములలో నొకటి. భోజుడు[39] శ్రవ్యకావ్య భేదములను 'ఆఖ్యాయికా నిదర్శనము' మొదలగు ఇరువది నాలిగింటిలోను 'ఉపాఖ్యాన' మొకటిగ పేర్కొనెను.

పురాణేతిహాసములందలి యుపాఖ్యానములను పరిశీలించినచో ఉపాఖ్యాన స్వరూప స్వభావములు స్పష్టముగా తెలియగలవు. భాగవతము భక్తి ప్రధానమైన గ్రంథము. సప్తమదినమునందున మరణము తప్పదని యెఱిగిన పరీక్షిత్తునకు శుకుడు చేయు ముక్తి మార్గోపదేశ మందు పర్యవసించినది. అందలి నవవిధ భక్తి మార్గములు ముక్తిమార్గములని చెప్పవచ్చును. జ్ఞానవైరాగ్యములు కలిగించి ముక్తిమార్గమును జూపించుటకై భాగవతములో నన్నియో యుపాఖ్యానములు సిద్ధములైనవి. ఈ యుపాఖ్యానములను తొలగించినచో భాగవత పరిమాణము

37. According to olden berg's theory the vedic Akheyanas were in both verse a prose, the form alone being preserved to us.
38. Winter Nitz accepts this position and says that when these Verse Akhayana were used in introduction or conclusion or interinles were added in prose.
39. భోజుని శృం.ప్ర.సం.2.పుట.412

తగ్గుటయేగాక ప్రాశస్త్యము కూడ సన్నగిల్లును. ఒక్కొక్క సందేహనివృత్తికై యొక్కొక్క యుపాఖ్యానము కూర్చబడును. భాగవతమున చెప్పబడిన వానిలో ధ్రువోపాఖ్యాన మొకటి. బాలుడైన ధ్రువుడు భక్తి వైరాగ్యములతో మహాజ్ఞానియై విష్ణుసాక్షాత్కారమును పొందిన విధమందు వర్ణింపబడినది. ఇటులనే ఆయాభక్తి బోధక సందర్భములయందు నాయా యుపాఖ్యానములు వర్ణింపబడినవి.

మార్కండేయము నందలి యుపాఖ్యానములను బరిశీలించినచో నందు భక్తికంటె సందేహనివృత్తియే యెక్కువగా కనబడుచున్నది. భారత కథ యందు జైమిన్యాదుల సందేహనివృత్తికై ధర్మపక్షులు సందర్భవశమున నెన్నియో యుపాఖ్యానములను వర్ణించి చెప్పినవి. అందు ద్రౌపదేయుల కథా సందర్భమున హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము చెప్పబడినది. ఇందు విశ్వామిత్రునిచే గాసినొందిన హరిశ్చంద్రుని జూచి జాలిపడిన విశ్వదేవతలు విశ్వామిత్రుని శాపముచే పాండవులుగ జన్మించుట ప్రధానమైన విషయము. దీనికి సంబంధమును చేకూర్చుచు హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము చెప్పబడినది.

ఇటులనే రామాయణమునందు గంగావతరణోపాఖ్యానమును విశ్వామిత్రుడు సందర్భవశమున శ్రీరామునకు వర్ణించి చెప్పి దానిని వినుటవలన ధనము, యశము, ఆయువు, పుత్రులు, స్వర్గము మొదలగునవి లభించుననియు దేవతా ప్రసన్నము కూడ గలుగుననియు చెప్పెను.

భారతము నందలి యుపాఖ్యానములలో నలదమయంతుల, సావిత్రి మొదలగువారి యుపాఖ్యానములు మిక్కిలి ప్రాధాన్యము వహించినవి. [illegible] యరణ్యవాసము చేయుచున్న ధర్మజుడు బృహదశ్వమహర్షిని గాంచి ప్రశ్నింప, రాజ్యమును బంధువులను విడిచి విపినములలో నిడుములు బడిన రాజన్యు [illegible] గలరాయని యడుగనా మహర్షి నలచరిత్రము చెప్పెను. [illegible] జూదమాడి సర్వమును గోల్పోయి యొక్కరుడే యరణ్యమందు నిడుములు పడిన విధము దెలిపి యతనికంటె దేవసములైన యనుజులతో విప్రులతో ధర్మనిష్ఠిత బుద్ధిచే నారణ్యవాసము చేయుచున్న నీవే ధన్యుడవని బృహదశ్వుడు పలికి ధర్మజుని మనోతాప మడగించెను.

తదుపరి ధర్మరాజు పుణ్యసతీ చరిత్రము విన వేడుకగలదని తెలుప మార్కండేయుడు ధర్మరాజునకు సావిత్ర్యుపాఖ్యానము చెప్పుచు పాతివ్రత్య బలమును సావిత్రి 'యముని నెదిరించి సత్యవంతుని ప్రాణములను గాపాడికొనిన విధము' తెలిపెను. ఈ రీతిగా ఎన్నియో ముఖ్యవిషయములు ఈ యుపాఖ్యానములయందు తెలుపబడినవి.

పై ఉపాఖ్యానములను బరిశీలించుటవలన ప్రయోజనము ననుసరించి వీని క్రింది విధముగా విభజింప వచ్చునని తోచుచున్నది:—

1. భక్తి రస ప్రధానములు.
2. ముక్తి మార్గ బోధకములు.
3. వేదాంతార్థ ప్రతిపాదకములు.
4. సృష్టిరహస్యాది వివరణాత్మకములు.
5. తీర్థమహిమా ద్యోతకములు.
6. పతివ్రతా మహాత్మ్య ప్రకాశకములు.
7. జన్మరహస్యాది వివరణాత్మకములు.
8. పరాక్రమ ప్రదర్శకములు.
9. సత్యమహిమా ప్రకాశకములు.
10. దుఃఖ నివృత్తికరములు.
11. సంశయ నివృత్తిప్రదములు.
12. కర్తవ్యోప దేశకములు.

ఇట్లు విభజించుకొనుచు పోయినచో నింకను ఎన్నియో రకములుగ నుపాఖ్యానము లేర్పడుచున్నవి.

ఉపాఖ్యాన స్వరూప స్వభావములు:- 1. ఉపాఖ్యానములు వేదకాలము ననే వెలసిన వనుటకు వీలున్నది వేదములయందలి మంత్రములే బ్రాహ్మణాదులయందుపాఖ్యానములుగ వెలసినవి.

2. రామాయణ భారతాదుల యందును మార్కండేయ పద్మస్కాంద భాగవతాది పురాణముల యందును ఉపనిషత్తులయందును బ్రాహ్మణముల యందును కూడ నుపాఖ్యానములు స్పష్టముగా పేర్కొనబడుటచే నిందలి కథలు

వానికంటె ప్రాచీనములైనవనుట స్పష్టము. ఊర్వశీ పురూరవుల వృత్తాంతము, శునశ్శేపోపాఖ్యానము, ఋగ్వేదమునందలివి యగుటచే నవి వేదకాలము కంటెను పురాతనమైనవని చెప్పవచ్చును. కాని వానికి రూపకల్పనము మాత్రము జరుగలేదు.

3. తెలుగున పురాణములను పరిశీలించినచో నీయుపాఖ్యానములు పద్య గద్యాత్మకములై నిలిచినవి. ఒక్కచో నాఖ్యానములే వేరొకచో నుపాఖ్యానములుగా చెప్పబడును ఇందులకు భారతమునందలి రామోపాఖ్యాన ముదాహరణము.

4. ఈ యుపాఖ్యానములు ఆఖ్యానము సందర్భాంతర కథలుగా వర్ణింపబడుటచే వీనిని ఆఖ్యానముకంటె పరిమాణములో చిన్నవియని చెప్పవచ్చును.

5. అటులనే ఆఖ్యానమును సుదీర్ఘము చేయుటకై మధ్యలో నుపాఖ్యానములు చేర్చబడును. ఈ యుపాఖ్యానములను తొలగించినచో నాఖ్యానములు పరిమాణములో నుపాఖ్యానములే యగును.

6. ఇక ప్రయోజనమును బట్టి వీనిని ఆఖ్యానములవంటివే యని చెప్పవచ్చును. ఆఖ్యానమునందలి ముఖ్య ప్రయోజనమును సూచించుటకు ఉపాఖ్యానములు నిబంధింపబడినవి.

7. యుపాఖ్యానములు క్రమముగా పురాణాదులనుండి వేరుగావింపబడి వస్తువు, రసము, నాయకుడు, వర్ణనలు మొదలగువానితో పరిపుష్టినంది స్వతంత్ర ప్రతిపత్తిని సంపాదించి బృహత్తర రూపమును దాల్చుచున్నవి.

8. ఈ యుపాఖ్యానములు కర్తవ్యోపదేశమును చేయుచు భక్తి భావములను కలిగించుచు సత్యనిరూపణ కుపకరించుచు మతవిజ్ఞాన వైరాగ్యదీపములై వెలయుచున్నవి. ఇవి సుదీర్ఘములు కానపోవుటచే నిం[illegible]కథ యద్దములోని ప్రతిబింబమువలె స్ఫుటముగ గోచరించును. అందుచే చదువరుల కుత్సాహము కలిగించి యివి విసుగు జనింప నీయవు.

9. బ్రాహ్మణములయందు లేని యుపాఖ్యానములు ఎన్నియో పురాణేతిహాసములయందు కన్పించుచున్నవి. ఇవిగాక యిందు చరిత్రలు, ఉదంతములు, కథలు, గాథలు, పురావృత్తములు మొదలగునవి పెక్కుగలవు. ఇందు వేనికిని

ఉపాఖ్యానములకు నెట్టి తారతమ్యమును కానరాదు. ఇవి వాని రూపాంతరము లని చెప్పవచ్చును.

10. ఆఖ్యానములే మరియొకచోట వర్ణనలను నవాంతరకథలను వదిలివేసి యుపాఖ్యానములైనవి. రామాయణ ముపాఖ్యానముగ భారతములో నెలకొన్నది. ఇటులనే రామాయణమునందు[40] ఋష్యశృంగుని కథ యుపాఖ్యానముగాక పురావృత్త ' మని చెప్పబడినవి.

11. ఒకే యుపాఖ్యానము ఒకే కావ్యమునందు ప్రసంగమున పలుచోట్ల పలురీతులుగా చెప్పబడుట యొక విశేషము. భారతమున శునశ్శేపుని ప్రసంగమును హరిశ్చంద్రుని ప్రసంగమును దీని కుదాహరణములు.

వేదపురాణ హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానములు

వేదకాలము నుండి ప్రఖ్యాతమై తెలుగు సాహిత్యమున వెలసిన ఉపాఖ్యానములలో ముఖ్యమైనది హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము. ఈ ఉపాఖ్యానము మొదట ఐతరేయ బ్రాహ్మణము నందు చెప్పబడెను. ఇందు ఇక్ష్వాకువంశజుడైన హరిశ్చంద్రుడు తాను చేసిన వాగ్దానము ప్రకారము తన కుమారుని బలిపశువుగా చేసి యాగము చేయుటకు మారుగా అజీగర్తుని కుమారుడైన శునశ్శేపుని బ్రాహ్మణబాలుని యాగపశువుగా చేసి యజ్ఞము ప్రారంభించుటయు విశ్వామిత్రుడు వచ్చి ఆ బాలుని రక్షించుటకు ప్రయత్నించుటయు విపులముగ చెప్పబడినది. కాని నేటి కావ్యములందు వెలసిన హరిశ్చంద్రునికథ దీనికి విరుద్ధముగా గలదు. హరిశ్చంద్రుడు విశ్వామిత్రుని యాజ్ఞచే లోహితాస్యుడను కుమారునితోడను భార్యయగు చంద్రమతితోడను అరణ్యములకేగి బాధలు పడుటయు అతని సత్యదీక్షకు దేవతలు ప్రసన్నులగుటయు కావ్యములలో వర్ణింపబడినవి. దీనిని బట్టి వేదముల యందలికథ కావ్యములయందు మిక్కిలి మార్పులు పొందినదని చెప్పవచ్చును. కావ్యములయందలికథ, నాయకరసాదులపై నాధారపడియుండును. అందుచే కావ్యకథలకు అనుకూలముగా కొన్ని మార్పులు చేయబడుచుండును. కొన్ని పురాణములయందు మార్పులతో చెప్పబడిన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము కావ్యకథలకాధారమని చెప్పవచ్చును. తెలుగున మొదట హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమును ద్విపదయందు రచించిన గౌరన పురాణహరిశ్చంద్రనే అనుసరించెను. తరువాతి తెలుగు కవులందరు దీనినే అనుసరించిరి. హరిశ్చంద్ర కథలలోని భేదములను తెలుపుటకే 'వేదహరిశ్చంద్ర - కావ్య హరిశ్చంద్రులు' అని శ్రీ. శ్రీ. విశ్వనాథ సత్యనారాయణ గారు పేర్కొనిరి[1]. కావ్యహరిశ్చంద్రకు మార్కండేయము[2]

---

1. వేదహరిశ్చంద్ర-కావ్యహరిశ్చంద్ర (విశ్వనాథ-రేడియో నాటిక.)
2. మార్కండేయ పురాణము-సప్తమాధ్యాయము.

ఉపాఖ్యానములకు నెట్టి తారతమ్యమును కానరాదు. ఇవి వాని రూపాంతరము లని చెప్పవచ్చును.

10. ఆఖ్యానములే మరియొకచోట వర్ణనలను నవాంతర కథలను వదిలివేసి యుపాఖ్యానములైనవి. రామాయణ ముపాఖ్యానముగ భారతములో వెలకొన్నది. ఇట్లనే రామాయణము నందు[40] ఋష్యశృంగుని కథ యుపాఖ్యానము గాక 'పూర్వవృత్త' మని చెప్పబడినది,

11. ఒకే యుపాఖ్యానము ఒకే కావ్యమునందు ప్రసంగమున పలు చోట్ల పలుతూరుగా చెప్పబడుట యొక విశేషము. భారతమున శునశ్శేపుని ప్రసంగమును హరిశ్చంద్రుని ప్రసంగమును దీని కుదాహరణములు.

ద్వితీయ ప్రకరణము

వేదపురాణ హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానములు

1. ఋగ్వేదము - హరిశ్చంద్రుని ప్రశంస
2. ఐతరేయ బ్రాహ్మణము - హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము.
3. బ్రహ్మపురాణము - హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము.
4. భాగవత మహాపురాణము - హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము.
5. మహాభారతము - హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము.
6. రామాయణము - శునశ్శేపోపాఖ్యానము.
7. మార్కండేయ పురాణము - హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము.
8. వేదపురాణ హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము. తారతమ్యములు.
9. దేవీ భాగవతాంతర్గత హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము.
10. స్కాంద పురాణ తీర్థ ఖండస్థ హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము.
11. త్రిశంకుని వృత్తాంతము.
12. ఇక్ష్వాకుని వర్ణనము.

వేదపురాణ హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానములు

వేదకాలము నుండి ప్రఖ్యాతమై తెలుగు సాహిత్యమున నిలిచిన ఉపాఖ్యానములలో ముఖ్యమైనది హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము. ఈ ఉపాఖ్యానము మొదట ఐతరేయ బ్రాహ్మణము నందు పేర్కొనబడెను. అందు ఇక్ష్వాకువంశరాజైన హరిశ్చంద్రుడు తాను చేసిన వాగ్దానము ప్రకారము తన కుమారుని బలిపశువుగా చేసి యాగము చేయుటకు మారుగా అజీగర్తుని కుమారుడైన శునశ్శేపుని బ్రాహ్మణబాలుని యాగపశువుగా చేసి యజ్ఞము ప్రారంభించుటయు విశ్వామిత్రుడు వచ్చి ఆ బాలుని రక్షించుటకు ప్రయత్నించుటయు విపులముగ చెప్పబడినది. కాని నేటి కావ్యములందు కనిపించు హరిశ్చంద్రుని కథ దీనికి విరుద్ధముగ గలదు. హరిశ్చంద్రుడు విశ్వామిత్రుని యజ్ఞమై లోబడి తానున్నూ కుమారునితోడను భార్యయగు చంద్రమతితోడను అరణ్యముల కేగి బాధలు పడుటయు అతని సత్యదీక్షకు దేవతలు ప్రసన్నులగుటయు కావ్యములలో వర్ణింపబడినవి. దీనిని బట్టి వేదములయందలి కథ కావ్యముల యందు మిక్కిలి మార్పులు చెందినదని చెప్పవచ్చును. కావ్యములందలి కథ, నాయకరసాదులపై ఆధారపడి యుండును. అందుచే కావ్య [illegible] ఉన అనుకూలముగా కొన్ని మార్పులు చేయబడుచుండును. కొన్ని పురాణముల యందు మార్పులతో చెప్పబడిన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము కావ్యములకు ఆధారమని చెప్పవచ్చును. తెలుగున మొదట హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమును ద్విపద యందు రచించిన గౌరన పురాణ హరిశ్చంద్రునే అనుసరించెను. తరువాతి తెలుగు కవులందరు దీనినే అనుసరించిరి. హరిశ్చంద్ర కథాభేదము తెలుపుటకే 'వేదహరిశ్చంద్ర - కావ్య హరిశ్చంద్రము' అని శ్రీ వి. విశ్వనాథ సత్యనారాయణ గారు పేర్కొనిరి[1]. కావ్యహరిశ్చంద్రుని మార్కండేయమున[2]

---

1. వేదహరిశ్చంద్ర-కావ్యహరిశ్చంద్ర (విశ్వనాథ-శేష [illegible].)
2. మార్కండేయ పురాణము-సప్తమాధ్యాయము.

సంపలి హరిశ్చంద్రో పాఖ్యానమును స్కాందపురాణమునందలి[3] హరిశ్చంద్రో పాఖ్యానమును ముఖ్యాధారములని చెప్పవచ్చును. కాని దేవీ భాగవతమునందు వేదపురాణ కథలకు సంబంధము కల్పించబడినది. మొదట హరిశ్చంద్రుడు సంతానమును పొందిన విధమును తరువాత ఇంద్రసభలోని సంభాషణమును పురస్కరించుకొని జరిగిన మిగిలిన కథయు దేవీభాగవతములో వర్ణితము అనగా నిందలి మొదటి భాగము ఐతరేయముకథను రెండవ భాగము మార్కండేయ గాథను పోలియున్నది. ఏది యెట్లున్నను మార్కండేయ పురాణాంతర్గత కథయే కావ్యహరిశ్చంద్రమునకు ఆధారమైనదని చెప్పవచ్చును.

ఐతరేయ బ్రాహ్మణమునందు వెలసిన హరిశ్చంద్రుని కథకు మూలాధారములు ఋగ్వేదమునందలి మంత్రములు[4] అజీగర్తుని కుమారుడైన శునశ్శేపుడు యూప స్తంభమునకు బంధింపబడినపుడు అతడు వరుసగా దేవతలను వేడుకొనిన మంత్రములే ఋగ్వేదమునందు చెప్పబడినవి. ఈ శునశ్శేపుని వృత్తాంతమును అతని తండ్రియగు అజీగర్తుని నామమును ప్రథమముగా ఋగ్వేద ప్రథమాధ్యాయమున చెప్పబడెను. ఋగ్వేదము మంత్ర ప్రాధాన్యముగుటచే శునశ్శేపుడు యాగపశువుగా బంధింపబడినపుడు అతడు దేవతలను ప్రార్థించిన మంత్రములే ఇందు పేర్కొనబడినవి. ఇరువదినాల్గవ సూక్తమునందు సూర్యుడు మొదలగు దేవతలను ఈ విధముగా నతడు ప్రార్థించినట్లు చెప్పబడెను:-[5]

కస్యనూనం కతమస్యామృతానాం మనామహే చారుదేవస్యనామః
కోనోమహ్యా అదితయే పునర్దాతపితరంచ దృశేయం మాతరంచ.

---

3. స్కాందపురాణము-హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము.
4. ఋగ్వేద ప్రథమ మండలము-24 నుండి 30వ సూక్తము వరకు.
5. సూత్రే అభిహితమ్. సంస్థితే మరుత్వతీయే దక్షిణత ఆహవనీయస్య హిరణ్యకశిపావాసీనో కథిషిత్రాయ పుత్రామాత్యై పరివృతాయ రాజ్ఞే శౌనశ్శేప మాచక్షితి (అశ్వ-౩) ఇతి !
బ్రాహ్మణం చ భవతి తదేతత్పర గాథారి శౌనశ్శేప మాఖ్యానాం (ఐ.బ్రా౭) ఇతి

"నేను ఏ దేవతయొక్క సుందరనామమును ఉచ్చారణ చేయవలెను? ఎవరు నాకు బంధవిముక్తి చేయుదురు? ఏ విధముగా నా తల్లిదండ్రులను చూడగలను? అని వేడుకొనుచు 'ఓ సూర్యభగవానుడా! నిత్యానిత్య ద్వేష రహితా! నేను నీ సేవ చేయువాడను. ఓ ఐశ్వర్యశాలీ! సూర్యా! నీవు నన్ను రక్షింపుము" అని శునశ్శేపుడు ఒక్కొక్క దేవతనే ప్రార్థించిన మంత్రములు కలవు. ఇట్లే అతడు వరుసగా అగ్ని, సూర్య, వరుణేంద్ర గాయత్ర్యాది దేవతలనుకూడ వేడుకొనినట్లు వర్ణింపబడినది.

ఇచ్చట శునశ్శేపుని (యూపస్తంభమునకు) బంధించిన వ్యక్తి హరిశ్చంద్రుడనియే చెప్పవలయును. కాని ఈ సూక్తమునందు కథాసందర్భమునకుగాని కథకుగాని ప్రాధాన్యము లేదు. మంత్రములే యందు ప్రాధాన్యమును వహించినవి. ఈ మంత్రములు రాజసూయాది యాగములయందు పఠింపబడుచుండెడివి.

రాజసూయ యాగము చేయునపుడు అభిషేకానంతరము [illegible] ప్రక్రియ పరిసమాప్తమైన పిమ్మట మహారాజు పుత్రదారాదులచే పరివేష్టింపబడి యున్నప్పుడు హోత యీ యేడు సూక్తములను చదివి వారికి వినిపింపవలయును. ఈ విషయమును ఐతరేయాదులుకూడ పేర్కొనినవి.

ఇట్లు ఈ మంత్రములు ఒక ప్రయోజనమును పురస్కరించుకొని ఇచ్చట చెప్పబడినవి కథాసందర్భముతోగాని పాత్రప్రయోగముతోగాని యిందు సంబంధములేదు. ఇవి ఒక 'శాసనము' వంటివి. అందుచేతనే ఈ మంత్రములు ఒకానొక ముఖ్యప్రయోజనముతో వెలసినవనుట స్పష్టము.

వేదకాలమునందు ఎన్నో సంఘటనలలో పంచభూతములను దిక్పాలకులను ఎక్కువగా సేవించుచున్నట్లు కానవచ్చును. అందుచేతనే ఇచ్చటకూడ శునశ్శేపుడు సూర్య, చంద్ర, ఇంద్రాగ్ని వరుణాది దేవతలను రక్షింపుడని వేడికొనినటుల చెప్పబడినవి.

ఆ కాలమున యజ్ఞయాగాదులకు ప్రాధాన్యము. బ్రాహ్మణ కాలముదైన యీ శునశ్శేపుడు యాగపశువుగ బంధితుడైనట్లు చెప్పబడుటచే నాటి సాంఘిక వ్యవస్థలో నరపశుయాగములు జరుగుచుండెడివని తెలియుచున్నది.

రామాయణమునందుకూడ అంబరీషుడనురాజు నరపశుయాగము చేసినట్లు పేర్కొనబడెను.

మంత్రప్రాధాన్యమైన ఋగ్వేదమునందుకూడ అజీగర్తుని కుమారుడైన శునశ్శేపుడు యూపస్తంభమునకు బంధింపబడునటుల పేర్కొనబడుటచే ఈ హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము ఋగ్వేదకాలమునకు ముందే జరిగియుండవలయు ననుట స్పష్టము. ఇది శునశ్శేపోపాఖ్యానపు ప్రాచీనతను స్పష్టముగా తెలియపరచుచున్నది.

ఈ కథ ఐతరేయమున[6] వర్ణితమగుటయేగాక అనేకపురాణములయందు కూడ చెప్పబడినవి. అంతియేకాక ఇక్ష్వాకు వంశజుడైన హరిశ్చంద్రుని, అతని కుమారుడైన రోహితుని పేర్కొనని పురాణమే లేదని చెప్పవచ్చును. ఇంత ప్రఖ్యాతమైన యీకథ తెలుగుసాహిత్యమున కడుచిలువలు పలువలుగా వెలసెననుట యతిశయోక్తి కానేరదు. వేదములయందు మంత్రరూపముననున్న గాథలు బ్రాహ్మణాదుల యందు ఆఖ్యానోపాఖ్యాన రూపములుగ వెలసినవి యనుటకు ఈ హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము ప్రబల నిదర్శనము.

ఈ శునశ్శేపుడే చివరకు దేవతలచే రక్షింపబడుటవలన నీతనికి దేవరాతుడను పేరు కలిగినదని తెలియనగును ఈతడు రక్షితుడైన పిదప విశ్వామిత్రుడీతనిని ప్రథమపుత్రునిగ గ్రహించినటులగూడ తెలియనగుచున్నది[7]. ఈవిధముగ శునశ్శేపుడు వేదపురాణకావ్యాది సాహిత్యములయందు ప్రఖ్యాతి వహించియున్నాడు.

ఐతరేయ బ్రాహ్మణము-హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము

వేదకాల ప్రసిద్ధమై తెలుగు సాహిత్యమున వెలసిన ఉపాఖ్యానములలో హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము ముఖ్యముగా పేర్కొనదగియున్నది. తెలుగు సాహిత్యము' నందేకాక అనేకములైన ఇతర సాహిత్యములయందుకూడ వెలసి, వికసించిన ఈ యుపాఖ్యానము మొదటిసారిగా ఐతరేయ బ్రాహ్మణమునందు కానవచ్చు చున్నది. ఇందలి కథకును పురాణేతిహాసములయందు కానవచ్చు

6. ఐతరేయము - 8 లివ అధ్యాయము.
7. వాయుపురాణోత్తరార్థము - అ - 29 - శ్లో 89

కథలకును, కావ్యకథలకును మిక్కిలి భేదము కాన్పించుటచే నీయుపాఖ్యానమును వైదిక హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమనియును పురాణ హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమనియు కావ్యహరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమనియు త్రికారరించి చెప్పవచ్చును ఋగ్వేదమునకు చెందిన సాంఖ్యాయన శ్రౌత సూత్రమునందు కానవచ్చుమంత్రముల యొక్క సారాంశమే ఐతరేయబ్రాహ్మణస్థమైన కథయని చెప్పగలము. ఈ కథయందు హరిశ్చంద్రుని కంటె శునశ్శేపున కెక్కువ ప్రాధాన్యమొసగుటచే నిది శునశ్శేపోపాఖ్యానముగనే చెప్పబడినది. ఈ కథననుసరించియే బ్రహ్మపురాణమునందును వాయుపురాణము నందును భాగవత దేవీభాగవత భారతములయందును కొలదిమార్పులతో హరి శ్చంద్రోపాఖ్యానము చెప్పబడినది. అందుచే వీనిని వైదిక కథానుసరణీయము లని చెప్పవచ్చును. ఇందు హరిశ్చంద్రుడు సత్యసంధుడుగ గాక కేవలము స్వార్థమునకై బ్రాహ్మణబాలుని కొనితెచ్చి పురుషమేధము చేసిన వ్యక్తిగా చిత్రింపబడినాడు.

తదుపరి వెలసిన మార్కండేయ పురాణ దేవీభాగవత కథలలో చెప్పు మార్పులు కానవచ్చుచున్నవి. వీనియందు శునశ్శేపుని ప్రశంసయే కానరాదు. ఇచ్చట హరిశ్చంద్రుడు సత్యసంధుడు; మహాకీర్తిశాలి; సర్వమును కోలుపోయి చివరకు అన్నమాట నిలబెట్టుకొనుటకై భార్యాపుత్రులను అమ్ముకొనిన సత్య వ్రతుడు. వీనియందలి కథవైదిక గ్రంథములందు కానరాదు.

తెలుగున గౌరన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము ప్రత్యేక స్థానమునల ద్విపద కృతి. ఈ కథ, పాత్ర చిత్రణము నందును రసస్థితియందును నూతన పాత్రల కల్పన యందును వర్ణనావైభవము నందును పతాక స్థానమునందు నిలిచినది. గౌరన యీ కృతి యందు మార్కండేయ పురాణ కథనే చేపట్టినను స్వతంత్ర కల్పనముతో కావ్యసృష్టిని గావించి సాహిత్యమునకే వన్నెతెచ్చెను.

ఈ సత్య హరిశ్చంద్రుని కరుణరసభరితమైన కథ మరి యే ఇతిహాసములగు నుపాఖ్యానములయందును కానరాదు. విశ్వదేవతలను కూడా కదిలింపజేసిన ఇందలి ఘట్టములు మానవమాత్రులను కరిగింపజేసినవి యనుట యతిశయోక్తి కానేరదు. అందుకే ఈ కథ అనేకపురాణముల యందేకాక కావ్యములయందును పలువురు కవులచే స్వతంత్రముగా కూర్చబడినది. అందును విశేషించి ద్విపద

ప్రబంధ ద్వ్యర్థికావ్య రూపములలోనిది వెలసినది. ఆధునిక కవుల చేతియందు నాటకము, వచన కావ్యము, హరికథ, రేడియో నాటికలు అచ్చతెనుగు కావ్యము సంగీతరూపకము మొదలగు సాహిత్య ప్రక్రియలలో ఈకథ వెలసి ప్రసిద్ధమైనది.

ఇక్ష్వాకు వంశజుడైన హరిశ్చంద్రుడు తనకు నూర్గురు భార్యలున్నను సంతానవిహీనుడయ్యెను. ఒకపరి పర్వతనారదులు ఆతని గృహమునకు వచ్చి యతనిని సంతానప్రాప్తికై వరుణుని ప్రార్థింపుమని తెలిపిరి. హరిశ్చంద్రుడు వరుణుని ప్రార్థించి రోహితుడను సుతునిపొందెను. సంతానము కలుగకనే కుమారుని యాగపశువుగజేసి యజ్ఞము నిర్వర్తించెదని మాటయిచ్చిన హరిశ్చంద్రుని వరుణుడు అనేక పర్యాయములు పుత్రునిమ్మని వచ్చి అడిగెను. హరిశ్చంద్రుడు ఏదో సాకు చెప్పుచు అతనిని తప్పించుకొనెను. చివరకు రోహితుడు తన తండ్రి యుద్దేశమును గ్రహించినవాడై యరణ్య మార్గములుపట్టెను. విసిగివిసిగి వరుణుడు హరిశ్చంద్రుని జలోదరవ్యాధిపీడితుడవు గమ్మని శపించి పోయెను. అరణ్యమునందలి రోహితుడు తనతండ్రి దుస్థితి తెలుసుకొని అజీగర్తుని కుమారుడైన శునశ్శేపుని యాగపశువుగా పిలిచికొని తెచ్చి తండ్రి కిచ్చెను. యూప స్తంభమునకు కట్టబడిన శునశ్శేపుడు ఇంద్రుని ప్రార్థింపగా నతడు వచ్చి ఈతనిని రక్షించును. హరిశ్చంద్రుడు రోగవిముక్తుడగును, తదుపరి కథయంతయు శునశ్శేపుని గూర్చియే వర్ణించుచున్నది. శునశ్శేపుని తమ జ్యేష్ఠ భ్రాతగ సంగీకరింపుడని విశ్వామిత్రుడు తన నూర్గురు కుమారులను కోరెను. అందు ఏబదిమంది దానికి నిరాకరించి తండ్రిచే శాపగ్రస్తులైరి. అంగీకరించిన విశ్వామిత్రపుత్రులేబది మందికిని శునశ్శేపుడు జ్యేష్ఠుడయ్యెను. ఈ యావద్వృత్తాంతము ఐతరేయమున వర్ణితము. ఋగ్వేదమునందు కొన్నించు మంత్రముల గాథ యుత్తరార్థమై పూర్వార్థకథ యంతయు ఐతరేయమున పెంచబడెను. ఈ ఐతరేయ బ్రాహ్మణ కథయందు మొదట పేర్కొనదగినది నారదోపదేశము.

గృహమునకు విచ్చేసిన నారదునిచూచి హరిశ్చంద్రుడు పుత్ర ప్రాప్తి వలన లాభమేమి? అని ప్రశ్నించెను. దానికి సమాధానముగ నారదుడు చేసిన

8. పంచమాః గాథామాహః–

"అనంహప్రాణః శరణంహ వాసోరూపం హిరణ్యం పశవోవివాహం"

యుపదేశము పదిగాథలలో[9] వర్ణితమైనది, ఇందు వివిధ విషయములు చెప్పబడి నవి:- పుత్రుడు లౌకికాలౌకికా సుఖదుఃఖములకు కారణభూతుడు. తండ్రికి ప్రతిరూపమే తనయుడు. నాలుగు ఆశ్రమములను పొందుట కంటెనుకూడ మానవుడు కోరదగిన కుమారప్రాప్తి. ఆతడేదోషమును అప్పుడు పొందడు: మరియు కుమారిత జన్మించుట తండ్రికి దుఃఖ భాజనమనికూడ నందు ప్రస్తావింప బడెను.

అంతియేగాక పశుపక్ష్యాదులు పుత్రసుఖాసుఖమునకై తల్లినే కలయునని కూడ తెలుపబడినది. ఈ యుపదేశము వేదశాస్త్ర సమ్మతమై ప్రస్తుత విషయ మునకు ప్రధానమై యొప్పినది. అది వినక సంతానవిహీనుడగు హరిశ్చంద్రుని మనస్సులో సంతానము లేదన్న బాధ యధికము కాజొచ్చెను. సంతానము కలిగిన పిదప హరిశ్చంద్రుని సమీపించి వరుణుడు 'రోహితుని యాగపశువుగా జేసి యాగము చేయుమ'ని పలికెను. ఇందు పది పర్యాయములు హరిశ్చంద్రుడు తన కూర్మి తనయునిపైగల ప్రేమచే స్వార్థపరుడై వరుణునకు చేసిన వాగ్దానము తప్పించుకొన జూచుట చక్కగా వర్ణింపబడెను. మొదటిసారి వరుణుడు వచ్చినపుడు పురిటి బాలుడు యాగపశువుగ ననర్హుడని చెప్పి హరిశ్చంద్రు డాతనిని పంపివేసెను. రెండవ పర్యాయము[10] అతడు వచ్చినపుడు దంతములు లేవని సాకు చెప్పెను. మూడవ పర్యాయము వచ్చినపుడు మొదట వచ్చిన దంతములు ఊడిపోయిననే యజ్ఞపశువు అగుటకు అతడు తగునని తలిపెను. ఈ విధముగ వరుణుడు ఏడు మారులు వచ్చినట్లు చెప్పబడినది. ఇందు హరి శ్చంద్రుడు మహారాజైనను ధీరుడైనను సామాన్య మానవునివలెనే ప్రవర్తించి నాడు. వరుణుడుకూడ దేవతగాకాక యేడు పర్యాయములు వచ్చుట ఆశ్చర్య ముగ కాన్పించుచున్నది. హరిశ్చంద్రుడు తాను చేసిన వాగ్దానమును నిలబెట్టు కొనుటకు బదులుగ పుత్రవాత్సల్యముచే నెప్పటికప్పుడు వరుణుని బారినుండి తప్పించుకొనుటకై ప్రయత్నించెను. మార్కండేయపురాణ దేవీభాగవతముల యందు వర్ణింపబడిన సత్యహరిశ్చంద్రునకును ఈ అసత్య హరిశ్చంద్రు నకును పోలికయే కానరాదు.

---

9. దశమాం గాథా.
10. తత్రిపశ్రిథమం పర్యాయం దర్శయతి.

ఇల్లు వెడలిన రోహితుడు సంవత్సరానంతరము తండ్రి రోగపీడితు డయ్యెనని యెఱిగినవాడై యింటిముఖము పట్టెను. ఇప్పుడు ఇంద్రుడు వచ్చి యా బాలుడు గృహమునకు పోకుండజేసెను. పైన వచింపబడినవలెనే యింద్రుడు బ్రాహ్మణరూపమున ఏడు మారులు వచ్చి యా బాలుని గృహమునకు పోకుండ జూచెను. ఇచ్చట ఇంద్రుని చేతకు సరియైన కారణము కానరాదు. రోహితేంద్ర సంవాదము[11] యీ సందర్భంలో పేర్కొనబడియున్నది. ఇందు దేశాటనము వలన కలుగు లాభము ఉగ్గడింపబడెను. పై వరుసని చాల ప్రయోజనకరమైనట్లు తోచును. కాని యింద్రాగమనము అట్టిది కాదు. రోగగ్రస్తుడైన తండ్రిని చూడబోవు తనయుని వారించుటలో ఇంద్రునకు స్వార్థమున్నటుల కానరాదు. రోహితునకు జ్ఞానకోరజేసి లోకజ్ఞానమును కలిగించుటయే యింద్రుని ఉద్దేశమని తెలియనగును. అందులకే వ్యాధితో బాధపడు తండ్రిని చూడబోవు నాబాలుడు ఇంద్రోపదేశముచే వయస్సుతోపాటు మనోబలమును పొందినవాడై తండ్రిని రోగమునుండి కాపాడుటకును తన ప్రాణములు కాపాడుకొనుటకును మరియొక బ్రాహ్మణబాలుని కొనుక్కొని యింటికేగెను. ఇచ్చట నింద్రోపదేశమునందు తీర్థయాత్రలు చేయువానికివలెనే దేశాటనము చేయువానికి విజ్ఞానము కలుగునని తెలుపబడినది. మరియు నిద్రను వదలి సంచారము చేయ దలచిన మానవునకు నుత్తరోత్తరము శ్రేష్ఠత్వము కలుగునని చెప్పబడెను. ఈ ఉత్తరోత్తరశ్రేష్ఠత్వము, కలిద్వాపరత్రేతకృతయుగముల ప్రాధాన్యముతో బాటు పోల్చబడెను. ఇందు పేర్కొనదగిన మరియొక సంఘటన, అజీగర్తుడు తన కుమారుని చావు నెరిగినవాడైనను వంద గోవుల కాసపడి మధ్యమ కుమారుడైన శునశ్శేపుని యాగపశువుగ నమ్మివేయుట. పెద్ద కుమారుడు తనకు ప్రీతిపాత్రు డగుటచేతను చిన్న కుమారుడు భార్యకు ప్రీతిపాత్రుడగుటచేతను నెవరికిని కాని మధ్యమబాలుని తండ్రి అమ్మివేసెను. ఇందు మానవుల స్వార్థపరత్వమును పక్షపాత బుద్ధియు వ్యక్తములైనవి. ఇట్లు పిల్లలనమ్ముట ఆనాటి సాంఘిక వ్యవస్థలో నాచారమున్నట్లు ఎలుగెత్తి చాటబడెను. వెనుక విశ్వామిత్రుని భార్య తన రెండవకుమారుని అమ్ముటకు సిద్ధపడగా హరిశ్చంద్రుని తండ్రియగు

11. ఇంద్రాగమనము :–చతుర్థం పర్యాయం దర్శయతి.

త్రిశంకుడు ఆ బాలుని కాపాడెనని పురాణములు తెలుపుచున్నవి.[12] అటులనే హరిశ్చంద్రుడు భార్యాపుత్రులను విశ్వామిత్రునకమ్మెనని మార్కండేయ దేవీ భాగవతాది మహాపురాణములు తెలుపుచున్నవి. వీనినిబట్టి నాటి కాలమునవలెనే యానాటి సంఘంలోకూడ నజీగర్తునివంటి బ్రాహ్మణులకు భార్యాపుత్రాదులను పోషించుట కష్టమగుచుండెనని చెప్పవచ్చును. అనాటి సాంఘిక వ్యవస్థలో యాగపశువు గావింపబడిన వ్యక్తికి మోక్షము సిద్ధించుననను నమ్మకము కూడ కలదని యూహింపనగును.

రోహితుడు యాగపశువును తెచ్చిచూప హరిశ్చంద్రుడు వరుణుని అనుమతికై యాగముచేయ మొదలిడెను. ఆ యాగమునకు విశ్వామిత్రుడు హోత; జమదగ్ని అధ్వర్యుడు వసిష్ఠుడు బ్రహ్మ; ఆయాస్యుడు ఉద్గాత. అంత అజీగర్తు నూరుగోవులను పొంది తనయుని తానే యూపస్తంభమున బంధించెను మరల నూరుగోవులను బొందగోరి కత్తి ఝళిపించుచు కుమారుని సమీపించెను. ఈ ఘట్టము కరుణరస భరితమై హృదయమును కరగించుచున్నది. ఆబాలుడు తన్ను రక్షించువాడు భగవంతుడని తలచి ఘోరున నేడ్చుచు నింద్ర, వరుణ ప్రజాపతి ప్రభృతి దేవతలను శరణువేడెను. ఇచ్చట నాబాలుని వివేకము కొనియాడదగియున్నది. తుద కింద్రుడు వచ్చి సువర్ణమయ దివ్యరథమును తెచ్చి శునశ్శేపునకిచ్చి యాతనిని కాపాడెను.[13] యాగఫలము హరిశ్చంద్రునకు దక్కెను. ఇంతటితో హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము పూర్తియయ్యెను. తదుపరి కథ యంతయు శునశ్శేపునకు సంబంధించియే యున్నది. యితడు దేవతలచే రక్షింపబడి దేవరాతుడయ్యెను. యూపస్తంభబంధమునుండి విడుపబడిన శునశ్శేపుడు ఎవరికి చెందవలయునన్న ప్రశ్న సభలో జన్మించెను. నిర్ణయము బాలునకే వదలిరి. ఆబాలుడు వెళ్లి విశ్వామిత్రుని అంకముపై కూర్చుండెను. అందరునందుల కంగీకరించిరి. అట్టి సమయమున తనయుని ప్రాధాన్యము గుర్తించిన అజీగుర్తుడు శునశ్శేపుని తన వెంటరమ్మని యడిగెను. దానికి ప్రతిసమాధాన మొసగిన యాబాలుని వాదపటిమ శాస్త్రధర్మదృష్టులు కొనియాడదగియున్నవి. అంతవరకు బలిపశువుగనుండిన యాపసివాని హృదయమునకు

12 దేవీభాగవతము. హరివంశము.

13 ఐతరేయబ్రాహ్మణ భాష్యే త్రయస్త్రింశోధ్యాయచతుర్థం ఖండః

అట్టి శక్తి దేవరాతుడగుటచే గలిగినదియేమో!, యనిపించుచున్నది. శునశ్శేపుడు "ఓ అంగిరసగోత్రసంజాతా! అజీగర్తా! నాకంటె నీవు మూడువందలగోవు లెక్కువైనవికదా!" అని చెప్పుట బాలుని స్థైర్యమును చాటుచున్నది. తదుపరి శునశ్శేపుడు విశ్వామిత్రునిచే పెద్దకుమారునిగా స్వీకరింపబడెను. అదివరకే నూర్గురుకొడుకులుగల విశ్వామిత్రుడు మరల నితనిని కుమారునిగను అందులో పెద్దకుమారునిగను స్వీకరించుటయు తన కోరికను తిరస్కరించిన తన యేబదిమంది కుమారులను శపించి శునశ్శేపునకే ప్రాధాన్యమొసంగుటయు విశ్వామిత్రుని ఔదార్యమును వ్యక్తముచేయుచున్నవి. మధుచ్ఛందుడు మొదలగు నేబదిమంది పుత్రులును తండ్రియాజ్ఞను శిరసావహించి శునశ్శేపుని జ్యేష్ఠునిగా నంగీకరించిరి[14].

విశ్వామిత్రుడు తనయాజ్ఞకు లోబడని యేబదిమంది కుమారులను చండాలాది పంచవిధ నీచజాతివిశేషములైన అంధ్ర పుండ్ర శబర పుళింద మూతిబులు కమ్మని శపించెను. వీరే ఆర్యావర్తమునువదలి దక్షిణాపథమును చేరిరి. మనభాషాశాస్త్రవేత్తలు పలువురు ఈవిషయమునంగీకరించిరి. ఈవిధముగ నైతరేయబ్రాహ్మణస్థకథ శునశ్శేపోపాఖ్యానమునకేగాక 'ఆంధ్ర' శబ్దోత్పత్తికిని కారణమగుచున్నది.

ఇందు హరిశ్చంద్రునికథకూడ మొదటిసారిగ వర్ణింపబడెను. వైదిక కావ్యమైన యిందు నాయకప్రాధాన్యమును రసపోషణమును తక్కువగ కాన్పించుచున్నవి. హరిశ్చంద్రుడిందే విషయమునను నాయకుడుగ ప్రకాశింపలేదు. అటులనే రసపోషణముకూడ కానరాదు. కాని యిందు నారదోపదేశము నింద్రోపదేశమును విపులముగా చెప్పబడినవి. మరియు యాగవిధానము విపులముగ వర్ణితము. శునశ్శేపుడు యాగపశువుగ గొనిపోబడినది మొదలు యాగవిధానమంతయు విపులముగ చతుర్థ ఖండమంతటను వర్ణింపబడెను. ఇది యానాటి యాగప్రాధాన్యమును తెలుపుచున్నది.

"అజీగర్తశునశ్శేప, విశ్వామిత్రశునశ్శేప" సంవాదములయందు పెక్కు ధర్మశాస్త్రవిషయములు చర్చింపబడినవి.

---

14 ఐతరేయబ్రాహ్మణసప్తమఖండము.

ఈ విధముగ నీకథ వేదములయందు యాగప్రాధాన్యమును వుపదేశ ప్రాధాన్యమును వహించియున్నది. తరువాత వెలువడిన పురాణకథలలో హరిశ్చంద్రుని పాత్ర ఉత్తమముగను విశ్వామిత్రుని పాత్ర కడుక్రూరముగను చిత్రింపబడినవి. అట్టి క్రూరతను భరింపలేక నిందించిన విశ్వేదేవతలు ద్రౌపది యందు ఉపపాండవులై జన్మించిరని మార్కండేయము తెలుపుచున్నది. ఇట్లు ఈకథ ఒక మేలిమిబంగారుగనియై తదుపరి వెలసిన పురాణకావ్య హరిశ్చంద్ర కథలకు ఆధారమైనది.

బ్రహ్మపురాణము - హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము.

ఋషిసంవాదము[15] బ్రహ్మగౌతమీ తీర్థమాహాత్మ్యమును తెలుపుచు హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన ప్రాధాన్యమును వర్ణించెను.

హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము నందలి సంఘటన లన్నియు గౌతమీతీరమునందే జరిగినటుల తెలుపబడినవి. ఒకనాడు సంతానహీనుడైన హరిశ్చంద్రుని గృహమునకు పర్వతనారదులు విచ్చేసిరి. వారు అతనికి పుత్రునియావశ్యకమును తెలిపి గౌతమీతీరము చేరి వరుణుని ప్రార్థింపుమనిరి. అత దట్లే ఒనరించి పుత్రుని పొందెను. స్వీయప్రాణ రక్షణకై అడవులకు పోవు రోహితుడు కూడ గంగాతీరమునకే చేరెను. అది పుణ్యఋషుల కాలవాలమైనది. అచ్చటనే అజీగర్తుడు భార్యాపుత్రులతో నుండెను. శునశ్శేపునికొని రోహితుడు తెచ్చెను. హరిశ్చంద్రుడు పురుషమేధముచేయ నుద్యోగించెను. అశరీరవాణి గౌతమీ తీరమున యాగము చేయుమని తెలిపినది. హరిశ్చంద్రుడట్లే చేసెను. శునశ్శేపు డందే స్నానమాచరించి సర్వదేవతలను తృప్తిపరిచి శుచి యయ్యెను. తదుపరి విశ్వామిత్రునిచే రక్షింపబడి యాతనిచే ప్రథమపుత్రునిగ స్వీకరింపబడెను.

హరిశ్చంద్రుడు యజ్ఞభంగము జరిగినను దేవతలచేతను, మునులచేతను తీర్థమాహాత్మ్యముచేతను యాగఫలము పొందినాడు.

'తేషు స్నానంచ దానంచ నరమేధ ఫలప్రదమ్'. - అని బ్రహ్మయే ఫలశ్రుతి చెప్పెను. ఈ కథ ఐతరేయబ్రాహ్మణకథను' అనుసరించి చెప్పబడినది.

---

15. బ్రహ్మపురాణము - తృతీయభాగము, - అధ్యా 104 - శ్లో.89.

భాగవతమహాపురాణము - హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము.

ఐతరేయ బ్రాహ్మణస్థ కథయే భాగవతము నందు సంగ్రహముగా వర్ణింపబడినది. కన్నకొడుకును యాగపశువుగ చేసి యాగము చేయ వలసినట్లు, వరుణుడు వచ్చి చెప్పిన విషయమంతయు మూడు శ్లోకములలో వర్ణితము.

హరిశ్చంద్రుడిది యంతయు పుత్రాను రాగముచే చేసెనని వర్ణింప బడెను. తన తండ్రి రోగముచే పీడింపబడ రోహితుడది విని తిరిగి యింటి ముఖము పట్టగ ఇంద్రుడు వచ్చి వానిని ఇంటికి వెళ్ళకుండచేసెను. ఇట్లు ఒక పర్యాయము కాదు, ఐదు పర్యాయములు. ఈ విషయమంతయు ఆరు శ్లోకములలో వర్ణితమైనది.

ఇదే విధముగ కథ యంతయు సాగెను. యాగమునకు రోగవిముక్తుడైన హరిశ్చంద్రుడు విశ్వామిత్రుని సేవించినాడు. అతడు సంప్రీతుడై జ్ఞానోపదేశ మొనరించెను. ఆ జ్ఞానముచే హరిశ్చంద్రుడు సంసారహేతువైన ప్రకృతిని భస్మముచేసి సకల బంధ విముక్తుడై ఆత్మానందమున నిర్వికల్పక స్థిర రూపముతో ప్రకాశించెను.

ఈ జ్ఞాన వర్ణనమే భాగవతమునందలి హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన ప్రధానోద్దేశము. పరీక్షిత్తునకు సంసారబంధవిముక్తిని కలిగించి మోక్షము సంపాదించుటయే యిక్కడ పరమార్థము. దానిని భాగవతకర్త కథారూపమున వివరించెను. పుత్రుని కొరకై స్వార్థపరుడైన హరిశ్చంద్రునకు మోక్షసంధాయకమైన జ్ఞానసంపద యెట్లు కలిగినదియు వివరించి జ్ఞానసంపదను పరీక్షిత్తుని మనమున ప్రవేశింపజేసెను.

1. ఐతరేయ బ్రాహ్మణస్థ కథ ననుసరించి విష్ణు పురాణ దేవీభాగవత కథల యందు కొలది మార్పులు కాన్పించు చున్నవి.

2. ఐతరేయ బ్రాహ్మణ కథయందు పర్వత నారదులు వచ్చినట్లు తెలుపబడినది. కాని అందు నారదోపదేశమే కాని పర్వతుని రాకకు ప్రాధాన్యము కానరాసందున తదుపరి కథల యందు పర్వతుని నామము విస్మరించబడెను. ఒక్క బ్రహ్మపురాణమునందే కాన్పించు చున్నది.

3. స్థల తీర్థ శక్తి ప్రాధాన్యములను బట్టి ప్రసంగోక్తిగ హరిశ్చంద్రుని కథ ప్రస్తావించబడినది.

4. ఐతరేయ బ్రాహ్మణ కథయందు వర్ణింపబడిన నారాయోపదేశమును ఇంద్రోపదేశమును విశ్వామిత్రాజీగర్తాది సంవాదములను కూడ తదుపరి కథలలో వదిలివేయబడినవి.

5. మరియు ఐతరేయ బ్రాహ్మణ కథలో విశ్వామిత్రుడు తన సంతాన మును శపించిన విధము కూడా తెలుపబడినది. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కథకు అవి ప్రధానములు కాకపోవుటచే తదుపరి కథలలో వానిని వదలినను కథాప్రాధ్యమున కెట్టి భంగమును కలుగలేదు.

ఈ విధముగ అప్రధానములైన కొలది మార్పులు ఐతరేయ బ్రాహ్మణ కథ ననుసరించిన బ్రహ్మపురాణ కథలయందు కానవచ్చు చున్నవి.

సంస్కృత మహాభారతము—హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము

పై వైదిక హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కథకును తదుపరి వెలసిన సత్యహరి శ్చంద్రుని కథలకును ఎక్కువ సంబంధము లేదు. హరిశ్చంద్రుడు కేవలము అశ్వ మేధాది యాగములు చేసి స్వర్గము నలంకరించెనని మాత్రమే సంస్కృత మహా భారతము నందున్నది. అందు సభాపర్వములో హరిశ్చంద్రుని ప్రశంస కాన నగును:-

నారదుడు స్వర్గమునుండి తిరిగివచ్చి ధర్మరాజుకు సర్వలోక సభా భవన ముల విశేషములను తెలిపినాడు. ఇంద్రభవనములో హరిశ్చంద్రుడు ప్రముఖుడై యుండుటకు కారణమదియే. ధర్మజుడు తెలియగోరెను. నారదుని అగపున కారణ మదియే ధర్మరాజుచే అశ్వమేథయాగము చేయింపవలెను. దానికై యాతని మనస్సులో స్థిరముగా నా భావము నాటింపబడవలయును. అందులకై హరిశ్చంద్రుని వృత్తాంతము చెప్పబడినది.

"సరజా బలవా నానేతో సమ్రాట్ సర్వమహీక్షితాం
తస్య సర్వే మహీపాలాః శాసనావనతాః స్థితాః"

ఆ హరిశ్చంద్రుడు స్వపరాక్రమముచే త్రిలోక ఖ్యాతిని పొంది ఈ భూమండలమును జయించి రాజులను తన సామంతులుగ చేసికొనెను. అది రాజు లందరకు తగినదే. కాని హరిశ్చంద్రునిలో ఒక విశేషము కలదు. అందులకే యిప్పుడు నాతని వృత్తాంతము నారదుడు చెప్పుచుండెను. హరిశ్చంద్రుడు క్షత్త్రియ రథ మధిష్ఠించి సప్తద్వీపములలో దిగ్విజయ యాత్ర సాగించి రాజసూయ యాగము చేసెను. సామంతులు తెచ్చిన ధన ధాన్యములను దానధర్మములకు వెచ్చించినాడు. బ్రాహ్మణులకు కోరిన దానికన్న ఎక్కువ సత్కరించి వారి యోగ్యతానుసారముతో అందరిని సంతోషపెట్టి పరితోషింపగ. హరిశ్చంద్రుని వలె ఎందరు సర్వాధిపతు ములు రాజసూయ యాగము చేసెను. ఇంద్రుడు ప్రీతితో తన సభకు పిలిపించి హరిశ్చంద్రుని సత్కరించెను. ఈ విషయమును తెలుపుచు నారదుడు యుద్ధ భూమిలో శత్రువులతో పోరాడి పరాక్రమించి పోరాడువారును తీవ్ర తపస్సుతో శరీరత్యాగము చేసినవారును ఇంద్రలోకమున సుఖభోగములను అనుభవింతు రని చెప్పెను. ఇప్పుడు నారదోపదేశము ప్రధానము. ధర్మాత్మను మన్ విధముల రాజసూయయాగము చేసినవారు ధర్మాత్ములని చెప్పబడెను. అతనికి పాండురాజు పంపిన సందేశము వినిపించెను. ఈ విషయములో నారదుడు మీరు కూడ ఆ యాగము చేసినచో హరిశ్చంద్రునివలె స్వర్గభోగములను అనుభవింతురనియు, ఈ విషయమును మీ తండ్రి కూడ చెప్పినాడనియు ధర్మరాజునకు చెప్పెను. అందులకే నిజమగు హరిశ్చంద్రుని యొక్క ఉత్కృష్టమైన దానశీలాది గుణములను అతడు అనుభవించు నిర్ణయములో యేమియు కష్టము కలుగదు. ఈ పరి అనుశాసనికి పర్వములందు వేద హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమును తెలుపు కొన్ని శ్లోకములు కానవచ్చుచున్నవి. ఇప్పుడు ధర్మరాజు విశ్వామిత్రుని జన్మప్రకారమును గాధిని బ్రాహ్మణత్వ ప్రాప్తిని తెలుపును. హరిశ్చంద్రుడు పురుషమేధయాగము చేయుచు బలిగా శునశ్శేపుని పశువుగ బంధించ విశ్వామిత్రుడు వానిని రక్షించిన వృత్తాంతమును చెప్పెను.

విశ్వామిత్రుడు దేవరాతుని తన ప్రథమ పుత్రునిగ స్వీకరించి తన యాధ్వర్యమున కంగీకరించని పుత్రులను శపించినాడు. ఇప్పుడు శునః శ్శేపునకు దేవరాతుడను పేరుతో మన్నించుట జరిగియున్నది. ఇప్పుడు విశ్వామిత్రుని పాత్రకు ప్రాధాన్యము పొందినట్లై యున్నదని కనుపించెను

శునశ్శేపుని వృత్తాంతము చెప్పనయ్యెను. తదుపరి విశ్వామిత్రుడు త్రిశంకుని రక్షించు వృత్తాంతమునిచ్చట వర్ణింపబడినది. అదియేగాక ప్రసంగవశమున నెన్నియో పర్యాయములు భారతమునందు హరిశ్చంద్రుడు ఉదాహరింపబడినాడు. త్రయోదశాధ్యాయమునందు యుధిష్ఠిరుడు రాజసూయ యాగమును చేయ నిశ్చయించిన పిమ్మటకూడ హరిశ్చంద్రుని వృత్తాంతము పేర్కొనబడినది.

హరిశ్చంద్రం చ రాజర్షి రోచమానం విశేషతః ।
యజ్వానం యజ్ఞ మాహర్షు రాజసూయ యేషసః ॥

అటులనే స్వర్గారోహణ పర్వమునందు ధర్మజునితో నింద్రుడు మాంధాత భగీరదాది మహాచక్రవర్తులలో హరిశ్చంద్రుడు మొదటివాడని తెలుపును. ఈ విధముగా మహాభారత వర్ణనను బట్టి హరిశ్చంద్రుడు శునశ్శేపుని యాగపశువుగ జేసి నరమేధముదీసి అశ్వమేధాది యాగములొనరించి మాంధాతృ భగీరదులతో సమానుడై యింద్రభోగములనుభవించెనని తెలియుచున్నది.

రామాయణము - శునశ్శేపోపాఖ్యానము

రామాయణమునందలి కథని శునఃశ్శేపోపాఖ్యానమనియే చెప్పవలెను. ఇచ్చట హరిశ్చంద్రునకు బదులుగా అంబరీషుడు ప్రతిఫలమిచ్చి శునశ్శేపుని కొనుక్కొని అతనిని యాగపశువుగాచేసి యాగము చేసెను. అందుచే నిచ్చట కూడ శునశ్శేపునకే ప్రాధాన్యము కన్పించుచున్నది.

అంబరీషుడు ఇక్ష్వాకు వంశజుండనియు హరిశ్చంద్రునకు పూర్వుడనియు అనేక పురాణములు తెల్పుచున్నవి. అంబరీషుడు అశ్వమేధ యాగముజేసి తురగమును వదలగ ఇంద్రుడు దానిని అపహరించెను. పలువురు శాస్త్రవేత్తలు తురగమునకు బదులు బ్రాహ్మణ బాలుని యాగపశువుగజేసి యాగము కావించి నచో దోషము పోవునని తెలిపిరి. పలువురు మంత్రులు పలుదిక్కులకు బ్రాహ్మణ బాలుని కొనుటకై వెళ్ళిరి. చివరకు ఋచీకుని కుమారుడైన శునశ్శేపుని వారు కొనితెచ్చిరి. అంబరీషుడు యాగము కావించుచుండ ఇంద్రుడు ప్రత్యక్షమై అశ్వమునిచ్చి శునశ్శేపుని విడిపించి అతనిని రక్షించెను. హరిశ్చంద్రుడుకూడ అంబరీషునివలెనే నరమేధయాగము చేసెను. కాని విశేషమేమన రామాయణమునందలి శునశ్శేపుడు ఋచీకుని కుమారుడు. భారతమునందు

హరిశ్చంద్రుడు కొనితెచ్చిన శునశ్శేపుని కూడ ఋచీకుని కుమారునిగనే పేర్కొనినాడు.15ఎ

ఋచీక స్యాత్మజశ్చైవ శునశ్శేపో మహాతపాః ।
విమోక్షితో మహాసత్రాత్ పశుతామభ్యుపాగతః ॥

కాని హరిశ్చంద్రుడు యాగపశువుగ చేసిన బాలుడు అజీగర్తుని కుమారుడని ఐతరేయ బ్రాహ్మణాదులయందు చెప్పబడెను. అందుచే అంబరీషుడు యాగ పశువుగ కొనుక్కొనిన బాలునకు శునశ్శేపుడను నామమున్నను అతడు ఋచీకుని కుమారుడే కావలయును. ఇచ్చట హరిశ్చంద్రుని చరిత్రమునకు సంబంధము కానరాదు.

మార్కండేయ పురాణము - హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము

తెలుగు హరిశ్చంద్ర కావ్యమునకు వస్తువైన సత్య హరిశ్చంద్రుని కథ మార్కండేయ పురాణమున విపులముగా గలదు.16 వేదములలోని హరిశ్చంద్రుని కథకును మార్కండేయ పురాణమునందలి కథకును సంబంధము కానరాదు. మార్కండేయ పురాణము తరువాత వచ్చిన దేవీ భాగవతాది గ్రంథములయందు సత్యహరిశ్చంద్రుని కథయే కొలది మార్పులతో చెప్పబడెను. ఇంకను మరికొన్ని మార్పులతో కావ్యముల యందు ఈ సత్యహరిశ్చంద్రుని కథ పెంపొందినది.17 ఇది పురాణ సృష్టి యగుటచే దీనిని పౌరాణిక హరిశ్చంద్రుని కథగా పేర్కొనవచ్చును. ప్రథమమున సత్యహరిశ్చంద్రుని కథను వర్ణించినది మార్కండేయము అగుటచే నా గౌరవము దానికే దక్కినది. ఇందు హరిశ్చంద్రుని కథతో పాటు ఉప పాండవుల జనన వృత్తాంతము కూడ వర్ణింపబడుటచే నిందలి కథ మిక్కిలి ప్రధానమును ప్రయోజనకారియును అయ్యెను.

ద్రౌపదేయుల జనన వృత్తాంతము:- ఈ మార్కండేయ పురాణమునందు ఉప పాండవులగు ద్రౌపదేయుల జనన వృత్తాంతము ప్రయోజనకరమైయున్నది.

15ఎ. భారతము. అనుశాసనిక. అధ్యా-4.

16. మార్కం-సప్త-అ.

17. ముందు వివరింపబడును.

ఈ పురాణమున సత్య హరిశ్చంద్రుని కథా సందర్భముతో నా వృత్తాంతము ముడివేయబడెను. ఈ అంశమును తదితర పురాణములు చెప్పియుండలేదు. ఇందు ద్రౌపదేయుల జనన వృత్తాంతమిట్లు గలదు :-

వ్యాసశిష్యుడైన జైమిని తాను మార్కండేయ మహర్షిని సమీపించి పురుషోత్తముడు మానవజన్మ మెత్తుటకు గల కారణమును మరియు ద్రౌపదీ అగ్రమహిషియైన విధమును మహాబలుడైన బలభద్రునకు తీర్థయాత్రల యందు బ్రహ్మహత్యా దోషము వాటిల్లిన విధమును పాండవేయులైన ద్రౌపదేయుల వివాహితులుగనే మరణించుటకు గల కారణమును తెలిసికొన గోరెను. దానికి మార్కండేయ మహర్షి వింధ్య గిరి శిఖరము పైన నున్న ధర్మపక్షులను జైమిని సేవించినచో నవి ఆ సందేహ నివృత్తి చేయునని తెలిపెను. పిదప జైమినికి ఆ పక్షులు నాలుగు ప్రశ్నలకు సమాధాన మిచ్చుచు ద్రౌపదేయుల జనన వృత్తాంతము నిట్లు తెలిపినవి:-

తొల్లి త్రేతాయుగములో కీర్తిమంతుడగు హరిశ్చంద్రుడు అయోధ్య రాజధానిగా సమస్త భూమండలమును పాలించుచుండెను. అతడు మృగయావినోదియై యొక్కనాడరణ్యమున కేగి రక్షింపుము. రక్షింపుము అను ఆడు మాటను పదింబదిగా వినెను. ఆర్తజనపాలకుడైన హరిశ్చంద్రుడు వేటను మాని ఆర్తుని రక్షించెదనని తలచి తత్ శబ్దము ననుసరించి పోవుచుండెను. అప్పటి సోకడో, విశ్వామిత్రుడు సకలవిద్యాసాధనకై తీవ్ర చిత్తముతో తపస్సాచరించుచుండ విద్యలలజడిచెంది స్త్రీ కంఠముతో నాక్రోశించు చుండెను. విశ్వామిత్రునకు కోపము కలిగించిన విద్య లడిగి పోవునని తలచి సలచ్రకవర్తిని కలి ఆవేశించి నటుల సర్వకార్య విఘ్నాధిపతియైన విఘ్న నాయకుడు హరిశ్చంద్రుని ఆవేశించెను. అంతట హరిశ్చంద్రుడు వినాయక ప్రభావముచే మిక్కిలి దుర్బుద్ధి నా పరిభావమెరుగక బాధించు నా మూఢాత్ముని సంహరించెదనని యెంచుచు విశ్వామిత్రుని దెసగా పోవుచుండెను. అచ్చట తపోనిష్ఠలో నున్న విశ్వామిత్రుని చెవులకు వాడి ములుకులై యీ పలుకులు వినబడెను. విశ్వామిత్రునకు పట్టరాని కోపము వచ్చెను. అంతట విఘ్ననాయకుని కోరికపరిహారము విద్య లడిగిపోయెను. కాని హరిశ్చంద్రుని శని పట్టుకొనెను. రాజు కూయిడు అంగనలను బదులగ్ని సదృశుడైన విశ్వామిత్రుని గాంచెను రాజును గాంచిన ముని ఓరీ! పాపాత్మా

యెటు వచ్చెదవను గెలుపునని పలికెను. రాజు తన అవినయతను మన్నింపుమని ప్రార్థియ వలగ ముని అందులకు బదులుగా తనకు రాజసూయ యాగ దక్షిణకై వలయు ధనము నిమ్మని కోరెను. ఇందలి మోసము నెరుగలేని రాజు పునస్తృప్తి త్రినట్లు తలచి ముని అంత మాత్రమే కోరినందుకు సంతసించి అంగీకరించెను. ఇంతను సువర్ణ రత్న పుత్ర శ్రీ రాజ్య ధనాదులలో నేని కావలెనో చెప్పుమనెను. తన వలలో రాజు తేలికగా పడినందులకు ముని సంతసించి భార్యా పుత్ర హరిశ్చంద్రుల శరీరములు తప్ప అతని సర్వస్వ సామ్రాజ్యమును తనకిమ్మని కోరెను. దానికి రాజు ప్రసన్న చిత్తముతో నిశ్చితాసక్తి హస్తముల తోడంది సమస్తమును దానము చేసెను. వెంటనే ముని రాజుతో నగరమునకు వచ్చి సమస్తమును గ్రహించి హరిశ్చంద్రుని నార చీరలతో నగరమును వదిలి పొమ్మనెను. రాజు భార్యాపుత్రులను వెంటనిడుకొని రాజమార్గముపట్టి పోవుచుండెను. వారి మార్గమున కట్టు నిలిచి ముని రాజసూయ దక్షిణ ధనము నీయకయే పోవుచుంటివని యడిగెను. రాజు చేయునది లేక ఒక్క మాసము గడువు నిమ్మని కోరెను. అంతట అయోధ్యావాసులు భార్యాపుత్రులతో సత్యవ్రతమున దుఃఖించుచు రాజు వెంటనంటి పోవుచుండిరి. అనేక విపత్తులనుండి కాపాడిన నీవు మమ్ము ఏ కారణమున విడుచుచుంటివి. నీవు ఎక్కడనుండువో అక్కడనే మేమును యుందుము అనుచు వారు పరి పరి విధముల విలపించుచు పోవుచుండిరి. రాజు వారి నోదార్చుచుండగ విశ్వామిత్రుడు వచ్చి "తిరిగి రాజ్యమును పొందవలెనని తలచుచుంటివా" యని గద్దించెను. రాజు పోవుచుంటినని వణుకుచు కంపించు శరీరముతో కదిలెను. అంతట విశ్వామిత్రుడు కోపముచే మండిపడుచు శైబ్యాదేవిని తన దండముతో మోదెను. రాజు చూచి మిక్కిలి దుఃఖించి ప్రత్యుత్తర మీయకయే "పోవుచుంటి"నని మాత్రము పలుక గలిగెను. ఈ సంఘటనను చూచిన లోకపాలురైన విశ్వేదేవతలు ఐదుగురును గొంతెత్తి ఈ పాపాత్ముడైన విశ్వామిత్రుడు హరిశ్చంద్రుని ఏ విధముగ బాధించును అతనికి నరకలోకము ప్రాప్తించునని దేవతలతో పలికిరి.

విశ్వామిత్రుడా పలుకులు విని మిక్కిలి కోపించి మీరు మనుష్య పక్షపాతముచే నిట్లు పలికితిరి కావున మీరు మనుష్యులు కండని శపించెను. వారు మిక్కిలి దుఃఖించి మునిని ప్రార్థింప ప్రసన్నుడై మునియు మీరు మానవ జన్మమెత్తినను వివాహసంభోగాదికము లేక కామక్రోధాది గుణములులేక

మరణించెదరని తెలిపెను. తదనంతరము వారైదుగురును ద్రౌపది గర్భమున నుపపాండవులై జన్మించిరి. బాల్యదశలో నశ్వత్థామ హస్తమున హతులైరి. అని ధర్మపక్షులు జైమినికి చెప్పెను.

ఈ వృత్తాంతము మార్కండేయ పురాణమున ప్రాధాన్యము వహించుచున్నది. జైమిని మహర్షియొక్క సందేహము నివృత్తియైనది. కాని యీ అంశముపై హరిశ్చంద్రుని వృత్తాంతమంతయును చెప్పవలసి వచ్చును. తాను అతి కుతూహలముగా వినుచు జైమిని హరిశ్చంద్రుని వృత్తాంతమును వివరముగా తెలుపుమని పక్షులను ప్రార్థించెను. ధర్మపక్షులు మిగిలిన కథాభాగమును తెలిపెను.

వైదిక హరిశ్చంద్రుని కథయందు యాగపశువుగ త్రాటిచే బంధింపబడిన శునశ్శేపునియెడ కొందరకు జాలి కలుగగా హరిశ్చంద్రునియెడ సర్వమానవ దేవతాహృదయములును జాలితో నిండును. అచ్చట శునశ్శేపుని కాపాడిన విశ్వామిత్రుడే యిచ్చట హరిశ్చంద్రుని సర్వవిధముల బాధించుట విచారకరము; కాని చివరకు అది అతనికే వన్నెతెచ్చినది.

హరిశ్చంద్రుడు తాను విశ్వామిత్రునకు ముందు రాజసూయ యాగ దక్షిణకొరకై ధనమొసంగెదనని వాగ్దానము చేసెను. తదుపరి అతనికి తన రాజ్యమునుకూడ ధారపోసెను. కాని రాజును బంధింపదలచి విశ్వామిత్రుడు తాను రాజ్యమును పొందిన పిదప వల్కలాజినధారియై భార్యాసుతులను వెంట నిడుకొని పోవుచున్న హరిశ్చంద్రుని అతడు వాగ్దానము చేసిన ప్రకారము యాగదక్షిణధనమును యిమ్మని అడిగెను. హరిశ్చంద్రుడు నిర్వికారచిత్తుడై యా ధనమును సంపాదించి యిచ్చుటకు నెల గడువు కోరెను.

భార్యాపుత్రులతో గూడి రాజ్యమును విడిచి వెడలుచున్న హరిశ్చంద్రుని యొద్ద శరీరము ప్రాణములు తప్ప వేరేమియు లేవు. కావున నతడు తమకదనిక దేహములు మాత్రమే మిగిలినవని తెలిపెను. అందుచే దేహముల నమ్మియైన ఋణము తీర్చెదనన్న యాతని సూచన యిచ్చట కాన్పించుచున్నది. ఇచ్చట నుండియే విశ్వామిత్రుని క్రౌర్యము ప్రారంభమాయెను. కట్టుగుడ్డలతో కదలుచున్న హరిశ్చంద్రుని విశ్వామిత్రుడేమియు చేయజాలకపోయెను. భార్యను

మోదినను చలించని దృఢచిత్తుని హరిశ్చంద్రుని చూచి విశ్వామిత్రుడు మరింత కోపము ప్రకటించినాడు. ఇక్కడ హరిశ్చంద్రుని శీలమనెడి వజ్రము విశ్వామిత్రుని కోపమనెడి సానపై రాపిడిపొంది మరింత ప్రకాశించినది.

కాశికి చేరిన హరిశ్చంద్రుని విశ్వామిత్రుడు వెన్నంటెను. నెల నిండినది; సొమ్ము తెమ్మని వేధించెను. "నా ప్రాణములు నీవు నా భార్యాపుత్రులు, మీకేది రుచించునో కోరుకొనుమని హరిశ్చంద్రుడు విశ్వామిత్రునితో పల్కెను. ఇక్కడ హరిశ్చంద్రునకు కోపము ఉన్న సూచనగా నిందించు తలపుకూడ లేదు. అతని సహనము మాత్రమే ప్రకటితము. అప్పటికి ఇంక అర్ధదినమున్నది కదా అంతలో సంపాదించి యిచ్చెదనని హరిశ్చంద్రుడు తెలుప ముని అందుల కంగీకరించి మరల వచ్చెదను, ధనమియ్యనిచో శపించెదనని చెప్పి వెడలెను. పై దీని కథయందు కూడ వరుణుడు తనకు హరిశ్చంద్రుడు చేసిన వాగ్దాన పాలనమునకై పదింబదిగ వచ్చి శపించెదనని యతని భయపెట్టెను. కాని అచ్చట హరిశ్చంద్రుడాదినమాట నిలబెట్టుకొనుటకు ప్రయత్నించుటయే లేదు. ఇచ్చట హరిశ్చంద్రుడు చేసిన వాగ్దానము నిలబెట్టుకొనుటకై పరి పరి విధముల చింతించెను. చివరకు భార్య హరిశ్చంద్రునితో తనను అమ్మి ఋణము తీర్చుమని పలికెను. ఎంతో ధైర్యవంతురాలైన స్త్రీగాని ఇట్లు పలుక జాలదు. ఆ మాటలను విని పతివ్రతుడైన హరిశ్చంద్రుడు అతి దుఃఖముతో కుమిలి నేలగూలెను. మహా పతివ్రతయైన భార్య తాను భర్త కష్టములను చూడలేకపోయెను. అనేక విధముల విలపించుచు మూర్ఛిల్లి నేలకూలెను. బాలుడైన లోహితుడు ఆకలి బాధను తాళలేక అమ్మా! అన్నము తండ్రీ అన్నమనుచు ఏడ్వసాగినాడు. ఈ దృశ్యమును చూచిన ఏమానవుని హృదయము కరుగదు! చివరకు దేవతలు కూడ విలవిలలాడిపోవుదురు. కౌశికుని మనసు మాత్రము మారలేదు. అతడు ధనము నిమిత్తము కొరకై వచ్చెను. ఆపదబడిన ఆ దంపతులను జూచినాడు. ఇప్పటికిని వారిని ఏదో ధనము నిమ్మని కోరెను. హరిశ్చంద్రుడు సత్యమును గూర్చి ఇట్లు పలికెను.[18]

---

18 మార్కండేయ-అష్టమాధ్యాయము శ్లో॥ 42, 48.

సత్యేనార్కః ప్రతపతి సత్యే తిష్ఠతిమేదినీ॥
సత్యం చోక్తం పరోధర్మం స్వర్గః సత్యే ప్రతిష్ఠితః॥
అశ్వమేధ సహస్రంచ సత్యంచ తులయాధృతమ్।
అశ్వమేధ సహస్రాద్ధి సత్యమేవ విశిష్యతే॥42॥

అని సత్యమును గూర్చి తెలుపుచు

అథవా కిం మమైతేనసామ్న ప్రోక్తేన కారణమ్॥
అనార్యే పాపసంకల్పే క్రూరే ఽ నృతవాదిని॥43॥

అని ఎంతో ఆపేక్షగలవానివలె విశ్వామిత్రుడు తన దక్షిణ ధనమునీయమని కోరెను. హరిశ్చంద్రుడు ధనమునిచ్చు స్థితిలో లేడని తెలిసి కొనును. కాని వానిని బాధించినచో చేయునదిలేక ఆడినమాట తప్పునేమోయని విశ్వామిత్రుడు తలంచెను.

పై ఉపదేశము హరిశ్చంద్రునకు నిజముగా ఉపదేశమయ్యెనది. అతడు సత్యమునకై దృఢవ్రతుడై నిలచెను. భార్య తనను అమ్ముమని కోరినంత నేల గూలిన హరిశ్చంద్రుడు గుండె దిట్టము చేసుకొని భార్యను అమ్మటకు సిద్ధపడి నాడు.

ఇచ్చట 'అశ్వమేధ సహస్రంచ'[19] అను నలుబది రెండవ శ్లోకమునకు అనువాదముగ నన్నయ భారతము[20]నందలి కంద పద్యమొక్కటి దుష్యంతో పాఖ్యానమున కలదు:-

క॥ వెలయంగ నశ్వమేధం
బులు వేయును నొక్క సత్యమును నిరుగడలం
దుల నిడి తూపగా సత్యము
వలనన ములు సూపు గౌరవంబు పెర్మిన్।

ఈ యుపదేశము శకుంతల దుష్యంతునకు చేసినది. ఈ యుపాఖ్యానమునందలి

19 మార్కం - సప్త - అ 42 శ్లో ॥
20 మహాభారత ఆది. ప.చ.ఆ.96వ

ఎన్నో విషయములు ప్రబంధములుగా సంతరింపబడుటయేగాక, యిట్టి శ్లోకముల భావమిచ్చుటచ్చుట కన్పించుటచే మార్కండేయ పురాణ ప్రాధాన్యము ద్యోతక మగుచున్నది.

విశ్వామిత్రుడు ఇంకను అతనిని భయపెట్టుటకై బ్రహ్మహత్యాపాప భయమును చూపెను. రాజు నిజముగనే భయపడినాడు. ఇట్లు విశ్వామిత్రుడు పదేపదిగా వచ్చి హరిశ్చంద్రుని బాధించుట వైదిక కథయందలి వరుణుని రాకనే తెలుపుచున్నది. విశ్వామిత్రుడు బ్రాహ్మణ వేషమున వచ్చి శైబ్యను దాసిగ కొనెను. ఆ ధనము చాలనందున హరిశ్చంద్రుడు కాటికాపరికి తా నమ్ముడు పోయి విశ్వామిత్రుని ఋణము తీర్చినాడు.

అంతటితో తృప్తిచెందని ముని హరిశ్చంద్రుని బాగుగ వేధింపసాగెను. లోకంలో అప్పుల బాధపడుటకంటె చనిపోవుట మేలనునది యిచ్చట నుండి యే పుట్టినదేమో !

హరిశ్చంద్రుడు శ్మశానమున పడరాని యిడుములు పడెను. భూతప్రేత పిశాచ రాక్షసగణములచే నా శ్మశానము ప్రళయకాలమునందున్నట్లుగా నుండెను. అనేకుల యాక్రందనములతో సృగాలాది మృగపక్షులతో నా శ్మశానము భయంకరమై యున్నది.

హరిశ్చంద్రుని ధీరత్వమును పరీక్షించుటకై యిట్టి సన్నివేశములు కల్పింపబడినవి. భార్యాపుత్రుల యందమిత ప్రేమ వాత్సల్యములుగల రాజు వారిని తలచి మనమున విచారించెను. కాని కర్తవ్యమును మరువలేదు. అట్టి సమయమున శ్మశానమున నాతడొక కల గాంచెను. అందు తన సంతానము మృత్యుగతుడగుననియు, తాననేకములగు కష్టముల నొందిన పిదప పరము నొంద మగుననియు దుఃఖశేషముగనుప మనుష్యలోకమునకు పంపుననియు యముడు త్రోయించిన హరిశ్చంద్రుడు మేల్కాంచి మిక్కిలి భయపడి యీ యుగముల కంటెను బెట్టిదమైన దశయేది కలుగునో యని విచారించి తన కుమారుని కాపాడుమని వేల్పులను వేడుకొనెను.

అంత ఒక్క నాడు ఉరగముచే చనిపోయిన కుమారునిగొని శైబ్య శ్మశానము ప్రవేశించి బహు విధముల విలపింప దొడగెను. ఆ యేడ్పు వినిన

రాజు ఆమెను సమీపించి సర్వ శుభ లక్షణలక్షితుడైన బాలుని చూచుట జరిగినది. ఆ బాలుడెవరో నరేంద్రకులము వాడే యని యతడు తలంచి తన కుమారుడు కాదు కదా యనియు భావించెను. శైబ్య "హా నాథా రాజా ! యెక్కడ ఉంటివి ఒక ప్రక్క రాజ్యనాశనము మరియొక ప్రక్క భార్యాపుత్రుల వియోగము ఓ విధాతా ! రాజర్షియైన హరిశ్చంద్రున కెట్టి కష్టములు కల్పించి సర్వ నాశనము చేసితి" వని పరి పరి విధముల శోకించెను. హరిశ్చంద్రుని గుండె కరిగి పోయెను. ఈమె నాభార్య కాదు కదా ! ఈ బాలుడు నా బాలుడేనా యని పరి పరి విధముల విచారించి యతడు మూర్ఛితుడై నేల గూలెను. రాణి శైబ్య, అవాంతరముగా వచ్చిన రాజును చూచి దానును మూర్ఛపోయినది. రాజు తెలివినొంది పుత్రుని కొరకై పరి పరి విధముల విలపించెను. ఎంతటి ధీమనకైనను కడుపు శోకమటువంటిది కదా ! తన కల నిజమైన దని యతడు కుమిలి పోయెను. చివరకు చేయునది లేక చితి పేర్చి అందు మృతుడైన కుమారునితో పాటు భార్యాభర్తలు తాముకూడ చనిపోవుటకు సిద్ధపడిరి. ఇచ్చటనే ఈ కథ పతాక స్థానము నందికొనినది. లోకములో నన్ని కష్టములు ఏ మానవులును భరించి యుండరు. ప్రాణముల త్యజించుటకైనను సిద్ధపడెను గాని హరిశ్చంద్రుడు సత్యమును త్యజింపలేదు. పరమాత్ముడు ఈశుడు, వాసుదేవుడు సర్వేశ్వరుడు నైన నారాయణునకు చేతులు జోడించి భార్యాభర్తలు ప్రార్థించిరి.

అప్పుడు అసత్యమూర్తియైన మానవుని హరిశ్చంద్రుని రక్షించుటకు బ్రహ్మ దేవతలతోడను యమునితోడను సిద్ధ, సాధ్య గణములతోడను కూడి వచ్చినాడు.

విశ్వామిత్రుడు కూడ వచ్చెను. యముడు తానే చండాలుడననియు అతని సత్య వాక్పరిపాలన నిరూపణకై యిది యంతయు కల్పింపబడినదనియు తెలిపెను. పిదప అమృత వర్షముచే బాలుడు రోహితుడు బ్రతికినాడు.

రాజు సకలాభరణ భూషితుడై భార్యాపుత్రులతో వెలుగొందెను. కథ కింతటితో సమాప్తి కలిగినను కొదవలేదు. కాని యింద్రుడు వారిని స్వర్గమున కాహ్వానించెను. మరల నిడ హరిశ్చంద్రుని కిల సంపదకు గీటు రాయి అయెను.

హరిశ్చంద్రుడు తాను చండాలుడననియు చండాలపతి యాజ్ఞ లేనిదే ఎచటికిని రాజాలననియు తన కొరకై కోసల నగరవాసులు దుఃఖములో మునిగియుండు రనియు వారిని వదిలి రాజాల ననియు పలికెను[21].

బ్రహ్మహత్య సురాపానం గోవధ స్త్రీవధ స్త్రియా ॥
తుల్యమేభి ర్మహాపాపం భక్తత్యాగా దుదాహృతమ్ ॥60॥
భజంతం భక్తి మత్యాజ్యం త్యజతః స్యాత్కుథం సుఖమ్ ।
తైర్వినా న ప్రపశ్యామి తస్మాచ్ఛక్ర దివం వ్రజ ॥61॥

అని పలికెను. దానికి సురేంద్రుడు పుణ్యపాపములను స్వర్గ నరకములు ప్రాప్తించును. అని పలుకగా రాజు "ఓ యింద్రా ! రాజు జనుల సంపత్త్వైభవము లచే నిండిన రాజ్యము ననుభవించును. యజ్ఞముల నొనర్చును. కావున ఉప కారులైన జనుల విడువ నొల్లననని పలికెను. ఇట్లు హరిశ్చంద్రుడు ఇంద్రాది దేవతల సందేహనివృత్తి చేసెను. అందువలన నిస్వార్థియు ధర్మ పరాయణు డును సత్య వాక్పరిపాలకుడైన యా హరిశ్చంద్ర మహారాజు నగరములోని సర్వజనులతోడను విమానమున నాక లోకము చేరగలిగెను.

ఈ విధముగా మార్కండేయ పురాణమునందలి హరిశ్చంద్రుని కథ సత్య సంధుడైన హరిశ్చంద్రుని వృత్తాంతమును తెలుపుచు ఆ చంద్రార్కముగ అతని కీర్తి నిలుచునట్లు చేసినది.

ఆడిబక యుద్ధము:—

ఈ మార్కండేయ పురాణ కథ యందు పేర్కొనదగినది ఆడిబక యుద్ధమొకటి[22].

హరిశ్చంద్రుని స్వర్గగమన వృత్తాంతము తరువాత నిది పేర్కొనబడినది. ఈ కథ కంత ప్రాధాన్యమొసగక పోయినను వసిష్ఠ విశ్వామిత్రుల చరిత్రమును తెలుపుచున్నది. హరిశ్చంద్రుడు నగరవాసులతో గూడి స్వర్గమున కేగిన పిమ్మట వాని పురోహితుడైన వశిష్ఠుడు ద్వాదశ వత్సరంబులు జలమున

21 మార్కండేయము. 22. మార్కండేయము - నవమాధ్యాయము.

తపస్సాచరించి తిరిగి వచ్చెను. పరమ ధార్మికుడైన హరిశ్చంద్రునకు విశ్వామిత్రుడొనరించిన యుపకార మెఱిఁగి మిక్కిలి విచారించెను. విశ్వామిత్రుని వెస పట్టరాని కోపము వచ్చెను. అప్పుడతనిని సమీపించి:-

> "మమ పుత్రశతం తేన విశ్వామిత్రేణ ఘాతితమ్ !
> తత్రాపి నాభవత్క్రోధ స్తాదృశో యాదృశోఽద్యమే ॥" [28]

అని పలికెను. వసిష్ఠునకు తన సంతానము పెద కడపెను సత్య సంధుడును ధర్మపరాయణుడును నైన హరిశ్చంద్రుని యెడ నభిమానము మెండు. ఉత్తముల కెప్పుడును స్వార్థముండదు. లోక కల్యాణమే వారి యభిమతము. వసిష్ఠుడు హరిశ్చంద్రుని గుణగణములను కీర్తించెను. పట్టరాని కోపముతో విశ్వామిత్రుని బకమై పొమ్మని శపించెను. అపుడు విశ్వామిత్రుడు ఆడేలు గమ్మని వసిష్ఠునకు ప్రతిశాపమిచ్చెను. అంతట వసిష్ఠ విశ్వామిత్రులు మూడు వేల రెండువందలయారు యోజనముల పొడవగు బకమును రెండువేల యోజనముల పొడవైన ఆడేలునై తమతమ పూర్వవైరము వలన భీకరముగ పోరాడుచుండిరి జగములు వణకిపోయెను; ధరణీ ధరములు గూలసాగెను ప్రాణులెల్లను క్షయము నొందినవి. అంతట బ్రహ్మ, దేవతా కోటితో నేతెంచి వారి తగవు తీర్చెను. తపో విఘ్నమూలమైన రోషము విడుపుడని బ్రహ్మాదులు వారికి తెలిపి అంతర్థానమైరి.

ఈ ఆడి బక యుద్ధకథనమే కావ్య హరిశ్చంద్రమున నింద్ర సభలో జరిగిన వసిష్ఠ విశ్వామిత్రుల వాదోపవాదనలకు మూలమైనదని ఊహింప వచ్చును. అదియునుగాక వైదిక కథ యందు హరిశ్చంద్రుని యాగానంతరము చెప్పబడిన శునశ్శేపుని వృత్తాంతము వలెనే ఇచ్చట ఈ గాధయు తెలుపబడినది. ఈ గాధ వసిష్ఠునికి హరిశ్చంద్రుని యెడ గల ప్రేమాతిశయమును తెలుపుటయే గాక హరిశ్చంద్రుని పాత్రకు ప్రాధాన్యమొసగుచున్నది.

వేదపురాణ హరిశ్చంద్రకథలు

పై విధముగా మార్కండేయ పురాణమున సత్య హరిశ్చంద్రుని కథ వర్ణితమైనది. ఐతరేయ బ్రాహ్మణకథయందు రోహిత జననము మాత్రమే చెప్ప

28. మార్కం-నవి. అ. 6 శ్లో ॥

బడెను. మార్కండేయమున రోహిత జననానంతర కథ తెలుపబడినది. అందుచే వైదిక కథను పూర్వ హరిశ్చంద్ర కథగను దీనిని ఉత్తరహరిశ్చంద్ర కథగను పేర్కొనవచ్చును. వైదిక కథకును దీనికి వస్తునాయక రసములలో నెట్టి సంబంధమును కానరాదు. రెండు కథలును ఉత్తర దక్షిణ ధ్రువములు వలె నున్నవి.

వైదిక కథయందు హరిశ్చంద్రుని పాత్రకెట్టి ప్రాధాన్యమును కానరాదు. గుణశీలములచే నాతడు స్వార్థపరుడుగను వంచకుడుగను చిత్రింపబడెను. హరిశ్చంద్రుడు తాను వరుణునకు చేసిన వాగ్దానము నిలబెట్టుకొనలేక రోగగ్రస్తుడై చివరకు శునశ్శేపుని తెచ్చి యాగముచేసి యాగఫలము తాను పొంది తనయుడగు రోహితుని కాపాడుట ఐతరేయ బ్రాహ్మణములోని కథయొక్క ప్రధానోద్దేశ్యమై యున్నది. కాని కథ యంతటితో నాగక శునశ్శేపుడు దేవరాతుడుగా పరిగణింపబడుటయు విశ్వామిత్రునిచే పెద్ద కుమారునిగా పరిగణింపబడుటయు నింతలను వ్యతిరేకించిన పుత్రులను విశ్వామిత్రుడు శపించుటయు మొదలగు విషయములు గల కథయంతయు తెలుపబడినది. కథ హరిశ్చంద్రుని తోడనే ప్రారంభమైనను శునశ్శేపునకు ప్రాధాన్యమిచ్చి ముగింపబడుటచే నిది శునశ్శేపోపాఖ్యానమన బడినది.

మార్కండేయము నందు హరిశ్చంద్రునకే ప్రాధాన్యమియ్యబడి మొదటి నుండి తుదివరకును కథ నడుప బడెను. దీనివలన వైదిక కథయందు కానరాని కథా పటుత్వ మిందు కానబడుచున్నది.

వైదిక కథలో పర్వత నారదులు హరిశ్చంద్రుని గృహమునకు విచ్చేసి ఆశ్రమ ధర్మములను సంతాన ప్రాప్తి వలన కలుగు ఫలితములను పేర్కొనిరి. మరియు కుమార్తె జన్మించుటచే తండ్రికి కలుగు కష్టములు వివరింపబడినవి. అన్నిటికంటె మానవుడు కోరదగినది పుత్ర సంతానమని పది గాథలలో మునులు ఉపదేశించిరి.

తదుపరి అరణ్యమున తిరుగుచున్న రోహితుని జూచి యింద్రుడు లోక సంచారముల వలన కలుగు జ్ఞానము నాతనికి బోధించెను.

మార్కండేయ కథలో నిట్టి ఉపదేశములకు తావులేదు. హరిశ్చంద్రుని

కథయే అడుగడుగునను ఒక ఉపదేశముగా వర్ణించి చెప్పబడినది. వైదిక కథ యందు క్రతు విధానమంతయు వివరింపబడెను. నరమేధ వివరణము జరిగినది. విశ్వామిత్రుడు హోతగ జమదగ్ని అధ్వర్యుడుగ వసిష్ఠుడు బ్రహ్మగ, అయాస్యుడు ఉద్గాతగా నేర్పరుపబడినదాదిగా బాలుని యాగపశువుగా బంధించుట మొదలుగాగల వృత్తాంత మంతయు వర్ణింపబడెను.

మార్కండేయ కథయందు ఇట్టి యజ్ఞయాగాది క్రతువుల విషయములేదు. అందు హరిశ్చంద్రుడు విష్ణువును ప్రార్థించినటుల పేర్కొనబడినది. మరియు విశ్వామిత్రుడు ధనమునే కోరినాడు. వైదిక కథ యందు ధనమునకు బదులుగా గోవులనిచ్చుటయు శునశ్శేపుడు వరుణేంద్ర సూర్య చంద్రాది దేవతలను ప్రార్థించుటయు వైదిక కథా ప్రాచీనతను తెలుపగలదు.

మార్కండేయ పురాణమందలి హరిశ్చంద్రుని కథయంతయు విశ్వామిత్రుని కోపమును హరిశ్చంద్రుని సత్య నియతిని ప్రధానముగా గలది. అందుచే వైదిక కథయందు కానరాని మాయమర్మము లిందు కానవచ్చుచున్నవి. ఇది కథకు అనుకూలముగా మలచబడుటచే వస్తుప్రాధాన్యము కలదై యున్నది. అటులనే హరిశ్చంద్రుని పాత్రతో పాటుగ అతని భార్యయగు శైబ్య పాత్ర కూడ మార్కండేయమున ప్రాధాన్యము వహించెను. ఐతరేయ బ్రాహ్మణమున హరిశ్చంద్రునకు నూర్గురు భార్యలని పేర్కొనబడెను. కాని అందే స్త్రీ పాత్రకును ప్రాధాన్యము లేదు. కాని మార్కండేయములో హరిశ్చంద్రునకు మహారాణిగా శైబ్యాదేవి తీర్చి దిద్దబడినది. భర్తకు సర్వ విధముల చేదోడుగను మహాపతివ్రతగను నామె యొప్పి యున్నది. కార్యేషు దాసీ కరణేషు మంత్రి యను నట్లుగ నామె తన భర్త శోకించి ఋణబాధ పడలేక విలపించుచుండగా నేత్రముల యందు కన్నీరు నించి గద్గద స్వరముతో నిట్లుతని నాశ్వాసించుటకు ప్రయత్నించె.[24]

త్యజ చింతాం మహారాజ స్వసత్య మనుపాలయ।
శ్మశానవ ద్వర్జనీయో నరః సత్య బహిష్కృతః॥
నాతః పరతరం ధర్మం వదన్తి పురుష స్యతు॥
యాదృశం పురుష వ్యాఘ్ర స్వసత్య పరిపాలనమ్॥

---

24. మా॥ పు. అష్ట. మా. అ 16,17,18,19, 20 శ్లో॥

ఐహిక సుఖములుగోరు భార్య యట్లు పలుకజాలదు. కామ క్రోధ లోభాది అరిషడ్వర్గమును జయించినదియై, సకల ధర్మ శాస్త్రములను నెరింగిన మహా పతివ్రత యగుటచేతనే శైబ్య కాలకౌశికుని తన్నులు దండముచే బాదినను నోరు మెదపక భర్తను ఋణ విముక్తుని చేయుటకై హాలాహలమువంటి బాధను సహించి దాసిగా నమ్ముడు వోయినది.

వృద్ధ బ్రాహ్మణుని వెంట వదలు భార్యా పుత్రులను చూచి హరిశ్చంద్రుడు సూర్య చంద్ర వాయువులకేగాక పరపురుషుని కంటబడని నా భార్య దాసిగా వెడలుచున్నదని పరి పరి విధముల విలపించుట చూడగా నాస్త్రీ భర్త మనస్సు నెంతగ నొచ్చుకున్నాడో తెలియుచున్నది. చివరకు బాలుని శవముతో పాటు భర్తతో చితిపైకెక్కి ప్రాణములు త్యజించుటకు కూడ సిద్ధపడినది. ఈ విధముగ శైబ్యపాత్ర ఈ కథయందు ప్రాధాన్యము వహించి పరిపుష్టి నొందెను.

ఇందు ప్రతి నాయకుడు కౌశికుడు. అకారణముగా నితడు హరిశ్చంద్రుని యెడ కోపము పెంచుకొనెను. ఆ కోపములో హరిశ్చంద్రుడు కంటబడగనే ఎవ్వరికి దానము చేసెదవు? ఎవరిని రక్షించెదవు? ఎవరితో యుద్ధమొనరించెదవు? అని మూడు ప్రశ్నలడిగెను. ఆ మూడు ప్రశ్నలతోడనే రాజునకు మోసము చేయుటకు ప్రారంభించి కోపము నధికముగా పెంచుకొనుచు దక్షిణ కొరకు ధనము కోరి తనపని రాజ్యమును పరిత్యజించుటయే గాక యనేక విధముల హింసించెను. చివరకు అతడు ధర్మపుడు కాటి కాపరిగా తెచ్చి మాయా శ్మశానము వృద్ధ బ్రాహ్మణ లోహిత మరణములను కల్పించినాడు. అందుచే సర్వ దేవతలు విశ్వామిత్రునితో సహకరించిరని తెలియుచున్నది. రాజ దంపతులు ప్రాణములు త్యజించుటకు సిద్ధపడగా విశ్వామిత్రుడు వారిని సర్వవిధముల కాపాడెను.

బ్రహ్మాది దేవతా సన్నిధిని గాక స్వర్గ ప్రాప్తిని కూడ గలుగ జేసెను. వాని హరిశ్చంద్రుని విశ్వామిత్రుడు తెల్పుటకు పరీక్షించుటకు ప్రయత్నించినట్లు మాత్రము తెలదు. కేవలము హరిశ్చంద్రుడు తన కోపమునలో చిక్కించి త్రాచుపామువలె బుస్సలు కొట్టుచు నానా బాధలు పెట్టుటచే నతడు మానవుల వలననే గాక విశ్వ దేవతలవలన కూడ నింద పొందెను. ఈ కావ్యములందు అతని కోపము పరిసమాప్తము కాసినది. ఈ విశ్వామిత్రుని క్రోధము మాయయు గౌరనాదుల హరిశ్చంద్ర కావ్యములయందు తిర్పి చెప్పబడినవి.

హరిశ్చంద్రుని పాత్ర:-

ఈ యుపాఖ్యానము నందు నాయకుడు హరిశ్చంద్రుడు ప్రతి నాయకుడు విశ్వామిత్రుడు. హరిశ్చంద్రునకు వ్యతిరేక గుణములు కలవాడు విశ్వామిత్రుడు.

హరిశ్చంద్రుడు ధీరోదాత్తుడు, సూర్యవంశ చక్రవర్తియై అయోధ్యాధిపతిగా వాసిగాంచెను. ఇతడు ఆత్మస్తుతి లేక క్షమావంతుడై అతి గంభీరుడై మెలగెను.

సత్యవాక్పరిపాలకుడై మొదటినుండి తుదివరకు తన గుణశీలములను కాపాడు కొనెను. భార్యను కౌశికుడు మోదినను పల్లెత్తు మాట పలుకలేదు చివరకు రాజ్యమును దానము చేయునపుడు కూడ కించిత్తైనను చలింపని దృఢవ్రతుడు. ఆకలి బాధను ఋణ బాధను పడలేక పోయినను విశ్వామిత్రునితో నతడు వేలగా పలుకలేదు. భార్యా పుత్రుల కష్టములను చూచి విచారించెనే కాని తన స్థితికి కొంచెమైనను విచారింపలేదు. గంభీరుడే కాక హరిశ్చంద్రుడు దానశీలి కూడ. విశ్వామిత్రునకు రాజసూయ యాగ దక్షిణ ధనమొసగునపుడును చివరకు రాజ్య దానము చేయునపుడును కించిత్తైనను చలింపలేదు. సత్యవాక్పరిపాలకుడై ప్రాణము లైనను త్యజించుటకు నిచ్చగించెను, ధర్మ పరాయణుడై ఆడు కూయిని వినినంతనే వేట విసర్జించి స్త్రీని రక్షించుటకు బయలుదేరెను. ఈ విధముగా ఇందు హరిశ్చంద్రుని పాత్ర పోషింపబడినది.

రసము:-

హరిశ్చంద్రుడు ధీరోదాత్తుడు, వీరశృంగారములలో నొకటి అంగీరసముగా గల కావ్యమునకు నాయకుడు. ఈ ఉపాఖ్యానము నందు వీరము అంగిరసముగా ఆస్వాద్యమాన మగును. 'వీరరసము ధర్మ రక్ష సత్వమూలమున లోక కల్యాణ హేతువగును. వీరులలో స్వార్థ త్యాగము ధర్మ పరతంత్రతయు ముఖ్యములు. వీరులగు శ్రీరామ యుధిష్ఠిరాదుల స్వార్థ త్యాగ ధర్మ నిష్ఠతకు వివరింప పనిలేదు గదా! అని కావ్యాలంకార సంగ్రహము తెలుపుచున్నది.'

వీరమునకు ఉత్సాహము స్థాయి భావము. లోకోత్తర కార్యముల సాధింప జేయ దృఢమైన ప్రయత్నమే ఉత్సాహమగును. దాన ధర్మ దయాయుద్ధాదుల యందు చూపు ఉత్సాహమే వీర రసమునకు స్థాయి యగును.

ఈ యుపాఖ్యానమునందు ధర్మవీర మంగిరసమైనది. అది సత్యముచే పోషింపబడినది. హరిశ్చంద్రుడు ఆర్తనాదము వినిన తోడనే వేటమాని ఆర్తుని రక్షించుటకు ప్రయత్నించుట ధర్మవీరముగను, రాజ్యదానము దానవీరముగను శోభిల్లుచున్నది. ఈ యుత్సాహమునకు ఆలంబనము హరిశ్చంద్రుడు. చివర కతడు మరణమునైనను కోరెను గాని సత్యమును విడువడు. అందుచే నాతనికి స్వర్గ ప్రాప్తి కలిగినది. ఆ మహనీయుని అంటిపెట్టుకొనిన జనులకు కూడ స్వర్గము లభించినది. అంతియేగాక యెంతటి ఘోర తపస్సు చేసినను సాక్షాత్కారము గాని బ్రహ్మాది దేవతల దర్శనము పొంది యతడు శాశ్వత కీర్తిని పొందెను. ధర్మవీరమునకు తోడుగ నింకను కరుణము నిలిచినది. వీరమునకును, కరుణమునకు నెట్టి సంబంధము లేకపోయినను ఇచట యందు ఆ రెండును పొసంగి నవి. తన పౌరులు శోకమున మునిగిపోవు సమయములో కూడ హరిశ్చంద్రుని హృదయము చలింపక ధర్మమును స్థాపనచే నెగ్గెను. అతడెంతటి కఠిన పరీక్షకైనను నిలబడు శక్తి పొందెను. విశ్వపతులనే కరిగింపజేసిన యాకరుణము మానవ మాత్రులనే కరిగింప జేయుట యేమంత గొప్పదనము!

ఈ కరుణమే సత్య హరిశ్చంద్రుని కథలో పాఠకులకు తరగని ముద్ర వేసినది. అది విశ్వామిత్రుని మాయవలన నేర్పడి యుండెను. వాని మాయలు పెరిగిన కొలదియు హరిశ్చంద్రుని కష్టదశ పెరిగినది. అదియే పాఠకుల మనములను కరగింపజేసి హరిశ్చంద్రుని యెడలను, కౌశికుని యెడలను వైశ్య యెడలను నెనరాని సానుభూతి కలుగ జేయును.

మనకు విశ్వామిత్రుని ప్రవర్తనములో క్రౌర్యము గోచరించినది. కాని అంతటి క్రౌర్యమున కారణము కనుపించదు. ఈ కథ యందు కోపము తెచ్చిపెట్టుకొన్నదిగా గాక, సహజముగా నున్నటుల గోచరించును. హరిశ్చంద్రుని తండ్రి యగు త్రిశంకుని కాపాడిన విశ్వామిత్రుడే యిప్పుడు పుత్రుడగు హరిశ్చంద్రుని వేధించుట విచిత్రము. విశ్వామిత్ర వసిష్ఠుల వైరము పురాతనమైనది. త్రిశంకుని నిందించి వెడల గొట్టిన వసిష్ఠుడు ఇప్పుడు హరిశ్చంద్రుని సర్వ విధముల కాపాడుటకు ప్రయత్నించెను. దాని ఫలితమే అది ఒక యుద్ధము.

వేటమాని వచ్చిన హరిశ్చంద్రుని పలుకులు తపస్సులో నున్న విశ్వామిత్రు చెవులకు వాడిములుకులై సోకి ఛీ! మూర్ఖా! ఆగుమని పలుకుట తోడనె యితని రౌద్రము స్ఫుటమైనది. అకారణముగా క్రౌర్యము చూపునపుడును ఋణము తీర్చుమని హరిశ్చంద్రుని వేధించు నపుడును రౌద్రమున్నది. ఇది కరుణముతో సాగినది. ఇందు అంతము వరకు విశ్వామిత్రుని కోపము చల్లారలేదు. దీనికి తోడు యముడు చండాల వేషమున విశ్వామిత్రునితో సహకరించెను. ఇట్లు కొంత వరకు రౌద్రము పోషింపబడినది.

అద్భుతరసము:- ఈ యుపాఖ్యానము నందు చితిలో పడి మరణించుటకు సిద్ధపడిన హరిశ్చంద్రునకు బ్రహ్మాదిదేవతలు కన్పించుట అద్భుతము అటులనే మృతుడైన బాలకుని అమృత వర్షముచే బ్రతికించు ఘట్టమున కిందు కూడ అద్భుత అనుభూత మగును.

మొత్తము మీద నీ యుపాఖ్యానము నందు రస పోషణమును నాయక పోషణమును చక్కగా జరిగినదని చెప్పవచ్చును. ఇందు వేద కథలో కాన రాని కావ్య సృష్టి కలదు. కాని ధీరుడును వీరుడునైన హరిశ్చంద్రుడు అడుగడుగునకు మూర్ఛపోవుట కొంతవరకు ధీర నాయక లక్షణమునకు లోపము ఐనను ఇది పురాణము నందలి ఉపాఖ్యానముగాని కావ్యము నందలిది కాదను విషయము మరవరాదు. ఈ నాయక లక్షణ లోపములు కావ్య హరిశ్చంద్రుని కథలో సవరింపబడెను. ఇటులనే విశ్వామిత్రుడు అకారణముగా కోపము తెచ్చి పెట్టుకొనినను చివరకు హరిశ్చంద్రుని పరీక్షించుటకు తెచ్చిపెట్టుకొని నటుల కథ యంతమైనది. అప్పుడు విశ్వామిత్రుడు విశ్వేదేవతలను శపించుటకు గల కారణము బలీయము కాలేదు అందుచేతనే దేవీభాగవతము క్రోపదేయుల గాథను వదలినను విశ్వామిత్రుని కోప కారణమును చెప్పుటకు ప్రయత్నించినది. దానినే గౌరనాది కవులు చేపట్టిరి. ఈ విధముగ మార్కండేయము నందు వర్ణింపబడిన సత్య హరిశ్చంద్రుని కథ సవరింపబడుటచే నది స్వతంత్ర కావ్యమగుటకు హేతువయ్యెను. ఇందు ముఖ్యముగా పేర్కొనదగినది మూల కథను పెంచుటకు జరిగిన ప్రయత్నము కాని మూలకథ విడువబడలేదు. అందలి రసములకును నాయకునకును మెరుగులు దిద్దబడినది. అందలి వర్ణనలే గౌరనాదుల కల్పనలకు ఆలంబనమైన వనుటలో ఇంచుకైనను సందేహము లేదు.

దీనిని గూర్చి డా॥ ఆర్. వి. సుబ్రహ్మణ్యం గారిట్లు [illegible] మార్కండేయమును అనుసరించిన [illegible] పురాణము [illegible] మనుష్య ప్రయత్నించి [illegible] కల్పన [illegible] గలిగియున్నది.

కథ ప్రధానముగా విస్తృత [illegible] సత్యవ్రత [illegible] రూపమైన పురాణ కథా తాత్పర్యము పరిపుష్టము [illegible] మార్కండేయము [illegible].

ధర్మపరీక్షము— [illegible] ప్రాధాన్యము వహించి యున్నవి. [illegible] వెట్టినట్లు [illegible] విశ్వామిత్రుడు హరిశ్చంద్రుని [illegible] వసిష్ఠుడు విశ్వామిత్రుని శపించగా విశ్వామిత్రుడు [illegible] ములలో [illegible] సూచి యిట్లు [illegible] హరిశ్చంద్రుని [illegible] కలిగి నది. విశ్వామిత్రుడు రాజును [illegible] చేసెను.

రాజ్యము [illegible] హరిశ్చంద్రుని [illegible] తగుటచే [illegible] ప్రాప్తి [illegible] విశ్వామిత్రుడు [illegible] తప్పించి [illegible] ప్రాప్తి [illegible] చేసినాడు.

అంతియేగాక సత్య [illegible] హరిశ్చంద్రుడు [illegible] సకల దేవతల [illegible] స్వర్గము [illegible] విశ్వామిత్రుని చేతను కీర్తింపబడెను.

వేటమాని వచ్చిన హరిశ్చంద్రుని పలుకులు తపస్సులో నున్న విశ్వామిత్రు చెవులకు వాడిములుకులై సోకి ఛీ! మూర్ఖా! ఆగుమని పలుకుట తోడనే యతని రౌద్రము స్ఫుటమైనది. అకారణముగా శౌల్యాను పొందునపుడును ఋణము తీర్చుమని హరిశ్చంద్రుని వేధించు నపుడును రౌద్రమున్నది. ఇది కరుణముతో సాగినది. ఇందు అంతము వరకు విశ్వామిత్రుని కోపము చల్లార లేదు. దీనికి తోడు యముడు చండాల వేషమున విశ్వామిత్రునితో సహక రించెను. ఇట్లు కొంత వరకు రౌద్రము పోషింపబడినది.

అద్భుతరసము:-ఈ యుపాఖ్యానము నందు చితిలో పడి మరణించుటకు సిద్ధపడిన హరిశ్చంద్రునకు బ్రహ్మాదిదేవతలు కన్పించుట అద్భుతము అటులనే మృతుడైన బాలకుని అమృత వర్షముచే బ్రతికించు ఘట్టమున కిందు కూడ అద్భుత అనూభూత మగును.

మొత్తము మీద నీ యుపాఖ్యానము నందు రస పోషణమును నాయక పోషణమును చక్కగా జరిగినదని చెప్పవచ్చును. ఇందు వేద రథలో కాన రాని కావ్య సృష్టి కలదు. కాని ధీరుడును వీరుడునైన హరిశ్చంద్రుడు అడు గడుగునకు మూర్ఛపోవుట కొంతవరకు ధీర నాయక లక్షణమునకు లోపము ఐనను ఇది పురాణము నందలి ఉపాఖ్యానముగాని కావ్యము నందలిది కాదను విషయము మరవరాదు. ఈ నాయక లక్షణ లోపములు కావ్య హరిశ్చంద్రుని కథలో సవరింపబడెను. ఇటులనే విశ్వామిత్రుడు అకారణముగా కోపము తెచ్చి పెట్టుకొనినను చివరకు హరిశ్చంద్రుని పరీక్షించుటకు తెచ్చిపెట్టుకొని నటుల కథ యంతమైనది. అప్పుడు విశ్వామిత్రుడు విశ్వాఖ్యదేవతలను శపించుటకు గల కారణము బలీయము కాలేదు అందుచేతనే దేవీభాగవతము ద్రౌపదేయుల గాథను వదలినను విశ్వామిత్రుని కోప కారణమును చెప్పుటకు ప్రయత్నించి నది. దానినే గౌరనాది కవులు చేపట్టిరి. ఈ విధముగ మార్కండేయము నందు వర్ణింపబడిన సత్య హరిశ్చంద్రుని కథ సవరింపబడుటచే నది స్వతంత్ర కావ్యమగుటకు హేతువయ్యెను. ఇందు ముఖ్యముగా పేర్కొనదగినది మూల కథను పెంచుటకు జరిగిన ప్రయత్నము కాని మూలకథ విడుపబడలేదు. అందలి రసములకును నాయకునకును మెరుగులు దిద్దబడినది. అందలి వర్ణనలే గౌరనాదుల కల్పనలకు ఆలంబనమైన వనుటలో ఇంచుకైనను సందేహము లేదు.

దీనిని గూర్చి డా॥ జి. వి. సుబ్రహ్మణ్యం గారిట్లు వ్రాసిరి.[25] మార్కండేయము ననుసరించిన తరువాత పురాణము [illegible] సత్యాగ్ని [illegible] ముసర్వయత్నించి [illegible] కల్పిత [illegible] గలిగించినది.

కథ [illegible]ముగా విస్తృతమై [illegible] కొంతవరకు సత్య ధర్మ ప్రతీక రూపమైన [illegible] కథా తాత్పర్యము పరిపుష్టము [illegible] [illegible] కల్గిన మార్కండేయము మూల [illegible] మిగులుచున్నది.

ధర్మ్య కథాంశము— [illegible] ప్రాధాన్యము వహించి యున్నది. [illegible] మైకి హరిశ్చంద్రుని దానము పెట్టినట్లు [illegible] [illegible] [illegible] తెలియును. విశ్వామిత్రుడు హరిశ్చంద్రుని [illegible] [illegible] విశ్వామిత్రుని [illegible]. విశ్వామిత్రుడు [illegible] [illegible] ముఖులో [illegible] [illegible]ముగ [illegible] బ్రాహ్మణుని చూచి యిట్లు [illegible] [illegible]. [illegible] హరిశ్చంద్రుని [illegible], [illegible] [illegible] కలిగినది. విశ్వామిత్రుడు రాజునకు [illegible] స్వర్గప్రాప్తి కలుగ జేసెను.

రాజ్యపాలనా సంతతము [illegible] [illegible] హరిశ్చంద్రుని [illegible] [illegible] ప్రాప్తించును. [illegible] విశ్వామిత్రుడు దాని తప్పించి [illegible] స్వర్గ ప్రాప్తి కలుగ జేసినాడు.

అంతియేగాక సత్య ధర్మములందు స్థిరుడైన హరిశ్చంద్రుడు [illegible]ముగ [illegible] [illegible] సకల దేవతల [illegible] [illegible] ఈ సత్య ధర్మము [illegible] చేతను విశ్వామిత్రుని చేతను కీర్తింపబడినది.

---

25. ప్రథమ మాంధ్రమహాపురాణము - సిద్ధాంత వ్యాసము. (అప్ర. ప్రతి) సుబ్రహ్మణ్యము - పుట [illegible].

వేటమాని వచ్చిన హరిశ్చంద్రుని పలుకులు తపస్సులో నున్న విశ్వామిత్రు చెవులకు వాడిములుకులై సోకి ఛీ! మూర్ఖా! ఆగుమని పలుకుట తోడనే యతని రౌద్రము స్ఫుటమైనది. అకారణముగా శైబ్యను బాదునపుడును ఋణము తీర్చుమని హరిశ్చంద్రుని వేధించు నపుడును రౌద్రమున్నది. ఇది కరుణముతో సాగినది. ఇందు అంతము వరకు విశ్వామిత్రుని కోపము చల్లారలేదు. దీనికి తోడు యముడు చండాల వేషమున విశ్వామిత్రునితో సహకరించెను. ఇట్లు కొంత వరకు రౌద్రము పోషింపబడినది.

అద్భుతరసము:- ఈ యుపాఖ్యానము నందు చితిలో పడి మరణించుటకు సిద్ధపడిన హరిశ్చంద్రునకు బ్రహ్మాదిదేవతలు కన్పించుట అద్భుతము. అటులనే మృతుడైన బాలకుని అమృత వర్షముచే బ్రతికించు ఘట్టమున కిందు కూడ అద్భుత అనూభూత మగును.

మొత్తము మీద నీ యుపాఖ్యానము నందు రస పోషణమును నాయక పోషణమును చక్కగా జరిగినదని చెప్పవచ్చును. ఇందు వేద కథలో కానరాని కావ్య సృష్టి కలదు. కాని ధీరుడును వీరుడునునైన హరిశ్చంద్రుడు అడుగడుగునకు మూర్ఛపోవుట కొంతవరకు ధీర నాయక లక్షణమునకు లోపము ఐనను ఇది పురాణము నందలి ఉపాఖ్యానముగాని కావ్యము నందలిది కాదను విషయము మరవరాదు. ఈ నాయక లక్షణ లోపములు కావ్య హరిశ్చంద్రుని కథలో సవరింపబడెను. ఇటులనే విశ్వామిత్రుడు అకారణముగా కోపము తెచ్చిపెట్టుకొనినను చివరకు హరిశ్చంద్రుని పరీక్షించుటకు తెచ్చిపెట్టుకొని నటుల కథ యంతమైనది. అప్పుడు విశ్వామిత్రుడు విశ్వేదేవతలను శపించుటకు గల కారణము బలీయము కాలేదు. అందుచేతనే దేవీభాగవతము ద్రౌపదేయుల గాథను వదలినను విశ్వామిత్రుని కోప కారణమును చెప్పుటకు ప్రయత్నించినది. దానినే గౌరనాది కవులు చేపట్టిరి. ఈ విధముగ మార్కండేయము నందు వర్ణింపబడిన సత్య హరిశ్చంద్రుని కథ సవరింపబడుటచే నది స్వతంత్ర కావ్యమగుటకు హేతువయ్యెను. ఇందు ముఖ్యముగా పేర్కొనదగినది మూల కథను పెంచుటకు జరిగిన ప్రయత్నము కాని మూలకథ విడువబడలేదు. అందలి రసములకును నాయకునకును మెరుగులు దిద్దబడినది. అందలి వర్ణనలే గౌరనాదుల కల్పనలకు ఆలంబనమైన వనుటలో ఇంచుకైనను సందేహము లేదు.

దీనిని గూర్చి డా॥ జి. వి. సుబ్రహ్మణ్యం గారిట్లు వ్రాసిరి: మార్కండేయమునను సరించిన తెనుగు పురాణము [illegible] సర్వాంగ సమ[illegible] మూలసర్వస్వము [illegible] కల్పనా [illegible] గలిగియున్నది.

కథ ప్రధానముగా విస్తృతమై [illegible] పొందినను సత్యవ్రత ప్రధాన రూపమైన పురాణ కథా తాత్పర్యము పరిపుష్టమగు [illegible] సమగ్రమైన [illegible] తెలుగు మార్కండేయము మూల [illegible] నున్నది.

[illegible]— [illegible] ప్రాధాన్యము వహించి యున్నది. [illegible] విశ్వామిత్రుని [illegible] పెట్టినట్లు [illegible] విశ్వామిత్రుడు హరిశ్చంద్రుని [illegible] విశ్వామిత్రుడు [illegible] ముందు [illegible] నారి [illegible] ప్రత్యక్షమై [illegible] విరోధము హరిశ్చంద్రుని రాజ్యము, [illegible] కలిగి నది. విశ్వామిత్రుడు రాజును [illegible] చేసెను

రాజ్యదానానంతరము చంద్రమతీ [illegible] హరిశ్చంద్ర [illegible] రాజును [illegible] హరిశ్చంద్రుని [illegible] దగుటచే [illegible] ప్రాప్తించును. [illegible] విశ్వామిత్రుడు [illegible] ప్రాప్తి [illegible].

అంతియేగాక సత్య [illegible] హరిశ్చంద్రుడు [illegible] [illegible] లోకములకు [illegible] సకల దేవతల దర్శనము [illegible] గాధి [illegible] స్థానములతో [illegible] సత్య [illegible] విశ్వామిత్రుని పేరను కీర్తింపబడెను.

---

25. ప్రథమ మాంధ్రమహాపురాణము - సిద్ధాంత వ్యాసము. (పిహెచ్. డి) సుబ్రహ్మణ్యము - పుట ౬౬౮.

"సత్యే నార్కః ప్రతపతి సత్యే తిష్ఠతి మేదినీ
సత్యం చోక్తం పరోధర్మః స్వర్గః సత్యే ప్రతిష్ఠతి॥ 41॥
అశ్వమేధ సహస్రంచ సత్యంచ తులయధృతమ్।
అశ్వమేధ సహస్రాధి సత్యమేవ విశిష్యతే॥42॥

ఇందు సత్యమే సర్వ ప్రకృతికి నిలయమని తెలుపబడినది. ఇంతియే గాక విధిగాక విధి ప్రేరణచే వినాయక విఘ్నముకూడ ఇందు చెప్పబడుచున్నది. అటులనే ఫలశ్రుతి కూడ పురాణ లక్షణమై కావ్యముల పలసినవిగ కన్పట్టుచున. ఈ హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానంతమున కూడ ఫలశ్రుతి కలదు.

ఫలశ్రుతి:- హరిశ్చంద్రుని స్వర్గ ప్రయాణానాంతరమున ఒక ఫలశ్రుతియు అడిజక యుద్ధానంతరమున మరియొక ఫలశ్రుతియు కలవు. ఉపాఖ్యానమునకు ప్రాధాన్యమొసగుటకై యట్లు ఫలశ్రుతి పేర్కొనబడును. ఇది పురాణ దర్మము.

హరిశ్చంద్రుని స్వర్గ ప్రయాణానంతరము కథ ముగిసినది. అతని స్వర్గ ప్రయాణమును అతని భోగములను చూచి శుక్రాచార్యుడు కూడ సంత సించి యీ కథను పఠించిన సర్వ శుభములు కలుగునని కీర్తించెను.

ఈ విధముగ హరిశ్చంద్రుని కథ పఠించినను వినినను కూడ ఫలము కలదని యీ యుపాఖ్యానము చెప్పును. ఇదియే మన తెలుగు కవులకు నాధార మైనది. అంతటి ధీరుడును సత్యవాక్పరిపాలకుడును నైన హరిశ్చంద్రుని పుణ్య జీవితమును తలచుట పుణ్యమేగదా!

ఇంతటి ప్రాధాన్యముగల యీ కథ తరువాతివారి నాకర్షించుటలో నాశ్చర్యము లేదు. ఈ కథ కావ్యరూపములో శాశ్వత కీర్తిని పొందినది.

శ్రీమద్దేవీ భాగవతాంతర్గత హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము

వేద హరిశ్చంద్రుని కథకును, పురాణ హరిశ్చంద్రుని కథకును (సత్య హరిశ్చంద్రుని కథ) సంబంధమును చేకూర్చి చెప్పిన సంఘటనము దేవీ భాగ వతము నందే కానవచ్చుచున్నది. వైదిక హరిశ్చంద్రుని కథలో హరిశ్చంద్రుడు

సంతానము లేక వరుణుని ప్రార్థించి లోహితుని కనిన పిమ్మట చేసిన వాగ్దానము ననుసరించి, కొడుకును యాగపశువుగ చేసి వరుణునకు యాగము చేయలేక పోవును. వరుణుడు విసుగుచెంది అసత్యవాదియైన హరిశ్చంద్రుని జలోదర వ్యాధి పీడితునిగా నుండుమని శపించి వెడలి పోవును. అరణ్యమునకు పారిపోయిన లోహితునకు బదులుగ హరిశ్చంద్రుడు శునశ్శేపుని బ్రాహ్మణ బాలుని యాగ పశువుగ చేసి యాగమునరించి ఫలితము నందును. ఇది ఐతరేయ బ్రాహ్మణమునందలి హరిశ్చంద్రుని వృత్తాంతము. శునశ్శేపుని కథ సంబంధము కల్పించి మార్కండేయ పురాణమున వర్ణింపబడినది. సూర్యవంశ చక్రవర్తియైన త్రిశంకుని కుమారునిగా హరిశ్చంద్రుడు రెండు కథల యందును కీర్తింపబడినాడు. కాని మొదటి కథలో అసత్యవాది, కథలో సత్య సంధతకై సర్వ సంపదలు కోల్పోవును. దారాపుత్రులనమ్ము [illegible] చండాలునకమ్ముడు పోయి [illegible] [illegible] ప్రాణ త్యాగమునకైనను సిద్ధపడును. ఇట్టి పోలికలు గల కథల రెండిటికి సంబంధము. దేవీభాగవతము వర్ణించినది. మార్కండేయ పురాణము నందలి కథ హరిశ్చంద్రుని విషయమున కొలదిగా కొన్ని మార్పులు దేవీ భాగవతమున కానవచ్చుచున్నవి. మార్కండేయ పురాణము కంటె దేవీ భాగవత మర్వాచీనమని చెప్పవచ్చును. అష్టాదశ పురాణములలో ప్రాచీనమైనది మార్కండేయము. దేవీ భాగవతము మరల ప్రాధాన్యము నొంది, దేవీ మహాత్మ్యమును దేవలము విపులీకరించుటకు ఉప పురాణముగ వెలసినది. అట్టి దేవీ మహాత్మ్యమును తెలుపుటకే హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము కూడ వర్ణింపబడినది. ఇందు హరిశ్చంద్రుని రెండు కథలను జోడించుటకు సమన్వయము కుదుర్చుటకు కూడ అవకాశము కలదు. కాని ఐతరేయ బ్రాహ్మణ కథయందే గాక అనేక పురాణముల యందును సూర్యవంశ చక్రవర్తి త్రిశంకు కుమారుడు అయోధ్యాధిపతి. హరిశ్చంద్రుడని చెప్పబడినాడు. మార్కండేయ పురాణము కూడ ఆ విషయమును తెలుపుటచే వేదములందు, పురాణములయందు చెప్పబడెను. హరిశ్చంద్రుడొక్కడే యన్న అభిప్రాయము కలుగుచున్నది. ఇదియే దేవీ భాగవతమునందు రెండు కథల సమన్వయమునకు దోహదమైనదని చెప్పవచ్చును. మూడు కథ లోహిత జననము. రెండవ కథ తరువాతి కథను తెలుపుచున్నది. ఈ కథలను పునస్సంధించుకొనియే మొదటి కథ తరువాత రెండవ కథ కలిగినట్లు తెలియుచున్నది. కాని మొదటి కథలోని నాయకునకును రెండవ కథలోని నాయకు

నకును శీలమున నెట్టి పోలికయు కానరాక పూర్తిగ వ్యతిరేక భావములు చెప్పబడుటచేత ఒకే వ్యక్తి యందిట్టి పరిణామము అసంభవమని తలచుట కవకాశము కలదు. కాని నరమేధము తరువాత హరిశ్చంద్రుడు వరుణ నారదేంద్రోపదేశములచే మహా జ్ఞాని యయ్యెనని భాగవతాది గ్రంథములు చాటుచున్నవి. భారతాది గ్రంథములు కూడ నితడు రాజసూయాదికములగు పలు యాగముల నొనరించి కీర్తిమంతుడయ్యెనని పేర్కొన్నవి. అందుచే హరిశ్చంద్రుడు నరమేధానంతరము మహా జ్ఞానియై; సత్యధర్మ నిష్ఠాగరిష్ఠుడయ్యెనని చెప్పవచ్చును. వాల్మీకి యంతటి మహర్షి చరిత్రము కూడ నిందులకు నిదర్శనము.

అటులనే మొదటి కథ యందును, రెండవ కథ యందును రోహితుడు ఎప్పటికిని బాలుడు కాజాలడు. మొదటి కథనే పరికించినచో నాతడు సంపూర్ణ జ్ఞానోదయమును పొంది అరణ్యమునుండి తిరిగి వచ్చినటుల తెలియును. రెండవ కథలో కూడా రోహితుడు బాలుడుగనే వర్ణింపబడినాడు. కాని అతని వయస్సు పేర్కొనబడలేదు. అందుచే రెండు కథల సమన్వయమునకు ఇది ఆటంకము కాజాలదు. దేవీభాగవతమునందు హరిశ్చంద్రుడి వృత్తాంతమునకు పూర్వము సూర్యవంశ చక్రవర్తుల వంశ వర్ణనయు త్రిశంకుని వృత్తాంతమును విపులముగా వర్ణింపబడినది. కాని హరిశ్చంద్రుని వృత్తాంతములో మార్కండేయ పురాణమునందు కానరాని కొన్ని నూతన కల్పనలు కానవచ్చుచున్నవి. ఈ నూతన కల్పనలు గౌరనాదుల కావ్యములకు నాధారమైనవి కాని కొన్ని కల్పనలు వ్యర్థముగ చేయ బడినటుల తోచును.

ఇంద్రసభలో జరిగిన వశిష్ఠ విశ్వామిత్రుల వాదోపవాదములును నరమేధ యాగము తరువాత హరిశ్చంద్రుడు రాజసూయ యాగమొనరించి వసిష్ఠుని ఘనముగా సత్కరించుటయు పిదప నాతడింద్ర లోక మేగుటయు అచ్చటకు విశ్వామిత్రుడు కూడ వచ్చుటయు వసిష్ఠుడు నూతనోత్సాహముతో నుండుటకు గల కారణము నింద్రుడడుగుటయు నంతట వశిష్ఠుడు హరిశ్చంద్రుని వైభవమును కీర్తించి తను నాతడు సత్కరించినవిషయమును తెలుపుటయేగాక విశ్వామిత్రుని చెవులకు ములుకులై సోకునటుల నాతడు సత్యసంధుడు, ధర్మపరుడు, దాత, శౌర్యవంతుడు, వీరుడు, దృఢ వ్రతుడునని తెలుపుటయు నట్టి వ్యక్తి ముల్లోకముల యందును పుట్టడు, పుట్టబోడు, పుట్టలేదని వచించుటయు కూడ గలదు.

ఇది మార్కండేయమున కానరాదు. ఈ విషయము [illegible]
బడుటయే గాక సర్వాంధ్రహరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము [illegible]
వెలసినది. ముందు వైదిక హరిశ్చంద్రుని కథను [illegible]
హరిశ్చంద్రుని శీల మెరిగిన విశ్వామిత్రుడు వసిష్ఠునితో హరిశ్చంద్రుని [illegible]
సంపతను గూర్చి వాదమునకు దిగుట మిక్కిలి స[illegible]ముగా [illegible].

2. హరిశ్చంద్రుడు వేటకు వెడలుటయు అక్కడ విశ్వామిత్రుని [illegible]
టయు మార్కండేయమునందు కానవచ్చుచున్నను, విశ్వామిత్రుడు [illegible]
రాజ్యమును గ్రహించుటలో కొంత భేదము కలదు.

దేవీ భాగవతము

మార్కండేయ పురాణము.

గౌరవాదుల కావ్యమునందు హరిశ్చంద్రుడు ప్రజలను హింసించు క్రూర మృగములను వేటాడుటకై భార్యాసమేతుడై అరణ్యమున కేగినట్లు కలదు. కాని మార్కండేయ పురాణము ననుసరించి హరిశ్చంద్రుడు సపమీమియులేకయే బయలుదేరినట్లు కలదు. అచ్చట హరిశ్చంద్రుడొక స్త్రీ యొక్క ఆర్తనాదము విని సమీపించి ఆమె దుఃఖమునకు కారణమడుగును. ఆమె తన పైట చెంగుతో కన్నీరొత్తుకొనుచు "మహారాజా! నా నిమిత్తమై విశ్వామిత్రుడు ఘోరతప మాచరించుచున్నాడు. ఆ వేడి నన్ను దహించివేయుచున్నది. నేనాతని సమీపింప జాలను. నా దుఃఖమును పోగొట్ట గలిగినచో నిలుపుము. లేనిచో వెడలుము" అనెను. ఆ ప్రాంతముననే తపస్సు చేయుచున్న విశ్వామిత్రుని సమీపించి 'మహాత్మా! మీ తపస్సు వేడిమికి లోకములు దహింపబడుచున్నవి. పర పీడనము పుణ్యమును పురుషార్థమును కాదు. మీరు కోరినధన మిచ్చెదను తపము మానుడు' అని పలికెను. అందులకు విశ్వామిత్రుడు తపస్సు మాని వెడలి పోవును.

ఈ భాగము మార్కండేయము ననుసరించి చెప్పబడినను మార్కండేయమునందలి యౌచిత్య మిచ్చట కానరాకపోవుటయే గాక కథ వ్యర్థముగా పెంచబడినది. తపస్సు భంగము చేయుటచే విశ్వామిత్రుడు కోపింపగా హరిశ్చంద్రు డాతనికి సర్వ రాజ్యమును దానము చేసినటుల మార్కండేయమున కలదు. కాని దేవీ భాగవతము నందు హరిశ్చంద్రుడు స్త్రీ దుఃఖమును పోగొట్టుటకై విశ్వామిత్రుని తపస్సు భంగము చేయవలసి యుండుటచే ధనమును ఎరగా చూపి తపస్సు మానిపించినటుల చెప్పబడినది. ఇట్టి సంఘటనము మునీశ్వరునకు తగినదిగా కానరాదు. అంతియే గాక ఇంద్రసభలో అతి తీవ్రముగా శపథము చేసిన విశ్వామిత్రుడు తనను సమీపించిన హరిశ్చంద్రుని శిక్షింపకయే వదలి వేయుటకు తగిన కారణము కానరాదు.

మాయా సూకర సంఘటనము.

ఇది మార్కండేయమున కానరాని సం[illegible]. [illegible]

శ్చంద్రుని సత్యసంధతను పరీక్షింపవలెనని [illegible]

అధికమై యొక రాక్షసుని సూకరముగా నొనరించి [illegible]

పంపును. అది ఉద్యానవనమున ప్రవేశించి [illegible]

నాశనము చేయుచుండెను. అచ్చటివారు భయంకరా[illegible]

వలెనున్న ఆ పందిని చూచి బల్లెములు [illegible]

పట్టుకొనుటకు ప్రయత్నింప అది వారిపైకి [illegible]

పడుచు రాజును సమీపించి యాతనికి సూకరవృ[illegible]

మాటలకు కోపించిన హరిశ్చంద్రుడు [illegible]

టకు బయలుదేరెను. ఈ సంఘటనము మా[illegible]

ఇది విశ్వామిత్రుడనేక క్రూరమృగములను [illegible]

పైకి పంపినట్లు కల్పించుటకే కాక [illegible]

ఆధారమైనదని చెప్పవచ్చును. కాని [illegible]

పటుత్వము కానరాదు. హరిశ్చంద్రుడు [illegible]

బాణమేయగా నది అరచుచు పరుగిడెను. దానిని [illegible]

దాహముకాగా నతడు సమీపంలోనున్న [illegible]

విశ్రమింపజేసెను. కాని యటుమీద పంది కానరాక [illegible]

నకు మార్గముకూడ కానరాక పోయెను. [illegible]

ముసలి బ్రాహ్మణవేషము ధరించి అచ్చట [illegible]

వానికి నమస్కరించి తన [illegible]

ఆ మాటలకు కపటబ్రాహ్మణుడు లోలోన [illegible]

సంధ్యావందనాదులు నెరవేర్చుకొనివచ్చి [illegible]

చూపెదననెను. హరిశ్చంద్రుడట్లు స్నాన[illegible]

బాలికను బాలుని సృష్టించి వారికి [illegible]

రించి వాని సాయముతో గృహమున [illegible]

గ్రహింపకయే వెడలిపోవును. ఇది కూడ [illegible]

నము. ఇందు బ్రాహ్మణుడు బాలుని బాలికను సృష్టించుటయగాని [illegible]

చేయించుటకు గాని తగిన కారణమును ప్రాధాన్యమును కానరాదు. ఇచ్చట కథ అసంబద్ధముగా నున్నదనియే చెప్పవచ్చును.

సర్వస్వ దానము:-

కొన్ని దినములకు విశ్వామిత్రుడు హరిశ్చంద్రుడు దగ్ని కార్యము చేయుచున్నప్పుడాతని గృహము ప్రవేశించి నీ విచ్చెదనన్న ధనము నిమ్మని కోరును. అందులకు హరిశ్చంద్రుడు నీ కోరిక చాల నల్పముగ నున్నది ధనము శాశ్వతము కాదు. కీర్తియే శాశ్వతము ఐనను నీకు కావలసినది కోరుకొనుమని పలికెను. దానికాఋషి నీ సకల సామ్రాజ్యమును ధారపోయుమనెను. హరిశ్చంద్రుడట్లు చేయగ దక్షిణలేని దానము దానము కాదు. దక్షిణ యిమ్మని కోరెను అందులకు సిద్ధపడిన హరిశ్చంద్రుడేది కావలయునో కోరుకొను మనెను. హేమమును భారద్వయాము నిమ్మని విశ్వామిత్రుడు కోరగ రాజు అంగీకరించి వెడలిపోవును, తదుపరి వేటకు వెళ్ళిన పరిజనము తిరిగివచ్చి తన్ను పొగడు చుండ రాజు వారి మాటలను లక్ష్య పెట్టక అంతఃపురము ప్రవేశించి దాన విష యము, స్మరించుచు తన తెలివితక్కువకు విచారించుచుండెను. భార్య వచ్చి కారణ మడిగినను చెప్పక ఆ రాత్రి తగిన నిద్రకూడ లేక తదేక ధ్యానములో నుండిపోవును. దానవిషయము మార్కండేయమునుండి గ్రహించి దేవీ భాగవత కర్త వృద్ధ బ్రాహ్మణ వేషమును సృష్టించి కథాగమనమును కుంటు పరచినాడు. అంతియేగాక దానము చేయునపుడు సత్య సంధుడుగా ధీరుడుగ నిస్వార్థపరు డుగ ధర్మ పరాయుడుగ నిరూపింపబడిన హరిశ్చంద్రుడు దానము చేసిన పిదప భీరువువలెను స్వార్థపరుని వలెను రాత్రి నిద్రకూడ లేక విచారించుచున్నట్లు చిత్రింపబడుట అతని పాత్ర పోషణకే లోపము నాపాదించు చున్నది.

రాజ్యము వదలి వెడలుట:-

తెల్లవారిన పిదప తిరిగి విశ్వామిత్రుడేతెంచి రాజ్యము వదలి పొమ్మను టయే గాక తనకు దక్షిణగా వాగ్దానము చేసిన ధనముకూడ నిచ్చివేయుమని బాధింపజొచ్చెను. రాజు తన ధనము పిమ్మట నిచ్చెదనని తెలిపి సర్వమును వదలి భార్యా పుత్రులతో నడివీధిని పోవుచుండెను. ముఖములు వంచుకొని కట్టు బట్టములతో కదలి పోవుచున్న రాజ కుటుంబమును చూసి జనులు గోడు గోడున

ఏడ్చుచు రాజు చేసిన అపరాధమేదియో తెలియక విచారించు [illegible]
రాజు వారి సంచరిని నోదార్చుచు సాకేత నగరము దాటు [illegible]
ద్దేతెంచి తన దక్షిణ నిచ్చి మరియు వెడలు మనియు [illegible]
వలదనియు కోపముతో పలికెను అపలుకులకు రాజు [illegible]
వంశమున జన్మించిన నేను అసత్యమాడజాలను. [illegible]
శరీరములు మాత్రమే నా అధీనములో నున్నవి, వానినమ్మి [illegible]
తీర్చెదను అనెను. ఈ ఘట్టము మార్కండేయము [illegible]
మార్కండేయమునందు వలెనే ఇదియు సంభా[illegible]
ముందు జరుగబోవు కథకు నాందియై [illegible]
సూచించుచున్నది.

కాశికేగిన వృత్తాంతము

అయోధ్యా నగరంలో సతీ పుత్రులతో గూడిన [illegible]
బయలుదేరినటుల చెప్పబడెను. కాని మార్కండేయ పురాణము [illegible]
రాశి యగుటచే కాశికి హరిశ్చంద్రుడు ప్రయాణమైనటుల [illegible]
కథల యందును హరిశ్చంద్రుడు కాననములలో పడిన [illegible]
బడలేదు. భార్యా పుత్రులతో పయనమై వెడలిన హరిశ్చంద్రుడు [illegible]
విశ్వేశ్వరులకు నిలయమైన కాశీక్షేత్రమును చేరి [illegible]
నమస్కరించిరి. ఇచ్చట వారివెంట [illegible]
ఈ బ్రాహ్మణ పాత్రయే క్రమముగా [illegible]
కావ్య హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కథలకు [illegible]
హరిశ్చంద్రుడు శివునిచే పరిరక్షితమైన ఈ నగరము [illegible]
యుందురు, ఎవరో యొకరు తప్పక [illegible] బ్రాహ్మణుని [illegible]
ఒక్కరిని అమ్మి [illegible]ధనము గ్రహింపుమని పలికెను. [illegible]
ఆకలిబాధతో తిరుగుచుండగా ఒక బ్రాహ్మణు [illegible] బ్రాహ్మణులో [illegible]
చుండగా చూచి చంద్రమతి వారిని [illegible] హరి
శ్చంద్రుడు క్షత్రియులట్టిపని చేయరాదని పలికెను. ఈ విషయము మార్కం
డేయమున కానరాదు. క్షత్రియ ధర్మ పాలనమును [illegible]

చేయించుటకు గాని తగిన కారణమును ప్రాధాన్యమును కానరాదు. ఇచ్చట కథ అసంబద్ధముగా నున్నదనియే చెప్పవచ్చును.

సర్వస్వ దానము:-

కొన్ని దినములకు విశ్వామిత్రుడు హరిశ్చంద్రుడు డగ్ని కార్యము చేయుచున్నప్పుడాతని గృహము ప్రవేశించి నీ విచ్చెదనన్న ధనము నిమ్మని కోరును. అందులకు హరిశ్చంద్రుడు నీ కోరిక చాల నల్పముగ నున్నది ధనము శాశ్వతము కాదు. కీర్తియే శాశ్వతము ఐనను నీకు కావలసినది కోరుకొనమని పలికెను. దానికాఋషి నీ సకల సామ్రాజ్యమును ధారపోయుమనెను. హరిశ్చంద్రుడట్లు చేయగ దక్షిణలేని దానము దానము కాదు. దక్షిణ యిమ్మని కోరెను అందులకు సిద్ధపడిన హరిశ్చంద్రుడేది కావలయునో కోరుకొను మనును. హేమమును భారద్వయాము నిమ్మని విశ్వామిత్రుడు కోరగ రాజు అంగీకరించి వెడలిపోవును, తదుపరి వేటకు వెళ్ళిన పరిజనము తిరిగివచ్చి తన్ను పొగడు చుండ రాజు వారి మాటలను లక్ష్య పెట్టక అంతఃపురము ప్రవేశించి దాన విష యము, స్మరించుచు తన తెలివితక్కువకు విచారించుచుండెను. భార్య వచ్చి కారణ మడిగినను చెప్పక ఆ రాత్రి తగిన నిద్రకూడ లేక తదేక ధ్యానములో నుండిపోవును. దానవిషయము మార్కండేయమునుండి గ్రహించి దేవీ భాగవత కర్త వృద్ధ బ్రాహ్మణ వేషమును సృష్టించి కథాగమనమును కుంటు పరచినాడు. అంతియేగాక దానము చేయునపుడు సత్య సంధుడుగా ధీరుడుగ నిస్వార్థపరు డుగ ధర్మ పరాయుడుగ నిరూపింపబడిన హరిశ్చంద్రుడు దానము చేసిన పిదప భీరువువలెను స్వార్థపరుని వలెను రాత్రి నిద్రకూడ లేక విచారించుచున్నట్లు చిత్రింపబడుట అతని పాత్ర పోషణకే లోపము నాపాదించు చున్నది.

రాజ్యము వదలి వెడలుట:-

తెల్లవారిన పిదప తిరిగి విశ్వామిత్రుడేతెంచి రాజ్యము వదలి పొమ్మను టయే గాక తనకు దక్షిణగా వాగ్దానము చేసిన ధనముకూడ నిచ్చివేయుమని బాధింపజొచ్చెను. రాజు తన ధనము పిమ్మట నిచ్చెదనని తెలిపి సర్వమును వదలి భార్యా పుత్రులతో నడివీధిని పోవుచుండెను. ముఖములు వంచుకొని కట్టు పుట్టములతో కదలి పోవుచున్న రాజ కుటుంబమును చూసి జనులు గోడుగోడున

ఏడ్చుచు రాజు చేసిన అపరాధమేదియో తెలియక విచారించుచుండిరి. అప్పుడు రాజు వారి నందరిని నోదార్చుచు సాకేత నగరము దాటుచుండ విశ్వామిత్రు డ్డేతెంచి తన దక్షిణ నిచ్చి మరియు వెడలు మనియు లేనిచో తనకు రాజ్యమే వలదనియు కోపముతో పలికెను అపలుకులకు రాజు మిక్కిలి విచారించి సూర్య వంశమున జన్మించిన నేను అసత్యమాడజాలను. ఆరోగ్యవంతములైన మూడు శరీరములు మాత్రమే నా అదీనములో నున్నవి, వానినమ్మియైన నీ ఋణము తీర్చెదను అనెను. ఈ ఘట్టము మార్కండేయము ననుసరించియే చెప్పబడినది. మార్కండేయమునందు వలెనే ఇదియు సంభాషణా చాతుర్యముతో నిండియుండి ముందు జరుగబోవు కథకు నాందియై వారమ్మడు పోవుదురన్న విషయమును సూచించుచున్నది.

కాశికేగిన వృత్తాంతము

అయోధ్యా నగరంలో సతీ పుత్రులతో గూడిన హరిశ్చంద్రుడు కాశీ బయలుదేరినటుల చెప్పబడెను. కాని మార్కండేయ పురాణమునందు మహాపుణ్య రాశి యగుటచే కాశికి హరిశ్చంద్రుడు ప్రయాణమైనటుల చెప్పబడినది ఈ రెండు కథల యందును హరిశ్చంద్రుడు కాననములలో పడిన కష్టములు పేర్కొన బడలేదు. భార్యా పుత్రులతో పయనమైవెడలిన హరిశ్చంద్రుడు అన్నపూర్ణా విశ్వేశ్వరులకు నిలయమైన కాశీక్షేత్రమును చేరిన ఆపురాణదంపతులకు వారు నమస్కరించిరి. ఇచ్చట వారివెంట నొక బ్రాహ్మణుడు వచ్చినటుల చెప్పబడినది. ఈ బ్రాహ్మణ పాత్రయే క్రమముగా నక్షత్రక పాత్రగా తీర్చిదిద్దబడి కావ్య హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కథలకు మకుటాయమానమై వెలసినది. అప్పుడు హరిశ్చంద్రుడు శివునిచే పరిరక్షితమైన ఈ నగరమున తన్నెవుగని-వారెందరో యుందురు, ఎవరో యొకరు తప్పక కొనెదరని బ్రాహ్మణుని పిలిచి తమలో ఒక్కరిని అమ్మి ఋణధనము గ్రహింపుమని పలికెను. వారు కాశీ నగరములో ఆకలిబాధతో తిరుగుచుండగా ఒక బ్రాహ్మణు డనేక బ్రాహ్మణులతో వచ్చు చుండగా చూచి చంద్రమతి వారిని యాచింపవచ్చునా యని ప్రశ్నింప హరి శ్చంద్రుడు క్షత్రియులట్టిపని చేయరాదని పలికెను. ఈ విషయము మార్కం డేయమున కానరాదు. క్షత్రియ ధర్మ పాలనమును పౌరుషమును సత్య సంధ

గొని వచ్చెద'నని సమాధానమిచ్చినాడు. వెంటనే యమధర్మరాజు నిజస్థితి నొంది తన రాకకు గల కారణ మెరిగించెను. హరిశ్చంద్రుడు తాను స్వర్గమున కేగిన తన పురవాసులు దుఃఖింతురని సమాధానమిచ్చుట యుక్తముగ నున్నది. ప్రజలకు పూర్వ జన్మ సుకృతముల ననుసరించి స్వర్గలోకవాసము కలుగును. కాని అందరిని గొనిపోవుట తగదనగా రాజు ఒక్క దినము మాత్రము వారు తనతో స్వర్గ సుఖములు ననుభవించునటుల వరమిమ్మనెను. అందులకు ఇంద్రు డంగీకరించెను. వెంటనే దేవతా గణ సమేతుడై హరిశ్చంద్రుడు నగరమున కేతెంచి తనయునకు పట్టాభిషేక మొనరించి ప్రజలతో స్వర్గమున కేగెను. ఈ విధముగా వ్యాసుడు పరీక్షిత్తున కీ కథను చెప్పుచున్నట్లు కలదు. శతాక్షి మహిమా ప్రాధ్యానముతో నీకథ దేవీ భాగవతము నందు వర్ణించబడినవి. ఈ కథ యంతయు మార్కండేయమును వర్ణింపబడినను ఇందలి వర్ణనములు కావ్యము హరిశ్చంద్ర కథకు దోహదమైనవి. అందు శైబ్య, రోహిత శబ్దములు మార్కండేయములనే గాక వేద హరిశ్చంద్రుని కథను కూడ చంద్రమతి ననుసరించియే యున్నది. మార్కండేయము కంటె గౌరవాదుల కావ్య వర్ణనకు నధికముగ తోడ్పడెనని చెప్పుట యుక్తము. ఇట్టి దేవీ భాగవతమును పెక్కురు పద్య కావ్యముగా తీర్చి దిద్దుట తెలుగు వారి అదృష్టము.

స్కాంధ (పురాణ) తీర్థ ఖండస్థ హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము[26]

ఇది బ్రహ్మ నారద సంవాదము. ఇందు ఐతరేయ బ్రాహ్మణము నందలి అసత్య హరిశ్చంద్రుని కథ గాక, సత్యహరిశ్చంద్రుని కథ చెప్పబడి యున్నది. మార్కండేయ పురాణమునందలి సత్యహరిశ్చంద్రుని కథకును దీనికిని భేదము కానవచ్చును. ఐతరేయ బ్రాహ్మణమునందలి హరిశ్చంద్రుని వృత్తాంత మంతయు అతని సత్య సంధతకు ప్రాధన్యము నీయక అతని నరమేధ వృత్తాంతమునకు ప్రాధాన్యము నిచ్చినది.

ఈ ఐతరేయ బ్రాహ్మణము నందలి కథయే బ్రాహ్మ పురాణమునందును[3] భాగవతము నందును[27] కానవచ్చును. కాని మార్కండేయ పురాణము[28] నందు వర్ణింపబడిన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమునకు సీకథకు ఎట్టి సంబంధము కానరాదు. మార్కండేయ పురాణమునందు ఐతరేయ బ్రాహ్మణ కథయందువలె హరిశ్చంద్రుని నరమేధ వృత్తాంతమునకు ప్రాధాన్యమీయబడక సత్య సంధతకు మాత్రమే ప్రాధాన్య మీయబడి వర్ణింపబడినది. కాని ఐతరేయ బ్రాహ్మణమే గాక మార్కండేయ పురాణముతో బాటు సర్వ పురాణములును హరిశ్చంద్రుని సూర్యవంశ చక్రవర్తిగను త్రిశంకునికుమారునిగను పేర్కొనినవి. అట్టి యెడ వేదకాలమునాటి కథ పురాణకాలము నాటికి ఇట్టి మార్పు చెందుచు వచ్చినది. కాని దేవీభాగవతమున[29] రెండు కథలకు సన్నిహితత్వము కల్పించి వర్ణించినది. త్రిశంకుని కుమారుడైన హరిశ్చంద్రుడు సంతాన విహీనుడగుటచే వరుణుని ప్రార్థించి రోహితుడను పుత్రుని పొందును. వరుణునకు చేసిన వాగ్దానమునకై హరిశ్చంద్రుడు తన పుత్రుని యాగపశువుగ చేయుటకు బదులు శునశ్శేపుడను బ్రాహ్మణ బాలుని కొనితెచ్చి నరమేధ యాగము చేయు చుండ విశ్వామిత్రుడేతెంచి ఆ బాలుని కాపాడును. అంతట వరుణుడు హరిశ్చంద్రునకు యాగఫలము ప్రసాదించును. తదుపరి నా హరిశ్చంద్రుని సత్యవ్రత కథ వర్ణింపబడినది.[30]

కాని ఈ కథకును మార్కండేయమునందలి సత్య హరిశ్చంద్రుని వృత్తాంతమునకు కొన్ని వ్యత్యాసములు కానవచ్చుచున్నవి. పురాణకథలో లేని ఇంద్రుని సభా వర్ణనమును సభలో వశిష్ఠ విశ్వామిత్రుల వాదోపవాదముల వంటి బహు

---

1. ఇందు అచ్చు తప్పులు కొన్ని కానవచ్చుచున్నవి. అధ్యాయము 1-61 ఇందు మార్కండేయ పూరణ హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము తెలుగులో కలదు. స్కాంద తీర్థ ఖండస్థ హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము అని మాత్రమే వ్రాయ బడి కథా ప్రారంభము చేయబడినది. బ్రౌను ప్రతి 22-8/4, జూన్ 1853 ఇదియే లండను నందలి ఇండియా ఆఫీసులో కలదు

3. బ్రహ్మపురాణము ద్వి.భా. పే. 104 అధ్యాయము

27. భాగవతము నవమస్కందము సప్తమ అధ్యాయము

28. మార్కండేయ పురాణము ప్రథమాధ్యాయము.

29. దేవీభాగవతము స్కంధ 7, అధ్యా. 12-27.

30. ముందు వివరింపబడును.

పురాతనమైన మార్కండేయ పురాణము నందు కంటె తదుపరి వెలసిన దేవీ భాగవతమునందిట్టి మార్పులుండుట సహజమే కదా!

అట్టియెడ స్కాందపురాణాంతర్గత హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కథయందు పూర్వ కథలయందు కానరాని మార్పులే గాక విశ్వామిత్రు మాయా మర్మములు అధికముగా కానవచ్చుచున్నవి, అంతియే గాక సత్య హరిశ్చంద్ర చంద్రమతీ విశ్వామిత్రాది పాత్రలకు విశిష్ట స్థానము నాపాదింపబడినది. ఈకథ సర్వలక్షణ సమన్విత మగుట చేతనే గౌరనాదుల కావ్య హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కథలకు ఆధారమైన దేమోయని తలపవలసి వచ్చుచున్నది. కాని ఇది ప్రక్షిప్త మని కొందరి మతము... ప్రసిద్ధమైన స్కాంధ పురాణపు[31] ప్రతులలో నీ కథ కానరాక పోవుటచే ప్రక్షిప్తమని [32] తలంచుటకు అవకాశము లేకపోలేదు. కాని స్కాంద పురాణము బహు విస్తృతమైనది. అట్టి యెడ మార్కండేయ పూరణకథ కంటెను, దేవీ భాగవతము కంటెను నవీన మైన అంశములిందు కానవచ్చుటచే నా కథలు వెలిసిన పిమ్మట స్కాంద పురాణము నందీ కథ ప్రవేశ పెట్టబడుటకును అవకాశము కలదు. పురాణములం దెన్నియో అంశములు పిమ్మట చేరినవి కలవు. కాని గౌరన హరిశ్చంద్రో పాఖ్యాన కథకును కన్నడ రాఘవాంక కవిదైన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము కథ కును4 చాల దగ్గర సంబంధము కానవచ్చుటచే రాఘవాంకుని గౌరన గాని గౌరనను రాఘవాంకుడు గాని అనుసరించి యుండవచ్చుననుటకు అవకాశము లేదు. లేదా ఇరువురకును ఆధారమైనదీ స్కాందమునందలి కథయైన కావలసి యున్నది. అటులగాక ఇరువురు కవులు ఒకే విధముగా కల్పనలు కావించి యనుట అసంభవము. అందుచేతనేగాక ఆకల్పనలును ఆ అంశములును కూడ కార్యాపర్యముల యందెట్టి భేదములు లేక సాగిపోవుటచే వీరిరువురకు నాధార మైనది యీస్కాందము నందలి కథయే యని తలపవలసి వచ్చుచున్నది. అంతియేగాక ఈ కథ స్కాందపురాణమునందలి తీర్థ ఖండమునందు వర్ణింపబడుట చేతను అందున పంచక్రోశమాహాత్మ్యమని పేర్కొనబడినది. ఈ కథ కాశీ

---

31 హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన పీఠిక వజ్ఝల చినసీతరామశాస్త్రి పు 48-50.

32 కన్నడ రాఘవాంక విరచిత హరిశ్చంద్ర కావ్యం శారదామందిర రామయ్య రోరస్తె మైసూరు 4 1969.

క్షేత్రమునందు నివసించుటయే గాక, యమధర్మరాజే వీరబాహుని రూపమున కాశీక్షేత్ర శ్మశాన వాటికలో వసించుట చేతను హరిశ్చంద్రుడు నచ్చటనే పార్వతీ సమేతుడైన శివుని దర్శించుట చేతను పంచక్రోశ మాహాత్మ్యము నందు హరిశ్చంద్రుని కథ వర్ణించుట కవకాశము కలిగినది.

ఈ స్కాందము నందలి కథ యిట్లు చెప్పబడినది: - వైవస్వతమను వంశమున జన్మించిన చక్రవర్తి త్రిశంకుడు. ఈతనినే సత్యవ్రతుడని పురాణ ములు పేర్కొనుచున్నవి, అతని కుమారుడే సత్య హరిశ్చంద్రుడు అని కథా ప్రారంభము చేయబడినది. ఈతని రాజధాని అయోధ్యా నగరము. ఇచ్చట నగరవర్ణనము కావింపబడినది.

1. స్కాంద ప్ర. అ శ్లో.॥ బ్రహ్మనారద.
"వైవసత్యమనోర్వంశే। సంజాతో నృపసత్తమః ।
త్రిశంకురితి విఖ్యాతో విశ్వామిత్రా వశాను గతః॥"

2. "చరితం సర్వపాపఘ్నం త్రిలోకేషు విశ్రుతమ్।
తస్య పుత్రో హరిశ్చంద్రో స్సత్య వ్రత పరాయణః
స్కాంద ప్ర.అ 12 శ్లో.

3. "అయోధ్యా సుమహత్పుణ్యో రాజధానీ బభూవహమాన
వేంద్రేణమను నా నిర్మితాయా మహాపురీ"
సరయ్యా దక్షిణే తీరే విచిత్ర తరు శోభితే
తత్రసా నగరీ హేమ ప్రాకార శోభితా
అగాధ తోయ పరిఘా విచిత్ర మణి గోపురా
చిత్ర ధ్వజ పతాకాభిసోరణై రుపశోభితా
స్కాంద ప్ర.అ శ్లో. 17, 18, 19.

అది సరయూ నదీ తీరము. హేమ నిర్మిత ప్రాకారములతో విచిత్రమణి గోపురములతో ప్రకాశించుచుండెను. అట్టి నగరమున హరిశ్చంద్రుడు నాలుగు వర్ణముల ప్రజలను సమానముగా పాలించు చుండెనట. తదుపరి ఇంద్ర సభా వర్ణనము కావింపబడినది. సిద్ధచారణ గంధర్వులే గాక వసిష్ఠవామదేవ విశ్వా

మిత్రాది మహాముని గణములును తన్ను పరివేష్టించి యుండుటయు ఇంద్రు డప్పుడు మునీశ్వరులను చూచి తన సందేహము నడుగుటయు పిదప వసిష్ట విశ్వామిత్రుల వాదోపవాదములును జరిగినవి. తదుపరి కథలో వసంత కాలాగమన వర్ణనమున్నది హరిశ్చంద్రుడు మహాయజ్ఞము చేయుచుండ విశ్వామిత్రు డచ్చటకు వేంచేయును. హరిశ్చంద్రుడు ఎదురేగి యామునిని తోడి తెచ్చెను. అంతట విశ్వామిత్రుడు తను చేయబోవు యజ్ఞమును పరిసమాప్తము చేయుటకు ధనము నిమ్మని రాజును కోరెను. హరిశ్చంద్రుడు వల్లె యనును. విశ్వామిత్రు డాశ్చర్యపడి ధన మచ్చటనే యుంచి వెడలిపోవును. తదుపరి దుర్భిక్ష వర్ణనము గావింపబడెను. విశ్వామిత్రుడనేక పక్షి మృగతతులను సృష్టించి నగరముపైకి వెడల నడిపించినట్లు పిమ్మటగలదు. అప్పుడు హరిశ్చంద్రుడు భార్య చంద్రమతితో వేటకు బయలుదేరెను అంతట వసిష్టుడు సమీపించి విశ్వామిత్రుని కంట పడకుండ వెడలి పొమ్మని చెప్పను. అది యెఱిగిన విశ్వామిత్రుడు మాయా మృగిని పంపును. ఈకథలో మాయా మృగితోపాటు మాతంగ కన్యల వర్ణనము కూడ జరిగినది. అంతట విశ్వామిత్రునకు రాజ్యదానము జరుగును. ముందు వాగ్దానము చేయబడిన ధనమునకై విశ్వామిత్రుడు తన ప్రియతమ శిష్యుడైన నక్షత్రకుని హరిశ్చంద్రుని వెంటపంపును. హరిశ్చంద్రుడు రాజ్యము వదలి అడవుల పాలగును. అంతట అడవులలో వారు పడిన కష్టములును దంతఘటకుడను రాక్షసుని వృత్తాంతమును భేతాళుని వృత్తాంతమును మహాగ్ని వ్యాప్తియు వంటి సంఘటనములు జరిగినవి. చివరకు వారు కాశీ చేరుదురు. అందు తాను తన భార్యా పుత్రులను కాలకౌశికునకు అమ్మినను ఋణ విముక్తుడు కాకపోవుటచే హరిశ్చంద్రుడు చండాలున కమ్ముడు పోయి కౌశిక ఋణవిముక్తు డగును. తదుపరి కాలకౌశికుని గృహమున చంద్రమతీ లోహితాస్యులు పడినబాధలు వర్ణింపబడినవి. లోహితాస్యుడు పాముకాటుచే అరణ్యమున మరణించెను. చంద్రమతి యాతని శవమును శ్మశానమునకు మోసికొని పోవును. ఆశ్మశానమునకు హరిశ్చంద్రుడే కావలి యుండును. అతడు తన భార్యా పుత్రులను చూచినను గుర్తింపలేక తనయుని దహన సంస్కారమునకై యామె గళమునందలి మంగళ సూత్రమును అమ్మి ధనమును తెమ్మని పలుకును. అప్పుడు చంద్రమతి తన గళమునందలి సూత్రము భర్తకు తప్ప అన్యులెవరికిని కన్పింపరాదు గావున అతడు హరిశ్చంద్రుడని నిశ్చయించు

కొని పలుకరించును. ఈ విధముగా వారు మరల కలిసికొందురు. ఈ కథ తక్కెళ్ళ పాటి లింగమాత్యుని ఉత్తర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కావ్యమునందు వర్ణింపబడినది.[33] తదుపరి కర్తవ్య పరాయణుడైన హరిశ్చంద్రుడు తన భార్యాపుత్రులను గుర్తించినను నెట్టి వ్యామోహమును చూపింపక తనయుని దహనమునకై యొక మాడను పాత బట్టను తెమ్మని కాలకౌశికుని గృహమునకు పంపును. మార్గమధ్యము నందు విశ్వామిత్రుని మాయవలన చంద్రమతి కాశీ రాజు కుమారుని చంపి వాని నగలు దొంగిలించె నను నేరమారోపింపబడుటచే మరణశిక్ష విధింపబడి వీరబాహుని చెంతకు తోడ్కొని రాబడును వీరబాహుడామె శిరచ్ఛేదమును చేయుటకు నిర్ణయించును.

భార్య నిర్దోషియని తెలిసినను హరిశ్చంద్రుడు డామెను వధ్య శిలపైనుంచి ఆమె కంఠమును ఖండించుటకు కరవాలము నెత్తి వ్రేటు వేయును. ఆ దెబ్బ కంఠహారమై ఆమె శిరమున నిలుచును. మరల నతను కత్తి నెత్త పార్వతీ సమేతుడైన శివుడు ప్రత్యక్షమగును. ఇంద్రుడు హరిశ్చంద్రుని భద్ర పీఠమున నుంచి పట్టాభిషేకము చేయును.[34] హరిశ్చంద్రుడు తిరిగి రాజ్యపాలనము చేయ గలడు ఈ విధముగా నీ కథ చెప్పబడినది. కథాంతమందు:-

"తస్మాత్పుణ్యతరం ప్రోక్తం పంచక్రోశం మహత్తరమ్।
తత్ప్రభావో విశేషణ వర్ణితుం సమయాక్షమః

అనెడి శ్లోకముగాక గద్యమందు:-

"ఇతి శ్రీ స్కాందే తీర్థఖండే పంచక్రోశ మాహాత్మ్యే
హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానే బ్రహ్మ నారద సంవాదే ఏక షష్టితమోధ్యాయః
అని వ్రాయబడి యున్నది.

---

33. చంద్రమతి జన్మ వృత్తాంతము నందు చెప్పబనది ఈమె యమునీ ఆశ్రమమున పెంచబడిన దనియు రక్షణా నా యముడు ఇట్టి స్తోత్ర వరప్రసాద మిచ్చెననియు చెప్పబడినది.

34. స్కాంద తీర్థఖం. పంచకోశ - ఏకషష్టి తమోధ్యాయము-శ్లో.

మార్కండేయ పురాణము నందలి సత్య హరిశ్చంద్రుని కథకును దేవీ భాగవత కథకును తరువాత ఈ కథ స్కాంద మహా పురాణమున చేరెనని కథ లోని నూతనత్వమును బట్టి ఊహింపవలసి యున్నది. ఋగ్వేదమునందలి శునశ్శేపుని విషయమే కావ్య రూపము నందుట కెట్టి మార్పులు చెందినదో యీ కథను బట్టి స్పష్టముగా తెలియనగును:

భద్ర పీఠోపనిన్యస్త రాజానం భార్యయా సహ।
పట్టాభిషేకం కృతవాన్ హరిశ్చంద్రస్య వాసవః

కాని ఈ కథ ప్రక్షిప్తమని కొందరి మతము.[35] మార్కండేయాది పురాణముల యందలి హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కథవలె స్కాంద పురాణమునందలి హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము అన్ని (స్కాందపురాణ) ప్రతులయందును కానరాకుండుటచే నిది ప్రక్షిప్త మనుటకు తగిన కారణము కనిపించుచున్నది. అంతియేగాక మార్కండేయ దేవీ భాగవత కథలకు ఎక్కువ సంబంధము కానవచ్చుచున్నది. ఈ కథలకంటె ఇందలి కథ కావ్యహరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కథకు చేరువగా నుండుటచే గౌరనాది కవుల కావ్యములు వెలువడిన పిమ్మట నీ కథ నెవరో వ్రాసి స్కాందపురాణ కథగా పేర్కొనిరని తలచుట కవకాశము కలుగుచున్నది. ఐనను నిది స్కాందము నందలిదని చెప్పుటకును బ్రహ్మ పురాణాది కథలలో ఆయా సంఘటనములయందిది వర్ణింపబడుటకు బలమైన కారణము అగపడుచుండుటచేతను గౌరనాది కవులతో నిది సంబంధము కలిగియుండుటచేతను విశేషముగా పేర్కొనదగి యున్నది. అందులకే నీ కథ నిచ్చట వర్ణించుట జరిగెను.

---

35. ఇది ప్రక్షిప్తమని కొందరి మతము. బహు గాథా భరితమైన స్కాందము నందు కాలక్రమమున నిది చేరియుండుటకును అవకాశము కలదు. కాని పంచకోశ క్షేత్రమనగా కాశీక్షేత్ర మగుటచే దాని ఘనత నీ కథ యనుమతింప జేయుటచే నిది ప్రసిద్ధమని చెప్పుట కవకాశము కలుగు చున్నది.

త్రిశంకుని వృత్తాంతము:-

హరిశ్చంద్రుని గురించి విపులముగా వర్ణింపక పోయినను అనేక పురాణములు[36] త్రిశంకుని కథను వివరించినవి. ఇతడు ఇక్ష్వాకు వంశజుడైన త్రిబంధనుని కుమారుడనియు కేకయవంశజయైన సత్యవ్రత యాతని భార్య యనియు తెలియుచున్నది.

ఈతడు సత్యవ్రతుడను నామము దాల్చినను తండ్రిని తిరస్కరించుటయు బ్రాహ్మణ కన్యను నపహరించుటయు వశిష్ఠుని గోవును వధించుటయు మూడు దోషము లాచరించుటచే త్రిశంకుడయ్యెనని పురాణములు తెలుపుచున్నవి. ఇతడు బ్రాహ్మణ కన్యను అపహరించుటవలన తండ్రి చేతను గురుని చేతను తిరస్కరి పబడి అడవుల పాలయ్యెను. కాని సప్తపదికి పూర్వము కన్య నపహరించిన వానికి దోషము కలుగదని పురాణములు తెలుపుచున్నవి. ఈ విషయమును వశిష్ఠుడు తన తండ్రికి నచ్చచెప్పక పోవుటచే త్రిశంకుడు వశిష్ఠుని యెడ నధిక కోపము పెంచుకొనినాడు. సత్యవ్రతు డరణ్యమున సంచరించుచు విశ్వామిత్రుడు తన భార్యా సుతులను అరణ్యమున వదిలి గంగా తీరమునకు తపస్సునకై పోవగా అనావృష్టిచే ఆహారములేక అలమటించునట్టి విశ్వామిత్రుని కుటుంబము గాంచెను. అట్టి దీనస్థితిలో నున్నవారికి తగిన ఆహారమిడుచుండ ఒకానొక దిన మచ్చట నాహారము లభింపకపోవుటచే వశిష్ఠుని గోవును త్రిశంకుడు వధించి తాను కొంత భుజించి మిగిలిన దానిని వారి కాహారముగా నిడ వశిష్ఠుడది యెరిగి కోపించి చండాలుడవు కమ్మని శపించెను. తపస్సు ముగించుకొని వచ్చిన విశ్వామిత్రుడు ఆపరిస్థితిని గాంచి తన భార్యా పుత్రులకు త్రిశంకుడు చేసిన యుపకారము తలచి వానిని కరుణించి వాని చండాలత్వమును పోగొట్టి

---

౩౬. 1. బ్రహ్మ పురాణము తృతీయ భాగ. అ. 104 2. బ్రహ్మాండ పురాణ. అ. 62 3. లింగ పురాణ అ. 66 4. వాయు-మొదటి భాగం. అ. 88 5. పద్మ- అ. 8 శ్లో 144 6. శివ-సప్త త్రింశాధ్యాయము, ఉమా సంహితమను వంశ వర్ణన. 7. విష్ణు-ద్వితీయ భాగ- చతుర్థాం శకి. అ. (8) భాగవత నవమస్కంధము అ. 6-7. 9. భారత సభాప. వనపర్వ 6-12, (10) దేవీ భాగవత సప్తమస్కం అ. 11 11. హరి వంశ, హరివంశపర్వ అ. 9 10.

యింటికి పంపివేసెను. అప్పుడు పట్టాభిషిక్తుడైన త్రిశంకుడు అనేక యజ్ఞయాగాది క్రతువు లాచరించి బొందితో స్వర్గమునకు బోవ నుద్యోగించి వసిష్ఠుని వేడుకొనగా నాతడంగీకరింపక పోయెను. దానికి త్రిశంకుడు వసిష్ఠుని నిందించినాడు. అప్పుడు తిరిగి చండాలుడవు కమ్మని వశిష్ఠుడు శపించెను. తదుపరి విశ్వామిత్రుని త్రిశంకుడు ప్రార్థింపగా నాతడు తన తపఃప్రభావమున త్రిశంకుని స్వర్గము కనిపెను. చండాలత్వమందిన యీతడు స్వర్గవాసార్హుడు కాడని యాతని నింద్రుడు క్రిందికి నెట్టివేయ విశ్వామిత్రుడు గాంచి భూమ్యాకసముల మధ్య ప్రదేశమున నింకొక స్వర్గమును నిర్మించి త్రిశంకు నందుంచుటచే నిది త్రిశంకు స్వర్గమని పేరు గాంచినటుల తెలియుచున్నది.

దేవీభాగవతము:- చండాలుడై అరణ్యమున తిరుగు త్రిశంకుడు దేవి మంత్రోపదేశమును పొంది తప మాచరించి దేవిచే కటాక్షింపబడి స్వర్గమునకు బోవుచు, ఇంద్రునిచే తిరస్కరింపబడగా విశ్వామిత్రుడేతెంచి వేరు స్వర్గము నిర్మించెదనని తెలుప ఇంద్రుడు భయపడి స్వర్గమున తావిచ్చినటులను తెలియును.

ఈ కథ యందు త్రిశంకుడు తండ్రిచే తిరస్కరింపబడి అరణ్యముల పాలగుటకు కొంతవరకు వశిష్ఠుడే కారణమని తెలియుచుండుటచే త్రిశంకుడు కేవలము దోషములచే కాక విధి బలీయమగుటచే కూడ కష్టములనుభవింప వలసి వచ్చెనని వ్యక్తమగు చున్నది. ఈతడు రాజ్యాధికారము చేపట్టి యనేక యజ్ఞయాగాది క్రతువు లొనరించి దానపరుడై బొందితో స్వర్గమున కేగెనన్న కీర్తిని సంపాదించినాడు. అట్టి లోకోత్తర చారిత్రుని గర్భమందు జన్మించిన వాడగుటచే హరిశ్చంద్రుడు మహా యశశ్శాలియై త్రిశంకు పుత్రుడనని సగర్వముగ చెప్పుకొనెను.[37]

ఇక్ష్వాకు వంశ వర్ణనము:- హరిశ్చంద్రుడు సూర్య వంశమునందు జన్మించిన ఇరువది యెనిమిదవ రాజని తెలుపబడెను.[38] ఈతనికి పూర్వమును తర్వాతను కూడ ఎందరో మహానుభావులు జన్మించిరి. అట్టి లోకోత్తరులలో

37. దేవీ భాగవతము-ద్వాదశాధ్యాయము:-

38. శబ్ద కల్పద్రుమము భాగము 5 పుట 520- హరిశ్చంద్రః-నృపవిశేషః త్రేతాయుగమునందు సూర్యవంశమున నిరువది యెనిమిదవ రాజు.

తే॥ నొందఁ గోటీర హారకేయూర కంక
ణాది మణి భూషణోత్కర మపనయించి
యొప్పు పొలివోయి దీనత నుండె బంధు
జనుల చూడ్కులు కమర నజ్జన విభుండు

ఇచ్చట కేయూర హార కంకణాది మణి భూషణములను విసర్జించిన హరిశ్చంద్రుని రూప వైభవము చిన్నవోయినది. సహజ వైభవోపేతుడైన హరిశ్చంద్రుని కిరణ విస్ఫురణము డించిన సూర్య భగవానుని తోడను కుసుమ సంపద సన్నగిల్ల రూపు చెడిన మహీరూహము తోడను పోల్చుట, హరిశ్చంద్రుని సహజ వైభవమును జాటుచున్నది. ఇట్టి వర్ణనలు హరిశ్చంద్రుని యెడగల జనుల సానుభూతిని చాటుచు హృదయమును కలచివేయుచు కరుణరసానుభూతికి తోడ్పడుచున్నవి. అందులకే యా మహనీయుడు సమస్తమును విడిచి వెడలుచుండ పురజనులు గోడు, గోడున విలపించుచు వెంటనరుగ జొచ్చిరి. ఇచ్చట మారనార్యుని వర్ణన, మూలము కంటె నెక్కుడుగ కరుణ రసానుభూతిని, కలుగజేయగలదు. సకల సుగుణములకు నాలవాలమైన హరిశ్చంద్రుడు ఆ కారణముగ సమస్త రాజ్యమును నిర్వికారచిత్తుడై ధారవోసి తరు వల్కములు ధరించి కాననముల కేగు చుండ నే మానవ మాత్రుని హృదయము కరుగదు.? కఠిన శిలలను కరిగించు దృశ్యమది, అందును నా మహారాజు పాలనలో పెరుగు జనులు జారచోర భయోన్మాద జ్వర వ్యాధు లెరగని వారు. అట్టి జనుల విలాపము వర్ణనాతీరము. మారన వారి దుఃఖమును వర్ణించెను. వారు పదింబదిగా హరిశ్చంద్రుని పూర్వవైభవము కీర్తించిరి. నాడు కష్టముల పాలు చేసిన దైవమును నిందించిరి. వెడలిపోవురాజే తమయేలుగడ యని వారు వెంట నడచిరి. ఇది విశ్వామిత్రునకు కంటకమయ్యెను. చివర కీతడు శైబ్యను మోదెను. ఈ వర్ణనలు కరుణ రసాను భూతికి పట్టుకొమ్మలై యొప్పుచున్నవి.

కాశి కేగిన హరిశ్చంద్రునుని కౌశికుడు తన ఋణము తీర్చుమని వేధించెను. పుత్ర సంతానలబ్ధికే పుణ్యపురుషులు భార్యను పొందెదరు. అట్టి పుత్రుడు తమకు లభించెను. కనుక తనను అమ్మి ఋణవిముక్తులగుడని శైబ్య తన భర్తను వేడుకొనెను. ఏక పత్నీ వ్రతుడును స్త్రీ రక్షకుడు నైన హరిశ్చంద్రుడామాటలను వినలేక మూర్ఛితుడయ్యెను. అప్పుడు శైబ్య భర్తను జూచి

చ॥ వెలుగు మహాప్రతాప శిఖచేతమి దిక్కులు నించుచున్న నా
కొలది యెఱుంగ కెవ్వఁడొకో ఘోరవుఁజిచ్చిటు చీరగట్టెడి
శలభక యిట్టి దుర్మద నఘర్మ పరుస్థురి తాత్మజుండవో:
కలిత ధనుర్విముక్త పటుకాండ నిఖండితగాత్రు జేసెదన్.

ఐదు సంస్కృత భూయిష్ఠ సమాసములు హరిశ్చంద్రుని కోపమును ధ్వనింప జేయుచున్నవి. మూలమునలేని గాంభీర్య మిందు కానవచ్చు చున్నది. హరిశ్చంద్రునిలో సాత్త్విక భావమేగాని కోపము నహంకారము నెచ్చటను గాన రాదు. ఇచ్చట సమయ మాసన్నమైనది. ధీరుడు వీరుడునైన హరిశ్చంద్రుని మాటలలో విశ్వామిత్రునకు కోపము రావలెను. ఆ కోపమే హరిశ్చంద్రునకగ్ని పరీక్ష విధి ప్రేరితుడైన విఘ్నరాజు ప్రవేశించుటచేతనే నిగర్వియైన హరి శ్చంద్రునిలో నహంకారము తలయెత్తినది. ఆ హరిశ్చంద్రుని అహంకారపు పలుకులు విశ్వామిత్రునకు కోపము కలిగించు తీరును మారన సమయోచిత ముగ వర్ణించి మూలమునకు వన్నె తెచ్చెను.

ఒక్కొక్కచో మారన తేట తెనుగు మాటలలో పద్యము నల్లుచు కథను నడిపించును[7].

తే॥ ఎవ్వరికి నిత్తుగాతు పీ వెట్టివారి
రాజు యెవ్వరితో ఒవరంటు సేయు॥

ఇచ్చట ఒక బాలుని గురువు ప్రశ్నించినట్లుగ మారన వర్ణించెను.

హరిశ్చంద్రుడు సమస్తమును పరిత్యజించి యేగునపుడు మారన చేసిన వర్ణన ప్రబంధచ్ఛాయలతో విలసిల్లెను. ఇందలి యుపమానములు ఉన్నతములై సాటిలేనివియై యొప్పినవి. మూలమున లేని భావమిందు తలయెత్తినది.

సీ॥ సురచిర కిరణ విస్ఫురణంబు డిందియెం
తయు మాగువడిన మార్తాండు పగిది
భాసుర రత్న సత్రభలు వాసన విన్ననౌ
రోహణ కిరోచ్చయంబు మాడ్కి
విలసిత తారక విభవంబు చెడి కడుఁ
బాదటి యున్న నభుంబు కరణి
బవితుల కుసుమ సంపద యెల్ల మిడివోయి
రూపుదక్కిన మహీరుహము భంగి

7. మారన మార్కండేయ. ప్ర. అ. ప. 159

దురు. నీవు వగవబనిలేదు. రాజసూయాగాశ్వమే ధాద్య ధ్వరము లొనరించిన పుణ్యము మిచ్చట అనుభవింపుము మహాపుణ్యాత్ములైన మాంధాత్ననల హరిశ్చంద్ర దిలీప దుష్యంత్ భరత చక్రవర్తుల వలె కీర్తి గాంచుమని[1] ధర్మజునకు తెలిపెను[5].

ఈ విధముగా భారతమునందు అనేక చోట్ల హరిశ్చంద్రుని ప్రశంస కలదు.

అనువాదము

మారన మార్కండేయపురాణము-

హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము

మారన మార్కండేయ పురాణమునందలి హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము సంస్కృత మార్కండేయ పురాణాంతర్గత హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కథకు అనువాదం అయినను మూలకథకు మెరుగులు దిద్దినదని చెప్పవచ్చును. మూలము నందలి కథతో పాటు ప్రతి శ్లోకమును తెనుగునకు ననువదించుటలో మారన తన కవితా ప్రతిభను ప్రకటించెను. తెలుగు నుడి కారములోను, పద్యపు టెత్తుగడలోను, భావప్రకటనలోను, మారన కావ్యము స్వతంత్రకావ్య ప్రతిపత్తికి నాందియై గౌరనాదుల కావ్యములకు మార్గదర్శకమైనదని చెప్పవచ్చును. మూలమునందలి హరిశ్చంద్రుని దర్మపరాయణతకు మారన పదింపదిగా సత్య నిష్ఠను చేర్చి పేర్కొనెను. ఈ సత్య సంధుడైన హరిశ్చంద్రుడే తెలుగు కవుల నాకర్షించి వివిధ ప్రక్రియలలో తెలుగున హరిశ్చంద్ర కావ్యములు వెలువడుటకు హేతువైనాడని తలప వచ్చును. కథలోనుండు హరిశ్చంద్రుని పాత్ర ప్రాధాన్యమంతయు మారన మొదటి సీసములో చిత్రించినాడు. ఇది సామాన్య కవులకు గగనకుసుమము.

హరిశ్చంద్రుడు వేటకేగునపుడు ఆడు కూయి విని రక్షించుటకు సిద్ధపడి పోవుచుండ విఘ్నరాజు అతని యందు ప్రవేశించెను. రాజునకు కోపమధిక మయ్యెను. అహంకారముతో నిట్లు పలికెను[6].

---

5. ఆంధ్ర మహాభారత స్వర్గారోహణ పర్వము ఏకాశ్వాసము సీసము 45.
6. మార్కండేయ. ప్ర. ఆ. 152

హరిశ్చంద్రుని రాజ్యపాలనా దక్షతను అతడు రాజసూయ యాగమొన రించిన విధమును నిందు వర్ణితమైనది.

పిదప నారదుడు హరిశ్చంద్రుని విషయ మెరిగిన పాండు రాజు తనతో తన తనయులు రాజసూయ యాగ మొనరింపవలె ననియు దానిచే పితృ పితామహులు తరించుటయేగాక శక్రు సభలో కోరిన కోరికలు వారు పొందుచు నుందు రనియు చెప్పెనని ధర్మజునకు తెలిపినాడు.

తండ్రి కోరికనెరిగిన ధర్మజుడు నారదోపదేశముచే హరిశ్చంద్రునివలె తానును రాజసూయయాగ మొనరించుటకు సంసిద్ధు డయ్యెను. ఈ విధముగా సభాపర్వములో హరిశ్చంద్రుని ప్రసంగము కలదు. ఇది సంస్కృత భారతానుసరణమే యైనను నన్నయ తన రచనా చమత్కృతితో తెనుగుతన ముట్టిపడు నటుల నీవర్ణనగావించినాడు.

ఆంధ్ర భారతమున అనుశాసనిక పర్వములో కూడ హరిశ్చంద్రుని ప్రసంగము కలదు. ఇందు సువర్ణదాన విషయమున హరిశ్చంద్రు డొసంగిన సందేశము ప్రసంగవశమున చెప్పబడినది. శరతల్పగతుడైన భీష్ముడు ధర్మరాజుతో సకల దానమహిమలను తెలుపుచుండెను. అందు కనకము దానము చేయుటవలన దాతకు ఆయువు అభివృద్ధి చెందు ననియు భావశుద్ధి కలుగు ననియు హరిశ్చంద్రుడు తెలిపినట్లు భీష్ముడు చెప్పెను.

తే॥ కనక మాయుః ప్రదంబు పావనము భావ
శుద్ధి నొనరించు దాతకు సువ్రతమున
వేడ్కతో దాని నిచ్చుట వేఱ పొగడ
నేల ? యనియె హరిశ్చంద్రు డిద్ధతేజ[4].

అని హరిశ్చంద్రుడే హిరణ్య దానమహిమను గూర్చి చెప్పెనట్లు కలదు. భారత స్వర్గారోహణ పర్వమునందు కూడ హరిశ్చంద్రుని ప్రసంగము కలదు స్వర్గమున కేతెంచిన ధర్మజుడు తన తమ్ములు నరకమున నుండుటకు విచారించుచుండెను. అప్పుడు ఇంద్రుడు అల్పపుణ్యులు మొదట స్వర్గమును పిమ్మట నరకమును చేరుదురు. మహాపుణ్యులు స్వల్పకాలము నరకముననుభవించి స్వర్గమును చేరు

---

4. ఆ2-ప 382.

మీయబడక హరిశ్చంద్రుని దానశీలమునకును రాజసూయాది క్రతువులకును ప్రాధాన్య మీయబడి వర్ణింపబడినది.

ఆంధ్ర భారత సభాపర్వములో నారదుడు ధర్మజునితో హరిశ్చంద్రుని రాజసూయయాగ మహిమను వర్ణించి చెప్పెను[1].

సందర్భము:-నాకలోకమునుండి వచ్చిన నారదునకు ధర్మజుడు మయ నిర్మితమైన తన సభను చూపి అట్టి సభ త్రిలోకముల యందెచ్చటనైన చూచి తివా ? యని ప్రశ్నించును. అప్పుడు నారదుడు అట్టి సభను ఎచ్చటను చూడ లేదని తెలిపి:-

క॥. సురపతి యమవరుణ ధనే
శ్వరకమలాసనుల దివ్య సభలెల్లనరే
శ్వర। చూచితి నవి దేనికి
సరిగా వత్యంత విభవ సౌందర్యములన్॥ [2].

సురపతి యమ వరుణ ధనేశ్వర కమలాసనాది సభలను వర్ణించి చెప్పెను. అట్టి సందర్భమున ఇంద్రసభా వర్ణనము చేయుచు శుక్ర బృహస్పత్యాదులతో రాజర్షి యగు హరిశ్చంద్రుడును ఇంద్ర సభలో కలడని చెప్పెను. ఆ పలుకులు విని ధర్మజుడు తన తండ్రి యగు పాండురాజుతో పాటు రాజులనేకులు యమలోకము నందుండగ హరిశ్చంద్రుడు ఇంద్ర సభలో నుండగల్గుటకు గల కారణమడిగెను. అప్పుడు నారదుడు హరిశ్చంద్రుని సత్యసంధతను ధర్మపరాయణత్వమును కీర్తించెను:-

ఉ॥ దీపిత సత్యసంధుడు ధృతి స్మృతి ధర్మపరాయణండయో
ధ్యాపురనాయకుండు జలజాప్తకులైక విభూషణుండువి
ద్యాపరమార్థ వేది శరదబ్జ సముజ్జ్వల కీర్తి చంద్రికా
స్నాపిత సర్వలోకుడు నాద్రి శంకు నరేంద్ర పుత్రు డున్నతిన్[3]

---

1. ప్రథమాశ్వాసము.
2. ఆంధ్ర మహాభారతము సభాపర్వము ప్రదమాశ్వాసము. ప 59 వావిళ్ళ
3. నన్నయ భారతము, సభా, ఆ 1-పద్య 84.

హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము

తెలుగు కవుల అనువాద దృష్టి

తెలుగు సాహిత్యము ఒక విధముగ అనువాదముతో ప్రారంభింపబడినదని చెప్పవచ్చును. నన్నయాదులు సంస్కృతమునందలి భారతమును చేపట్టి మత ధర్మోపదేశమును దృష్టియందుంచుకొని కథా సంవిధానము చెడకుండ తమ పాండిత్య ప్రభావమును కవితా చమత్కృతిని చిందించుచు తెలుగు భారతమును సృష్టించిరి. తదుపరి వెలసిన కవులలో కూడ ఈ ఛాయలు ప్రస్ఫుటముగా కాన వచ్చు చున్నవి. ఆనాటి ప్రజలలో వైదిక వాఙ్మయము నందును పురాణేతి హాస ముల యందును గల గౌరవ భక్తి భావములచే తెనుగు కవులు సామాన్యుల కందుబాటులో లేని సంస్కృత వాఙ్మయ సంపదను తెనుగు ప్రజలకు పంచవలె నను దృష్టితో పురాణేతిహాసములను తెనిగించిరని చెప్పవచ్చును. అందుచేతనే సంస్కృత వాఙ్మయ ప్రభావకాంతి తెలుగు సాహిత్యముపైన ప్రసరించినది. రతమునందు హరిశ్చంద్రుని కథా ప్రసంగమేగాని కథా ప్రాధాన్యము కాన దు. తెలుగు కవులలో మొదట మార్కండేయ పురాణమును తెనిగించిన ారన తెలుగు సాహిత్యములో ప్రథమముగా హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము వెల యింప జేసెను. తదుపరి పోతన భాగవతము నందలి హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన మని చెప్పవచ్చును. ఈ రెంటి యందును సంస్కృత పురాణమునందలి యితి వృత్త మెట్టి మార్పును లేక గైకొన బడినది. వర్ణనా పాత్ర పోషణా సంభాష ణాది ప్రసంగములలో కవితా చమత్కృతిని వెలయింప జేసియు వానిని అను వాదములుగానే సృష్టించిరి.

ఆంధ్ర మహాభారతము-హరిశ్చంద్రుని ప్రసంగము

సంస్కృత మహాభారతము నందెచ్చట హరిశ్చంద్రుని ప్రసంగముకలదో అదే సందర్భమున ఆంధ్ర మహాభారతము నందును హరిశ్చంద్రుని ప్రసంగము కలదు. ఇందు హరిశ్చంద్రుని పూర్వ కథకుగాని సత్య సంధతకుగాని ప్రాధాన్య

తృతీయ ప్రకరణము

హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము- తెలుగు కవుల యనువాద దృష్టి

1. ఆంధ్ర మహాభారతము - హరిశ్చంద్రుని ప్రసంగము

2. మారన మార్కండేయ పురాణము - హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము

3. పోతన భాగవతము - హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము

4. సంస్కృత సాహిత్యము - హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము

5. కన్నడ సాహిత్యము - హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము

ఈతని తరువాత వెలసిన ప్రముఖులలో త్రిబంధనునకు సత్యవ్రతుడు జన్మించి త్రిశంకుడని ప్రఖ్యాతి గాంచెను. ఈతనికి హరిశ్చంద్రుడు నతనికిరోహితుడు నతనికి హరితుడు వానికి సుదేవుడు క్రమముగా జన్మించిరి సుదేవుని తరువాత వెలసిన వారిలో సగర చక్రవర్తి పేర్కొనదగి యున్నాడు. ఈతని చరిత్రయు ఈతని మనుమడైన భగీరథుని వృత్తాంతమును దెలియని వారుండరు. గంగానదిని తలవగనే భగీరథుడు గుర్తునకు వచ్చును. సగరుడు యాగము చేసి అశ్వమును వదలుటయు అతని పుత్రులు దానిని వెదకుటకేగి బూడిద రాసులగుటయు మనుమడు ప్రయత్నించి విఫలుడు[40] కాగా భగీరథుడు యాగాశ్వమునే గాక గంగను కూడా భూలోకమునకు తెచ్చుటయు లోక విదితము. భాగవతమునందలి గంగావతరణ వర్ణనము మరువరానిది. ఈతని తరువాత తరములో జన్మించిన ఋతుపర్ణుడు పేర్కొనదగినవాడు. ఈతడు నిషధ దేశాధిపతితో స్నేహముచేసి యక్ష హృదయ విద్య నాతనికిచ్చి యశ్వ విద్య నాతని నుండి గ్రహించెనని తెలియుచున్నది. అట్టి ఋతుపర్ణునకు సుదాసుడు జన్మింప నాతనికి శాపవశమున సంతానము లేక పోయెను. అందుచే వశిష్ఠుని ప్రార్థింప నాతడును సుదాసుని భార్యయగు మదవతి యందు యాత్మకుడను కుమారుని గనెను. వానికి మూలకుడు జన్మింప నాతడు పరశురాముని ఘోర కుఠారమునకు వెరగొంది నారీ జనంబులచే పరిరక్షింతుండగుటచే నారీ కవచుండన బరగి నిర్మూల నంబయిన రవి కులంబునకు మూలంబగుటచే మూలకుడనియు ప్రఖ్యాతి వహించెను. తరువాత వెలసిన వారిలో రఘు మహారాజును వాని కుమారుడు బృధుశ్రమడును వానికి అజుడును పుట్టి ప్రఖ్యాతి గాంచిరి. ఆ యజుని కుమారుడే దశరథ మహారాజు. వాని కుమారులు శ్రీరామ లక్ష్మణ భరత శత్రుఘ్నులు. ఈ విధముగా హరిశ్చంద్రుని తరువాత వెలసిన ఇరువది యారవ రాజుగా శ్రీరాముడు పేర్కొనబడి యుండెను.[41] దీనిని బట్టి హరిశ్చంద్రుడు అతి ప్రఖ్యాతమైన ఇక్ష్వాకు వంశమునందు జన్మించి అనేక యజ్ఞ యాగాది క్రతువు లొనరించి దేవేంద్రుని సభనే అలంకరించి హైందవ సాహిత్యమునందేగాక పండిత పామర భేదము లేక సర్వజనుల హృదయముల యందును నిల్చి కొనియాడ బడుచు శాశ్వతమైన యశస్సు నార్జించినాడు.

---

40. పోతన భాగవతః నవస్కంధ–అ. 7.

41. హరివంశము.

పరమ పావన మూర్తియు అవతార పురుషుడును నగు శ్రీరాముడు జన్మించి ఇక్ష్వాకు కులమునకే వన్నె తెచ్చెను. హరిశ్చంద్రుడు శ్రీరామునకు పూర్వు డగుటచే అతని తరువాత ఇరువది ఆరవ చక్రవర్తి శ్రీరాముడని భాగవతాది గ్రంథముల వలన తెలియుచున్నది.[39]

ఈ వంశమును గూర్చి అనేక పురాణములు ప్రసంగించుచున్నవి. వానిని పరిశీలించినచో కీర్తిశాలియు పావనుడునైన మనువు యొక్క ఘ్రాణ వివరము వెంట వచ్చిన ప్రకటితయశుడైన యిక్ష్వాకువు వీరికి మూలపురుషుడని తెలియుచున్నది. అతని కుమారులలో కీర్తిశాలియైన వికుక్షిని శశాదుడని ప్రజలు నుతింప నతడనేక యాగము లొనరించి ప్రీతితో హరిని గూర్చి తపంబు జేసి పుత్రుని గనెను. అతడు ఇంద్ర ప్రేరితుడై రాక్షసుల పురములు జయించిన కతమున పురంజయుడును వృషభ రూపుడై యింద్రునకు వాహన మగుట జేసి యింద్ర వాహనుడనియును తనని పిపెక్కి యింద్రుడు రణంబు జేసిన కతమునకకుత్స్థుడనియు వాసి కెక్కెను. ఈతని వలననే శ్రీరామునకు కాకుత్స్థ వంశజుడని పేరు గలిగినది.

అతని తరువాతజన్మించిన తరములో కువలయాశ్వుడు మిక్కిలి ప్రసిద్ధుడై దుందుభిని జంపి దుందుమారుడని వన్నె గాంచెను. తదుపరి వెలసినవారిలో మరల పదునేడవ రాజైన యువనాశ్వుడు మిక్కిలి ప్రఖ్యాతుడై యుండెను. అతనికి నూర్గురు భార్యలున్నను సంతానము కలుగనందున ఋషుల ప్రేరణచే ఇంద్ర యాగంబుచేసి ప్రమాద వశమున యజ్ఞశాలయందుంచిన మంత్రజలము త్రావ నాతని యుదరము వ్రక్కలు చేసికొని యొకబాలుడుద్భవించి యాకలిచే నేడ్చుచుండ నింద్రుడువచ్చి మాంధాతయని తన తర్జనిని బాలుని నోటనిడి నామకరణం బొనరించెను. మాంధాత కడుపున ప్రసిద్ధుడై అనేక బ్రాహ్మణుల బ్రోచి పురుకుత్సుడు నంబరీషుడు ముచికుందుడు నను ముగ్గురు కుమారులను గనెను. అందు పురకుత్సుడు తాను నాగలోకమునకు గొనిపోబడగా నందు నర్మదయను నాగకన్యను వివాహమాడి యనేక గంధర్వుల సంహరించి తన నాగలోక సంచారమును తలంచువానికి నరక భయము లేకుండ వరము వడసి తిరిగి వచ్చెను,

---

39. మహాభాగవత నవమస్కంధ–అధ్యా 7.

"చతురంభోధి పరీత భూభువన భాస్వద్బాహు ఖడ్గాగ్రచూ
ర్ణిత వీరారి శరీర భూషిత ధరిత్రీభాగహా ! వల్లభా !

అని విలపించినది. చనిపోయిన పుత్రుని చూచి భార్యాభర్తలు విలపించు విలాపము నిర్దై హృదయములను పిండుచున్నది. ఈవర్ణనలు రసభావభరితములై యున్నవి. ఇవి గౌరనాదుల నాకర్షించె ననుటలో సందేహము లేదు.

ఎన్ని కష్టములు పడినను హరిశ్చంద్రుడు ధైర్యమును త్యజింపలేదు. ముందునకు ధీరుడై ఉత్సాహముతో సాగుచునే యుండెను. అడుగడుగునను కలుగు కష్టములకు మానవ మాత్రుడు గనుక విచారించినను ధీరుడు. కనుక నిబ్బరించుకొనెను, స్వార్థమునకై విచారము లేక భార్యా పుత్రుల కొరకై విచారించెను. తన ప్రజలను కన్నబిడ్డల కంటె మిన్నగా తలచెను. రాజు ప్రజల సంబంధమటువంటిది. కాననములకేగు హరిశ్చంద్రుని తోడిదే లోకమని ప్రజలు వెంబడింప స్వర్గమున కాహూతుడైన యా చక్రవర్తి తన ప్రజల తోడిదే లోకమనెను. చివరకు ఇంద్రాదులను సహితము కరగింపజేసి తను పట్టిన పట్టు నెగ్గించుకొనెను. చనిపోయిన పుత్రుని బ్రతికించుకొనెను. ఈ విధముగ హరిశ్చంద్రుడు సత్య హరిశ్చంద్రుడై కావ్యనాయకుడై ఫలభోక్త యగుట మూలమునందు కంటె మారన కావ్యమునందధికముగ ఫలించినది. మారన కథా ప్రారంభమునందే నిత్య సత్యవర్తి హరిశ్చంద్ర చక్రవర్తి యని తెలిపి నాంది పలికెను.

సత్యవ్రత గరిష్ఠుడును ధర్మకర్మపరిష్ఠుడును నైన యారాజర్షి ప్రజాపాలనము సేయుచు నొక్కనాడరణ్యమున కరిగి మృగయా వినోదంబునం దగిలి చనిచని ముందఱ నొక్కయెడ "యని మూలమున లేని భావమును మారన ప్రవేశపెట్టెను. సత్య పరీక్షకై ఏగు హరిశ్చంద్రుడు ధర్మ కర్మ విధిష్ఠుడు గనుకనే ఆడుకూయి వినగనే స్త్రీని రక్షించుటకు సమకట్టె నన్నమాట. ఇది హరిశ్చంద్రుని శీలమునకు గీటు రాయి. దీని బట్టియే ముందు కథ యంతయు సాగు చున్నది. వేటకేగిన యా మహారాజు శిష్టదయాళుత్వంబును దుష్ట దమన కుతుకంబు నడర యని మారన మూలమున లేని రెండు సమాసములను నర్థవంతములు ప్రయోగించెను, అడుగడుగునను రాజు పతితల మనముల నాకట్టు కొనుచుండు నటుల మారన చిత్రించినాడు.

మూలమున హరిశ్చంద్రుడు విశ్వామిత్రుని రత్న పుత్ర స్త్రీ శరీర ప్రాణ రాజ్య ధనములలో నేది కావలయునో కోరుకొమ్ము మని అడిగినట్లు కలదు. కాని మారన[2]:-

చ॥. వినుము మునీంద్ర దక్షిణకు విత్తము చాలినంత మున్నయి
చ్చిన యదిగా నెఱుంగు మెద శ్రీయను రాజ్యము ధాత్రియుం బురం
బును ధనరాసులు న్సతియు బుత్రుడు ధర్మచయంబు నేను నీ
ధనము లె యిందు నీ యధీమంతంబగు నెయ్యది వేడు నావుడున్

హరిశ్చంద్రుడు రాజ్య ధాత్రీ పుర ధన రాసులును సతీ పుత్రులును తనతోపాటు ధర్మ చయమును కూడ పేర్కొనెను. దానికి విశ్వామిత్రుడు "ధర్మము, స్నివు, న్భార్యయు బుత్రకుండు వెలిగా నీ సర్వ సామ్రాజ్యలక్ష్మీ వాల్లభ్యము మాకు నిమ్మనిన" నిచ్చెనిర్వికారానన శ్రీవిభాజిత మూర్తియై సము ఫిక్ర్పేతి న్హరిశ్చంద్రుడున్॥

అని కలదు. ఇచ్చట మారన ధర్మ చయమును పేర్కొనినాడు. హరిశ్చంద్రునకు తోడై నిలచినది ధర్మచయము మాత్రమే. దానిని విశ్వామిత్రుడు కోరలేదు. అందుచే నా హరిశ్చంద్రుడు సత్యోక్తి నిశ్చయమున సమస్తమును పరిత్యజించి కాననములకేగు చుండెను.

జనులు పురపుర పొక్కు దుఃఖముతో రాజువెంట నడచి రాగా నిందారోపణము చేయుచు విశ్వామిత్రుడు త్రైబ్యను మోదెను. హరిశ్చంద్రుని మాట తప్పింప ప్రయత్నించిన ముని అది సాధ్యముకాక అనాడు వారిని రక్షించు రాజు తన భార్యను మోదినచో చలించునని తలచి ఆమెను మోదెను. ధర్మ వీరుడైన హరిశ్చంద్రుడు అది తాత్కాలికమని తలచి శాశ్వత కీర్తికై నిలిచెను. హరిశ్చంద్రుని యీ స్థితియే విశ్వాఖ్య దేవతలను కరగించి వేసినది.

విశ్వామిత్రుడు యజ్ఞము చేయువారిలో శ్రేష్ఠుడైన హరిశ్చంద్రుని రాజ్యము నుండి వెడల గొట్టెను. వీనికే లోకము ప్రాప్తింపను, అని మూలమున నుండి మారన "ఇంకెక్కడి పుణ్యలోకముల కేగెడు నిమ్మునిః సత్య నిష్ఠ బెంపెక్కిన యన్నరేశ్వరుని నేమిటి కిమ్మయి గాని పెట్టెడిన్?."

---

౨ మారన మా-పద్య. 161

అని సత్యమునకే ప్రాధాన్యమిచ్చి పలికినటుల వ్రాసెను. హరిశ్చంద్రుని సత్య సంధునిగా మాటి మాటిగా పేర్కొనుచున్న మారన యిట్లు చేపట్టుట కథా పటుత్వమునకు దోహదము చేయుచున్నది. కాని వైదిక పురాణాది గ్రంథము లన్నియు హరిశ్చంద్రుని యజ్ఞ యాగాదులను గూర్చి ప్రసంగించుచున్నవి. మార్కండేయము కూడ నట్లు చెప్పుట పురాణ ధర్మమని చెప్పవలెను. మారన చేసిన మార్పును కావ్య ధర్మమని పేర్కొనవచ్చును. అందుకొరకే హరిశ్చంద్రుడు తొలగని సత్య ధర్మములు తోడుగ దాలిమి యాది దుఃఖము మనులనిది గూడుచున్ వివిధ ప్రదేశములు దాటెనని మారన వర్ణించినాడు. ఈ పద్యము చావునకు కూడ తెగించిన హరిశ్చంద్రుని శీలమును చాటుచున్నది. చివరకు హరిశ్చంద్రుడు తనంతట తానేన గియును నెందున బొంకు పలుక నాకిదియ నిశ్చయంబు అని చెప్పను. హరిశ్చంద్రునిలో నంతటి యాత్మ విశ్వాసము గూడు కట్టుకొని యున్నది. ఇంకొక పుట్టుకలోనైన బంటునై చండాలునకు దాస్యమొనరించెదనని ధైర్యముగా పలికెను. అతనిలోని ధీరత్వమిచ్చట స్పష్టముగా తెలియుచున్నది.

అందులకే హరిశ్చంద్రుడు అమరేంద్రునిచే నిట్లు కీర్తింప బడెను

"నరుల కగమ్యమై వెలుగు నాకము నీకభిగమ్యమయ్యె నీ
నిరుపమ సత్యధర్మ మహనీయత శాశ్వత దివ్య భోగముల్
దొరకొనియెన్నరేశ్వరా. సుతుండును భార్యయు నీవు నుత్న
రత్నరుచిర సద్విమానము ముదమ్మున నెక్కుడు రండు నావుడున్."

అని ఇంద్రుడు కీర్తించుటచే నింద్రలోకమునకూడ కానరాని సత్య ధర్మ నియతి యీ భూలోకమందలి రాజులో కాన్పించినది. ఇట్టి హరిశ్చంద్రుడు రాజర్షి.

మారన తన కావ్యములో సత్య ధర్మ నియతికి ప్రాధాన్యమిచ్చి మూలమునకు మెరుగు దిద్దెనని చెప్పవచ్చును. అంతియేగాక కొన్నిచోట్ల మూలార్థము చెడిపోకుండ కాపాడుచు తరువాతి హరిశ్చంద్ర కావ్యములకు మార్గ దర్శకుడు కూడ నయ్యెననుట స్పష్టము.

—o o—

పోతన భాగవతము—
హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము

భారతమునందు వలెనే భాగవతము నందును సందర్భ వశమున హరిశ్చంద్రుని ప్రసంగమేగాక శునశ్శేపుని ప్రసంగముకూడ కలదు. భాగవత ప్రహ్లాద చరిత్రలో[1] శునశ్శేపుని గూర్చి చెప్పబడినది. ప్రహ్లాదుడు రాక్షసుడగు తండ్రి గుణగణములను పొందక విష్ణుభక్తుడై అతనికి కడు విరోధిగ మారజొచ్చెను. అప్పుడు తండ్రి నానావిధముల తనయుని హింసించినను వాని మనముతోపాటు శరీరమును నొవ్వకపోవుటచే విసిగి వేసరి తనలో తాను శునశ్శేపుని తలంచెను. మిక్కిలి పరితపించుచున్న యాతని మనమునకు ఈ సంఘటన జ్ఞప్తికి వచ్చినది. ఇచ్చట ప్రసంగవశమున వచ్చినకథ నవమస్కంధములో[2] విపులీకరింపబడినది.

సంస్కృత భాగవతమున ఐతరేయ బ్రాహ్మణ కథ మాత్రమే వర్ణింపబడినది. కాని పోతన మార్కండేయ పురాణమునందలి సత్యహరిశ్చంద్రుని ప్రసంగమునుజేసి తదుపరి యైతరేయ బ్రాహ్మణకథ వర్ణించెను. దేవీ భాగవత కథ నీతడు తారుమారు చేసినాడు. అందు మొదట ఐతరేయ బ్రాహ్మణము నందలి కథయు తర్వాత మార్కండేయ పురాణమునందలి సత్య హరిశ్చంద్రుని కథయు వర్ణింప బడినవి.

భాగవతములో మొదట ఇక్ష్వాకువంశ వర్ణనమును పిదప త్రిశంకుని వృత్తాంతమును చెప్పబడినవి. ఆ త్రిశంకుని కుమారుడైన హరిశ్చంద్రుని నుండి కౌశికుడు యాగదక్షిణ మిషతో నఖిల ధనమును కొల్లగొని కులహీనుని దగ్గఱ

---

1. ప్రహ్లాద చరిత్ర "అదియునుగాక తొల్లి శునశ్శేపుండను ముని కుమారుండు తండ్రి దనకు నపకారియని తలంపక బ్రతికిన చందంబున."
   పోతన భాగ సప్త[illegible] పుట 31.
2. భాగ నవ్య. స్కం. సప్త అధ్యాయము.
   ప్రచురణ ఆంధ్రప్రదేశ సాహిత్య అకాడమి. 1964.

కొలువునకు బెట్టెను. కాని హరిశ్చంద్రుడు బొంకుట కలజడి చెందెను. ఈ విధముగ హరిశ్చంద్రుడు కౌశికునిచే బాధింపబడుచుండెనని యెరిగి వశిష్ఠుడు విశ్వామిత్రుని గృధ్రముకమ్మని శపించెను. విశ్వామిత్రుడును వశిష్ఠుని బకముకమ్మని శపించెను. పక్షిరూపులయ్యును ఆ యిరువురు యుద్ధంబు సేయుచునే యుండిరి. అంత బ్రహ్మ యేతెంచి వారిని సమాధానపఱచి నిజాకృతుల నొందించెను. ఈ రీతిగ మార్కండేయ పురాణ సత్యహరిశ్చంద్రుని కథ సూక్ష్మముగ చెప్పిన పిదప పోతన హరిశ్చంద్రునకు సంతాన హీనత్వమంటగట్టెను. నారదునుపదేశమున వరుణోపాసన నతి భక్తితో జేసి సంతానము పొంది యాగ పశువుగ సుతుని నిచ్చెనదన్న విషయమును కప్పిపుచ్చిన హరిశ్చంద్రుని కథ యిందు కలదు. ఇది పూర్వకథ ననుసరించినను ఇందు పోతన తెనుగుతనము కవితా చమత్కృతియు కానవచ్చుచున్నవి.

హరిశ్చంద్రుడు ప్రత్యక్షమైన వరుణునకు మ్రొక్కి:-

"వరుణదేవ! నాకు వరవీర గుణముల
గొడుకు పుట్టెనేని గొడుకుబట్టి
పశువు జేసి నీవు పరిణమింపగ వేల్తు
గొడుకు నీగదయ్య కొసరులేక." [1]

అని చక్కని తేట తెలుగులో వర్ణించెను. ఇచ్చట రాజు, వరుణుడు సంతాన వరమొసగుటకు ముందు తానే ప్రతిఫలమును సూచించుట వింతగానున్నది. భక్తికి లంచమునకు మెచ్చిన వరుణుడు 'వల్లె' యనెను. తదుపరి తాకపోక లన్నియు నొక పద్యమున వర్ణింపబడినవి:-

పురిటిలోపల వచ్చి పుత్రు వేలుపు మన్నఁ
బురుడు వెళ్ళనగాని పొసగదనియెఁ
బలురాకమును వచ్చి బాలు వేలుపు మన్నఁ
బండ్లులేకున్న నభావ్యుఁడనియెఁ
బండ్లు రాజూచి డింభకుని వేలుపుమన్నఁ
బడిపండ్లు రాయె నభావ్యుడనియెఁ
బడిపండ్లు పొడమినఁ గొడుకు వేలుపుమన్నఁ
బోరులు కాదనక పొసగదనియెఁ
గొడరి యిట్లు కొడుకుతోడి మోహంబునఁ
బ్రొద్దు గడపుచుండె భూవరుండు
దండ్రి తలపునొంది దనలోన చింతించి
యింటనుండ కడవికేగెఁ గొడుకు

1, పోతన భాగవతము, నవమస్కంధము. అధ్యాయము 7. పద్య 196

చేరి కులపతి మహర్షిచే సత్కరింపబడును. ఇంతలో హరిణము మరణించుటచే శోకించు కూతురువలన కులపతి మహర్షి విషయము గ్రహించును. తన బాలికచే పెంచబడిన హరిణము హరిశ్చంద్రుని బాణముచే మరణించుట చూచి యతడు మిక్కిలి కోపించి సర్వస్వదానమువలననే యా పాప ముపశమించు నని రాజునకు చెప్పును. వెంటనే రాజు సర్వమును కులపతి మహర్షికిచ్చివేయును. తరువాత ఆ వనమునందు భయంకరసూకర మొక్కటి బీభత్సము చేయుచున్నదని కులపతి తెలుపును. దానిని భేదించుటకు హరిశ్చంద్రుడు బయలుదేరును. పిమ్మట కథయంతయు మార్కండేయ పురాణ హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమును బోలియున్నది. ఇందు మొదటి అంకమున మాత్రము కొలది శృంగారరసము ప్రవేశపెట్టుటకు కవి ప్రయత్నము చేసెను. గాని, అది నెరవేరలేదనియే చెప్పవచ్చును. అంతియేగాక యిందు వసిష్ఠుడు దివ్యచక్షువుతో హరిశ్చంద్రుని స్థితిని గ్రహించి అతనిచే పూజలు, జాగరణములు చేయించుటయు మొదలగు విషయములు వర్ణింపబడినవి. హరిశ్చంద్రుడు వేటకేగినప్పు డచ్చట వశిష్ఠుడు కనిపించి విశ్వామిత్రాశ్రమమును ప్రవేశింపరాదని తెలిపినట్లు కల్పింప బడినది. ప్రథమాంకకథ కేవలము క్షేమేశ్వరుని సృష్టియని చెప్పవచ్చును. తరువాత వెలసిన ప్రధానములగు హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కావ్యముల యందెచ్చటను నీ సంఘటన కానరాదు.

దీని ననుసరించి హిందీలో వెలసిన భారతేందుని హరిశ్చంద్ర కావ్యము[2] ఇంద్రసభతోడనే ప్రారంభము చేయబడినది. కాని తదుపరి కథ యంతయు నీ కావ్యమును బోలి యున్నది. చండకౌశిక నాటకమునందు మార్కండేయము ననుసరించి హరిశ్చంద్రుని భార్య శైబ్యయనియు తనయుడు లోహితుడనియు పేర్కొనబడిరి. పురాణ హరిశ్చంద్ర కథల తరువాత సంస్కృత సాహిత్యమున వెలసిన కావ్యములలో నిదియే ప్రప్రథమమని చెప్పవచ్చును. ఈ నాటకము నందలి కథననుసరించి ఆధునిక యుగములో కావ్యములు, నాటకములు, వచనములు కూడ వెలసినవి.

---

2. హరిదాసు-సంస్కృత గ్రంథమాల-
సత్యహరిశ్చంద్ర నాటక సమాలోచన్,
మరియు టిప్పణీ సహిత్.

లక్ష్మీ శంకర వ్యాస్.

సంస్కృతమున కానగు హరిశ్చంద్ర కావ్యములు.

1. హరిశ్చంద్ర చరిత్ర[3] ఇది చంపూ కావ్యము. దీనికర్త కాశ్యపగోత్రుడైన గురురాముడు అని తెలియుచున్నది. ఈ కావ్యము తాటియాకులపై వ్రాయబడియున్నది. కథ గౌరన కథను బోలియున్నది.

2. హరిశ్చంద్ర చంపువు [4]:-

దీని రచయిత నారాయణ, ఈతడు గంట గోత్రీయుడు. ఇందు కథా వస్తువు కంటెను వర్ణనమునకే ప్రాధాన్య మధికము.

3. కావ్య సముదయము:-

దీని రచయిత వెంకట రమణయ్య. 1944.

ఇందు మూడుకథలు గలవు. దీని కర్త బెంగుళూరు వాస్తవ్యుడు.

1. హరిశ్చంద్రము[5].
2. నాభా నేదిష్ట కథ[6].
3. విశ్వామిత్ర దంత కావ్యము[7].

ఇందు హరిశ్చంద్రుని కథ ఐతరేయ బ్రాహ్మణకథ ననుసరించి వ్రాయబడినది. హరిశ్చంద్రుడు వరుణునిచే వరముపొంది సుతునిగనుటయు పిదప శునశ్శేపుడను బ్రాహ్మణ బాలుని పిలిచి యాగపశువుగా జేసి యాగము జేయుటయు మొదలగు వృత్తాంతములు వ్రాయబడినవి. ఇందు చెప్పుకొన దగిన నూతనత్వము కానరాకపోయినను 1944 సంవత్సరములో సంస్కృతమున నీకావ్యము వెలువడుట విశేషము.

---

3. R.no. 2083 (a) Harichandra Chempu. This is a palm-leaf manuscript in grantha script and contains 128 pages of 2,000 granthas, Government oriental Manuscripts library, Madras.
4. R,No. 6867 Palmleaf Telugu script 70 pages folioes 1-35. 1,200 granthas.
5. S. 2885 G.O.M. Library, M A D R A S.
6. (కాగితముపై వ్రాయబడి యున్నది) by
వెంకట రమణయ్య,
చెన్నరాయ పట్నము.
7. 944 by M/s. B.B. Subbaiah & Sons, Press.

కన్నడ సాహిత్యము-
హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము

కన్నడ సాహిత్యమునందు రాఘవాంకుని 'హరిశ్చంద్ర కావ్యము' హరిశ్చంద్ర కావ్య సృష్టికి మకుటాయ మానమని చెప్పవచ్చును. ఇందలి రచనా చమత్కారము, పాత్ర పోషణ, సన్నివేశ సౌరభ్యము, సంభాషణా చాతుర్యము, వర్ణనానిపుణత పేర్కొనదగినవి. ఇతని రచనకు పూర్వము పదియవ శతాబ్దిలో ఆది పంటన భారతము నందు నారదుడు పాండుపుత్రులకు అశ్వమేధాది యాగ మహిమను తెలుపుచు కృతయుగమునందు హరిశ్చంద్ర చక్రవర్తి నూరు యజ్ఞములు చేసి యావత్తు భూభాగమును పరిపాలించి ఇంద్రునిచే పూజింపబడి నట్లు పేర్కొనెను. ఇది సంస్కృత భారత సభాపర్వ కథకు అనువాదము.

రాఘవాంకుని తరువాత వెలసిన హరిశ్చంద్రకావ్యములన్నియు రాఘవాంకుని కథానుసరణీయములనియె చెప్పవచ్చును. అందు పదునైదవ శతాబ్దమునందలి కుమారవ్యాసుని భారత 'వనపర్వము నందును పదునైదవ, శతాబ్దము నందలి కుమార వాల్మీకి' కన్నడ రామాయణ అరణ్య పర్వమునందును హరిశ్చంద్రుని కథ కన్పించు చున్నది. తదుపరి ఆధునిక ప్రక్రియలలో మహాంక దేశకేంద్ర కవిచే రచింపబడిన హరిశ్చంద్ర మహారాయన చరిత్ర యక్షగానమును, నంజణ్ణ భాగవత కవిచే రచింపబడిన 'హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన' యక్షగానమును పేర్కొనదగినవి. పైన గద్య గ్రంథములలో 'హరిశ్చంద్రని చరిత్ర', హరిశ్చంద్ర రాయనకథ వాసి గాంచినవి.

గుజరాతీ భాషయందు కూడ క్రీస్తు శకము 1510 ప్రాంతమున రచింపబడిన ధర్మవేదన 'హరిశ్చంద్రరాస' కావ్యము ప్రసిద్ధి వహించినటుల తెలియు చున్నది.[1]

---

1. ప్రథమ స్థలం 15 వ పద్యం.

రాఘవాంకుడు వీరశైవుడు. హంపియందు జన్మించి విరూపాక్షుని భక్తుడయ్యెను 'హరిశ్చంద్రకావ్య'[2] మునందీతడు చతురకవిరాయ హంపియ హరీశ్వరుని వరశుతుడనని విశేషముగా చెప్పుకొనెను. మామయగు మహాదేవుని శిష్యుడు[3]. పంపావిరూపాక్షుని పూజించుచు గురువుని సేవించి నీతడు నాల్గు వేదముల పదునారు శాస్త్రముల పారంగతుడయ్యెను. అఖిలలౌకిక వైదిక విద్యలందారి తేరి కావ్యరచన కుపక్రమించెను.

కాలము:- ఈతని కాలమునుగూర్చి పలువురు పలువిధముల పేర్కొనిరి.

కర్ణాటక కవి చరిత్రకారులు[4] క్రీస్తు శకము 1165 ప్రాంతముగా పేర్కొనిరి.

డా॥ వేంకటసుబ్బయ్యగారు[5] క్రీస్తు శకము 1300గా చెప్పిరి.

డి.ఎల్. నరసింహాచార్యులుగారు క్రీస్తు శకము 1240 గా పేర్కొనిరి.[6]

హరిశ్చంద్ర కావ్య సంగ్రహమునందు క్రీస్తు శకము 1280[7] ప్రాంతముగా వ్రాకుచ్చిరి.

ఇవిగాక పలువురు క్రీస్తు శకము 1165గా [8]పేర్కొనిరి.

ఇందు వెంకట సుబ్బయ్యగారి వాదము పలువు రంగీకరించిరి.

ఎస్. బసవారాధ్య, పండిత ఎస్. బసప్ప[9] గారలు.

---

2. ప్రథమ స్థలం 11 వ పద్యము.
3. కన్నడ రాఘవాంకుని గూర్చి వ్రాయుటకు డా॥ జి. రామచంద్రరావుగారు (రీడరు కన్నడ డిపార్టుమెంటు ఉస్మానియా) ఎంతగానో సహకరించిరి.
4. కర్ణాటక కవి చరిత్ర భాగవతము 1పుట 165.
5. కెలవు కన్నడ కవి గళ జీవనకాల వివారవు పె. 260 మరియు 278.
6. సిద్ధరామ చరిత. పీఠిక (XV-XXII.)
7. హరిశ్చంద్ర కావ్య సంగ్రహ పీఠిక పుట XIII-XIV
8. కర్ణాటక కవి చరిత్ర కారులు.
9. హరిశ్చంద్రకావ్య పీఠిక పేజీ 8. 1969 ముద్రణ

ఈతడు క్రీస్తు శకము 1225 ప్రాంతమున జన్మించి క్రీస్తు శకము 1300 వరకు జీవించి యుండవచ్చునని తెలిపిరి.

పై అంశములను పరిశీలించిన పిమ్మట నీతడు క్రీ.శ. 13వ శతాబ్ది వాడని చెప్పుట తగినదిగా కాన్పించుచున్నది.

హరిశ్చంద్ర కావ్యమే కాక నీతడు సిద్ధరామపురాణ. సోమనాథ చరిత, వీరేశ్వర చరిత, శరభ చారిత[10]. హరిహరమహాత్మ్యయను కావ్యములను సంత రించెను.

ఈతడు రాఘవ, రఘువాంక రాఘవాంకపండితుడని పిలువబడెను. తాను "ఉభయకవి కమలరవి రాఘవాంక పండితుడ" నని చెప్పుకొనెను.

విరూపాక్ష పండితుడు 'చెన్నబసవ పురాణ'ము నందు ఉభయకవి శరభ భేరుండ నెంబ బిరుదాంకితుడ రాఘవాంకుడ! అని చెప్పెను.

రామవాంకుడు 'హరిశ్చంద్ర కావ్యమును సంతరించి హంపి విరూపాక్షున కంకిత మొనర్చెను. దేవరాజ సభయందు దీనిని పఠించి 'కవిశరభ భేరుండ'ను బిరుదమును నానారత్న భూషణములను బొంది గౌరవముల నందెను[11].

"కృతిగెనామం హరిశ్చంద్ర చారిత్ర"[12] యని పేర్కొనినాడు. [13]ఈ కావ్యమంతయు పదునాలుగు స్థలములుగా విభజింపబడినది. స్థలారంభమునందు మన ఆశ్వాసాది పద్యములవలె గాక 'సూచన' అను పేరుతో 'ఆస్థల' మందలి గాథ తెలుపబడినది. ఆశ్వాసాంత గద్యములు కూడ నిందు గానరావు. ఇందు వచనము కానరాదు. దేశి ఛందస్సైన 'వార్ధక షట్పది' లోనన్ని పద్యములు శ్రుతి పేయముగ కూర్చబడినవి. ఐదు మాత్రలుగల గణములతో నిండి ప్రాస నియమము కలిగియున్నది.

---

10. ప్రథమ స్థలం 11 పద్య.

10.ఎ. విరూపాక్ష పండిత క్రీస్తు శకము 1584.

11. రాఘవాంక చరిత. సంధి 2 పద్య 24.

12. ప్రథమ 15 ప.

13. రాఘవాంక విరచిత హరిశ్చంద్ర కావ్య సంపాదకుడు. ఎదా. బసవారాధ్య.ఎం ఎ. పండితలనో బసప్ప.

కథావస్తువు:-

మార్కండేయ పురాణ దేవీ భాగవతమునందలి కథా వస్తువును స్వీకరించెను. ఈ కావ్యము తెలుగు సాహిత్యమున వెలసిన గౌరన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కృతితో పోల్చదగియున్నది[14]. ఇరువురును శైవకవులే. ఇరువురి కావ్యచమత్కారములును అక్క చెల్లెండ్రవలె సామ్యములై యున్నవి.అ[15]

కావ్య ప్రారంభము:

కావ్యారంభమున కృతిపతియగు పంపా విరూపాక్షుని స్తుతించిన తీరు పేర్కొనదగి యున్నది. ఇందు ఈతని కవితా చాతుర్యము అద్దములోని ప్రతిబింబమువలె స్పష్టముగా కాన్పించుచున్నది. శ్రీపతి సొబగు నుడుపతి శాంతి వాణీపతి చాతుర్యము, దివస్పతి ప్రతాపము సురపతి భోగము, రతిపతి మూడు లోకాతిశయ రూపము, సరిత్పతి గంభీరత స్వాహాపతి తేజము కలిగిన పంపా విరూపాక్షుని వేడుకొనినట్లు కలదు. ఈ స్తుతి పద్యములు ఈతని కవితా చమత్కృతికి ఒక్కొక్క మచ్చుతునకయని చెప్పవచ్చును.

తదుపరి తన గురువగు హంపియ మహాదేవుడు కామక్రోధాది అరిషడ్వర్గమును జయించిన వ్యక్తియని కీర్తించెను [16].

పూర్వకవి స్తుతిలో ఉద్భట, మయూర, కాళిదాస, హలాయుధ, కేశిరాజ, మలహణ, బాణ, భోజ, భల్లట, భారవి మొదలగు వారిని పేర్కొనెను.

ఈతడు మొదట అయోధ్యాపుర వర్ణన చేయుటలో అద్వితీయమైన ప్రతిభను చూపెను. అది భారము వహించుటయందు అమరావతి, సొబగున అలకాపురి, సిరియందు మధురాపురము. దర్పమున అలకాపురము, జవమున యమపురము, రౌద్రమున పురగేంద్రపురము, రచనమున నింద్ర ప్రస్థము అని వర్ణించెను.

---

14. ముందు చర్చించబడును. శారదా మందిర రామయ్యచిర స్తి మైసూరు-4. మొదల నెయముద్రణ 1955. ఎరడ నెయ ముద్రణ 1969.

15. హరిశ్చంద్ర చరిత్ర- ప్రథమ స్థలం పద్య 1.

16. ప్రథమ — — 11.

17. — — పద్యం 14.

[18] ఈ విధముగ పురము వెలుగుచుండ హరిశ్చంద్రుడు సురపతి భోగము, అగ్ని తేజము, రత్నాకరునిగాంభీర్యము, అనిలుని బలము, రుద్రుని వుగ్రత, సూర్యుని ప్రభ, భూమి ధైర్యము, చంద్రుని శాంతి కలిసి రూపొంది శత్రు గణములకు పంచాస్యుడై యొప్పుచుండెనట.[19].

తదుపరి రెండవ స్థలము యింద్రసభా వర్ణనతో ప్రారంభమైనది. వశిష్ఠ కౌశిక వాదోపవాదములలో కౌశికుడు వశిష్ఠునుద్దేశించి పూర్వము హరిశ్చంద్రుడు జలోధర వ్యాధిచే పీడింపబడిన విధము, వరుణుని సంప్రీతుని జేయుటకై తన కుమారునికి బదులుగ శునశ్శేఫుని యజ్ఞ పశువుగ జేసి యాగము చేసిన విధము తెలిపి అట్టి పాతకుని ప్రశంసించుట తగదని పలికెను. [20] ఇచ్చట హరిశ్చంద్రుని పూర్వ వృత్తాంతము కౌశికుని సంభాషణచే సూచింపబడినది. ఒక్క దేవీ భాగ వతమునందు మాత్రమే హరిశ్చంద్రుడు శునశ్శేఫుని కొనితెచ్చి యాగము జేసిన విధము తెలిపి తదుపరి జ్ఞానవంతుడై సత్యనిష్ఠాపరుడై కౌశికునిచే సత్యవాక్పాల నమునకై యిడుమలు పడిన విధము వర్ణింప బడినది. అందుచే రాఘవాంకుడు. దేవీ భాగవత కథను దృష్టియందుంచుకొని దీనిని వర్ణించెనని చెప్పవచ్చును.

తృతీయ స్థలము:-

ఇందు తెలుగు హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కథవలెనే కథ చెప్పబడినది. హరి శ్చంద్రుడు వేట నెపమున అరణ్యమున కేగుట అచ్చట వసంత వర్ణన - సరో వర వర్ణన [21] జలక్రీడా వర్ణనము మన్మథ పూజా విశేషముగ వర్ణింప బడి నది ఇందు విశేషముగ పేర్కొనబడిన శివపూజ ఈ వర్ణన రాఘవాంకుని శివభక్తిని వ్యక్తము చేయుచున్నది.

షష్ఠశ స్థలమునందు కౌశికునిచే పంపబడిన మాయా వరాహ వర్ణనము దాని తీవ్రతతోపాటు కౌశికుని కోపాగ్నిని వ్యక్తము చేయుచున్నది. [22] తదుపరి చేసిన నాశ్రమ వర్ణనము నన్నయాది కవుల యాశ్రమ వర్ణనను పోలియున్నది.

---

18. ప్రదమ 39 ప.
19. ప్రథమ 40 ప.
20, ద్వితీయ- 19 ప.
21. చతుర్థం 57 ప. పంచమం-18 ప.
22. షష్ఠస్థలం పద్య 8, 6, 10- "అడవినడుగలు దెనెగలో డియఘుడి ఘుడిసుత్తలోడ సార్దు పడియకెడ హుత్తబరికోప దిం.

[23]కృష్ణాజినాది దర్శనములు, సింహ శార్దూలాది మైత్రి, విదిత వేద ఘోష పురాణ ప్రసంగములు, తర్క, తంత్ర ఆగమాది విషయ వాదములు వర్ణింపబడినవి.

అచ్చటనుండి కౌశికుని కోపాగ్ని జ్వాలలు విజృంభించినవి. ఏ యగ్నికైనను పవిత్రతయే ధ్యేయమగుటచే కౌశికుని కోపాగ్నిలో హరిశ్చంద్రుని భౌతిక పాపములు కడుగబడి యెన్నియో జన్మముల తపస్సునకుగాని ప్రత్యక్షముగాని ఆది దంపతులగు శివ పార్వతుల దర్శనమైనదికదా! అందులకే సత్యపాలనము మించిన తపస్సు లేదని చెప్పవచ్చును.

నవమస్థలమునందు హరిశ్చంద్రుడు తన పురమునకేతెంచి విశ్వామిత్రునకు తన సర్వమును చూపించుచు యాతనికి యొసంగిన విధము యత్యద్భుతముగ చేయబడినది[24].

అంతటి కఠినుడైన విశ్వామిత్రుని కట్టి గండ, పాపి, నిష్కరుణ, నిర్దయ, మూర్ఖ, నీచ, నీరస, నిర్గుణ యనుచు జనులు పరి పరి విధముల నిందించినారని చెప్పబడినది. దశవాస్థలమునందు క్షుధానములచే మండి వారి కెదురుగ భుగ భుగ వ్యాపించుచు దావాగ్ని యెదురైనది. [25] ఇది సత్యకాంతారమును దహించుటకు వచ్చినదని చెప్పుట రాఘవాంకుని కవితా చమత్కృతికి నిదర్శనము.

చంద్రమతి దావాగ్నిలో ప్రవేశింప నది చల్లారిపోయినది. ముందు ఆమె స్థితికి జాలినొందిన దేవతలు యీామె పాతివ్రత్యమునకు అబ్బురపడి పుష్పవృష్టిని గురిపించిరి.

హరిశ్చంద్రుడు భార్యా పుత్రులను అమ్ముటకై కాశీపట్టణ పురవీధుల దిరుగుచుండ ఆ పరమసాధ్విని కొనుటకు అగ్నియే బ్రాహ్మణ వేషధారియై

---

23. షష్ఠ ప 35 - 43.

24. నవమస్థలం 3 ప "ఇందు రత్నభాండార విదుహేమ భాండారం
విదుసునాహ వర్గ విదుపట్టికర్మకుల
విదు బెళ్ళియు గ్రాణవిదు కండెముద్రాణ.
నిదు సర్వశాస్త్రశాలి." — — —

25. దశమ ప. 9 భుగి భుగిలో భుగి భుగితో ధిగిధిగితో
ధిగెధిగిలో

వచ్చెను. కాలకౌశికుడు "వీడు బాలుడగుటచే పనికి నుపయోగింపడు ఈమె వయస్సు మళ్ళినదగుటచే కొనిన ఫలమేమి" యని నిరసించుచునే ధనమిచ్చి గొని పోయెను.

హరిశ్చంద్రుడు ఆత్మ గౌరవమును జాత్యాభిమానమును వదిలి కాటికాపరిగా వెళ్ళుటకు సిద్ధపడెనట. ఆ పరమ పవిత్ర మూర్తిని గొనుటకు యమధర్మ రాజే కాటికాపరిగా వచ్చెను. ఇది హరిశ్చంద్రుని కీర్తిని రెట్టింపు చేయుచున్నది. చంద్రమతి దుస్థితిని తెలుపుటకు "యింటి యజమాని మిక్కిలి గోపిష్టి భార్య మహా మూర్ఖురాలు. కొడుకు ధూర్తుడు. కోడలధిక నిష్ఠురాలు. ఇరుగు పొరుగు వారు మిథ్యావాదులు దుర్జనులు.[26]" అని వర్ణించుట తగియున్నది. ఆ తల్లి కొడుకులు ఆ యింట చచ్చి పుట్టుచుండిరని వర్ణించుట కవి లోకజ్ఞతను చాటుచున్నది. ఇట్టి సామెతలు యెన్నియో యిందు సమయోచితముగ చెప్పబడినవి.

కొడుకరణ్యమున పాముకాటుచే మరణించెనన్న వార్తవిని యామె తన 'రత్నాలద్దము పగిలినదని' వాపోయెను. అచ్చట యింటి యజమానిని పాత్ర లోకములో ఎంతటి క్రూర యజమానులుందురో వారికి మచ్చు తునకయని చెప్ప వచ్చును. దుఃఖ మువికి వచ్చుచుండ చెట్టంత కొడుకును పొట్టన పెట్టుకున్న విధిని నిందించలేక తన గతికి విచారించలేక యింటిపని జక్కపెట్టి వారిని తృప్తి పరచి యిల్లు వదలి అరణ్య మార్గము పట్టినది. అర్ధరాత్రి గాఢాంధకారములో ఘల్లూక, జంబుక ఘోర వృకములచే భయంకరమైన అరణ్యములో హరిశ్చంద్రుని పట్టపురాణి యేకాకియై తనయుని శవము వెదకి భుజమున నిడి రోదించుచు స్మశానము చేరినదట. ఇచ్చట నీమెపాత్ర పరాకాష్టమునందినది. తన పెన్నిధానమైన భర్త కనబడినచో పుత్రునిగూర్చి యేమని తెలుపవలెనో తెలియక వగచినది. కడుపుతీపి కన్నతల్లికే తెలియునుకదా! ఇచ్చట నామె దుఃఖము మందానిలరగళిలో వర్ణింపబడెను. 'ఇది ఈతని వర్ణనా నైపుణ్యమునకు పాండిత్య ప్రతిభకు గీటురాయి.[27]. ఆమె శోకమున మన కన్నులయెదుట ప్రత్యక్షము చేయించి గుండె కరగించినాడు. విధి అంతటితో ఆగలేదు. రాజ

---

26. ద్వాదశ స్థ. 20 ప తరువాత 158 పాదములతో వర్ణింపబడినది,

27. ద్వాదశ స్థలము. ప. 3 "బెడియని ఆకోపలేందరతి మహా దార్ఢ్యముగ కడుధూర్త సోనె యాదదధిక నిష్ఠురమనెయ.

కుమారుని చంపెనన్న మిషతో నామెకు మరణదండన విధించబడినది. హరిశ్చంద్రునికే రాజాజ్ఞ, భార్య నిష్కల్మషయని యెరింగినను విధి కెదురీదలేక బంధములన్నియు మాయయని తలచి వీనిని త్రెంచుకొని శివలోకమును చేరు ధ్యాసలో "శివ శివ మహాదేవ" యనుచు కత్తినెత్తి ఆమె కంఠముపై వ్రేసెను.

ఆ శివభక్తుడగు రాఘవాంకుని హృదయమంతయు శివమయమే. ఆ హృదయమున శివుని రూపమును ప్రత్యక్షము చేయించినాడు. పరమ ధార్మికుడు, సత్యమూర్తియైన హరిశ్చంద్రుని తపస్సు ఫలింపజేసినాడు. కెంజెడలతో శశికళాధరుడై సురనదితో ఫలకుండలములతో హృదయమున గిరిజతో పులి చర్మధారియై కాశీ రమణుడు ప్రత్యక్షమాయెను.

హరిశ్చంద్రుడు యెన్నియో విధముల వారిని స్తుతించెను. విశ్వామిత్రుడు తన తప్పు క్షమింపమని వేడుకొనెను. శివుడిట్లు హరిశ్చంద్రునను తెలిపెను. ఆ చండాల వేషమే పవిత్ర వేషము. వాని సేవే గురుసేవ. శవతల బియ్యము తినుట పవిత్రమైన చాంద్రాయణ వ్రతము. శవ దహనమే యజ్ఞము. భార్యను చంపుట ప్రపంచ మాయను జయించుట. [28], భార్యాపుత్రులు తిరిగి చైతన్యవంతులైరి. తిరిగి రాజ్యప్రాప్తి జరిగినది. హర సత్యమేనని నిరూపించుటకే యీ కథ వర్ణింపబడినది. ఆ కథయందు శివభక్తిని ప్రవేశింపజేయుట, హరిశ్చంద్రుని శివ భక్తునిగా తీర్చిదిద్దుట రాఘవాంకుని ముఖ్యోద్దేశముగా కాన్పించుచున్నది. కాని పురాణములలో కూడ హరిశ్చంద్రుడు కాశికేగినటులనే చెప్పబడుట చేతను అచ్చట విశ్వేశ్వరుని హరిశ్చంద్రుడు ధ్యానము చేయుట చేతను రాఘవాంకుని శివభక్తి వర్ణన కడు యొప్పిదమైనది.

శివభక్తి వర్ణనతోపాటు ఈతని నగర, అరణ్యవేట, స్మశాన వర్ణనములు కడు ప్రసిద్ధములై యొప్పినవి.

చంద్రమతి, హరిశ్చంద్రుని. కాలకౌశికుని నక్షత్రకాది పాత్రలు తీర్చి దిద్దెను.

విశ్వామిత్రుని కోపము తగు విధముగ వర్ణింపబడినది.

మరియు రచనాశైలి అలంకారయుక్తమై వర్ణనా ప్రాధాన్యమై చక్కని సామెతలతో నిండినను కథాగమనము కుంటుపడక సాగినది.

---

28. చతుర్దశ ప. 7.

చతుర్థ ప్రకరణము

ఆంధ్ర సాహిత్యము_స్వతంత్ర కావ్య ప్రతిపత్తి

1 గౌరన

2 తెలుగులో గౌరన - కన్నడములో రాఘవాంకుడు

3. శంకరకవి.

4. కంచివీర శరభకవి.

5. రామ రాజ భూషణుడు

6. అదిదము సూరకవి.

7. హరిశ్చంద్ర కథ - చంద్రమౌళి కవి.

గౌరన కాలము

సాధారణముగా ప్రాచీనాంధ్ర కవుల కాలమును నిర్ణయించుట కష్ట సాధ్యము. ఏ కొద్దిమందినో తప్ప ఇతర కవుల కాలనిర్ణయము అనేకములైన) అభిప్రాయ భేదములకు తావల మగుచుండును. అట్టివారిలో గౌరన యొకడు.

తన గ్రంథ రచనాకాలము స్పష్టముగా క్రీ. శ. 1656 అని చెప్పిన అప్పకవి, గౌరన హరిశ్చంద్ర కథ యందలి ద్విపద పాదములను తన గ్రంథమున (3-75, 25) నుదాహరించుటచే గౌరన క్రి. శ. 1656 నకు ముందువాడని తెలియుచున్నది. క్రీ. శ. 1556 ప్రాంతము వాడైన చిత్రకవి పెద్దన[1] గౌరన పుత్రుడైన భైరవుని పేర్కొనుటచే నీ తండ్రి కుమారు లిద్దరును క్రీ.శ. 1556కు ముందు వారని తెలియుచున్నది. గౌరన పుత్రుడైన భైరవుని శ్రీరంగ మహాత్మ్యము రవి గజాంకుశము రత్నపరీక్షయు నను మూడు కృతులును కవికాల నిర్ణయమున కంతగా తోడ్పడవు. ఇక క్రీ. శ. 1500కు ముందుగా వెలసిన గౌరన నవ[2]నాథ హరిశ్చంద్ర[3] చరిత్రలే మనకు ప్రధానాధారము లగుచున్నవి. నవనాథ చరిత్రయందు :-

"సింగయ మాఘన క్షితి పాల మంత్రి
పుంగవుఁడై యొప్పు పోతరాజునకు
ననుజాతుడగు నయ్యలామాత్యు కూర్మి
తనయు డుత్తముడు గౌతమ గోత్రజుండు
భ్రమరాంబికా వర ప్రాప్త విచిత్ర
విమల సాహిత్య ప్రవీణాధికుండు
ననఘ చిత్తుడు గౌరనాహ్వయఖ్యాతుఁ"

(గౌర నరనాథ చరిత్ర 5, 6 పుట

---

1. లక్షణ సార సంగ్రహము- 1-3.
2. నవనాథ చరిత్ర - మద్రాసు విశ్వ విద్యాలయము వారిచే ముద్రితము ప్రతి. 1937.
3. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము. ఆం. ప్ర. సా. అకాడమి 1967.

హరిశ్చంద్ర కథయందు:-

"సింగన మాధవ క్షితి పాల మణికి
మంగళ మూర్తికి మంత్రియై జగతి
బొగడొందు పెద్దన పోతరాజునకు
దగిన తమ్ముడు యశోధను డెల్లమంత్రి
చెట్టిబట్టంగ నోచిన భాగ్యవతికిఁ
జుట్టాల సురభికి సుందరీ మణికి
ఘనుఁడు వల్లభ మంత్రి గంగాంబ గోరి
కనిన పోచాంబకు గారాబు సుతుడు
ధరణి నమాత్య రత్నంబనఁబరంగు
ధరణి మంత్రికి గూర్మి తమ్ముడ ఘనుడ
భూత నాయకపాదపు జాభి రతుడ
గౌతమ గోత్రుడ గౌరనాహ్వయుండ
సరస సాహిత్య లక్షణ విచక్షణుడ
బిరుద విఖ్యాతిచేఁ బెంపొందు వాఁడ" పుట 40

గౌరన తనపై గ్రంథములో తెల్పుకొన్న ఆత్మకథ అంతము సంస్కృతమున లక్షణ శిరోమణి యను గ్రంథము గౌరన పేరిట వెలయుచున్నది. అది అముద్రితము దాని గద్య ఇట్లున్నది:-

"ఇతి కవినుత వితరణ విజిత పారిజాత పోతనామాత్య సహజాత చాతుర్య గుణాభిరామ శ్రీమదయ్యలు మంత్రి శేఖర గర్భ రత్నాకర శ్రీ గౌరనార్య విరచితాయాం లక్షణ దీపికాయాం ప్రథమ పరిచ్ఛేదః"[4]

గ్రంథావ తారికలో:

అస్తి ప్రశస్తావనిపాలమౌళీ రత్నావళే రంజిత పాదపీఠః
రేచర్ల వంశార్ణవ పూర్ణచంద్రో మహాబల స్సింగయ మాధవేంద్రః
ఆసేత్తస్య మహామాత్యః స్వామి కార్య దురంధరః
మన్త్రిమి ? (పో)తరాజు ఇతి ఖ్యాతః రాజనీతి యుగన్ధరః[2]

పైన నుదాహరించిన గౌరన స్వవిషయ వృత్తాంతమును బట్టి చూడగా రేచర్ల

4. నవనాథ చరిత్ర పీఠిక X^2 అవియే పుట X1

వంశమున జన్మించిన మహాబలుడైన మాధవుడు గలడు. అతని తండ్రి సింగ భూపాలుడు. ఈ సింగయమాధవ భూపాలుని మహామాత్యుడు పోతరాజు. ఇతని తమ్ముడు అయ్యలామాత్యుడు. వీరితండ్రి పెద్దరాజు, అయ్యలామాత్యునికి గంగాంబ (పోచాంబ)యందు ధరణి మంత్రియు గౌరన మంత్రియునను నిరువురు పుత్రులుదయించిరి. వారిలో రెండవవాడైన గౌరన సరస సాహిత్య లక్షణ విచక్షణుడు. గౌతమ గోత్రుడు, శ్రీశైల భ్రమరాంబికాదేవి దయవలన సాహిత్య విద్యను బడసిన వాడు.

పై పంక్తులలో సూచితుడైన రేచర్ల సింగయ మాధవునితో గౌరనకాలము ముడివడి యున్నది. పోతరాజును మంత్రిగా నేలుకొన్న సింగయ భూపాలుని శాసన మొకటి యున్నది. అద్దానిని పోతరాజే వ్రాసినాడు. దానిపేరు మాదానాయని ఉమామహేశ్వర శాసనము "కాలము శక.సం॥ 1298 క్రీ.శ. 1376, ఇందీతడు సింగ భూపతి కుమారుడు. ఇతని యొద్ద గౌరన పెద్దతండ్రి అయ్యలామాత్యు డుండెను.[1] అతని తమ్ముడైన అయ్యలామాత్యుడును నాకాలమున నుండెననుట స్పష్టము. క్రీ.శ. 1400 నాటికి గౌరన జన్మించినను అతడు క్రీ.శ. 1400-1460 నడుమ విలసిల్లెనని చెప్పవచ్చును.

నవనాథ చరిత్ర రచనకు ప్రోత్సాహకుడైన శాంత భిక్షావృత్తి శా.క. 1371 వాడని తెలియుచున్నది. అనగా నీ భిక్షావృత్తి క్రీ.శ. 1449నాటు కావున గౌరన కాలము క్రీ.శ. 1400-1460, 70 నడిమి కాలమని నిశ్చయముగా చెప్పవచ్చును.

గౌరన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము,

గౌరన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కావ్యము తెలుగున వెలసిన మొదటి హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కావ్యము. తదుపరి తెలుగున వెలసిన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కావ్యములన్నియు గౌరన కావ్యానుసరణములే యగుటచేత నాకావ్యమున కంతటి ఘనత కలిగినది. రసము నందుకాని పాత్ర పోషణము నందుగాని, నూతన పాత్రల సృష్టియందుగాని సంభాషణా చాతుర్యము నందుగాని సన్నివేశ సౌలభ్యము నందుగాని నూతనత తదుపరి వెలసిన కావ్యములయందు కానరానందున దీనిని తెలుగు సాహిత్యమున వెలసిన మొదటి హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కావ్యముగానే షోడశ కళలు నిండుకొనిన చంద్రబింబమని చెప్పవచ్చును.

వేదకాలము నుండి హరిశ్చంద్రుని కథ ప్రసిద్ధి వహించియున్నను మార్కండేయ పురాణము నందలి సత్య హరిశ్చంద్రుని కథ కావ్యపోషణమునకు తగిన లక్షణములు గల వస్తువైయున్నది. ఈ కథయే కొలది మార్పులతో దేవీ భాగవత పురాణము నందు కలదు. కాని అందు ఐతరేయ బ్రాహ్మణస్థ హరిశ్చంద్ర కథయు నీ సత్యహరిశ్చంద్ర కథయు ముడివేయబడి రెండింటికి సంబంధము సాధింపబడియున్నది. స్కాంద పురాణాంతర్గత కథయని ప్రసిద్ధి వహించిన కథ గౌరన కావ్యమున కాధారము. ఈ కథలన్నియు మార్కండేయ పూరణకథాను సరణములై ఆకథకు మెరుగులు దిద్దినవి. కొలది మార్పులు కలిగినను హరిశ్చంద్రుని సత్య సంధతను నిరూపించుటలో మాత్రము ఐక్యము కలిగియున్నవి.

గౌరన చేపట్టిన కథ:- ఒకనాడు సభ తీర్చియుండి ఇంద్రుడు సమస్త ఋషిలోకమును చూచి:-

"మూడు లోకంబుల మునుమిడి మీరు
చూడని యట్టి రాజులు మఱి లేరు
వారకమును చన్నవారిలో నున్న
వారిలో బుట్టెడివారి లోపలను
బలికి బొంకని మహీపాలుండు గలడె[2]?"

1. మల్లాది సూర్యనారాయణశాస్త్రిగారి సన్మాన సంచిక-పుటలు 48-49
2. గౌరన హ. ప్ర. ఖా. ద్వి 113-117.

అని ప్రశ్నించెను. మునులందరు ఒకరిముఖము లొకరు జూచుకొనుచు సమాధానము చెప్పజాలకుండిరి. అట్టియెడ వశిష్ఠుడు లేచి యీ భువిలో హరిశ్చంద్రునివంటి సత్య సంధుని పొడగానమని పలుక అతనికి ప్రత్యర్థియైన విశ్వామిత్రుడు లేనిః-

"జనపతు లేయూరు? సత్యమే యూరు?
వినగూడదీమాట విడువుము చాలు"

అని పలికినాడు. ఐతరేయ బ్రాహ్మణ కథయందు వశిష్ఠుడు హరిశ్చంద్రునిచే యాగము చేయించుచుండ విశ్వామిత్రుడు అతనికి వ్యతిరేకముగా శునశ్శేపుని బ్రతికించినాడు. అటులనే హరిశ్చంద్రుని తండ్రియగు త్రిశంకుని కాపాడుటయే గాక తన తపశ్శక్తిని ధారవోసి అతనిని స్వర్గమున క పినాడు. ఈ కథయందున వశిష్ఠుడు ఆడిన పలుకులకు విశ్వామిత్రుడు వ్యతిరేకించి హరిశ్చంద్రుని సత్యసంధునిగా అంగీకరింపలేదు. అంతియేగాని విశ్వామిత్రునకు హరిశ్చంద్రునిపై నెట్టి కక్షయు నుండినటుల కానరాదు. కాని యీ విషయము పౌరాణిక దృష్టితో చూచిన యెడల హరిశ్చంద్ర మహారాజు సత్యసంధతను లోకమున చాటుటకై విశ్వామిత్రుడట్టి కోపమును ప్రదర్శించెనని తలపు కలుగును. పై విధముగా వశిష్ఠ విశ్వామిత్రులు వాదోపవాదములు గావించుకొని చివరకు తీవ్ర శపథములు బూనిరి. దదుపరి విశ్వామిత్రుడు హరిశ్చంద్రునిపై లేని పగబూని ఆతనిని ఏవిధముగానైనను బొంకింపవలెనని బయలుదేరి తగని కోరికగా ధనమును కోరినాడు. అయినను వశిష్ఠుని పలుకులకు అనుగుణమగు శీలముగల హరిశ్చంద్రుడు విశ్వామిత్రుడు అర్వర్యమునుండి తేరుకొని అవసరము వచ్చినపుడు ధనమును గొనిపోయెదనని పల్కి వెడలిపోయెను అంతట విశ్వామిత్రుడు క్రూర పక్షి మృగజాలములను సృష్టించి హరిశ్చంద్రుని నగరమునకు పంపగా జనులు హరిశ్చంద్రునితో మొర పెట్టుకొనిరి. హరిశ్చంద్రుడు భార్యాపుత్ర మంత్రి పరివార సమేతుడై బయలుదేరి వేటకేగెను. అట్లు వేటకు బయలుదేరిన హరిశ్చంద్రుడు విశ్వామిత్రుని మాయలో చిక్కి సర్వ రాజ్యమును దానముగా నిచ్చెను. అంతకు ముందే జేసిన యాగ దక్షిణకై హరిశ్చంద్రుడు ఆలు బిడ్డలతో అడవుల పాలగును. ఒక నెల దినములు గడువు కోరిన హరిశ్చంద్రుని వెంట విశ్వామిత్రుడు నక్షత్రకుడను శిష్యుని బంపును. హరిశ్చంద్రుడు కాననములయందు విశ్వామిత్రునిచే కల్పితములైన పడరాని కష్టములు పడి

చివరకు పుణ్యరాశియైన కాశికేగినాడు. అచట భార్యా పుత్రులనమ్మి తాను చండాలునకు అమ్ముడువోయి ఋణ విముక్తుడగును. తదుపరి తన సుతుడు మరణింప చంద్రమతి యాతనిని హరిశ్చంద్రుడు కావలి కాయుచున్న శ్మశానమునకు తెచ్చినది. అచ్చట భార్యాభర్తలిరువురు నొకరి నొకరు గుర్తించుకొందురు. భార్యా పుత్రులను గుర్తించినను హరిశ్చంద్రుడు తన కర్తవ్యము నెఱింగి తనయుని శవ దహనమునకై వలయు మాడయు పాత వస్త్రమును తెమ్మని భార్యను కాలకౌశికుని గృహమునకంపెను. అచ్చట విశ్వామిత్రుని మాయయందు చిక్కుకొనిన చంద్రమతి మరణశిక్ష విధింపబడి హరిశ్చంద్రుని చెంగటకు కొనిరాబడినది. తన భార్య యెట్టిదో యెఱిగిన హరిశ్చంద్రుడు సమయమునకు కర్తవ్యమునకు కట్టుబడినవాడై భార్యను చంపుటకు ఉద్యుక్తుడయ్యెను. సర్వ విధముల నోటమి గాంచిన విశ్వామిత్రుడు తుది ప్రయత్నముగా హరిశ్చంద్రుడు ఖడ్గము నెత్తినపుడాతనిని నివారించుటకై ఎన్నియో ప్రయత్నములు చేయును. కాని హరిశ్చంద్రుడు పట్టిన పట్టు విడువక తన ఖడ్గముచే నామె కంఠనాళము తెగవేయ ఆ వ్రేటు పూదండయై ఆమె కంఠమున వెలుగొందును. ఆశ్చర్య చకితుడైన హరిశ్చంద్రుడు మరల ఖడ్గమునెత్తి వేయబోగా పరమేశ్వరుడు ప్రత్యక్షమై వారిని కాపాడును.

ఈ కథా భాగమును చేపట్టిన గౌరన, తన కవితా చమత్కృతి గాంచి కవులందరును హర్షించి శిరః కంపంబు సేయ వర్ణనా కల్పనా చమత్కృతులతో కావ్య సృష్టిని గావించెను. ఇది యపూర్వము. ఇందలి పాత్రలు సన్నివేశములు సజీవములు. శివకవి యైన గౌరనార్యుని హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము దేశీయచ్ఛందమైన ద్విపదలో రచింప బడినది. ద్విపద కవి చక్రవర్తియు శివ కవియు నైన పాల్కురికి సోమనాథుని తరువాత వెలసిన గౌరన యాతని ననుసరించి హరిశ్చంద్ర కావ్యమును ద్విపద కావ్యముగా తీర్చి దిద్దినాడు. ద్విపద రంగనాథ రామాయణము వలెనే యిదియు ప్రజల మనంబుల చూరగొన్నది. ద్విపద రచనకంటె చంపూకావ్య రచనమే ప్రౌఢమైనదనియు మిన్నయైనదనియు తలచువారు గౌరన కావ్యమును చూచిన అట్లు పలుకజాలరు. ద్విపద కావ్యము పాండిత్య ప్రతిభలకు విలువ నీయరాదనువారుండినను గౌరన కడు సాహసముతోడనే అపూర్వ కావ్యసృష్టిని చేసి ద్విపద కావ్యమునకు శాశ్వతకీర్తి నాపాదించినాడు. ఈ ద్విపద హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమును గూర్చి శ్రీమతి డా॥ యశోదారెడ్డిగారిట్లు

వ్రాసిరి. ఇందలి రచన సరళమయ్యు నతి ప్రౌఢమును సుందరము నైనది ద్విపద గౌరన కనుసన్నల మెలగి నడయాడుచుండును. సూత్రధారుడాడింప బెక్కు జాడలనాడు బొమ్మ పగిది దిరుగుచుండును. ఇందలి పాత్రలు సజీవములై తమ తమ బహిరంగ స్వరూపములను బ్రదర్శించుచుండును. ఇతనికి దేశీయమైన తెలుగు రచనపైగల యధికార మింతింతయనరాదు. ఈతని రచన యొకప్పుడావేశ పూరితమై పాల్కురికి సోముని దలపింప జేయుచు మఱొకప్పుడు గంభీరమై లోతు తెలియనీయక సాగి వేరొకప్పుడలంకార శోభితమై కులుకుచుండును.[2]"

గౌరన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము రెండు భాగములుగ విభజింప బడినది. ప్రథమ భాగమునందు 2448 ద్విపదలును ద్వితీయ భాగమునందు 3024 ద్విపదలును[2] గలవు. ఇది దైవ ప్రార్థనతో ప్రారంభింపబడి ఫలప్రతితో నంతమైనది. ఇందు హరిశ్చంద్రుడు సమస్త రాజ్యమును దానము చేసి కాశికి చేరు వరకు మొదటి భాగమునందును మిగిలిన కథ ద్వితీయ భాగము నందును చర్చింప బడినది.

గౌరనకృతులు:- గౌరన శివకవియైనను వీరశైవుడు కాక ద్విపద హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కావ్యమునే గాక నవనాథ చరిత్రమును గూడ వ్రాసెను. ఈతడే ద్విపద కావ్యములనుగాక లక్షణ దీపికయగు గ్రంథమును గూడ రచించి నట్లు తెలియుచున్నది. ఈ లక్షణ దీపిక ననుసరించియే యాతనికి సాహిత్య లక్షణ చక్రవర్తియను బిరుదము కలిగెనని పలువురి తలపు కాని హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమునందు గౌరన

"పరమ సాహిత్య లక్షణ విచక్షుడ
బిరుద విఖ్యాతిచే బెంపొందువాడ"

నని మాత్రమే పేర్కొనినాడు. ఇందతని రచనలను పేర్కొనలేదు హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన ద్విపద కావ్యము వ్రాసిన పిదప నాకావ్యములను వ్రాసి యుండవచ్చును. అంతియే గాక ఇందు కావ్యాంత గద్యము కానరాదు. ద్విపద చ్ఛందమునందే రచన సర్వము కొనసాగినది.

నవనాథ చరిత్రము శ్రీశైల మల్లికార్జున దేవునికి అంకితము చేయబడి నది. ఇది కేవలము శివభక్తుల నిర్మితయే యనియు శివ మాహాత్మ్యమును తెలుపు

2. ద్విపద వాఙ్మయము, డా. పి. యశోదారెడ్డి - కళాస్రవంతి ప్రచురణ- 1972.

గ్రంథమనియు చెప్పవచ్చును. కాని ఇందు సందర్భవశమున రామాయణ కథ కూడ చెప్పబడియున్నది. అందుచేతనే గౌరన వీరశైవుడు కాడని తెలియవచ్చును. ఈ నవనాథ చరిత్రము చంపూ కావ్యముగా గౌరనకు పూర్వుడైన శ్రీగిరి కవి వ్రాసినట్లు తెలియుచున్నది. దీనిని గూర్చి ఆరుద్రగారి గ్రంథమున ఇట్లు పేర్కొన బడినది.[1].

ఈ నవనాథుల చర్యలకు ప్రధాన రంగము మహారాష్ట్రముగా గనపడుచున్నది అని కోరాడ రామకృష్ణయ్యగారు వ్రాసిరి. ఈ నవనాథ చరిత్రయందు ఆదినాథుడు శివుడు. మీననాథుని ప్రథమ శిష్యుడు చౌరంగి. ఈతడు మాళవ దేశాధిపతియైన రాజరాజనరేంద్రుని కుమారుడగు సారంగధరుడు. అతడు సవతి తల్లియగు చిత్రాంగి మాయలో చిక్కగా నతని కాళ్ళను, చేతులను నఱుకబడును. అట్టి సమయమున మీననాథుడు వచ్చి అతనిని కాపాడి, సిద్ధునిగా మార్చును. ఈతడే చౌరంగి. ఈ సారంగధరుని చరిత్ర తెలుగు దేశమున మిక్కిలి ప్రసిద్ధి వహించి యున్నది. కాని ఈ కథలోని రాజరాజ నరేంద్రుడు రాజమహేంద్రవరమును పరిపాలించు చోళరాజు. అదే భేదమున్నది. కాని తదుపరి కథలో నెట్టిభేదమును కానరాదు. నేటికిని రాజమహేంద్రవరమున సారంగధరునిమెట్టయని పిలువబడు నొక కొండ గలదు. అచట సారంగధరునకు శిక్ష విధింపబడి కాలుసేతులు నరుక బడినవని యచటివారు చెప్పుదురు. కాని నవనాథుని చరిత్రయందు మాళవ దేశాధిపతియని పేర్కొనబడు కారణమూహింపరానిది. చౌరంగి కాకుండ మీననాథునకు మరియొక ఆరుగురు శిష్యులు కూడనుందురు. వీరి కథయే నవనాథుల చరిత్ర.

కావ్యారంభము:- గౌరన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కావ్యము దైవప్రార్థనతో ఆరంభము చేయబడినది. ఈతడు శివకవి యగుటచే నా శివ ప్రార్థనతోడనే కావ్యారంభము చేసెను. శివదర్శనముతోనే కావ్యాంతము చేసెను.

"శ్రీ గిరిజా ధీశ శ్రీగిరి నాథ
నాగ చర్మాంబరు నాగ కేయూరు
బాణ వత్సలు(బంచబాణ సంహారు
వాణీశ వినుతు గీర్వాణేశ వంద్యు ?
గంధర్వ కిన్నర గాంధర్వలోలు"[3]

ఇది యాతని కావ్యారంభ ప్రార్థన. పూర్వకవి స్తుతిలో కాళిదాసుని ద్విపద కావ్య చక్రవర్తియైన పాల్కురికి సోమనాథుని ఇందు పేర్కొనక పోవుటకు గల కారణము తెలియరాదు. ఇందు

"చెలగి ఋగ్వేద ప్రసిద్ధుడై జగతి
వెలయ హరిశ్చంద్ర విభు పుణ్యచరిత[2]

యని పేర్కొనినాడు. ఈతడు చేపట్టిన కథ మార్కండేయ పురాణ ప్రసిద్ధమైన దైనను వేద ప్రసిద్ధుడుగదా హరిశ్చంద్రుడు! ఈతడు సూర్య వంశ చక్రవర్తి త్రిశంకు నందనుడు, ఋగ్వేదమును ఐతరేయ బ్రాహ్మణమును సర్వ పురాణములును ఈ విషయమును అంగీకరించుచున్నవి. ఐతరేయ బ్రాహ్మణస కథలో హరిశ్చంద్రుని సత్య సంధునిగా చెప్పక పోయినను ఈతడు సూర్యవంశ చక్రవర్తి త్రిశంకునందనుడు. గౌరన చేపట్టిన కథానాయకుడును హరిశ్చంద్రుడు. సూర్యవంశ చక్రవర్తి, త్రిశంకు నందనుడు. అట్టి ప్రసిద్ధుడగు హరిశ్చంద్రుని చరిత్ర ఋగ్వేద ప్రసిద్ధమైనదని గౌరన పేర్కొనుటలో గౌరన నిశిత పరిశీల నత్వము తెలియుచున్నది. ఇటులనే ఈతడు

"కవితా చమత్కృతి గాంచి హర్షించి
కవులందరును శిరః కంపంబు సేయ
బచరించి వీనుల పండువు గాగ"

కావ్యరచన గావించెదనని మహాధైర్యముతో పేర్కొనినాడు. తన కాలమందు ద్విపద కావ్యమునకు పాండిత్య ప్రతిభలక్కఱలేదని వాదోపవాదములుండ వచ్చును. అట్టియెడ శివకవియైన గౌరన దేశీయచ్ఛందమైన ద్విపదలో హరిశ్చంద్ర కావ్య రచన గావించెను. కావున దానిని నిరసించు పెద్దలు తన కవితా

3. గౌ. హరి. ద్వి. ప్ర. భా. ద్వి. 29-30.
2. గౌ.ర.హ. కావ్యాహారంబు

చమత్కృతి జూచి హర్షించి తప్పక హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమును మెత్తురన్న భావమందు కానవచ్చుచున్నవి. కవులు తమ కావ్యమును మెచ్చి సంతసించి శిరః కంపము సైయుదురని ఎంతో ధైర్యముతో బలికిన తథ్యవచస్కుడు మహాకవి గౌరన.

కావ్యసందర్భము:- ద్వైతవనములో నున్న ధర్మజునితో మార్కండేయ మహర్షి యీ కథ చెప్పుచున్నట్లు కలదు. ఇట్టి సందర్భ మితర పురాణ హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కథలయందెచ్చటను కానరాదు. మార్కండేయ పురాణము నందు జైమిన్యాది మహర్షులకు ధర్మ పక్షులీ కథ చెప్పుతున్నట్లు కలదు. కాని మహాభారతమున అరణ్యపర్వమునందు ద్వైత వనమునందున్న ధర్మరాజాదులతో బృహదశ్వుడు ఈ కథను చెప్పినట్లు కలదు[4] కాని యెచటనో ఒక భారతపు ప్రతియందు నలకథతో బాటు హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము గూడ చెప్పి ధర్మరాజు నూరార్చినట్లు కలదని నలోపాఖ్యాన పీఠికలో వజ్ఝల చిన సీతారామశాస్త్రిగారు పేర్కొనిరి. కాని వారే అది ప్రక్షిప్త భాగమై యుండ వచ్చునని కొందఱభిప్రాయ పడుచున్నట్లు కూడ వ్రాసిరి.[5] ఆ కథా సందర్భము నకును గౌరన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమునకు నెట్టిసంబంధము కానరాదు. అంతియే గాక మహాభారతారణ్యపర్వ చతుర్థాశ్వాసము నందు కామ్యక వనములో నున్న ధర్మరాజాదుల యొద్దకు మార్కండేయుడు వచ్చి దుఃఖోపశమనము గావించి నట్లు కలదు. దీనిని బట్టియే గౌరన

“కామ్యక వనములో నున్న ధర్మజునితో బృహదశ్వుడు హరిశ్చంద్ర నల కథలను జెప్పినట్లు కొన్ని సంస్కృత భారతపు బ్రతులయం దగుపడుచున్నది. ఒక్క నలకథ మాత్రమే చెప్పబడినట్లనేకములగు భారతపు బ్రతులయందు గలదు. ఆంధ్ర భారతము నందును నా సందర్భమున నొక్క నలకథయే యగ పడుచున్నది. మరియు నెల్ల ప్రతుల యందును నిక్కథ యగపడు కుండుటచే-తన ఉన్న సంస్కృత భారతపు బ్రతులయందు కూడ ఈ కథ పూర్తిగా లేక యతి సంక్షిప్తముగా నుండుటచేతను నిది యందు ప్రక్షిప్తమని కొందరభిప్రాయ పడుచున్నారు.

4. ఆంధ్ర మ. భా. అర. ద్వి. అ. 49 (వావిళ్ళ ప్రింటు)

5. మాటెనిలు. పీఠి పుట 53-5 వజ్ఝలచిన సీతారామ శాస్త్రిగారు

"పునరావతు వక్ష్యామి య స్త్వత్తో దుఃఖితో నృపః
తం శ్రుణుష్వ మహారాజ సర్వ దుఃఖాపను త్తమే॥

మహాభారతము నలోపాఖ్యానము
పర్వ-77 అధ్యా. బొంబాయి
నాగరప్రతి 1908.

ద్వైతవనమున నున్న ధర్మరాజుతో మార్కండేయ మహర్షి ఈ కథను చెప్పుచున్నట్లు కల్పన కావించెనని తలంపవచ్చును.

వశిష్ఠ విశ్వామిత్రుల వాదోపవాదములు :-

గౌరన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కావ్యమునందు కథాప్రారంభమున ఇంద్ర సభలో వశిష్ఠ విశ్వామిత్రుల వాదోపవాదములను కథాంతమందు అడిబక రూపములో వారి యుద్ధమును వర్ణింపబడియున్నది. మార్కండేయ పురాణము నందు ఇంద్ర సభయు అందు వశిష్ఠ విశ్వామిత్రుల వాదోపవాదములును వర్ణింప బడక అరణ్యమున తపము చేయుచున్న విశ్వామిత్రుని కోపమునకు హరిశ్చంద్రుడు గురియై సర్వమును దానము చేయుట మాత్రము వర్ణింపబడినది. కాని సత్య హరిశ్చంద్రుని కథను వర్ణించిన సకల హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కావ్యముల యందును కౌశికుడు తనకోపముచే హరిశ్చంద్రుని రాజ్యముగొని అడవులపాలు చేయుటయు తదుపరి హరిశ్చంద్రుడు కాశి చేరుటయు అచ్చట భార్యాపుత్రులను బ్రాహ్మణున కమ్మి తాను చండాలున కమ్ముడు పోవుటయు చివరకు దైవసాక్షాత్కారము పొందుటయు వర్ణింపబడినది. ఈ కథావస్తువు నంతటిని మార్కండేయ పురాణము నుండియే సకల కావ్యములును గ్రహించెనని చెప్పక తప్పదుగాని తదుపరి వెలసిన కథలలో కౌశికుని మాయలధికమై యవి హరిశ్చంద్రుని సత్యసంధతను ప్రకాశింపజేసినవి. అందుచే మార్కండేయమునందలికథ మేలిమి బంగారమనియుదానిని దేవీభాగవతాది పురాణములు చేపట్టి గౌరనాది కవుల కాధారములుగా నందించెననియు చెప్పుట యుక్తము. ఇంద్రసభయందు వశిష్ఠ విశ్వామిత్రుల వాదోపవాదము దేవీ భాగవతమునందు కానవచ్చుచున్నది. తదుపరి స్కాందపురాణ తీర్థ ఖండస్థమని పేర్కొనబడిన కథలో కూడ నీ సంఘటనము వర్ణింపబడియున్నది. దానిని చేపట్టి గౌరన ఈ సంఘటనములకు మెరుగులు దిద్ది

నాడు. ఇంద్రుడు చింతామణి భద్రపీఠమునందు ఆసీనుడై యుండెను. దిక్పాలకులు కిన్నెర గంధర్వాదులు, సకల మునివరులును అతనిని కొలుచుచుండిరి. అట్టియెడ ఇంద్రుడు సమ్మునులను కని "ప్రసంగోక్తి నపు డొక్కమాట" పలికినాడు.[6] అనగా ముందు రాబోవు పరిణామ మాతనికి తెలియదు. అందునను విశ్వామిత్రుడంత తీవ్రముగా పట్టించుకొనునని తలపలేదు. మాటల సందర్భమున మునులను చూచినప్పు డాతని కేదో తలపు కలిగినది. అందులకే మునులతో పలికినాడు. సన్మునులు త్రిలోక సంచారులు. తపోబల సంపన్నులు. సర్వ విషయజ్ఞులు. అందులకే వారితో పలికినాడు. ఆ అడుగుటలోకూడ ఇంద్రుడెంతయో నేర్పరితనము చూపెను:-

"మూడు లోకంబుల మునుమిడి మీరు
చూడని యట్టి రాజులు మరి లేరు
వారక మును చన్న వారిలో నున్న
వారిలోఁ బుట్టెడి వారిలోపలను
బలికి బొంకని మహీపాలుండు గలడె?
తలపోసి చెప్పుడిందఱు నట్టివాని".[7]

మునీశ్వరులు త్రిలోక సంచారులు. అందుచే వారు చూడనియట్టి రాజులు మరి లేరు. అని రాజుల సంగతిని మాత్రమే ప్రశ్నించినాడు. యజ్ఞ యాగాదులు చేయించుటయే గాక లోక కల్యాణము నాకాంక్షించువారు మునీశ్వరులు. చక్రవర్తులకు కుల గురువులు మునీశ్వరులు. అందులో వశిష్ఠుడు సూర్యవంశ చక్రవర్తులకు గురువు. అందులకే రాజులకును వారికిని సంబంధము. అట్టియెడ మున్ను పాలించిన చక్రవర్తులలోగాని నేడున్నవారిలోగాని ముందు రాబోవు వారిలోగాని పలికి బొంకని రాజు కలడేని పేర్కొనుడని యింద్రుని సంప్రశ్నము. అనగా వాగ్దానము చేసి మరచిన రాజున్నచో తెలుపుడనినాడు. ఐతరేయ బ్రాహ్మణకథలో హరిశ్చంద్రుడు పలికి బొంకిన చక్రవర్తి దానికి వ్యతిరేకముగా కల్పింపబడినది. ఈ పలికి బొంకిన మహీపాలుండు అను దాని పైననే ముందు వర్ణింప

6. గౌరన ద్వి. ప్ర. ఖా. ద్వి 112
7. గౌరన హ. ద్వి. 113-118

బడిన హరిశ్చంద్రుని సత్యసంధత యాధారపడియున్నది. అంతియేగాక ఇంద్రుడు "తలపోసి చెప్పుడిందరు నట్టివాని" అని అడిగినాడు. అప్పుడు మునీశ్వరులందరు ఒకరి ముఖము లొకరు చూచుకొనిరి. ఇచ్చట గౌరన కల్పన అత్యద్భుతమై యున్నది. నాటకములోవలె పాత్రలను మన కన్నుల యెదుట నాట్య మాడించినాడు.

"వినియు విననట్లు విస్మయం బంది
చ్యవను డూరకయుండె, శార్ఙ్గవుండు
నవుడు కొట్టైన, నీళ్లు నమలెఁగశ్యపుడు
వామదేవుఁడు నేల వ్రాసె, మరీచి
సోమరియై మీదు సూచుచు నుండె
గౌతము డత్రికి గనుగీటె నతఁడు
శాతాత్యకుని బల్కు సన్నఁగావించె
నాతడగస్త్యుని నల్లన గోఁకె
నాఁతడు జమదగ్ని నదిమె హస్తమున".

ఇందు విషయ ప్రాధాన్యము వర్ణింపబడెను. ఇంద్రుని ప్రశ్నలోగల విషయ సమస్య మునీశ్వరుల చేష్టలను బట్టి అర్థమగుచున్నది. అనగా మునీశ్వరులకే గాని యితరులకు నావిషయము తెలియదు. అయినను వారికి నది విషమ సమస్య యైనది. అందు వసిష్ఠుడు మాత్రమే ఆ సమస్యకు సమాధాన మిచ్చుటచే నాతని ప్రాధాన్యము సూచింపబడెను. ఆప్రశ్నను వినినను చ్యవనుడు విననట్లు నటించెనట. శార్ఙ్గవుడు పెదవి కొఱికికొనెను. కశ్యపుడు నీళ్ళు నమలెను. వామదేవుడు వేలితో నేలవ్రాసినాడు. మరీచి సోమరియై మీదు సూచుచు నుండెను. ఈ విధముగా నీ వర్ణన పాఠమునప్పచెప్పలేని విద్యార్థి పరిస్థితిని తల పించుచు సహజసుందరమై యొప్పినది. అప్పుడు సభలో మిక్కుటమైన కలకలము చెలరేగెను. వశిష్ఠుడు తన వారిని చేతినెత్తి వారించి పలికిబొంకని చక్రవర్తిగా హరిశ్చంద్రుని పేర్కొనినాడు. ఆ పేర్కొనుటలోను విశేష మున్నది. ఎన్ని విధముల హరిశ్చంద్రుని స్తుతింపవలెనో ఆముని అన్నివిధముల స్తుతించినాడు. మహా విక్రమోన్నతుడును, షోడశ మహాదానవినోదియు, వినయ భూషణుడును, వివేక సంపన్నుడును, అపూర్వ చక్రవర్తులలో మున్నెన్నదగు

చక్రవర్తియు, త్రిశంకుని కుమారుడు. సూర్యవంశ చక్రవర్తి యనుటలో హరిశ్చంద్రుని ప్రాధాన్య మంతయు కీర్తింప బడినది. ఇట్టి కీర్తిమంతుడు హరిశ్చంద్రు డగుటచేతనే ఋగ్వేదకాలము నుండి నేటి వరకు కీర్తింపబడుచున్నాడు. "అంబుజ ధ్వనికి గనలి సింహము మాఱు గర్జించినట్లు" విశ్వామిత్రుడు గర్జించినాడు. హరిశ్చంద్రుని తండ్రియగు త్రిశంకుని కథలో వశిష్ఠునకు విశ్వామిత్రుడు వ్యతిరిక్తుడు. అందు త్రిశంకుని కులగురువైన వశిష్ఠుడు త్రిశంకుని తప్పిదములకు శపించుచుండ విశ్వామిత్రు డాదుకొనినాడు. సత్యవ్రతుడే మూడు శంకలు కలిగి యుండుటచే త్రిశంకుడయ్యెనట[8] అంతియేగాక ఐతరేయ బ్రాహ్మణ హరిశ్చంద్రుని కథయందును వశిష్ఠుడు హరిశ్చంద్రునిచే చేయించు యాగమునకు వ్యతిరేకముగా శునశ్శేపుని కాపాడినాడు. అంతియేగాక విశ్వామిత్రుడు తన కోపముచే వశిష్ఠుని నూర్గురు పుత్రులను చంపిన విషయము పురాణ విదితమే. అట్టియెడ ఒకే సభలో నిరువురు నుండ విశ్వామిత్రుడు వశిష్ఠుని పలుకులను ఖండించుట సహజమే కదా! విశ్వామిత్రుడు హరిశ్చంద్రు నొక సామాన్య రాజుగా లెక్కించినాడు. క్షత్రియులు మాంస భక్షకులై మత్తులై వర్తిల్లుట సహజమే! అందుచేతనే విశ్వామిత్రుని మనము అంతకంటె ఆలోచింపలేకపోయినది.

"మత్తులై వర్తిల్లు మానవేశ్వరులు
సత్తుగా బొంకుట సత్య మెయ్యదను
జనపతులేయూరు ? సత్యమేయూరు ?
వినగూడ దీమాట విడువుము చాలు".[9]

అని విశ్వామిత్రుని పలుకు. జనపతులకును సత్యమునకును చాల దూరమని యాతని యూహ. అంతియేగాక సూర్యవంశరాజులకు పురోహితుడవు గాన వారి తిండితిని నీవు వారింటనుండి యిట్లు పలికినాడవని విశ్వామిత్రుడు వశిష్ఠుని పలుకులను కొట్టివేసినాడు. ఈవిధముగా వారిరువురి వాదోపవాదములును పెరిగినవి. చివరకు తీవ్రరూపముదాల్చినవి. తుదకు తనవాదమును బలపరచుకొనుటకై వశిష్ఠుడు విశ్వామిత్రుని వంటి మునులు వేయిమంది కలసి మాయలు పన్ని

8. భాగవతము. పోతన. స్కం. 9. అధ్యా. 7. ప. 191

9. గౌరన ద్వి.ప్ర.భా. 150-162

యిడుమల పాలుజేసినను హరిశ్చంద్రుడు చెలింపడని పలికినాడు. ఈ మాటతో కథా పటుత్వము పేర్కొనబడినది:-

"మనసున వాక్కున మఱి చేతలందు
గలలోనైనను గలవిరింతలను
మెలకువ వచ్చిన నవ్వులకైన
గులపతి బాసిన గొడుకు వోయినను
దలమీదవచ్చిన దాలిమి దూలి
మఱచి తానాడిన మాట బొంకినను"[10].

అని ముందు రాబోవు కథాగమనము ననుసరించి ముఖ్యవిషయములు గౌరన సూచించినాడు. ఈ విషయములపైననే సత్యహరిశ్చంద్రుని కథ అల్లబడినది. హరిశ్చంద్రుడు మనసునను వాక్కునను చేతలయందును చివరకు కలలోనైనను నవ్వులాటకైనను బొంకడు. అంతియేగాక ధనము పోయినను కులసతిని, కొడుకును బాసినను సత్యము తప్పడని ఆతనిని గూర్చి చెప్పుట జరిగెను. అదియే సత్యహరిశ్చంద్రుని శీలము. అట్లు చేయక హరిశ్చంద్రుడు పలికి బొంకినచో వశిష్ఠుడు తానేమి చేయునో ప్రతిజ్ఞచేసినాడు. హరిశ్చంద్రుని యెడల వశిష్ఠున కెంత విశ్వాసము కలదో ఇచ్చట తెలియనగుచున్నది. సకల మునులును నవ్వ బ్రాహ్మణ్యమును వదలి తపమును వేదశాస్త్రములను మరచి నెన్నుదుట నపవిత్రమైనట్టి పంకము దాల్చి గార్ధభము నెక్కి దక్షిణాభిముఖుడనై పోయెద వశిష్ఠుని ప్రతిన:-

"మఱి నీవు నవ్వ బ్రాహ్మణ్యమునకు దొలగి
తపమును వేదశాస్త్రములును మఱచి
యుపవీత సూత్రంబు లాగి బుచ్చివైచి
జపమును సంధ్యాది సత్క్రియ లుడిగి
వపనమై యధ్యాత్మ వాసన మాని
విపుల వల్కలములు విడిచి నెన్నుదుట
నపవిత్రమైనట్టి యంకంబు దాల్చి
ఘన గార్ధభము నెక్కి కష్టమానవుని

10. గౌరన ద్వి.ప్ర.భా. 270-275.

పునుకలో మద్యంబు బోసి త్రావుచును
జనులెల్ల నేవగింపగ దలవాంచి
కాని దక్షిణాముఖుండనై చనుడు"[11]

అని వశిష్ఠుడు మునిభావము వదలి సామాన్య మానవుని వలె పలికినాడు. ఇందు గౌరన కాలము నాటి సాంఘికాచారములు వర్ణింపబడినవి. గార్ధభము నెక్కుటయు పునుకలో మద్యంబు ద్రావుటయును గాక దక్షిణాభిముఖుడై పోవుట నింద్యమన్న మాట. దక్షిణాభిముఖముగ చనుట అశుభ సూచకము. రంగనాథ రామాయణము నందు త్రిజట స్వప్నములో రావణుడు గార్ధభము నెక్కి దక్షిణాభిముఖుడై పోవుచున్నట్లు గాంచెనని వర్ణింపబడెను. ఇచట వశిష్ఠుని ప్రతిజ్ఞకు కౌశికుని కోపము పట్టరానంతయైనది. తన ఆధిక్యము నిరూపించు కొనుటకై విశ్వామిత్రుడు కూడ అంతకంటె తీవ్రమైన ప్రతిజ్ఞ చేసినాడు:-

సాధించి యీ హరిశ్చంద్రుడు భూవిభునిఁ
గ్రోధ కౌశికి బారి గొఱియగాఁజేసి
పలుకుపంతము చెల్లుబడిగాగ నతనిఁ
జలపట్టి బొంకింపజాలక యున్న
సిద్ధ వారణముని సేవితంబైన
సిద్ధాశ్రమంబున శివుని నేఁగూర్చి
గాలి యాహారంబుగా గ్రోలి యొక్క
కాలూది యూర్ధ్వ ముఖంబుగా నిలిచి
రెండు చేతులు నెత్తి ఱెప్పలు విచ్చి
చండాంశుపై దృష్టి చక్కగా నిలిపి
యెన్నంగాఁబెక్కు వేలేండ్లు తపంబు
మున్ను నేజేసిన పుణ్యంబు లోన
సగమిచ్చి భువన ప్రశస్తంబు గాఁగ
యుగములు నాలుగునొగి పదునాల్గు
వరుసలు వర్తింప వసుధ నేలింతు

11. గౌరన ద్వి. ప్ర.ఖా ద్వి. 275-286.

మఱి చతుర్దశ మహామన్వంతరమున
నింద్రుని సరిగద్దె నీ స్వర్గమందుఁ
జంద్ర కళా మౌళి సాక్షిగా నునుతు"[12].

ఇది విశ్వామిత్రుని ప్రతిన. వీరిరువురి ప్రతిజ్ఞలను పరిశీలించినచో హరిశ్చంద్రుని అభిమానియైన వశిష్ఠుని ప్రతిజ్ఞకంటె విశ్వామిత్రుని ప్రతిజ్ఞ హరిశ్చంద్రునకు కీర్తికలిగించునదిగా నున్నది. వశిష్ఠుని ప్రతిజ్ఞ కేవలము తనకు మాత్రమే సంబంధించియుండి హరిశ్చంద్రున కెట్టి సంబంధము లేక యున్నది. అంతియేగాక తన బ్రాహ్మణ్యమును తపోశక్తియు వ్యర్థముగా వదలెదనని యతడు చెప్పినాడు. కాని విశ్వామిత్రుడు తన ఘోరమైన తపశ్శక్తిని హరిశ్చంద్రునకు ధారపోసి యతనిని ఇంద్రుని గద్దెపై నుంచెదనని వాగ్దానము చేసినాడు. ఈతని ప్రతిజ్ఞ హరిశ్చంద్రుని పాత్రకు ప్రయోజనకరమై యొప్పినది ఇట్టి ప్రయోజనకరమైన పరీక్షవలననే హరిశ్చంద్రుని కీర్తి శాశ్వతముగా నిలుచుచున్నది. ఇది దైవ సంకల్పము. విశ్వామిత్రుని ఆనతికై యమధర్మరాజువంటి దిక్పాలకులే భూలోకవాసులుగా నేతెంచిరి. సత్యహరిశ్చంద్రుని కథ కనుగుణముగ నీ ప్రతిజ్ఞలు జరుగుటయేగాక కఠినుడైన విశ్వామిత్రుని పరీక్షలచేత హరిశ్చంద్రుడు "పులుకడిగిన ముత్యము" వలె ప్రకాశించినాడు.

ఆడిబక యుద్ధము:-

మార్కండేయ పురాణము ననుసరించి గౌరన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమునందు ఆడిబక యుద్ధము వర్ణింపబడినది దేవీభాగవతాది హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానములయందిది కానరాదు. మార్కండేయ పురాణమునందలి కథలో హరిశ్చంద్రుడు కాశీనుండి తిరిగి అయోధ్యకు వచ్చి సర్వజనులతో స్వర్గము చేరెనని ప్రథమాశ్వాసములో చెప్పబడినపిమ్మట ద్వితీయాశ్వాసములో ఆడిబక యుద్ధము వర్ణింపబడినది. కాని యది గౌరన కావ్యమునందు హరిశ్చంద్రుడు కాశీనుండి తిరిగి అయోధ్యానగరమునకు రాకమునుపే వర్ణింపబడినది[13]. హరిశ్చంద్రుని సర్వబాధలకు గురిచేసిన విశ్వామిత్రుని వశిష్ఠుడే మొదట బకమై

12. గౌరన ద్వి.ప్ర భా.291-309. మారన. మా॥పు.ద్వి.ఆ.

13. గౌరన ద్వి.భా.2876-2923.

యుండుమని శాపమిచ్చెను తిరిగి విశ్వామిత్రుడు అడేలవగుమని ప్రతిశాప మిచ్చెను. ఆ క్షణమునందే వారు ఆయా రూపములు దాల్చిరి. మూడువేల యోజనముల వెడల్పును పదునాలుగువేల యోజనముల నిడివియు కల బక ముగా విశ్వామిత్రుడును మూడు యోజనముల పొడవుగల ఆడేలుగ వశిష్ఠుడును మారిరి. అంతట భాగీరథీ తీరంబున నా రెండును భీకరముగ పోరుచుండ ఆ భీకర దృశ్యమునకు లోకములు వెరచెను. అది కని అజుడు సురలతో వేంచేసి వారిరు వురను సమాధానపరచి నిజరూపములు కల్పించెను. ఈ విధముగా జరిగిన పిమ్మట హరిశ్చంద్రుడు దయోధ్యకు ప్రయాణమయ్యెను. నారదుడీ విషయము సత్యకీర్తి కెరిగింపగా నాతడు బ్రహ్మానంద భరితుడై హరిశ్చంద్రుని ఎదుర్కొని తెచ్చు సన్నాహమొనరించెను. ఇట్లు కథ ప్రారంభములో వశిష్ఠ విశ్వామిత్రులు తీవ్రకోపములతో యుద్ధము చేయుటయు కథాంతమందు మాయ రూపము లతో యుద్ధము చేయుటయు వర్ణింపబడెను. మునిలోకమునకే యివి అపకీర్తి నాపాదించినవి.[14] తపోబల సంపన్నులును శాంత మూర్తులును ఇంద్రియ నిగ్రహశక్తి గలవారును నిరాసక్తులునగు మునీశ్వరు లట్లుద్రేకముతో ప్రతి జ్ఞలు చేయుటయే అపహాస్యముగా కాన్పించుచుండ కథాంతమందలి ఆడిబక యుద్ధము మునిమర్యాదల నతిక్రమించి యున్నది. కాని ఈ యుద్ధ ప్రసంగము భాగవతమునందు సూచనగా మాత్రమే కాన్పించుచున్నది.[15] కాని పురాణ ధర్మముగా నది సహజమట్లు కానిపించినను కావ్య వర్ణనమున కిది యుపకరించుట లేదు. పైగా దీనిని వదలినను కథకు భంగము వాటిల్లదు. కొన్ని ప్రతుల యందది కుండలీకరణములలో పెట్టబడి ప్రక్షిప్త భాగముగా పేర్కొనబడినది.[16]

---

14. సమగ్ర ఆంధ్ర సాహిత్యం 5. ఆరుద్రగారిట్లు వ్రాసినారు. "అతి హృద్యమయిన యీతని గ్రంథమందు రెండు తావుల గొప్ప పొర పాట్లు సంభవించినవి. అవి ఎవ్వియన గ్రంథారంభ ఘట్టమునందును ఉపసంహారమందును వశిష్ఠవిశ్వామిత్రులు నీచులవలె జగడమాడుట, ఆదిలో నరమూర్తులుగాను అంతములో పక్షిమూర్తులుగాను ఈ దోషము లను హిందూమతద్వేషములు మిక్కిలి ప్రాకట్యమునకు దెచ్చి తను గ్రంథములందు విస్తరించి మన పెద్దలను తిరస్కారణీయులుగాను పరిహాసణీయులుగాను కావించుచున్నారు".
15. భాగవతము పోతన స్కం.9 అ.7, వ.192
16. గౌరన పీఠిక పుట 477. 1951 ఇట్లు వ్రాయబడి యున్నది. "ఈ కుండలీకరణములోనిది పెక్కు ప్రతులయందు కానరాదు. మరియు నిందు లక్షణ దోషములును దక్కిన భాగమున లేనివి గనుపట్టు చున్నవి. కాన నిది ప్రక్షిప్తమే.

విశ్వామిత్రుడు కోరిన ధనము:

ఇంద్రసభలో వశిష్ఠవిశ్వామిత్రులు తీవ్ర ప్రతిజ్ఞ లొనరించిరి. హరిశ్చంద్రునెట్లైన నసత్యవాదిగా నిరూపింపవలెనని విశ్వామిత్రుని ప్రయత్నము. అందులకై వేచియున్న యాతనికి సమయము చిక్కినది. హరిశ్చంద్రుడు మహా యాగము మొనరించుచుండెను. అది వినిన విశ్వామిత్రుడదే సమయమని బయలు దేరెను. సకల మర్యాదలు నా రాజుచే నొందిన విమ్మట విశ్వామిత్రుడు తనకు యాగము చేయవలెననెడి సంకల్పము కలిగినదనియు ధనము కావలెననియు కోరెను. అది అంతులేని ధనరాశి. అంతటి ధనరాశి సామాన్య మానవు డీయ జాలడు. అందులకే కోరినాడు. ఒక ఏనుగుపై మానవుడెక్కి శరీరము నిక్కించి శక్తికొలది నవరత్నమును ఎగురవేయ నది యెంతఎత్తు యెగురునో అంత ధనము కోరినాడు.

"పురుషు డేనుగు నెక్కి పొడువుగా నిక్కి
నవరత్న మెగసి పోవైచిన పొడవు
ధనము రాశిగ బోసి దానమిచ్చినను
జననాథ కొదవలేక సాగు నాయజ్ఞ
మనిన.........................[17]

ఇంతధనము హరిశ్చంద్రుడీయజాలడని కౌశికుని నమ్మిక. అతడు చేజిక్కినాడని ఇతడు మురిసిపోవుచుండెను. కాని హరిశ్చంద్రుడు వల్లె యనెను. కౌశికుని ముఖము ముడుచుకొనెను. తన ప్రయత్నము నెరవేరలేదు. క్రొత్త యెత్తు వేసి ధనమచ్చటనే యుంచి వెడలెను. ఈ సంఘటన మార్కండేయ పురాణ హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము నందు రాజసూయాధ్వరమునకు చాలినంత ధనముమాత్రమే యతడు కోరినట్లు కలదు[18]. ఆ ధనము నింతయని నిర్దేశములేదు. కాని గౌరన తన కావ్యమున అధ్వరం బిపుడు మితంబుగా జేయ వేడుక పుట్టె [19] అని అనెను గాని యది ఏ అధ్వరమో పేర్కొనలేదు. కాని మారన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమున "రాజసూయాధ్వరమని" స్పష్టముగా విశ్వామిత్రుడు చెప్పియున్నాడు. దేవి

17. గౌరన హరి. పా. ప్ర. ఖా. ద్వి 365-366.
18. మారన మార్కండేయ పురాణము ఆశా. ప. 160
19. గౌరన హరి. ప్ర. ఖా. ద్వి. 363-64

భాగవతము నందు కోరిన ధనమెంతయో విపులముగా కానరాదు. స్కాందపురాణ తీర్థ ఖండ స్థ మందలి కథయందు గౌరన కావ్యమునందు వలెనే యది కానవచ్చు చున్నది.

అటులనే మాయలేడి ప్రసంగము మార్కండేయ పురాణమునందు కానరాదు. హరిశ్చంద్రుడు మృగయావినోదపరుడై యేగినట్లు కలదు.[20] కాని దేవీ భాగవతమున విశ్వామిత్రుడొక రాక్షసుని సూకరముగా జేసి పంపినట్లుయున్నది. స్కాందపురాణ తీర్థఖండస్థములో మాయలేడి ప్రసంగమును మాతంగ కన్యల ప్రసంగమును కలవు.[21] మార్కండేయ పురాణ దేవీభాగవత కథలలో మాతంగ కన్యల సృష్టి కానరాదు. కాని మాతంగ కన్యలదియు మాయలేడిదియు వర్ణనలు గౌరన కావ్యమున అత్యద్భుతముగా సాగినవి. ఇక హరిశ్చంద్రుడు సర్వమును దానముచేసి అరణ్యమునుండి పోవుచున్నప్పటి సంఘటనములన్నియు మార్కండేయ పురాణ దేవీ భాగవతముల యందు కానరావు, అందు నక్షత్రకు పాత్రకాని చంద్రమతి నామముకాని కానరాదు. మార్కండేయ పురాణమున హరిశ్చంద్రుని భార్య శైబ్య అని మాత్రమే వర్ణింపబడినది. పురాణకాలములో చంద్రమతి 'శైబ్య'గా పేర్కొనబడినది. కాలకౌశికుని పాత్రకూడ మార్కండేయ దేవీ భాగవత కథలలో లేదు. కాని స్కాందపురాణ కథలో కానవచ్చుచున్నది. హరిశ్చంద్రుడు సర్వజనులతో స్వర్గమునకేగినట్లు మార్కండేయ పురాణ కథలో పేర్కొనబడినది. దేవీ భాగవతమున హరిశ్చంద్రుడు స్వర్గమున కేగినట్లు చెప్పబడినది. కాని గౌరన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమున హరిశ్చంద్రుడు నగరమునకు వచ్చి తిరిగి పరిపాలన గావించినట్లు వర్ణింపబడెను.

"పురము బ్రవేశించి భూప్రజలెల్ల
బరువడి జయపెట్టఁ బార్థివేశ్వరుఁడు
ననుమతి నిజరాజ్య వైభవ లీల
తొనఁగఁగఁ జిరకాలమేలుచునుండె"[22].

---

20. మారన మా॥. పు. ఆ. 1 వ. 145.

21. స్కాంద తీర్థ ఖండస్థము హ॥. పంచమోధ్యాయము. 48 శ్లో॥.

22. గౌరన. హ. ద్వి. భా. ద్వి 3003- 3006.

"పురాణములలో హరిశ్చంద్రుడును సురముని గణంబులతోడ లోహితాస్యు కుమారున కభిషేక మొనరించిన పిదప సమస్త జనంబులం దోడ్కొని దివంబున కరిగెనని వర్ణింపబడిరి.

కావ్యము లౌకిక ధర్మ ప్రధానమగుటచేత దైవ సాక్షాత్కార మందిన రాజు తిరిగి రాజ్యమునకు వచ్చి ప్రజలను పాలించినట్లు కలదు. కాని పురాణములు పరమార్థ ధర్మ ప్రధానములగుటచే వానిలో రాజు మోక్షమంది స్వర్గమునకు వెడలినట్లు వర్ణింపబడెను.

గౌరన కావ్యమున హరిశ్చంద్రుడు శ్మశానమున భార్యాపుత్రులను కలియుట బహు చిత్రముగా చూపబడినది. పాముకాటుచే మరణించిన సుతుని శవమును భుజమున నిడుకొని చంద్రమతి శ్మశానమున ప్రవేశించును. పిదప కొఱవి పెట్టుటకు చేతులాడక పట్టరాని దుఃఖమునొందును. ఆ నాదము విన్న హరిశ్చంద్రుడాశ్చర్యపడినాడు. అతనికి ఆశ్చర్యము కలిగించినది ఆమె ఆర్తనాదము కాదు. తన యేలుబడిలోనున్న శ్మశానమునం దొరులు ప్రవేశించుట. ఆ యార్తనాదము స్త్రీదని తెలిసినను తన ధర్మము నాతడు నెరవేర్చుకొన వలయును. అందులకే-

"కులగిరిపై నుండి కుంభినీ మీఁది
కసమున నురుకు సింహంబు చందమున
మసలక యారాజు మంచపైనుండి
మేదినిఁబడదాఁటి మెల్లన వచ్చి" [25].

ఆమెను సమీపించినాడు. కర్తవ్య నిర్వహణకై సింహమువలె దర్పముతో మంచపైనుండి భూమికురికినాడు. నలుపైపుల శ్మశాన భూమి కానుపించుటకై ఎత్తైన మంచపై కూర్చుండినాడన్నమాట. అదియే సింహాసనమా రాజునకు. హరిశ్చంద్రుని తన భర్తగా గుర్తించిన పిమ్మట చంద్రమతి అట్లే పలికినది:—

"ఓ సార్వభౌమ! నీవున్న యీ మంచ
భాసుర రత్న సభా మంటపంబె.
పటు భూత భేతాళ పంక్తులు వీర
భట పరివారక ప్రకరంబె నీకుఁ
బెనుపొందు చితి వహ్ని భీకర శిఖలు
ఘనతర కరదీపికా సహస్రములె?

శూల కీలిత నరస్థూల శిరోజ
జాలంబు లాఘాట సమయ చామరలె ?
కరమర్థి నరశిరః కఠిన పాత్రములు
సరసత మంగళాచారకుంభములె ?
జ్వాల ప్రదేశ న్నివ్యజనములు
దళ దళమను చిత్చితాళ వృతములె ? [23]

ఇందు శ్మశానమునందలి సర్వ విషయములును హరిశ్చంద్రుని రాజ్య భోగములతో పోల్చబడినవి. ధీరోదాత్తుడు హరిశ్చంద్రుడు, అన్ని కష్టములు మరచి కర్తవ్యమును దృష్టియందుంచుకొని మసలుచున్నాడు. చంద్రమతి పలికి నట్లుగానే మంచపై సింహాసనమందువలె నధివసించినాడు. భూత బేతాళములే యతనిని వీరభటులుగా కొలిచినవి.

శవదహన భీకరజ్వాలలే యతనికి కరదీపికా సహస్రములు. ఇచ్చట వీరబాహుని సేవించుచుండ నతడు నిజరాజ్యమున భగవంతునే సేవించినాడు. అట్టి పవిత్రమూర్తి కనుకనే యమధర్మరాజు వీరబాహుని రూపము నెత్తవలసి వచ్చినది. గంభీరమూర్తియైన హరిశ్చంద్రుడు చంద్రమతిని సమీపించునపుడు 'మెల్లన వచ్చి' అని గౌరన వర్ణించెను. ఆర్తజనోద్ధరుడు హరిశ్చంద్రుడు అందు లకే దిగుటలో సింహమును బోలినను సమీపించుటలో మెల్లన ప్రవేశించినాడు. ఆమెను చూచి "వెఱవకు మీవయో వెలంది యిచ్చోట"[24] అని అభయమిచ్చి నాడు. కాని అర్ధరాత్రమున నొంటిగ అందునను శ్మశానము ప్రవేశించిన స్త్రీకి భయ మెందులకో యని ఎత్తి పొడిచినాడు:-

"నెఱసిన చీకటి నిట్లొంటి నున్న
నెఱసాహసివి మఱి నీకేటి వెఱపు ?[25]

మఱుగుపెట్టక సమస్తము తెలుపుమని కోరినాడు. చంద్రమతి తన పూర్వ వృత్తాంతము తెలుపక తా నమ్ముడు పోయిన పిమ్మట జరిగిన కథ మాత్రమే

---

23. గౌరన-హ.ద్వి.భా. ద్వి. 209-2201.
24. గౌరన హ ద్వి. 2097.
25. గౌరన-హద్వి.2098-99.

తెలిపినది. గృహిణి తన గుట్టు పరులతో తెలుపదు. చంద్రమతి మానిని అందులకే తాను హంసనారిగా విప్రవరుని యింటనున్న సంగతియు తనయుడు కట్టెలకై అరణ్యమున కేగి పాముకాటుచే మరణించిన సంగతియు తెలిపినది. ఏదైన సమందు నొసగి తన ప్రియపుత్రుని కాపాడుమని వేడుకొనినది. ఆ మాట లాలకించిన హరిశ్చంద్రు డామె ప్రియవాక్య సరణి కచ్చెరువంది తన ప్రియురాలే యని తలచినాడు:-

"......... ... ...దాని
సన్నుత ప్రియవాక్యసరణిచే దనము
కులసతి యవుట నిక్కువముగా నాత్మ
దెలియక చంద్రమతీ దేవి కనియె".[26]

తన భార్యయని నిర్ధారణ చేసికొనుటకు తగిన ఆధారమింకను లేదు. అందులకే అట్లు తలపోసినాడు. కర్తవ్యము గుర్తించిన యాతడు మూడలేనిదే దహనము చేయుట కవకాశము లేదని పలికినాడు. అభిమానవతి చంద్రమతి. కాని చేతిలో చిల్లగవ్వలేదని యా దాసికి శోకము మించి శరణ్యములేదు. అందులో తాను చక్రవర్తి భార్య యువరాజు తన తనయుడు. అందువల్ల పూర్వస్థితిని తలపోసి బోరున ఏడ్చినది.

"సకల దీవుల నేలు జనపతి పుత్రు
డకట చేరెడు నేల కర్హుండు గాడె ?
నీవేమి సేతు పన్నిన మునిమాయ
నావెంట దతిగాని నిలచి పోనీక
పట్టి యీగతి నేలపై నిడికాలc
బెట్టి ప్రాముకు బుస వెట్టు చుండగ
నని యిట్లు చాయగా నాడిన మాట
విని హరిశ్చంద్ర భూవిభుడంతcగలcగి.
తన విచారించి యీ తరుణినాపత్ని
యగు ....".[27]

26. గౌరన హ.ద్వి.భాగ.ద్వి.2125-2127.
27. 2158-2167.

చంద్రమతి దాయగానాడిన మాటలు హరిశ్చంద్రునకు భార్యాపుత్రులను తలపునకు తెచ్చినవి. అది తన కథవలెనే కనిపించినది. అందులకే ఈ తరుణి నాపత్ని యగునని ఊహించినాడు. కాని

"గట్టిగా నెఱగ కీగతి దలంపేల
పుట్టే విశ్వేశ! బుద్ధిలో నసుము"[28]

తలపోసినాడు. చంద్రమతి తన కథను పూర్తిగా తెలుపలేదు, తన వృత్తాంతము సూచన మాత్రముగా తెలిపినది. కాని ఆ కథ హరిశ్చంద్రునకు తెలియును. కనుకనే యాతడు మనమున కలత చెందినాడు. స్పష్టముగా తెలియక పరస్త్రీని తన భార్యగా తలచుటయేరికిని తగినదికాదు. అందుచే అట్టి తలపేల కలిగినదో యని తలచినాడు. హరిశ్చంద్రుడు కారణజన్ముడు. పవిత్రుడు పుణ్య పురుషుడు. ఆతడివివరలో అరణ్యమున గాంచిన కల నిజమైనది. నేడిట్టి తలపు కలిగినది. అందులకే యతడు భగవంతునిపై భారము వేసెను. కాని తన మదిలో మెదిలిన తలపు యొక్క నిజము తెలిసి కొనవలెను. అందులకే:-

చోద్యంపు మాటలాడెదవు
నట్టేడు దీవుల నడుమెల్ల నేలు
పట్టభద్రుని కూర్మి పట్టపు బాలు
డా మహీశుని దేవివట నీకు విత్త
మేమియు లేదన్న నెటు నమ్మవచ్చు[29]

అని అడిగినాడు. పట్టభద్రుని భార్యకు ధనమున కేంమలకు లోటుకలిగినదో ఆమె నోటి వెంట వచ్చినచో వినుటకు సిద్ధముగా నున్నవాడు హరిశ్చంద్రుడు. కాని ముందు హంసనాకిగా నామె తన చరిత్రము తెలిపి పిదప చక్రవర్తి భార్య నని చెప్పుటచే నాతనికి లోపల వారిని గూర్చి తన భార్యా పుత్రులనెడి నమ్మకము కలగినను పరస్త్రీల నట్లు ప్రశ్నించుట పురుషలక్షణము కాకుండుటచే నిట్లు ప్రశ్నించినాడు. అంతటితో నాగక యామె గళమందలి మంగళసూత్రమును తనకు మాడగా నిమ్మని కోరినాడు. అదియే వారి ఎడబాటునకు అంతిమ క్షణము.

---

28. 2.2169–2170.
29. 2172–2176.

"పాటల గంధి నీ పలుకియ్య నోసగఁ
గాటికాపరి కేల కరుణ నీమీద
లేకున్న నా కిచ్చు లెక్కకుఁజెల్లు
గై కొందు నిమ్ము నీకట్టిన మినుకు"[30]

అని మంగళసూత్రమును కోరినాడు. తాను కాటికాపరి యగుటచే దయచూప వలసిన విధి లేదు, తాను కాటికి అధికారి అందలి న్యాయము తాను పాటింప వలెను. అది వృత్తిధర్మము. అందులకే అట్లు పలికినాడు. ధనము లేదని యేడ్చు చున్నది. కాని ఆమెకుపాయము తెలుపుటకును తన ధనము రాబట్టుకొనుటకును నట్లు తెలిపెను. ఆ మాటలకు చంద్రమతి ఉలికిపడినది. ఉలికిపడుట తన మంగళసూత్రము కోరినందులకు కాదు. అది పవిత్రమైనది. భర్తకు తప్ప నిది యితరులకు కానరాదు. ఆతని మాటలు అంతటి శక్తి కలిగి నవి. అందుకే యామె ఉలికిపడినది.

తన భర్తను గుర్తించినది. భర్తకుతప్ప యది కానరాక పోవుటకు గల కారణమిందు గౌరన తెలుపలేదు. కాని తక్కెళ్ళపాటి లింగామాత్యుడు తన ఉత్తర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కావ్యమున నీ వృత్తాంతము తెలిపినాడు ఆమెను పెంచిన తండ్రియగు మయునిచే నా సూత్రము నిర్మితమైనది. ఆతడిచ్చిన వర మిది. అట్టి సూత్రము గుర్తించిన పురుషుడు తన భర్తయే కావలయును. ఆతనిని తన భర్తగా గుర్తింపక మునుపే యామె:-

అనఘ మీరెవ్వరిట్లనుకంపరి మీఁదఁ
దనశోక ముడుపఁజిత్తమునఁదలచి
విచ్చేసినట్టి యా విశ్వనాథుఁడవో!
నిచ్చలుఁ బహుభూతనివహంబు గొలువ
నిచ్చలుఁబ్రియ మార నీరుద్ర భూమి
నచ్చుగా విహరించు నాభూతపతివో[31]

అని సంబోధించినది. తాను భర్తను శ్మశానమున కలియుటయే యా తత్తరపాటునకు కారణము. భర్త పాదములపైబడి బోరున ఏడ్చినది. కన్నీ టిచే పాదము లభిషేకము చేసినది.

---

30. గౌరన ద్వి. హ. ద్వి. 2183-2184.
31. మారన. మార్కం. పు. ప్ర ఆ. పద్యము. 248

కాని మార్కండేయ పురాణమునందు కొంత మార్పు కనిపించుచున్నది. శవమును భుజమున నిడుకొని శ్మశానమున కేతెంచి దుఃఖించుచున్న శైబ్యను ఆ శవమును హరిశ్చంద్రుడు చూచెను. ఆబాలుని శుభలక్షణాదుల కాతడు అచ్చెరువు నొందినాడు. [32].

తనబాలు డదే వయసువాడగుటచే నతడేమోయని భయపడెను. అంతకు ముందే శ్మశానమున హరిశ్చంద్రుడు కలగాంచును. అంతలో నాస్త్రీ తన పుత్రుని శవముతో ప్రత్యక్షమగుటయే అతనికి భయ హేతువైనది. చంద్రమతి మిక్కిలి వగచుచు హరిశ్చంద్రుని నామము పేర్కొనెను. అది వినిన హరిశ్చంద్రుడు తన భార్యాపుత్రులను గుర్తించి నేలకొరిగినాడు. అంతట చంద్రమతి కడు దుఃఖ భారముచే చేష్టదక్కి మూర్ఛిల్లినట్లు మారన తెలిపినాడు. ఈ విధముగా నతడు భార్యా భర్తలను కలిపెను. ఇందు బాలుని చూచినతోడనే లక్షణములను వయసును బట్టి యాతడు తన పుత్రుడని యూహించుట సహజమే. కాని శైబ్య తన భర్తను పేర్కొనుట కొంత యనుచితముగా నున్నది. పురాణకాలములో స్త్రీలు పురుషులను నామములతో పిలుచుట కానరాదు. అందున పతివ్రతలట్లొనరించుట పురాణ లక్షణము కాదు. ఇప్పట్టున గౌరన కావ్యమునందలి కారణములు బలవత్తరముగా కానవచ్చుచున్నవి. అటులనే శైబ్య హరిశ్చంద్రునితో "పుత్ర మరణ ప్రకారంబెల్ల నేర్పడవిని నిట్టూర్పులు నిగుడ" [33] అని పేర్కొనుటచే మార్కండేయ పురాణ హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమున పేర్కొనబడిన కథ కలదని తెలియుచున్నది. పుత్రుని మరణ వృత్తాంతమేదియో మనకు తెలియదు. మార్కం ఆమె తెలిపిన వృత్తాంత మేదియోమనకు తెలియదు. డేయమున తెలుపలేదు. అందుచే ఇందలి కథ సూక్ష్మముగా తెలుపబడినదనియు విపులమైన కథ కలదనియు ననుట కవకాశమేర్పడుచున్నది. మనకు కానవచ్చు దేవీభాగవత కథయందును ఎక్కువ విపులముగా నీకథ లేకపోవుటచే స్కాంద పురాణ కథతలపునకు వచ్చుచున్నది. మార్కండేయ పురాణ కథాంతమున హరిశ్చంద్రుడు భార్యా సమేతుడై బాలుని శవముతోబాటు చితిపై మరణించుటకుద్యుక్తుడు కాగా ధర్ముడు మొదలగు దిక్పతులును వాసవాది గీర్వాణులును కమల భవు

---

32. మారన మా॥ వ. 266. ప్ర. ఆ.

33. గౌరన హ. ద్వి. 2595 – 3001

ముఖ్య జ్ఞానోపదేశము చేయగా నతడు రాజర్షియై సకల బంధ విముక్తుడయ్యెనని భాగవతము కీర్తించినది.[36] దీనిని పరిశీలించినచో స్వార్థపరుడై నరమేధము చేసిన హరిశ్చంద్రుడు వరుణునిచే యజ్ఞ ఫలము నొంది విశ్వామిత్రునిచే మహా జ్ఞానియై వెలిగెననుట సుస్పష్టము. అట్టి తేజోవంతుడైన హరిశ్చంద్రుని కీర్తి దశదిశల వ్యాపింపజేయుటకు మరల విశ్వామిత్రుడే కారకుడయ్యెను. కాని ఇందు విశ్వామిత్రుడు చండతర కోపముచే హరిశ్చంద్రుని సాధించెను. దీనిని బట్టి నరమేధయాగ కథ హరిశ్చంద్రుని పూర్వకథగాను మార్కండేయము నందలి సత్య హరిశ్చంద్రుని వృత్తాంతము ఉత్తరకథగాను తలపవచ్చును. దేవీ భాగవతము రెండు కథలను చెప్పుట కూడ గౌరనకు బలమైన కారణమని చెప్పవచ్చును' కాని తదుపరి వెలసిన తక్కెళ్ళపాటి లింగానామాత్యుని కావ్యమొకటి ఉత్తర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానముగా పేర్కొనబడినది ఇందు హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము నందలి ప్రసిద్ధ పాత్రల పూర్వజన్మ వృత్తాంతములు తెలియనగును. ఉత్తర రామాయణము "ఉత్తర హరివంశము" మొదలగు కావ్యముల ననుసరించి లింగ నామాత్యుని కావ్యము వెలయుట కవకాశము కలదు. కాని హరిశ్చంద్రాది పాత్రల పూర్వజన్మ వృత్తాంతములకును గౌరన సత్యహరిశ్చంద్రుని కథను ఉత్తర కథగా పేర్కొనుటకును సంబంధమేమియు కానరాదు.

గౌరన హరిశ్చంద్ర ద్విపద కావ్యమున కాధారమైన కథ యేదియను విషయమున కూడ కొన్ని భిన్నాభిప్రాయము లున్నవి. సత్యహరిశ్చంద్రుని వృత్తాంతమును తొలిసారిగా తెలిపినది. మార్కండేయ పురాణ మనియే చెప్ప వచ్చును. గౌరన కథకును ఆ కథకును కథానిర్మాణ విషయమున భేదము కానవచ్చు చున్నది. తదుపరి వెలసిన దేవీ భాగవతమునందు మార్కండేయ పురాణ కథయే యగపడినను దేవీ భాగవతము నందలి కథలో మార్కండేయ మున కానరాని కొన్ని మార్పులు కలిగియది గౌరన కథకు కొంచెము చేరువగా

---

36. భాగవతము-పోతన నవమస్కంధము అ 7 న. 29

శునశ్శేపుని ప్రభావంబు వెనుక వివరించెద- అంత భార్యా సహితుండైన హరిశ్చంద్రుదలనంత్రీతుండై విశ్వామిత్రుండతనికి ముఖ్య జ్ఞానంబు కృప చేసిన ....సకల బంధ విముక్తుండై హరిశ్చంద్రుండు హజ్ఞన సగోచరంబైన నిజరూపంబుతో వెలుగుచుండె".

నున్నది. అనగా దేవీ భాగవతమున కానరాని నూతన కల్పనలు గౌరన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమున కలవు. అందుచే గౌరన కావ్యమునకును దేవీ భాగవత కథకును మధ్య మరియొక పురాణకథ యుండి ఉండవలయును. దీనిని పలువు రంగీకరించిరి. (గౌరన కల్పనలే కన్నడ రాఘవాంకుని హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కావ్యము రాఘవాంక కవిగాని, రఘువాంకుని కావ్యమును గౌరన కవిగాని చూచి యుండవలయును.) లేదా ఇరువుర కాధారమైన కథ ఒకటియై ఉండవలెను. అట్లు పరిశీలించినచో ఈతని కావ్యమున కాధారమైన గ్రంథమదియను విషయమున అనేక భేదాభిప్రాయములు కలవు. స్కాందపురాణ తీర్థ ఖండస్థము నందలి కథలో గౌరన కావ్యమును బోలి కథయంతయు కానవచ్చు చున్నది.[39] అందలి నామములు కూడ గౌరన కావ్యమునకు తగియున్నవి. కొందరు ఈ కథ ప్రక్షిప్తమని తలచినను నిట్టి కథయే గౌరన కావ్యమునకు ఆధారమైనదిని మాత్రము చెప్పవలయును

గౌరన రాఘవాంకుల కథా కల్పన లన్నియు ఒకే విధముగా నుండుటచే నవి రాఘవాంకుని కల్పనలే యని కన్నడ సాహిత్యవేత్తలును గౌరన కల్పనలే యని మనమును చెప్పుట కంటె వీని కాధారమైన గ్రంథ మొక్కటి యుండ వలయునని చెప్పుట యుక్తము లేనిచో నొకే విధమగు కల్పనను నామమును కవులు కూర్చు టసాధ్యము.

గౌరన కల్పనా వైభవము:

గౌరన పురాణముల నుండి హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కథను గ్రహించి మూలమును విస్తృతపరచుటయేగాక నూతన సంఘటనములను కల్పించి కథా భాగమును పెంచెను. ఆ సంఘటనలతో బాటు నూతన పాత్రల సృష్టికూడ జరిగినది. అంతియేగాక మూలమునందు గానరాని నూతన సంభాషణలును సన్నివేశములును కల్పింప బడినవి. మూలమునందలి హరిశ్చంద్రాది పాత్రలు ఎన్నియో విధముల పోషింపబడెను. చంద్రమతి మొదలగు పాత్రలకు మూలమున లేని ప్రాధాన్యము కల్పింపబడెను. అంతియేగాక కావ్యమునందు నెన్నియో రసములు ప్రకరణానుకూలమున పోషింపబడుటచే నిది స్వతంత్ర కావ్య ప్రతిపత్తిని పొందగలిగినది.

---

37. స్కా. పు. తీర్థ ఖండము. పంచకోశమాహాత్మ్యము.

ఈ విధముగా గౌరన కల్పించిన నూతన కల్పనములలో పేర్కొనదగినవి:- 1. హరిశ్చంద్రుడు వేటకు వెళ్ళినప్పటి సంఘటనములును 2. హరిశ్చంద్రుడు ఆడినమాటకై సమస్తమును విశ్వామిత్రునకు దానముచేసి అరణ్యమార్గము నంటిపోవు నప్పటి సంఘటనములును ప్రఖ్యాతములై యున్నవి. ఇట్టి కల్పనలు మరి యేకావ్యములందును కానరావు.

1. హరిశ్చంద్రుడు వేటకు వెడలినపుడు అరణ్యమున జరిగిన సంఘటనములు:- వశిష్ఠ దర్శనము:-

దేవేంద్రుని కొలువులో హరిశ్చంద్రుని సత్యసంధతకై వశిష్ఠ విశ్వామిత్రులు వాదోపవాదములు చేసుకొని తీవ్ర ప్రతిజ్ఞలు చేసిరి. విశ్వామిత్రుడు హరిశ్చంద్రుని సత్యసంధతను పరీక్షించి బొంకించెదనని బయలుదేరెను. ఎన్నియో భీకర పక్షి మృగతతులను కల్పించి వానిని హరిశ్చంద్రుని రాజ్యమున ప్రవేశపెట్టెను వాటిని వధించుటకై రాజు భార్యాపుత్రులతో మంత్రి సేనా సమేతుడై బయలుదేరి అరణ్యమున వశిష్ఠుని యాశ్రమముగాంచి యాతనిని సమీపించి నమస్కరించినట్లు కల్పించెను. అంతియేగాక వశిష్ఠుడు వారిని జూచి "ఓ రాజా! ఎవరికైనను నతి వ్యసనము చనదు. క్రూరమృగ వ్యాఘ్ర భీకరంబైన యరణ్య భూములయందు కులకాంతతో సంచరించుట తగదని పలికి విశ్వామిత్రుని కుటిల భావము కూడ వ్యక్తీకరించినట్లు చెప్పబడినది. ఈ కల్పన ఇంద్రసభలో జరిగిన సంఘటనకు బలమొసంగుచున్నది.

ఆ మాయలేడి కల్పన:-

వశిష్ఠాదేశానుసారము హరిశ్చంద్రుడు వేటనుడిగి గృహోన్ముఖుడగుచుండెను. అది యెరిగిన విశ్వామిత్రుడు రాజును తన యాశ్రమమునకు మరలించుటకై జగమున లేని తళుకు బెళుకుల బంగరు లేడిని సృష్టించి పంపెను. ఆ మృగ సౌందర్యమునకు ముచ్చటపడిన రాజు దాని నెట్టులైన పట్టి తన పట్టికీయవలెనని సంకల్పించి రథముపై దానిని వెన్నంటి తరుమజొచ్చెను. మాయావినియైన యామృగము హరిశ్చంద్రుని విశ్వామిత్రునాశ్రమమునకు మరలించుకొనిపోవుచు వివిధ గతులలో నడచుచుండెను. ఎప్పటికిని పట్టుబడని యా మృగముపైకి నిలిపి దానిని తెగవేయుటకు రాజు బాణమును సంధించి వదలెను. ఆ

బాణము తగిలి నెత్తుట దడసి యామృగము కౌశికుని సమీపించి అదృశ్య మయ్యెను. హరిశ్చంద్రుని విశ్వామిత్రాశ్రమమును సమీపింపజేయుటయే దాని ప్రధానోద్దేశ్యము. తనపని నెరవేర్చుకొని యది అదృశ్యమైనది. ధీరుడైన రాజు మనంబు నాకర్షించుటకై ఇట్టి లేడి కల్పన గావించుట మిక్కిలి సహజమై అద్భుతమై యున్నది. ఈ మాయలేడి కల్పనము రామాయణమునందలి మాయలేడి సంఘటనమును బోలియున్నది. దానిని దృష్టియందుంచుకొని గౌరన దీనిని కల్పించెనని తలపవచ్చును. అచ్చట రావణ ప్రేరితుడై మారీచుడు మాయ లేడి వేషమున వచ్చి శ్రీరాముని వంచించి దూరమునకు తరలించుకొని పోయెను. ఇచ్చట విశ్వామిత్ర ప్రేరితుడైన రాక్షసుడిట్లు వచ్చెను.

ఇ। మాతంగ కన్యలు:_

కౌశికాశ్రమమును జొచ్చిన రాజు మునిబాలునిచే నది విశ్వామిత్రాశ్రమమని యెరింగి పరి పరి విధములు విచారించెను. అచ్చట కమలాకర సమీపమున భార్య తొడపై విశ్రమించిన రాజు భావి సంఘటనా సూచికమో యనునట్లు పీడకల గనును. దానికి రాజు కుమిలి కుమిలి విచారించుచుండెను. అట్టి సమయమున విశ్వామిత్రుడు వాని నెట్లైన బొంకింపవలెనని తలచి బ్రహ్మసృష్టికి మించిన సుందరాకారుల నిరువుర కన్యలను సృష్టించి:-

"మేరు విభ్రమములు మెఱయంగ నేఁగి
సారవర్తను హరిశ్చంద్రునిఁగాంచి
యాటలఁబాటల నమృతంబు లొలుకు
మాటలఁదేటల మరిపి మెప్పించి
యూరాని వస్తువు లేమైన వేఁడి
కారించి తాలిమిఁగలచి బొంకించి
చనుడెండు——————"38.

అని యాదేశించి పంపెను. వారు కలపులొలుకు వయ్యారపు నడకలతో గదిసి

38. గౌరన ద్వి. ప. 810-417

"దిక్కులవారెల్ల దేవర కీర్తి
వెక్కసంబుగ జెప్ప విని చూడ గోరి
వచ్చితిమని..................[39].

బొంకిరి. తమ గానము ప్రదర్శించిరి. వారి గాన మాధుర్యమునకు రాజు ముగ్ధుడై పలుమారులు మెచ్చుకొనుచు వారికి తగిన కానుకల నిచ్చి పొమ్మనెను. రాజు మెచ్చుకోలునకు వారు నుప్పొంగి వలలో పడెనని సంతసించిరి. అంతలో బహుమానములు చూచి నిరాశ చెందిరి. తమ వగలాతని నాకర్షింపలేవనియు నాతని నెట్లైన బొంకించవలెననియు ఎంచి యడుగరాని కోరికగా వెల్ల గొడుగు నిచ్చి రక్షింపుమనిరి. ఈయరాని వస్తువులు కోరరాదని చెప్పి రాజు తన నెల్ల గొడుగు దక్క వేరేదైన కోరుమనెను. దానికి వారు కౌగిటి పొందు కోరిరి దానికి రాజు క్రుద్ధుడై మరలనట్లు పలికినవారి నాలుకలు చీలికలు చేసెదనని బెద రించెను. రాజు బెదరింపును లక్ష్య పెట్టక వారు మరింత రెచ్చి:-

"వెలలేని సుఖములు వేడ్కగై కొనుండి
యీతడ వేటికి? సీతిరిగెయింటి
కేతేర నిది వేళ యేలరావనుచు [40].

నాతని చేయి పట్టుటకు ప్రయత్నించి రాజు వారి మాటలకును చేతలకును మితి మీరిన కోపముతో పసిడి కీలు సమ్మెటచే వారి శరీరములు జర్జరితములు గావింప ఁడ సుమంత్రుడు రాజును యథాస్థితికి తెచ్చెను. ఇంతలో నాకు టిలకన్య లేచ్చు బోయి కౌశికుని శరణు జొచ్చిరి. తరుణమునకై వేచియున్న విశ్వామిత్రు పడి మిషగా గొని ప్రళయకాల రుద్రునివలె విజృంభించి రాజును సమీపించెను. తన్ను పూజించిన హరిశ్చంద్రుని కాలదన్నెను. మాతంగకన్య నతడు వివాహ మాడిన నాతనిని క్షమింతుననెను. రాజ్యమైన వదలుకొనెదను కాని కులము వదల నని రాజు నిశ్చయముగ బలికెను. వెంటనే విశ్వామిత్రుడు రాజ్యము పాలింప వలె ననెడి తన చిరకాల వాంఛితము నేడు నెరవేరెనదనుచు రాజ ముద్రిక

39. గౌరన ద్వి. ప్ర. 845-46.
40. గ. హ. ప్ర. 972-75

గ్రహించెను. రాజు బంగారు కలశముతో జలము తెప్పించి "దేవ భూదేవ మాన్యములు తప్ప సమస్త భూమండలమును విశ్వామిత్రునకు ధారవోసెను.

ఈ విధముగా విశ్వామిత్రుడు హరిశ్చంద్రుని రాజ్యమును గ్రహించెను గాని యాతని నిశ్చయమునుండి మరలింపలేక పోయెను. ఈ మాతంగ కన్యల సృష్టి రామాయణమునందలి శూర్పణఖ సృష్టిని బోలియున్నది [41]. సత్యసంధుడు ఏక పత్నీవ్రతుడు పితృవాక్పరిపాలకుడున్నైన శ్రీరాముడు భార్యా, సోదర సమేతుడై యరణ్యవాసము చేయుచుండ శూర్పణఖ శ్రీరాముని జూచి యాతని యతిలోక సౌందర్యమునకు మోహితురాలై తనను వివాహమాడుమని కోరెను. చివరకు లక్ష్మణుడు ప్రత్యేకముగా ముక్కు చెవులు గోసి దాని నంపెను. అది రావణుని సమీపించి, యాతడు సీతను ఎత్తుకొని పోవుటకును రామరావణ యుద్ధమునకును దారి తీసినది. అటులనే యిచ్చట విశ్వామిత్ర ప్రేరితులైన యీ కన్యలు హరిశ్చంద్రుని వివాహమాడుమని కోరుటయు రాజు వారిని మోదుటయు తదుపరి రాజు అనేక బాధలు పొందుటయు సంభవించినవి. రాజును బొంకింపుటయే కౌశికుని ప్రయత్నము. అతడు బొంకడని మనమున గాఢమైన నమ్మిక గలవాడగుటచేతనే యిట్టి లోకాతీత సౌందర్యవతులను సృష్టించి పంపెను. ఇట్టి కల్పనలు మరియే కావ్యమునందును కానరాకున్నవి.

శ్రీరాముని వంశమున నాతనికి ముందే జన్మించిన హరిశ్చంద్రుని కథలో నిట్టి రామాయణ సంఘటనలను కల్పించి వ్రాయుట గౌరన కల్పనా పాండిత్య గరిమను చాటుచున్నది.

అటులనే హరిశ్చంద్రుడు రాజ్యదానమును చేయునప్పుడు ఆకాశమున పూలవానలు కురిసెననియు దుందుభులు మ్రోగెననియు తెలుపుటలో గౌరన యెంతయో మెలకువ చూపెను.

"ధారవోసిన జలధారకు మున్నె
తొరిగెంబువ్వులవాన తోడనె మ్రోసె
సురదుందుభులు ముని స్తుతులుఁజెలంగె
గెలిచె వసిష్ఠుడంకిలి లే దటంచు
వలనొప్ప నాకాశవాణి భావించె"

41. వాల్మీకి రామాయణము అరణ్యకాండము. సప్తదశ : సర్గ :

నని గౌరన వర్ణించెను. ఈ కల్పనా చమత్కారమును గౌరన కడు జాగరూకతతో గావించెను. పూర్వకావ్యములయందు కానరాని యీ కల్పనచేహరిశ్చంద్రుడు సమస్త రాజ్యమును దానము చేయుటతో గౌరన తన కావ్యమునకు శాశ్వత్వము నాపాదించెను.

2. హరిశ్చంద్రుడు సమస్తరాజ్యమును దానముచేసి భార్యాసుతసమేతుడై కాశి కేగునపుడరణ్యమున జరిగిన సంఘటనలు:-

పురాణములయందు హరిశ్చంద్రుడు కాశి కేగినట్లు మాత్రమే చెప్పబడి యుండ గౌరన తన హరిశ్చంద్రుడు కాననములలో విశ్వామిత్ర ప్రేరితమైన యెన్నియో కష్టములు పడెనని కూడ వర్ణించెను. అవి కౌశికుని కోపాగ్నిచే కల్పింపబడిన మాయలు. తన మాయలచే నాతని నెట్టులైన నొప్పించి లొంకింపవలెనని విశ్వామిత్రుని తాపత్రయము. అతని పట్టుదల పెరిగిన కొలదియు మాయలును, కష్టములును పెరుగజొచ్చెను. సానబెట్టిన వజ్రము వలె హరిశ్చంద్రుని కీర్తి మరింత ప్రకాశించెను. గౌరన కల్పనలు కరుణమును పోషించునవియై యొప్పినవి. ఇందు మొదటి కల్పన నక్షత్రకుని పాత్ర.

1. నక్షత్రకుడు:- రాజ్యదానము చేసిన హరిశ్చంద్రుడంతకు ముందే యాగదక్షిణకై జరిగిన వాగ్దాన ప్రకారము ధనమిమ్మని వేధించెను. హరిశ్చంద్రుడు నెల గడువుకోరినాడు. దానికి సమ్మతించిన విశ్వామిత్రుడు తన శిష్యగణములో తనకంటె మూర్ఖుడును కుటిలుడునైన నక్షత్రకుని ధనము తెమ్మని తోడుపంపెను. నక్షత్రకుని పిలిచి యేదో విధమున హరిశ్చంద్రుని బాధింపుమని తెలిపెను. ఈతడడుగడుగునను హరిశ్చంద్రునెన్నియో విధముల బాధించుటయే గాక పరి పరి విధముల నిందించెను. దీనివలన అరణ్యమున హరిశ్చంద్రుడు మరింత బాధపడెను. చివరకు రాజు భార్యాపుత్రుల నమ్మిన ధనమును నక్షత్రకుడు తన దారి బత్తెమున కని గ్రహించి రాజును కాటికాపరి కమ్మెను. ఈ విధముగా విశ్వామిత్రుని కల్పనలో నక్షత్రకునిసృష్టి హరిశ్చంద్రుడు కాననమున నిడుములు పడుటకు కారణభూతమయ్యెను.

2. విశ్వామిత్రుడు దారియందు కంటకములుకల్పించుట:- సమస్త రాజ్యమును దానముగా గ్రహించిన విశ్వామిత్రుడు మంత్రివరులకు రాజ్యభారమును

వదలి యదృశ్యుడై రాజును వెన్నంటి పోవుచు నిడుమలు పాలు జేసెను. మార్గ మధ్యమున ననేకములగు శిలలును కంటకములును పుట్టలును మొదలగువానిని విశ్వామిత్రుడు కల్పించెను. సూర్యునకు వేడిమి గరపెను. వాయువును స్తంభింప జేసెను. ఆకటి వేళా రాజు భుజించు పదార్థములను చేదు గావించెను. దప్పిక పుట్టించెను. ఈ మాయలలో చిక్కి హరిశ్చంద్రుడు భార్యాసుతులతో నిడుమల పాలయ్యెను.

అంతఃపుర కాంతయు సుకుమారియునైన చంద్రమతి తట తట లాడెను. పుత్రుని తన మూపుపై నిడుకొని నడువలేక నడువలేక హరిశ్చంద్రుడు కానన ములు దాటిపోవుచుండెను.

2. దంత ఘాతకుడను రాక్షస సృష్టిః-

నక్షత్రకుని దాహము తీర్చుటకై హరిశ్చంద్రుడు నీటిని వెదకుటకు బయలుదేరెను. అంతవరకు అదృశ్యరూపమున వెన్నంటి వచ్చుచున్న విశ్వామిత్రుడు దంతఘాతకుడను రాక్షసుని బుట్టించి రాజును మాపటివరకు యాతడు నిలిపి యేదో విధముగా బేతాళవట వృక్షము క్రింద నారాత్రి యాతడు నిద్రించు నట్లు చేయవలెనని బోధించెను. కౌశికుని ఉపదేశానుసారము వాడు హరిశ్చంద్రుడు వచ్చు మార్గమున పద్మాసనుండై జపమాల త్రిప్పుచు నుండెను. వానిని జూచిన రాజు సాష్టాంగ ప్రణామమాచరించిః-

.... ఓ ముని చంద్ర వేడి

వెదజల్లుచున్న యీ వేసవి యెండఁ

బరితాపమొందు నాపైఁగృపామృతము

గురియ నీ చూపు నిగుడ్పవే "యనెను" గౌ. హ. ద్వి 1680-82

అలౌకిక విషయముల యందు నిమగ్నులైన మునుల దృష్టులు బాహ్య విషయములయందు దగుల్కొనవు కాన కపట మునియు రాజు పలుకరించిన కొంత తడవునకు మాత్రమే తలయెత్తి జూచెను. రాజునకు నమ్మిక కలిగించుటకై యాతనిని జీవిత సంఘటనములను ముని పేర్కొనెను. వాని మహిమకు

రాజు మరింతగ నాశ్చర్యపోయెను. అంతతడవు నచ్చటనే నిల్చుండిన రాజు నక్షత్రకుని దాహము తీర్చుటకై ముని కమండలములోని నీరిమ్మని కోరెను. దానికి మాయాముని యిట్లు ప్రత్యుత్తర మిచ్చుచున్నాడు

"ఏకాకిపై తగు లేమిటివలన
లేక, కారడవుల లీల నిట్లున్న
నేనేల నీవేల నెలతుక యేల
పూని తపోవిఘ్నమున కిది త్రోవ"

యని వేదాంతమును పలుక నారంభించెను. విశ్వామిత్రుని యాదేశానుసారము నా కపట ముని హరిశ్చంద్రునకు నచ్చట సమీపముననే యొక కమలాకరము కలదనియు తత్తటమున నివాసయోగ్యమైన మహావటవృక్షము కలదనియు తెలిపెను. వాని యాదేశానుసారము రాజచ్చటకు చేరెను. ఈ విధముగా బేతాళ వృక్షము క్రింద నారాత్రి హరిశ్చంద్రుడు విశ్రమించుటకై గౌరన ఈ కపట మునిని కల్పించెను. ఈతడు నేటి కపట సన్యాసులనుబోలి సహజముగా నొప్పి యుండెను. బ్రాహ్మణ మునిభక్తుడైన హరిశ్చంద్రుని మాయ చేయుటకై కపట ముని కల్పన ఎంతయో సహజముగా నున్నది.

2. మాయావశిష్ఠ మునీశ్వరుని కల్పన[42] - హరిశ్చంద్రుని నెట్లైనను కలంచి కొంకింపవలెనని యెంచి విశ్వామిత్ర ప్రేరితుడైన మాయారాక్షసుడు వశిష్ఠముని రూపములో వచ్చి విశ్వామిత్రుని కపట సృష్టిని భస్మము చేసి తిరిగిరాజ్య ప్రాప్తి కలుగ జేసెదనని తెలిపెను. దానికి రాజు అంగీకరింపలేదు. అంత నాతడు తనవెంట నాశ్రమమునకు వచ్చి సుఖింపుమని కోరెను. ధీరుడైన రాజు మనసు మార్చుకోలేదు. పతిమనసు కనిపెట్టి మసలుకొను చంద్రమతి వాడు మాయా వశిష్ఠుడని గ్రహించి వధింపుమని భర్త కాదేశించెను. కపటముని అదృశ్యుడయ్యెను హరిశ్చంద్రుని మనము భ్రమింపజేయుటకై నిచ్చట నీకల్పనము గావింపబడినది.

---

42. ఈ కల్పనలు కొన్ని ప్రతులయందులేవని వావిళ్ళవారి ప్రచురణమందును ఏకాడమీ ప్రచురణము నందును తెలుపబడినది. పుటలు 1760 నుండి 1885 వరకు

3. వృశ్చిక పన్నగాది భీకరమ్ముగ కల్పన:- ఆ కపటముని యదృశ్యుడై తన మాయ పెంపుచే వృశ్చిక పన్నగములను కుప్పలు తిప్పలుగా పుట్టించి చంద్రమతి హరిశ్చంద్రులను వేధించెను. ధీరుడైన రాజు వారిని సంహరించుచు ముందుకు పోయి కమలాకరమును చేరి సంధ్యాది విధులు నెరవేర్చుకొనెను.

4, భేతాళ వృక్షము:- అంతట రాజ నక్షత్రక సహితముగ కొంతవి దయ్యము వలె కాన్పించు నావటవృక్షమును చేరెను. వారిని బెదిరించుటకై యెన్నియో దయ్యములును పిశాచములును కొమ్మలనంటి దిగవచ్చెను. రాజు తన మొలనున్న కత్తి తీసి వాని ముక్కులను చెవులను గోసి వానిని వధింప నుద్యోగించెను. చివరకు బేతాళరాజు దిగిరాగా హరిశ్చంద్రుడు వానిని కూడ యమపురి కంపెను. ఈ విధముగా నీకల్పనలు హరిశ్చంద్రుని వేధించుటకై కల్పింపబడినను నవి వాని ధైర్య సాహసములను ప్రకటించు చున్నవి. కౌశికుడు కూడ వాని పరాక్రమమునకు అచ్చెరువొంది యిట్లు వితర్కించెను:-

"మనుజ నాధుని ధైర్యమహిమకు గాధి
తనయుండు వెఱుగంది తనలోనఁగుంది
మలఁగక నాపన్ను మాయలన్నియును
గొలువవు వీనిపై గ్రొవ్వి నే నకట
ఘోర ప్రతిజ్ఞఁగైకొని బేల నైతి
ప్రల్లదంబున నిట్టి భంగంబు నొందె
జెల్లు గాకింక వశిష్ఠుని పూన్కి"

విశ్వామిత్రుడీగతి పరి పరి విధముల బాధపడినట్లు గౌరన వర్ణించెను. విశ్వామిత్రునకు తా చేసిన ప్రతిజ్ఞ నెరవేర్చుకొనుట బహు కష్టమయ్యెను. చివరకాతడు హరిశ్చంద్రాదులను దహింపజేయుటకై భీకరాగ్నిని పుట్టించెను.

5. మహాగ్ని కల్పన:- ఆ మహాగ్ని భీకరముగ జెలరేగి వనమంతటను దహించుచు వారిని సమీపింప జొచ్చెను. మహా సాధ్వియైన చంద్రమతి తన భర్త యనుమతితో నందు ప్రవేశించెను. అది చల్లారి వారికి దారి నిచ్చెను. ఈ సంఘటన మానవానుభవాతీతమైనది. ఇది యింతవరకు విశ్వామిత్రునిచే

కల్పింపబడిన భౌతిక సంబంధమైన సంఘటన గాక అతీంద్రియమైన కీర్తిని ప్రదర్శించునదిగా నున్నది, రామాయణమునందలి సీత అగ్నిహోత్రమున జొచ్చి చెక్కు చెదరక నిలిచిన సంఘటన దృష్టికి వచ్చుచున్నది. పరమేశ్వర దర్శనము నొందిన యీ పవిత్ర దంపతుల బాహ్య శరీరములకు పవిత్రత నాపాదించుటకై యిట్టి సంఘటన కల్పించుట మిక్కిలి సమంజసముగా నున్నది.

6. నక్షత్రకుడు చంద్రమతి మనస్సును మార్చుటకు ప్రయత్నించుట:- అగ్ని బారినుండి తప్పి ప్రకాశించిన యీ దేవేరిని ఎట్లైనను నక్షత్రకుడు వంచింపవలెననియు భయపెట్టి భార్యాభర్తలకు భేదములు కల్పింపవలె ననియు తలచినాడు. విశ్వామిత్రుడు వచ్చి వారు ధనమీయనందున తప్పక యదలించు ననియు దానికి రాజు భయపడి భార్యా సుతులను తప్పక యమ్మి ఋణము తీర్చుననియు తెలిపెను. కాని మహా పతివ్రతయైన చంద్రమతి:-

పతిలేని రాజ్యసంపద లవి యేల?
పతి లేని సుతులేల? బంధువులేల?
పతిలేని హితులేల? ప్రాణంబులేల?

అని తన దృఢనిశ్చయము తెలిపి తన భర్త సత్యవ్రతనియతితో తిరిగి సప్తద్వీపములను నేలగలడని నిశ్చయముగా పలికెను. అంతట నిది తథ్యమని యశరీరవాణి వినువీధినుండి భాషించెను. అది వినిన నక్షత్రకుడు మనంబున నాశ్చర్యపడి యూరకుండెను. ఈ విధముగ పూర్వ కావ్యంబులందు కానరాని సంఘటనములను గౌరన కడు మెలకువతో కల్పించెను. ఇవి చమత్కారయుతమై యొప్పినవి.

7. చంద్రమతిని గొనిపోవు కాల కౌశికుని జనులు నిందించుట:- ద్వితీయ భాగమునందు ఈ సంఘటన కల్పింపబడినది. పూర్వ కావ్యములయందు మాయా బ్రాహ్మణుడు చంద్రమతిని లోహితాస్యుని ధనమిచ్చికొని యింటికి గొనిపోయెనని మాత్రమే చెప్పబడినది. కాని గౌరన కావ్యమునందు చంద్రమతి లోహితుని జూచిన జనుల మనోభావములను వెల్లడించు తీరున ననేకసంఘటనములు కల్పింపబడినవి. కాశీనగర సువాసినులు సుకుమారియైన చంద్రమతిని

బాలుని జూచి వారి కష్టములకు వగచి కాలకౌశికుని పరి పరి విధముల నిందించిరి బాలకులు కాలకౌశికుని జందెంబు త్రెంచివైచి వాని పుస్తకము గొడుగు మొదలగునవి లాగికొని వానిని చావమోది పరి పరి విధముల బాధించినట్లు గౌరన కల్పించి చెప్పెను. తదుపరి ధూర్తుడైన యొక వటుని కౌలకౌశికుడు తన భార్యయొద్దకు రాయబారిగా పంపిన సంఘటనను కాలకౌశికుని గృహమున దాసిగా పడిన బాధలను గౌరనార్యుడు అద్భుతముగా చిత్రించెను. కాలకౌశికుడు బాలురచే అవమానము పొందిన పిమ్మట నొక ధూర్తుడైన శిష్యుని పిలుచును. అతని చేష్టాదులు 'ధూర్త' శబ్దము వలననే ప్రకటిత మగుచున్నవి. కాలకౌశికుడు వానిని పిల్చి తాను చంద్రమతిని గొని తెచ్చుకొనిన విషయ మెఱిగించి:-

"నా వధూమణికి సంతసము పుట్టించి
వేవేగ నాలోని వెఱపెల్ల మార్పు[43]

మని కోరుకొని తన గయ్యాళి భార్య యొద్దకు పంపినాడు. కాలకౌశికునకు తన భార్య కోపము బాగుగ తెలియును. అదివరకెన్నియోమారులామె చేత చావు దెబ్బలు తినియున్నాడు. అందులకే ముందుగా రాయబార మంపదలచినాడు. ఆ ధూర్తవటుని పంపుటలోనే విశేషమున్నది. సామాన్యముగా రాయబార మంపుట ఉపశాంతి కొరకు. అందులకై సాధువుని ప్రజ్ఞాశాలిని పంపవలయును. కాని ఇచ్చట ధూర్తుని పంపినాడు. అనగా గొడవ మరి హెచ్చవలయుననియే కదా!

అంతట నాధూర్త శిష్యుడు కలహప్రియుడు గాన చేజిక్కిన అవకాశము వినియోగించుకొనదలప మనమున వేరొక్క విధమున యోజించి వారిరువురకు విరోధము పుట్టించి వారు మొగంబుల పగులగ మొత్తులాడుచుండ చూడవలయు నని తలచినాడు. అందులకే గురువు చెప్పిన విషయములు తారుమారుచేసి

"రూపింప వికృతంపు రూపు నీరూపు
నాపత్ని కటుగాన నాకిట మీద
కమనీయ రూపురేఖలు గల కాంత
నమర నొక్కతె వివాహము గావలయు"

43 గౌరన. హ. పా. ద్వి. భా. 3.29 వావిళ్ళ. ద్వి. 1021.

నని గురువు కూడబెట్టిన ధనమంతయు వెచ్చించి యొక చక్రాని రాచకూతును గొని చెప్పుచున్నాడని తెలిపినాడు. అంతటితో నాపాత్ర ప్రయోజనము నెరవేరినది. వాడనుకొనిన దానికి పదిరెట్లుగా పరిణమించినది. ఇకనామె స్థితిని మనమూహింపగలము. ఎంతటి సుగుణవతియైనను భర్త అట్లు చేసిన హర్షింపగలదా? ఇక కోపనయగు స్త్రీసంగతి వేరున చెప్పనక్కరలేదు. ఆమె ముఖము జేవురింప పండ్లు పట పటకొరుకుచు చేతదుడ్డుపట్టి ఎదుర్కొనినది. ఇచ్చట వీరిరువురి కలహము వర్ణనాతీతము. లోకములో మూర్ఖదంపతుల కిది చక్కని నిదర్శనము. పతితో సమానముగా నెదిరించుచు అతనిని కొట్టుచున్న కలహకంఠిని జూచి చంద్రమతి వారింపబోయినది. కలహకంఠి ఆమెను కూడ నిందించి కొట్టబోయెను. ఇట్టి కల్పనములు లోకోత్తరములు. అట్టి కల్పనా గౌరవము గౌరనకే దక్కినది. ఇక చంద్రమతిని ఆ యిల్లాలు ఆదరింపునని యెవ్వరనుకొందురు? ఆ తల్లిబిడ్డల గతి దైవమునకే యెఱుక!

......................నా పేరు తెలిసియు

విన్న మృత్యువుకైన వెరవేకి వచ్చు [44].

నని మొదటనే తెలియజెప్పినది. నానాబాధలు పెట్ట జొచ్చినది. ఇట్టి బాధలు పూర్వకాలములో అచ్చటచ్చట అత్తల చేతి క్రింది కోడండ్రు పడుచుండెడివారు. చివరకు కలహకంఠి చంద్రమతి కుమారుని కూడ బాధింపజొచ్చినది. చివరకొకనాడు చేతులు బుగ్గలు నెర్రెగ కందువారనులిమి అరణ్యమున కంపనది. మునది లేక చంద్రమతి గుండెలు పగులునట్లు కుమిలిపోయెను. ఆ విషయమెరిగిన విశ్వామిత్రుడు తక్షకునిపిలిచి లోహితుని కాటువేయుమని ఆజ్ఞాపించెను. తక్షక సంఘటనముతో "ఉత్తర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమును" నందలి నలకూబరశాప వృత్తాంతమునకు సంబంధము కల్పింపబడినది. అంతట కౌశికుడు తక్షక కార్యమునకు అనుకూల్యము కల్పించుటకై ప్రీతితో తన శిష్యులను బిలిచి.

"ముని కుమారులకు లార ముదమున మీరు
చని లోహితాస్యుని సంగడి గూడి
వనములో జరియించు వాని ప్రేరేచి
కొని పోయి తక్షకు ఘోర విషాగ్ని
బడద్రోచి రండని [45]

---

44 గౌ. హ. పా. ద్వి. భా. పుట 343 ద్విపద. 1190

45 పుట 390 ద్వి. 1777–1781.

ఆజ్ఞాపించెను.

వారు వెంటనే తమ కర్తవ్యము నెరవేర్చిరి. కాలకౌశికుని కపట వృత్తికి యుక్తమగు అనేక కపట కృత్యములు కల్పింపబడినవి. ఇచ్చట కూడ కపట స్నేహితులగుట చేతనే వారు లోహితుని ఆ పుట్టవరకు తీసికొని పోయిరి. కానిచో అట్టి అవకాశము లేకపోవుటచే కవి యీ సంఘటన కల్పించెను. కౌశికుని కోరిక నెరవేరినది. తక్షకుని కాటుచే బాలుడు నేలకూలెను. ఆ విషయమునకు ఆ వృక్షము భస్మీపటల మయ్యెను. ఆ బాలుడు చనిపోయినట్లుగా కాక జాగ్రత్తగా నేలకూలినట్లు మాత్రమే కవి వర్ణించెను, అది చూచి తోటి కపట బాలురు ఆశ్చర్యపడి చంద్రమతి కాసంగతి నెరింగించిరి. కడుపుకోతచే నామె పడిన బాధ యిచ్చట పతాక స్థానము నందుకొనినవి. ఈ మాట వినినంతనే ఆమె మొదట హా పుత్రా! యనుచు గుండె పగుల మూర్ఛపోయెను. కొంచెము సేపటికి తెలివి నొంది:-

"నేలలు పడుకుచు నిగిడిన వగల
వాలుగన్నుల నీరు వరదలై పాఱ
సకటా యో! లోహితాస్య నాకింక
దిక్కెవ్వరిట మేదఁదెరువేది ? బ్రతుకు
కీ దుఃఖ వార్ధి నేనే తప్ప గడవ
నీఁదుచు నీ విధి కేమని వగతు
బతి బాసియును నిన్ను బట్టి
నాపట్టి మతిని నే దిగులును మఱచి వర్తింప
నెక్కడ నుండి నేఁడిటు వెంటనంటి
తెక్కలి దైవంబు ద్రెక్కొనె నిన్ను [46]

అనుచు వలవల యేడ్చినది. ఈ సంఘటనము రసపోషణకై కల్పింపబడినది. అంతట ఆమె దుఃఖమును చూచి విప్రవనిత కోపించి:-

ఓసి! యమాంగల్య మొదవ నేడ్చెద్చెదవె ?
యో సంధ్య ప్రొద్దు మా యింటి ముందటను

....

46 గౌరన హ. పా ద్వి. ఖా. పుట 396 ద్వి. 1847-54.

అని యేదో ఒక వంకతో నింటి ముంగంజ నేడ్చుచుంటివనియు పనిమాని వెడలిపో చూచుచుంటివనియు నిందించెను. పాపము చేయునదిలేక చంద్రమతి:-

"విసమెక్కి చచ్చెనో విపినంబు లోన
బాసగంగ గొఱ ప్రాణములనున్న వాఁడో
చొప్పడ నాపుత్రుఁజూచిరా నాకసి
నిప్పుడే పరపు వాడిల్లక మున్నె
మసలక తెప్పించి మందుబోయించి
పసనుగా నొనరింపు ప్రాణదానంబు" 47

అనుచు బతిమాలినది. కాని ఆమె హృదయము కరుగలేదు ఇంటిపనులు చక్క బెట్టి యజమానురాలిని నిద్ర పుచ్చి కడుపులో హాలాహాలము వంటి దుఃఖమును దాచుకొని చీకటిలో దనయుని వెదకుటకై చంద్రమతి బయలుదేరినది. వచ్చిన బాలురు చెప్పిన జాడలు పట్టుకొని వెదుకుచు బోయినది చలనము లేక కడు నిద్రావస్థలో పడినట్లున్న ఆ బాలుని చూచినది. శ్మశానసనమునకు మోసికొని పోయినది. అచ్చట హరిశ్చంద్రుని దుఃస్థితి వర్ణనాతీతము. అతని స్థితి నక్షత్ర ...ని సంభాషణములు అన్నియు గౌరన కల్పన లనియే చెప్పవలయును. చంద్ర గళమునగల సూత్రమునుబట్టి చంద్రమతి తన భర్తను గుర్తించినది. ఈ ఘటనమే "ఉత్తర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము" నందు విశదమైనది. ఆమె తన ...్య అతడు తన కుమారుడు ఇది తెలిసియు హరిశ్చంద్రుడు బాలుని దహనము ...కై మాడ తెమ్మని యామె అడుగ నామె తన యజమాని ఇంటికి బయలు దేరినది. అప్పుడు విశ్వామిత్రుడు చోరునాకని పుట్టించి చంద్రమతి నెట్టులైనను చంపించు నుపాయము గరిపి పొమ్మనెను. అప్పుడు రాజకుమారు నెత్తుకొని వచ్చినదని ఆమెను పట్టించి చంపుటకై ఆమెను హరిశ్చంద్రునకు సప్పగించు టయు మొదలగు సంఘటనములు కవిచే కల్పింపబడినవి. హరిశ్చంద్రుదు దెందుల కైన సిద్ధపడి కత్తి యెత్తెను. ఇంతలో కౌశికుడు పరుగున వచ్చినాడు. ఇచ్చట హరిశ్చంద్రుని సత్యసంధత తారాపనము నంటుకొన్నది. ఇట్టి కృత్యము చేయ వలదనుచు నతనిని విశ్వామిత్రుడు వారించెను:-

---

47 గౌరన. హ. పా. ద్వి. భా. పుట. 402 ద్విపద 1943-18.

"నామాటగైకొని నాకామకిత్రల
నామాల మగువల నర్థి వరింపు
నీ సుతు ప్రాణంబు నీ రాజ్య సుఖము
నీసతితో బొందు నీతోటిపెంపు
బడయ మీ వింక.... .... [48]

అనుచు వారింపబోయును. ఇదియే విశ్వామిత్రుడు తుది ప్రయత్నము చేసి ఓడిపోవుట, అతడప్పుడెట్లుండెనో గౌరన చక్కగా చిత్రించెను.

"నావుడు వెఱగంది నరలోక నాథు
పావన సత్యసంపద కాత్మ నలరి
బొంకించు నాసలంబోపీడి మౌని
పాకంబు చెడి తలపోయుచు నుండె

అప్పుడు హరిశ్చంద్రుడు తన కర్తవ్యము విస్మరింపక కత్తి నెత్తి వ్రేయ అది పూలహారమై ఆమె మెడలో నిలిచెనట. మరల తన అసిధార నాతడు పరీక్షించు చుండ శ్రీ విశ్వనాధుడు ప్రత్యక్షమయ్యెను. హరిశ్చంద్రుని జన్మ తరించినది. కాలకౌశికుని మాయలు పటాపంచలయ్యెను. లోహితుడు లేచి కూర్చుండెను. కౌశికుడు హరిశ్చంద్రునకు తిరిగి రాజ్యప్రదానము చేసెను. భగవంతుని ఆజ్ఞాను సారముగ హరిశ్చంద్రుడు తిరిగి రాజ్యము నేలుటకు అయోధ్యకు వచ్చెను. ఈ విధముగ గౌరన అత్యద్భుతముగా తన కల్పనా చమత్కృతితో కథను పెంచెను. అతని కల్పనలు సంభాషణములందును పాత్ర పోషణమునందును రసపోషణమునందును సంఘటనములయందును వేయేల ప్రతి విషయమునందును కానవచ్చుచున్నవి. ఇవి సహజములై సరవంతములై కూడ నొప్పెను.

గౌరన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము వర్ణనా వైభవము.

ఈతని ద్విపద హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము వస్తురసములతో పాటు వర్ణనా ప్రాధాన్యమును గూడ సంపాదించి స్వతంత్ర కావ్యత్వ ఘనతను సంతరించు కొన్నది. వర్ణనతోపాటు కథాగమనమును కుంటుపడక సాగెను. ఈ వర్ణనలు సహజ సుందరములై లలిత పదభూయిష్టములై అలంకారయుక్తములై

48 గౌ. హ. పా. 2560-64, 2. 2585-2590.

యున్నవి. శైవకవి సంప్రదాయానుసారముగ నీతని కవిత దేశీయతను చాటు చున్నది. పురాణమునందలి కథను చేపట్టి దానిని కావ్యముగ తీర్చిదిద్దిన మొదటి కవి గౌరనయే యని చెప్పవచ్చును. నన్నయాది కవులు య్యాశ్రమ వర్ణనలను చేపట్టి మనుచరిత్రాది ప్రబంధములకు నందించిన మేటికవి గౌరన. ప్రబంధము నందలి యష్టాదశ వర్ణనలవలె కల్పితములై బలవంతముగ ప్రవేశపెట్టబడక యాతని వర్ణనలు సందర్భ పాత్రోచితములుగా నుండుటయొక విశేషము మాయాలేడి వర్ణనయు మాతంగ కన్యల వర్ణనయు అయోధ్యానగర వర్ణనయు కాలకౌశికుని వర్ణనయు అత్యద్భుతములై యాతని ద్విపద కవితా ఘనతను చాటుచున్నవి.

గౌరనకాలమునాటికి సంస్కృత పురాణములను తెలుగులోని కనువదించుటయే గాక సంస్కృత కావ్యములను తెలుగున వ్రాయుటకు కూడా ప్రారంభించిరి. అట్లు వెలసిన పురాణములలో మారన మార్కండేయ పురాణము పేర్కొనదగినది. ఇందలి హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము గౌరవమునకు చూర గొనినది. అందులకే అందలి ఇతివృత్తము చేపట్టి యతడు దానిని కావ్యముగా తీర్చి దిద్దినాడు. పిమ్మట పురాణ కథను చేపట్టి ప్రబంధములుగా తీర్చిదిద్దిన మనుచరిత్ర పారిజాతాపహరణములవంటి ప్రబంధముల కిది నాందియైనది.

సంస్కృత మార్కండేయ పురాణమునందేగాక దేవీ భాగవత స్కాంద పురాణములయందు హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము కొలది మార్పులతో కన్పించు చున్నది. గౌరన తెలుగులోని మార్కండేయ పురాణము నందలి కథను చేపట్టినను స్కాందము నందలి కథను దృష్టియం దుంచుకొని హరిశ్చంద్రో పాఖ్యాన కావ్యమును తీర్చిదిద్దినాడు. కాని మార్కండేయ పురాణము నందలి సత్యసంధుడగు హరిశ్చంద్రుని కథయే అన్నిటికిని మూలమనక తప్పదు.[49]

---

49. మార్కండేయ పురాణాంతర్గతమైన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము గౌరన కావ్యమున నొక సంపూర్ణ స్వరూపమును సంతరించుకొనినది. తరువాత వచ్చిన కథలలో దానినిమించి యొనరించిన కల్పనలతి స్వల్పము. అట్లని మార్కండేయమునందలి కథ యసంపూర్ణమని కాదు. దాని యందుపాఖ్యాన సంబంధ ఔపాఖ్యానము మైన స్వయంసమగ్రత కలదు. కాని గౌరనకథయందున్న ప్రాబంధిక సర్వాంగపుష్టి లేదు. డా. జి.వి. సుబ్రహ్మణ్యము, సిద్ధాంతవ్యాసము ప్రథమాంధ్ర మహాపురాణము, వాణీ ప్రచురణము, పుట 563.

అట్టి సత్యసంధుడగు సత్య హరిశ్చంద్రుని కథను చేపట్టి గౌరవ కావ్యము తీర్చిదిద్దుటలో తన ప్రజ్ఞాపాటవమును వెల్లడించినాడు. ఈతని యామృగమాతఃగకస్యల సృష్టులేగాక తత్తద్వర్ణనలును అత్యద్భుతములైనవి. అంతియేగాక కవి ప్రతి విషయమును నాటక రంగముపై ప్రదర్శించు నట్లుగా మనకన్నులకు సాక్షాత్కరింప జేసినాడు.[49] అంతియేగాక యితడు తన కాలము నాటి సాంఘికాచారముల నెన్నిటిలో ఈ కావ్యమునందు వర్ణించుట విశేషము. ఇందు కాలకౌశికుని సంభాషణ యందు వడ్డీలకిచ్చి ధనార్జన చేయు విధమును కాటికాపరితనము నుండి రాజు సమస్త వ్యవహారముల వఱకును చక్కగా వర్ణించినాడు. అంతియేగాక గయ్యాళి భార్య చేయు అగడములను మరియు చమత్కరించినాడని చెప్పవచ్చును. శ్రీ ఆరుద్రగారు గౌరవ వర్ణనలనుగూర్చి ఎంతో ప్రశంసించిరి.[50]

గౌరవ ద్వైతవన వర్ణనముతో కథా ప్రారంభము చేసినాడు. ఇతని వర్ణనములు సహజములై వస్తువర్ణనమును, పాత్రపోషణమును, రసపోషణమును గూడ గావించుటయొక విశేషము. ప్రతి విషయమును వర్ణనముతోడనే ప్రవేశపెట్టుట యాతని ప్రత్యేకత.

"గురుతపోబల సబాంకుశముల మౌది
దురిత మత్తేభ సందోమంబు నడచి
పొలుచు సన్మని సింహములకు నసింప
వలనైన యాద్వైతవనములోబ్రిబలి"[51]

---

49 ఎ. నాటకాలు వ్రాయక పోయినా ఇపుడు సృష్టించిన పాత్రలే ఇటీవల స్టేజీ నాటకాలకు పనికి వచ్చాయి. ఇతడు కల్పించిన సన్నివేశాలనే అనంతర రచయితలు వాడుకొన్నారు".

50. తన కాలంనాటి సంఘంలో సామ్రాజ్యాన్ని ఏలే మహారాజు దగ్గర నుండి శ్మశానాన్ని గుత్తకు పట్టే కటిక వాడిదాకా ఎవరెవరు ఎలా మాట్లాడే వారో ఎలా ప్రవర్తించేవారు వాళ్ళ కట్టుబాట్లు, హావభావ చేష్టలా ఎలా ఉండేవో నిశితంగా పరిశీలించి సూక్ష్మవిషయాలుకూడా గుర్తించి పాత్రలను సూటిగా చిత్రించిన మహాకవి గౌరన.

51. గౌరన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము. అవతారిక. ద్వి. 1-3

అని ద్వైతవన ప్రాధాన్యమును ఎంతో గాంభీర్యముగా మూడు ద్విపదలో పేర్కొనినాడు. ఈ భావము లందలి మునుల అత్యుత్తమ ప్రభావమును చెప్పకయే చెప్పుచున్నది. అట్టి ద్వైతవనములోనున్న ధర్మరాజువద్దకు మార్కండేయుడు వచ్చెను. ఆ మార్కండేయుని వర్ణనము ఎంతో సహజమై యొప్పినది.

"కురుచ కంజెడలు బాగుగా నెత్తి చుట్టి
మెఱవడిగా భూతి మెయి నిండ నలది
వారు రుద్రాక్షభూషణములు దాల్చి
సారంగచర్మంబు జాఱుగా గప్పి
పరుచిరస్ఫటి కాక్షసూత్రంబు బుణ్య
సరిదంబు పూరితోజ్జ్వల కమండలువు
గరముల విలసిల్ల గణ్యకుత్సాది
వరమునీశ్వరు లిరుపంకల గొలువ
జనుదెంచు దీపవైశ్వానరతేజు
ననఘు మార్కండేయ డను ముని చంద్రు[52]

ఆ వనమునందు ఎందరో మహానుభావులగు మునులు గలరు. వారు దురిత మత్తేభ సందోహంబు నడచి పొలుచు సన్మునులు కాని వారికంటె ఆమోఘ మహిమగల మార్కండేయునిచే సత్యహరిశ్చంద్రుని కథ వర్ణింపబడవలసి యున్నది. అందుచే మార్కండేయుని వర్ణనము అత్యద్భుతముగ జేసి అతని మహిమాతిశయమును వర్ణించుటయేగాక అతనిని ప్రత్యేకముగ మన కన్నుల యెదుట శివునివలె నిల్పినాడు. వర్ణనములందు ముఖ్యముగా పేర్కొనదగినది, అయోధ్యాపుర వర్ణనము. అయోధ్యయొక్క ఉనికిని, దాని ప్రాధాన్యమును గౌరన ఎంతో రమ్యముగా వర్ణించినాడు. ఈ నగర వర్ణనము కడు ప్రసిద్ధమై తదుపరి కవులకు నాదర్శమైనది. ఈ వర్ణన అతిశయోక్తి స్వభావోక్త్యాద్యలంకారములతో నిండి మృదు మధురమైనది.

---

52. గౌరన. హరి. అవతారిక. ద్వి. 13-22.

"శివుని కెంజెడలతో జెలగు జాహ్నవికి
సవతు సేయగ దగు సరయువు పొంత
ధరణి దేవికి ముఖ దర్పణం బనగ
బరుల కసాధ్యమై పరగునయోధ్య
చెలువొందు ....[53].

అని మొదట అయోధ్య ఉనికిని దాని పవిత్రతను పేర్కొనినాడు. పవిత్రతతో పాటుగ నారాజధానిని శత్రువుల కసాధ్యమైనదిగా చెప్పినాడు. రాజధానికి ప్రాధాన్యము రక్షణ సామర్థ్యమునుబట్టియే కదా. అట్టి అయోధ్యా నగరములో–:

"........................ అందుల చిగురుమావులును
గలయ బెంపెసగు చెంగల్వ బావులును
సోమరి గాలిచే సుడియుతావులును
ప్రేమ గాముకులు చరించు తావులును
దారుణ ప్రవాళలతా విధానములు
బంభీంబుసారస బహువిలాసములు
జెన్ను మించిన మంచి చెఱుకు దోటలును
మిన్నులతోరాయు మేటి కోటలును
గమనీయ వజ్రసంగత కవాటములు
గొమరారు ముత్యాల కొలువు కూటములు
రాజితింటగు గృహరాజి మేడలును
భూజనంబులు మెచ్చి పొగడు వాడలును
వేడుక మది కొదవించు వీధులును
నిడలు దోచు మాణిక్యవేదులును
గనకచిత్రిత పతాకా వితానములు
జెనుపొందు మాధ బృందగానములు
బహువిధ దేవతా ప్రాసాదములును
"మహనీయ తూర్యసమ్మర్ద నినాదములు
బరతత్త్వ విధులైన బ్రాహ్మణోత్తములు

53. గౌరన హ. ప్రథమ భాగ కథారంభం. 1-5. ద్వి.

బురుహూతు బురడించు భూపసత్తములు
నలకాధిపతికి జోడైన వర్తకులు
నలఘు నృత్యప్రౌఢి నలరు నర్తకులు"
మందారముల బోలియను మహీజములు
నెందు బోదల్చిన నేగెడు వేరు
లవరళ మదగంధులగు వారణములు
దట్టించి కరినైన దఱుముమల్లులును
గలుగు నప్పుర మేలు కమనీయ మూర్తి [54].

ఈ విధముగా నీ అయోధ్యా వర్ణనము తరవాత కవులకు నాదర్శప్రాయమై అత్యంత ప్రాధాన్యమును వహించినది. అంతియేగాక అంత్యాక్షరములగు 'ల' ను లతో అంతమగునట్లుగా నలుబదే రెండు ద్విపదలలో చక్కని తెలుగు పదములతో నీ వర్ణనము అయోధ్యానగరమునందలి సమస్త వస్తుజాలమును కనులకు గట్టించిచున్నది.

తదుపరి పేర్కొనదగినది ఇంద్రుని కొలువుకూట వర్ణనము. ఈ వర్ణనము దేవీ భాగవత 'స్కాంద పురాణము' ల యందును కలదు. దానిని గౌరన గ్రహించి మెరుగులు దిద్దెనని చెప్పవచ్చును. ఈ వర్ణన ఇంద్రుని వైభవాతిశయమునకు తోడుగా వర్ణింపబడినది:-

పరమ సమ్మదమున బాకశాసనుడు
హరిచందనము మేన నలవడ నలది
సరిలేని రత్న భూషణములు దాల్చి
సరస మందార పుష్పంబులు దురిమి
పొసరి దివ్యాంబరంబులు లీల గట్టి
యసమాన శృంగారమలవడ జేసి [55].

కొలువు కూటమునకు బయనమై వెళ్ళినాడు. అతడు హరిచందనము మేన పూనికొనినాడు. రత్నభూషణములు దాల్చినాడు. దివ్యాంబరములు ధరించినాడు సరసమందార పుష్పంబులు దురిమికొనినాడు. అంతకంటె ఆతని వైభవము

54. గౌరన. హరి. ప్ర. ద్వి. 1-42
55. గౌరన ప్ర. భా. ద్వి 71-76

ఇనుమడింప జేయు వస్తువులు కానరావు. కాని వానిని వర్ణించుటలో గౌరవ ప్రతిభ సాటిలేనిది హరిచందనము మేన అలుదకొనినాడు. అనగా శరీరమునకు అది సరిపడనట్లు పూసు కొనినాడు. సరిలేని రత్నభూషణములను దాల్చినాడు. అనగా వానికి తోడు మరియేవియు లేవని భావము. అంతియేగాక సరసమందార పుష్పంబులు దురిమికొనినాడు. అని వర్ణించుటయందు సరస మనగా సువాసనా పూరితమైన పుష్పములని భావము. పుష్పములకు వాసనయే కదా ప్రాధాన్యము అంత వైభవోపేతుడైన ఇంద్రుడు ప్రవేశించు కొలువు కూటమును అంతకంటె వైభవముగా గౌరన వర్ణించెను:—

"తళ తళ మను పైడి తళుకులు మించు
నెలరాలతిన్నెలు సీడలు దోచు
నేలాలకంబాలు నిర్మలస్ఫటిక
సాలభంజికలు బచ్చలగవాక్షములును
బగడంపువాచూర్తు బద్మరాగములు
మొగడులు వైడూర్యముల మందిరములు
సలలితశశికాంత చంద్రశాలలును
వెలది ముత్యంబులు వెలయు వాకిళ్ళు
బ్రవిమలవజ్ర సోపానమార్గములు
గలిగి నానాధూపగంధబంధురము
బ్బులుపొండ యవనికా భోగభాసురము
గర్పూరచందన కాశ్మీర మిళిత
దర్పసారంబు సిక్తప్రదేశంబు
పైడి శావలి బర్వ నతులితప్రభల
దేదీప్యమానమై తిరముగా మెరయు
నిరుపమ నిజసభానిలయంబు నందు
బరగు చింతామణిభద్ర పీఠమున
దనర నాసీనుడై తగు డగు ప్రియంబెసగ

ఇంద్రుడు కొలువుకూటమునందలి చింతామణి భద్రపీఠను నధిష్టించినాడు. తదా స్థానమండప వైభవము వర్ణించుట జరిగినది. ఇంద్రుడు సింహాసన మధిష్టించిన పిమ్మట వర్ణన మార్చినాడు. ఇంద్రుడు వసించిన కొలువు వర్ణించినాడు. అది

ప్రతిజ్ఞతో కూడిన వర్ణన. ఇవి కవి మెళుకువలని చెప్పవచ్చును. తదుపరి ఆ ఇంద్రుని:-

"అనల కృతాంతాదులైన దిక్పతులు
గిన్నర గంధర్వ గీర్వాణ యక్ష
పన్నగ సన్ముని ప్రవరులు గొలువ
రవల కంకణముల రవము లెసంగ
సవర నచ్చరులు వింజామర విడగ
నారద రణిత వీణా నినాదాను
కారియై తుంబురుగాన మింపెసగ
వినుత రంభానృత్యవిభ్రమగతులు
కను దమ్ములకును వికాసంబు నెరప
పారిజాతోద్భవ ప్రసవమంజరుల
సౌరభంబులు వెదజల్లుచు బాలయు
బాలానిలంబుచే బలుమాఱు గదలు
నీలాలకంబులు నెరీని నంటింప
జతుర విద్యాధర సన్నుతు లెసగ
నతులితంబులైన మహావైభవమున
నానరంగ గొలువున నుండి........." ప్ర. ఖా. ద్వి. 96 - 111

అనుచు గౌరన సభావర్ణనము గావించినాడు. ఇందు అనల కృతాంతాదులైన దిక్పతులును కిన్నర గంధర్వ గీర్వాణాదులును పన్నగ సెమ్ముని ప్రవరులును ఇంద్రుని గొలుచుచుండిరి. అచ్చరులు వీవనలు వీచుచుండిరి. నారద తుంబురులు వీణాగాన మొనరించుచుండిరి. పారిజాత సుమపరిళములు వెదజల్లు చున్నవి. అట్టియెడ మహావైభవముగా ఇంద్రుడు కొలువున నుండెనని వర్ణించి నాడు.

ఈ వర్ణన ఇంద్రుని మహాభోగము అభివర్ణింపబడినది. అట్టియెడ ఇంద్రుడు ప్రసంగోక్తిగా త్రిలోకసంచారులైన మునులను జూచి:-

మూడు లోకంబులు మునుమిడి మీరు
చూడని యట్టి రాజులు మరిలేరు
వారక మును చన్నవారిలో నున్న

వారిలో బుట్టెడివారి లోపలను
బలికి బొంకని మహీపాలుండు గలడె
తలపోసిచెప్పు డిందరు నట్టివాని" -ద్వి.ప్ర.ద్వి. 112-118.

అని అడిగినాడు అప్పుడు మునులందురు ఒకరిముఖము లొకరు చూసు కొనిరి అట్టియెడ వారిస్థితిని గౌరన అత్యద్భుతముగా వర్ణించెను. అది యీతని నాటకీయతను చాటుచున్నది.

"వినియును విననట్లు విస్మయం బంది
చ్యవను డూరక యుండె శార్ఙ్గరవుండు
నవ్వుచుకొట్టెడు నేల్ర వ్రాసె మరీచి
సోమరియై మీరు చూచుచునుండె
గౌతము డత్రికి గనుగిడె నతడు
శాతాత్మకుని బల్కు సన్న గావించె
నాత డగస్త్యుని న్నన గొకె
నాతడు జమదగ్ని నదిమెహస్తమున"

ఇట్టి పన్నివేశము మరి యే కావ్యమునందును కానరాదు. తెలియని విషయమును తేల్చలేని విషయసమస్యయు నేర్పడినప్పుడు మానవుడు చేయు చేష్టలు సహజముగా నిందు వర్ణింపబడినవి. గౌరన మూలమున లేని వర్ణనల నిట్లు తీర్చిదిద్దినాడు.

మధు మాస వర్ణనము :- తదుపరి పేర్కొనదగిన దీతని మధుమాసవర్ణన:-

"వెలగిదియ్యని విల్లువెస నెక్కు పెట్టి
మెలగెకంతుడు నుబ్బు మీఱి నల్గడల
జెలంగి కోయిలల్ చెలగె ఝుమ్మనుచు
మ్రోసెదుమ్మెదలు గుంపు గట్టి జంతు
జేసె రాచిలుకలు చెలువగ్గలముగ
గ్రాలె జక్కవలు చెంగల్వ దీర్ఘికల
వ్రాలెనంచలుఁ ముద్దు వగ గ్రాత్త నవలు
దోచెబొన్నలు దటిలో నట మున్నె
పూచె మోదుగు వృక్షములు విఱ్ఱవీఁగఁ

గాచె జూతంబుల కమ్మనై మఱసి
నీచె సోమరి గాలి విరహులు బెదర
బొలుచు నమ్మధు మాసమున-ద్వి. ప్ర. భా. ద్వి. 330-340

దేశీయ చ్ఛందమైన ద్విపదయందు కూడ సమస్త విషయములను అత్యద్భుతముగా వర్ణించిన మేటి కవి గౌరన. ఈతని వర్ణనలే ప్రబంధములకు మార్గదర్శకములని చెప్పవచ్చును.

తదుపరి పేర్కొనదగిన ఈతని వేట వర్ణనములు ఇవి అత్యద్భుతములై సంస్కృత పదభూయిష్ఠమై ప్రౌఢమై యొప్పినవి. ద్విపద చ్ఛందమును తేట-తెనుగు పదములతోడనే గాక కఠినమైన తెలుగుపదములతో కూడ నడిపింపగల డనుటకీ వర్ణనమే ఉదాహరణము:-

"కోరమీసలు జంబుగొప్పలు బిరుసు [56]
బారెడు చెవులును బరడు పిక్కలును [57]
జేవ విండ్లును నెఱ్ఱ సెరల గన్నులును
జేవురు బొట్లును జిల్లకోలలును
మొల నీలికాసెలు మోటకత్తులును
తుల ముళ్లు బదసికిదండకడెంబు
గలిగి భయంకరాకార కింకరుల
పొలుపున గర్జించు పాలపర్లు గలసి
కాదమసింగము జోలు కుక్కలఁదెల్చి
కుదియించి బంగారు గొలుసుల బట్టి-13

వారు వేటకు పయనమై వెళ్ళినారు.

మోటువారైన వేటకాండ్రకు పెద్ద మీసములుండుట సహజమగుటచే నిచ్చట కోరమీసము లనుటయు సమంజసముగా నున్నది. అటులనే బరడు

56. వేసలును జంబురు గొప్ప బరుసు బారెడు చెవులును
57. వాఁడు వేనులు జరుడు పిక్కలును పాఠాంతరము. వావిళ్ళ 195 గౌరన. హ. ఉ కోరమీసులు- పెద్దమీసలు. జ. జుగొప్పలు-చింపిరి కొప్పలు. పాఠాంతరమును బట్టి. చోఁజమీసలు-చోఁజ చేపవంటి సన్నని నిడుద మీసలని అర్థము.

పిక్కలు బొబ్బరవలె గుండ్రనైన పిక్కలనుటయేన విషయము కానందున కొన్ని గ్రంథముల యందు మార్చబడినది.[58] తదుపరి హరిశ్చంద్రుని వేటవర్ణన అద్భుతమై సాగినది. ధీరోదాత్తుడగు నారాజున కీవర్ణనము తగియున్నది.

"మురువున శింజని మ్రోయించి విభుడు
పిడుగుల కంటెను బెడిదంబు లైన
వెడద వాతలు గల్గు వివిధబాణముల
మెఱుగుల గన్నుల మిఱుమిట్లు గానగ
గదిగది గుఱన నొక్కట వేయుటయును
బగులు బహుతుముల్ పడుశరభములు
దెగు సింహములు జిఱ్ఱ దిరుగు నేనుగులు
దూలు గండకముల దునియు బెబ్బులులుఁ
గూలు నెల్గులు దన్ను కాను మహిపములుఁ
బారలు దుప్పులు ధూళి బ్రుంగు న్రిరులును
దెరలు సూకరములుఁ ద్రెళ్లు సివంగు
రాజగు నిరకలును బిఱ్ఱరలు మస్చిళ్ళు
మరుగు గవయములు మఱియు నేదులును
నడగు జంబుకములు వై యిట్ట పొట్టి
దాడడ మెడ బకికాలు దోరంపుఁజెవులు
గొరిసె వాలము మోరకొమ్ము లెమ్ములును
బికికించి చూడ నేర్పరపంగ రాక
కత్తులు పచ్చడిగాఁ జేసినట్లు

58 గౌరన హ. ద్వి. సాహిత్య ఎకాడమీ ప్రచురణము పి. యశోదారెడ్డి "కోరమీసలు జంబు గొప్పలు బిరుసు- బారెడు చెవులను బరుడు పిక్కలును" దీనికి పెద్ద వేసలు చింపిరి కొప్పులు బిగువై వెడల్పైన చెవులు అని అర్థము నిచ్చినారు. ఇది వేటకాండను వర్ణించు సందర్భములోనిది. సాధారణముగా చెవులు పెద్దవిగా నుండుట సౌభాగ్యలక్షణము. ఈ పట్టున అట్టి సౌభాగ్య లక్షణముల వర్ణించుటకు తావులేదు. వర్ణించినను చెవులు బారెడనుట సమంజసము కాదు. కావున "వారినవేనులు బరడు

తుత్తుములై రూపుదోపక కలసి
నేత్తురు మడుగల నెడి దేలియాడ
న త్తటి రోతయు నలసట వాడను
ఎటజాలించె యా ఏపులాధిపుండు"

గౌరన. ద్వి: ప్ర. 500-520

వేట చాలించినాడు. ఇరువది ద్విపద పంక్తులలో ఎడతెరపి లేక హరిశ్చంద్రుడు వేటాడినట్లుగని గౌరన తాను ఎట్టి వర్ణనయు గావించినాడు. కత్తుల పచ్చడిగా జేసినట్లు తుత్తుములైనట్లు చెప్పినాడు చివరకు ఆ నెత్తుటి మడుగులను పీనుగు పెంటలను చూచి సహింపనేరక రోతచెందుటయే గాక అలసటయు చెంది వేట చాలించినాడు. ఈ విధముగా నీతని వర్ణన అత్యద్భుతమై సాగినది.

తదుపరి సృష్టిలో "నభూతోన భవిష్యతి అనదగినవి గౌరనార్యుని వర్ణనములు గలవు. అందు ముందు పేర్కొనదగినది' బంగారు లేడి వర్ణన రెండవది మాతంగ కన్యల వర్ణన. ఈ వర్ణనలలో అతని ప్రజ్ఞ ప్రౌఢమై పరిపక్వస్థితిని చెంది పతాకస్థాయి నందుకొనినది. అంతియేగాక తెలుగు ప్రబంధ వర్ణనలేవియు ఈ వర్ణనా సృష్టికి సరికావని కూడ పేర్కొనదగినట్లు సాగినది. భక్త్యావేశ వర్ణనమునందు వలె వస్తువర్ణనమునందు గౌరన సాటిలేని మేటికవి.

మాయాలేడి వర్ణనము:-

"మునిశిఖామణి జగంబుల లేనిదాని
ముత్తెంపు జిప్పల మురళించు మోము
గొ త్త నీలపురంగు గుట్టకు కన్దోయి
పగడంబు నునుగెంపుఁ బచరించు చెవులు
దగదగ మను పైడి తళుకుల మేను
దళుకు వజ్రములతోఁ దడ బడు దొడలు
మెరుగు బచ్చల డాలు మీరు గోర్కొలును
నొఱపు వెన్నెల గాయనుధరంబు గలిగి
వెఱచిన గతి దిశల్ వీక్షించి కానగఁ
జెలువును బలుపును జిగియును బిగియు
బలమును జలమును బటులంఘనములు

దత్తఱమును వేనిని తళుకును బెళుకు
ను త్తమ మదిరుచి లొప్పెడు పొడులు
మురువును బరువును ముదమును మదము
మురిపెంబునారుపును ముద్దును వింత
మురపెంబు నొరుపును ముద్దును చింత
ఖచరంబు నచరంబు గబ్బును గుబ్బు
బచరించు వన్నెలపైడి మృగంబు
నలవడ బుట్టించి ....ప్రథా. ద్వి. 570-587.

హరిశ్చంద్రుని సమీపింప బంపినాడు. హరిశ్చంద్రుడు ధీరోదాత్తుడు గావున నాతని నాకట్టుకొను మృగము అసామాన్యమై యొప్పవలెను. లేనిచో నాతని మనంబు నాకట్టు కొనజాలదు. ఇందలి పదములు సంగ్రదము నందలి తరగల వలె నాట్యము చేసినవి. పైడి మృగము తళుకు బెళుకు చూపులకు పరిగి నెంచి పదజాలమును ప్రయోగించుట కవి చాతుర్యమును, కళానైపుణ్యమును చాటుచున్నది. అంతియేగాక బలము' 'జలము' 'తళుకు', బెళుకు' మొదలగు జంటపదములు అప్రయత్నకృతముగ అర్థవంతముగా కుదురుకొనినవి.

వనవర్ణనము:- తదుపరి పేర్కొనదగిన దీతని విశ్వామిత్ర వరతపోవనము ఈ వర్ణనమంతయు మహాభారతమునందలి శకుంతలోపాఖ్యాన కణ్వాశ్రమ వర్ణనమును తలపించుచున్నది.[59]

"చని చని ముందట జంపకంబులను
బనసల నిమ్మల బాటలంబులను
సురుగుల మారెళ్ళజూత పోతములఁ
గురువకంబుల గీదే గుల నశోకముల
బొగడల బొన్నల బోక ప్రమాకులను
గలయు గమ్మని యాజ్య గంథముల్ మేన
నొలయంగ వెదజల్లు హోమ ధూపములు
గలుగు విశ్వామిత్రు ఘనతపోవనము

59. ముందు చర్చింపబడును.

ఆ తపోవనమునందు హరిశ్చంద్రుడు ప్రవేశించినాడు. ఈతడు మొదట లతా తరుగుల్మములను పిమ్మట నచ్చటి క్రూర సాధుజంతు మైత్రిని తదుపరి జంతు సమూహమును వర్ణించినాడు. అట్టియెడల నీవర్ణనము గౌరన నిశిత దృష్టిని తెలుపుచున్నది. సింహ మాతంగ శార్దూలాది క్రూర మృగములను అచ్చట శుక పికాది పక్షులుండుటయే గాక విషజంతువులైన పన్నగాదులు కూడ నున్నవి. ఇందలి వర్ణన మద్భుతమై సాగినది. తదుపరి పేర్కొనవలగిన దీతని కొలను వర్ణనము.

కొలను వర్ణనము:- అట్టి వనమధ్యమున ప్రవేశించిన హరిశ్చంద్రుడు అచ్చట నొక కొలను గాంచినాడు. దీని వర్ణనము అలంకారయుక్తమైన సహజ సుందరమై యొప్పినది.

"వలనొప్ప జొచ్చి యా వనమధ్యమునను
గమనీయ విలసిత కమల కల్హార
కుముద నీలోత్పల కుసుమ సుగంధ
మధుతర సంగీత మహిత తరంగ
లలిత డోలా కేళి లాలస చక్ర
కలహంస బక బిస కంఠికా క్రౌంచ
సరస టిట్టిభమద సారస ప్రముఖ
వరజల ఖగకుల ధ్వనుల నింపెసగ
సారలా మజ్జక జలధ కర్పూర[60]
సౌరభ వాసిత సలిలమై చైత్ర
దర్పిత వనదేవతాకర స్ఫటిక
దర్పణంబును బోలెదనరారు చున్న
కొలను గనుంగొని..................[61]

వన వర్ణనమున వృక్షములను జంతువులను వర్ణింప కొలను తీరంబున కమల కల్హార కుముద నీలోత్పల కుసుమ సుగంధ మధుతరంగములను వాని యందు సంచరించు జలపక్షులగు క్రౌంచ సరస టిట్టిభ మధు సారస ప్రముఖ

60. గౌరన. హ. ప్ర. ఖా. 629-66.

61. గౌరన ద్వి. ప్ర. ఖా. 663-675.

జంతుజాలములను వర్ణించుటయేగాక ఆ కొలను వనదేవతల కరతల స్ఫటికవలె తనరారుచున్నదని వర్ణించినాడు. స్ఫటిక దర్పణము తెల్లనై జిగిజిగి కలిగి యున్నటులనే కొలను కూడ తన నీటిచే నందము కలదై యుండును గావున నీ వర్ణనము సామ్యమును మిక్కిలి సమంజసములుగా నొప్పినవి.

మాతంగ కన్యల వర్ణనః- ఈ వర్ణన ప్రబంధ వర్ణనకు తలమానికమై మరి యెచ్చటను కానరాని అద్భుత విధముగా సాగినది. ఈ కన్యల సృష్టి యే బ్రహ్మకు తగిన విధముగా చెప్పబడినది. కాళిదాసుని మేఘ సందేశము నందలి వర్ణనము నిది అతిశయించెనుః-

నెరి నందమై నల్పు నెఱసిన కురులు
గొఱనెల యొఱపు గై కొన్న ఫాలములు
కెఱకు పింగిణి నిండ్లఁజెనకెడు బొమలు
బెడిస తళుకుల బెడఁగుఁకన్నులును
దాడమీ బీజ సుందర దంతములును
నిరుపమ తిలపుష్ప నిభ నాసికలును
సురుచిర బింబ విస్ఫురి తాధరములు
మించు టద్దములలో మెఱయు చెక్కిళ్ళు
మంచి వెన్నెలవంటి మందహాసములు
సలలిత శ్రీకార సదృశ కర్ణములు
నలరు శంఖముల బాగలవడు మెడలు
బిసకాండముల దలపించు బాహువులు
కిసలయంబుల పెంపు గెలుచు హస్తములు
కరికుంభములు చెన్నుగల జన్ను గవలు
నరుదార బిడికిట నడఁగు మధ్యములు
సుడులకు దెరువులు [illegible]పు నాభులును
[illegible]గడగి సైకతముల [illegible]దచు పిఱుందు
ల న టి కంబముల [illegible]ర్యాళించు దాడలు
ననవిల్తు శరధుల న[illegible] జంఘలును
జయలు దామరల [illegible]చు పాదములు

నయమార గల్గికొన్న నవిలుఁకొని
మరగించు మోహన మంత్ర దేవతల
మురువున త్రైలోక్య మోహినులైన
తరళ లోచనల మతంగ కన్యకల
నిరుపుర(బుట్టించి..............." ద్వి. 802-810

విశ్వామిత్రుడు పంపినాడు. వారికి నల్లగ మెరసెడి కురులు కలవు.

కొఱవెల యొరుపు గైకొన్న ఫాలములు-నాడు అర్ధచంద్రుని సౌందర్యములో నున్న ఫాలములు గల కన్నులు, చెఱకు సింగిణి నిండ్ల జెనకెడు బొమ్మలనగా వారిని మన్మథుని సింగాణి పిండ్లను ఎదిరించెడి కనుబొమ్మలు. బేడిస తళుకు బెడగు కన్నులనగా బేడిస చేపలవలె బెనకులు గల అందమైన కన్నులు వారు దాడి మీబీజ సుందర దంతములను తిల పుష్పమువంటి నాసికలును దొండ పండువంటి అధరములును అర్ధపు చెక్కిళ్ళను కలవారు. ఈ వర్ణనము పూర్వ కవి సంప్రదాయిమే యైనను పదములను ప్రయోగించుటలో గౌరనార్యుడు నూతనత్వము చూపినాడు. అంత్యాను ప్రాసముతో లకారమును లాస్యము చేయించినాడు. అంతియేగాక:-

కడగి సైకతముల గడచు పిఱుదులును వర్ణించినాడు. అనగా మాతంగ కన్యలకు వించిని పిరుదులు కలవు. ఇటులని లఫటికంబుముల గయ్యాళించు దొడలు" అని ప్రయోగించుటలో కూడ అతిశయోక్తి కలదు. అరటి కంబముల ధిక్కరించు అనుటకు గయ్యాళించు అను పదము క్రొత్త ప్రయోగమే గాక అర్థవంతము కూడ నై యొప్పు చున్నది.

ఇక నాకన్యలు హరిశ్చంద్రుని చేరినపుడు అతిశయోక్త్యుత్ప్రేక్షాద్యలంకారములతో పదములను నాట్యము చేయించినాడు:-

"కలికి రాచిల్కలో కాయజు నల్ల
గలువ పూదోపులో, కనగూడి మెలగు
నీలంపు బొమ్మలో నెల తలై మించు
లాలిత శోపించలకలో యనగ
మందహంస గతులను మఱపించు నడల
గములు మట్టెల తాళగతులకు దాక

రతినాయకుని యాజ్ఞ రంతుగా జాటు
గతి నందియలుగల్లు గల్లన మ్రోయ
మెలనూళ్ళ గజ్జలమ్రోతకు రత్న
కలితకంకణములు గమంబు జూప
దంతికుంభంబుల తళుకులు మెఱసి"
"ఛింతగ జెక్కుల వెన్నెలల్ గాయ
రాజిల్లునునుబట్టు అవికల మీద
చేజుమై నాణిముత్తెపు బేరు లమర
చెలి మోములఱలో పదిగిచిన గాని
జిలు గుముసుంగులో జెంగల్వ రేకు
తొసపరిగా దోపియున్న కల్హార
కుసుమగంధంబులాగబ్బుగానొలయు
మృదుల గోరోచన మృగనాభి సంకు
మద విమిశ్రిత వక్త్రమలయజ తిలక
నవ ఘర్మకణముల నఖరాంకురముల
నివురుచు సాంజన నేత్రాంచలముల
సొలపున బోవుచు సోలి యంతంత
నిలుచుచు జనుదెంచి ...." 830-842.

వారు హరిశ్చంద్ర మహారాజును గాంచి సమీపించిరి. ఇందు వారి సౌందర్యమును అలంకారవైభవమును విలాసాదులును వర్ణింపబడినవి. వారు పట్టు రవికలు ధరించి ముత్యాల పేరులు తాల్చిరి, సగము తొల్చిన కావి జిలుగులలో ముఖములు ప్రకాశించుచుండ ధరించి కల్హార పుష్పముల సుగంధములు ఎక సక్కెము చేయుచుండగోరోచన మృగ నాభి మొదలగు సుగంధ ద్రవ్యముల దాల్చి యొయ్యారముగా తను నఖాంకురములచే స్వేద జలము మీటుకొనుచు నడచి వచ్చిరి. ఇట్టి వర్ణనములో నొత్తరము. సత్యసంధుడును ఏక పత్నీవ్రతుడునైన హరిశ్చంద్ర మహారాజు చిత్తము నలవరించుటకై యిట్టి అపురూప సృష్టి గావించినాడు విశ్వామిత్రుడు. ఈ సన్నివేశము రామాయణమునందు శూర్పణఖ రామలక్ష్మణులను సందర్శించిన సన్నివేశమును తలపించుచున్నది.[62]

62. ముందు వివరింపబడినది.

మాయా ముని వర్ణనము:- విశ్వామిత్రుడు దంతఘాతకుడను దానవుని ఒలిచి కార్యము జక్కపెట్టు మన వాడు మునివేషము ధరించినాడు. ఈ వర్ణనము నేటికిని ఇట్టి రూపములు ధరించి తిరుగు మాయ సన్యాసుల వేషమును తలపించు చున్నది. గౌరన కాలమున కూడ నిట్టి సంఘటనములున్నవనుట కిదియే ఉదాహరణము:-

"తలవడంకెడు వృద్ధ తాపస వేష
మలనడ ధరియించి యా మాయ లాడు
మెదిచి తెల్లని భూతి మేనిండ సలంది
పెద పెద రుద్రాక్ష పేరులు వేసి
వింతగా జడలెల్ల వ్రేలాడ విడచి
మునుకొని జపమాల పూస లెన్నుచును
నురునిష్ఠ నున్నట్టు లుండగా జూచి" 1663-1675

హరిశ్చంద్రుడు మునిని సమీపించెను. ఇందు ఆముని వేషధారణమే గాక వాని నటన కూడ చక్కగా వర్ణింపబడినది.

అతడు తలవడంకెడు వృద్ధతాపసవేషము ధరించినాడు. తెల్లని విభూతి మేనిండ నలముకొనినాడు, పెద్ద రుద్రాక్ష పేరులు వేసినాడు, జడలు వ్రేలాడ గట్టినాడు, దొంతి బుఱ్ఱలకాయ దొడలపై నునిచికొనినాడు, కనకమండలువును చెంగట పెట్టుకొనినాడు, దండంబును తరుపున జేర్చి కృష్ణాజినముపై పద్మాసనమున గూర్చుండినాడు. ఇది వాని వేష వర్ణనము. ఆ కారముతో వాని చేష్టలెట్టి అనుమానమును కలిగింపకుండుటకై కొనముక్కుమీద జూపులు నిలిపి జపమాల పూసలెన్నుచు నిష్ఠలో నున్నట్లు హరిశ్చంద్రుని రాకకై ఎదురు చూచుచుండెను. ఇది సహజవర్ణనము. అట్టి మునిని కవి మన కన్నుల యెదుట సాక్షాత్కరింప జేసినాడు.

బేతాళవృక్ష వర్ణనము:-

"ఆకులత ఱుచును నట్టి పెన్నెఱులఁ
జీకటి మేన నిల్చిన నల్పుగాగఁ
గురు దీర్ఘ శాఖాగ్రకోటరఫణుల
గరళ వహ్నులు కొఱకచ్చులు గాగ

నజలు జొంపముల వెల్వడు కీటమణులు
మెఱసి కన్నుల రాలు మిడుఁగుర్లు గాగ
నురు తరంబుగ వ్రేలు నూడలు వ్రేళ్ళ
విరియ బోసిన తల వెండ్రుకల్ గాఁగ
గులిశ దుస్సహఘూక హుంకృతి ధ్వనులు
పెలుచ హుమ్మని వెఱిపించుట గాగ
దుఱిమి మిన్నుల తుద దొక బిట్టె గసి
కొఱవి దయ్యము నెట్లుకొనియున్న కరణి
నున్న బేతాళ వటోర్వీరుహంబు
నన్నరేంద్రుడు గాంచి . . . . " 1897-1910

దానిని సమీపించినాడు. ఇందు కొఱవి దెయ్యమునకు ఆ బేతాళ వృక్షమునకు పోలిక చెప్పుచు కవి వర్ణించినాడు. అది అర్ధరాత్రము అందును గాఢాంధకారము అర్ధరాత్రమున భయమును కలిగించునది. కొఱవి దయ్యము మాత్రమే ! కావున ఈ వర్ణనము కడు సహజమై యొప్పినది.

బేతాళుని వర్ణనము

ఆట్టి భయంకర బేతాళ వృక్షము నందు నివసించు బేతాళుని వర్ణనము తగియున్నది:-

"భూత భయంకర స్ఫూర్తిమై బేర్చి
పొరిఁదారకలు మొలపూసలు గాగ
బెరిగి బ్రహ్మాండంబు భేదిల్ల నార్చి
భీకర ఢాకినీ ప్రేత బేతాళ
శాకినీ గణముల సంఖ్యముల్ గొలువఁ

ఈ విధముగా భయంకరుడైన రాక్షసుని ఆకారమునంతయు గౌరన యిందు వర్ణించినాడు. ఈ వర్ణనము ప్రబంధముల యందలి రాక్షసవర్ణనమును మించి అతిశయించినది. పురాణమునందలి[63] ఆకారములను గ్రహించి కవులిట్లు వర్ణించిరి. రాక్షసుడే ముందు భీకరుడు. అందును భీకర శాకినీ ఢాకినీ గణముల

63. ముందువర్ణింపబడును మనుచరిత్రలో ఇందీ వరాక్ష రాక్షసుని వర్ణనము పోలియున్నది.

సంఖ్యాకములు గొలువ నింక ఆతని రూపము గుణముల కంటె మించి మిక్కిలి భయంకరమై యొప్పవలెను. అట్టి భీకరాకారుడు తన పాదఘట్టములచే సమీప ప్రదేశంబు లల్లాడుచుండ వచ్చుచున్నాడని వర్ణించుట మరియింత సమంజసముగా నున్నది.

యుద్ధవర్ణనము:- అట్లు జయలుదేరిన యారాక్షసుడు అట్టహాసము చేయుచు కోపాగ్నికణములు కన్నులనుండి రాల వేడిమంటలు నోటినుండి వెడలు చుండ వాడి కోఱలు దీడి వడిన్నోడు గఱచుచు, ఘుమ్మని ఘనగిరి గుహలు మ్రోయుచుండ హుమ్మని మ్రోయుచు రాజుతో నిట్లు పలికినాడు:-

"ఓరి నాముందఱ నోడక నిలిచి
ధీరత జీవగ దెగదెంపు జేసి
రజ్జు లాడెదవు నాణాయిడి గలిగి
ముజ్జగంబులు బెల్లు మురియుచునుండు
దేవతలకు నైన దృష్టింపరాని
నావట మూలంబునకు వచ్చు టెట్లు ?
వచ్చి యిమ్మావి కావలి భూతములను
జెచ్చెర ముక్కుసెవులు సెక్కుట యెట్లు ?
చెక్కి యంతటఁబోక చేరి నా యెదుట
బెక్కులు ప్రేలి దర్పించుట యెట్లు ?
కడగి మహా మారి కడుపు బొట్టేలు
వడిఁజొచ్చినట్లు నావనము జొచ్చితిని

చచ్చితిగా" అని తన ప్రతాపమును చూపించుచు హరిశ్చంద్రుని కించ పరచుచు పలికినాడు. 1,999_2011

దేవతలకు కూడ కానరాని తన వృక్షమును కాంచుటయే గాక పెను భూతములు ముక్కులు సెక్కుటెట్లని ప్రశ్నించినాడు. అంతియేగాక మహామారి యని దెలియక పొట్టేలు వడిగా దాని కడుపున ప్రవేశించినట్లుగా నావన మధ్యము చేరుట చచ్చుట కొరకే యని పలికి యంతవరకు మాటలతో సమాధాన మిచ్చిన రాక్షసుడు ఇక కోపము పట్టజాలక తన చేతి శూలమును వడిగా త్రిప్పుచు హరిశ్చంద్రునిపై వేసెను. అంతట దానిని ద్రెవ్వనేయ వాఁడొక క్షణము పెకలించె సెను.

"వడిశూల మల్లార్చి వైచిన ద్రవ్వవేసె
వెండియు వా డొక్క వృక్షంబు (బెఱికి
చండాంశుకులుని వక్షంబు బిట్టడిచె
దాన గంపింపక తరువుతో గూడ
వాని కరంబు భూవరుడు ఖండించె
మిగుల నొచ్చియు వాఁడు విడివోని కడిమి
బెగడొంద బెడచేత బెనురాల రువ్వ
నివి యెల్ల జిద్రుపలై యివనిపై రాల
దివిరి ఖడ్గము కేలఁద్రిప్పుచు గదిసి
వడి జేర్చి నీల పర్వత శిఖరంబు
బుడమి ద్రొల్లంగ నేయు పురుహూతు లీల
భూతముల్ భయమంది పొరి బొరి బఱవ
బేతాళు తల ద్రెవ్వ వేసె భూనాథుడు"-2013-2026

రాక్షసుడు చెట్టు నూడబెరికి వేయ హరిశ్చంద్రుడు తరువుతోగూడ వాని హస్తమును ఖండించివేసెను. వాడు పెడచేత బెనురాల రువ్వ హరిశ్చంద్రుడు వాని శిరస్సు ఖండించి వేసెను. ఈ విధముగా నీ కావ్యమునందు యుద్ధ వర్ణనము ప్రవేశ పెట్టబడినది.

మహాగ్ని వర్ణనము:- ఎట్టి పన్నాగములు పన్నినను హరిశ్చంద్రుడు తప్పించుకొని పోవుచుండ చేయునది లేక విశ్వామిత్రుడు మహాగ్ని జ్వాలలను ప్రేరేపించి వాయువును తోడుగ పంపెను. అంతటనగ్ని పెనుగాలితో చెలరేగెను.

"ఉరవడి విసరు మహోగ్ర వాయువుల
గర గర నొరయు శాఖల కొకఁబాడమి
నెరయఁగాలిన చిఱునిప్పులు నెరసి
పొరి బొరి గారకు ద్రోవులు పొగిలి
కుఱుచ మంటలు జీబుకొని యున్నకసవు
చుఱ ఘుఱుమరంగ సురసుర పుట్టి
దరికొని పొదరిండ్లు దళముగా మండి

తరుపంక్తులకు నిక్కి దళములు మాడుగ
గమిరి పువ్వులు మ్రండగా జివ్వురనుచు
దిమిడికాయలు నేలఁజిట పాట రాల
నురుధూమతతుల దిట్టనీ చర లిడిన
పుడమియు దిశలు నభో మండలంబు
గప్పి మండుచు వచ్చు కార్చిచ్చు రాక
తప్పక వీక్షించి ధరిణీ వల్లభుడు -2128-2150

ఈ విధముగా గౌరన యిందు పెనుమంటలు ఆలజడిని వర్ణించెను. అందలి వృక్షములు కాలిపోయి నేలపై కూలుచుండ కాయలు కొమ్మలు ఆకులు చిటపట కాలుచుండెను. పాములు మంటలలో పడిమడియు చుండెను. పక్షితతులు బిట్టు వాపోవుచుండ నెగుర రెక్కలు కాలి నేల కూలుచుండెను. సింహశరభ శార్దూలాది మృగపతులు మంటలలో చిక్కుకొని మడియుచుండెను. వార్ధి బలములను కూడ చుంయని నింక గ్రోలు నట్లుగ మంటలు నలుదిశలు మిన్నింట హరిశ్చంద్రుడు చూచెనట. ఈ విధమైన మహోభీరాగ్ని వర్ణనము భయంకరముగ సాగినది.

గంగానదీ వర్ణనము:- ఇందు గంగానదిని స్త్రీతో పోల్చి సర్వత్రసామ్యము నాపాదించినాడు.

"అరుణార విందంబు లడుగులు గాఁగ
దరుల గ్రుమ్మరు వన దంతావళముల
యగు తర తుండంబు లురులు గాఁగ
సరస సైకత సీమ జఘనంబు గాఁగ
సురుచిరంబగు మేటిసుడి నాభి గాగ
వెను పొంద నెరసిన ఫేనంబు దెలుపు
దనరారుచున్న చందనచర్చ గాఁగఁ
గూలావనీరుహకుసుమపరాగ
జాలంబు చిత్ర వస్త్రంబుగా మెఱయ
జనలోక పావని జాహ్నవి గంగ
గను గొని——...గౌ. హ. ద్వి. ద్వి. భా. 19-40

హరిశ్చంద్రుడు హస్తములు మోగిచెను. ఇరువది యొకటి ద్విపద భాగములలో నీ వర్ణన మత్యద్భుతమై సాగినది. వేదాంతములయందు "గాగ" అను సనుప్రాసముతో నీ వర్ణన యొప్పెను. అరుణారవిందములే అడుగులుగాను, వనదంతావళముల ఉరుతర తొండంబులు ఊరులుగను, సైకతసీమలు జఘనము గను, మేటి సుడినాభిగాను, చిన్న తరగలు వళులుగను నాచు తేనూగారు గను, జక్కవలు పాలిండ్లుగాను, బిసములు సేతులుగను వెలిదమ్మి వదనార విందమ్ముగను, జంవేణి నెరవేణిగను, కుసుమ పరాగజాలములు చిత్ర వస్త్రములు గను, గంగానదియందు ఆరోపింపబడినవి. ఈ విధముగా నీవర్ణనము అంత్యాను ప్రాసాలంకారముతో అత్యద్భుతముగా సాగినది. ఇట్టి వర్ణనయందీతని కీతడే సాటియని చెప్పవచ్చును.

హరిశ్చంద్ర మహారాజు వర్ణనము:-

కాశీ ప్రజలు పురవీథులయందు భార్య నమ్ముటకై యేగు హరిశ్చంద్ర మహారాజును గాంచి యిట్లు తలపోసిరి:-

"రమణి నమ్ముటకునై రాజ మార్గమున
జనుదెంచు నప్పుడాజాను బాహులును
బెనుపొందు మూపులు బేనవక్షంబు
నురు తర స్కంధంబు నాఱపగు మేను
నరసుత సింహాసన స్థితం భంగి
నురుదార జెప్ప లల్లార్పక చూచి" ద్వి. భా. ద్వి. 304-310

ఆశ్చర్యపడుచుండిరి. ఇది పూర్వకావ్యముల నుండి గ్రహింపబడినది' దుష్యంతుని వర్ణనము నందును నాగానందమునందలి జీమూతవాహనుని వర్ణనము నందును నాయక లక్షణములను రాజచిహ్నములు నతిశయించు చుండును. అటులనే హరిశ్చంద్రుని అవయవ సౌభాగ్యము కాశీపురవాసుల నాశ్చర్యచకితులును జేసినది. వారిట్లు తలపోసిరి:-

ఈ చంద మీయంద మీరాజసంబు
నీ చూపు నీ యేపు నిట్టి తేజంబు

నీ పెంపు నీ సొంపు నీ ప్రతాపంబు
నీ ప్రోడి మీవాడి మీ భుజబలము
నెందు నెవ్వరియందు నెన్నఁడుఁ గాన
మిందుకళా ధరుండితఁడగు నేని
నంది వాహనము సినాకంబు నేది ?
కుఱు పద్మ నిప్పక మాడ్కి నున్నాఁడు
పరగ నీ విభుపద పంక్తి జాడలను
పరికింపు డివె సార్వభౌమ చిహ్నములు" 311-335

హరిశ్చంద్ర చక్రవర్తి పద చిహ్నములచేత సార్వభౌముడని గుర్తించిన కాశీప్రజలు వారి రూప రేఖావిలాసములను పరికించి శివుడని తలచిరి. కాని శివుడు నందివాహనుఁడగుటచేతను పినాకధారణమును కరితోటసను ఫణి కంకణములును గలవాడగుటచేత నీతని కడనివి లేకుండటచేతను నీతడు కాడని తలచిరి. గౌరన శివభక్తుడు శివుని రూపము తలచినను నీతడు పరమత సహనము గలవాడగుటచే హరిశ్చంద్రుని విష్ణువుతో గూడ పోల్చినాడు. గరుడుడు వాహనముగ లేకుండుట చేతను శంఖ చక్రాదులు లేకుండటచే తమ ప్రజలేతనిని కరిరాజు వరదుడు కాడనుకొనిరి. తదుపరి ఇంద్రుడేమోయని తలచిరి. కాని తెల్ల యేనుగును వేయి కన్నులును లేకుండుటచే నీతడు పురుహూతుడును కాడను కొనిరి. ఈ విధముగా వాని రూపరేఖలుచూచినంతనే జనులు అతడాక మహానుభావుడని గ్రహించుటయే గాక పదపంక్తి జాడలచే నీతడు చక్రవర్తి యగునని కూడా గ్రహింప గలిగిరి. ఇది నాగానందము నందలి మలయ పర్వత సమీపమున జీమూతవాహనుని దారి పద్దులు పరికించిన తపస్వి యతడు చక్రవర్తి యగునని యూహించుటను [64]

---

64 నాగానందము - తెలుగు అనువాదము - ప్రథమాంకము. పుట 24-25.
తాపసుడు:- అన్నా? దూళి గదిరిని యీ నేలను స్పష్టముగా నున్న యడుగుల జాడ యెవ్వరిది ? చక్రవర్తి చిహ్నములు గానవచ్చుచున్నవి.
"పాటు పాకెందల పొగ శీర్షముపయిన్ భూమధ్య మందూర్ణయన్
శ్రీ వేమూరి దివాకర అనువాదం 1954
(ప్రభాకర శాస్త్రిగారు - వెంకటావధానిగారు)

తలపోయుచున్నది తన రూపురేఖావిలాసములచే నాతడు శివుడుగాని విష్ణువుగాని యగునేమోయని తలచినను కాలిగుర్తులచే నాతడు తప్పక చక్రవర్తియేనని జనులు గుర్తించినట్లు వర్ణించుట గౌరహస్యని లోకజ్ఞతను నిశితదృష్టిని వెల్లడి చేయుచున్నది.

చంద్రమతి వర్ణన: అట్టి మహారాజు వెంట నేగు మానినీమణిని ప్రజలు చూచిరి. లోకజ్ఞతగల కాశీ ప్రజలు ఆమె ఔన్నత్యమును అందమును ఇట్టే పోల్చుకొనిరి.

"మరి చూడమ్మ ఈ మానినీ మణిని
చెరవచ్చు నద్దంబుఁదెగడెడు మోము
జాతి నీలపు రంగు జడుపించు కురులు
లేత చందురు బిసాలించు నెన్నుదురు
మదచకోరములతో మలయు నేత్రములు
శరముగా దిది గతి సవరించు చిలుక
చిలుకగా దిది వికసించు చెంగల్వ
గలువ గా దిది చంద్రకళ వంటి చెలువ
చెలువ యీగతి విలసిల్ల గా వలయు
వలయు గొంతల కిటువలెఁ బుట్టుగలుగు – 337-338.

ఈ విధముగా ముప్పది యొకటి పాదములలో చంద్రమతీదేవి వర్ణన జరిగినది. ఇందు చంద్రమతి రూపురేఖా విలాస విభ్రమాదులు అత్యద్భుతము వర్ణింపబడి సహజ సుందరములై యొప్పినవి. మాతంగ కన్యల వర్ణనము విలాస విభ్రమ సంగీతాదులకు ప్రాధాన్య మిచ్చును సాగ నీ మానినీమణి వర్ణనము పాతివ్రత్య మహిమకును నామె సహజ సౌందర్యమునకు నామె సౌకుమార్యము నకును ప్రాధాన్యమిచ్చుచు సాగెను. ఈ వర్ణన యందు అత్యద్భుతముగా నుప మింపబడిన యంశములలో కొన్ని పేర్కొనదగియున్నవి

"జాతి నీలపు రంగునే జడిపించు కురలట అనగా జాతి నీలపురంగు నతిశయింపజేయు నీలపురంగు ఆమె కురులకు కలదు. అటులనే ఈమె రూపము ఉపమానము కంటెను ఆధిక్యముగా తీర్చిదిద్దబడినది.

"కొదమ లేళ్ళకు సిగ్గు గొలిపెడి చూపు"

అనిగా నామె కొనమ లేళ్ళ కన్నులను జయించిన కన్నులు కలది అని భావము అటులనే "విరులవిండ్లకు నమ్మ వేసి గొనులు" అని వర్ణించుటలో కూడవిశేషము కన్పట్టుచున్నది.

"పులకుండ మొలికెడు బొమ్మంచు మోవి"

"కంతు సంకుకు బొమ్మ గట్టిన గళము"

"నన టి కంబముల గయ్యాళించు తొడలు"

ఇందు బొమ్మంచు మోవి "అనగా "ఎఱ్ఱని పెదవి" అని చెప్పుట బొమ్మంచు మోవి అని గౌరన నూతన ప్రయోగమా గావించినాడు. గళమును శంఖముతో పోల్చుట సహజము. అందును. చంద్రమతి అతిలోక సౌందర్యవతి యగుటచే నామె గళమును కంతుని సంకుతో పోల్చుట విశేషముకాని గౌరన "కంతు సంకుకు బొమ్మగట్టిన గళమనగా తిరస్కరించిన గళమని చంద్రమతిది [65] ఇట్టి ప్రయోగమపురూపమైనది. ఇటులనే అనటి కంబము లామె తొడలను పోల్చుటకు తగవని కాబోలు' అనటి కంబములు గయ్యాళించు తొడలు అని పేర్కొని నాడు. [66]. అనగా నవి అనటి కంబములను తిరస్కరించినవని అర్థము. ఈ విధముగా నీ కవి వినలేని పదజాలముతో అంత్యానుప్రాసములతో నీ వర్ణన సాగింది నూతన పదనిస్పృష్టి గావించినాడు.

కాలకౌశికు డనఁగాఁ బేరువడసి
కాతీనఁజనుచు శీఘ్రముగ నింటింట
బాయక పంచాంగ పఠనంబు సేసి----" 469-491

---

65 ఈ ప్రయోగమపురూపమైనది, సాధారణముగా చక్కని కంఠమును శంఖముతో పోల్చుట పరిపాటి. కాని చంద్రమతి గళము మన్మథుని శంఖమునకే బొమ్మకట్టినదట. అనగా తిరస్కరించినదని భావము.

పి. యశోదారెడ్డి గౌ. హ. పీఠిక, సాహిత అకాడమి ప్రచురణము

66 ఇది క్రమవచక రూపకము. దీనిపై స్వేచ్ఛగా ఇంచుగ్రహిగనము చేర్చి విశేషణత్యము సిద్ధింపజేసి పై యర్థము పొందుపడునట్లుగా మార్చినాడు.

గౌ. హ. పీఠిక. పి. యశోదారెడ్డి, సాహిత్య ఎకాడమి ప్రచురణము

ఈ విధముగా కాలకౌశికుని గుణగణములు వర్ణింపబడినవి. అతడు వృద్ధ వ్యాపారస్తుడై కడు నీచముగ ప్రవర్తించువాడని వర్ణింపబడినాడు. అనగా గౌరన తన కాలమునాటి వడ్డీ బ్రతుకు నెడ తనకుగల యభిప్రాయము నిందు వెల్లడించినాడు. తదుపరి కాలకౌశికుని రూపు రేఖలు వర్ణించబడినవి:-

"యాయవారములెత్తి యతి దైన్యవృత్తి
నడిగిన ధాన్యంబు లవి వేఱువేఱ
ముడిచినబట్టలు మూపుపై వ్రేలఁ
దోలు నస్థులు జిక్కి తూగాడు మేన
పేలు రాలెడు సిగ పెడతల గణితి
పిల్లి కన్నులు గుఱుపేచు మీసములు

....

ముడివడ రాజు మోమును గలతన్ను
నదె వచ్చెనడ పీను గనుచు నంతంతఁ
గదియుచు మై పాసుకంపున కెడసి
తొలగుచు బురజనుల్ తుప్పన నుమియ"

బడలుదేరి కాలకౌశికుడు వచ్చుచుండెను. అతడు యాయవారములెత్తి యతి దైన్యవృత్తి నడిగి తెచ్చుకొనిన ధాన్యములను వేఱువేఱుగా ముడివేసికొనిన వస్త్రము మూపుపై వ్రేలాడదీసినాడు. తోలు నస్థులలో చిక్కి తూగాడు చున్న మేనుతో పే రాలు సిగతో, పెడతలయందు కణితితో పిల్లికన్నులు కుఱుపి మీసములతో నల్లి గడ్డముతో అత్యుగ్ర దృష్టితో నుండినాడు. బ్రాహ్మణ చిహ్నముగా పట్టెవర్దనములు తీర్చి వ్రేళ్ళనుంచిన దర్భలతో నుదిటిపై బొరుసుతో, బిరిగిన నోరుతో, వెలికురికిన పండ్లతో కావిరంగు దోవతితో, చేతిలో పంచాంగముతో కరతిత్తి పత్రాల సంచితో బిరిగిన బాడుగుతో, నుసిరాలు కోలతోనా కాలకౌశికుడు జుగుప్సాకారుడై యుండి నడచుచుండ జనులందరు "నదె" వచ్చె నడపీనుగనుచు నిందించుచు నాతని శరీరపు కంపునకు తొలగి దూరము చను చుండిరట. అట్టి యేహ్యరూపముగల యాతడు చంద్రమతికి యజమానుడు కావలసియుండుటచే నామె పడుకష్టము నిందు సూచించినాడు.

పై వర్ణనమునందు కాలకౌశికున కెట్టి నీచాతినీచమైన భావములున్నవో కవి వర్ణించినాడు. ఇంతకంటె మానవునకు నీచపు పనులుండక పోవచ్చును. మానవులు రోదించుట వానిని ప్రీతి. శవములు వెనాసిన సంపాదన వానికిష్టము బొమ్మరాకాసి భోజనములు వానికితృప్తినిచ్చును. శుష్కరోదనము వానిచెవులకు సుఖమునిచ్చును. ఇట్టి భయంకర వర్తనుడైన కాలకౌశికునకు హరిశ్చంద్రుడు తన భార్యను బేరము పెట్టుట కంటబడినది.

"వెదకబోయిన తీగ విస్మయం బొదవఁ
బదములఁ దగిలె నా భాగ్యంబు కతన

అని సంతసించినాడు. సత్యహరిశ్చంద్రుడు తన చేతచిక్కినట్లు తలపోసినాడు. కౌశికుని బాధలకు తట్టుకొనిన సత్యసంధుడు తనధాటికాగలేక పోవునని భావించి

"బెదరించి వీరల భేద మొందించి
యుదరి పోదోలుదు నుర్వీశు నొండె
మనసులో దయపుట్ట మాటలు వన్ని
పసివడ బోధించి భావంబు గాంచి
యింతినమ్మక యుండ నిపుడె మాన్పింతు
నంతట మితి దప్పఁ నడఁగు సత్యంబు 539-544

వారలను తప్పక జయింతునని తలపోసి మూగిన ప్రజలను కొలచే ముత్తివారిని పారద్రోలుచు హరిశ్చంద్రునియెదుటనిలిచెను. తదుపరిహరిశ్చంద్రు నకు గీతోపదేశమువలె మంత్రపఠనము గావించి, కపటోపాయముచే సిగ్గుమాలి ధనము సంపాదించు నుపాయము బోధించినాడు.

"తన ధంబు దప్పక ధనికుల యొద్ద
కనువు నంజని వారి కనురాగ మొదవ
రిత్త మ్రొక్కులు మ్రొక్కి ప్రియములు పలికి
నెత్తి జేతులు పెట్టి నిక్కముల్ నొడివి
తెరలఁదియ్యని పండ్ల తీపుల మరపి

....

నెమ్మది దానుంట నేర్పది గాక
నిమ్మల నీరు నిల్లాలి నమ్మి
దీనతమై దలదెగి పడియప్పు
పూని దీర్చెద నంట బుద్ధి లోపంబె
పెట్టలేనని తొట్టుపెట్టి బొంకినను
గట్టవచ్చునె నన్ను గౌశిక మునికి"

ఈ విధముగ డబ్బు వడ్డీలకిచ్చి సంపాదించు విధమును అప్పుల నెగవేయు వెధమును కాలకౌశికుడిందు హరిశ్చంద్రుని కుపదేశించినాడు. మొత్తము వర్ణన యేబది ద్విపద పాదములకు మించి సాగినది. ఇందనేకములగు సామెతులను జాతీయములను దొర్లినవి. నాటి సాంఘిక పరిస్థితియేగాక యట్టి బ్రాహ్మణుల యనాచారములను అత్యాచారములను కూడ గౌరన యెత్తి చూపించినాడు.

కలహకంఠి వర్ణనము:— చంద్రమతి కాలకౌశికునితో దాసిగా తనయింట కాలిడినప్పుడు కలహకంఠి దానిని చూచిన తెరగింపు వర్ణితము.

"చిత్తంబు బల్లనఁ జడిముడిఁబడుచు
మెదక పట్టిన తలంపెడ గండమాల
నుదటి పీఁదటి నుడి నులిగొన్న బొమలు
బుఱ్ఱముక్కును లొట్ట పోయిన గన్ను
వెఱ్ఱి చూపును దెగి వ్రేలాడు చెవులు
మిడిపండ్లు చెక్కిలి మీది పుల్పిరియు
బడివేఁలు చన్నులు, బడబాకి నోరు
రోటుపోయిన చెయ్యి, తొమ్మి కంపరిను
వాటు గాలును బోదు వలెనున్న నడుము
బద్దపిక్కలునంట బలసిన లొడలు
మొద్దు పాదంబులు ముడిగిన వ్రేళ్ళు
గఱుకు సల్లన మేను గలిగి దయ్యంబు
మరిపింప దాగు మచ్చమల్లి చందమున
గనుగాన రోఁతైన కాలకౌశికుని
వనిత 1080-1093

చంద్రమతి జడిసినది. ఇంతకంటె రోతపుట్టించు వనిత మరెచ్చటను లేకపోవచ్చును. రూపురేఖావిలాసములే గాక ఈమె గుణగణములు సహితము కాలకౌశికునకు తగియున్నవి.

తదుపరి కాలకౌశిక దంపతుల కలహము వర్ణింపబడినది. 1120-1132 అతడు కరతిత్తినిగాని భార్యను వేయునది తిరిగి యాతనిని మోదెను. దానిని తలపట్టి వంచిన విప్రుని గడ్డము పట్టి ఊపివేసినదా వెలది. సుఖములతో నా ద్విజుడు వ్రేయ్యనిది తిరిగి యాతని ముక్కుగఱచెను. ఈ విధముగా కలహకంఠి తన నామము సార్ధకము చేసికొనుచు భర్తతో సమానముగా పోరాడినట్లు వర్ణింపబడినది.

వీరబాహు వర్ణనము:-

"కుఱు వెంట్రుకల కొరకొప్పిడి కాని
యఱవుడు తల నిట్టునట్టును జుట్టి
ద్రాగిన రోజముత్తాగానియిన్ని
లొగుల సల్లనల్లన నృపుగదిసి
యోరువ రాక బిట్టోకిలం తాదువ
నోరు మధ్యము కంపు నూల్కొని పల్కె 1334-1400

ఈ వర్ణనము కడు సహజమై చండాలునకు నాటకమునందువలె వాని యాకారాది వర్ణనముచే నీ కవి వానిని మనకన్నుల యెదుట ప్రత్యక్షము గావించినాడు. చింపుల కావిగుడ్డచే జుట్టను ప్రక్కకి త్రిప్పి కట్టుకొని తెల్లన ఎముకనొకటి దానియందు నిలుపుకొనెను. కత్తిని నడుమునకు గట్టి కడుమెల పిలికను నడుమునకు గాసెగాబిగించి యెడమచేత పశుమాంస మేర్చిన గుదియను, కుడిచేత నినుప యుంగరముల గుదియను పట్టుకొని సగముద్రావిన కల్లుకుండ చంకనిడుకొని దూలిపోవుచు హరిశ్చంద్రునే సమీపించినాడు. కాలకౌశిక వర్ణన మట్లుండ వీరబాహుని వర్ణన మిట్లు వన్నెకెక్కినది.

శ్మశానవర్ణనము: అట్టి వికృతాకారుడు నివసించు శ్మశాన వర్ణన మిక వినరానిది. ముందుగ వాని గృహమిట్లు వర్ణింపబడినది:-

పడియున్న ముడుసులు పసరంపుఁ బలలు
బడి క్రివ్వేయగ నెండ బఱచిన తోళ్ళ
గఱచి కుక్కలు పీకగా బెనుకొమ్ము
లొఱగదీసిన రీతినున్న డొక్కలును
వఱదలై నెత్తురు వడియు కుత్తుకల
తఱిగిన గోవులు తఱుచైన పచ్చి
మురియలు సెదరిన మురికి నంజుళ్లు
సఱచుకాకులుఁ గల యామూలవాట
వడిఁజొచ్చి ప్రేవులు వాటికేతర
నడరు దుర్గంధంబు కఱు మాత్రమైన

శంకింపక చండాలుని యింటి కేగినాడు. హరిశ్చంద్రుడు. చండాలుని గృహము వేరుగ వర్ణింపనవసరములేదు. పేనుగ పెంటలతో నెత్తుటి కాల్వలతో మూగిన యీగలతో వాసనగొట్టు తోళ్లతో, ఎముకలతో రోతను కల్గించుచుండెను. అచ్చట హరిశ్చంద్రుడు కొంచెమైనను కేవగించుకొనక నివసించుచుండెను. ఈ సమయ- తదుపరి శ్మశాన వర్ణనము గావింపబడినది.

శ్మశాన వర్ణనము:- హరిశ్చంద్రుడు యజమాని యాజ్ఞానుసారము వీరదాసు నామాంకితుడై చేతిలో గుదియపట్టి శ్మశానమున ప్రవేశించినాడు. అతడు గాంచిన దృశ్యములు సామాన్యునకు జుగుప్స పుట్టించును. కాని ధీరోదాత్తుడు సత్యవ్రత పరాయణుడును నైన యాతని నవి కదలించ జాలక పోయినవి.

ఆత్తడిఁగముఱు కం పడరి దిక్కులను
మొత్తమై నిగుడు క్రాంబాగలు నంతంత
మండు నొల్కులుఁబేరి మానవ మాంస
ఖండంబు లొండొంక గసికిల గ్రుచ్చి
కమ్మగా గాల్చి చంకట బెట్టి మెసగి
నెమ్మది నృత్యంబు నెఱపు భూతములు
సగముగాలుచునున్న శవములఁబట్టి
తిరిగి గుంపులుగూడి తిను పిశాచములు
నెడనెడ జొక్కలు నిడిన బాలకుల

వెడలించి భక్షికను పేలాళ తతులఁ
దలకాయలకు మూఁగి తన తమ యనుచు
గలహించు ఢాకినీ గణములు..... ......" 1919-1630

ఇందు మొదట పిశాచతతులు శ్మశానమును చేరి చేయు ఆగడములు వర్ణింపబడినవి. సగము కాలుచున్న శవములను చంకబో నిడకొని మెసగుచు నృత్యము సలుపు భూతములతోడను గుంపులుగా భుజించు పిశాచములతోడను బాలకుల తలలు నావి నావి యని కలహించువాని తోడను నానేల భీతిగొల్పు చుండెను. అంతియేగాక అందు:-

"వడి వధ్యశిలలపై వడిసి యందంద
నుడువులై పేరిన మనుజ రక్తములు
బురియలి నట్రమింగి పులిత్రెపులదర
నఱగక పొరలాడి యఱచు రక్కసులు
సరిగూడి ఋగ్యజుస్సామ వేదములు
పరగ గుణించెడు బ్రహ్మరాక్షసులు
గ్రందుగా గలిగి వెక్కసమును నెఱపు
నందకుండ యొదవిందు నా రుద్రభూమి" 1631-1950

అందు హరిశ్చంద్ర మహారాజు ప్రవేశించెను. అది వెక్కసమును వెఱపును కలిగించుచుండెను. వధ్యశిల కూడ శ్మశానమునందే యుండినది. ఏందరో నరులకు కుత్తుకలను కత్తరాచుటంజేసి అచట రక్తము పారుటయే గాక పేరుకొని యుకడెను. జంబుకములయు తోడేళ్ళయు నందడి కూడనుండెను. ఇక పిశాచ గుణముల ఆగడములు వర్ణింపరానివి. అట్టి జుగుప్సాకరమైనదా శ్మశానము. గౌరన సహజ సిద్ధముగ నీవర్ణన గావించినాడు.

ఇంతియే గాక నీ కావ్యమునందలి సూర్యాస్తమయ సూర్యోదయ చంద్రోదయాది వర్ణనములు ప్రసిద్ధములై పేర్కొన దగినవి:-

అస్తమయ వర్ణనము:-

"భవచండ తాండవ భ్రమణ వేగమున
దివినుండి పడిన యందియనఁబోలి
కిరణ జాలంబుల కెంపు సొంపెసగ

నరుణ బింబము పశ్చిమాంబుధి గ్రుంకె." ప్ర. భా. 437-440

హరిశ్చంద్రుడు కొలువు చాలించెను. అంతట సూర్యాస్తమయమైనది. ఉపయోత్ప్రేక్షాలంకారములు పొందుపరుప బడినవి. శివుని సాయంసంధ్యా తాండవ భ్రమణ వేగమున దివినుండి పడిన యందియ యేమో యనునట్లు సూర్య బింబము పడుమటి సంద్రమున మునిగినది. ఇది మహోత్కృష్టమైన భావన.

చంద్రోదయము:- సూర్యుడస్తమించిన తరి నక్షత్రము లాతశముచె తలయెత్తినవి. సురరాజూదేవి ధరియించు కర్పూర తటాంక మనునట్లుగ చంద్రుడుదయించెను. ఇందు ఉత్ప్రేక్షాలంకారము నిబంధింప బడుటయేగాక అతిశయోక్తి కూడ కలదు. మన్మథుడైన మాయదొంగ జనులపై మంత్రింన చల్లినయట్టి మహా భస్మము వలె విరహదాయకమై తళ్కు వెన్నెలలు వ్యాపించి నట. 441-450. ఇట్లు సూర్యోదయ వర్ణనము ముగిసిన పిదప పదంపడి సూర్యోదయ వర్ణనము గావింపబడినది:-

"పదపడియుండు రాజుపై దిననాథుఁ
డదె వచ్చెనని చెప్ప నరుదెంచురీతి
వేగు వాఁడును బోలె వేగురు జుక్క
బాగుగా బొడిచిన బలవల నేగి
దఱుచు మెఱుగంగుఱు తళతళ మనగ
నెడి తూర్పుకొండపై నిలిచె నాదిత్యుఁడు 451-460

ఈ విధముగ మరల సూర్యోదయ వర్ణనము గావింపబడెను. ఇంతియే గాక మరల హరిశ్చంద్రుడు అరణ్యమున సంచరించు నపుడు కూడ సూర్యోదయ సూర్యాస్తమయ వర్ణనములు జరుపబడినవి. ఇట్లు కావ్యమున వర్ణింపబడక ప్రవేశపెట్టబడిన పాత్రగాని వస్తువుగాని దృశ్యముగాని సంభాషణముగాని లేదనియే చెప్పవచ్చును. అన్నియు సహజములై కృత్రిమాలంకారములతో నిండక యదార్థమాను తెలుపుచు తేట తెలుగు భాషలో వర్ణింపబడి సాధారణ వ్యక్తికికూడ అందుబాటులో నుండుట గౌరన వర్ణనలలో ప్రత్యేకత. ఈతని వర్ణన ఒక్కొక్కప్పుడు ఆవేశపూరితమై వేరొకప్పుడు తెలుగు నుడికారమునకు వన్నెలు తెచ్చునదియై శివకవులలో అగ్రగణ్యుడైన పాల్కురికి సోమనను తలపింప జేయుచున్నాడు.

పాత్రచిత్రణా వైభవము

హరిశ్చంద్రుడు:- గౌరన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కావ్యమునందు మార్కండేయాది పురాణములయందు కానరాని నూతన పాత్రలను సృజించుటయే గాక హరిశ్చంద్రాదుల పాత్రలను కూడ తీర్చిదిద్దినాడు. ధీరోదాత్తుడైన హరిశ్చంద్రుని యందు సమస్త గుణములను వర్ణించి గౌరన యాతనిని ఆదర్శ పాత్రునిగచేసెను. మార్కండేయపురాణ, దేవీభాగవతముల యందలి హరిశ్చంద్రుడే కారణమును లేకయే వేటకై అరణ్యమున కేగినట్లు చెప్పబడియుండ గౌరన హరిశ్చంద్రుడు తన ప్రజలను క్రూరమృగముల బారి నుండి కాపాడుటకే వేట కేగెను. ఇట్లు చెప్పుట ప్రజారక్షణయే తన నాయకుని లోని ప్రధానగుణమునుట హరిశ్చంద్రుని వేటవర్ణనము నందును బేతాళాది సంహార వర్ణనమునందును ధీరోదాత్తనాయకుని పరాక్రమాది గుణములు నిరూపితములు.

"మునుపున శింజిని మ్రోయించి విభుడు
పిడుగుల కంటెను బెడిదంబులైన
వెడద వాతుల గల్గు వివిధ బాణముల
బొలుగుల గన్నులు మిఱుమిట్లు గొనగ
గడి గడి గఱవ నొక్కట వేయుటయును"

ఇట్లాతడు శింజిని మ్రోయించి బాణంబులు వేయ పేరుండ శరభ సింహ శార్దూల మాతంగ మహిషాది మృగంబులు తెగి ముక్కలుగ విరిగి చెదురుచుండ నాతడు వేటాడినట్లు వర్ణింపబడినది.

అటులనే అరణ్యమున మఱ్ఱి క్రింద అర్ధరాత్రమున హరిశ్చంద్రుడు భార్యాపుత్రులను నక్షత్రకుని శయనింపజేశి తాను వారికి కాపుండుట నిట్లు తెలిపినాడు.

భూమీశ్వరుండు తెంపున గాసె బిగిన
యురుతర భుజవిక్రమోన్నతి మెఱయ
గరవాలహస్తుడై కాపుండె నంత"

అట్లాతడు కాపుండుటయేగాక మహా భీకరాకారములతో పెల్లుబికి వచ్చిన బహుపిశాతతులను నేల కూల్చుటయేగాక బేతాళపతిని కడు సాహసముతో యుద్ధముచేసి చంపినట్లు వర్ణించినాడు. ఈ వర్ణనలయందు నాయకుని ధైర్య సాహస, పరాక్రమాది గుణములన్నియు ప్రకటితములైనవి.

కావ్యారంభమునందు చేసిన నగర వర్ణనము వలన నీతిని పరిపాలనా పాటకము చెప్పకయే తెలియుచున్నది. ఆ నగరము ధరణీ దేవికి ముఖదర్పణమై శత్రురాజుల కసాధ్యమై యొప్పుచు పుష్పవన శోభితమై బహువిధ దేవతా ప్రాసాదములతో. సద్బ్రాహ్మణులతో నిండియుండెను. అట్టి నగర పాలకుడైన రాజు దేవతాకోటికికూడ నచెలరువు గొలుపుచు నశ్వమేధాది యాగము లొనర్చి యేడు దీవులందు విజయ స్తంభములు నాటెనని గౌరన చెప్పినాడు.

ఇంద్రసభలో వసిష్ఠునిచే నితని గుణగణములను కవి కీర్తించజేసెను.

"వినుము సురేంద్ర యీ విశ్వంబునందు
వినుతి కెక్కిన మహా విక్రమోన్నతుడు
తనరు షోడశ మహాదాన వినోది
వినయ భూషణుడు వివేక సంపన్ను
డతుల సత్కీర్తి మహాభాగ్యశాలి
వితత ధనుర్వేద విద్యాధికుండు
కరుణాపయోనిధి గాంభీర్య ఘనుడు
నిరుపమ విజ్ఞాన విధ భానువంక
శరధిచంద్రుడు హరిశ్చంద్రుడన్ రాజు"

అని అతని గుణగణములను పొగిడినాడు. ఇందు పేర్కొనిన అంశములన్నియు పూర్వకావ్యములయందు కానరాని అంశములే. అతడు షట్చక్రవర్తులలో నొక్కడేగాక మొదట పేర్కొనదగినవాడు. కాశీ నగర వాసులచే నీతని రూపరేఖా విలాసాదులను కవి వర్ణింప చేసినాడు.

"రమణి నమ్ముటకునై రాజమార్గమున
జనుదెంచు నప్పుడాజాను బాహువులును
బెనుపొందు మూపులు బీన వక్షంబు

నురుతర స్కందము నొఱపగు మేను
నరుదార రెప్పలల్లార్పక జూచి"

అని కాశీ పురవాసు లాతనిని చిత్రముగ చూచుటయేగాక తమతో తామాతడు సర్వ దేవతలను మించి ప్రకాశించుచున్న వాడని చెప్పుకొనిరి.

అందు వారు సందేహపడుచు కుతూహలముతో చూచుచు శివ విష్ణువు రూపాదులతో పోల్చుచు మరుగుపడిన నిప్పుకవలె నున్నాడని గౌరవ వర్ణించెను. నాయకుడగు హరిశ్చంద్రుడు తాను కట్టుగుడ్డలతో భార్యాపుత్రుల వెంట నిడుకొని అరణ్యమున కేగునపుడు నగర వాసులందరు దుఃఖముతో నాతని వెంటనంటి వచ్చుచుండ నతడు వారినెంతో కూర్మితో వెనుకకు మరలింప జేసినాడు. మార్కండేయాది పురాణములయందు హరిశ్చంద్రుని భార్య విషయ మెచటను ప్రస్తావింపబడకపోగా గౌరన తన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము నందు కథానాయకిగా నామె పాత్రను తీర్చిదిద్దినాడు. హరిశ్చంద్రు డామెను వెంట నిడుకొనియే వేటకేగెను. అచ్చట నామె తొడలపై తన తల నిడుకొని విశ్రమించినాడు, తాను పడు కష్టములను మరచి అరణ్యమున నామెను చూచి పరితపించినాడు, తానమ్ముడుపోవుటకు కూడ సిద్ధపడెను. కాని యామె నమ్ముటకు నిచ్చగింపలేదు. ఆమెపై గల యతని ప్రేమానురాగములు వెలలేనివి. అతడు పెక్కుపట్టుల నామె హితమును పాటించి గౌరవించినాడు. ఇట్టి హరిశ్చంద్రునకు బ్రాహ్మణుల యెడను, గురువుల యెడను గల భక్తి గౌరవములపారమైనవి. దానిని బట్టియే విశ్వామిత్రుడట్టి చర్యకుపక్రమించి నాడు. వెలలేని ధన రాసులను కోరినాడు. విశ్వామిత్రుని స్వభావము తెలిసిన వాడైన హరిశ్చంద్రు డాతనిని మిక్కిలి గౌరవించి ధనమొసంగెను. నక్షత్రకుడంత క్రూరముగా ప్రవర్తించినను పల్లెత్తు మాటయిన అనక ఆతని సేవలొనర్చి తన యోర్మిని ప్రదర్శించినాడు. అంతియేగాక ఇతడు కడు సమ్మదముతో చండాలున కమ్ముడుపోయి కౌశికుని ఋణమును సర్వమును తీర్చి నక్షత్రకు నాజ్ఞకు చండాలుని వెంటనేగి దేవతల మనంబులు సైతము చూర గొన్న మహాపురుషుడు మేటి హరిశ్చంద్రుడు. ఈతనిని మెచ్చిన దేవత లీతనికి ఆకలి దప్పులు లేని దివ్య వరము లొసగిరి.

"దివి నుండి కనుగొని దివిజులు మెచ్చి
యవనీతలేశున కాకలి దప్పు
లొదవ కుండగ వరం బొసగి రా వేళ"

అనుచు గౌరవ తన హరిశ్చంద్రుని పాత్రను పోషించినాడు. చండాలుని గృహమున సూర్యవంశ చక్రవర్తి కెట్టి అపచారము జరుగకుండ కాపాడినాడు. గౌరన హరిశ్చంద్రునిలో నేకపత్నీవ్రతానిరూఢిని నిరూపించుటకే మాతంగ కన్య సృష్టియు అతని వీరత్వ ధీరత్వమును నిరూపించుటకే బేతాళాది పాత్రల సృష్టియు తగిన విధముగా జరిగినది. రాజ్యమునైన వదలుకొనెను గాని చండాల కన్యలను చేపట్టనని హరిశ్చంద్రుని శపథముగుటచేతనే విశ్వామిత్రు డాతని రాజ్యమును గ్రహించుటకు వీలు చిక్కినది. అతని కులాభిమానమును కాపాడుటకే యంతమందు మరల చండాలు నింటికేగుచున్న హరిశ్చంద్రునకు దేవతలు వరము లొసగినట్లు గౌరన చెప్పెను. ధీరోదాత్తుడైన హరిశ్చంద్రునిలో సేవాధర్మ నిర్వహణ విధి యమితముగా నిరూపితమైనది.

కొడుకు శవమును భుజమున నిడుకొని శ్మశానమునకేతెంచిన చంద్రమతిని గళమున గల మంగళసూత్రమును శవదహన సుంకముగా నొసగుమని యాతడడుగ నప్పుడామె భర్తను గుర్తించినది. కాని అంతకు ముందే యామె చరితమును వినిన హరిశ్చంద్రుడు ధీరోధాత్తుడు గావున "ఈ తరుణి నా పత్ని యగు" నని నన మనమున చింతించినను సేవాధర్మము విడవక:-

"గట్టిగా నెఱుగ కీగతి దలం పేల
పుట్టె? విశ్వేశ నా బుద్ధిలో ననుచు"

తన తలపును మరల్చుకొనినాడు. అందులకే మనమామె యందున్నను సుంకము నడిగినాడు. అంతియేగాక అంతమందు వారు తన భార్యాపుత్రులని తెలిసినను పొంగివచ్చు దుఃఖము మనసునందే నిలిపికొని వీరబాహుని ఆజ్ఞానుసారముగ నామె తల ఖండించుటకు సిద్ధపడినాడు. మార్కండేయ పురాణమునందు తమ కుమారుని చితిపై నిడి చంద్రమతీ హరిశ్చంద్రులు చితిలోపడి మరణించుటకు సిద్ధపడిరి. ఇక దేవీభాగవతమునందు చంద్రమతి శిరస్సును ఖండించుటకు సిద్ధ పడిన హరిశ్చంద్రుడు విరక్తి చెంది మార్కండేయ పురాణమునందు వలెనే

భార్యాసమేతుండై మరణించుటకు ఆయత్తమై చితి పేర్చుకొని శతాక్షిని ప్రార్థింపగ నామె ప్రత్యక్షమై యతనిని కాపాడినట్లు కలదు. కాని గౌరన కావ్యమున ధీరోదాత్తుడైన హరిశ్చంద్రుడు సేవాధర్మము ననుసరించి తన యజమానుని ఆజ్ఞలేనిదే మరణింప సిద్ధపడక యెల్ల కష్టములను నెదుర్కొనుటకు సిద్ధపడినాడు. అప్పుడు కౌశికుడాటంకపరచి చేపట్టి నిలిపినను విడువక భార్యకంఠము తెగవేసినట్టి ధీరుడు హరిశ్చంద్రుడు. మనంబున భార్యాపుత్రులపై నెంతటి యనురాగమున్నను కర్తవ్యమే యాతనికి పట్టుకొమ్మ. అతడు సుతుని మరణమును భార్య మరణమును గూడ లెక్కింపని ధీరుడు. అట్టి లోకోత్తర గుణగణుడగుటచేత శివుడే సమస్త దేవతలతో నచ్చోటునకు విచ్చేసి యాచక్రవర్తికి సమస్త సుఖములతో పాటు శాశ్వత కీర్తిని కల్పించినాడు.

చంద్రమతి:-

హరిశ్చంద్రుని తరువాత పేర్కొనదగినది చంద్రమతి కథానాయికగా నీపాత్ర పోషింపబడినది. పురాణములయందంతటను హరిశ్చంద్రుని భార్య శైబ్యగా పేర్కొనబడినను నామెకెట్టి ప్రాధాన్యమును పురాణములయందు లభింపలేదు. గౌరన తన ద్విపద హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కావ్యమునందు నాయికకు నాయకునితోపాటు తగిన ప్రాధాన్యమొసగుటయేగాక యొక్కొక్కచోట అతనికి మించిన దూరదృష్టియు ధైర్య సాహసములును గలదిగా నామెను తీర్చిదిద్దినాడు. పురాణకథలో నామ మాత్రముగా వెలసిన హరిశ్చంద్రుని పట్టపుదేవి గౌరన కావ్యమున నాయకునకు కుడి భుజమై నిలిచినది. హరిశ్చంద్రుడు వేటకేగునపుడాతని వెంట నరణ్యమున కేగి తన కర్తవ్యము నామె నిర్వహించినది. అటులనే సర్వమును విశ్వామిత్రునకు హరిశ్చంద్రుడు దానముచేయ భర్తను పల్లెత్తుమాటయనక అతని నింకను ప్రోత్సహించినది. అనేక పర్యాయములు తన కర్తవ్యము నిశ్చయించుకొనలేని హరిశ్చంద్రునకు కర్తవ్యోపదేశము చేసి యాతని సత్య సంధతకుతోడుపడినది. ఎంతటి ధీరురాలైనను నీమె మహా సుకుమారి. అరణ్యమున నీమె నడువలేక నడుచుచుండుట గుర్తించిన భర్త యామెను గూర్చి తానిట్లు తలచినాడు:-

"మును సౌధసోపానముల నెక్కలేని

వనజాక్షి యట్లెక్కి వసుస శైలములు
పటికంబు రాకట్టు పైనెక్క నలయు
కుటిల కుంతల యెట్లు గుట్టలు గడిచె
నను బొంచ రత్నదేవాలి దాట నలుగు
ఘనకుచ యేరీతి గడచె ఘట్టములు
కేళివనంబుల గ్రీడింప బడలు
లోలాక్షి యడవులలో నెట్టు మెలగె
....
దళమైన కట్టెండ తాకుస వాడె" [67]

ఇట్లు చంద్రమతి మహాభోగిగా, మహా సుకుమారిగా, ప్రబంధ కన్యగా తీర్చి దిద్దబడినది. అటులనే కాశీపుర వీధులలో తిరుగుచున్న చంద్రమతిని గాంచి కాశీపురవాసులు చేసిన వర్ణనములో నీమె రూపురేఖావిలాసములు తెలియు చున్నది:-

"మరి చూడరమ్మ యీమానినీ మణిని
చెరపుచ్చు నద్దంబు దెగడెడు మోము
జాతి నీలపురంగు జడిపించు కురులు
లేత చందురు బిసాలించు నెన్నుదురు
మద చకోరములతో మలయు నేత్రములు
గొదమలేళ్ళకు సిగ్గు గొలిపెడి చూపు
... ...
కెందామరల నేవగించు పాదములు" [68]

అద్దమును మించిన యామె ముఖసౌందర్యమును జాతి నీలపురంగును జడిపించు కురులనేగాక సర్వాంగములను పలువిధములుగా పొగిడిరి. అంతియేగాక:-

"సుందరి గాదిది సొబగు రాయంచ
యంచ గాదిది నడపారు కోలమించు
మించు గాదిది రాచ మెచ్చుల ప్రతిమ
ప్రతిమ గాదిది పచ్చి పగడంబు లతిక

67. గౌరన హ. ప్ర. ద్వి. 1589-1606.

లతిక గాదిది నవలావణ్య సరసి
... ...
చిలుక గాదిది వికసించు చెంగల్వ
గలువ గాదిది చంద్రకళవంటి చెలువ
చెలువ యీగతి విలసిల్ల గావలయు
వలయు గాంతల కిటువనె బుట్టుగలుగ"

అని సౌబగురాయంచలు కంటెను పగడంపు లతికి కంటెను చంద్రకళ కంటెను మించి అతిశయించిన యామె రూప లావణ్యములను పొగడిరి. అట్టి సౌందర్యవతియైన చంద్రమతి భర్త కెన్నిమో మారులు సందేహ నివృత్తి నొసగినది. వేటకై యరణ్యమున కేగిన హరిశ్చంద్రుడు అలసి యాతని తొడలపై నిద్రించి చెడుకల గాంచి భయపడుచుండ నామె తనచేతి కంకణ మూడ్చి యాతనికి రక్షగా కట్టినది. అంతియేగాక మాయలేడియు మాతంగ కన్యలయు సృష్టి నెఱుగ జాలని భర్తతో చంద్రమతి యిట్లు పలికినది:-

"ఇది యేమి నాథ నీహృదయంబు లోన
వెదకి కార్యంబు వివేకింపజూడ
నాపైడి మృగ మేడ యడియాస లేడ
యీ పుష్పవన మేడ యెలనాగ లేడ
కలుగనే మాతంగ కన్యల కిట్టి
లలిత నిభ్రమ లావణ్య మహిమలను
యయు పాయంబుల సిది నమ్మరాదు
మాయలేడి కౌశికు మాయగాబోలు
గురుని వాక్యము తలకూడెనో యేమొ
సొరది నూరక చూడ జూడ నెల్లెడల
బనుగాని బహుమహోత్పాతంబు లాదెవె .....

ధీరోదాత్తుడైన హరిశ్చంద్రుడు మాయలేడియు మాతంగ కన్యలయు జాడలను కౌశికుని మాయలుగా గ్రహింపలేక పోయెను. హరిశ్చంద్రుని కోపము

68. గౌ.హ.ద్వి.ఖా.ద్వి. 358-368.

నుపశమింపజేసిన మంత్రియు నది గ్రహింపలేక పోయెను. ఇంతకు ముందు వశిష్టదరణ్యమున కలసి కౌశికుని మాయోపాయములను దెల్పి తిరిగి వెడలి పొమ్మని హరిశ్చంద్రున కుపదేశించెను కాని విధినెదిరింపలేని రాజు ముందునకు సాగి కౌశికుని వలలో జిక్కియును నది కౌశికుని మాయగా గ్రహించు శక్తిని గోల్పోయెను. అట్టియెడ చంద్రమతి గురువగు వశిష్టుని మాటలను తలపింప జేయుచు మహావివేకవతియై అది యంతయు కౌశికుని మాయయేగానిచో నాలేడికి నాకన్యలకు నిట్టి లావణ్య విభ్రమ విలాసాదు లెచ్చటనుండి వచ్చునని వాదించి రాజును మంత్రిని మించిన వివేకమును ప్రదర్శించినది. అటులనే మహారణ్యమున మహాగ్ని యెదురు రాగా భర్తను పిల్లవానిని కాపాడుటకై అందు ప్రవేశించి కార్చిచ్చునే భయపెట్టినది. రాజు భార్యనమ్ముట కిష్టపడక తానే యమ్ముడు పోవుటకు సిద్ధపడ చంద్రమతి రాజును సమాధానపరచి తానే ముందమ్ముడు పోయినది. కావ్యాంతమందు భార్య కంఠమునే నరుకవలసివచ్చి చేతులురాని హరిశ్చంద్రుడు సుతుని మరణమునకు నేడ్చుచు భార్యకట్టి శిక్ష విధింపవలసి వచ్చెనని యశ్రువులు కార్చుచు మోమురవంచియుండ కర్తవ్యము గుర్తింపచేసిన సతి చంద్రమతి. ఇట్టి ధీరయైన చంద్రమతికి పుత్రునియెడ నెనలేని ప్రేమకలదు. అతని మరణమునకు పట్టరాని దుఃఖము ననుభవించినను ధీరగావున దహనము చేయవలెనని గుర్తించుటయే గాక తెల్లవారకమునుపే యజమానుడగు కాల కౌశికుని గృహమునకు పోవలెనని గుర్తించినది. ఈమె మహాపతివ్రత. భర్త చేతిలో మరణించుటయే మహా భాగ్యముగా తలచినది. ఒక మూల తన కంఠము నుత్తరింపనున్నారని తెలిసినను భర్త పాదములకు నమస్కరించి చిరునవ్వు చిందించుచు భర్తపై చూపులు నిలిపి వేవేల జన్మలకు నాతడే భర్త గావలయునని భగవంతుని వేడుకొనినది. ఈ విధముగా గౌరన కావ్యమున చంద్రమతి పాత్ర ప్రముఖ స్థానము నలంకరించినది.

నక్షత్రకుడు:_

తరువాత గౌరన పోషించిన పాత్రలలో నక్షత్రకుడును కాలకౌశిక కలహ కంఠలును చెప్పదగినవారు. మార్కండేయాది పురాణ కథలయందు చండాలు

దగు వీరబాహుని వర్ణనాదులు కలవు. కాని కాలకౌశిక కలహకంఠుల పాత్రలు కానరావు, వానిని గౌరనయే పోషించెను.

నక్షత్రకుడు కౌశికుని శిష్యుడు. ఇతడు కాలకౌశికుని మాయలను నెర వేర్చుటకై హరిశ్చంద్రుని వెంటనంటిపోవును. గురువు మనసెరిగిన నక్షత్రకుడు హరిశ్చంద్రుని వెంట నడిచి సమయమెరిగి యాతనిని పరిపరి విధముల బాధించి నాడు. తెలుగుదేశమున నెవడైనను తన వెంటబడి బాధించువానిని నక్షత్రకుని వలె వెంటపడినాడనుట యీ నక్షత్రకుని పాత్రను బట్టియే యేర్పడినది. అరణ్యమునందాకలి బాధచే నడువలేక సుతుని మూపున నిడుకొని పోవుచున్న హరిశ్చంద్రునితో తాను నడువలేనని మొరపెట్టుకొని యాతనిని నక్షత్రకుడు బాధించినాడు. చివరకు హరిశ్చంద్రుని వీసమైనను చలింప జేయలేక మహా పతివ్రతయగు చంద్రమతి మనసు మార్చవలెనని యెంచి యామెను సమీపించి హరిశ్చంద్రుని విడిచి తనవెంట తిరిగి నగరమునకు వచ్చినచో లోహితునకు రాజ్యమొసగి పట్టాభిషేక మొనర్చెదనని నక్షత్రకుడు లోభపెట్టును. అట్లుకానిచో హరిశ్చంద్రుని వెంట నడచుచు ఋణము తీర్చలేని రాజు మునినాధునికోపాగ్నిలో నాశనమగుటయేగాక భార్యాపుత్రుల నమ్మివేయునని కూడ నక్షత్రకుడు బెది రించెను.

"లేదుపాయంబింక లేశ మాత్రంబు
వేదినీ పతి కిట మీద నూహింప
నాదవు వేరాకట నుదరి హమ్మనుచు
గదియు బెబ్బులి వలె గౌశికు దలిగి
తడయక వచ్చి మానిధనము దెమ్మనుచు
నడిగి యద్దాని బిట్టదలించె నేని
కడువడి గర్భంబు గదలి కంపించి
సుడివడి నిన్ను సూతుని నక్కఱకు
బోయినందుకు నమ్మిపుచ్చు భూవిభుడు
తోయజానన నాకు దోచిన బుద్ధి"[69]

69. గౌరన. హరి. ప్రధమ. భాగం. ద్వి 2389-2398

అనుచు చంద్రమతికి నుపదేశించి చిరునవ్వు నవ్వ నామె సతికేడుగడయే పతియనియు నాతని తోడిదే లోకమనియు తెలియని యజ్ఞానిగ నక్షత్రకుని గుర్తించి తెలియజెప్పినది.

హరిశ్చంద్రు నేదో విధముగా బొంకింపవలయునను నదియే కౌశికు నుద్దేశము. అందులకై పడరాని కష్టముల లొనరించినను హరిశ్చంద్రుడు చలింప లేదు. చివరి కాతని నుండి భార్యాపుత్రులను వేరుచేసినచో నతడు చలించునను నుద్దేశముతో నక్షత్రకుడు తాను కాశికాపురి ప్రవేశించిన రాజును సమీపించి కోపముతో:-

> "భూమీశ మాటల ప్రొద్దు బుచ్చెదవు
> తామసంబేల ? నిత్తడి వెరవేది ?
> తరుణి బాయగ లేక తల్లడించినను
> మరి యుపాయము జెప్ప మాధనంబునకు
> జాగు సేయక పత్ని జట్టిగా నిచ్చి
> నా గురు నాధు దనంబు జెల్లింప
> జచ్చెర లేచి వచ్చెదో! మౌని కడకు
> వచ్చెదవో !........................"[70]

అనుచు భార్య నమ్ముటయే తన ఋణము తీర్చుట కుపాయమని తెలుపుచు నాతనిచే పట్టి లాగి లెమ్మనినాడు. నక్షత్రకుడు బొంకుట కిష్టపడ్డ హరిశ్చంద్రుడు చివరకు భార్యా పుత్రుల నమ్మి చండాలునకు తా నమ్ముడు పోయి కౌశికు ఋణము తీర్చగా నక్షత్రకుడు వెడలినాడు. ఆతని పాత్ర కేవలము హరిశ్చంద్రుని కష్టముల పాలనరింప కరించి కావ్యమునందు ప్రధాన స్థానము నలంకరించినది. మార్కండేయ పురాణమునందు కౌశికునకు మారుగా విశ్వామిత్రుడే మాటిమాటికి వచ్చి ధనము నిమ్మని వేధించినట్లు కలదు. మారన దానికంటె గౌరనదే రసవత్తరమగు కల్పన.

---

70. గౌరన. హ. ద్వితీయ. భాగం: ద్వి 291-298.

కాలకౌశిక కలహకంఠుల పాత్రలు:-

కేవలము నాయికయగు చంద్రమతిని వేధించుటకై సృష్టింపబడిన పాత్రలివి. వీరి రూపురేఖాదులును వీరి సంభాషణలును హాస్యమును, కొంతరోతను కలిగించుచున్నవి.

చంద్రమతి నమ్ముటకు సిద్ధపడి హరిశ్చంద్రుని చూచిన కాలకౌశికుడు రంగమున ప్రవేశించినాడు. హరిశ్చంద్రుడు కాశీకానగరము ప్రవేశించుటకు, ముందే కౌశికు నాజ్ఞచే కలిపురుషుడు మాయావిప్రుని వేషములో నగరములో నివసించినట్లు గౌరన కావ్యమున తెలుపబడినది. ఈతడు ధనార్జనకై యనేకములగు నీచపు పనులొనరించుచు జనులను ధనము కొందు కొండనుచు ముందు బతిమాలుచు నిచ్చిన తదుపరి వడ్డీపై వడ్డీ కట్టి వారిని పరిపరివిధముల వేధించుచుండ జనులీతనిని:-

"మటు మాయలాడు కంబళి పురేషంబు
పటికరింతల పిల్లి పట్టిన దాబ్బ
శుద్ధకష్టుండని చూపట నెగడ" 483-85.

కాలకౌశికుడుగా నా నగరమున ప్రసిద్ధి వహించెను. తానాచరించు విధములన్నియు నీతడు హరిశ్చంద్రున కుపదేశించినాడు. ఇక ఈతని రూపురేఖాదులు రోతను కలిగించు చున్నవి.

"మాయ వారము లెత్తి యతి దైన్య వృత్తి
నడిగిన ధాన్యంబు లవి వేలు వేల
ముడిచిన బట్టలు మూపుపై వ్రేల
దోలు నస్తులు జిక్కి తూగాడు మేనుఁ
జేలు రాలెడు సిగ పెడతలఁగజితి
పిల్లి కన్నులుఁ గుబుసీచు మీసములు
నుల్లి గడ్డంబు నత్యుగ్ర దృష్టియును
దళమైన పట్టెవర్ధనములు వ్రేళ్ళ
నులిచిన దర్భలు నుదుటిపై బొరును
నొరుగు నోరును వెలికుబికిన పండ్లు

యరని దోవతియు పంచాంగఖుం ముష్టిఁ
బరగిన కరతిత్త్రి పత్రాల సంచి
యొరిగిన గొడుగును నుసిగాలు కోల" [69]

ను ధరించి వచ్చెడి యాతనిని చూచి జనులు 'నడపీనుగు వచ్చెన'ను నాతని శరీరపు కంపు భరింపలేక తుప్పున నుమియుచు దూరము జరిగిపోవుచుండిరని చెప్పబడినది. ఎట్టకేలకు కౌశికుడు నక్షత్రకునకు సహాయుడుగా నిలిచి చంద్రమతిని లోహితాస్యుని తగిన ధనమిచ్చి కొనినాడు. చంద్రమతిని తన వెంట నిడుకొని పోవునప్పుడామె కురులు పట్టి లాగి యామెకు బాధ కలిగించుటయేగాక మోయలేని బరువుగల తన మూటను నామెకిచ్చి మోయించుచుండ కాశీపురవీధుల లోని స్త్రీలు చూచి పలువిధముల విచారించిరి. విప్రబాలురు కొందరు చెలరేగి కాలకౌశికుని జందెము త్రెంచి యాతని చేతికోల విరిచి వేసి పలువిధముల నాతనిని బాధించిరి అట్టి కాలకౌశికునకు తగిన భార్య, కలహకంఠి. రూపురేఖాదులందే భర్తను మించి నాను సార్థక్య మొనరించుకొనినది. మహా పతివ్రతయగు చంద్రమతికి వ్యతిరేకమైన గుణగణములు కలిగిన పాత్రగా కలహకంఠి పోషింపబడెను.

ఇక ఈమె రూపము దర్శింపగానిది.

"మెదుక పట్టిన తల మెడ గండమాల
నుదుటి మీదను సుడి నులిగొన్న బొమలు
బుట్టినుక్కును లొట్టపోయిన గన్ను
వెట్టి చూపును దెగి వ్రేలాడు చెవులు
విడిపండ్లు చెక్కిలి మీది పుల్పిరియు
బడ్ద్రవేలు చన్నులు బడబాకి నోరు
రోటుపోయిన చెయ్యిబొమ్మ కంపరము
వాటుగాలును బోలువలెనున్న నడుము
బద్దు పిక్కలు నంట బలిసిన తొడలు
మొద్దుపాదంబులు ముడిగిన వ్రేళ్ళ
గణుకు నల్లని మేను గలిగి దయ్యంబు

69. గోరన హ.ద్వి.భా. 492-504

మఱపింపదగు మచ్చుపల్లి చందమునఁ
గను గొన రోత్రైన కాలకౌశికుని
వనిత..............................."70

అని లోకమునగల వికారమంతయు రూపొందినట్లుగా నామె చిత్రింప బడినది. ఇక భర్తను గ్రుద్దుచు నోటికి వచ్చినట్లు తిట్టినది. చంద్రమతిని బాధించి వేధించుటయే యీ సృష్టియందలి ప్రధానోద్దేశ్యము లోహితాస్యుని అరణ్యమున కంపి కౌశికుని కోరిక ఫలింపజేసి యీ బాలుడు పాముకాటుచే మరణించుటకీమె దోహదకారిణి యైనది. పుత్రశోకముచే కుమిలి కుమిలి యేడ్చుచున్న చంద్రమతిచే నింట నన్ని పనులు చేయించుకొని తనకు నిద్రవచ్చువరకు కాళ్ళు ఒత్తించుకొనినది. ఈమె సృష్టిచే చంద్రమతి కష్టములు తారాస్థాయి నందుకొనినవి. స్త్రీకి గర్భశోకమును మించిన శోకము మరియొకటి లేదుకదా!

70. గౌరన హ. ద్వితీయ భాగం.ద్వి. 1080-1091.

రసపోషణా వైభవము

గౌరన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కావ్యము నందు ప్రబంధములలో వలె శృంగారముగాక వీరము ప్రధానరసమై యున్నది. ఈ వీరముకూడ యుద్ధవీరము గాక సత్యవీరము. ఇందు వీరమునకు ఆలంబనము హరిశ్చంద్రుడు. ఉద్దీపనము విశ్వామిత్రుడు. వీరమున కుత్సాహము స్థాయిభావము ధర్మరక్షణ సమర్థమగు వీరము లోక కల్యాణమునకు నాస్వాద్యమగును. వీరము ధర్మ ప్రధానమైనను క్షమ, ధృతి దయాది దశవిధ భేదములచే నొప్పియున్నది. అట్టి ధర్మమునకు సత్యము ప్రధానమైనదని సర్వశాస్త్రములును తెలుపుచున్నవి. సత్యవీరము ప్రధానరసముగా కలిగిన యీ కావ్యమునందు హరిశ్చంద్రుడు ధీరోదాత్తుడు. సత్యవీరమునకు దానదయాది గుణములు ఉత్సాహమును కలిగించి హరిశ్చంద్రుని వీర్యవంతునిగా నొనరించినవి. ఈతని భార్యయగు చంద్రమతి ధీరనాయికయై నాయకునితో సహకరించినది. ఈ కావ్యమునందలి వీరము కరుణ బీభత్స రౌద్రాద్భుత హాస్యాది రసములచే పోషింపబడి పరిపుష్టినందినది. వర్ణనావైభవ మెంతయున్నను, రసౌచిత్యము లేని కావ్యము చలనము లేని జీవివంటిది పురాణ హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కథలయందు ఉపదేశమే ప్రధానమగుటచేత హరిశ్చంద్రుని సత్యనిష్ఠమాత్రమే నిరూపితము. అవి సత్యమునకు విజయము కలిగించుచు నాయకునకు భగవంతుని దర్శనమును మోక్షప్రాప్తిని కలిగించినది. నాయకుని భార్య యగు చంద్రమతి పాత్రకు వానిలో ప్రాధాన్యము కానరాదు కాని తెలుగున మొదటికావ్యముగా గౌరన వెలయించిన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కావ్యములో వర్ణనలతోపాటుగను పాత్రపోషణతోపాటుగను రసపోషణముకూడ జరిగి యది పరిపూర్ణ కావ్యముగా తీర్చిదిద్దబడెను. అనేకములగు సన్నివేశము లును సందర్భములును సంభాషణములును వర్ణనలును పాత్రలును కూడ నే రస పోషణ కుపకరించినవి. హరిశ్చంద్రుడాడిన మాటను నిలబెట్టుకొనుటలో వీరమును విశ్వామిత్రుడు తనపంతమును నెగ్గించుకొనుటలో రౌద్రమును హరిశ్చంద్రుడు భార్యాపుత్రులతో పడిన బాధలలో కరుణమును పోషింపబడినవి

అకారణముగా హరిశ్చంద్రునియెడ పగబూని కౌశికు డాతనితోబాటు భార్య పుత్రులను గూడా నానాబాధలకు గురిచేసినాడు. సత్యసంపన్నుడైన హరిశ్చంద్రుడు కలిమిలేములను కావడికుండలుగా భావించినాడు. విశ్వామిత్రుడు తనను అకారణముగా వేధించుచున్నాడని తెలిసియు బాధలను సంతోషముతో ననుభవించి విశ్వామిత్రుని పట్టైత్తు మాటయైన పలుకుని మహానుభావుడు హరిశ్చంద్రుడు. అతనిని మించిన వారాతని భార్యయగు చంద్రమతియు మంత్రియగు సత్యకీర్తియు పేరు నిండుకుండలు. ఆ కారణములచేతనే కరుణమున కింత ప్రాధాన్య మీకావ్యమున కలిగెను. హరిశ్చంద్రాదులు పడు బాధలు చూచిన పాషాణహృదయమైనను కరిగిపోవును అనేక సమయములయందు విశ్వామిత్రుడే దిగ్భ్రమ చెందినాడు.

సత్యసంధుడైన హరిశ్చంద్రుని భొంకింపవలెనను సంకల్పముతో వానిని సర్వనాశనము చేయుటకై సంకల్పించి విశ్వామిత్రుడు మాయలేడిని కల్పించి హరిశ్చంద్రుని తన ఆశ్రమమునకు తెప్పించుకొనినాడు. మాతంగ కన్యలను సృష్టించి రాజును చేర పంపినాడు. కన్నెత్తియైన పరస్త్రీలను చూడని వాడును నేకపత్నీ వ్రతుడును అగు హరిశ్చంద్రుడు మాతంగకన్యల కోరిక తిరస్కరించుటచే కౌశికుని కోపమున కాస్కారము కలిగినది. మాతంగకన్యల శృంగార చేష్టాదులు మనుచరిత్రము నందలి వరూధినిని తలపించుచున్నవి ఇప్పట్టున మాత్రమే శృంగార రసాభాసమున కాస్కారమీ కావ్యమున కలదు. అది కూడ మనుచరిత్రమునందలి వరూధిని ప్రవరాఖ్యుల శృంగారా భాసమును బోలి యున్నది. మరియెచ్చటను గౌరన కావ్యమున నిట్టి శృంగార వర్ణనము కానరాదు. మార్కండేయ పురాణ దేవీభాగవతములయందు నీ మాతంగకన్యల సృష్టి కాన రాదు. స్కాందపురాణ తీర్థఖండస్థమని పేర్కొనబడిన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కావ్యమునందే ప్రసక్తి కలదు కాని యింతటి విపులవర్ణనమందు కానరాదు. రసపోషణమునకై గౌరన కావించిన అపూర్వమైన కావ్యవర్ణన మిది.

ఈ కావ్యమునందు సత్యవీరమునకు తోడుగా కరుణరసము పోషింపబడుట విశేషము. విశ్వామిత్రుని క్రోధమధికమైన కొలదియు హరిశ్చంద్రునిలో సత్యసంధతయెడ నుత్సాహము పెరిగినది. మాతంగకన్యలను మాటిమాటికి వివాహమాడుమని హెచ్చరించు విశ్వామిత్రునకు హరిశ్చంద్రుడు "నేను పాలించు

రాజ్యమైన విడుతుగాని కులము విడువనని" సమాధానమిచ్చినాడు. సమయము నకై వేచియున్న విశ్వామిత్రునకు వెదుకబోయిన తీగ కాలికి తగిలినట్లయినది వెంటనే తథాస్తు మా కంతియేచాలు నని పలికినాడు. సంకోచమేమియులేని హరిశ్చంద్రుడు నిండు మనముతో దేవ భూదేవ మాన్యములుదక్క సమస్త రాజ్యమును అష్టైశ్వర్యములను విశ్వామిత్రునకు ధారాదత్తము చేసినాడు. ఇది అపూర్వమైన సంఘటనము. మాట పట్టింపునకై సమస్తమును ధారవోయువ్యక్తి ఉండుట అరుదు. అందును ముందువెనుకలాలోచింపక హరిశ్చంద్రుడు మాట వరుసకై అనిన మాటను విశ్వామిత్రుడు పట్టుకొనినాడు. సంతోషముతో తన మనమున లేశమైన సంకోచములేకయే హరిశ్చంద్రుడు రాజ్యమును ధారవోయుట విశేషము చంద్రమతి కూడ తగిన యిల్లాలు. రాజ్యప్రధానము మానవాళినేగాక దేవతాకోటిని గూడ చకితపరచిన సంఘటనము. అందులకే:-

"ధారవోసిన జలధారకు మున్నె
తొరగెం బువ్వుల వాన తోడనె మ్రోసె
సురదుందుభులు మునిస్తుతులుఁజెలంగె
గెలిచె వసిష్ఠుఁడంకలి లే దటంచు
నలనొప్ప నాకాశవాణి భాషించె"

నని వర్ణించినాడు. జలధారకు మున్నె పుష్పవృష్టి కురిసినది. సురదుందుభులు మ్రోగినవి. ఆకాశవాణి భాషించినది. ఇచ్చట అద్భుతరసము పోషింపబడినది.

మార్కండేయ పురాణమునందు హరిశ్చంద్రుడు రాజ్యము ధారవోయు విషయము పేర్కొనబడినది. కాని రాజ్యము కావలెనని విశ్వామిత్రుడు కోరిన పిమ్మట హరిశ్చంద్రుడు నిర్వికారముగా రాజ్యము ధారవోసినట్లు కలదు. అటు లనే దేవీభాగవతము నందును కలదు. కాని గౌరన కావ్యమునందలి రసౌచిత్యమున కందు తావు కానరాదు. స్కాందపురాణ హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమని పేర్కొన బడిన కథయందు మాత్రమే సంఘటనము పేర్కొనబడెను. ఇటులనే మాయా లేడి సృష్టియందును మాతంగకన్యల సృష్టియందును నద్భుతరసము పోషింప బడినది. ఇవియు మార్కండేయ పురాణ దేవీ భాగవతముల యందు కానరాని సంఘటనములే. అంతియేగాక అరణ్యమున కారుచిచ్చు క్రమ్ముకొనగా చంద్ర

మతి అందు అద్భుతముగా ప్రవేశింప అగ్నియే చల్లారిపోయినది. ఇదియు మహాద్భుతము మైన సంఘటనము, మార్కండేయ పురాణ దేవీభాగవతముల యందు కానరాదు. కావ్యాంతము నందలి దేవతా సాక్షాత్కారముకూడ అద్భుత రసమును పోషించినది. ఈ సంఘటనముమార్కండేయ పురాణ దేవీభాగవత ముల యందు కానవచ్చుచున్నను వానియందు లేని చమత్కారము గౌరన కావించి నాడు. పుత్రశోకము సహింపలేని యాదంపతులు తాము మరణించుటకై చితి పేర్చుకొని యందు ప్రవేశించుటకు సిద్ధపడ లక్ష్మీసమేతుడైన నారాయణుడు దేవతాకోటితో ప్రత్యక్షమయ్యెననియు అప్పట్టున ఇంద్రుడు అమృతవృష్టి కురి పించెననియు దేవదుందుభులు మ్రోగెననియు గౌరన వర్ణనము. దేవీ భాగవతము నందు హరిశ్చంద్రుడు చండాలున కమ్ముడువోయి త్రికరణ శుద్ధిగా సేవించెదనని పలికినపుడే ఆకాశవాణి అతనిని కీర్తించినట్టులును పుష్పవృష్టి కురిసి దేవదుందు భులు మ్రోగినట్లును వర్ణింపబడెను. అంతమున గౌరన కావ్యమునందు వలె చంద్ర మతి శిరస్సు హరిశ్చంద్రుడు ఖండింపవలసి రాగా నాతడు దానిని భరింపలేక లేక చితిలో దూకుటకు భార్యతో సిద్ధపడగా శతాక్షిణి ప్రార్థింప యమధర్మ రాజుతో గూడ ఇంద్రాది దేవతలును బ్రహ్మవిష్ణు పరమేశ్వరులును ప్రత్యక్షమై నట్లు చెప్పబడినది. గౌరన ఇప్పట్టున అద్భుతముగా వర్ణించినాడు. హరిశ్చంద్రు నకు భార్య నిరపరాధియని తెలియును ఏకైక పుత్రుడైన బాలుని శవమెదు రుగ నున్నది. తాలిమి తూలిని ధీరోదాత్తుడైన హరిశ్చంద్రుడు తనను చేయిపట్టి విశ్వామిత్రుడు వారించుచున్నను వినక సమస్త దేవతాకోటియు నాకాశంబున విమానములలో వీక్షించుచుండ ఖడ్గమెత్తి ఆమె కంఠానాళము తెగవేసినాడు. ఆమె కంఠము తెగుటకు మారుగ పూలహారమై కంఠమున నిలిచెను. ఇది అత్య ద్భుతమైన సంఘటనము తన చేతిధార తప్పెనో లేక విశ్వామిత్రుని మాయయో తెలియజాలని హరిశ్చంద్రుడు తిరిగి ఖడ్గమెత్తి వ్రేయ నుంకింప గౌరీసమేతుండైన పరమేశ్వరుడు ప్రత్యక్షమైనట్లు వర్ణింపబడినది. గౌరన శివకవి యగుటచేత శివ దర్శనము కావించినాడు. ఈ విధముగా అంతమందద్భుతరసము పురాణముల యందు కానరాని విధముగా గౌరన వర్ణించినారు.

వశిష్ఠ విశ్వామిత్రు లింద్రసభలో ప్రతిజ్ఞలుసేయు సందర్భమున రౌద్ర రసము పోషింబడినది. మార్కండేయమున కానరాని సంఘటనమిది. దేవీ

భాగవతమునందు పేర్కొనబడినను గౌరన తన కావ్యములో నీ సంఘటనను మ తీర్చిదిద్దినాడు. అటులనే అంతమందు ప్రక్షిప్తమని పేర్కొనబడిన ఆడిపక యుద్ధము నందును రౌద్రము కలదు. మాతంగ కన్యలను హరిశ్చంద్రుడు కొ మోది పంపగా విశ్వామిత్రునకు మిక్కిలి కోపమువచ్చినప్పటి వర్ణనము నందు రౌద్రము తగిన విధముగా పోషింపబడినది. దీనికి స్థాయిభావము కోపము. ఇది భాగవత మార్కండేయ పురాణములయందీ సంఘటన కానరాదు. మాతంగ కన్యలు విశ్వామిత్రుని యొద్దకు చేరి తమకు రాజుచే జరిగిన పరాభవము విన్న- చెప్పుకొని విశ్వామిత్రుడు –

అలుకమై మిట్టి మీసపై పడి కెరలి
వలచేతి జపమాల వసుధపై వైచి
పటు రౌద్ర రేఖ చొప్పడ మునిపీఠ
కుటిల జటావలి గునిసి తూఁగాడ
భ్రమిసి యచ్చటి మునిప్రవరులు వడఁకఁ
దిమిరి దండము కేల ద్రిప్పుచు లేచి
... ...
కాలరుద్రుఁడా! లయకారుఁడో యనఁగ
మూడగ్నులును మునిమూర్తియైనట్లు"

వచ్చు కౌశికుని హరిశ్చంద్రుడు చూచినాడు. ఈవర్ణనము నందలి ప్రతి పాదము నను ప్రత్యేకతకలదు. కోపమునకు ప్రతీక కౌశికుడు కోపమున కింతకంటె నవధి యుండదని రీతిగ గౌరన వర్ణించినాడు. హరిశ్చంద్రుని వేట వర్ణనమునందును విశ్వామిత్రుని కోపవర్ణనమునందును నాతడు కాననములందు [illegible] కల్పించు పట్టులందును రౌద్రము పోషింపబడినది. ఇది కూడ భాగవత మార్కం- డేయాది పురాణములయందు కానరావు. స్కాందపురాణ ఉద్ధృతమని చెప్ప- బడిన హరిశ్చంద్ర కథయందు ఈ సంఘటనములు పేర్కొనబడినను ఈ వర్ణన ములు దానిలో కానరావు.

గౌరవ కావ్యము కలహకంఠి కాలకౌశికుల రూపరేఖావిలాస సంభాష- ణాదులు హాస్యరసపోషకములు. కాలకౌశికుడు వీరబాహునితో సంభాషించునపు

చంద్రమతి తనబాలుని శవము కొనిపోవును. ఆ సన్నివేశమున కాలకౌశికుని జూచి పురవాసినులు:-

"అదె విప్రభల్లూక మరుదెంచె దల కి
పదపడ మనుచు నప్పౌర కామినులు
పెట్లుగా నొండొరు బిలుచుచు గలగి
జల్లున గమసిచ్చి సందులు దూఱి
పోవంగ ... ..." 944-49.
ప్రక్కకు తొలగిపోవ బాలురిలో నాతనిని
"కుదిచి యొక్కఁడు చేతి కోలదో వైచె
బెదరకొక్కఁడు శిఖ బెజికి రాదిగిచె
బొడిచె నొక్కఁడు తూటు వోవగ నెత్తి
విడిచె దోవతి కట్టు వెస నొక్కరుండు
నొక్కఁడు మేసంబులూడిరా బెజికె
నొక్కఁడు జందెంబులాగి ద్రెంచి వైచె
నొక్కఁడు గొడుగు డాయుచు బట్టి విరిచె
నొక్కఁడు పుస్తకం బొడిసి కైకొనియె
... ...
... ...
ఒక్క చీబోడు లంపట పెట్టినట్లు"

ఇది బాలు లాతనిని పెట్టిన బాధ ఇప్పట్టున మనకు నవ్వు కలుగుచున్నది. విప్రుని నట్లు బాధించుట సాధారణ పరిస్థితిలో దోషమైనను సాత్వికూరార్తైన చంద్రమతిని వధించిన తీరునకు పురస్త్రీలును బాలురును నట్లు చేయుట హాస్యమునకు తావకమైనది. ఇటులనే భార్యయగు కలహకంఠిచే కాలకౌశికుడు దెబ్బలుతిను సందర్భమునకు అతడామెకు భయపడు సమయమునలయందు హాస్యము పోషింపబడెను. వీనిని మార్కండేయ పురాణ దేవీ భాగవతములయందు కానరాని సంఘటనములని చెప్పవచ్చును. హాస్యముతోబాటు కలహకంఠి కాలకౌశిక వీరబాహుల రూపరేఖావర్ణనమునందును శ్మశాన వర్ణనమునందును జుగుప్స పోషింపబడినది.

కాలకౌశికుడు చంద్రమతిని కొనుటకై పోవు సమయమున నతని వర్ణనము కలదు. వాని ఆకారము మనకు వికారము కలిగించును. వాని గుణగణముల వర్ణన కూడ నిటులనే ఉన్నది. ఈతడు సమీపింప పురజనులు అదె వచ్చె నదపీనుగ యనుచు తొలగుచు అతని శరీరపు కంపు భరింపలేక తుప్పున నుమ్మి వేయుచుందురు. ఇంక నీతని కోరిక లాకారమును మించియున్నవి.

ఎవ్వఁడు మృతజాతుఁ డెవ్వఁడు రుగ్ముఁ
డెవ్వఁడు దుర్మృతుం డీపురిలోనఁ
బ్రేతవాహకునిగాఁ బిలువ రెవ్వరును
బ్రాడిగా వెడలింప బడుఁగులు లేవు
బొమ్మ కాకాసుల భోజనమ్ములకు
రమ్మని ప్రార్థింప రాఁ డొక్కరుండు
పిండివంటలు నెయ్యి బెల్లంబు పప్పు
గండశాంతులఁ దృప్తిగాఁ దినలేదు
లేదా! మృత్యువు చంపలేఁడా! జముండు
కాదేని చావులు గఱవాయె జగతి
నీకొట్టికకు వి పుడెట్లుఁ చేరెడిని
గైకొని బ్రతుక నేగతి గలదింక
మూఁకలై జమలు నిర్మూలమై చనిరో!
లేక నావీనుల గదిసెనో చెవుడు
శ్రుతి సుఖంబుగ మాటి శుష్కరోదనము
నితంబుగ ముని నేడు వినరాదదేల?

అని తలపోయుచు నాహరిశ్చంద్రుని సమీపించి మానవాళి భయపడుచు వేనిని కోరుకొనదో ఆవిషయములు కాలకౌశికునకు మహానందము కలగించును. ఈతని భార్య యీతనిని మించిన మూర్తి. ఈమె వర్ణన మింతకు పూర్వముదాహృతము. అట్టి ఈమెను చంద్రమతి వీక్షించినది. కలహకంఠి యేహ్యా భావమునకు మూర్తీభవము. రూపమునకు తగినదామె పేరు.

వీరబాహుని ఆకార వికారాదులు కూడ జుగుప్సాకరములు. మార్కండేయపురాణదేవీ భాగవతములయందు వీరబాహుని రూపమును శ్మశానమును వర్ణింపబడినది. అందు మారన మార్కండేయపురాణమున నొక వృత్తములో మాత్రమే యీవర్ణనము కావింపబడియుండ గౌరన దానిని విస్తృతము గావించి వీరబాహుని రూపమునకు తగిన విధముగా శ్మశానము కావించెను. అదియు ఇందు ప్రతి సంఘటనమును హరిశ్చంద్రుని బొంకించుటకై కల్పింపబడినది. చండాలున కమ్ముడు పోయి ఆశ్మశానమున నివసించుటకు హరిశ్చంద్రుడు చూపిన ఉత్సాహములోనే సత్యవీరము పోషింపబడినది. ఆ సత్యవీరమున కాలంబనముగా కరుణ మిందు ప్రత్యక్ష మగుచున్నది. కట్టుగుడ్డలతో హరిశ్చంద్రుడు కాననముల కేగినప్పుడును అతడు నక్షత్రకుని వలననేగాక అరణ్యమున ఆకలి దప్పులచేతను విశ్వామిత్రు కల్పిత కంటకాది విషయములచేతను బాధలు పడిన సమయములయందును గుండెలు పిండివేయ శోకము మనకు కలుగు చున్నది. అటులనే చంద్రమతి అగ్నియందు ప్రవేశించునపుడును హరిశ్చంద్రుడు భార్యాపుత్రులను అమ్మనపుడును చంద్రమతి కాలకౌశికుని గృహమున పడిన బాధపడు పట్టునను. బాలుని మరణ సంఘటనమందును, చంద్రమతి వానిని శ్మశానమునకు తెచ్చి అచ్చట భర్తను కలిసినపుడు, చివరకు చంద్రమతి శిరస్సును హరిశ్చంద్రుడు నరుకుటకు సిద్ధపడినపుడును, కరుణమునకు ప్రాధాన్యము కలిగినది. వీనినన్నిటిని ధైర్యముగా ఎదుర్కొనుచు అశాశ్వతమైన సుఖములను కోరక సత్యములనందే మనము నిలుపుటలోనే వీరమునకు స్థానమేర్పడెను. విశ్వామిత్రుడు తన చేయి పట్టి పిలిచినను తన పని నెరవేర్చుకొనుటకే హరిశ్చంద్రుడు నిశ్చయించుకొనుట వీరలక్షణము. అందుకే పరమేశ్వరుడు దిగివచ్చి అతనిని సమీపించి నివారింపవలసి వచ్చినది.

గౌరన అలంకార వైభవము

అలంకారములు-లోకోక్తులు-జాతీయములు

గౌరన రచనలో నొక ప్రత్యేకత కలదు. ప్రతి వాక్యమును ప్రతి పాత్రయు ప్రతి సంఘటనమును ప్రత్యేకమైనదై అర్థవంతమై సాగినది. అడుగడుగునను అలంకారములతో, లోకోక్తులతో, జాతీయములతో నిండి అతుకుల బొంతవలె గాక మెప్పినది. ఈ అలంకారములు అతని వర్ణనములకు పూసలోని దారమువలె నొప్పి కావ్య శిల్పమును నినుమడింప జేసినవి. "ఉపమా కాళిదాసస్య" అని లోకోక్తి ఈ సందర్భమున గౌరనను కాళిదాసుని పక్క చేర్చవచ్చును. దేవేంద్రుడు కొలువు కూటమున ముని గణ సేవితుడై పరివేష్టించియుండె. మునులను చిక్కు ప్రశ్న అడిగెను. అంతట మునులందరు ముందు వెనుకలకు చూచుచుండిరి అట్టియెడ వశిష్ఠుండు లేచి:-

"వరుస నార్వురు చక్రవర్తులలోన
దరిమిడి మున్నెన్న దగు చక్రవర్తి"[1]

అందరు మునులును ఆశ్చర్యముతో చూచుచుండిరి. కోపమున దూర్వాస మహర్షికి తమ్ముడనదగినవాడును వశిష్టునకు వ్యతిరేకముగా సంచరించు వాడును అగు విశ్వామిత్రున కామాటలు చెవులకు ములుకులై సోకినవి. అప్పుడు గౌరన:-

అనిన విశ్వామిత్రు డంబున ధ్వనికి
గనలి సింహము మాఱు గర్జించినట్లు"[2]

అని వర్ణించినాడు. ఇందలి ఉపమానము సాటిలేనిది. ఘనుడైన మేఘుని గర్జనలు వశిష్ఠుని పలుకులు, వానికి నిష్కారణముగా కోపించునది. పౌరుషము గల సింహము. తనకంటె ఘనులు లేరనుకొనుట దాని స్వభావము. అందులకే తనకంటె ఘనముగ వశిష్ఠుడు హరిశ్చంద్రుని పేర్కొనుటయు దోషముగా

---

1. సత్యసంధుడైన హరిశ్చంద్ర చక్రవర్తి అని నుడివెను.
2. గౌరన హ. ప్ర భా. ద్వి 153-154.

కనబడినది విశ్వామిత్రునకు. ఇచ్చట విశ్వామిత్రునకు హరిశ్చంద్రుని యెడ పగ యేమియు కానరాదు. వశిష్ఠుని పలుకులు బట్టియే వాగ్వివాదము బయలు దేరెనని చాల సమయోచితముగ గౌరన వర్ణించినాడు.

అటులనే విశ్వామిత్రుడును తన వాదమును సమర్థించుకొనుచు వశిష్ఠుని వాక్యములను తిరస్కరించుటకై :-

జనపతులేయూరు? సత్యమేయూరు?
ఏడ హరిశ్చంద్రుడు? డెక్కడి సత్య
మేడ నమ్మెడి దిది? యినవంశజులకు"

నని విషమాలంకారములో పలికినాడు.

రాజు లేయూరివారు? సత్యమేయూరిది? అనగా రాజులును సత్యసంధతయు ఉత్తర దక్షిణ ధ్రువము వంటివని భావము. అంతేగాదు ఇనవంశజుడైన హరిశ్చంద్రునకును సత్య సంధతకును సంబంధమేమి? యని విశ్వామిత్రుడు పలికినట్లయ్యెను. ఇన వంశజుడైన త్రిశంకుడు కూడ మూడు దోషము లాచరించి త్రిశంకుడని పిలువబడుటచే నేడిట్లు పలికెను. పైగా గౌరన దీని నుత్తర కథగా పేర్కొనుటచే వైదిక వాఙ్మయమునందలి హరిశ్చంద్రుని వృత్తాంతమును పూర్వ కథగా తలపవలసి వచ్చుచున్నది. ఆకథలో హరిశ్చంద్రుడు తానాడిన మాటకు కట్టువడక పుత్ర వాత్సల్యముచే అజీగర్తుడను బ్రాహ్మణబాలుని యాగపశువుగా నర్పించినాడు. వైదిక వాఙ్మయ కథలో నెచ్చటను హరిశ్చంద్రుడు తానాడిన మాటను నిలబెట్టుకొనుటకు ప్రయత్నింపడు. ఆవిషయమును దృష్టియందుంచుకొనియే గౌరన యిట్లు కూర్చెనేమో యనిపించుచున్నది.

పోగా విశ్వామిత్రుని పలుకులకు వశిష్ఠుడు కోపము పట్టజాలక:-

"అంతుగా నాబోతు అంకె వేసినను
గంతులు దక్కునే కంఠీరవంబు"[3]

కెల్ల జంజాటంబు కౌశిక యిక మానివేయుమని పలికినాడు. ఆబోతు గొప్పగా అంకె వేసినను సింహము తాను భయపడి గంతులు మానునా? అనగా కల్లబొల్లి

3. గౌరన. హ. ప్ర భా. ద్వి 171-172.

మాటలతో ఆంబోతువలె విశ్వామిత్రుడు అంకె వేసెననియు సింహమువంటి తాను భయపడననియు వశిష్ఠుని భావము. వశిష్ఠుని విజయమీ సూక్తియందు ప్రతిధ్వనించుచున్నది. ఇందు చక్కని దృష్టాంతాలంకారము కుదురుకొనెను

అంతటితో బోక వశిష్ఠుడు తన గాంభీర్యముతోపాటు హరిశ్చంద్రుని సత్య సంధతను ప్రకటించుటకై :-

"మురగ కంకణు తోడ నూరజోగులను
సరిచేసి యెన్నిన చందాన ....నీవు" [4]

హరిశ్చంద్రుని సామాన్యులతో పోల్చితివని చక్కని దృష్టాంత పూర్వకముగ విశ్వామిత్రునకు వశిష్ఠుడు సమాధానమిచ్చినాడు. ఇందుచే శివునివంటి ఉన్నత స్థితి కలవాడు హరిశ్చంద్రుడనునది స్పష్టముగా తెలియుచున్నది.

ఈ మాటలు విన్న కౌశికుడు కోపముచే ఉడికిపోయినాడు. అల్పునివలె నీ విశ్వామిత్రుడు వట్టి జజ్జరులకు బెదరువాడు కాడనుచు

"దంధడి డీకొని తగరు దాకినను
గొందలమందు నే కుల పర్వతంబు"? [5]

పలికి దృష్టాంతాలంకార పూర్వకముగా సమర్థించుకొనెను.

ఇట్టి వాదోపవాదనలు చేసినవారు హరిశ్చంద్రుని సత్య సంధతకై తీవ్ర ప్రతిజ్ఞలొనరించిరి. అప్పుడు ఆదిశేషుని పడగలు క్రుంగినవి. మిన్ను అదరినది. మేదిని గిరగిర తిరిగినది. జలధులు గలగెను నక్షత్రములు రాలినవి. దిక్కులు వక్కలయ్యెను. ప్రత్యక్ష భగవానుడైన సూర్యుడు పొందిన వికారమును గౌరన యిట్లు సూచించినాడు.

"పెల్లుగా గావిరి బెరసి యద్దంపు
బిళ్ళపోలికి రవి బింబంబు దోచె" [6]

అధికముగా నలుపు వ్యాపించిన అద్దపు బిళ్ళవలె సూర్యబింబము కనపించినదట. ఇచ్చట నీ యుపమానము అపూర్వమైనది. అద్దమనిన చాలును గాని

4. గౌరన.హ.ప్ర.భా.ద్వి. 171-1 2
5. గౌ. హ. ప్ర. భా. ద్వి. 193-184.
6. గౌరన.హరి.ప్రభా.ద్వి.315-316.

అద్దపు బిళ్ళవలె నుండుటచే సూర్యబింబపు గుండ్రదనము బాగుగా స్ఫురించును. నలుపు వ్యాపింపగా కాంతి విహీనమైన అద్దపు బిళ్ళవలె సూర్యబింబము కలదని గౌరన వర్ణన. తదుపరి నచ్చటి సభ వారందరు:-

"జున్ను రే చిని రీతి సురలెల్ల బెదరి"

ఎవరి త్రోవల వారేగిరి ఇచ్చట ఉపమాలంకారము సహజసుందరమై యొప్పినది తేనెపట్టు చెదరినప్పుడు ఒక్కుమ్మడిగా తేనెటీగలన్నియు భయముతో ఏదో ఆపద కలిగినదన్న సందేహముతో చెల్లాచెదరగును. ఆ మునీశ్వరుల శపథములకు సభలోని సురలందరు భయపడి ఒక్కుమ్మడిగా చెల్లచెదరైరని తెలుపుటకు ఇంతకంటె మంచి ఉపమానము లేదనియే తలపవలెను.

వశిష్ఠునితో వాగ్వివాదమునకు దిగిన విశ్వామిత్రుడు హరిశ్చంద్రుని సత్యసంధతను పరీక్షించుటకు సమయమునకై వేచియుండెను. అట్టియెడ వసంతాగమనము హరిశ్చంద్రుడు మహాక్రతు వొనరించి దానము లొనరించుచుండెను. కపట మనంబుతో విశ్వామిత్రుడు హరిశ్చంద్ర మహారాజును సమీపించి

"కల్పవృక్షముఁ జెరి కాయడ్గినట్టు
లల్పదానం బొక డడుగవచ్చితిమి"

అని చెప్పినాడు కల్పవృక్షమువంటి హరిశ్చంద్ర మహారాజును సమీపించి గొప్ప ఫలమును యాచింపక వెట్టివానివలె వ్యర్థమైన చిన్న కోరికను కోరుచున్నానని యతని భావము ఈ యుపమానము హరిశ్చంద్రుని గొప్పతనమును దానశీలమును ఉదారబుద్ధిని చెప్పకయే చెప్పుచున్నది. ఇంత చక్కని ఉపమానము హరిశ్చంద్రునకు నిజముగా తగియున్నది. ముని కోరిన కోరిక తీర్చుటకు హరిశ్చంద్రుడంగీకరించెను పాపము రాజునెదో చేయవలెనని ఆశించి ముని వచ్చినాడు:-

"ఒడుపు దప్పినయట్టి యురగంబు పోలెఁ
దడయక వచ్చిన తనపూన్కి దప్పి" [7]

ముని నిల్చెనని భావము. సర్పము కాటువేయనెంచి యది తప్పినచో ఎట్లు బుసలు కొట్టునో ఆవిధముగా విశ్వామిత్రుడు పగర చేయిదాటిపోగా క్రుద్ధుడై

7. గౌరన. హరి. ప్ర భా. ద్వి. 371-372

నాడని స్ఫూర్తి. ఇట్టి అర్థవంతములైన ఉపమానములు ఔచిత్యమెరిగి వాడుట లోనే గౌరన కవితావైభవము తెలియుచున్నది.

అట్టి కలహశీలి వెడలిపోగా హరిశ్చంద్రుడు గట్టిగా ఊపిరి పీల్చుకొని నాడు. ఎట్టి జగడమును రానందుకు మనమున సంతసించి

"వెసబాము జంపిపై వేసిన రీతి
మసలకపోయె నమ్మలకల తపసి"

అని రాజు తలపోసినాడు. పామును చంపి భయపెట్టుటకై మానవునిపై దానిని వేసిన విధముగా నీ మునీశ్వరుడు తన్ను భయపెట్ట జూచెను. కాని చచ్చిన పామువలె నతని పనులు తన్నేమియు చేయలేదని రాజుభావము. తదు పరి సూర్యాస్తమయ చంద్రోదయ వర్ణనమిట్లున్నది.

భవచండ తాండవ భ్రమణవేగమున
దివినుండి పడిన యందియ యన బోలి
కిరణ జాలంబుల కెంపు సొంపెసగ
నరుణబింబము పశ్చిమాంబుధి గ్రుంకె
గొనురారు నభమను కొలనులో విరియు
కుముద జాలంబు బాగుగ జుక్క లెసగె
సురుచిర లీలమై సురరాజు దేవి
ధరియించు కర్పూర తాటంక మనగ
మెల్లనైనన లొత్తు మించుల బొదలి
చల్లనై వ్రేటివ చంద్రుడు వొడిచె

ఇదికూడ రమణీయముగా చమత్కారముగ చేసిన వర్ణనలు, శివుడు వేగముగా తాండవము చేయునపుడు దివినుండి జారిన యతని కాలి అందియయేమో అను నట్లుగా సూర్యబింబము కిరణజాలముల కెంపు అతిశయించుచుండ పశ్చిమాంబు ధిని గ్రుంకినదని కవి ఉత్ప్రేక్షాలంకారములో ఊహించి చెప్పెను.

సూర్యాస్తమయానంతరము చుక్కలు ఆకాశమున వ్యాపించును. అప్పుడు:-

"కొమరారు నభమను కొలనులో విరియు
కుముదజాలంబు బాగున జుక్కలెసగె"

'నని రూపకాలంకారములో కొలవనెడి ఆకాశంలో కుముదంబులనెడి చుక్కల వికాసమును గౌరన వర్ణించెను. ఇచ్చట అందమైన ఆకాశమునందు కొలనుయొక్క ఆకార గుణములను తారకలయందు కుముదత్వమును నిరూపించుట గౌరనకే తగినది.

తదుపరి చంద్రోదయమైనది. దానిని గౌరన ఉత్ప్రేక్షాలంకారములో వర్ణించెను. సురరాజగు దేవేంద్రుని పట్టమహిషియైన శచీదేవి ధరియించు తాటంకమో యనునట్లుగా చంద్రోదయమైనది. ఈ విధమున గౌరనార్యుని యలంకారిక రచనము సాగినది పరిశీలింపగా నీతని యలంకారములన్నియు హృద్యములు.

అలంకారములు:-

"చైత్ర దర్పిత వన దేవతా కరస్ఫటిక
దర్పణంబును బోలె దనరారుచున్నవి."

ఉపమాలంకారము

వినుత వస్తువులేవి? విద్యావారేవి? విషమాలంకారము

"మెఱుగు ముత్యంబుల మ్రింగు మీనమ్ము
లఱుగక వెస గ్రక్కునట్టి చందమున
బలుమాఱు గ్రమ్మెడి బాష్ప బిందువులు
వలుద చన్నులమీద వానయై లారగ

ఇందున్నది అరుదైన ఉపమాలంకారము. మీనములు మెరియుచున్న ముత్యములను ఆశతో మ్రింగును. కాని అవి అరుగక పోవుటచే వెంటనే గ్రక్కివేయును. అదే విధముగా ముత్యములు వంటి కన్నీరు మీనముల వంటి ఆమె కంటి నుండి జారుచున్నవనిభావము. ఈ వర్ణన విశదమైనది. అలంకారము హృద్యమైనది. ఇందు ఉపమాలంకారమే గాక అతిశయోక్తి కూడ కానవచ్చుచున్నది. ఒకే వాక్యములో పెక్కు ఉపమానములుండుట యొక విశేషము:-

చెచ్చెర రాయంచ చెంగల్వకాలను
జొచ్చిన గతి బిచ్చు జొచ్చి యా నడుమ

గలయ బూచిన కింశుకంబుల లోన
జేలువారుచున్న రాచిలుక చందమున
సొబగొందు క్రొన్నెల సోగన బాగునను" [8]

చంద్రమతి పెనుమంటల నడుమ నిలువబడి వన్నె తరుగక మైత్రీగ వాడుక నిలిచినది. రాయంచ మిక్కిలి యానందముతో నొయ్యారముగ చెంగల్వ కొలనునందు ప్రవేశించును. అటులనే రాయంచ వంటి మహారాజ్ఞి మహాపతివ్రత యైన చంద్రమతి నిర్భయముగా మంటలలో ప్రవేశింపవచ్చెను. అట్టి ఉపమానముతో సంతృప్తి పడిన గౌరన అమెను కలయ జూచిన మోదుగు చెట్ల నడుమ నున్న రాచిలుకవలె మంటల నడుమ నున్నదని చెప్పినాడు. అంతియేగాక ప్రబల సంధ్యారుణ కాంతితో ప్రకాశించు వెన్నెలవలె నెత్తిని సంధ్య కాంతిలో నవ్వుచున్న చంద్ర రేఖవలె కాంతితరుగక సుఖమైనను వాతక చంద్రమతి కలదన్న యూహయిందు కానవచ్చుచున్నది. ఇట్టి యుపమానములు గౌరన కవితా చమత్కృతికిని పాండిత్యగరిమకును నిదర్శనములు. ఇచ్చట చంద్రమతి ధైర్య సాహసములు పరసీమనందుకొనినవి. ఇట్టివియేగాక ఈతని కావ్యమున నెన్నియో అలంకారములు గలవు.

మిసుగపేనుగు గవ్వ మీటిన యట్లు[10] ఉపమాలంకారము [9] ఇదియును అపురూపమైన గౌరన ప్రయోగమని చప్పవచ్చును. అనగా పెద్ద గవ్వ మీటినను ఏనుగువలె కదలకయున్నవని భావము.

నక్రంబు వట్టిననాడు గజేంద్రు
విక్రమంబున గాచి విడిపించినట్లు [11]

ఇందు ఉపమాలంకారము గలదు.

కౌశికుని వెంటనేగు చంద్రమతి భర్తతో పలుకుచున్నది. ఇచ్చట ఆమె లోకజ్ఞతయు దేవునియెడనామెకు గల నమ్మకమును స్పష్టముగా

8. గౌరన. హ.ద్వి.ప్ర. భాగం ద్వి. 2271-5.
9. గౌరన ద్వి.ప్ర భాగము. ద్వి. 2334-35, పుట 224 వావిళ్ళ
10. గౌరన.హరి.ద్వి.భాగము. ద్వి.161.
11. " " " " " 860-61

తెలియుటయే గాక భర్తయైనను తప్పక సుఖించుననియు భగవంతునిచే తప్పక రక్షింపబడుననియు తెలియుచున్నది.

"సుడిగి కోటలులేని యురగంబు పోలె" [12]

-ఉపమాలంకారము

"సివ్వంగి లేడి వీక్షించు చందమున" [13] -ఉపమాలంకారము

"గాలుసు దప్పిన యట్టి కోతి చందమున [14]

"చల్లగా నీడయైన చలివేంద్ర పోలె[15] -ఉపమాలంకారము

"కులగిరిపై నుండి కుంభిని మీది

కసమున నుఱుకు సింహంబు చందమున" [16] -ఉపమాలంకారము

ఈ విధముగా నీకావ్యమునందు పరిశీలించినచో అనేకములగు అర్థాలంకారములే గాక శబ్దాలంకారములు కూడ నచ్చటచ్చట వర్ణనలలో కానవచ్చుచున్నవి. అలంకారములతో బాటుగ నిందు ప్రాధాన్యము వహించినవి యీతనిలోకోక్తులును జాతీయములును అని చెప్పవచ్చును.

లోకోక్తులు:-అనేక కావ్యములలో లోకోక్తులు సందర్భవశమున వచ్చుచుండును. కాని గౌరన కావ్యమునందు కొన్ని వింత లోకోక్తులు కూడ కానవచ్చుచున్నవి. ద్విపదఛంధముతోబాటు నీలోకోక్తులును జాతీయములును గూడ తెనుగుదనము నుట్టి పడవేయుట యొక విశేషము.

తగిన మాటకు దగినయుత్తరము
నుడువక ప్రాజ్ఞుండు నోరొత్తుకొనునే

అడిగిన మాటకు దగిన ప్రత్యుత్తరం మీయక తెలివిగల వాడు నోరు మూసుకొని యుండునా? అని అర్థము. 'నోరొత్తుకొనుట' యనగా నోరు మూసికొనుట తగిన సమాధానమీయకుండుట యని భావము. ఇచ్చ వచ్చిన

---

12. " " " " " 975
13. " " " " " 1996
14. " " " " " 1505
15. " " " " " 2068
16. " " " " " 229-3035 వావిళ్ళ 1951

కీర్తిని హరిశ్చంద్రుని సత్యనిష్ఠను గూర్చి హేళన చేయుచుండ వశిష్ఠుని పలుకులివి:- ఇదిఒక అపురూపమైన లోకోక్తి అని చెప్పవచ్చును:-

"నీరువట్టాఱునే నెయ్యిద్రావికొనిన
నింగితంబెఱుగనిదే జాణతనము"[17]

నీరుపట్టనగా దాహము దాహమధికముగా నున్నదని రుచిగా నుండెడు నేయి త్రాగిన ఆ దాహము తీరునా? తీరదని అర్థము. అటులనే ఇంగితంబు అనగా మొగము తీరు అది తెలియనిది ఏమి జాణతనమగునని కూడ మాతంగ కన్యలు పల్కిరి. వారి విద్యకు మెచ్చిన హరిశ్చంద్రుడు మాతంగ కన్యలకు రత్నభూషాదులను కానుకలుగా నొసంగెను.

ఆతని పొందునే వారు కోరిరి. దాహ మధికముగా నుండ నీరు వంటి పొందిచ్చుట యుక్తముగాని వేనివలని మా కోరిక నేరవేరునా? అని వారు పల్కిరి. మా ముఖవైరులను బట్టి మా మనసు తెలియని నీతెలివి ఏమి తెలివియని కూడ వారి భావము.

"మును సిరి వచ్చిన మోకాలి నొగ్గ[18]
నునుపన.................... ......[19]
"అందని ఫలముల కఱ్ఱలు సాప"[20]
"కోరెడి వారికి గోఱత లెందుండు"[21]

ఈ పలుకులన్నియు హరిశ్చంద్ర మహారాజు తనపొందు కోరిన మాలెతలతో పలుకుచున్నాడు. సంపదల నొసగుచుండ మోకాలడ్డు పెట్టి అందని ఫలమైన నా పొందుకైన అఱ్ఱులు సాపుట తగదు. కోరెడు వారికి కొఱతలెందైన నుండును. గాన కోరరానికోరికలు కోరక ఇచ్చిన మెచ్చి

17. గౌరన హరి. ప్రథమ భాగ. ద్వి 894-95.
18. గౌరన. హరి. ప్ర. భా. ద్వి. 894-95
19. గౌ. హరి. ప్ర. భా. 909
20. గౌరన హరి. ప్ర. భా. ద్వి. 942.
21. గౌ. హరి. ప్ర. భా. 917

వెతలటని వెత్తగా వారిని మందలించినాడు. ఇందు అతని ఓర్పు లోకజ్ఞతయు వెల్లడియగుచున్నది.

"చలిచీమ కొఅవిపె జనుదెంచినట్లు" [22]

అన చలిచీమ కోఅవిపైకి రాగా సునాయాసముగా మరణించునని భావము.

"తుదకేదు పీనుగుతోడి జాగరము" [23]

అనగా ఎంత కాలము నీవెంట తిరిగినను ధనము రాకున్నదని నక్షత్రకుడు హరిశ్చంద్రునితో పలికినాడు.

"పేదనేనని నోర ప్రేవులు జూడ
నోదురే ఋణము దెంపున గొనువారు" [24]

ఇది అపురూపమై అరుదుగా జేయు ప్రయోగము తెనుగుదనముట్టి పడుచు ద్విపద చంధనమునకు తగియున్నది. పేదవాతనని నోటిలోని ప్రేవులు చూపింప జాలితో ఋణము దెంపునగొనువారు వెనుతిరిగి వెడలువారుకారని హరిశ్చంద్రుని తో చంద్రమతి పలుకుచున్నది.

ఇట్లు పరిశీలించినచో అనేకములగు చక్కని సామెతలు కనిపించుచున్నవి

"గుడి చుట్టి వచ్చిన కాలది మేలౌదవు" [25]
"దానవుండై నల్ల ద్రావుచున్నాడు" [26]
"కడగి పీనుగు మీద గంచంబు వెట్టి
కుడుచగా జూచు కక్కుర్తిగాడితడు" [27]
"కరి రొంపి జిక్కిన గ్రమ్మఱ నెత్త
కరి యోపు గాక సూకర మెట్టు లోపు" [28]

---

22. గౌరన.హరి.ప్ర.ఖా.ద్వి. 2212
23. గౌరన.హరి.ప్ర.ఖా.64.
24. 201-202 వావిళ్ల ప్రింటు 1951
25. గౌ.హరి.ద్వి.ఖా.654.ద్వి.
26. గౌరన.ద్వి.ఖా.744-45 ద్వి.
27. గౌ.హరి.ద్వి.ఖా.786-87
28. గౌరన.ద్వి.ఖా.888-89

"పడికరితల పిల్లి పట్టిన దొబ్బ" [29]
"వెదకబోయిన తీగ విస్మయంబొదవ
పదముల దగిలె నాభాగ్యంబు కతన [30]
"ముదిసిన నాకొన్న ముట్ట జిక్కినను
గోవలు మానసము డించి పులు మేయ జనునే"
"వాపోవునే పిల్లి వతి దిన్న కోడి" [31]
"గూడు వడ్డికి నిచ్చి కూర్చెడు వారి
జాలి పెట్టెనియె యాశ్చర్య మేటికిని [32]
"పన్నిన చీకటి బాసి వెల్లింప
సన్నంపు దీపంబు సాలదే తలంప" [33]
"కని బెండపువ్వులగతి రాసి వోసి
పొసగు నానాతన పొక్కు లెన్నితివి" 888-89
వెదగొడ్డు బులినాకి విడిచినట్లైన" 973
"బక్క చీపోతు లంపట జెట్టినట్లు" 965
ఇంటివారిని లేపి యావల దొంగ
బంటుకు జెయ్యిచ్చు పాపాత్ము రాలు" 984-85
ఉరసిన పుండ్లపై నుప్పును జల్లి" 1255
"తాడబడ జేతికి దొరికిన ధనము
విడిచి మీదట గాను వెంగలి గలదె" 1274-75
పరదేశులకు గుఖ్ళ పంచలు గాక
యిరవైన సున్నపు టిండ్లేల గలుగు" 1291-92
"నూలి పోగున జిక్కను పలకున్నాడు" 1524
"చెడు నాకో? చీర రాచిన బాముకాటు" 2132

---

29. గౌ. హరి.ద్వి.భా. 973
30. గౌరన. ద్వి.భా. 962 ద్వి.
31. గౌరన ద్వి.భా. 1255 ద్వి.
32. గౌరన ద్వి.భా. 1291-92
33. గౌరన. ద్వి.భా. 1274-75

శ్మశానమున హరిశ్చంద్రుని చూచిన చంద్రమతి అతడేసిద్ధుడో యని భ్రమించి పలుక హరిశ్చంద్రుడు చీరతో రాసినంతమాత్రాన పాముకాటు పోవునా? అనగా తగిన మందు వేయక యది నశింపదని పలికినాడు. ఇది చక్కని చిక్కని సామెతయని చెప్పవచ్చును.

జాతీయములు:-

"శిరః కంపంబు సేయ" ప్రథమ భాగము 32

ఇచ్చట కవులందఱును శిరః కంపంబు సేయ అని ప్రయోగించినాడు. అనగా కవులందరును తన కావ్యము చూచి ఆనందముతో తలలూచునట్లు కావ్యము వ్రాయకరెంగెదనని చెప్పుటకిట్టి ప్రయోగము యుక్తముగా యున్నది.

"శివు డెఱింగెడు జూమీ చెప్పెడిదేమీ ప్ర. భా 188

"సీవునికే యొఱుక" అన్నదానిని శివభక్తుడగు గౌరన యిట్లు ప్రయోగించినాడు.

"పూయని పూత" ద్వి. 199

"నలిరేగి" "ఊరు జోగులు" ద్వి. 201

"అల రెండు వేల జిహ్వల వానికైన" అనగా ఆదిశేషునకైన తరము కాదని భావము. ద్వి॰ 231

"కంతుడు నుబ్బు మీజి నల్లడల" వ్యాపించెనని వర్ణన 331 "వసంతాగమనమైనదని తెలుపుటకిట్లు కన్పించెను.

"తలపువ్వు వాడక" 2287 ఈ జాతీయము తెలుగు దేశమున మొదటి నుండి వాడుకలో ఉన్నది. "పుట్టుభోగి" అన్నట్లుగానే యిది "అతి సుకుమ అను భావము వచ్చునట్లు వాడుకలో కలదు." "గూబ జంకెనల" ద్వి. భా 767 దేశాలి విద్య 768 ద్వి. భా.

"బడిత పాథము" "దొంగ వదరులు"

"తలపుండు కడిగి రక్షించెనో", "కూరకు నేసి"

సుకవాసి పనిపంత చూపు గుజ్జంబు

మామిడిక్రింద సోమరి మేదకుండు

భూమి తుంటరి యొనుపోతుపైవాన

మొండరి చల్లచప్పుడు గోడ చేర్చు
చండిపో........................"

గౌ.హ.ద్వి.ఖా. 1494 ద్వి.

ఈ జాతీయములు అత్యద్భుతములై యొప్పుచున్నది. సాధారణముగ నేకవి ప్రయోగమునను లేని విందు కనబడుచున్నది.

సుకవాసి యనగా సుఖముగా జీవించువాడు [34]

పని పంద-సోమరి [35] పనులు చేయుటయందు అశ్రద్ధ కలవాడు.

చూపు గుబ్బంబు-పైచూపునకు దోచు బుచ్చెన గుబ్బము [36]

మామిడి క్రింద సోమరి-మామిడిచెట్టుక్రింద నుండియు ఫలములు కోసి కొనలేక యని తమకు దాపై తన నోటబడిన నెంత బాగుగ నుండునో గదా యనుకొనువాడు.

మేదకుడు-చురుకుతనము లేనివాడు. [37]

శబ్దరత్నాకరము నందు ఈ ఉదాహరణములే యీయబడుటను బట్టి గౌరన ప్రయోగములు అపురూపమైనవే గాక అరుదైనవనియు నని చెప్పవచ్చును.

భూమి తుంటరి - భూమిలో గలదుష్టుడు [38]

శబ్ద రత్నాకరమునందు 'తుంటరి' అను పదమునకు అర్థము వివరించుచు గౌరన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము నందలి 'తుంటరిజోగి' హరి. ద్విప్వార్థమున 'అరి' ఉదాహరణ మొసగబడినది.

ఎనుబోతుపై వాన - దున్నపోతుపై ఎంతవాన కురిసినను దానికి ఏమియు పట్టునట్లు అనగా చెప్పెడిది గ్రహింపలేక మొండితనము చూపువాడు.

---

34. గౌ. హ. 368 పుట వావిళ్ళ 1951 శబ్దరత్నాకరము 79 పుట 1969
35. గౌ. హ. 368 పుట వావిళ్ళ 1951
36. గౌ. హ. వ్యాఖ్యానము. వావిళ్ళ 1951
37. గౌ.హ. వాఖ్యానము వావిళ్ళ '1951.
38. గౌ.హ.పుట 369 శబ్దరత్నాకరము 694 పుట

మొండరి - మొండివాడు[39]
ఇందు మొండి శబ్దమునకు 'అరి' చేర్చి 'మొండరి' అని చిత్రముగా ప్రయోగించినాడు.

చల్ల చల్లప్పుడు - మజ్జిగ చిలుకనప్పటి చప్పుడు అనగా చల్ల చిలుకునప్పుడు శబ్దము గణగణమనకు మొద్దుగా వచ్చు చప్పుడువలె చురుకుతనము లేనివాడు.

గోడుచేర్చు సోమరి[40] అనగా గోడకు కూరుచుండి లేవక యుండు వాడు.

విప్ర వృశ్చికము - తేలువంటి బ్రాహ్మణుడు

ఇట్లు పరిశీలించినచో అనేకములగు చిత్రవిచిత్రములగు తెలుగు పలుకు బడులు గౌరన కావ్యమునందు కానవచ్చుచున్నవి. ద్విపదను చేపట్టి లాక్షణిక గ్రంథమును వ్రాసిన గౌరన సంఘటనములనే గాక పదములను కూడ కల్పించుకొనుట విశేషము. ఇట్టియే గాక మరికొన్ని ఇతని ప్రయోగములు యోగ్యములై యున్నవి.

దేశాలి విద్య - స్వదేశమునందు నేర్చిన విద్యలు[41]

అటులనే విద్యలవారు' అని తరచుగా వాడబడినది ఇదిగాక మొగలి లోపలి నీప్స[42] తెలుగు దన ముట్టిపడు ప్రయోగము.

కాశీ క్షేత్రమునందు రాజుతోనరుగు చంద్రమతిని జూచి కాశీపుర సువాసినులు చేయు వర్ణనము నందలి పలుకుబడుట వింతయై ప్రౌఢమై మనోహరమై యొప్పుచున్నవి.

"తెరువుచ్చు నద్దంబు వెగడెడు మోము
జాతి నీలపు రంగు జడిపించు కురులు

39. గౌ.హ.వ్యాఖ్యానము.ద్వి.వావిళ్ల 1951

40. గోడ మూలలయందు జేరపడియుండు మూఢుడు.గౌ.హ. చక్కని అర్థము పొసగుచున్నది.

41. గౌరన.హ.పుట 316 ద్వి. భా.876 ద్వి.

42. గౌరన హ.పుట 273 ద్వి భా 419 ద్వి.

లేత చంద్రుని బిసాళించు నెన్నుదురు
మదచకోరములతో మలయు నేత్రములు
గాదమ లేళ్లకు సిగ్గు గొలిపెడి చూపు
విరుల విండ్లకు నమ్మువేసిన బొమలు
సరస చంపకము మెచ్చని నాసికంబు
దెలి మొల్ల మొగ్గల దెగడు పల్వరుస"[43]

ఇందు ఆమె అవయములన్నియు ఉపమానములకంటె అధికములైననని చెప్పుటకు ఇట్టి ప్రయోగములు కావించి వింత అందము చేకూర్చినాడు. ఇంత కంటెను విచిత్ర ప్రయోగములు కలవు.

"పులకండ మొలికెడు బొమ్మంచు మోవి"[44]

మోవి అనగా పెదవి. పుల్లరంగు గలఖండశర్కరను చిందించు ఎఱ్ఱని పెదవికి "బొమ్మంచు మోవి" అని చక్కని జాతీయమును సృష్టించినాడు.

"కంతు సంకుకు బొమ్మ గట్టిన గళము"[45]

పై ప్రయోగమునకు దీటైన మరియొక ప్రయోగమిది. మన్మథుని శంఖమును జయించిన[46] గళము అని అర్థము. గళమును శంఖముతో పోల్చుట కవి సమయము. అతిలోక సౌందర్యవతియైన చంద్రమతి గళమును కంతుని శంఖముతో పోల్చుట విశేషమే గాక ఆ శంఖమునకు బొమ్మగట్టినదని చిత్రించినాడు. అనగా దానిని కూడ జయించిన దన్న భావమును తెలుపగోరి యిట్టి అపురూపమైన ప్రయోగ సృష్టి గావింపబడినది.[47]

---

43. గౌరన.హ పుట ద్వి.భా. 333-345 ద్వి.
44. గౌరన హ.ద్వి భా. 346 ద్వి.
45. గౌ.హ ద్వి భా. 349
46. గౌ.హ వ్యాఖ్యానము వావిళ్ళ 1951.
47. గౌ.హ. సాహిత్య ఎకాడమీ శ్రీమతి పి. యశోదరెడ్డి గారి పీఠిక "ఈ ప్రయోగ మపురూపమైన. సాధారణముగా చక్కని కంఠమును శంఖముతో పోల్చుట సరిపాటికాని చంద్రమతి గళమున మన్మథుని శంఖముకే బొమ్మ కట్టినదట. అనగా తిరస్కరించిన దని భావము. లోకమోహనుడైన మన్మథుని సుందర శంఖము కంటె నధికతర సుందరమైనది చంద్రమతి గళము.

"దంతి కుంభముల నదల్చు పాలిండ్లు" గౌరన ద్వి. 350
"ఆనటి కంటముల గయ్యాళించు తొడలు" 352

అదల్చు గయ్యాళించు ప్రయోగములు చక్కని చిక్కని అర్థము కలిగి చిత్త గొలుపుచు చంద్రమతి సొగసును లోకాతిశయముగ తీర్చిదిద్దినవి. శివకవిత్రై దీశీయచ్ఛందమైన ద్విపదను చేపట్టుటచే తేనెతొలుకు తెనుగుసుడి కారమునకు గౌరన వింత సొగసును చేకూర్చినాడు. లోకమున చంద్రమతికి సాటియగు ఉపమానమే లేదని చెప్పుట కిట్టి పదవైభవము కల్పించుట గౌరనకే తగి యున్నది. శివకవియై మాటమాటకు తన భక్తిని ప్రకటించుకొనుచు మృదు పదములతో మధురముగ రచింపగలుగుట గౌరనాద్యునిలో నొక విశేషము.

గౌరనయెడ నన్నయాది కవుల ప్రభావము

ఇతర కవులయెడ గౌరన ప్రభావము

గౌరన ద్విపద కావ్యమును చేపట్టినను నీతని వర్ణన లత్యద్భుతములై నన్నయాది కవులను తలపించు చున్నవి. ప్రజలు విశ్వామిత్రునిచే కల్పిత ములైన మాయా భీకర మృగములవలన బాధింప బడుచుండ హరిశ్చంద్రుడు వేటకు బయలుదేరినాడు. అట్టి సందర్భమ్మున గౌరన వర్ణించిన:-

1. కోర మీసలు జుంజు గొప్పలు బిరుసు
2. బారెడు చెవులును బరడు పిక్కలును
చేవ విండ్లును నెట్టి సెరల గన్నులును
జేవురు బొట్లును జిల్ల కోలలును
మొల నీలి కొసెలు మోట కత్తులును"
కలుగు విశ్వామిత్రు ఘన తపోవనము

అనెడి విధము నన్నయ భారతారణ్య పర్వ కిరాతార్జునీయ ఘట్టమున కాన్పించు టయే గాక శ్రీనాధుని కిరాతార్జునీయ ఘట్టమును కూడ తలపించుచున్నది.

"వికట పాటల జటా మకుటి కా భారంబు
కలుకైన జుంజురు నెఱులు గాగ

ఇచ్చట శివుడు కిరాత వేషము దాల్చి అర్జునుని ఆశ్రమ వనమ్మును సమీపించి సందర్భమునందలి వర్ణలోని ఛాయలు కాన్పించుచున్నవి. అటులనే భారతమున దుష్యంతుడు వేటకు వెడలి కణ్వాశ్రమమును గాంచెను. పిమ్మటనచ్చట ఆశ్రమ వర్ణనము కావింపబడినది. గౌరన కావ్యమున ముందు ఆశ్రమ వర్ణ నము కావింపబడిన పిమ్మట.

కలుగు విశ్వామిత్రు ఘన తపోవనము
వలనొప్ప జూచి ... ... [3]

అని వర్ణితము ఇచ్చటి ఆశ్రమ వర్ణన పూర్తిగా కణ్వాశ్రమ వర్ణనమును పోలియున్నది. గౌరనయే గాక నన్నయానంతర కవులందరును నన్నయ ఆశ్రమ వర్ణనయే చేపట్టిరని చెప్పవచ్చును. అతడు కణ్వాశ్రమమున వృక్షములనే గాక వివిధ జంతువుల అన్యోన్యతను చక్కగా వర్ణించెను.

మాలిని "ఏచి తనర్చి తలిర్చిన క్రోవుల నిమ్మగు తావుల జొంపముల [4]

సీ|| "శ్రవణసుఖంబుగా సాము గానంబులు
చదివెడుశుకముల చదువు దగిలి" [5]

మొదలగు వర్ణనమంతయు గౌరన కావ్యమున మిక్కిలి వివరముగా కాన్పించుచున్నది. హరిశ్చంద్రుడు సరస్సును గాంచినది. మొదలు గౌరన నార్యోక్తు నన్నపార్యు ననుకరణమే.

"..........చల్లన సీటి కందున నరసి
చనిచని ముందట జంపంబులను
బనసల నిమ్మల బాటలంబులను
సురుగుల మారెళ్ళ జూరాత పోతముల
....
చల్లన నీడల జాతి వైరంబు
లెల్లను విడిచి పేరెలమితో బొదలి
కొదమ సింగములను గోరి దుండముల
ముదమున నొయ్యన బుడుకు నేనుగులు

1. కోలమీసములును జుంజురు గొప్ప బిరుసు పాఠాంతరముకలదు.
2. వాఁడెడు మేనులు బరుడు పిక్కలును.
3. గౌరన హరి. ద్వి. పుట 76, ద్వి. 661 వావిళ్ళ.
4. నన్నయ భారతము – ఆదిపర్వము – చతుర్థాశ్వాసము.
కణ్వాశ్రమ వర్ణన, 20ప – 23ప, సాహిత్యఎకాడమి 1970
5. గౌరన.హరి.ద్వి.పుట 72, ద్వి 628–695.

వాని చెక్కుల తోట వక్రనుబూలి
బూని గోకూచునున్న పులులును వాని
కూనలను జన్ను గుడిసెడి లేళ్ళు
వానితో జెరలాడవచ్చు రేచులును
వానితో గ్రీడించి వరలు ముంగిసలు
వానితో బ్రాకెడు వర పన్నగములు
వా సీడగా బ్రాలు నెమిళ్ళ"[6]

ఈ విధముగా నీవర్ణన సాగినది. నన్నయ శుకములు సామగానములు చదివెనని తెలుప నీతడు కోవెలలు వీనుల కింపుగా సామగానములు చదువుచున్నానని వర్ణించినాడు. చిలుకలు వేదములను గఱపుచున్నవని వర్ణించినాడు.

కావించి మినుకులఁగఱపు చిల్కలును
గలయ గమ్మని యాజ్య గంధముల్ మేనల్
నాలయంగ వెదజల్లు హోమధూమములు
గలుగు విశ్వామిత్రు ఘనతపోవనము"

అందు హరిశ్చంద్రుడు ప్రవేశించినాడు. హరిశ్చంద్రుడు సర్వమును విశ్వామిత్రునకు దానముచేసి భార్యాపుత్ర సమేతుడై అరణ్య మార్గమునంటి పోవుచుండెను. కన్నుమిన్ను కానని భీకరారణ్యములో నడువలేక చంద్రమతి.

తడుపుచు నున్నతస్తన భారమునకు
నడు మోర్వదను భీతి నడువదో యనగ
నడుగెత్తకున్న బ్రియంగాన (జూచి"[7]

హరిశ్చంద్రుడు మనసంతయు బాధతో మూలుగ నిట్లు తలపోసెను.

"మును సౌధ సోపానముల నెక్కలేని
వనజాక్షి యెట్లెక్క వరుస శైలములు
పటికంపు రాకట్టుపై నెక్క వలయు

6. గౌరన హరి. ప్రథమ భాగము. ద్వి 628
7. గౌరన.హరి. ప్రథమ భాగము. ద్వి 1585-1588

కుటిల కుంతల యెట్లు గుట్టలు గడచె
సనువొంద రత్నదేవాలి దాఁట నలఁగు
ఘనకుచ యేరీతి గడిచె ఘట్టములు
శ్రేశి వనంబునఁ గ్రీడింప బడలు
లోలాక్షి యడవులలో నెట్లు మెలగె
జిలుక నక్కునఁ బెట్టఁ జెక్కు సేమర్చు
నెలనాగ నందును నెట్లెత్తి తెచ్చె"

చంద్రమతి అట్టి ప్రదేశములు కాలూని ఎఱుగదు. పైగా ఇప్పుడు కుమారుని చంక నిడుకొని నడువసాగినది. ఇచ్చట విశేషమది. ఈ చంద్రమతి వర్ణనము పోతన భాగవత దశమస్కంధము నందలి నరకాసుర వధ ఘట్టము లోని సత్యభామా వర్ణనమును పోలియున్నది. సత్యభామ శ్రీకృష్ణునితో నరకాసుర వధకై యుద్ధరంగమునకు బయలుదేరినది. అంతియేగాక వీరనారియై చేత విల్లునెక్కుపెట్టి ప్రత్యాలీఢపాదయై భర్తవెనుక గరుడునిపై లేచి నిలబడినపుడు పోతన అత్యద్భుతముగా వర్ణించెను:-

"బొమ్మపెండ్లిండ్లకు బోనొల్ల నను బాల
రణరంగమున కెట్లు రాఁదలంచె
మగవారి గనినఁదా మఱుగు జేరెడు నింతి
పగవారి గెల్వ నేవగిది జూచె
బసిడి యుయ్యెల లెక్క భయమందు భీరువు
ఖగపతి స్కంధమే కడిది నెక్కె
సఖుల కోలాహల స్వనము లోర్వని కన్య
పటహభాంకృతుల కెబ్బంగి నోర్చె
నీల కంఠములకు నృత్యంబు గఱపుచు
నలసి తలగి పోవు నలరుఁ బోడి
యే విధమున నుండె నెలమి నాలీఢాది
మానములను రిపుల మాన పడప

8. పోతన భాగవతము దసమ స్కంధము, ఉత్తరభాగము. అధ్యాయ 19 180-181 పద్య

అదియేగాక:-

వీణె జక్కగ బట్టి వెర వెఱుగని కొమ్మ
బాణాసనం బెట్లు పట్టనేర్చె
మ్రాకున దీగె గూర్పంగ నేరని చేయి
గుణము నేక్కియ ధనుఃకోటి గూర్చె
సరవి మత్యము గ్రువ్వ జాలని యబలయే
సృపుంఖత సంధించె నిశిత శరము
జిలుకకు బద్యంబు సెప్ప నేర్వని తన్వి
యస్త్ర మంత్రము లెన్న డభ్యసించె"[9]

అనికూడ అత్యద్భుతముగా వర్ణించెను. దీని ననుసరించి గౌరన అరణ్యమున నడువజాలని మహారాజ్ఞియు నాజన్మభోగినియునగు చంద్రమతిని వర్ణించినాడు. ఇంతేగాదు పోతన భాగవత నవమ స్కంధము లోని అంబరీషోపాఖ్యానము నందలి:-

'పా లేర్లై ప్రవహింప' అను పద్యము,
"గోపులు పిదుకక గురియుచునుండు"[10]

నే పేశనైన బా లేఱులు గాక" ననెడి ద్విపదగా వెలసినది. శ్రీనాథుని తరువాత వెలసిన పోతనకు ఇంచుమించు సమకాలమున నున్న గౌరనలో నిట్టి ఛాయలు కానవచ్చుట సమంజసమేగాక పూర్వకవుల పైనను సమకాలికుల పైనను నాతనికి గల గౌరవమును పాండితీ గరిమను చాటుచున్నది.

ఇక తన తరువాత వెలసిన ప్రబంధకవుల యెడ గౌరన ప్రభావముకూడ కన్పించుచున్నది. హరిశ్చంద్రుడు భేతాళవృక్షము క్రింద విశ్రమించి యుండ పిశాచ శాకినీ ఢాకినీ గణములు మీదికి వచ్చుచుండ హరిశ్చంద్రుడు వాని నన్నిటిని చెనకెను. అప్పుడు భీకరాకారుడైన భేతాళుడు బయలుదేరి వచ్చినాడు. అప్పటి యాతని రూపము అత్యద్భుతమై జుగుప్సను భయమునుకూడ కలిగించు చున్నది:-

9. పోతన భాగవత దశమ స్కంధము. ఉత్తరభాగము. అధ్యాయ 10 పద్య 180-182
10. భాగవతము నవమస్కంధము అ. 4 ప. 92 సాహిత్య ఎకాడమి, 1964

"భీకర ఢాకినీ ప్రేత బేతాళ
శాకినీ గణము లసంఖ్యముల్ గొలువ
బరుసమై పెరిగిన పల వెంట్రుకలు
గరువలిచే భయంకరముగా దూల
వడి ద్రామ జొమ్ముపై వరదలువాఱ
....
పటువజ్యనిష్ఠుర పానఘట్టనలు
లవలవలై కుతలంబు గ్రక్కదల[11]

ఈ వర్ణనము ముప్పది ద్విపదలలో కొనసాగెను. ఇట్టి వర్ణనము అల్లసాని పెద్దన మనుచరిత్రము నందలి ఇందీవరాక్షుడను రాక్షసుని వర్ణనము నను కానిపించుచున్నది.[12]

విసుమానములు గగ వసతోడ బెగవెట్టి
నెట్టెంబుగా బ్రేపు జుట్టినాడు

పై సీసమునందే గాక మహాస్రగ్ధరలో కూడ

"గళగర్త క్రోడ నినిర్వత్కహకమని నదోద్గడ హాసం బుభూ భృ
ద్బిలముల్ మ్రోయిపగావంచిని గతిని బాగల్
పెంపెమిన్నల్ల మెగ్రా జలితాస్యకూౄర దంతక్షతరదవసన

ఇందు గౌరనార్యుని యాచార్యక మగపడుచున్న దనవచ్చును. పెద్దన ప్రబంధమును తీర్చి దిద్దుటలో మేటియైనను సట్టియెడ గౌరన ఛాయలు కాన్పించు చున్నవి. ఆ రాక్షసుని ఆకారమందే గాక చేష్టలయందును గౌరనార్యుని అను కరణము కలదనిపించుచున్నది. గౌరన వనమున సూర్వకవుల ఛాయలు కనిపించుటయే గాకి అనంతర కవులపై గౌరన ప్రభావముకూడ ముద్రితము. ఇందు ముఖ్యముగా పేర్కొనదగినది తెలుగునాట మిక్కలి ప్రసిద్ధి పొందిన:-

11. గౌరన హరి. ప్ర. భాగము. ద్వి. 415-416 పేజీ 50 వావిళ్ళ 1951.

12. గౌరన. హ. ప్ర. భా. ద్వి 1940-1968

"తివిరి యిసుమున తైలంబు దీయవచ్చు
దివిరి మృగతృష్ణలో నీరు ద్రావవచ్చు"

ననెడి పద్యపు మూలమిందు చాల చక్కగా ద్విపదలో తెనుగు దన ముట్టిపడ గోచరమగుచున్నది:-

"వడినార గైకానవచ్చు చట్రాత
బడయగ వచ్చును భస్మతైలంబు
రసము సేయగ వచ్చు తాలు గరంగి
రాదు నీమనసు మార్దవము నొందింప
మేది నీనాధ యీ మేలంబులేల"?

భార్యాపుత్రుల నమ్మిన ధనము తాను గైకొనగా ముని ఋణము తీర్చుకోవలసిన దని హరిశ్చంద్రునితో నక్షత్రకుడు పలుకుచున్నాడు. ఇట్టిరచన గౌరన చాల చమత్కారముతో నిర్వహించెను.

1. గౌరన.హరి.ద్వితీయ భాగము.ద్వి. 1315-1319.

గౌరన రాఘవాంకుల హరిశ్చంద్రో
పాఖ్యానములు

తెలుగున వెలసిన మొదటి హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కావ్యము గౌరనచే రచింపబడి సాహిత్య జగత్తున శాశ్వత కీర్తిని సంపాదించు కొనినది. ఇందలి పాత్రలు సజీవములు. అందున చంద్రమతి హరిశ్చంద్ర కలహకంఠి కాలకౌశిక నక్షత్రకాదుల పాత్రలు పతాక స్థానము నందుకొనినది.

తెలుగున గౌరన కావ్యము వలెనే కన్నడమున రాఘవాంకుని హరిశ్చంద్ర కావ్యమును ప్రసిద్ధ వహించియున్నది. గౌరన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కావ్యమును కన్నడ రాఘవాంకుని హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమును పరిశీలించినచో రెండును కవలవలె విరాజిల్లుచున్నవి. స్థూలముగా పరిశీలించిన ఈ రెండు కావ్యములకు నెట్టి భేదమును కానరాదు.

1. ఇరువురును శైవులే, తమ కావ్యములలో పలుచోట్ల తాము శైవుల మని పేర్కొనినారు.
2. గౌరన దేశీయ చ్ఛందమైన 'ద్విప' యందురచన కావింప రాఘవాంకుడును కన్నడ దేశీయచ్ఛందమైన షట్పది చ్ఛందము నందు రచించినాడు.
3. కావ్యమునందలి పాత్రలగు చంద్రమతీ హరిశ్చంద్ర నక్షత్రక కాలకౌశిక దంతఘాతాది నామములన్నియు రెండు కావ్యముల యందును ఒకే విధముగా కానవచ్చు చున్నవి.
4. రసపోషణాల యందు ఒకేవిధము నిర్వహింపబడెను.
5. గౌరన మొదట గురువును తరువాత కాశి దాసాదులను కీర్తించి నటులనే రాఘవాంకుడును హంపియందు తన గురువగు మహాదేవుని మొదటను తరువాత ఉద్భట మయూర కాళిదాస భారవి ప్రభృతులను కీర్తించెను.

6. రెండు కావ్యములయందును అయోధ్యానగర వర్ణనము కానవచ్చు చున్నది.

7. ఇంద్రసభావర్ణనమును తత్సభలో వశిష్ఠ విశ్వామిత్రుల వాదోప వాదములును రెండు కావ్యముల యందును గలవు.

8. గౌరన కావ్యమునందు వలనే రాఘవాంకుని కావ్యమునందును మృగయా వర్ణనమును తత్సందర్భముననే సరోవర జలక్రీడా వర్ణనములును కావింపబడినది. కన్నడ కావ్యమున నీ ప్రకరణ మున మన్మథపూజకూడ వర్ణింపబడినది. ఇది తెలుగున గౌరన కావ్యమునందు కానరాదు.

9. రెండు కావ్యములందును మాయలేడి విశ్వామిత్రునిచే పంపబడినది.

10. విశ్వామిత్రాశ్రమవర్ణనము రెండుకావ్యములయందు కానవచ్చుటయే గాక కృష్ణాజినాది దర్శనములును సింహశార్దూలాది మైత్రియు వివిత వేద ఘోషయు పురాణ ప్రసంగములును తర్క తంత్ర సంవాదాది విషయములును పెక్కు వీనిలో వర్ణింపబడినవి.

11. రెండు కావ్యములయందును హరిశ్చంద్రుడు కలగాంచుటయు మాతంగ కన్యల రాకయు వర్ణింపబడినవి.

12. హరిశ్చంద్రుడు తన సర్వమును విశ్వామిత్రునకు దానము చేసి యేగునపుడు ప్రజలు విశ్వామిత్రుని పరిపరివిధముల నిందించుట యుభయత్ర గాననగును.

13. తరువాత హరిశ్చంద్రుని కుటుంబము అరణ్యమున పడిన బాధలు సాటిలేనివి. అచ్చట విశ్వామిత్రునిచే కల్పింపబడిన అగ్నిలో చంద్రమతి ప్రవేశింపనది చల్లారిపోయినది. ఇది యుభయ కావ్యములలోను తుల్యమైన కల్పన.

14. కాశీక్షేత్రమున చంద్రమతి కాలకౌశికునిచే కొనబడెను. యమ ధర్మరాజే కాటికాపరిగా వచ్చి హరిశ్చంద్రుని కొనెను. ఈ విషయములు రెండు కావ్యములయందును సమముగా కానవచ్చు చున్నవి.

15. చంద్రమతి తన మరణించిన కుమారుని భుజమున నిడుకొని శ్మశానమున కేగును. అచ్చట నామె తన భర్తను కలిసి కొనును. రూకకై యజమాను కాలియింటి కేగుచున్న చంద్రమతి తాను రాజకుమారుని చంపెనను మిషపై రాజభటులచే పట్టుబడెను. ఇది తెలుగు కన్నడ కావ్యములయందొకే విధముగ వర్ణితము.

16. హరిశ్చంద్రుడు కత్తినెత్తి భార్య కంఠమును తెగవ్రేయును అది పూలహారమై ఆమె గళమున నిలుచును. ఇరువురును శివ కవులగుటచే శివుడే పార్వతీ సమేతుడై ప్రత్యక్షమైనట్లు వర్ణించిరి.

17. తిరిగి హరిశ్చంద్రుడు రాజ్యపాలనకు వచ్చెను. ఇట్టి విషయములే గాక రాఘవాంకుని కావ్యమునందు గౌరన కావ్యమునందు వలనే అనేకములగు కన్నడ జాతీయములును లోకోక్తులను కానవచ్చుచున్నవి.

స్థూలముగా పరిశీలించినచో నిరువురి కెట్టి భేదమును కానరాదు. హరిశ్చంద్రుడు భార్యాపుత్రులను కాశీక్షేత్రమున అమ్మునపుడు వారి నెత్తిన గట్టిపెట్టి త్రిప్పెనని కలదు. ఇది అమ్ముడుపోవు వారికి చిహ్నమట. ఇది గౌరన కావ్యమున కానరాదు. ఇవి సూక్ష్మమైన భేదములని చెప్పవచ్చును.

ఈ విధముగ రెండు కావ్యములును ఒకే తీరుకల్పనలతో తెలుగు కన్నడ సాహిత్యములయందు శాశ్వత కీర్తిని సంపాదించుకొని చిరస్థాయిగ నిలిచిపోయినవి.

హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము

—శంకరకవి

గౌరన ద్విపద హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము తరువాత హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమును శంకరకవి ప్రథమ ప్రబంధముగా వెలయింప జేసి శాశ్వత కీర్తిని సాహిత్యరంగమున నిలుపుకొనినాడు. శంకరకవి కావ్యమునకు నెల్లూరి కావ్యమనియు ఈతని తరువాత వెలసిన కంచి వీరశరభకవి హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన ప్రబంధమునకు కంచి కావ్యమనియు ప్రసిద్ధి కలదు 1 కాని శరభకవి అవతారికలో నెచ్చటను నెల్లూరు శంకరకవి అని పేర్కొనలేదు. కంచి వీర శరభకవి గృహ నామమును బట్టి శరభకవి హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమునకు కంచి కావ్యమని పిలువ బడుట కవకాశము కలదు. కాని ప్రౌఢుదార 'శంకరకవి' నెల్లూరునివాసి యని తలచి అట్లు పేర్కొనినాడని తలంపవలసి వచ్చుచున్నది. ఈ కావ్యము ప్రబంధరూపమున వెలసినను గౌరన కావ్యమును ననుసరించెను. శంకరకవి గౌరనార్యుని సన్నివేశములను కథాగమనమును గ్రహించి స్వకపోలకల్పనలతో

---

1. ఉత్తర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము పీఠిక–అముద్రిత గ్రంథ చింతామణి–పుండ్ల రామకృష్ణయ్య– పత్రికాధిపతులు నెల్లూరు 1–591
"పూర్వ హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమును శంకరకవి యైదాశ్వాసములు గల పద్య కావ్యముగా వ్రాసి యున్నాడు. ఇది నెల్లూరి కావ్యము అని వాడబడుచున్నట్టును దీనిని నెల్లూరు శంకరకవి వ్రాసినట్టును ప్రౌఢ్యము నందు వ్రాయబడి యున్నను అది గ్రంథమునందగపడదు. ఇందు సుమారు వేయి పద్యములకు పైగా నున్నవి. ఈ పూర్వ హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమునే వీర శరభేంద్రుడను మరియొక కవి యైదాశ్వాసములు గల వేరొక పద్య కావ్యముగా వ్రాసియున్నాడు. దీనిని కంచి శరభయ్య వ్రాసినట్లును ఇది కంచి కావ్యమని పిలువబడుచున్నట్టును ప్రౌఢ్యమునందు వ్రాయబడియున్నది."

వర్ణనా వైభవములతో మృదు మధురముగా తన కావ్యమును తీర్చి దిద్దినాడు. గౌరన కావ్యమునందు ప్రక్షిప్త భాగములుగా పేర్కొనబడిన ఆదిబక యుద్ధమును కపట వశిష్ఠదర్శనమును విషజంతు సంహారమును పతివ్రత కథయు మొదలగు వృత్తాంతములను వదలివేసి తరుపరి కవుల కాదర్శమై నిలిచినాడు. శంకరకవి ననుసరించిన హరిశ్చంద్ర నలోపాఖ్యానమును కంచి వీర శరభకవి హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమును మల్లారెడ్డి షట్చక్రవర్తుల చరిత్రము మొదలగు ప్రబంధములయందుకూడ నీ సంఘటనములు వదలివేయబడినవి. కాని గౌరన మాత్రము దేశీయచ్ఛందమైన ద్విపదలయందు కావ్యమును రచించియు దేశీయ పదములను పలుకుబడులను జాతీయములను తెలుగు లోకోక్తులను నిచ్చవచ్చిన రీతిగా నుపయోగించియు గాంభీర్యమును కోల్పోవని రీతిగా తన కావ్యమును తీర్చిదిద్దినాడు. శంకరకవి కావ్యమును పరిశీలించినచో ఛందముతోపాటు పదములను సమాసములును సంస్కృతమై యున్నవి. కొన్నిచోట్ల శంకరకవి గౌరనార్యుని కావ్యాంశమును తగ్గించుచు మరికొన్ని చోట్లు పెంచుచు కూడ తన రచన సాగించెను.

శంకరకవి యవతారిక వలనను ఆశ్వాసాంత గద్యమువలనను నతడు ...గి బ్రాహ్మణుడనియు ఆపస్తంబ సూత్రుడనియు కౌండిన్యస గోత్రుడనియు ...నామాత్యుని పుత్రుడనియు తెలియుచున్నది. 2 అంతియేగాక వినయ ...క విద్యాలంకారుడనని కూడ నతడు చెప్పుకొనినాడు. శంకరకవి ఐదా...శ్వాసములు కలిగిన తన ప్రబంధమును పాచయ యెల్లయామాత్యున కంకితము ...సినాడు. కావ్య ప్రారంభమున నాందీ పద్యమునందు కాశీ విశ్వేశ్వరుడు ...ల్లయామాత్యుని రక్షించుగాక యని శంకరకవి యశాసనము.

---

2. ఇది శ్రీమదాపస్తంభ సూత్ర పవిత్ర కౌండిన్యముని చక్రవర్తి గోత్ర సకల సుకవి జనానేక మిత్ర దేచనామాత్య కుమార వినయ వివేక విద్యాలంకార శంకరకవి నామధేయ ప్రణీతంబైన హరిశ్చంద్రో-

"శ్రీవాణీవర వాసవాది విబుధ శ్రేణీ శిరోరత్న శో
భా విభ్రాజిత పాదపంకజుడు మాభామా మనోభర్త
కాశీ విశ్వేశ్వరుడిందు శేఖరుడు రక్షించు న్మహా పారవి
ద్యావర్ధష్టుని బాచయ ప్రభుని నెల్లామాత్యా చూడమణిన్ [1]

శంకరకవి పూర్వకవి స్తుతిలో సంస్కృత కవులగు వాల్మీకి వ్యాసాదులను బాణ మయూర మాఘ భార కాళిదాసుని కూడ కీర్తించినాడు. తదుపరి తెనుగు కవులలో కవిత్రయమును మాత్రమే కీర్తించినాడు [2] కాని గౌరన ద్విపద హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమునే చేపట్టిన ఇతడు గౌరనను పూర్వకవి స్తుతిలో పేర్కొనక పోవుట చిత్రము [3] తన కృతిని ప్రబంధముగా తీర్చిదిద్ది యందు సంస్కృత వృత్తముల నన్నిటిని మక్కువతో ప్రయోగించుకొనిన శంకర కవికి దేశీయచ్ఛందమైన ద్విపదపైనను గౌరనార్యుని దేశీయ పదజాలముల పైనను సరసన భావము కల్గ అట్లు చేసెనేమోయనిపించుచున్నది. ఈతడును గౌరన వలెనే శివభక్తుడు తాను 'శశాంక మౌళి' పద సేవాలబ్ధ సాహిత్య సద్గుసు డనని చెప్పుకొనెను. [4] అంతియేగాక గౌరన కొలుచుచుండ ఇంద్రాది దేవతలు సేవించు చుండ పార్వతీ సమేతుండై శివుడు ప్రత్యక్షమైనట్లు వర్ణింపగా దాని ననుస రించియే శంకరకవియు శివుడు సమస్త దేవతాగణ సేవితుండై ప్రత్యక్షమైనట్లు చెప్పినాడు.

శా॥ పక్షీంద్ర ధ్వజ పద్మజ ప్రముఖు లొబరిపార్శ్వముఖు ల్గాల్వగా
నుక్షాదీశ్వరు నెక్కి శైలతనయా యుక్తంబుగా భక్త సం

---

1. శంకరకవి హరి.ఆశ్వా॥. ప. 1.
2 దీనిని బట్టి శంకరకవి కాలము నాటికే నన్నయ తిక్కన ఎఱ్ఱనాదులు కవిత్రయమని పిలువబడుచున్నట్లు స్పష్టముగా తెలియుచున్నది.
3. "ఈ తప్పు ఒక పెద్దతప్పుకాదు. గాని తన కావ్యముకో గౌరన ద్విపదలను అడుగడుగునా వాడుకుంటూ అపూర్వకవిని ఎక్కడా ఒక్కసారి పేర్కొనకపోవడం పెద్దదోషమే. సత్యం గొప్పదని చెప్పే కావ్యంలో ఇది కృతికర్త చేయదగిన పనికాదు.
4. శంకరకవి హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము.ప్ర.ఆ.ప.19

రక్షాదక్షుడు విశ్వనాధుడు సువర్ణ గ్రావ కోదండి తా
సాక్షాత్కారము బొందె సత్కృప హరిశ్చంద్ర క్షమాభర్తకున్

ఇందలి సంస్కృత సమాసములు గమనింప దగినవి.

ఉపమావతి ఉమాసమేతుడై పక్షీంద్ర ధ్వజపద్మజ ప్రముఖులు కొలువ హరిశ్చంద్రునకు ప్రత్యక్షమైనట్లు శంకరకవి వర్ణించెను. అంతియేగాక ప్రత్యక్షమైన శివుని రూపమును భక్తి పారవశ్యముతో కడు మధురముగా వర్ణించినాడు

సీ॥ • ఆకాశగంగతో నమృతాంశురేఖతోఁ
బల్లవారుణ జటాభరము తోడ
ఫాలలోచనముతో ఫణి కుండలముతోఁ
గాలకూట వినీల గళము తోడ
హరిణ డింభంబుతో నజగ వధనసుమతో
భసితాంగ రాగ విభ్రమము తోడ
దివిజ సందోహ రణిత వాదిత్ర శబ్ద
సహిత నారద పల్లకీ స్వనము తోడ
శివుడు గిరిరాజకన్యా కాధవుడు పాలిచె" [2]

ఇందు శివునిరూపము వర్ణింపబడినది. ఆకాశగంగను చంద్రరేఖను ధరించి పల్లవారుణ జటాభారముతో ఫాలలోచలముతో త్రిశూలహస్తముతో గజచర్మధారియై భసితాంగరాగ విభ్రమముతో ఉమా-సమేతుడై హరిశ్చంద్రునకు ప్రత్యక్షమయ్యెను. ఇది మహాభక్తి పారవశ్యముతో పోతనవలె శివరూపము నంతరంగమున సందర్శించుచు వర్ణించినాడు. ఇటు రామరాజు భూషణుడు కావ్యాంతమునందు హరిశ్చంద్రునకు సకల దేవతా పరివృతుడైన చంద్రశేఖరుడే ప్రత్యక్షమైనట్లువర్ణించెను. కానిశంకరకవి వర్ణనమందలి మాధుర్యము హరిశ్చంద్ర నలోపాఖ్యానమున కానరాదు.

---

1. శంకరకవి హరి. ఆ 5 ప. 170

2. శంకరకవి హరి. ఆ 5, 171.

సీ॥ "పసమీఱు నేవేల్పు భాల సన్నుతహేతి
యురుబలమదనాశనోగ్రవృత్తి
ఘనదీప్తి కర్పూరాకారమై యేవేల్పు
విల్లనంత శరాప్తి నుల్లసిల్లుఁ
బెట్టు నే వేల్పు నందన మహాక్రీడ చి
త్రత మహిమందార కాంతత వహించు
వరసర్వమంగళావాసమై యే వేల్పు
మూర్తి నానాభోగముల దనర్చు

నట్టి కలధౌతగిరికటకాభిరామ
సతనతరవర్తి సురలోక చక్రవర్తి
యఖిల ముని నిర్జరులు గొల్వ నా నృపాలు
నెదుర బ్రత్యక్షమై నిల్చియిట్లు పలికె"

హరి. సలో. ఆ. 5 ప 62

ఇందును శివుడు పార్వతీ సమేతుడై యఖిలముని గణమును నిర్జరులును గొలుచుచుండ ప్రత్యక్షమైనట్లు వర్ణింపబడినది. కాని యిందు రెండు కథలను జోడించుటచే వసుచరిత్రమునందలి శయ్యా సౌభాగ్యమును రామరాజభూషణుని చేకూర్చలేకపోయెను. నన్నయ ననుసరించి శంకరకవియు తన కృతిభర్తయగు యెల్లయామాత్యుడు నిండుకొలువును తనను సత్కరించి తాంబూల మొసగి కృతి యిమ్మని కోరినట్లు వర్ణించెను:-

మ॥ "నను గౌండిన్య మునీంద్ర గోత్రజు సుధాంధస్సింధు కల్లోలతు
ల్య నిరాఘాటవచో ధురంధరుని దేవామాత్య సత్పుత్రుఁబా
వన చారిత్రు శశాంక మౌళిపద సేవాలబ్ధ సాహిత్య స
ద్ధనుని న్బంధు విధేయు శంకరకవి న్దాక్షిణ్య పుణ్యాధికున్" 1 9ప

తే॥ "మమత రామించి యర్హపీఠాసనమున నునిచి
తత్పరత మేఱ గంధాక్షతంబు లొసగి

1. శంకరకవి. హరి. ఆ 1. 19, 20, 21.

గాఁగర్పూర తాంబూల కనక భూష
ణాంబరంబులు దనియ నందంద యొసఁగి

తే॥. "సప్తసంతానములలో యశస్కరంబు
కృతియె కావున నీ వొనరించు నట్టి
నిరుప మాన హరిశ్చంద్ర నృప చరిత్ర
మంకితముసేయు నాపేర ననఘ చరిత"

నిరుపమాన హరిశ్చంద్ర నృపచరిత్ర మంకితము సేయుమని ఈడూరి యెల్లయామాత్యుడు కోరినాడు. ఇందలి తేటగీతి పద్యమైన సప్త సంతానములలో యశస్కరము, అను శంకర కవి పద్యమును బోలి అల్లసానివారి మనుచరిత్రము నందలి అవతారికలో నిదే సన్నివేశమున క్రింది తేటగీతి కానవచ్చుచున్నది.

"సప్త సంతానములలో ప్రశస్తి గాంచి
ఖిలము గాకుండునది ధాత్రి గృతియ కాన
కృతి రచింపుము మాకు శిరీష కుసుమ
పేశలసుధా మయోక్తుల బెద్ద నార్య"!

(మనుచరిత్ర. 1-14)

ఇది యిచ్చట రాయలవారి కోరిక

గౌరన కావ్యము ననుసరించియే శంకరకవి తన కావ్యమునందు ద్వైత వనమున ధర్మరాజాదులతో మార్కండేయుడీ కథను తెలుపుచున్నట్లు చెప్పి యా ద్వైతవన వర్ణనము గావించినాడు.

ఉ॥. శ్రీతరుణీ మనోహర విరించి సమాన మహా తపోధన
వ్రాత నివాస యోగ్య మమర ద్రుమ తుల్య సమస్త పుణ్య భూ
జాతల తానికేతన వనస్పతిక ముఖ్యశకుంత మెంతయున్
ద్వైతవనంబు పొల్చు వసుధార మణీ వర నీల భూషయై [1]

అట్టి ద్వైతమున రసాల వృక్ష మొకటి యొప్పుచుండెను. ఆ వృక్షచ్ఛాయలో అనుజులు సేవించుచుండ ద్రౌపదిభుజింపగా ధర్మజుడు నానామౌనీంద్ర

1. శంకరకవి హరి. ఆ 1, ప 68.

ప్రసంగములు చేయుచుండెను. అట్టియెడ ముని శ్రేష్ఠుడైన మార్కండేయుడు నచ్చట ధర్మజుడు గాంచెను:-

సీ॥ "అరుగుదెంచుటయు దా నల్లంత దవ్వులఁ
బొడగాంచి యెదురుగా బోయి భక్తి
సహోదర సమేతుడై యందందు పెక్కు వం
దనముల్లొనర్చి తోడ్కొనుచు వచ్చి
పావన సలిలార్ఘ్య పాద్యాది విధులఁబూ
జించి కుశాసనా సీనుఁజేసి
హస్తాబ్జములు మోడ్చి యంతరంగమ్మున
ప్రేమ ముప్పిరిగొన సేమ మడిగి
సమయి సముచిత మృదు వాక్య సరణి వెలయ
గోరి సుఖగోష్ఠి నడుపుచు గొంత ప్రొద్దు
జరిపి కుంతీ సుతాగ్రణీ సంయమీంద్రుఁ
బలికెనిట్లని వినయ సంపదలు పొదల" ప్ర. ఆ. 76 ప

ఇందలి భావమే గాక పదములును వాక్యములును కూడ గౌరన ద్విపద నుండి గ్రహించి శంకరకవి తన కావ్యమును తీర్చి దిద్దికొనినాడు.

"ననఘ మార్కండేయు డను ముని చంద్ర
బొడగాంచి తాను దమ్ములు నెదురేగి
పుడమి జాగిలి మ్రొక్కి పూజలొనర్చి
సమ్మోదనంబున సుఖాసనమున నునిచి
యమ్మునీశ్వరు సేమ మంతయు నడిగి
యుచిత సద్గోష్ఠియై యున్న యావేళ
సుచరిత్రుడగు ధర్మసూను డిట్లనియె" 1

ఇందలి సద్గోష్ఠిని సుఖగోష్ఠిగా మార్చి శంకరకవి వర్ణించినాడు. ధర్మజుడు సద్గోష్ఠి చేయుచు మార్కండేయ మునిని భూమండలము నేలుచున్న రాజు రాజ్యమును కోల్పోయి అడవుల పాలై తిరిగి రాజ్యము పొందిన వ్యక్తి కలడా?

1. గౌరన ద్వి. అవతారిక. 23 ద్వి - 28

యని ప్రశ్నించినాడు. ఇది యౌచిత్యమెరిగిన వర్ణన. ధర్మరాజు రాజ్యమును కోల్పోయి అరణ్యవాసము చేయుచున్నాడు. తిరిగి తాను రాజ్యము పొందగల్గు దునో లేదో తెలిసికొనుటకై యిట్టి అంశము కోరినాడు. ఔచిత్యమెరిగిన గౌరన వర్ణన ననుసరించి శంకరకవియు నట్టె వర్ణించినాడు.

"ముందు మీరెరిగిన భూతలాధీశు
లందు రాజ్యంబు పోనాడి క్రమ్మఱను
భుజ విక్రమంబున భూ చక్రమెల్ల
ప్రజలు సన్నుతి సేయ పాలించి నట్టి
మనుజేశ తిలకుని మహితచారిత్రు
ననురాగ మిగురొత్త నానతి వలయు" [1]

ఇది గౌరన కథనము దీని ననుసరించి శంకరకవి

"కావునందాల్లి మీ రరసి కాంచిన యట్టి నృపాలకోటిలో
నీ వసుధా స్థలిం దోలుతనే మది రాజ్యము కోలుపోయి మో
దావహ లీల గ్రమ్మఱ ప్రజాభినుతి న్ధర నేలినట్టి ధా
త్రీవరు నానతీ వలయు దేటపడం గృపతో మునీశ్వరా"

అని చెప్పినాడు. ప్రజల సన్నుతి నేయ పాలించినట్టి చక్రవర్తియని గౌరన పలుక శంకరకవి ప్రజాభినుతి న్ధర నేలినట్టి రాజునానతిమ్మని పలికినాడు.

గౌరన కావ్యము ననుసరించెయే శంకర కవి అయోధ్యా నగర వర్ణనము కూడ చేసెను.

"శివుని కెంజడలలో (జెలం(గు జాహ్నవికి
సవతు సేయ(గదగు సరయువు పొంత
ధరణీ దేవికి ముఖ దర్పణం బన(గ(
బరుల కసాధ్యమై పరగు(నయోధ్య" [2]

అని గౌరన అయోధ్యనగరము ఉనికిని వర్ణింపగా శంకరకవి.

1. గౌరన ద్వి అవతారిక 35-40
2. గౌరన హ.ప్ర ఆ.ద్వి. 1.4

తే॥. ముక్తిదములైన పురములు మూడు నాల్గు
వానిలో నగ్రగణ్యయై వసుధ మీద
బరగు ధనదుని పుత్రికను ప్రాసమగుచు
నఖిల సిద్ధజనారాధ్యయగు నయోధ్య [1]

అని అయోధ్యా ప్రాధాన్యమును చెప్పినాడు. ఇట్టి ఘట్టములలో గౌరన ద్విపదము కంటె శంకరకవి పద్యములలో వర్ణన మధికమై పద్యములు సంఖ్య పెరిగినదని చెప్పవచ్చును. ఇట్లు అనేక విధములుగా అయోధ్యా నగరము వర్ణింప బడిన పిమ్మట దాని పాలకుడగు హరిశ్చంద్రుని వర్ణన సూక్ష్మముగా జరిగినది.

కలుగు నప్పుర మేలు కమనీయ మూర్తి
నలరు హరిశ్చంద్రుడను చక్రవర్తి
పరగ నేయుగములు పదునాల్గు వరుస
నరుగు నంతకు భూమి నంతయు నేల
హరిహర బ్రహ్మాదు లచ్చెరు వొంద
జరిపె నన్నుతి కెక్కు సత్యవ్రతంబు
నోజతో సమరముఖ్యులు పంపు సేయ
రాజసూయ మహాధ్వరం బొనరించె" [2]

హరిశ్చంద్రుడు హరిహర బ్రహ్మాదు లచ్చెరు వొందునట్లుగా రాజసూయ యాగము నొనరించెనని గౌరన పలుకు. దీని ననుసరించిన శంకరకవి:-

"నిత్య సత్య వ్రతస్తుత్య చారిత్రుడై
గౌరీ మనోనాధు కరుణవడసె
సమద శాత్రవ లోక జయ రమాకాంతుడై
రాజసూయ మహాధ్వరం బొనర్చె [3]

అని వర్ణించుటయేగాక హరిశ్చంద్రుడు త్యాగధ్యేయుడై దారిద్ర్యము రూపుమాపెనని చెప్పెను. ఈ ప్రకరణమునకు ముందెచ్చటను గౌరన తన

1. శంకరకవి హరి.ఆ 1. ప 85
2. గౌరన ద్వి. 43-50
3. శంకరకవి హరి.ఆ.1 ప 109

కావ్యములో హరిశ్చంద్రుని వంశవర్ణన కావింపలేదు. యాతని వంశవర్ణనము కావించినాడు.

సీ॥ వాసవ నిభుడు వైవస్వంతుడును నిక్షు
క్షియును నిక్ష్వాకునృప కేసరియును
బాణుండుననరణ్య పార్థివుండును వైన్య
దుందుమారులు పరిపంథి జయలలు
యవనాశ్వ మాంధాతృకువల యేశులు పురు
కుత్సాహ్వయుండు కాకుత్స్థ విభుడు
నంబరీషుడు త్రిశంక్వావనీ రమణుడు
సార పుణ్యుండు హరిశ్చంద్ర విభుండు
ప్రణుతి జెందిరి జలజాత బంధువంశ
చూతవనచైత్యులత్యంత శుభ చరిత్రు
లహిత జైత్రులు సకలలోకైక మిత్రు
లబ్ధి-వలయిత సర్వం సహాధిపతులు [1]

అని సూర్యవంశ చక్రవర్తులగు హరిశ్చంద్ర భూ విభుని పూర్వులను వర్ణించినాడు. శచికి ప్రతినిధియైన చంద్రమతి ఆతనిభార్య లోహితాస్యుడు వారి కుమారుడు.

పతిహితమతిగల సచివ
ప్రతతులలో మునుపు ధరణి ప్రణుతింప సు
న్నతి గన్న మంత్రి రత్నము
కృత పుణ్యుడు గల డు సత్యకీర్తి యనంగన్ [2]

రాజునకు తగిన సచివుడు సత్యకీర్తి

ఇక ఇంద్ర సభావర్ణనము కావింపబడినది:-

సీ॥ ప్రవిమల చంద్రికా ధవళ దుకూలాంబ
రము పొందుగగటి రమణగట్టి

1. శంకరకవి ప్ర.ఆ.పద్యము 197
2. శంకరకవి.హ.ఆ.1 ప. 119.

నవరత్న మయ భూషణ వ్రాతములు గళ
 శ్రవణ హస్తాదుల సరవి దాల్చి
మంజుల వాసనాపుంజ రంజితమైన
 చందనంబున దేహము దలంది
తుమ్మెద గమికి విందులు సేయు మందార
 కుసుమ దామము మౌళిఁగుదురు కొల్పి
ప్రభుల చింతామణి భద్రపీఠికాగ్ర
 మున హుతాశన సమవర్తి దనుజ వరుణ
గంధ వాహకుబేర శంకరులు గొలువ
గరిమ విలసిల్లె ఁబేరోతగమున నుండి [1]

దేవేంద్రుడు చంద్రికా సంకాశ ధవళదుకూలములు కట్టి నవరత్న మణి భూషలు దాల్చి చందనంబు దేహమున కలుముకొని మందార కుసుమములు మ్రుకని చుట్టి చింతామణి భద్రపీఠము నధిష్ఠించెను. రంభాది నిలింప వధూమణులును బృందారక సందోహమును దేవమునులు నాతని సేవించుచుండిరి. అట్టియెడ ఇంద్రునకు సందేహము పొడమ మునులను జూచి యిట్లుపలికెను.

ఆవె. "మౌనులార స్వర్గ మర్త్య పాతళ లో
 కముల యందు మీరు నన్గొనని న్ర
 పాల రెందు లేరు పరికింపఁగావున
 వలయు నడుగ నొక్క పలుకుమిమ్ము" [2]

మునీశ్వరులు ముల్లోక వాసులగు రాజుల చరితముల నెఱింగి యందురు. అందుచే వారి న్ప్రశ్న వేసెను. ఈ భావము గౌరన నుండి శంకరకవి గ్రహించినాడు. గౌరన తన కావ్యమున:-

"మూఁడు లోకంబుల మునుమిడివి వేరు
 చూడని యట్టి రాజులు మది లేరు"[3]

1. శంకరకవి హరి.ఆ. 1 ప. 126
2. గౌరన ద్వి. హరి.ప్ర.భా. 13-14.
3. గౌరన. హ.ప్ర ఆ.ద్వి. 13-14

అని పలికెను. శంకరకవి కావ్యములో ఇంద్రుడు:- క. త్రిభువనముల యందును భూతభవిష్యద్వర్తమాన ధరణీశులలో నభిమతసూనృత వాచా విభవ సమగ్రుండు గలడా వివరింపంగన్

అని ప్రశ్నించి అట్టి రాజు కలడేని నాకానదియవలెనని కోరినాడు. ఇదియు గౌరననుసరించియే వ్రాయబడినది.

"వారకమును చన్నవారిలో నున్న
వారిలోఁ బుట్టెడివారిలోపలను
బలికి బొంకని మహిపాలుండుఁ గలడె
తలపోసి చెప్పుడిందఱు నట్టివాని"[1]

అందరును కలసి ఆలోచించి మరియు చెప్పుమని యింద్రుడు కోరినాడు. గౌరన కావ్యమున అట్టి రాజును తెలుపుటకు మునులు తమలో తాము పడిన బాధా వర్ణనము అనిర్వచనీయమైనది. గౌరననుసరించియే శంకర కవియు :-

ఉ॥ ఊరక మూఁదలో యనగ నుండె రగస్త్యపులస్త్య గౌతము
ల్ధారుణి వ్రాయుచుండె జమదగ్ని, పరాశరమౌని యేమియు
న్నోరు మెదల్పఁ దయ్యెఁజ్యవనుండు విచారము నిగ్గుఁబర్వఁగా
నేరక యుండె మార్పలుక, నింగిఁ గనుంగానుచుండె నత్రియున్

సీ॥ కశ్యపు వదనంబు కన్గొనె జాబాలి
యతడు నారదుని దేహంబు గోకె
నతడు శాండిల్యుని నమరేంద్రు మాటకు
నుత్తరం బిమ్మని యొత్తి పలికె
నతఁడు భరద్వాజు నల్లన యంగుళీ
సంజ్ఞను బలుమారు సన్న జేసె
నతడు మాండవ్య మహాముని ప్రవరుని
గనుగిటె నీ వెఱుంగవె యటంచు

నిర్విధంబున సకల ఋషీశ్వరులును

1. గౌరన. ద్వి. ప్రథమ భాగం. ద్వి 115-118.

నీవు నీవని ప్రతివాక్య నిర్ణయంబు
గాన కన్యోన్య వదన పంకజ సమీక్ష
ణములు సేయుచు నుండిరి భ్రమసినట్లు."[1]

అని కడు రమ్యముగా వర్ణించినాడు, తదుపరి వశిష్ఠుడు హరిశ్చంద్రుని గూర్చి పలికెను. విశ్వామిత్రుడు కోపించి వశిష్ఠునితో వాదునకు డిగినాడు. గౌరన ననుసరించియే శంకర కవి యీ వాదును కావించెను.

"ఆక్కజంబుగ నబ్ధి నాపోషణముగ
గ్రుక్కగొన్నట్టి యాకుంభజు డుండ
బిన్నగ ధరున కేర్పడ నరికాలఁ
గన్ను జూపిన యట్టి గౌతముఁడుండ
నలిననాభుని జగన్నాథు ముకుందు
నలిగి తన్నిన యట్టి యాభృగుడుండ
దృష్టించి బ్రహ్మాది దేవతలెఱుగ
సృష్టికి ప్రతి సృష్టిఁజేసిన యట్టి
యేనుండఁదక్కిన యీ మునులుండ[2]

నీవు హరిశ్చంద్రుని పెద్దగజేసి పలుకుచున్నావని విశ్వామిత్రుడు అధిక్షేపించెను. ఇదే వర్ణనమును భావమును కలిగిన శంకరకవి వర్ణనములో

"నీవు కాని హరిశ్చంద్రుని నే నెఱుగనే
యాతడే యూరు సత్యవాక్య ప్రశస్తి
గరిమ యే యూరు నీమాట గట్టి పెట్టు
వాక్పరిశ్రాంతిఁబొందఁగ వలదు నీకు

సీ॥ ఎవ్వాడు వింధ్యా చలేంద్రంబు గర్వంబు
సర్వంబు నడచె నిర్జరులు మెచ్చ
నెవ్వాడు సక్రోద హేతు వీక్షణ నంద్రు
నొడలెల్ల గన్నులై యుండఁజేసె

1. శంకరకవి హరిశ్చ॥. ప్ర. ఆ. ప 130-131
2. శంకరకవి హరి. ఆ. 1. ప. 152-153.

నెవ్వాడు వేదంబు లేర్పాటు గావించె
యన్నియు గ్రమ మొప్ప నచ్చికట్టై
నెవ్వాడు హైమవతీశుతో నెదిరించి
గర్వించి యఱకాలగన్నుం జూపె
నట్టి కుంభజ గౌతమ వ్యాస భృగువు
లుండ బ్రహ్మేభవించి యఖండ గరిమ
దనరు నేనుండ వెండియు దక్కినట్టి
యమ్మునీశ్వరులుండ నీకేల వెగ ?" [1]

అని గర్వించి కోపముతో విశ్వామిత్రుడు పలుక వశిష్ఠుడు హరిశ్చంద్రుని సత్య నిష్ఠను కీర్తించుచు-

క॥ పరిహాసమునకు నైనను
మఱి కలలోనైన గాక మఱుపున నైనన్
ధరణీ పయి హరిశ్చంద్రుడు
హరహర పరికింప ననృత మాడెడు వాడే ?

మ॥ మదిరాపాన సమంబుగాఁదలచు నమ్మార్తండ వంశోత్తముం
డు దయాంభోనిధి పల్కి బొంకుటలు దుష్టంగూడి వర్తింపుటల్
తుదిఁజండాలునితోడి సంగతిగఁజేతోవీధి భావించు సర్వ
దిగంత స్ఫుటకీర్తి మూలధనమై వర్తించు సుత్కృన్నతిన్ [2]

అని హరిశ్చంద్రుని సత్య సంధతను గూర్చి పలికినాడు. ఎన్ని కష్టములు వచ్చినను హరిశ్చంద్రుడు సత్యవాక్పరిపాలనే తప్పడనెను. సత్య వాక్పరిపాలనను గురించి తెలుపుచు:-

మ॥ తన సామ్రాజ్యము వాసి నంగుల వధూ తంసంబు వక్షించినం
దనయుం డిగ్గిన హీన కృత్యముల చేత స్వుర్దశం బొందినన్
వనటం గుందిన నానరేంద్రుడు మనో వాక్కాయ కర్మంబులం
దనృతం బాడిన నాప్రతిజ్ఞ విను విశ్వామిత్ర చిత్రంబుగన్ [3].

---

1. శంకర కవి.హరి.ఆ.1.162-163
2. శంకరకవి.హరి.ఆ.1 ప. 162-163
3. శంకరకవి.హరి.ఆ. 1 ప. 175.

ఇందు శంకరకవి కావ్యమందలి హరిశ్చంద్రుని కథా నిర్మాణ మంతయు తెలుపబడినది. సామ్రాజ్యము పోయినను భార్యను వర్ణించినను తనయుడు మరణించినను తాను నీచ కర్మంబు లొనరించినను హరిశ్చంద్రుడు మాటతప్పడు. అట్లు తప్పినచో తన శపథమును తెలిపినాడు, వశిష్ఠుడు మేటి విప్రత్వమును వదలి జపతపాదులను వేదశాస్త్రాభ్యాస విధులను వదలి, నారచీరలు కట్టి జన్నిదంబులు త్రెంచి యపవిత్రమగు విభూతి మేన ఆలముకొని మనుజ కపాల పాంకియై ఖర వాహన మధిష్టించి యామ్యదిశగా పయననించెదని ప్రతిజ్ఞ యొనరించెను. దానిని వినిన విశ్వామిత్రుడలిగి.

సీ॥. బొంకింప లేకున్న భుజగ కంకణుఁగూర్చి
యనిల జలాహారి నగుచుఁదొల్లి
హిమవన్నగంబున నమిత హాయనములు
తపము చేసిన సుకృతంబు లోన
సర్ధాంశ మొసగి లోకైన విఖ్యాతిగా
దగఁజతుర్దశ మహాయుగము లవని
బాణ్య సామ్రాజ్య విసూర్తుల బొందించి
తదనంతరంబ యాత్రిదివమునకు
రమణ బదునాల్గు మన్వంతరముల దాఁక
నముచిసూదను నర్ధాసనంబు నందు
నీరజారాతి కోటీర నీరజాక్షి
నీరజాసను లెఱుగంగ నిలుపువాఁడ [1]

అవి తీవ్రముగా విశ్వామిత్రుడు ప్రతిజ్ఞచేసెను.

ఇట్టి తీవ్రస్థితికి కుంభిని దిర్దిరరిగెను. రవి, చంద్రహారలు మహాద్భుతముగా తాలెను. ఈ వర్ణనమంతయు గౌరన నాధారముగా గ్రహించయే శంకరకవి గావించినాడు. తదుపరి సభాసదులందరు భయముతో సభవీడి పోవ వశిష్ఠ విశ్వామిత్రులు మహాక్రోధముతో తమతమ నివాసములు చేరిరి. కాని గౌరన వర్ణనా చమత్కారమిందు కానరాదు.

---

1. శంకరకవి.హరి.ఆ.ప 179.

ఇంతలో చైత్ర మాసారంభమయ్యెను. అంతట హరిశ్చంద్రమహారాజు మహాయజ్ఞ మొక్కటాచరించి భూరి దక్షిణలిచ్చుచున్నట్టి వార్తవిశ్వామిత్రుని చెవిని పడెను. కపట కృత్యనిత్యతా నిపుణుండగు నగ్గాధినందనుడు హరిశ్చంద్రుని కొలువు ప్రవేశించెను. హరిశ్చంద్రుడు ఎదురేగి వినయ పూర్వక నమస్కారంబు బొనరించెను. అంతట విశ్వామిత్రుడు

"వేలుపుటావును గుమ్మడు
పాలడిగెడు రీతి ధరణి పాల యశశ్రీ
లోల యొక యల్పదానము
వాలాయముగాఁగ నడుగ వచ్చితి నిన్నున్ [1]
అని పలికినాడు గౌరన కావ్యములో
కల్పవృక్షము చేరి కాయడిగినట్టు
లల్పదానం బొకఁడడుగ వచ్చితిమి" [2]

అని అహంకారముతో పలికినాడు. శంకర కవి ఇది మార్చి వేలుపుటావున గుమ్మడు పాలడిగినట్లని ఎంతో చమత్కారముగా మార్చి మూలార్థభావము పోషించినాడు. తదుపరి విశ్వామిత్రుడు.

క॥ జనుడు కరినెక్కి దేహం
బవయము విక్కంచి రత్నమంబరమునకై
చన విడిచి నంత ప్రోవిడు
ధనమిచ్చి నధ్వరము యథావిధి నడుచున్ ।

అని కోరినాడు. ఈ ధనము హరిశ్చంద్రుని శక్తికి మించినదని తలచి అతడు జంకునని విశ్వామిత్రుడు తలచినాడు. ఈ కోరికయు గౌరవకావ్యము ననుసరించియె శంకర కవి వర్ణించెను.

"బురుమ డేనుగు నెక్కి పొడవుగా నిక్కి
వరరత్న మెగసి పోవైచిన పొడదు

---

1. శంకరకవి హరి.పద్యము 199
2. గౌరన ద్వి. ప భా.ది. 361-62.

ధనము రాసిన బోసి దానమిచ్చినను
జననాధ కాదలేక సాగు నాయజ్ఞ
మనిన........................ [2]

పురుషుడేనుగు నెక్కి అను పదమును జమడు కరినెక్కెనని మాత్రమే శంకరకవి మార్చినాడు. అక్కజు యొదిపిన వేళ వచ్చి ధనము గొనిపోద నని విశ్వామిత్రుడు వెడలిపోయెను. అంతట విశ్వామిత్రుని స్వభావ మెరిగిన హరిశ్చంద్రుడు ఎట్టి సమయమున వచ్చి నమ్ముని ధనము కోరునో ఎట్టి యిక్కట్టులు సంభవించునో యని తలపోసెను. గౌరనకావ్యము ననుసరించె నీ శంకరకవి పాత్రపోషణమును కూడ కావించినాడు.

తదుపరి విశ్వామిత్రుడనేక మృగ పక్షితతులను సృష్టించి నగరముపైకి పంపెను. అంతట జనులేతెంచి రాజుతో మొరపెట్టుకొన రాజు వారికభయమిచ్చి పంపెను. అంతట సుర్యాస్తమయ వర్ణనము కావించెను. తదుపరి తెల్లవారు సూచనగా కుక్కుటములు కూసెనని వర్ణించబడినది.

తే॥ కాముకేళి పరిశ్రాంతి (గన్ను మోడ్చి
వేడ్క నిద్రించు విటవిటతీతి బెదర(
గుక్కుటములు కుక్కురోకో యటంచు
గూయ జొచ్చె(గఠోర నిర్ఘోషణముల [2]

ఈ కుక్కుటములు కూసెనను కావ్యమున కానరాదు కాని శ్రీనాథ నైషధమునందు వర్ణింపబడినది. తదుపరి రామరాజ భూషణుడు తన హరిశ్చంద్ర నలోపాఖ్యానముననే కుక్కుట ధ్వనులను వర్ణించినాడు. గౌరనకావ్యమున మిక్కిలి చిత్ర విచిత్రముగ దాని రూపవైభవ విలాసముల కనుపించునట్లు వర్ణింపబడినది. [3]

కాని శంకరకవి ఒక్క సీసములో దానిని వర్ణించినాడు.

---

1. గౌరన హరి.ప్ర. ద్వి.364-68
2. శంకరకవి హరిశ్చంద్రో.ఆశ్వా 1.పద్యం 232.
3. గౌ.హ.ప్ర.భా.ద్వి.570-596

సీ॥ "నవవేసవ చినవ్వు దవళాసనంబును
నల్లఁగల్వల గెల్చు నయనములును
పద్మరాగ ప్రభంబగుటు కర్ణంబులు
కాంచన దీధితి మించు తనువు
మౌక్తిక కాంతుల మరిపించు చాలులు
తుహినంబు తోడుత దారయు కడుపు
మరకత దీప్తులఁ బురిడించు ఖురములు
పవనంబుఁ దలఁకించు పటు జవంబు
గలిగి కేళా విహారంబు కారణముగ
నవనిఁ జరియించు పంకరు హరియంక
మృగము గతి నుండుటయు సంయమేశ్వరుండు
దానిఁగన్గొని కడు సమ్మదంబుఁ బొంది"[4]

కాని గౌరవ శబ్దాలంకార వైభవముట్టిపడుచు వర్ణించినాడు. అటులనే మాతంగకన్యల వర్ణనము గౌరన కావ్యము ననుసరించియే వ్రాసినను గౌరవ కావ్య వైభవమందు కానరాదు. మాతంగకన్యలు హరిశ్చంద్రునిసమీపించి కోర రాని కోరిక కోరినారు.

ఉ॥ శీతల వస్త్ర సంతతుల చేతనగడంపగవచ్చు గొంత యీ
యాతపతాప ఖేదముధరాధిప మన్మథ బాణ ఘాతసం
జాత వియోగ తాపమునఁజాలగృశత్వము నొందు మమ్ము స
త్ప్రీతు కలిసి బిగువు గౌగిలుఁజేర్చు రతి ప్రసంగతిన్[5]

తమకు కల్గిన మన్మథతాపము హరిశ్చంద్రుడు బిగువు కౌగిట చేర్చుకొనిన పోవునని పలికిరి. దానికి హరిశ్చంద్రుడు శివస్మరణంబు చేసినట్లు శంకరకవి పేర్కొనినాడు కాని శివకవి యైనను గౌరన హరిశ్చంద్రుడు శివుని స్మరించినట్లు పేర్కొనలేదు. తదుపరి కథయంతయు గౌరవ ననుసరించియె వర్ణింపబడినది. కాని గౌరన చమత్కారమిందు కానరాదు. హరిశ్చంద్రుడు వీరబాహు

4. శంకరకవి.హ.ద్వి.ఆ 42 ప.
5. శంకరకవి.ద్వి.ప 116.

నాజ్ఞచే వీరనామ ధేయుడై ప్రేతభూమిని ప్రవేశించినప్పుడచ్చటి దృశ్యమును గౌరన ఎంతో చమత్కారముగా వర్ణించినాడు. కాని శంకరకవి ఒకచిన్న వాక్యములో దానిని పేర్కొనినాడు.

> వ.॥ అత్యంత భయంకరబగు పరేతినికేతనంబు విలోకించి
> కించిన్మాత్రంబును చిత్తంబున భీతిల్లక ప్రవేశించి
> యమ్మహీ వల్లభుండు హీన ధైర్యంబున నిజ కృపాణ
> ప్రధావిభా సమానుండై నానా భూత వ్రాతంబుల గూ
> త లిడం బట్టి కొట్టి యిట్లనియె". [1]

అని శంకరకవి

"నానాభూత వ్రాతంబుల గూత లిడంబట్టి కొట్టి యిట్లనియె అని మాత్రమే వర్ణించ గౌరన 36 ద్విపదలలో నివర్ణన గావించినాడు. [2]

మాంస ఖండంబులు గసికల గుచ్చి తేల్చి కమ్మగా భుజించు భూతములను, సగము కాలిన శవములను తిను పిశాచములను, బాలశవమును పైకి తీసి భక్షించు భేతాళతతులను, తలకాయలను తిను శాకినీ గణములను, శిలలపై నుండి కాలువలు గట్టి ప్రవహించు రక్తమును త్రాగుచున్న రక్కసులను పెంపుడు దయ్యములను, ఋగ్యజుస్సామ వేదములను చదివెడి బ్రహ్మ రాక్షసులను చావమోది వాటిని తనకు అనుకూలము కావించుకొనెనని గౌరన చమత్కారముగా వర్ణించినాడు. కాని శంకరకవి కథా గమనమున కిది యంత ఆవశ్యకము కాకపోవుటచే వదలివేసినాడని తలంపవలసి వచ్చుచున్నది.

గౌరన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము ననుసరించియే యిందును సకల దేవతా గణ సేవితుండై చంద్రశేఖరుడే ప్రత్యక్షమైనట్లు వర్ణించినాడు కథా విషయమునందెచ్చట నూతన సన్నివేశములను శంకరకవి కల్పింపక పోయినను గౌరన కావ్యమునే పూర్తిగా మార్చి ప్రబంధముగా మార్చినను శంకరకవి రసము చెడకుండ పాత్రపోషణమునకు భంగము వాటిల్లకుండ కథాగమనము కావించినాడు ప్రబంధయుగమున పూర్వమే వెలసిన ప్రబంధములకిది యొక మచ్చుతునకయై

1. శంకరకవి. హరి ప్ర ఆ వ 14
2. గౌరన హ.ద్వి భాగ ద్వి 1620-56.

చెప్పవచ్చును. ఈతడు పద్యముల నడుమ గద్యములనెంతో గాంభీర్యముగా భావము చెడకుండ కావించినాడు. ప్రథమాశ్వాసమునందలి దేవేంద్ర సభాస్థితిని వర్ణించిన వచనము పరిశీలించిన నది స్పష్టముగా తెలియును[1]

"నితాంత సంతోషంబు జెంది శతానంద నందనుడు
కోరార మిడాంగుళీనఖ శిఖాంకురంబుల గరంబుల గరంబు సంగీత
ప్రపంచ సారంగతుడై విపంచి వాయించుచుంగర్ణ
పుటంబులకు సుదీర్ఘ సౌఖ్యంబు సంపాదింప నత్యంత
సంరంభమున రంభాది నిలింప వధూపరంపరలు నానావిధ
మృదంగ డిండిమాది ధ్వానానుకారి తాళ కాహళ వేణు
ప్రముఖ నిస్వనంబులంగల సిచరణ సరోజనుపు రారావంబుల
చెలంగ ననేక విధ నృత్య విశేషంబులు చూపు చునయనోత్సవ
క్రియాకలాపంబు లొనర్ప బృందారకసందోహంబులు
జలి పుటంబులు ఫాలభాగంబులంగేసించి కైవారంబులు
సంఘటింప ప్రియంబునంగదిసి సుపర్వనితంబినీజనం
బుల కరపంబుజసంజలిత కంకణ ఝుణ ఝుణ త్కారం
బులు తోరంబులై విజృంభింప బూని ... ...
... ...
నమ్మహా మునులంజూచి యింద్రుడిట్లనియె".

ఈ విధముగా నీవచనమునుందింద్ర సభావర్ణనము కావింపబడినది, ఇంద్ర వైభవముతో బాటు నాటి సభకు ప్రత్యేకతగా వశిష్ఠ వామదేవ, వ్యాస, వాల్మీక, కౌశిక, కపిలాది మునులందరు వేంచేసిరని వర్ణించినాడు. ఇంతియేగాక, శంకరకవి గౌరన కావ్యమున రెండు భాగములుగ విభజింపబడిన ద్విపద కావ్యమును ఐదాశ్వాసములుగ తీర్చి దిద్దినాడు. ప్రథమాశ్వాసములో ప్రజలువచ్చి హరిశ్చంద్రునితో భీకరమృగ పక్షితతుల బాధల వర్ణించి చెప్ప రాజు వేటకు వచ్చెదనని వారికభయమిచ్చి పంపువరకు కథ నడుపబడినది. తదుపరి సూర్యాస్తమయ సూర్యోదయాది వర్ణనములు కావింపబడినవి. అంతటితో ఆ

1. శంకరకవి హరి.ప్ర.ఆ.వచనము 125.

ఆశ్వాసము ముగిసినది. రెండవ ఆశ్వాసములో రాజు వేటకు వెడలి విశ్వా మిత్రునకు సమస్త రాజ్యము దానము చేయువరకు వర్ణింపబడినది. తృతీయా శ్వాసమునందు హరిశ్చంద్రుడు భార్యాపుత్రులతో సమస్త బాధలను అరణ్య మున ననుభవించి కాశీక్షేత్రము చేరువరకు వర్ణింపబడినది. చతుర్థాశ్వాసము నందు గంగానదిని గాంచుట మొదలు హరిశ్చంద్రుడు సతీసుతుల నమ్మి తాను వీరబాహున కమ్ముడు వోవుట, వీరబాహుడు ధనము తెచ్చి నక్షత్రకున కొసంగుట మొదలగు కథనడిచినది. పంచమాశ్వాసమునందు హరిశ్చంద్రుడు స్మశాన మున జీవించిన విధము, చంద్రమతి కాలకౌశికుని గృహమున పడిన బాధలు, లోహితాస్యుడు సర్పముచే వనమున మరణించుట, చంద్రమతి స్మశానమునకు వాని తెచ్చుట, హరిశ్చంద్రుడు భార్యాపుత్రులను గుర్తించుట, కౌశిక ప్రేరణచే చంద్రమతి శిరంబు హరిశ్చంద్రుడు త్రుంచుట, చంద్రశేఖర దర్శనము, హరి శ్చంద్రుడు అయోధ్యకు తిరిగి వచ్చుట మొదలగు కథయంతయు వర్ణింపబడినది. ఈవిధముగా శంకరకవి కథాగమనమున కనువుగా నెంతో చమత్కారముగా తీర్చిదిద్ది తదుపరి కవుల కాదర్శముగా తన కావ్యనిర్మాణము గావించినాడు

గౌరన కావ్యము ననుసరించియే శంకరకవి తన పద్య గద్యములను నిర్మించినను వానిని వ్రాయుటలో నొక ప్రత్యేకత చూపినాడు. ఇందు సీస ములు శ్రీనాధుని సీసములను తలపించు చున్నవి.

సీ॥. భసితత్రి పుండ్రాంక ఫాలభాగము తోడ
రుద్రాక్ష మాలికా రుచులతోడఁ
బల్లి వారుణ జటాపటల భారము తోడ
నవ్యపలాశదండంబు తోడు
నుత్తమ వ్యాఘ్రాజినోత్తరీయము తోడ
రమణీయదర్భాంకురము తోడ
నతి నిర్మల స్ఫటికాక్ష సూత్రము తోడ
ధవళయజ్ఞోపవీతముల తోడ
బుణ్య కల్లోల వత్యంబు పూర్ణ ఘనక
మండలపు తోడ వినయ సంపదలు పొదలఁ

గదిసి భజియించు వరశిష్యగణముల తోడ
గరిమ నేతెంచె బాంటవాగ్రజుని కడకు" [1]

ఇందు అంత్యానుప్రాస నిబంధించి సభావోక్తిగా మార్కండేయ మహర్షిని వర్ణించినాడు. సీసములే గాక వృత్తములను గూడ నీతడు రసగుళికలు కావించినాడు.

శా॥. "ఏణీలోచన నా నిమిత్తమున నీకీపాటు వాటిల్లెనే
క్షోణీ నాధుల రాణివాసములు చక్షుః కౌతుకా పాదిసీ
శ్రేణీ లాలితహర్మ్య వాటికలలో క్రీడావిశేషంబులన్
ప్రాణే శాన్వితలై నిరంతర సుఖ ప్రాప్తిన్ వినోదింపగన్ [2]

తే॥. సకల రాజన్య కన్యకాజనములపుడు
నీకు బరిచర్యచేయుచు నెమ్మిఁగొలుతు
రుత్ప లేక్షణ యిపుడు నిన్నాకు క్కరునికి
దాసిగా విక్రయింపగఁజేసె నజుడు.

మ॥ తను మధ్యన్ హరినీల వేణిబిస హస్తంబక్వ బింబోష్ఠిజం
దన గంధింబిక వాణి బీనకుచ గొంతామౌళి రత్నంబునా
కనుసన్నన్మెలగంగ నేర్పుగల రాకా చంద్ర బింబానన్
నినుబాసెన్విధి నేటితోఁగలువకంటే నిర్దయ స్వాంతుడై" [3]

ఇందు హరిశ్చంద్రుడు చంద్రమతికై విలపించు విధమంతయు పేర్కొనుటయేగాక చంద్రమతి రూపలావణ్యాదులను సౌకుమార్యమును చక్కగా వర్ణించినాడు శిల్పి హస్తమున రాయి సౌందర్య చిహ్నముగ మార్పుబడు నటుల గౌరన ద్విపద పదముల తో బాటు భావములను శంకరకవి గద్యపద్యములుగా తీర్చిదిద్దినాడు. పలుచోట్ల సంస్కృత సమాసములతో ఉత్ప్రేక్షాలంకార నిబద్ధముగా శంకరకవి పద్యములను నడిపినాడు.

1. శంకరకవి హరి. ప్ర.ఆ. 75 ప.
2. శంకరకవి.హరి. చతుర్థాశ్వాసము. 58ప.
3. శంకరకవి. హరి చతుర్థాశ్వాసము. 59, 60 ప.

శా॥ ఆకాశ స్పృగనేక భూరి శిఖర వ్యాసక్త వైమానికా
నికంబప్పురివప్రమొప్పెసగు వర్ణింపగ నిర్మాణరే
లాకే తీరతి రజ్జక వాళగిరిఁబోల న్నేర్పు సంధిల్ల భా
షాకాంతుండు సృజించి నిల్పిన ఆ శైలంబు చందంబునన్

శా॥ సాల స్థూల మనోజ్ఞ శృంగఘటిత సర్వార్థనీల ప్రభా
జాలంబుల్గలయంగ నంబరమునన్ సాంద్రంబుగా బర్వి నం
గాళిందీనది హేళిగన్గొనెకి వేడ్కన్వచ్చెనో కాకయం
చాలోకింపుచు సంశయంతురు సుధాహారేందు బింబాననల్ [4]

అనుచు ఉపమ, ఉత్ప్రేక్షాది అలంకారములతో నెంతో చమత్కారముగా నీ వర్ణ
నము కావించినాడు.

గౌరన కావ్యమున జాతీయములు, లోకోక్తులు కుప్పలు తిప్పలుగా నుండ
శంకరకవి సమయానుకూలముగా నచ్చటచ్చట మాత్రమే వాడినాడు.

క॥ కప్పురము పుట్టు తోడనె
యొప్పగు పరిమళము గూడ నురయించిన యా
చొప్పున నతడు జనించిన
యప్పుడె సత్యవ్రతంబు నంకురమయ్యెన్ [5]

క॥ వేలుపుటావును గుమ్మెడు
పాలడుగెడు రీతి ధరణి పాల యశశ్శ్రీ
లోలయొక యల్పదానము
వాలయముగాగ నడుగ వచ్చితి నన్నున్ [6]

ఇందు కల్పవృక్షము చేరికాయయడ్గినరీతి అని గౌరన వర్ణింప ఇతడు
వేలుపు బావును గుమ్మెడు పాలని' మార్చినాడు.

---

4. శా॥. ప్ర. ఆ.ప 87,88
5. శంకరకవి ప్ర. ఆ.ప. 172
6. శంకరకవి ప్ర.ఆ ప. 173.

పంచమాశ్వాసమున హరిశ్చంద్రుడు తన భార్యా పుత్రులను స్మశానమున కలియు ఘట్టమును శంకరకవి ఒక ప్రత్యేక ఘట్టముగా తీర్చి దిద్ది రసవంతము గావించినాడు. చంద్రమతి కాలకౌశికుని గృహమున పడిన బాధలు గుండెలను ప్రక్కలు చేయుచున్నవి. కాలకౌశికుని భార్య లోహితుని పిలిచి అరణ్యమున కేగి దర్భలు, సమిధలు తెమ్మని ఆజ్ఞాపించినది. అది వినిన చంద్రమతి గుండె నీరయిపోవ తనయుని అక్కునకు చేర్చుకుని విలపించినది.

చ॥ కనుగవ బాష్పబిందువులు గ్రమ్మ బదంబుల మీద వ్రాలుచుం
దనుఁగిను కన్నుమీసురు దదల్చిన భాషలెల్ల జె
ప్పిన విని యాత్మలోన గడుభీతి వహించుచు నార్తనాదమై
తనయుని జంకఁబెట్టుకొని తామర సానన చింత నొందుచున్.[7]

అడవిలో పాముకాటుచే తనయుడు మరణించినాడను వార్తవిని చంద్రమతి పట్టరాని దుఃఖముతో కంపించినది. కాని చేయునదిలేక యజమానురాలికి సకల కార్యంబులు చేకూర్చి అరణ్యమున చీకటిలో తనయుని శవమును గుర్తించినది. కాని హరిశ్చంద్రుని కుమారుని పరిమార్చుటకా విషసర్పమునకు మనసొప్పక మూర్ఛనొందునటుల మాత్రమే కావించినది.

చ॥ "నిజ నిష వహ్నిచే తన వసీదములై నను నీఱు సేయుగా
భుజగ విభుండు ఘోరమణు పుత్రుచి జంపగ నోపడయ్యెఁబం
కజ నయనా శిరోమణియుఁగల్మష దూరయునై ధరిత్రిపై
సుజనత గన్న తజ్జన విశుద్ధ పవిత్ర చరిత్ర మెట్టిదో.[8]

తనయుని గుర్తించిన చంద్రమతికి దుఃఖము కట్టలు త్రెంచుకొని ప్రవహించినది. బోరున విలపించసాగినది.

తే॥ అక్కటా లోహితాస్యబాలార్క తేజ
ఘోర శోకంబుచే నన్ను గుందు జేసి
లేమి జేయుదు నాకు దిక్కెవ్వరింక
నెటు నిను బాచె విధికృపయింత లేక.[9]

---

7. శం॥. హ.ప. ఆ.ప. 19.
8. శం॥. హ ప. ఆ.ప 36.
9. ప. 42.

కII భీకర ఫూత్కారంబున
నాకోకోదరము గవియు నప్పుడు మదిలో
నేకరణిఁదల్లడిల్లితో
రాకా నీహార కిరణ రమ్యశరీరా [10]

అని పలువిధముల విలపించుచు శ్మశానమున కెత్తుకొని పోయినది. అచ్చట చితిపై పేర్చి చేతులాడ పరిపరి విధముల విలపించసాగినది.

తేII ఇవ్వసుంధరలోపల నెన్నదగిన,
భాగ్య సౌభాగ్య వతులైన పడతులుండ
సకల దుర్లక్షణములకు సదనమైన
నాకు నేటికి బుట్టి తయోకుమార [11]

తన గర్భమున జన్మించుట వలననే లోహితుడన్ని బాధలకు గురికావలసి వచ్చెనని విలపించుచుండ హరిశ్చంద్రుడయ్యార్త రవమును విని ఆశ్చర్యపడుచు అచ్చటికి వెడలి ఆమెను చూసి నట్టనడిరేయి రుద్రభూమి ప్రవేశింప కారణ మేమని ప్రశ్నించినాడు. కాని చంద్రమతి తానుసనారిగనే తెలిపి సుతుని మరణ కారణమెరిగించి తనయుని బ్రతికింపుమని వేడుకొనినది. హరిశ్చంద్రుడా స్త్రీ ప్రియవశోవిశేషంబుల కచ్చెరువొంది తన ప్రియాంగనగా మనంబున తలపింప జేసినను సందేహించి చంద్రమతితో భూతపతినిను, సిద్ధుడనుగాను తనయుని బ్రతికింప నసమర్థుడనని సమాధానమిచ్చినాడు.

తేII పంకజానన నే భూతపతిని గాను
దురిత హరుడైన యట్టి సిద్ధుండ గాను
దగిన ప్రాణంబు మగిడింప జాలనేను [12]

మరియు తాను వీరదాసుడనని తెలిపి తనయుని దహనమునకై నొక మాడ తెచ్చి యీయవలయుననియు లేనిచో దహనముచేయ వీలులేదనియ తెలియ జెప్పెను.

---

10. శంకరకవి. హ. పంచమాశ్వాసము 44 ప.
11. శంకరకవి. హ. పంచమాశ్వాసము 67 ప

సీ॥ ఆడుదానవుగాన ననుకంప జనియింపఁ బరుషోక్తులను నేమిపలుకినోడి
యూరకయుంటి దక్కాఁగుని నెవ్వనినైన శిరము ఖండింతుఁగౌక్షేయకమున
సోదవేర్పంద సంతతి చోటికి నొకమూడతెచ్చి నాకిత్తురు మచ్చెకంటి
యీచొప్పన తిప్పక యీయవలయును దొరకకయుండిన దొలఁగిపొమ్మ

మాటలింకేల యిచ్చోట మసలితేని
యంత్య జాగ్రణి మత్స్వామియైన వీర
బాహు పదముల యానయోభామయనిన
మిగుల శోకంబు నిగుడ నమ్మగువ పలికె [13]

తాను ధీరోదాత్తుడు గావున మనమున నామె తన భార్యయేమోనను అనుమానము కలిగినను గాంభీర్యముగా తన కర్తవ్యము గుర్తుంచుకొని చండాలదాసుడైనను యజమానిపై గౌరవముంచి స్త్రీలను రక్షించువాడు గావున నామెను మాటలతో మాత్రమే భయపెట్టినాడు. పరుడైనచో వాని శిరము ఖండించువాడనని పలికినాడు. ఈపద్యము హరిశ్చంద్రుని శీలమునకు గీటురాయి.

అప్పుడు చంద్రమతి సమస్త ధరిత్రినేలు చక్రవర్తి తనయుడు నడుగునేలక పాత్రుండు గాకపోయెనా అని విలపించినది.

క॥ శ్రీలున్ దైవార జలధి
వేలా వలయిత ధరిత్రి విమలయశుండై
యేలు నృపసూతి యడుగడు
నేలకుఁబాత్రుండుగాఁడే నీకిటు తగునే [14]

బాలుడు చక్రవర్తి తనయుడని స్పష్టముగా తెలియుచున్నది. అంతటితో నాగకామె.

మ॥ అకటా చేరెడు నేలకుందగడె సప్తాంభోధి వేష్టితభవ
త్సకల ద్వీప కలాపభూపమకు టాంచత్పద్మరాగోజ్జ్వల

12. శంకరకవి హరి. పం. ఆ. ప 80
13. శం. హరి. పం. ఆ. ప. 82
14. శంకరకవి. హరి. పం. ఆ 84 ప.

ప్రకటాసర్గళ నిర్గళత్కిరణ జృంభత్ప్రాదుడై నట్టి రా
జకుమారుండని యేడ్చె గన్ను గవ నశ్రుల్కాల్వలై పాఱంగన్ [15]
మరింత గట్టిగా విలపించినది.

కాని పైపద్యమునందలి భావమే పునరుక్తముచేసి శంకరకవి వర్ణించి నాడు. అప్పుడు హరిశ్చంద్రుడా మెను

చ॥ కుదురు మెఱుంగు నిబ్బరపు గుబ్బలపై నయనంబుపూరముల్
చెదరగ నేలయేడ్చెదపు చెల్వ దురంత విషాదవేదనా
విదళిత మాననంబునను వేమఱు నాయువు శాశ్వతంబె సం
పదలు స్థిరంబులే విధి విపాకము దాట దరంబె యేరికిన్ [16]

విధి విపాకము దాట నెవ్వరికిని సాధ్యము కాదని యోదార్చినాడు. అప్పుడు చంద్రమతి కౌశికుని మాయవలననే తనకా స్థితి వచ్చినదని వివరించుచు

మ॥ ఓ మహాత్మక మిమ్ము దూఱగ యుక్తమే వివరింప మీ
రేమి చేయుదురయ్య మాటికి హెచ్చి కౌశికమౌని మా
యామయంబయి వెంట నహర్నిశంబులుఁబాయకు
ద్దామశక్తిని నాదుకరమ్ము దాయకై వడి నుండగన్ [17]

అని తన దీన స్థితిని నిందించుకొనినది. కాలకౌశికుని మాయచేత నిట్టి యిక్కట్టులు సంభవించెనని తెలుపుటచే నామె తన భార్యగా, నాబాలుడు తన తనయునిగా గుర్తింపగలిగినాడు. కాని నిశ్చయమెఱుగక యట్టి తలంపు కలుగుటకు పశ్చాత్తాపపడి దహనమునకు మాడనిచ్చుకొనలేనిచో నీదు కంఠ సూత్రమునను మినుకైన గొనియెదనని పలికినాడు.

అప్పుడు చంద్రమతి తన భర్తను గుర్తించినది. ఇంతవరకు చంద్ర మతి కతడు భర్తయేమోనన్న అనుమానమెచ్చటను కలుగలేదు.

ఈ విధముగా నీసన్నివేశమును శంకరకవి అతి రమ్యముగా తీర్చి దిద్దె నాడు. కాని యిందలి 87వ పద్యమగు,

---

15. " " " " 86 ప.

16. " " " " 87 ప.

17. శంకరకవి. హరి. పం. ఆ. 90 ప.

"కుదురు మెఱుంగు నిబ్బరపు గుబ్బలపై నయనాంబు
పూరముల్ చెదరంగ"

అన్నపద్యము రామరాజ భూషణుని హరిశ్చంద్ర నలోపాఖ్యాన కావ్యమునందును పంచమాశ్వాసములోనే కానవచ్చుచున్నది. కాని శంకరకవి రామరాజ భూషణునికంటె పూర్వుడగుటచే రామరాజ భూషణుని కావ్యమునుండి శంకరకవి గ్రహించుటకవకాశము లేదు. అటులనే అతి సమర్థుడైన రామరాజ భూషణుడు శంకరకవి కావ్యమునుండి పద్యము నపహరించి తన కావ్యమున నిలుపుట కవకాశము లేదు. దీని ముందు పద్యమగు 86 ప. "అకటా చేరెడు నేలకుం దగదె సప్తాంభోధి దేష్టిభవ" అనుపద్యము కూడ శంకరకవిది కాదనీ ఆంధ్ర కౌముదిలో గణపవరపు వెంకటకవి పేర్కొనినాడు [18]

"వరసపు మాటల జంద్రమౌళి కవిరచన ఘటించిన హరిశ్చంద్ర కథను ధోరణిగ నకటా చేరెడు నేలకు" ననెడి మత్తేభ నాల్గవ పాదమున

రాజకుమారుడు నాజల్లె జేతనమగు పదమునకు షష్ఠ్యర్థమునకు రహిగ నాదేశంబు రాక యీరీతుల గృతులందు జెల్లు నొక్కెడలగనుక యెచట యే యర్థమందెట్లుండెనట్టులె రచియింపగావలె రసికులకిక

అని స్పష్టముగా పేర్కొనుటచేత "అకటా చేరెడు నేలకు" అన్న పద్యము శంకరకవి కావ్యమునందలిది కానది చంద్రమౌళికవి రచించిన హరిశ్చంద్ర కథయందలిదని స్పష్టముగా తెలియుచున్నది. అంతియేగాక ఈ పద్యము నాల్గవపాద ప్రారంభమున

"..............................రా

జకుమారుండని యేడ్చె కన్నుగవ నశ్రుల్కాల్వలై పాఱగన్"

అని ముద్రిత గ్రంథములో [19] కానవచ్చుచుండనని 'రాజకుమారుడని' ఆంధ్ర

18. ఆంధ్ర కౌముది గణపవరపు వెంకటకవి. 30 పేజి ఆంధ్ర సాహిత పరిషత్ ప్రచురణ

19. శంకరకవి. హరి. వావిళ్ళ రామస్వామి శాస్త్రులు అండ్ సన్స్ చెన్నపురి 1910

కౌముదిలో పేర్కొనినాడు. జక్కని ప్రబంధ రత్నాకరము అను తన సంక లన గ్రంథమునందు కూడ చంద్రమౌళికవి "హరిశ్చంద్ర కథ" లోనిదని ఒక పద్యము వ్రాసియున్నాడు [20]

అందుచే చంద్రమౌళి కవియొకడు హరిశ్చంద్ర కథను వ్రాసెనని జక్కనయు, గణపవరపు వెంకటకవియు వ్రాసియున్నారు. పైగా జక్కన దానిని ననుసరించి ఈ కవి 1550-60 సం॥ పూర్వుడని తెలియుచున్నది. శంకరకవి చంద్రమౌళికవి పేరు సామ్యమునుబట్టి ఒక్కరేయను అనుమానము కలిగినను జక్కన చంద్రమౌళి కావ్యమునందలిదని పేర్కొను పద్యము శంకర కవి కావ్యమున కానరాకపోవుటచే నీయిరువురు కవులు వేరని భావింపవలసి వచ్చు చున్నది. వీరిని బట్టియే కవి తరంగిణి కారులును ఊహించినారు [21]

"శంకరకవి గ్రంథమున విలేఖులు చాల మార్పులు గావించి యుందు రనియు అకటా! చేరెడు నేలకుందగదె" యను పద్యము శంకరకవి రచించినది కాదనియు, చంద్రమౌళికవి చారిత్రమున వ్రాసియున్నాడను ఆపద్యమును తీసి వేసి పై పద్యములను జనువుడు ఆపద్యము చంద్రమతి పల్కినది. దాని తరు వాత "కుదురు మెఱుగు" అను పద్యము హరిశ్చంద్రుడు చెప్పినది. ఈ రెండిం టికి నడుమ నొక చిన్న వచనమో పద్యమో యుండి తీరవలయును. లేకున్న నీ "కుదురు" పద్యముకూడ చంద్రమతి పలికినట్లే యగును. "అకటా చేరెడు" అను పద్యమును దీసివేయక యచ్చటనుంచినను నీయన్వయ దోషము పోదు కావున నీ 'అకటా చేరెడు' అను పద్యమును గ్రంథమునుండి తొలగింపుడు.

ఈ పద్యము శంకరకవి రచనమా? రామరాజ భూషణ రచనమా? యను ప్రశ్నకు ఈ యిరువురి రచనము కూడ కాదు. చంద్రమౌళి కవిచేత ప్రత్యు త్తర మిచ్చుట, 'ఆసత్యేన తపసా? వపసా? అను ప్రశ్నకు రెండును గాదు. 'ఆసత్యేన రజసా' అని యుత్తరమిచ్చినట్లున్నది 'అకటా చేరెడు నేలకుం'

20. ప్రబంద రత్నావళి వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రి పరిష్కృతము 1918. 136 పేజి.

21. కవి తరంగిణి 9వ సంపుటము. పేజీ 203-204.

అన్న పద్యముతోబాటు 'కుదురు మెరుంగు' అను పద్యముకూడ శంకరకవిది కాదని అవి చంద్రమౌళికవి కావ్యమునందలివని పేర్కొనిరారు. అంతియే గాక శంకరకవి కావ్యమునందు 'కుదురు మెరుంగు' అను పద్యమునకు క్రింది భాగమునకున్న 96వ పద్యమగు

చ॥ "సరసిజ నేత్ర జీవితము సత్యముగాదు శరీర ధారికిన్
మరణము నిశ్చయంబు పలుమాఱగు మారుని జూచి యేడ్చిన
న్మరలునె వీని ప్రాణములు మంగళసూత్ర సువర్ణమిచ్చి నీ
వరసుతునిందహించు మగువా యన మూర్ఛిల్లి శోకమగ్నయై"॥

అను దానిలో 'కుదురు మెరుంగు అను పద్యభావమే కానవచ్చుటచే ఒకే భావము పునరుక్తి చేయుట శంకరకవికి తగదని నిది తప్పక చంద్రమౌళి కవిదని కవి తరంగిణీకారులు భావించిరి. హరిశ్చంద్ర నళోపాఖ్యాన పీఠికలో చిన సీతారామస్వామిగారు శంకరకవికంటె రామరాజ భూషణుడే పూర్వీకుడని తలచి హరిశ్చంద్ర నళోపాఖ్యానమునుండియే శంకరకవిగాని మరి యెవరుగాని గ్రహించి యుందురని వ్రాసిరి. అంతియేగాక ఆ సందర్భమున నీపద్యభావము శంకర కవి కావ్యమున తగదని వ్రాసిరి.[22]

ఏడ్చుచున్న యామె చంద్రమతియని తెలిసిన పిదప హరిశ్చంద్రుడీ పద్యార్థమును పలికినట్లు రామరాజ భూషణుడు సందర్భపరచి యున్నాడు. ఏడ్చుచున్న యామె చంద్రమతియని తెలియక మునుపు హరిశ్చంద్రుడిట్లామెతో బలికెనని శంకరకవి సందర్భపరచియున్నాడు. కావున హరిశ్చంద్రునివంటి మహాపురుషుడామె తన భార్యయని గ్రహించినపుడు

"కుదురు మెఱుగు నిబ్బరపు గుబ్బలపై నయనాంబు పూరముల్
చెదరంగ————"

అని యిట్లామెతో బల్కెనని చెప్పుట యనుచితముగాన పద్యము రామరాజ భూషణుని గ్రంథమునుండియే శంకరకవిగాని వేరొకరు గాని సంగ్రహించి యుండదగునని తోచుచున్నది. మఱియు

మ॥ "అకటా చేరెడు నేలకుందగడె సప్తాంబోధి వేష్టితభవ"

22. కవి తరంగిణి 9వ సంపుటము. పేజీ 203-204.

అని దాని వెనుకనున్న పయినుదాహరించిన 'కుదురు మెఱుగు' అను పద్యమునందు 'ఆయువు శాశ్వతంబె' అను వాక్యమునకు శంకరకవి గ్రంథము నందు ప్రసక్తి యగపడదు. కావుననీ సందర్భమున నలకథా పక్షమున దీనికి సందర్భముంటుటచే నిది రాజ భూషణుని కావ్యమునందలిదని వారి అభిప్రాయము అంతియేగాక చంద్రమతి ఎవరో తెలియకపూర్వము హరిశ్చంద్రుడు చంద్రమతితో,

"కుదురు మెఱుంగు నిబ్బరపు గుబ్బలపై నయనాంబు పూరముల్
చెదరగ నేల యేడ్చెదవు చెల్వ................"

అనిపలుకుట శంకరకవి కావ్యమున సమంజసముగా లేదని హరిశ్చంద్రుడు భార్యయని దెలిసిన పిమ్మట హరిశ్చంద్రుడు చంద్రమతితో పల్కినట్లు రాజ రాజ భూషణుని కావ్యమున నుండుటచే నిది సమంజసమని వారి అభిప్రాయము.

కాని ముందుగా శంకరకవి కావ్యమునందలి 86వ పద్యముగు "అకటా! చేరెడు నేలకుండగడె" అను పద్యమును పరిశీలింపవలసి యున్నది. గౌరన కావ్యమునందలి ద్విపదలను గ్రహించి శంకరకవి పద్యములను రచించెన్న అంశ రుసు అంగీకరించిరి. అట్టియెడ గౌరన కావ్యములోని సందర్భమున

"సకల దీవుల నేలు జనపతి పుత్రు
డకట చేరెడు నేల కర్హుండు గాడె" [23]

అను ద్విపదలు కలవు. ఎన్నో ద్విపదలను పద్యరూపమున సంతరించిన శంకరకవి యీ సందర్భములోని

"అకట చేరెడు నేల కర్హుండు గాడె" అను ద్విపద పాఠముతో తన పద్యము రచించెననుట సమంజసముగా కానుపించుచున్నది. అంతియేగాక ముందు పై పద్యమున 84వ కందము "శ్రీలున్ శైవాల జలధి, వేల వలయిత ధరిత్రి విమల యశుండై"

అను పద్య భావనలే యిందును కానవచ్చుచున్నను ఎన్నియో సందర్భములందు నిట్లు శంకరకవి భావమును పునరుక్తి చేయుటచే నీసందర్భమున నిది సమంజసముగానే కానుపించుచున్నది.

23. గౌరన ద్వితీయభాగం. ద్వి. 2159-60

ద్వితీయాశ్వాసమునందలి 81వ పద్యములో

"గుప్త పారావార సంవేష్టి తక్ష్మాచక్ర సంరక్షావిచక్షణుడివు
నిత్యసత్యవ్రత స్తుత్య నిరుపమాన సార గంభీర వాచవిశారదుడవు

అని శంకరకవి వర్ణించుటచేతను, పంచమాశ్వాసమునందే బాలుని ఆర ణ్యమునకు పంపుటకై చంద్రమతి విలపించు సందర్భమున [24]

చ॥ "అకటకటా! విహీన దయనర్భకనిన్ను గను జూచి కాలకౌ
శికులకు రోషభంగిఁబని చెప్పంగ నేగతి జిహ్వయాండెఁగాఁ
నకు నిపుడీవు పోయిన మనంబున ధైర్యము నిల్ప నేర్తువే
నికచప యోజ తుల్యముఖ విభ్రమ భాను సమప్రభానిదే"

అనుపద్యము నీభావము కలిగి యుండుటచే నిది శంకరకవి పద్యమనియే తలంపవలసి వచ్చుచున్నది. తదుపరి నెలకొన్న "కుదురు మెఱుంగు నిబ్బరపు" అను పద్యము పరిశీలించినచో దీనికి మూలమే సందర్భములో గౌరన ద్విపద లలో కానరాదు. గౌరన కావ్యమున

"అకట చేరెడు నేల కర్హుండుగాడె" అను ద్విపద తరువాత
"నేనేమి సేతు పన్నిన ముని మాయ
నావెంట దతికొని తలచి పోసిక
పట్టి యీగతి నేలపై నిడి కాల
బెట్టి ప్రాముచు బుసపెట్టు చుండగ" [25]

అని వర్ణించబడినది. శంకరకవి కావ్యమున "కుదురు మెఱుంగు అను పద్యమును తీసివేసినచో తదుపరి వెలసిన నీ పద్యము

"ఓ మహాత్మక మిమ్ముదూరగయుక్తమే వివరింప మీ
రేమి చేయుదురయ్య మాటికి హెచ్చి కౌశిక మౌని మా
యా మయంబయి వెంట వెంట నహర్నిశంబులు బాయకు
ద్దామ శక్తిని నాదు కర్మము దాయకై వడినుండగన్" [26]

---

24. శం. హరిశ్చంద్ర నలోపాఖ్యానము పం ఆ. 20 ప.
25. గౌరన హరి. ద్వి. ద్వి. భా. 2160-64.
26. శంకరకవి వా. ప్ర. ఆ. 90 ప.

పైపద్యము గౌరన ద్విపదకనురూపమే. కాని "కుదురు మెఱుంగు" పద్యభావము కాని, శైలి కాని శంకరకవికి క్రొత్త కాదు. అంతకంటెను గంభీరములైన పద్యముల నతడు రచించి యున్నాడు కావున పద్య శైలిని బట్టి శంకరకవిది కాదనుట సమంజసము కాదు. సందర్భమును బట్టి కూడ నిది సమంజసముగనేయున్నది. హంసనాళి తన భార్యయని తెలియక మునుపే హరిశ్చంద్రుడు పరాయి స్త్రీని చూచి, "కుదురు మెఱుంగు నిబ్బరపు గుబ్బలపై నయనాంబు పూరముల్ చెదురుచున్నవని ఏకపత్నీవ్రతుడును, సత్యసంధుడైన హరిశ్చంద్రుడు పరాయిస్త్రీని చూచి యట్లు పలుకుట సమంజసముకాదని తలంచినను క్రింది పద్యమునందును "గంధగజేంద్ర సమానగామినీ" అని పలుకుటచేతనే నా భావముననుసరించినిది అసమంజసమనుట కవకాశము లేదు. రామరాజ భూషణుని కావ్యమునందు కూడ నీపద్యము కానవచ్చుటచేనిది రామరాజ భూషణుననుసరించి శంకరకవి కావ్యమున ప్రమాదవశమున ప్రవేశపెట్టబడెనేమో ననిపించుచున్నది.

మొత్తము మీద శంకరకవి కావ్యము మిక్కిలి ప్రౌఢమై రసమయమై, గౌరనకనువాదకావ్యమైనను తన రచనా నైపుణ్యములో మొదటి పద్యకావ్యముగా తెలుగు సాహిత్యమున హరిశ్చంద్రుని కావ్యమును తీర్చిదిద్దిన ఘనతను దక్కించుకొనినాడు. ఆరుద్రగారు సమగ్రాంధ్ర సాహిత్యములో శంకరకవి కావ్య సరళిని ఈ క్రింది విధముగ ప్రశంసించిరి. [27]

"శంకరకవి కవిత్వములో నిజంగా పదాలు వాటంతటవే వచ్చిపడినట్లుటాయి. పద్యం నీటి ధారలాగ పారుకుంటూ పోతుంది. ఇతడు వ్రాసిన వెయ్యి పైచిలుకు పద్యాలలో ఏ ఒక్కటీ కుంటదు. కథ ఎక్కడా ఆగదు. మహాకావ్య లక్షణాలు తెచ్చిపెట్టుకొందుకు అష్టాదశ వర్ణనలు గుప్పించాలనే తాపత్రయము శంకరకవికి లేదు. అయితే యిందులో శంకరకవి ప్రయోజకత్వం కొంచెం తక్కువ. గౌరన ద్విపదకావ్యాన్నే అతడు ముక్కుసూటిగా అనుసరించినాడు. ద్విపదకావ్యంలో లేని భావాలు స్వల్పమే"

ఈ విధముగా పరిశీలించినచో శంకరకవి కావ్యము గౌరన కావ్యానుసరణీయమైన రసపోషణలో, వర్ణనలో స్వతంత్రశక్తిని నిలుపు ప్రబంధ రూపమున వెలసిన దనుటతిశయోక్తి కానేరదు.

---

27. సమగ్రాంధ్ర సాహిత్యం 8 ఆరుద్ర పేజీ 70.

హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము

—కంచివీర శరభకవి

శంకరకవి 'హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన' ప్రబంధము తర్వాత పేర్కొనదగిన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన ప్రబంధము కంచివీరశరభకవి హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన ప్రబంధమని చెప్పవచ్చును. కథాగమనమందును నీ రెండు కావ్యములు కవలల వలె విరాజిల్లుచున్నవి. శంకరకవి కావ్యమందలి పద్యభాగములను, సమాసములను గూడ గ్రహించి శంకరకవి కావ్యమునకు ప్రతి రూపమువలె తీర్చిదిద్దినాడు. అంతియేగాక గౌరనతోపాటు నీయిరువురును శైవులగుట విశేషము.

ఈతని హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కావ్యవతారిక ననుసరించి ఇతడు కాశ్యపస గోత్రుడు, ఆపస్తంబసూత్రుడు[1] తిమ్మయామాత్యు డీవంశమునకు మూల పురుషుడు[2] శోభగాద్రీశుడీతని తండ్రి[3]

---

1. కలచి వీరశరభకవి ఓరియంటల్ మాన్యుస్క్రిప్ట్ లైబ్రరి, మద్రాసు.
2. చ॥ వనజ భవోపమాన పటువైభవ దివ్యతపః ప్రభావస
   ద్గుణనిధియై సమస్తముని కుంజరుడై కరుణా సమగ్రుడై
   ఘన బలుడై జగజ్జనకారణుడై తగు కాశ్యపాఖ్యాన స
   మ్మని పతి గోత్ర కర్తయన మోదము జెందు శుభాన్వయంబులన్ 30

   క॥ వెలయ దదీయక్రమమున
   సలలిత గతి చెందివంససన్మణియనగా
   గలిగె జగద్వితంబై
   కవితాపస్తంబ సూత్రకల్పన యనగన్

   ఉ॥ సత్యసమాన లోలుడతి సాదుసుహృద్గణ బంధుమిత్రసాం
   గత్య విహార చారుతర కౌతుక భూరి దయావిశాలుడౌ
   మాత్య వరణ్యుడారాజ్య నమాన్యుడ గణ్యవదాన్య వైభిరిన్
   చిత్య కథావినోద పరిశీలుడనం చెలువందుతిమ్మయా
3. కంచివీరశరభకవి హ. అవతారిక ప.36,37.

శ్రీపతి పండితారాధ్య వంశరత్నమగు వీరనారాధ్యుని పుత్రికయగు గురువమాంబ ఈతని తల్లి. వీరభద్రుడు, సూర్యమంత్రి, అయ్యన మంత్రి అని యీతనికి మువ్వురు సోదరులు[4] ఇవటూరి పర్వతారాధ్యుడీతని కులగురువని ఈ క్రింది పద్యములో పేర్కొనినాడు.[5]

తే॥ "పరమ శైవ ప్రభావ సంపన్నులగుచు
ధరణి జెలువొందు మత్కుల గురువరేణ్యుల
లన ఘవివటూరి పర్వతారాధ్య ముఖ్య
జనుల సేవింతు సద్భక్తి ననుదినంబు"[6]

అంతియేగాక పూర్వక విస్తుతిలో శ్రీపతి పండితారాధ్యవంశ శ్రేష్ఠుడైన తన మాతామహుండగు వీరనారాధ్యుని గూడ ప్రణతింతునని పేర్కొనుట విశేషము. వీరశైవుడైన యీ మహాకవి యైదాశ్వాసములు కలిగిన తన కావ్యమును

శా॥ "వాలాయంబరి షట్కయుక్తి కుటిల వ్యాపార మొపొంచెదు
ష్కాల క్షేపము జేయుకంటె తన శక్యంబైన చందంబు వీ
వేలారులో గణియించునట్లు జగతిన్ విఖ్యాతి వాటిల్లగా
మేలిసేరెడు భవ్యకావ్యమిది నిర్మింతుంబ్రమోదంబునన్"[7]

అని సంతోషముగా రచించి శ్రీశైల మల్లికార్జునస్వామి కంకితము చేసినాడు[8]

పూర్వకవిస్తుతిలో నందరివలెనే సంస్కృత కవులగు వ్యాసవాల్మీకి కాళిదాసులను మాఘభవభూతులను ప్రస్తుతించి ఆంధ్రకవిత్వ సాహిత్య కళాధురీణులగు నన్నయ తిక్కన, యెఱ్ఱన భాస్కర సోమ, భీమ, శ్రీనాథులను ప్రణుతించెను. కాని అందు గౌరనను గాని శంకరకవిని గాని యెచ్చట పేర్కొనలేదు. కాని అందు

4. అవతారిక ప.19.
5. వీరహ అవతారిక 13 ప.
6. " " 15 ప.
7. " " 17 ప.
8. " " 27 ప.

క॥ "నానావిధ విద్యానిధి
శ్రీనాథ కవీంద్రుఁ మున్ను సేవింపుచు స
న్మానంబున ధర గల్గిన
పీనకవి శ్రేణి గొల్చి వేడ్కవహింపన్" [9]

అని శ్రీనాథుని పిమ్మట పోతనను కూడ పేర్కొనక తదుపరి కవులను నవీన కవులని పేర్కొనినాడు. అందుచే శ్రీనాథుని తరువాత వెలసిన కవులందరాతని కాలమున నవీన కవులని తలంచిరని భావింపవలసి వచ్చుచున్నది. గౌరనాదులు కూడ నవీనులే అంతియేగాక తన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కావ్యరచనకు కడంగుచు నీకవి తాను విద్వదను గ్రహంబు గ్రహించి పూర్వము ప్రబంధముగా హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కావ్యమును నిర్మించిన కవులకంటె మెరుంగు పెట్టినట్లు రచించె నని ఈ క్రింది వచనములో పేర్కొనినాడు.

"విద్వదను గ్రహంబు గైకొని మున్నుధరిత్రీ మండలంబున పుండరీకాక్షుండు సాక్షాత్కరించిన విధంబున భాను వంశపయోధి సుధాకరుండగు హరిశ్చంద్ర మహా సార్వభౌము సద్గుణ సంఘాతంబు లెక్కింప విధాతకైన శక్యంబు గాదని మనంబున గణితుంచి యందంధ కొందరి కవిజనోత్తముల నందంబు వాటిల్లి రూపించి తన యోపిన విధంబుతోడ నన పద్య గద్య పద్యాధిక ప్రబంధ బంధురంబుగా రచియించిన తెరంగు కంటె మెరంగు వెట్టినట్లు భవ్యంబగు నిమ్మహా కావ్యంబు నిర్వఘ్న కరంబుగా".

ఇందు గద్య పద్యాత్మకముగా ప్రబంధరీతిని హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమును రచించె కవి 'శంకరకవియే' కాని శంకరకవి కథాంతమందు హరిశ్చంద్రునకు పుండరీకాక్ష యుక్తుండైన శివుడే ప్రత్యక్షమైనట్లు పేర్కొనెను. కాని కేవలము పుండరీకాక్షుడు ప్రత్యక్షమైనట్లు వర్ణింపలేదు. [10] మారన మార్కండేయపు నందు మాత్రము విష్ణువును ధ్యానించుచున్నా నా రాజుకు సకలదేవతలు ప్రత్యక్షమైనట్లు వర్ణించెను. [11] వీరికంటెను అన్యులెవరు శంకరకవి ముందుగా నీ కథను చేపట్టినట్లు కానరాదు. కాని మల్లారెడ్డి శాట్చక్రవర్తి చరితము హరి

9. కంచిపీరశరభ కవి హరి. అవతారిక ప 12.
కంచివీర శరభకవి హరి. అవతారిక వ 22.

10. శంకరకవి హరి.పం.ఆ.ప 170 పక్షీంద్రధ్వజ పద్మజ ప్రముఖ

శ్చంద్రునలోపాఖ్యాన కావ్యములున్నను నీకవి తగిన విధముగా పేర్కొనక పోవుటచే ఆకావ్యమునందలి కథలనుటకవకాశములేదు. అంతియేగాక ద్విపద హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కావ్యకర్తయగు గౌరన నెచ్చటను శంకరకవి వలెనే కీర్తింపక పోవుట విచిత్రము. అందుచే గద్యపద్య ప్రబంధములని బహువచనము వాడుటచే శంకరకవి కావ్యముతో బాటు మారన మార్కండేయ పురాణకథను కూడ తలంచుట కవకాశము కలదు. అందుచే శంకరకవి కంటె శరభకవి నవీనుడు, పూర్వకవి కావ్యములకంటెను మెరుంగు పెట్టినట్లు తన కావ్యరచనము కావించెదనని చెప్పిన కావ్యమును మనోహరముగా రచించెను. కాని శంకరకవి కావ్యముతో పోల్చిచూచిన దానికి ప్రతిరూపము వలె కానవచ్చుచున్నది. కాని దానికంటె రమ్యతరముగా కానరాదు. కాని శంకరకవి కావ్యము కంటెను సంస్కృత సమాసములతో ప్రౌఢముగా కానవచ్చుచున్నది. ఆశ్వాసాంత గద్యమువలన కూడ నీతని గూర్చి తెలుసుకొనుటకు వీలులేక "ఇది శ్రీమత్సాంబశివ కరుణా కటాక్ష లబ్ధ కవితావిధేయ వీరశరభ నామధేయ ప్రణీతంబైన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానంబునందు ప్రథమాశ్వాసము[12] అను మాత్రమే వ్రాసియున్నది. ఈతడెచ్చటను కంచివీర శరభ కవినని కావ్యములో పేర్కొనలేదు. కాని ఆతని నివాసస్థానమేదియో కూడ తెలియరాదు. అందుచే 'కంచి' ఆతని గ్రామమేమోయని తలచినచో కంచి వీర శరభకవి అయ్యెనని ఊహింపవలసి వచ్చుచున్నది. బ్రౌనుదొర అట్లు పేర్కొనుటచేతనే పూండ్ల రామకృష్ణయ్యగారంగీకరించిరని పేర్కొనిరి.[13]

గౌరన శంకరకవి కావ్యములననుసరించి యాతడు నైమిశవనమందు విశాల రసాల చ్ఛాయలో విశ్రమించియున్న ధర్మరాజాదులతో మార్కండేయమహర్షి ఈ కథను చెప్పుచున్నట్లు వర్ణించినాడు. ప్రవేశించుచున్న మార్కండేయ మహర్షిని తగినవిధముగా వర్ణించుటయేగాక తన శివభక్తిని ప్రదర్శించుచు శివస్మరణ చేయుచున్నట్లు వర్ణించినాడు.

సీ॥. కమనీయ పటు జటా గరిమంబు సొబిల్లి
భసితాంగ రాగ సంపద వహింప

---

12. కవితరంగణి కృష్ణమయ్య సంపుటము
13. శరభకవి హరి.ప్ర ఆ.గద్యము.

న సమానరుద్రాక్ష హారావళి పెనంగ
కుశ పవిత్ర నిరూఢి కొమరు మిగుల
లాలితస్ఫటికాక్ష మాలిక వెలయంగ
వరమృగాజిన మొక్కట వలన మెరయ
దండకమండలుద్దండ వైఖరి చెల్వ
చతురత్వమున శవిస్మరణ మీద
కన్నుగవ కెల్లనుదయ భాస్కరుడనంగ
రూఢి జెన్నొందు నభినవ రుద్రమూర్తి
యనుచు వారల సందియం బంద జేయు
మునుల మున్తాత యగునొక ముసలి తపసి [14]

జటధారియైన ఆ ముసలి తపసి రూపురేఖా రూపమును వర్ణించి మునుల మున్తాతయగు ముసలి తపసియని పేర్కొనుటచే అంతముసలి యగుటచేతనే సమస్త విషయములను ఎఱింగిన వాడగుటయేగాక ఆతని చిరకాల తపోమహిమను వెల్లడి చేసినాడు. ఈ పద్య భావము శంకరకవి కావ్యమందెచ్చట గలదో అచ్చటే వర్ణించినను వర్ణనలో కొంత భేదము కానవచ్చుచున్నది. శంకరకవి కావ్యమున కూడ సీస పద్యమే కలదు.

సీ॥ భసిత త్రిపుండ్రాంక ఫాల భాగము తోడ
రుద్రాక్ష మాలిరుచుల తోడ
బల్లి వారుణ జటా సటల భారము తోడ
సవ్య పలాశ దండంబు తోడ
నుత్తమ వ్యాఘ్రాజి మోత్తరీయము తోడ
రమణీయ దర్భాంకురంబు తోడ
ఫటి నిర్మల స్ఫటికాక్ష సూత్రముతోడ
ధవళ యజ్ఞోపవీతముల తోడ
బుణ్య కల్లోల సత్యంబు పూర్ణ ఘనక
మండలువు తోడ వినయ సంపదలు పొదల

14. శరభకవి హరి. ప్ర.ఆ. 6 పద్యం.

గదిసి భజియించు వర శిష్య గణము తోడ
గరిమ నేతెంచె బాండ వాగ్రజుని కడకు" 15

అని శంకర కవి వ్రాసిన పద్య భావమునే మార్చి 'ముదుసలి' అని కల్పించి శరభకవి తన రచన కావించినాడు. ఈ విధముగా పరిశీలించినచో నీ రెండు కావ్యములకు భేదము కానరాదు. కథాగమనమందును శరభకవి శంకర కవిని పూర్తిగా అనుకరించుటచే శంకరకవి కావ్యములో నెచ్చట ఏది వర్ణించ బడెనో శరభకవి కావ్యమున అదే కలదు. అట్లు ఏతెంచిన మార్కండేయ మహర్షిని జూచి యెదురేగి సత్కరించిన పిమ్మట ధర్మతనూభవుడా మహాత్మునితో.

చ॥ "పురుష వరేణ్య మున్ను చనిపోయిన మానవ నాథకోటిలో
గురుతర రాజ్యసంపదలు గోల్పడి ఘోర విపత్పరంపరన్
దిరిగి జగంబెరుంగ ఘనదీనత లారడి బోవ జేసి క్ర
మ్మర ధరయేలినట్టి జనమాన్యుడొకండు గలండె తెల్పుమా" 16

అని పలికెను. గౌరన కావ్యముననుసరించి శంకరకవి తన కావ్యములో

ఉ॥ కావున ద్రొల్లి మీరరసి కాంచిన యట్టి నృపాల కోటిలో
నీవసుధా స్థలిం దొలుతనే మఱి రాజ్యము కోలుపోయి మో
దావహలీల గ్రమ్మఱ ప్రజాభినుతి ధర నేలినట్టి ధా
త్రీవరునాన తీవలయు దేట పడం గృపతో మునీశ్వరా 17

అని వ్రాయబడియున్నది. పైరెండు పద్యములును వృత్తములే. ఒకటి చంపకమాల రెండవది ఉత్పలమాల. రెంటియందలి భావములు పదములు కూడ నొక్కటిగనే యున్నవి. ఇట్టి పోలికగా శరభకవి తన రచనను కావించినను తమపరి అయోధ్యానగర వర్ణనములో శంకరకవి కావ్యమున కానరాని విధముగా ముక్తపద గ్రస్తాలంకారముతో సీసమును మనోహరముగా నడిపించినాడు.

సీ॥ మోక్ష దాయకము న్నిన్న దగువీడు
వీడని చెలువంపు వేగు చుక్క
చుక్కల దొర మేనసోకు మేడల తీరు

15. శంకరకవి. హరి. ప్ర.ఆ.75 ప.
16. శరభకవి. హరి.ఆ.1. 19.
17. శంకరకవి హరి.ఆ.1.81.

తీరన బహురత్న దీప సమితి
మితిలేని సంవత్సమేతంబు గలపట్టు
పట్టి చూడంగ పెంపైన వాడు
వాడని పూవుల వసిస తోటల చాలు
చాలని సిరిలేని జెల మంద
మందమతులెందు లేని ధర్మార్థ సిద్ధి
సిద్ధమే ప్రొద్దు యాచక శ్రేణి దండ
దండనాయక శతకోటి దనరు కావు
కాపురంబునకు దనరయోధ్యా పురంబు" 18

ఈ విధముగా నచ్చటచ్చట వర్ణనా భేదము మాత్రమే శరభకవిలో వేరుగా కానవచ్చుచున్నది. ఆ వర్ణన మైనను అర్థవంతమై, ప్రౌఢమై ప్రబంధ రీతిని కొనసాగినది. ఒక కవిని బోలి మరొక కవి రచించుట దుర్లభము శంకర కవి ననుసరించి శరభకవి తన కావ్యరచనను సాగించినను రచనలో నొక ప్రత్యే కత కానవచ్చుటలేదనే శరభకవి కావ్యమంతటి స్థానము సంపాదించినది.

అయోధ్యానగరవాసినులను చక్కని ఉత్ప్రేక్షాలంకార యుక్తముగా వర్ణించినాడు.

తే॥ ధాతతనదు పంబెల్ల ధారవోసి
పాదల శృంగార వనరాశి పోగు జేసి
పంచశరుడెచ్చరింప నిర్మించె ననగ
తీరు జూపట్టె పురపు రంధ్రీ జనంబు" 19

ఇందు పంచశరుడు హెచ్చరించుట చేత బ్రహ్మయిట్లు నిర్మించెనని వ్రాయుటలో నూతనత్వము కానవచ్చుచున్నది.

ఇటులనే హరిశ్చంద్ర, చంద్రమతి ఆది వర్ణనలు, ఇంద్ర సభాది వర్ణనములు కొనసాగినవి. ఇంద్రసభలో కొలువు దీరి యింద్రుడుమునులను జూచి.

క॥ అనయంబు జగత్త్రయమున
మునుకొని వరుసం నృపాల ముఖ్యులలోనన్

18. శరభకవి హరి.ఆ 1.23 శరభకవి హరి. ఆ 1 30ప.
19. శరభకవి. హరి.అ.1.30 ప.

వినుతింప పలికి బొంకని
జన నాథుండా కడుగలడె సన్మునులారా"[20]

అని పలికిబొంకని జననాథుడు కలడేని పేర్కొనమని అడిగెను. అప్పుడు మునీశ్వరులందరు తమలో తామె మూకలై కొంత తడువు చింతించి,

"మనసుగలంగబారనను మానము మీర నారకుండిన
ప్పని దెలియంగ లేక తెరపై తెరపై తగు బొమ్మలోయనన్[21]

మిన్నకుండిరి. గౌరన కావ్యమందలి రమ్యత వేరుగనుండగ శరభకవి వేరుగను నిట్లు వర్ణించినాడు. చెప్పవలసినదంతయు నారెండు పద్యపదములలోనే కలదు. ఇంద్రుడడిగిన ప్రశ్నకు సమాధానమీయవలసిన బాధ్యత మునీశ్వరులపై కలదు. అందులకే బాగుగా ఆలోచించిరి. కాని విసుగు వచ్చి సమాధానము చెప్పజాలక తెరపైన బొమ్మల వలె నుండిరని రమ్యముగా వర్ణించినాడు. మూలమందలి వర్ణన మార్చినను అర్థగాంభీర్యముతో వర్ణించుట శరభకవి ప్రత్యేకత.

ఇటులనే వశిష్ఠ విశ్వామిత్రుల వాదోపవాదములందును పూర్వ కావ్యాను సరణీయమే గాక పద్యములను ముందువెనుకలకు మార్చినాడు. అంతియేగాక వాదోపవాదనలు వశిష్ట విశ్వామిత్రుల శపథములు కూడ శంకరకవి కావ్యము ననుసరించి వర్ణింపబడినవి. విశ్వామిత్రుడు హరిశ్చంద్రుని కొలువు ప్రవేశించి వెలలేని ధనము కోరదలచి

సీ॥ హర్షించి మేఘనాకర్షించి మది నెంచి
వెసవారి బిందువు వేడినట్లు
యిచ్చ మెచ్చగ కోర్కె నిచ్చు వేలుపుటావు జేరి
గుమ్మెడు పాలుకోరినట్లు
తరి వోని నెరికల్ప తరువాటి కడకేగి
పసిగాయ కాంక్షించి కొసరినట్లు
మెండైన తగుపైడి కొండ దండన జేరి
వడితోడ నాక పీసమడిగి నట్లు

---

20. శరభకవి.హరి.హరి. ప్ర.ఆ.ప 63 ప.64.
21. శరభకవి హరి.ప్ర.ఆ 137,138.

భూరి గుణ సాంద్ర నీవంటి భూత లేంద్రు
నల్పదానంబు వేడెననవ ధరింపు
కోరి నే జేయ యాగంబు కొరతదీర
ధనము నేడిమ్ము వివరింపు దాని విధము.

ఉ॥ ఏనుగు నెక్కి మానవు డహీన జనంబున నిక్కి చక్కనౌ
మాణిగమంగుళీయుగ సమస్థితిగా నెగమీటినంత వెం
పైనా పదారు వన్నెగల బంగరుతో దగురాసి చేసి యీ
దాన మొసంగి తేని క్రతు తంత్రము ధీరు ధరావతోత్తమా"

పై సీసపాదమందలి "వేలుపు టావు జేరిగుమ్మెడుపాలు కోరినట్లు"[22] అనుపాదము శంకరకవి కావ్యమునుండి "కల్పతరువాటికడకేగి పసిగాయ కాంక్షించినట్లు" అనుపాదమును గౌరన కావ్యము[23] నుండి గ్రహించి మిగిలిన పాదములను తాను కల్పించి వర్ణన కావించినాడు కోరిన దానములో పదారు వన్నెగల బంగరు రాసి దానము చేయవలసినని శంకరకవి కావ్యమున పేర్కొనలేదు. దీనిని శరభకవి కల్పించి శంకరకవి కావ్యమున కందపద్యములో వర్ణించిన దానిని ఉత్పలమాల పద్యములో కూర్చినాడు. ఈవిధముగా జూచినచో కొన్నిచోట్ల శంకరకవి భాగములనే గాక గౌరన ద్విపదనుండి కూడ గ్రహించెనని చెప్పవచ్చును.

పాత్రపోషణము నందును పూర్వకావ్యానుసరణీయముగనే సాగించినాడు. ... కోరిన విశ్వామిత్రుడు ధనమును రాజుకడ వదలి వెడలిపోవ హరిశ్చం ద్రు కౌశికుని కోపమునకు వెరచుచుండినట్లు గౌరన కావ్యమున వర్ణింపబడి యుండ శంకరకవియు శరభకవియు కూడ నట్లే వర్ణించి అరణ్యమునకు వేటకేగి అచట వశిష్ఠుని ప్రేరణచే గాధేయుని తపోవనంబును ప్రవేశింపరాదని తలయు మాయలేడి కల్పనచే విశ్వామిత్రాశ్రమము చేరి అచ్చట బోనులోపడిన పులివలె విచారించుచుండ నీతి కుశలుడైన మంత్రి రాజునకు ధైర్యముపదేశించినాడు.

---

22. శంకరకవి హరి. ప్ర. ఆ. 189. లే॥ వేలుపుటావును గుమ్మెడు పాలడిగెడు రీతి
23. గౌరన ద్వి. ప్ర భా. 231 ద్వి "కల్పవృక్షము జేచి కాయడిగినట్లు".

తే॥ లలితఫలమూల దళజాలానిలము లెసగ
నను భవింపుచు నిజ గాత్ర యాత్ర నడపి
మోదమును డెందు తాపసముఖులైన
వారికేటికి మనతోటి వైరమనఘ [24]

అని సర్వసంగ పరిత్యాగులైన మునులకు మనతోడి వైరమేందులకని తెల్పి హరిశ్చంద్రుని తండ్రియగు త్రిశంకుని విశ్వామిత్రుడు కాపాడిన విషయము మరల జ్ఞప్తికి తెచ్చెను. ఈ విధముగా మంత్రి పాత్ర రాజునకనుగుణముగా తీర్చి దిద్దబడుటయేగాక చంద్రమతి పాత్రయు తీర్చిదిద్దబడినట్టి గౌరన శంకరకవి యాది పూర్వకవుల ననుసరించి యథాతథముగా నిందు శరభకవి వర్ణించినాడు. కలచే కలత చెందిన రాజునకామె చేతి కడియమూడ్చి రక్షగా కట్టుటయేగాక ఆతని మించిన నిశిత దృష్టిని ధీరత్వమును నామె యందు పోషించినాడు. కలలోని సర్వవిషయము లెరింగించి విచారింపుచున్న రాజుతో తాను అంతరంగమున కౌశికు మాయ భయపడుచున్నను అది తెల్పినచో మరింత కలత చెందునని పైకి ధైర్యముగా పలికినది.

చ॥ అనుటయు మానినీ మణి మహాశనివీనుల సోకినట్లు నె
మ్మనము గలంగబార ననుమానము జెందిన మానవేంద్రుడే
మని భయమందు నోయని నిజానన మల్లన వాంచి ధైర్య సం
జనిత వచః ప్రభావ నిలసద్గతిచే వివరించి నేర్పునన్ [25]

అట్టి నేర్పుతో నామె కలయంతయు కౌశికుని మాయయని వివరించిన అట్టి సమయమున రాజును మంత్రిని మించిన ప్రతిభ ఆమెలో ప్రకాశించుచున్నది. అటులనే మాతంగ కన్యల మాయలో మునిగిన రాజునకు వామాయావేషము వివరించి హరిశ్చంద్రునకు కర్తవ్యము గుర్తింపజేసినది.

పాత్రపోషణముతో పాటు శరభకవియు వర్ణనలో నూతనత్వము చూపించినాడు. మాతంగకన్యల మాయా సృష్టిని వర్ణించుటలో తన ప్రావీణ్యము చూపినాడు.

---

24. శరభకవి. హరి ద్వి ఆ. ప. 114.
25. శర॥ హ. ద్వి. ఆ. 129 ప.

సీ॥ కరమొప్పు కురులందు కౌటిల్య భావంబువారక బొమలందు వక్రతయు
తెలియ నాపల్యంబు దెగడు గన్నులయందు ఘనుఘనరాగంబు మోవులందు
వరుసకౌటిల్యంబు వక్షోజముల యదు వెలుచ నెన్నడు మందు బీద తనము
పటుసమున్నత గర్వభావంబు కటియందు మానితగతి యందు మంద గుణము.

తే॥ "చక్క మేనెల్ల నొచ్చె మింతయును లేక
మహా జగన్మోహనాకార మహిమతోడ
నలరు విలుకాని జిగి మావులను మతంగ
కన్యలిరువుర బుట్టించె గాధి సుతుడు[26]

ఇందు వారి అందిముతో బాటు వారిలోని కుటిల వక్రతను కూడ వర్ణించినాడు. కురులలో కౌటిల్యమనగా వంకర కురులు కలిగియుండుట, కనుబొమలలో వక్రత వారి అందమునే తెలుపు చున్నను, వారికౌటిల్యము కురులయందు వారి వక్ర బుద్ధి కనుబొమల యందును వర్ణించి వారి కపట తనము నెత్తి చూపినాడు. ఇటులనే కథాంతమందు చంద్రమతి తనయుని శవమును భుజమున నిడుకొని శ్మశానమున కేగి విలపించుచుండ హరిశ్చంద్రుడు మబ్బు దెస జిక్కిన మేలగు చంద్రకళ తెరంగున" నుండిన చంద్రమతిని సమీపించెను. అప్పుడు చంద్ర మతి కలవరపాటును శరభకవి అత్యద్భుతముగా వర్ణించినాడు.

చ॥ "నిలచిన తేరిచూచి తరుణీమణి నివ్వెరపాటు దోపగా
కళవళ మంది మేను వణకంగజను దోయి జలంబు జారగా
తొలగు పయిట దిద్దుకొను తొయ్యలితోడ నరేంద్రుడాడెనో
అలన భయంబు మాని నిజ లక్షణమంతయు దెల్పునీవనన్"

---

26. శరభకవి హ, ద్వి. ఆ. ప. 145

ఆ॥ శిరము గదియవంచి చెక్కిట చేయిబూని
కన్నుదోయి నశ్రుకణము లొలుక
మొలసి నేలయడుగు వెను వ్రేల వ్రాయుచు
దయ జనింప బల్కె తరళ నయన" 27

భర్తను గుర్తింపక పోయినను అతని తమా విలాసమునకు నివ్వెరపాటు చెందుచు అతని ప్రశ్నకు తన దుఃఖస్థితినెట్లు చెప్పవలయునో తెలియని యామె శిరము వంచి చెక్కిట చెయిబూని, కన్నుదోయి నశ్రుకణములొలుక పలికినది. పరపురుషుడగుటచే తలవంచినది తన దీన స్థితికే కంటనీరు బెట్టి తనస్థితి చెప్పజాలక పెన్వ్రేలి నేల్వ్రాయుచు నిలువబడినది.

ఇట్టి వర్ణనలు పూర్వకావ్యములందు కానవచ్చుచున్నను శరభకవి వానికి మెరుగులు దిద్ది సహజ సుందరముగ వర్ణించినాడు.

ఇటులనే ప్రథమాశ్వాసాంతము నందలి సూర్యాస్తమయ, చంద్రోదయ సూర్యోదయాది వర్ణనము లత్యద్భుతముగా వర్ణింపబడినవి

సీ॥ "అపర దిగ్భామినికై ప్రాగ్దిశాకన్య బంపెడునును గెంపు పళ్ళెమనగ
హరి తండవార్భటినందరి జారిన దిగ్విభాసురంబగు మేని పతకమనగ
రూపింప వలరాజు తూపులు మొన గూర్పచాయదిద్దిన ఘనసారమనగ
గగనాంగనాకర గ్రస్త నిస్తుల రత్న సావర్ణ ముద్రికా చక్రమనగ"

తే॥ "అలకి చదలేరు జలరాసికై తలంచి
కాన్కగా బంపు సౌగంధి కంబనంగ
కోరికెలు నిండ పడమటి కొండదండ
మెండుకొని యుండె తీవ్రాంశు మండలంబు" 28

అని చక్కని ఉత్ప్రేక్షలతో సూర్యాస్తమయమును వర్ణించినాడు. తదుపరి చీకటిని వర్ణించుచు హరిశ్చంద్రుని సత్య కళారూప వైఖరిని కను వేడ్కతో దేవకామినులు నివ్వెరపడి చూచుచుండ వారి నేత్రకనీని కలచే చీకటి వ్యాపించిన దని వర్ణించినాడు.

---

27. శరభకవి. హ. ద్వి. ద్వి. ఆ. ప. 145.
28. శరభకవి. హ. ద్వి. ఆ. ప. 19, 22

చ॥ పరగ త్రిశంకు నందనుని భాసుర సత్య కళాపరూపవై
ఖరి గనువేడ్క తోడ సురకామినుల-త్రిపదంబు నందు ని
వ్వెరపడి చూచు చుండ నతి విస్మిత నేత్ర కనీని కారుచుల్
ధరణీతలంబునిండెనన దట్టము గాగను పట్టె చీకటుల్

ఈ వర్ణనము శంకరకవి కావ్యమున కానరాదు. అంతియేగాక ప్రథమాశ్వాసాంతమందు శంకరకవి సూర్యాస్తమయాది వర్ణన చేయ శరభకవి ద్వితీయాశ్వాస ప్రారంభమునందీ వర్ణన కావించినాడు. కథాంతమందును శంకరకవిననుసరించియే ఈతడు సకలదేవతా గణములతో శివదర్శనము కావించి అయోధ్యకు రప్పించి రాజ్య పట్టాభిషేకము కావించినాడు. శంకరకవి కావ్యానుసరణీయమైనను శరభకవి వర్ణనలో నొక ప్రత్యేకత కానవచ్చుచున్నది.

హరిశ్చంద్ర నలోపాఖ్యానము—

ద్వ్యర్థి కావ్యము

—రామరాజ భూషణుడు

ప్రబంధ యుగమున వెలసిన నూతన సాహిత్య ప్రక్రియలలో ద్వ్యర్థి కావ్యము విశిష్టస్థానము నందుకొనినది. ఇది వర్ణనాయుతమై రసమయమై మహా ప్రబంధమగుటయే గాక రెండు కథలను జోడించి తీర్చిదిద్దబడుట విశేషము. పింగళి సూరనామాత్యుడు తన ద్వ్యర్థికావ్యమైన 'రాఘవ పాండవీయము' నందు శాంతరస ప్రధానమైన రామాయణ భారత కథలను జోడింప రామరాజ భూషణుడు తన హరిశ్చంద్ర నలోపాఖ్యాన కావ్యమునందు వీర, శృంగార రస ప్రధానములైన హరిశ్చంద్ర నల కథలను జోడించి తన ప్రజ్ఞా పాటవము ప్రదర్శించినాడు.

తన ద్వ్యర్థి కావ్యమును రామరాజ భూషణుడు 'హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానము' అని పేర్కొనుటయేగాక ఆశ్వాసాంత గద్యములందును "ఇవ్విధంబున నభీష్ట వర ప్రధాన నిస్తంద్రుండగు శ్రీరామచంద్రుని కంకితంబుగా జేయబూనిన హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానంబను మహా ప్రబంధమునందు"[1] అని తన కావ్యమును 'హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానము'గానే పేర్కొనినాడు. కానికొందరు నల హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము' కవి ప్రయుక్తమని తలచిరని అది కవి అభిప్రాయము కాదని వజ్ఝల చిన సీతారామ శాస్త్రి హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానపీఠికలో నిట్లు పేర్కొనిరి.

"అల్పాచ్తరం పూర్వమ్" అను నియమును తెలుప కొందఱు 'నల హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన' మనునది కవి ప్రయుక్తమై యుండునని తలంచుచున్నారు. అట్లయినను నీ ప్రబంధమున వర్ణింపబడిన చరిత్రలను బట్టి నలునికంటె హరిశ్చంద్రుడే యభ్యర్హితుండని చెప్పనొప్పును గాన "అభ్యర్హితం పూర్వమ్" అను

1. హరిశ్చంద్ర నలోపాఖ్యానము. అవతారినంతర గద్యము.

నియమము చొప్పున హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యాన మనుటయే సంమంజసము. కాల మున బట్టియు ఋగ్వేద ప్రసిద్ధుడగుటచే హరిశ్చంద్రుడే పురాతనుడని యెన్న దగియున్నది." [2]

అంతియేగాక రామరాజ భూషణుడు తన కావ్యములలో పలుచోట్ల హరి శ్చంద్రునే మొదట కీర్తించినాడు ఇది యైదాశ్వాసముల ప్రబంధము. ఈ ప్రబంధము నీతడు శ్రీరామచంద్రున కంకితము చేసినాడు. అవతారికలో శ్రీ రామలక్ష్మణ భరత శత్రుఘ్నాదులను కీర్తించుటయే గాక భరతుని కీర్తించిన లక్ష్మణుని కీర్తించుటలో 'నిర్నిద్రతావృత్తిలో రామునకు సహకరించెనని పేర్కొనినాడు.

మ॥ నిజ నిద్రాలసతావి గాన మెడలన్ నిర్నిద్రావృత్తి బూ
ని జగత్త్రాణ హృతి ప్రవాదముడుగన్ విశ్వావనోత్సాహియై
యజ రారాతివి ఘతికిన్ వన విహారాధరమై వోల్చి సూ
రజన ప్రస్తుత శేషభావ నిరతన్ శ్రీ లక్ష్మణున్ గొల్చెదన్" [3]

అంతియేగాక ఆశ్వాసాంత గద్యములలో తాను పవన నందనుని కటా క్షము కలవాడననియు చతుర్విధ కవితా నిర్వాహక సాహిత్య రసపోషణు డనియు పేర్కొనినాడు.

"ఇది శ్రీరామచంద్ర చరణారవింద వందన పవన నందన ప్రసాద సమాసాదిత సంస్కృతాంధ్ర భాషా సామ్రాజ్య సర్వంకష చతుర్విధ కవితా నిర్వాహక సాహిత్య రసపోషణ రామరాజ భూషణ ప్రణీతంబైన హరిశ్చంద్ర నలోపాఖ్యానంబను మహా ప్రబంధంబునందు ప్రథమాశ్వాసము."

ఈ విధముగా నీతడు సంస్కృతాంధ్ర భాషా సామ్రాజ్య సర్వంకష చక్ర వర్తియగుటచేతనే వసుచరిత్ర, హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానములవంటి మహాప్రబంధ రాజ్యములను సృష్టించి తన పాటవము ప్రదర్శింపగలిగినాడు.

విపులముగా పరిశీలించినచో నీ కావ్యము నందలి హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము

---

2. హరిశ్చంద్ర నలోపాఖ్యాన పీఠిక. వఝ్ఝల చిన సీతారామశాస్త్రి 1953 పేజీ 2.

3. హరి నలో అవతారిక పద్యము 4

'గౌరన' ద్విపద హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానాను సరిజేయుటనిమే [illegible] కథను కూడ జోడించుటచే కథాగమనమునందు కొంతి [illegible] మాత్రమే చేసినటుల కానుపించుచున్నవి. కాని హరిశ్చం[illegible] ప్రధానమగుటచేతను నలుని కథ శృంగార రస ప్రధా[illegible] రెండు కథలను జోడించి వ్రాయుటలో నీ కవి తన [illegible] నాడు. ఇందలి నాయకులగు హరిశ్చంద్ర నలమహారాజు[illegible] దాత్తులైరి నాయకురాండ్రగు చంద్రమతి, దమయంతులు [illegible] నాయకురాండ్రై భర్తలకు సహకరించిరి. అంతియేగాక హరిశ్చంద్రుడు [illegible] వాక్పరిపాలకుడై సర్వమును విశ్వామిత్రునకు దానము చేసి [illegible] బహు కష్టముల ననుభవించి కాశీ పురము చేరి యందు [illegible] తానమ్ముడు పోయి దేవతాదర్శనము గాంచి చివరకు రాజ్యము పొంది అయోధ్యా నగరము చేరినాడు. అటులనే నలమహారాజు జూదమాడ సమస్తము [illegible] భార్యా సమేతుడై అడవుల పాలైనాడు. అందు భార్యను వదలి తాను [illegible] పర్ణు నాశ్రయించి చివరకు రాజ్యమును భార్యాపుత్రులను పొందినాడు. [illegible] హరిశ్చంద్రుడు అయోధ్యను పాలించుచుండ నలుడు నిషధదేశమును పాలించు చుండెను. ఇరువురును రాజ్యములను గోల్పోయిరి. హరిశ్చంద్రుడు [illegible] లందు కష్టములనుభవింప నలుడును ననుభవించినాడు. హరిశ్చంద్రుడు భార్యా పుత్రుల నమ్మివేయ నలుడు తనభార్యను వదలి వేసినాడు. చంద్రమతి [illegible] కౌశికుని గృహము చేరినది. దమయంతి తండ్రి గృహము చేరినది. హరిశ్చంద్రుడు కాలకౌశికుని కమ్ముడు పోయి వాని గృహమున [illegible] కొలువుండెను. సుతుని మరణముచే చంద్రమతి భర్తను చేర దమయంతి [illegible] వర నెపముతో భర్తను పిలిపించి చివరకు భర్తను పొందినది. [illegible] తిరిగి రాజ్యము పొందుట కవకాశము కల్గినది.

ఈ విధముగా నీ ఉపాఖ్యానముల రెండింటికిని [illegible] డుటచేతనే నీ ద్వ్యర్థికావ్యము వ్రాయుట కవకాశము కలిగినది. [illegible] కౌశికు నింటను హరిశ్చంద్రుడు చండాలుని గృహమునను [illegible] వించిరి. కాని నలదమయంతులు మానసిక బాధలను మాత్రమే [illegible]

హరిశ్చంద్రుడు భార్యాపుత్రులతో పడరాని పాట్లు పడుటచే హరిశ్చంద్రుని కథలో కరుణమునకే ఎక్కువ ప్రాధాన్యమగుపడుచున్నది

గౌరన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కథ ననుసరించి అయోధ్యానగర వర్ణనము మొదలు అంతమువరకును రామరాజభూషణుడు గ్రహించెననియే చెప్పవలెను. కాని కొన్ని సంఘటనములందు మాత్రమే స్వల్ప భేదము కానవచ్చుచున్నది. హరిశ్చంద్రుని కథలో నలకథను కూడ జోడించుటచే నలకథాను గుణమైనకై రామరాజు భూషణుడట్లు చేసెనని చెప్పవచ్చును

నలునిచే అరణ్యమధ్యమున వదలబడిన దమయంతి తన గ్రామవాసులతో పయనించెనని చెప్పుటకై హరిశ్చంద్రాదులును కాశికి వెడలు యాత్రికులతో కాశీ నగరము వెడలినట్లు వర్ణింపబడినది.

క॥. "ఆ నరపతి దేవేరియు దానున్నగ సరణిఁజనుచు తగ నొక్కెడ గ్రం
దైనడచు నద్వనీనజనానీకముగాంచి యెచటి కరిగెద
రనినన్[4]

హరిశ్చంద్రుడును చంద్రమతియూ బాటసారులను గాంచి యెచ్చటకేగు చున్నారని ప్రశ్నింపవారు రాజశేఖర నివాస స్థలమైన కాశీక్షేత్రమున కేగుచున్నామని సెలవిచ్చిరి.

శా॥. వారీ చెంతటు రాజశేఖరుడు విశ్వేశాత్మద్యుతి స్ఫారకే
యూర ప్రాజి సుబాహుడున్న నెలవన్యూనస్థిరామోదధా
మారామద్రుమ మంజరీ మధు ఝురీ ప్రౌఢోర్మికాశీ తలం
బారమ్యానలి రాజు మొందెదమూ నిర్వ్యాజ ప్రయాణంబునన్"
హరిశ్చం. న తృ. ఆ. ప 62.

హరిశ్చంద్ర కథా పద్యములో నిట్లు చెప్పబడినది.

"వారు హరిశ్చంద్రులయనీ చెంతట విశ్వేశాత్మద్యుతి స్ఫారములచే ప్రకాంచు కేయూరములుగల సుబాహునిలయమగు కాశీక్షేత్రమున కేగుచుంటిమని సమాధానమిచ్చిరి.

---

4. హరి నలో తృతీయాశ్వాసము. 61 పద్యము.

నలకథలో సుబాహుండను రాజు నగరమునకేగుచుంటినని సమాధాన మిచ్చినట్లు వర్ణింపబడినది. ఇది గౌరన కావ్యమునకానరాదు. కేవలము నం కథను పోషించుటకై యిట్టి కల్పన గావింపబడినది. ఇటులనే నలకథలో సమస్త మును గోల్పోయిన నలమహారాజు భార్యాసమేతుండై నగరమును వదలి వెడలు చుండ జనులు దుఃఖించుచు వెంబడింప దమయంతి వారిని వోదార్చినట్లు కలదు. గౌరన కావ్యమునందు నగరమును వీడి భార్యాసమేతుండై వెడలుచున్న హరి శ్చంద్ర మహారాజును వదలలేక జనులు వెంటనంటివచ్చును. దుఃఖించుచుండ రాజే వారిని ఓదార్చి వెనకకు మరలించెననికలదు. కాని, రామరాజభూష ణుడు నలోపాఖ్యానము ననుసరించి హరిశ్చంద్రునకు బదులుగా చంద్రమతియే జనుల నోదార్చెనని కల్పించెను. అంతియేగాక విశ్వామిత్రునిచే నియోగింప బడిన దంతఘాతుడను రాక్షసుడు దొంగవేషమును ధరించి కాశీరాజపుత్రుని చంపి నగల నపహరించి చంద్రమతిని మోసగించుటకై ఆమె యొద్దవదలి వెడ లును కాని గౌరన కావ్యమునందు వీని పేరు కానరాదు. రామరాజభూషణుడు వానికి 'పుష్కరుడ'ని నామమిడెను. ఇది యితర కావ్యములందు కానరాకుండుటచే నిది తగియున్నది.

సీ॥ "అపుడు ధర్మ పరిగ్రహ గురుని యొద్ద ద
    త్సంతతినుది యధ్యక్ష హృదయ
మర్మబోధ సమగ్ర మతి నల సన్యాసి
    సనమును మున్న(దద్జ్ఞసపదేశ
పరమాక్రమించి తత్ప్రిజ నొంచి కొలవెల
    జూలగా గొనిన దస్యుడు ప్రతిప
గాదేయ కాబరి సాధనాద్యుడు పుష్క
    రాభిఖ్య(డెదిరించి యా నృపాలు
నువిదలో బడనట్లుకై తప మొనర్చి
  తా గొనిన యంతపట్టు నత్తఱి నొసంగి
  చనిన(దద్వసుమతి రాజశాసనైక
  పాత్రమై చెందె దద్వీర బాహు వసతి" [5]

---

5. హరి.నలో. పంచ ఆ.60 పద్యము.

ఇందు విశ్వామిత్రుని శాంబరి విద్యచే నేర్పరియైన పుష్కర నామధేయుడైన దొంగ కాశీరాజ పుత్రుని చంపి చంద్రమతి పోవు మార్గము ననుసరించి ఆమెను మోసగించెనని గౌరన కావ్యవిషయమును మార్చి వ్రాసెను.

గౌరన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము నందలి సంఘటనముల కల్పించుటయే గాక కొన్ని విషయముల 'హరిశ్చంద్ర నలోపాఖ్యానకావ్యము' నందు వదలి వేయబడినవి. హరిశ్చంద్రుడు సర్వమును విశ్వామిత్రునకు దానముచేసి అరణ్యములకు పోవుచు ననేక బాధలకు గురియయ్యెను. అట్టి సమయమున దంతఘాతండను రాక్షసుడు మాయాముని వేషము ధరించి హరిశ్చంద్రుని భేతాళ వృక్షము క్రింద నారాత్రి విశ్రమించునట్లు చేసి మాయమయ్యెను. హరిశ్చంద్రుడటు బోధితుడై నావృక్షము సమీపించెను. ఇంతలో కౌశిక వేషము ధరించి వాడే యేతెంచినట్లు గౌరన కావ్యమునందు కలదు. కాని యిది ప్రక్షిప్త భాగమనియే పలువురి తలంపు.

"వసుమతీ నాథు భావంబు గలంప
ననువు విచారించి యప్పటి మాయ
దనుజుండు తన వక్రతపు రూపు మాని
యెలమి వశిష్ఠ మునీశ్వరాకార
మలవడ గైకొని యధిపు కట్టెదుర
నిలిచి దీవించినను నీరజ మిత్ర
దౌడల బాపి యుండంస్ట్రలు లెల్ల
నూటిరా బెటికియు నుగ్రఖడ్గమున
నరికియు బొడిచియు నాలుగు దెసల
బఱసియు నీరీతి బరిమార్చి చుట్టు
బన్నిన బహు విఘ్న ఘటలంబు లడచి" 6

ఇందు చంద్రమతి మాయాకౌశిక వేషధారి పలుకు విని అతడు ప్రచ్ఛన్న వేషుడని గుర్తించి దెగటార్చుమని భర్తకు తెలప వెంటనే ఆ వేషధారి అదృశ్యుడై పోయెను. ఇంతలో అచ్చట మూడు నాల్గు వాలములుగల వృశ్చికంబులు బడిన

6. గౌరన హ. ద్వి. ప్ర. భాగం. ది. 1758-1785 ఇది ప్రక్షిప్త భాగమనియే ఇందు పేర్కొనబడినది.

వని పన్నగములు చెలరేగెనని వానిని హరిశ్చంద్రుడు సంహరించెనని కలదు. కాని అది ప్రక్షిప్త భాగముగా వావిళ్ళవారి ప్రతులందును సాహిత్య అకాడమీ ప్రతులందును చెప్పబడుటయేగాక అది పూర్వకావ్యములందెచ్చటను కానరాదని పేర్కొనుటచేత రామరాజభూషణుడీ భాగము వదలివేయుట మిక్కిలి సమంజసముగా కన్పట్టుచున్నది. రామరాజభూషణుని కాలమునాటికిది గౌరన కావ్యమున కన్పట్టుకపోయి యుండవచ్చును.

అంతియేగాక కాలకౌశికుడు చంద్రమతిని లోహితాస్యుని కాశీపుర వీధి నుండి తీసుకొని పోవుచుండ నచ్చటి విప్రబాలురు కాలకౌశికుని పరిపరివిధముల బాధించ చంద్రమతియే వారిని వారించెనని గౌరన తన ద్విపద కావ్యములో వర్ణించెను. కాని యీ భాగము నలకథా పక్షమున కనుకూలము కాక పోవుటచే వదలివేయబడెనని తలంపవచ్చును. కాని ఆ భాగము గౌరన కావ్యమున హాస్యరసపోషణమై మిక్కిలి ప్రాధాన్యము వహించియున్నది.

ఇటులనే కాలకౌశికుడు చంద్రమతిని గొనితెచ్చుచు తన రాక్షసిభార్యయగు కలహకంఠికి తెలిపెను. వాడు కాలకౌశికుడు తెలిపినదానికి వ్యతిరేకముగా నామెకు తెలిపి ఆమె మిక్కిలి కోపించునట్లు చేసి వారి కలహమునకు దోహదము చేసెను[7]

ఈ సంఘటనము రామరాజభూషణుని కావ్యమున నలకథా గమనమునకై వదలివేయబడినది.

ఇట్లు కొన్ని కొన్ని సంఘటనములు వదలివేసినను రామరాజభూషణుడు గౌరన వర్ణనాదుల భావములు కొన్ని తన కావ్యమున వెలుగొంద జేసినాడు. అరణ్యమున నతికష్టముగ చరించు భార్యను జూచి రాజు మిక్కిలి విచారించెనని గౌరన వర్ణించెను. కాని రామరాజభూషణుడు తన కావ్యమున సుకుమారవతియైన చంద్రమతిని చూచి వన్యదేవతలే పొగిడిరని వర్ణించెను.

సీ॥ "కట్టెండ తాకునంగనలడే యీలేమ
నెరులు ఘనంబులై నెఱయకున్న

7, గౌరన. హ. ద్వి. ద్వితీయా. భా. ద్వి. 1037-1043

గడలేని దప్పిఁ గీడ్పడదే యీయతి వయః
 స్యము సుధామూర్తి యై యదర కున్న
సురగాలి తిరువుల నరుగదే యీతన్వి
 యచలంబులై చన్నుల నరకున్న
గారగ్గి సెగలకుఁ గందదే యీబాల
 మేలిమియై మేను మించకున్న
ననుచు వనచక్ర చంక్రమాయాసమును స
హాసముజ్జ్వల సహజ సౌందర్య రసవి
కాసమును వన్యదేవతలే గాంచి పొగడ
నధిపు కై దంత నరిగె వేదండ గమన"[8]

ఈ పద్యమునందు రెండు కథలకును సమాన భావమే ద్యోతక మగు చున్నది. ఇందు సుకుమారవతియగు చంద్రమతి, దమయంతులిరువురును భర్తలతో నరణ్యమున పయనించుటచె నిరువురకు సమాన వర్ణన కావింపబడి నది. అట్లు వారు పయనించుచుండ వృక్షములు వారికి ఉపచారములు గావించె నని మహోద్భుతముగా రామరాజభూషణుడు వర్ణించినాడు. ద్విపద కావ్య మగు గౌరన కావ్యమున కానరాని అద్భుత వర్ణనము రామరాజభూషణుడు వర్ణించి మహా ప్రబంధముగా తీర్చిదిద్దినాడు.

"బాలికపడలి కెంగల నూదిన మావి
 తావి పూరెమ్మ కై దండ యొసఁగుఁ
బల్లవాధరి తోట్రుపడి యంఘ్రి సోకింపఁ
 గం కేళి యలరు చెంగావి బోదువు
శుకవాణి యని యున్నరన వావిలి యెండ
 దాఁగాఁగఁబరాగ శాటి యొత్తు
దేఁటిన పెగ్గలి చూచి దిలకంబు భృంగ రవము
 కారోక్తి నీడకు జేర బిలుచు
నతివ యత్యంత వివశయై యలమ గ్రోవి
తేట తేనియ తెలినీట దెలివి దెచ్చు

8. హరి: నలో త్ర. 34 ప.

నకట యప్పటి చెలి చూడ నతి కఠోర
గితురులైకై నచ్ఛేదకరము గాదె"

ఆయతివ స్థితిని చూచి జాలి నొందిన వృక్షములు తమకు చేతనగు విధముగా నామెను (చంద్రమతి దమయంతి) సేవించినవి. ఇది అతిశయోక్తి చలనము లేని కఠోర వృక్షములట్లు చలించుట విశేషము. అందులకే కవి

"అకట! యప్పటి చెలి జూడ నతి కఠోర
తరుల కైన రసోద్వేతకరము గాదె"

అని సమర్థించి తన ప్రజ్ఞాపాటవమును నెఱపినాడు.

అట్టి తన యింతిని జూచిన రాజు (హరిశ్చంద్రుడు, నలుడు) మిక్కిలి వగచిరి. అట్టియెడ రామరాజ భూషణుని వర్ణన ప్రబంధ కన్యల వర్ణనను బోలి సహజస్థితిని తెలుపుచున్నది.

శా॥ కట్టెండన్ వదనంబు వాడ నలుగుల్గందన్ గురుల్ వేడ జ
జేన్మిట్టల్ రాయగ బొదకౌనులియ గసేరుబట్టి ఘర్మాంబుపల్
మెట్టల్ ఘట్టడవింజరించు నతి నాలోరించు భూజానికిన్
బుట్టెన్ ఓట్టగతాని శోకము హృదం భోజంబు నందయ్యెడన్

ఈ పద్యభావము గౌరన ద్విపద కావ్యము నందు కానవచ్చు చున్నది.

"మెఱుగు ముత్యంబుల ప్రింగు మీనమ్ము
లఱుగక వెన గ్రక్కినట్టి చందమున
బలుమారులు గ్రమ్మెడి బాష్ప బిందువులు
వలు ద చన్నుల మీద వానయై తారుగ
సుడిబడి తూగాడుచున్న సారంగి
కరణి జాఱిన వీని గదియ డాకేల
నొదువుచు నందను నొక చేత బట్టి
పదవింకి బీటలు వాఱు కేమ్మోవి
దడుపుచు నున్నత స్తన భారమునకు
నడుమోర్వదను భీతి నడువదోయనగు
నడుగెత్తకున్న ప్రియాంగన జూచి" [9]

9. గౌరన హ. ద్వి ప్రథమ ద్విపద 1577-1589

హరిశ్చంద్రుడు మనంబున మిక్కిలి విచారించెను. సుకుమారవతి యైన చంద్రమతి అరణ్యమున నడువజాలక అలసట చెంది అడుగు తీసి అడుగు వేయజాలక కుమారుని నొకచేత పట్టి ఉస్సురని స్తనభారమునకు నడుమో ర్చునో యనునట్లున్న భార్యను జూచిన రాజు మనంబున కలత చెందినదని గౌరన వర్ణింప రామరాజభూషణుడు దానినే గ్రహించినాడు. కాని గౌరన కావ్యముగా అట్టి సుతెని గనిన రాజు సుకుమారవతియైన భార్యను జూచి సౌధసోపానములెక్కలేని కాంత కఠిన శిలాతలముల నెట్లెక్కునో అనియు ఉద్యానవనంబులందు విహరింపవలయు కాంత భీకరారణ్యములనెట్లు సంచరించునో యని విచారించి నట్లు వర్ణించియుండ రామరాజభూషణుడు తన కావ్యములో వనదేవతలట్లు తలంచిరని ముందే వర్ణించెను. ఈ విధముగా పలుచోట్ల గౌరన కవి ననుసరించెను. అంతేగాక పలుచోట్ల సూర్యోదయ సూర్యాస్తమయ చంద్రోదయాది వర్ణనలు ప్రబంధానుగుణముగా వర్ణించినాడు. శృంగార నైషధమునందు శృంగార శాకుంతలమునందు, మను చరిత్రము, వసుచరిత్రము నందును కోడికూత వర్ణింపబడినది.

శృంగార నైషధము నందు,[10]

"మనోభవుండు కోదండం బెక్కుడించి సంగ్రామ విరామసూచకంబుగా కుక్కుట కంఠకాహళంబులు వట్టించె అప్పుడు వైతాళికులుంగేళి ప్రాసాద పర్యంత భాగంబున నుండి యుచ్చైస్స్వరంబున నిట్లనిరి"

రాత్రి జరాధారము నందుటచే మన్మథుడు తాను కాముకులపై జరుపు పోరు మానినందులకై సూచనగా కోడి కూతలను కహళముల పూరించెనని వర్ణింపబడినది. అప్పుడు నలదమయంతులు కోడికూతచే వేళనెఱింగిరను భావము ద్యోతకమగుచున్నది.

అటుపిమ్మట మనుచరిత్రలో[11]

మ॥ సకలాశాంతర రక్షోపనిరతి శ్రౌతక్రియారంభకాత్మక వర్ణత్ర
యికిన్ మదుచ్చరిత శబ్దజ్ఞానమే మూలమింతకు బోలన్ విప
దంచు దెల్పుగతి జెంతన్ గొండపై పల్లెలన్ గృకవాకుల్

10. శ్రీనాథుడు 7 ఆశ్వాసము. 198 వచనము.
11. మనుచరిత్ర 2వ ఆశ్వాసము 55వ పద్యము.

ఘోరసెన్ గృహ పర్రిది భంగిన్ భుస్న కంఠధ్వనిన్

రాత్రి భాగమున సమస్త జనులును విశ్రాంతినొందియుందురు. అట్టి యెడ కోడికూత వివిధ వ్యాపారజనులకును తెల్లవారుచున్నదని హెచ్చరిక చేయుట సహజము. కాని, సకలవిద్యావేది, సకల శాస్త్ర నిపుణుడు, నిష్ణాతుడైన అల్లసాని పెద్దన ధర్మార్థ కామపురుషార్థ వ్యాపారీణులగు వారికి హెచ్చరిక కలిగించుటకై సమీపమందలి పల్లెలలో నిండ్లపై నెక్కి కోళ్ళు ముద్దుకుంగుల కూసెనని వర్ణించుట విశేషము. ఇందు ఉత్ప్రేక్ష, అతిశయోక్త్యాది అలంకారములు నిబంధింపబడినవి.

పిమ్మట వెలసిన వసుచరిత్రలో 12

మ॥ తరణిందత్స్వమయ ప్రతేక్షణ వినిద్ర ప్రౌఢి మెప్పించి త
ద్వర ర్ధారుణ దీప్తి [illegible] గౌని తత్త్రైలోక్య రక్షార్థ యా
పరిణామ త్రిగుణత్వ వైభవము దోపన్ సారె గీర్తించు వై
ఖరి ప్రోనెన్ జరణాయుధంబులు త్రిరేధాభుగ్న కంఠార్భటిన్

అని రామరాజ భూషణుడు నలోపాఖ్యానము నందును త్రిరేఖా భుగ్న కంఠార్భటినే ప్రస్తుతించెను.

ఈ విధముగా శ్రీనాధుని నైషధమువంటి ప్రసిద్ధ కావ్య వర్ణనములు ప్రబంధములకు నందింపబడి ప్రసిద్ధ ప్రబంధకావ్యములుగా వెలయుట కాధారమైనవని నీవర్ణనములు తెలుపుచున్నవి. అంతియేగాక అనేక వర్ణనములు నిట్టివనియే చెప్పవచ్చును

గౌరన కావ్యము ననుసరించి రామరాజ భూషణుడు హరిశ్చంద్ర నల కథలను జోడించిన విధము:-

గౌరన కావ్యమున మొదట నగరవర్ణనము కావింపబడినది. దాని ననుసరించి హరిశ్చంద్ర నలోపాఖ్యానమున అయోధ్యానగర వర్ణన-హరిశ్చంద్రుడు అయోధ్యా నగరమునకు రాజు.

నలుడు నిషధ దేశమునకు రాజు

"అలరు మణి నప్ప విజప హేమాద్రి నిషద
నగర మవ తంసమఖిల భూనగరములకు
లలిత జయ సంపదల బోల్పు నిలుపయోధ్య
లఘు గభీరాంబు పరిఖా కలాపమగుచు"

హరిశ్చ. నలో ప్ర. అ. 6వ

12. వసుచరిత్ర 4వ ఆశ్వాసము 126 పద్యము.

అని అయోధ్యను, నిషధ నగరమును వర్ణించెను.

2 తదుపరి చక్రవర్తులను వర్ణించుచు

"భువన సంత్రాణ కీర్తితో బుధ గణీయ
సత్కళారాజితో హరిశ్చంద్ర యనుచు
దేవతా వర్గములు వినుతింప నీలస
ముఖ్యదగు సార్వభౌమైక ముఖుడలరు" ప 15

భువన సంత్రాణ కీర్తిచే దేవతలు హరి: చంద్రుడని కీర్తించుటచేతనే హరిశ్చంద్రుడయ్యెనని కవి చమత్కారముగా పేర్కొనినాడు. అటులనే భువన సంత్రాణ కీర్తిచే దేవతలు విష్ణువని, చంద్రుడని కీర్తించుటచే నలుడయ్యెనని వర్ణించినాడు వర్ణనలో విషయ భేదము తప్ప గౌరనకు నీకవికి నెట్టి భేదము కానరాదు. అతడు చక్రవర్తులందాది వినుతుడై విశ్రుతబలుడై త్రిశంకునందనుడై ఆత్మ త్రిశక్తులను జయించి కలనైన కల్లలాడని వాడై యొప్పియుండెను. అతని మంత్రి సత్యకీర్తి.

అటులనే నలుడు చక్రవర్తుల యందేకాక అడివియందు కూడా కీర్తింపబడుచు శివుని అండను పొంది వీరసేనతనూభావుడై చంద్రవంశజుడై రాజ్యమేలుచుండెను.

ఇట్లు వర్ణించుచు ఇంద్రసభా సంఘటనమును దమయంతి స్వయంవరవర్ణనముతో జోడించెను. అంతట వసంత వర్ణనము గావింపబడి హరిశ్చంద్రుడు యాగము చేయ నారంభించుట విశ్వామిత్రుడు తనకు వాగ్దానముచేసిన ధనము కోరుట వర్ణింపబడినది. నలకథలో నలుడు విరహతాపము భరించలేక దమయంతి తండ్రియగు భీమునకు రాయబారమంప నుద్యోగించెను.

తదుపరి విశ్వామిత్రుడు క్రూరమృగములను సృజించి రాజ్యముపైకి పంప సేనాధిపతులు రాజునకావిషయము నెఱింగించిరి. నలకథా పక్షమున నలుడు దమయంతిని వశపరచు కొనుటకై గొప్ప సౌధములను కట్ట నుంకింప వనపాలుడు వచ్చి యుద్యాన వనవర్ణనము గావించిరి.

మృగముల బాధ నడచుటకై హరిశ్చంద్రుడు భార్యాపుత్ర సమేతుడై వేటకు బయలుదేరెను. నలుడు ద్యానవన విహారమునకై బయలుదేరెను.

తదుపరి రెండు కథలకు సమానర్థముగా సైనికుల వర్ణనము, అడవి వర్ణనము కావింపబడినది.

హరిశ్చంద్రుడు కూౄరమృగ పక్షితతులను వేటాడి అలసి వశిష్ఠముని ఆశ్రమము చేరెను. నలుడు నానావిధ వృక్ష సంతతులను తిలకించి నొక సరోవరమును సమీపించెను.

తదుపరి హరిశ్చంద్ర కథాపక్షమున వశిష్ఠాశ్రమ వర్ణనము, ఋషుల వర్ణనము కావింపబడ నలకథా పక్షమున వర్ణనము, హంస వర్ణనము కావించెను.

వశిష్ఠుని సమీపించి నమస్కరించెను. హరిశ్చంద్రుని కనగొని దీవించి విశ్వామిత్రుని కంటపడకుండగనే నగరమునకు తిరిగి పొమ్మని వశిష్ఠుడు ఆజ్ఞాపించెను. అటులనే నలకథలో హంస తప్పక దమయంతిని కూర్చెదనని పలికినది.

తదుపరి కథలో గౌరన కావ్యము ననుసరించియే హరిశ్చంద్రుడు రాజ్యము దానముచేయుట భార్యాపుత్ర సమేతుండై అడవి పాలగుట అచ్చట కష్టముల ననుభవించుట మొదలగు విషయములు రెండింటను సమానముగనే వర్ణింపబడినది.

హరిశ్చంద్రుడు వనమున దంతఘాతుడను రాక్షసుని మాయచే తప్పుదారి బట్టి బేతాళవృక్షము చేరుట అచ్చట విశ్రమించుట చెప్పబడినది. నలుడు కలి ప్రేరణముచే తప్పుదారి పట్టి తాళవనము చేరి నీరు త్రాగి విశ్రమించెను.

దావాగ్ని యెదురుకాగా చంద్రమతి అందు ప్రవేశించి, సురక్షితముగా తిరిగివచ్చుట జరిగినది. భర్తచే వదలివేయబడిన దమయంతి పాము కాటునకు వెరచి మొరపెట్ట నొక బోయవాడామెను మోసముచే రక్షింపవచ్చి ఆమె కోపాగ్నికి దగ్ధమై పోయెను.

తదుపరి కథలో మార్గస్థులతో హరిశ్చంద్రుడు కాశీచేర దమయంతి సుబాహుపురంజేరెను. కాశీక్షేత్రమునందు పురజనులు చంద్రమతిని సుబాహుపుర వాసులు దమయంతిని వర్ణించిరి.

చ॥. పురము పురంధ్రులయ్యెడ నపూర్వము గాఁగని సన్నుతించిరా
కరి వరయాన గంబునిభకంధర ఁగందరవీణ ఁగంజజి

త్కారఁగనకాంగి ఁగంతు శర కషు కటాక్ష గళేశలేశధి
క్కార మనేయ ఫాలతలఁగై తిక కాంతి కపోల పాలికన్

సీ॥ కలికి క్రొవ్వేద తృణ గ్రాములఁగృపఁజూచు
గోఱ రాజుఁగై కొను కొమ్మ నుదురు
తురుణి చూపులు నెల త్రావ దంబులఁ ద్రోచు
నివురు ఖాయల నెన్న డింతి మోవి
ముదిత గుబ్బలు నీరు మోపరుల గణింపు
పప్పు బుట్టుపు గాచు నతివ కేలు
చెలి రోమలత పుట్టి చేర్పుల మన్నించు
వాపుల ఁగరుణించు వనిత నాభి
సరుకు సేయదు తిరుగండ్ల ఁజామ పిఱుదు
జడ తరుల బటి గొన చన్న తొడలు మనుచు
మొగ పిఱికి గాంత ప్రపదముల్ దగుల బోవు
జాతి మొగ విప్పుదళములా సతి నఖములు

ఇందు దూరమునుంచి చూచు పురస్త్రీలు చేసిన వర్ణనమిది, నుదురును మోవిని, రోమలతను, వనిత నాభిని కూడ వర్ణించి గౌరన కావ్యము ననుసరించి యిది యిచ్చట ప్రవేశపెట్టబడినది. కాని గౌరన వర్ణనములో ఉపమానములే ఉత్తమములై ప్రౌఢములై, గాంభీర్యములై, అర్థవంతములై యున్నవి. రామరాజ భూషణుడు వానిని అనుకరించి అంత ప్రౌఢముగా వర్ణించలేక పోయెనని చెప్పవచ్చును. గౌరన ద్విపద కావ్యములో

"మరి చూడరమ్మ యీ మానినీ మణిని" అని తమలో తాము సంభాషించు కొనుట సహజసుందరమై యొప్పినది.

ఈ విధముగా పూర్వకవుల కావ్యరీతుల ననుసరించి కథా వస్తువునందు వర్ణనములందు, శిల్పములందు నూతనత్వము కానరాక పోవుటచేతను గౌరన ద్విపద కావ్యమునకు కలిగిన ఘనత రామరాజ భూషణుని హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానమునకు కలుగలేదనియే చెప్పవచ్చును.

తదుపరి కథలో హరిశ్చంద్రుని కొనుటకై వీరబాహుడు ప్రవేశించి నీవెవ్వడనని ప్రశ్నించుటయు నాతడు కోరినధనమిచ్చి, హరిశ్చంద్రుని కొనుటయు

మొదలగు కథలో నలుడు ఋతువర్ణని సమీపింప నాతదెవ్వడవని ప్రశ్నించి తన యెద్ద ఉంచుకొనుట మొదలగు కథనకుపబడినది. హరిశ్చంద్రుడు స్మశానమున ప్రియా వియాగమునకు దుఃఖించుచుండ నలుడు ఋతుపర్ణు నశ్వశాలయందు భార్యా వియోగమునకు దుంఖించుచుండెను.

తదుపరి కథలో చంద్రమతి తన బాలుదరణ్యమున కేగెనని విచారించు చుండ దమయంతి పినతల్లియగు రాజమాత దుఃఖించుట జరిగినది.

అరణ్యవర్ణనమునకు సరిగా కుండిన పురవర్ణనము గావింపబడినది.

బాలుడు సర్పద్రష్టుడయ్యెనన్న వార్తవిని చంద్రమతి దుఃఖించినను కలహకంఠి వెడలుట కనుజ్ఞనీయక పోవుట వర్ణించబడ అటు దమయంతిని జూచిన తల్లిదండ్రులు దుఃఖించుట జరిగినది. భీముడు కూతురు దుఃఖమును చూడజాలక పర్ణాదుడను విప్రుని నలుని అన్వేషించుటకై పంపి, "భార్యను నట్టడవిలో విడిచిన యభాగ్యుడు" అను వాక్యమున కుత్తర మొసంగువానింగని రమ్మని పంపెను. అతను పోయి అయోధ్యా నగరమునచేరి అచ్చట అశ్వశాల లోని బాహుకుని సమీపించి నారీతిని బలుక నాతడు

> "రాజ్యభ్రష్టుడై మతి చెడి యుండువాని నిట్లు పీడించుట కుల
> కాంతకు గీర్తికరమగునా ?"

అని ప్రత్యుత్తరమీయ ఆ బ్రాహ్మణుడు తిరిగివచ్చి తెలుపును.

తదుపరి చంద్రమతి కుమారుని సమీపించి దుఃఖించి స్మశానమునకు గొని పోవుట అచ్చట భర్తను కలుసుకొనుట జరిగినది. నలుని కథయందును దమ యంతి స్వయంవరము చాటుట నలుడు ప్రవేశించి నామెను కలియుట భార్యను చంపుటకు సిద్ధపడిన హరిశ్చంద్రునకు సకల దేవతా గణములతో హరిశ్చం ద్రుడు శివస్తుతి చేయును.

దమయంతిని పొందిన నలుడు నొక యజ్ఞము చేయగా, నింద్రుడు దేవతా గణములతో సాక్షాత్కరించ రాజ్యపాలనా వైభమునందిన నలుడు ఇంద్ర స్తుతి చేయుట వర్ణింపబడినది.

ఈ విధముగా ధర్మ, వీర, శృంగార రసములు ప్రధానములుగా గల రెండు ప్రఖ్యాత కథలను జోడించి రామరాజ భూషణుడు నీకావ్యమును తీర్చి దిద్దినాడు.

కవిజనరంజనము

—అడిదము సూరకవి ప్రణీతము

ప్రబంధ యుగానంతరము వెలసిన కావ్యములకు సూరకవి ప్రణీతంబైన కవిజనరంజనమొక మచ్చుతునక. [1] ఈతడు పదునెనిమిదవ శతాబ్దము వాడు. ఈతడు శుద్ధాంధ్రరామాయణ రచయితయగు బాలభాస్కరకవి తనూభవుడనని యాశ్వాసాంత గద్యమున పేర్కొనెను. [2] ఈతడు సమకాలీనుల చేతను కవుల చేతనుకూడ కీర్తింపబడెను. ఈతని కావ్యమగు కవిజనరంజనము పిల్లవసు చరిత్రమని పేరు గాంచెను.

"కవితా తత్వంబు సూరకవియే తెలియున్॥ అనియు
కాంతా సుమబాణసూరకవి నెరజాణా" ॥ యనియు
సమకాలీనులచే పొగడబడినట్లు తెలియుచున్నది.

[3] మంత్రిప్రగడ సూర్యప్రకాశ కవి తన కృష్ణార్జున చరిత్రమున యుర్వీశులచే గడు మన్ననగాని యన్నెంబడు సూరకవీంద్రు దలతు బటు

---

1. కవిజనరంజనము. అడిదము సూరకవి ప్రణీతము. చెన్నపురి వావిళ్ళ రామస్వామి శాస్త్రుజ్ఞులు అండ్ సన్స్ వారిచే ప్రకటితము 1950.
2. గద్యము. ఇది శ్రీమశేష మనీషి హృతయంగము కృదపదసీరంధ్ర శుద్ధాంధ్రరామాయణ ఘటనా మైదు శీధురంధరాడిదము బాలభాస్కర కవి తనూనవనరభకవిత్వవైభవ సౌజన్య విధాన సూరయాభిధానప్రణీతంబైన కవిజనరంజనంబను మహాప్రబంధమునందు కవిజనరంజనము. అశ్వాసాంత గద్యము.
3. కవిజనరంజనము. పీఠిక, భోగరాజు నారాయణమూర్తి

గుణసాంద్రున్ అని పేర్కొనుట సమంజసము. సూర్యప్రకాశకవి మాచు గల సంస్థానాధీశ్వరుడగు శ్రీకృష్ణభూపతి యాస్థానకవి [4]

ఈతడు తిట్టుకవిత్వమున కూడ దిట్ట "సూరకవి తిట్టు కంసాలి సుత్తి పెట్టు అనునది లోకోక్తియైనది తనకు నెవ్వరు తిట్టుకవిత్వమున సాటిలేని వారని యాతడే చెప్పుకొనెను ఈతని చాటువులు కూడ మిక్కిలి ప్రపత్తి వహించినవి. నిత్యవ్యవహార సంభాషణలయందును సూరన తఱచుగ పద్యముల తోడనే ప్రసంగించుచుండు వాడని వాడుక భాషయే పద్యములందు ప్రయోగించినట్లు ఈతని చాటువులే తెల్పుచున్నవి.

ఆ.వె॥ మోటుముండ కొడుకు మాటచెల్లిననాడు
నన్ను లక్ష్యపెట్టినాడు కాడు
తెలిసియిపుడు నన్ను దీవించ మంటాడు
పడ్డ చన్నులెత్త బ్రహ్మవశమె॥

ఇందు వాడుక భాషను తిట్టుకవితను మోటు శృంగారమును కూడ సుప్రయోగించినాడు. తిట్టుల కవిత్వమునందేకాక ఈతడు శాపానుగ్రహ సమర్థత్వమందు కూడ దిట్టనని చెప్పుకొనెను.

చ॥ గడియకు నూరు పదంములు గంటములేక రచింతు దిట్టగా
దొడగితినా పఠాలుమని దూలు మహాకులశైలరాజముల్
విడవకనుగ్రహించి ధనాధిపతుల్య జేతునే
నదిదము వాడ సూరన సమాఖ్యుడ నాకాకరుండు సాటియే॥

ఈతని శాపానుగ్రహ సమర్థత్వంబు విశాఖపట్టణమండలమున జనులు నేటికిని చెప్పుకొనుచుందురు. కవిజనరంజనము మూడాశ్వాసముల పద్య ప్రబంధము. చంద్రమతీ హరిశ్చంద్రుల వివాహమిందు వర్ణింపబడినది.

---

4. మంత్రిప్రగడ సూర్యప్రకాశకవి కృష్ణార్జున చరిత్రము. కవిస్తుతి
క. అడిదము వంశాంబుధి రాముడు పతియన ధరణినివెలసి
గడునున్నదిగాని యన్నంబడు సూరకవీంద్రు యుగ్వీశులచే
బటుగుణ సాంద్రున్.

కంఠకాలుడగు శివున కంకితమొనంగ బడినది శివస్తుతి రెండు కందములలో ముగించి ఈతడు కథా ప్రారంభము జేసెను. ప్రథమాశ్వాసమునందయోధ్యా పురవర్ణనము హరిశ్చంద్రవర్ణనము, విజయాస్పదపురవర్ణనము చంద్రమతీ వర్ణనము గావింపబడినది. రెండవయాశ్వాసములో వసంతవర్ణనము నృపతి చిత్రఫలకము జూచిన చంద్రమతి విరహము దృఢవ్రతుడు రాయబారియై యయోధ్యకు వచ్చుట మొదలగు విషయములిందు చంద్రమతీ హరిశ్చంద్రుల వివాహము వర్ణింపబడినది ఈ కావ్యము వర్ణనా ప్రాధాన్యము కలిగినది. ఇందయోధ్యాపురవర్ణనము, విజయాస్పదపురవర్ణనములతి ప్రౌఢములై ప్రబంధ వైచిత్ర్యముతో తులదూగినవి.

ఇందయోధ్యాపుర వర్ణనము చేయుచు

క॥ సూపురము భూపురంధ్రికి
గాపురము జయేందిరకును గగనతల స్పృ
గ్గోపురము బాసిలు నయో
ధ్యాపుర మినవంశ భూధ నాధారంబై [5]

అని వర్ణించెను. హరిశ్చంద్రుని పరిపాలనా సమర్థవంబును తెలుపుచు

"ఆపదలొందకుండ, రుజలందకయుండ, మనుష్యకోటికిం
బాపము చెందకుండ, నాకవట్టను లేములు సోకకుండగా!
నేపదిపోవ శాత్రవములేల త్రిశతభుజ దానవద్వమ
ద్వీపములిద్ధకీర్తిరుచి దిగ్విపరంబు సమాక్రమింపగన్ [6]

అని త్రిశంకునందనుని సమర్థత్వమునేగాక సత్యమును గూర్చికూడ పేర్కొనెను.

గీ॥ ఇందిరాసుందరీ కేళిమందిరంబు
భూవధూటికి మాణిక్యభూషణంబు

---

5. కవిజనరంజనము- పేజీ 1 ఆశ్వాసము 1
6. ,, ,,- 932 ,,- 35, ,, - 1

సకలసౌభాగ్య రాశికి జననసీమ
పులుసు విజయాస్పదంబను పురవరంబు [7]

అని చమత్కారముగా వర్ణించెను. చంద్రమతి జననమును వర్ణించుచు

గీ॥ కలశవారిశయందునుగల్పవల్లి
మాడ్కి నాకరమును యందు మణికలాశ
వైఖరి నాన్నృపాలక నరుని యందు
చంద్రమతి యను కన్యక జననమొందె [8]

అని చక్కగా వర్ణించుటయేగాక యిందు చంద్రమతి యంగాంగ వర్ణనము కూడ కావించినాడు.

ఈవర్ణనలన్నియు ప్రబంధకవుల పోకడలనియే చెప్పవచ్చును. ఈ యంగాంగ వర్ణనలో ఏహ్యశృంగారము కానరాకున్నను తృతీయాశ్వాసములో శృంగారవర్ణన మితిమీరినదని చెప్పవచ్చును. చంద్రమతీ హరిశ్చంద్రుల వివాహానంతరము ఎనుబదిమూడవపద్యము మొదలు నూటతొమ్మిదవ పద్యము వరకు నీవర్ణన గావింపబడినది. ఇది పదునెనిమిదవ శతాబ్దపు కవులు ప్రాయికముగ నొనరించిన వర్ణనయని జెప్పవచ్చును. ధృఢవృతుడు విజయాస్పదమునుండి వివాహసంఘటనము గావించుటకై వచ్చెను. హరిశ్చంద్రుని సమీపించి అతడు గావించిన ఆశీర్వాదమును

పా॥ వదనం తే విప్రవల్లభాదిమ సార్వ
భౌమ తుభ్యం సదా భద్రమస్తు
అత్రోపవిశ భవదాగమ్యం కుతో?
విజయాస్పదపురా ద్వివేక ధర్య
తవనామ కింద్వి జోత్తమః ధృఢవృతయితి
ప్రాహుర్మనేషణః పార్థివేంద్ర
యుష్మదాగమన ప్రయాజనం కించిత్ప్ర
రహసివక్ష్యే ధరారమణ వర్య

---

7. కవిజన రంజనము పద్యం - 36 ,, - 1
8. ,, ,, 10 ,, - 40 ,, - 1

యనుచు నన్యోన్య పరభాషలాడి పిదప
సముఖమందున్న యాశ్రిత జనులనెల్ల
వేఱొక నెపంబు గల్పించి వీడుకొల్పి
మతంనంబుండె వసుమతీకాంతుడపుడు[9]

హరిశ్చంద్రుని ప్రశ్నయు దానికి ధృఢవ్రతుని ప్రతియుక్తియు [illegible] నిబంధింపబడి యతి ప్రౌఢముగ వర్ణింపబడినది.

సూరకవి పాండిత్య విశేషమునకిది గీటురాయి. తదుపరి చంద్రమతీ హరిశ్చంద్రుల వివాహము విపులముగా వర్ణింపబడి చేమకూర వేంకటకవి విజయవిలాస మందలి సుభద్రా ధనంజయుల వివాహ వర్ణనమునకు [illegible] దెచ్చుచున్నది.

క॥ వనితామణి పాదాబ్జము
తన హస్తాబ్జముల బట్టి దరహాసరుచుల్
కనుఱెప్పలలో డాచుచు
ననికల్ ద్రొక్కించె రాజు జవ్వనిచేతన్[10]

ఈ విధముగా నీ కావ్యము చంద్రమతి హరిశ్చంద్రుల వివాహము వర్ణించుచు వర్ణనా ప్రాధాన్యముగా కావ్యమును సూరకవి సృజించెను. ఆనాటి కవుల యభిరుచి కనుగుణముగా నిందు సర్వ విషయములను వర్ణించి మూడా శ్వాసములలో చిన్న కృతిగ నొనరించి కవిజనరంజన, నామమును సార్థకము గావించెను. వర్ణనలో ప్రౌఢిమ కలిగి అతని పాండిత్యము ప్రకర్షను చాటిన నీ కావ్యము, వస్తువిషయమున నూతనత్వము కలిగియున్నది.

---

9. కవి. రం. ఆ. 2. పద్యం 45 పేజీ 30
10. మల్లారెడ్డి షట్చక్రవర్తి చరిత్ర హరిశ్చంద్రోపాఖ్య ఆశ్వా. 2 [illegible] 68

పంచమ ప్రకరణము

షట్చక్రవర్తుల చరిత్ర
ఉత్తర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కావ్యము

1) షట్చక్రవర్తి చరిత్ర - మల్లారెడ్డి

2) —do— - రామచంద్రకవి

3) సకల కథాసార సంగ్రహము. రామభద్రకవి.

4) ఉత్తర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము-
తక్కెళ్లపాటి లింగనామాత్యుడు

5) ఉత్తర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము-ప్రబంధము.
జూపూడి సంజీవరాయామాత్యుడు

6) ఉత్తర హరిశ్చంద్ర చరిత్ర-చంద్రశేఖరకవి. ద్విపద.

హరిశ్చంద్ర కథ - చంద్రమౌళి కవి

చంద్రమౌళికవి హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము రచించినట్లుగా తెలియుచున్నది. ఆ కవిని గురించిన వివరములు కాని ఆతని కావ్యమును గురించిన వివరములు గాని లభించక పోయినను జక్కన 'ప్రబంధరత్నాకరము' అను తన సంకలన గ్రంథమున చంద్రమౌళికవి కావ్యమునందలి పద్యమును పేర్కొనినటుల ప్రబంధరత్నావళిలో చెప్పబడినది.[1]

చ॥ "అలసత క్రొంకు నాస్తికతయాయత చింత యాయుక్తి కారితా
కలనము దీర్ఘ సూత్రము వికాసము పొందమి దుర్వ్యయంబు పె
ల్లలుక నిరర్థకావ్యరుచి యర్థమతచ్యుతి మంత్రహారి ప్రౌద్దు
ద్దుల వచిశాంత సౌమ్యకృతి శూన్య తనానివిరాజదోషముల్"

ఈ కావ్యములన్నియు 1550_60 ప్రాంతమునకు ముందు రచింపబడిన కావ్యములని ప్రబంధరత్నావళిలో వ్రాయబడి యుండుటచే నీ కవి శంకర కవి కంటె ముందువాడని చెప్పవలసి వచ్చుచున్నది. అంతియేగాక గణపవరపు వెంకటకవి ఆంధ్రకౌముది యందు చంద్రమౌళి కవి హరిశ్చంద్ర కావ్యము నందలిదని శంకరకవి.

హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన 'పంచమాశ్వాసము నందలి యెబనుది ఆరవ పద్యమును హపియున్నాడు.'[2]

సరసపు మాటల జంద్రమౌళి కవి రచన ఘటించిన
హరిశ్చంద్రకథనం
దొరణగ నకటా చేరెడు నేలకు ననెడి మత్తేభ
నాల్గవపాదమున

---

1. ప్రబంధరత్నావళి - వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారి పరిష్కృతము 1918 పేజీ_136

2. ఆంధ్రకౌముది గణపవరము వెంకటకవి. ఆంధ్రసాహిత్య ప్రచురణ 1933 పేజీ 30

రాజకుమారు నాజిల్లె జేతనయగు పదమునకు
షష్ఠ్యర్థమునకు
రహిగ నానేశంబురాక యీతతుల గ్నతులందు
జెల్లునొక్కెడలగనుక
యెచనే యర్థమందెట్లండెనట్లు నెరచియింప
గావేలెరసికులకిక

పై పద్యములో శంకరకవి హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమునందలి పద్యమే చంద్రమౌళి కవి హరిశ్చంద్రకథ యందలిదని పేర్కొనబడినది.

శ్రీ చాంగటిశేషయ్యగారు ఆంధ్రకవితరంగిణిలో ఈకవి శంకరకవికి పూర్వుడనియె నిరూపించుటయేగాక "అకటాచేరెడు నేలకుందగడె" అను పద్యము కూడ చంద్రమౌళిదని చెప్పిరి. అంతియేగాక శంకరకవి హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమునందును రామరాజభూషణుని హరిశ్చంద్ర నలోపాఖ్యానమునందును ఒకే సందర్భమున నీక్రింది పద్యము కానవచ్చుచున్నది.

"కుదురు మెఱుంగు నిబ్బరపు గుబ్బలపై నయనాంబు
పూరముల్
చెదరగనేల యేడ్చెదవు చెల్వ దురంతవిషాద వేదనా
విదళిత మానంబునను వేమఱునాయువు శాశ్వతంబెసం
పడలు స్థిరంబు లేవిధివిపాకముదాట దరంబెయేరికిన్[3]

ఈ పద్యమును తీసివేసినను రెండుకావ్యములందును అర్థము నొసగుటచే నీ పద్యము చంద్రమౌళి కవిదని కవి తరంగణిలో పేర్కొనిరి.

హరిశ్చంద్ర కథ - దేవరాజుభట్టు

దేవరాజు భట్టును కవి హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము నందలివని రెండు పద్యములు ప్రబంధరత్నావళి అను సంకలనగ్రంథములో పేర్కొనబడినవి. ఈకవి చంద్రమౌళి కవివలెనే క్రీ.శ. 1550-60 ప్రాంతమువాడనియు, కాని ఈకావ్యము కానరానందున జక్కన ప్రబంధరత్నాకరమై దీనికి ఆధారమగునున్నదనియు ప్రభాకరశాస్త్రిగారు వ్రాసిరి. [4]

---

3. ఆంధ్రకవి తరంగణి సంపుటము తొమ్మిది 1 పేజీ - 203.
4. ప్రబంధరత్నావళి, వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రి పద్యము 180-181.

ఉ॥. అంబుధులు అలవాలము దిగంతము లాకులుకుక్కర్మశేషవ
ర్ష్మంబుకందమూలములు చక్రపుకొండలు కోటనాగవార్ప
ంబున విష్ణువిగ్రహకు చంబున జుట్టి పెనంగి విన్నుపు
ష్పంబుగ లబ్ధభాండమను పండును పండుధరిత్రిదల్లియై

చ॥. సురని చయంబు ద్రోచి సమూహుండటువేలకయున్న రాక్షసుల్
వరుసల్ వచ్చి చూరగొని వాసపు వెట్టికిబట్ట కున్న శ
ర్వరి గనుమూయగన్నది దివంబను నారడి అల్పజీవమై
యురువక భూమి యున్న అమరావతి యీడగు అయోధ్య"

షట్చక్రవర్తి చరిత్ర

-మల్లారెడ్డి

మల్లారెడ్డి రామళ్ల గోత్రుడు బిక్కన వోలిపట్టణమేలిన కాచభూపాలుని పుత్రుడు సిద్ధరామేశ్వర వరప్రసాదుడు. ఈతని ఆశ్వాసాంత గద్యములో నిట్లు పేర్కొనబడినది. "ఇది శ్రీమద్బిక్కనివోలి పట్టణ ప్రసిద్ధి సిద్ధ సరస్వతీ వలంబ సాంబసిద్ధ రామేశ్వర వరప్రసాద సమాసాదిత సంస్కృతాంధ్ర భాషా కవితా రసపోషణ విశేషతాచమత్కార గురుభక్తి విహార రామళ్ల గోత్ర పవిత్ర కాచభూపాల పుత్ర బుధజన విధేయ మల్లారెడ్డి నామధేయ ప్రణీతంబయిన షట్చక్రవర్తి చరిత్రంబను మహా ప్రబంధంబు నందు ప్రథమాశ్వాసము.

సంస్థానాధీశ్వరుడై యుండి మహాకవిగా మల్లారెడ్డి కీర్తిగాంచుట విశేషము. ఈతడనేక కావ్యములు రచించెనని తెలియుచున్నను షట్చక్రవర్తి చరిత్రము, శివధర్మోత్తరము, పద్మపురాణము మాత్రమే ముద్రితములై యున్నవి. ఈతడు బిక్కని వోలి పట్టణమందలి సిద్ధరామేశ్వర భక్తుడగుటచేత సిద్ధరామేశ్వర స్వామికే నీమూడు గ్రంథములను అంకితము చేసెను. ఈతడు మొదట షట్చక్ర వర్తి చరిత్రమును పిదప శివధర్మోత్తరమును తుదిని పద్మపురాణమును రచించి నట్లు తెలియుచున్నది. శివధర్మోత్తరము నందు శివలింగార్చన విధానము శివ ప్రభావము తెలిపెడి కథలు ధర్మశాస్త్రాది విషయములు వర్ణింపబడినవి. ఇందు ఎనిమిది ఆశ్వాసములు కలవు. ఇక పద్మపురాణము సంస్కృత పద్మపురాణ మందలి యొక భాగమున కనువాదమని చెప్పవచ్చును. ఇందు శంభు భట్టారకు డను విప్రునిగా శివుడయోధ్యకేతెంచి శ్రీరామచంద్రునకు పురాణకథలను తెలిపి నటుల కలదు. పై మూడు కావ్యములలోను శివధర్మోత్తరమే ప్రౌఢమైనది. దీనిని గూర్చి ఆరుద్ర గారిట్లు వ్రాసిరి. "మల్లారెడ్డికి శ్లేషకవిత్వము మీదను శబ్దాలం కార చిత్రరచన మీదను దృష్టియధికము. ఈతని శ్లేష కవనము నతి కఠినమై చక్కని కల్పనలు కల్గియున్నది. ఈతడు మంచి సంస్కృతాంధ్ర పాండిత్యము

కలవాడు. తన శబ్దశాస్త్ర పరిచితిని చూపించుటకై వ్యాకరణ పదములను, అలంకారములను, రీతులను కూడ శ్లేషలలో కూర్చి పద్యములు రచించెను [1] మల్లారెడ్డి తాను శ్లేషకవినని సగర్వంగా తన గ్రంథంబొక దాంట్లో ఇలా చెప్పించుకొన్నాడు.

"శ్లేషకవి వీవు, భాషా-శేషాహివి నీవు చంద్రశేఖర పూజా
భూషణుడ నీవు కవుల-న్వేషించిన సగతునీకు నెరీ ధాత్రిన్"

ఈ విధముగా కీర్తింపబడిన మల్లారెడ్డి కావ్యమందు షట్చక్రవర్తి చరిత్రము షష్ఠ్యంతములతో మాత్రమే కానవచ్చుచున్న ఆవతారిక లభ్యము కాలేదని పీఠికలో వ్రాయబడియున్నది. [2] ఇందు అవతారిక లేకపోవుటచే నీ కావ్యమును బట్టి కవిని గురించి తెలియుట కవకాశములేదు. కాని ఆశ్వాసాంత గద్యము వలెనే పద్యములవలన సిద్ధరామమహేశ్వర భక్తుడని అతనికి కావ్యమంకిత మిచ్చెనని మాత్రమే తెలియుచున్నది. [3]

క॥. శ్రీ గౌరీ పరిణయ వేళా గురుకుచ శైల నిర్గళమ్మక్తాధా
రాగణిత జన్యను రాగాత్మహరేశ సిద్ధరామ మహేశా॥
హరిశ్చంద్ర నలో రాజా పురుకుత్స పురూరవాః
సగరః కార్తవీర్యశ్చషడేతో చక్రవర్తి సః॥

1. సమగ్రాంధ్ర సాహిత్యం 9. పేజీ-217 ఆరుద్ర.
2. షట్చక్రవర్తి చరిత్ర పీఠిక పేజీ 5

ఈ షట్చక్రవర్తి చరిత్రమును మహాప్రబంధము యొక్క యవతరణిక భాగమంతయు శిథిలమయినందున ప్రత్యంతరము లభింప నందున నవతారిక లేకయే షష్ట్యంతముల నుండి ముద్రింపబడియె। ప్రత్యంతరము లభించినచో బునర్ముద్రణము నవతరణిక బొందు పరచెదము.

ఇట్లు

పెద్దమందడి వెంకట కృష్ణకవి.

ఉమాభాగ్ నాంపల్లి సమస్థానము దోమకొండ.

అంతియేగాక ఈ పీఠికలో శ్రీ రాజామల్లారెడ్డిగారి శివధర్మోత్తమును రాజ సదాశివరావుగారును. షట్చక్రవర్తి చరిత్రమును శ్రీరాజరాజేశ్వరరావు బహదురుగారును ముద్రించినట్లు పేర్కొనిరి.

3. షట్చక్రవర్తి చరిత్ర మల్లారెడ్డి. ద్వి ఆ.ప.1.

అను శ్లోకము ననుసరించి షట్చక్రవర్తులలో హరిశ్చంద్రుడొక్కడేగాక మొదటి వాడుగా కీర్తింపబడినాడు. ఈ శ్లోకమునందలి వరుస ననుసరించియే మల్లారెడ్డి షట్చక్రవర్తి చరిత్రములో వరుసగా హరిశ్చంద్ర, నల, పురుకుత్స, పురూరవ, సగర, కార్తవీర్యుల చరిత్రమును వర్ణించినాడు గౌరన హరిశ్చంద్ర కావ్యము ననుసరించి స్వల్ప భేదములతో తన కావ్యమును తీర్చిదిద్దినాడు. శివధర్మోత్తరమందలి అవతారికను పరిశీలించినచో ఈతని గూర్చి కొన్ని విషయములు మనకు తెలియుచున్నవి. అందు తన గురువగు లింగనార్యుని గూర్చి వర్ణించు సందర్భమున గౌరనను కూడ కీర్తించినట్లు తలంపవలసి వచ్చుచున్నది.

సీ॥. మానిత వరధరామర కులతిలకంబు
గౌతమ గోత్రాబ్ధి కల్పశాఖి
మల్లికార్జున పండితోల్ల సద్భృత్యుండు
గౌరనారాధ్య శేఖరసుతుండు
శ్రీమల్లమా గర్భసింధు శీత కరుండు
గంగమాంబ మనః కంజహేళి
సకలాగమ జ్ఞాన సారధేరేయుండు
పరవాది దుర్మత భంజనుండు

తే॥. సంగగురు దక్షిణామూర్తి సద్గురులును
గౌరనాహ్వయ దేశికుఁగన్న తండ్రి
బ్రబివి మలాస్మత్కులో ద్భవా శాక్య బుక్యో
రమ్య గుణ సాధ్యలింగ నారాధ్యుఁ దలతు[4]

ఇందు పేర్కొన బడిన ఇరువురు గౌరనలలో హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానకర్త యగు గౌరన ఒకడు. అందలిదే యగు వేరొక పద్యమున శంకరకవి మొదలగు కవులను వరుసగా కీర్తించినాడు.

మల్లారెడ్డి హరిశ్చంద్ర చరిత్రమును మూడాశ్వాసములలో మాత్రమే వర్ణించి గౌరన కావ్యమందలి వర్ణనలను చాలభాగము తగ్గించి కథను వేగ

4. శివధర్మో మల్లారెడ్డి అవతారిక కవితరంగిణి చాగంటిశేషయ్య సంపుటిక పే. ౩౩

ముగా నడిపించినాడు. అంతియేగాక కథా సందర్భ విషయమున కొంత భేదము కూడ కానవచ్చుచున్నది. గౌరన కావ్యమునను సరించిన శంకరకవి, రామరాజ భూషణుడు, కంచి వీరశరభకవియు కూడ ద్వైతవనమందున్న ధర్మ రాజాదులతో మార్కండేయమహర్షి యీ కథను చెప్పుచున్నట్లు ప్రారంభము చేయగా మల్లారెడ్డి నైమిశారణ్యమున సూతుడు శౌనకాది మహర్షులతో నీకథను చెప్పుచున్నట్లు కల్పించినాడు. అయోధ్యా వర్ణనము, ఇంద్రసభా వర్ణనముకూడ కొంత తగ్గింపబడినది. అటులనే ఇంద్రసభలో వశిష్ఠవిశ్వామిత్రుల ఘోర ప్రతిజ్ఞలు కూడ చాలభాగము తగ్గింపబడినను హరిశ్చంద్రుడు సత్యసంధుడని పలికిన వశిష్ఠుని పలుకులకు కోపించిన గాధేయుని కోపమును మిక్కిలి ప్రౌఢముగా వర్ణించినాడు.[5]

వ॥ అని యివ్విధంబున నుత్తర ప్రత్యుత్తరంబుల నిష్ఠుర రోషంబులు జనింప నరుణీ భూత నేత్రకుండలంబులం బావక విస్ఫులింగంబు లురుల

దిగ్గునలేచి కటంబు లదర నిటలతటంబులంబొమలు ముడివడ బునః పునః కంపమాన

మస్తకపాటవంబున విస్తళంబులై జటాపటలంబులు శాతకుంభ స్తంభంబుల పగిది

గదా ఘాతంబుల చెప్పనఁజప్పుళ్ళప్పరం బెగయ హరి హర్య క్షంబుల విధంబునిందంతి దంతావళంబుల తెఱగునఁగిటి వరాహంబుల చాడ్పునంగదిసి పిఱుతినియక పోరుచుండు నట్టియెడ ద్రాఘిష్ట నిష్ఠా గరిష్ఠు లగు వశిష్ఠ గాధేయుల పరస్పర కలహ భీషణభాషణంబులు దీర్ఘకర్ణ పుటా కోటరంబుల కనర్గళ మార్గంబులై ఖేదింప ముని సందోహంబులు పురంద రాది బృందంబుల మందగతినిజనికాయంబులకు జనిరట్టియెడ-అని ఆతని కోపమును విపులీకరించి వారి వాదప్రతివాదనలను వారి ఘోరప్రతిజ్ఞలను వర్ణింపకవిడిచి ఒక గీతపద్యములో

---

5. మల్లారెడ్డి షట్చక్రవర్తి చరిత్ర ద్వి॰ఆ. 16వ

గీ॥ అద్ద రాధీశుడతుల సత్యాఢ్యు డని ప్ర
తిష్టగా బల్కినిచ్చె వసిష్ఠమౌని
రాజుసన్మార్గమరసి విభ్రాంతు జేసి
విడుతునని పల్కెరాజ వంగడపుదపని

క॥ నిలిచి వినరాని శపథం
బులు తమలో బలుకుకొనిన యుజ్జ్వల మహిమ
ల్వెల యంగ దత్త్వద్రాశ్రమ
ములకు జనిరమర వరులు మునులు నెఱుంగన్

అని వర్ణించి అందు వారుచేసిన ఘోరప్రతిజ్ఞలెట్టివో తెల్పక రాజు సన్మార్గ మరసి విభ్రాంతుజేసి విడుతునని మాత్రమే విశ్వామిత్రుడు పల్కినట్లు తెలిపినాడు. పూర్వకవి స్తుతిలో గౌరన, శంకరకవులను పేర్కొనుట చేత హరిశ్చంద్రుని పూర్తికథ జనులకు తెలిసియుండునని మల్లారెడ్డి తలంచియుండవలయును. అంతియేగాక మల్లారెడ్డి కావ్యము కేవలము హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము గాక షట్చక్రవర్తుల కథలను చెప్పుట ప్రాధాన్యమై యుండుటచే నిట్టి వర్ణనలు విడువబడినవి.

గౌరన కావ్యమునందు ఇంద్రసభలో జరిగిన సంఘటన పిదప వసంత వర్ణనము వర్ణింపబడియుండ ఈతడు విడిచిపెట్టి హరిశ్చంద్రుడు బన్నము చేసినట్లు మాత్రమే తెలిపి హరిశ్చంద్రుడు వేటకు వెళ్ళిన ఘట్టమును మాత్రము పెంచి దానికి ప్రాధాన్యము కల్పించినాడు. వేటకాండ్రు వచ్చి హరిశ్చంద్రుని వేటకు ప్రోత్సహించు సమయమున భాషను కూడ బోయలకు తగినట్లు మార్చివ్రాయుట విశేషము.

క॥ సామీ యేమని సెప్పెద
మాముకానన్మంద మందలై సోద్దెముగా
భూములమ మెకము లెగసిన
నేమి వగం బోవు నిచ్చనెఱుఁగము జియ్యా

ఆ॥ సామిదర మరాజ సంపన్న భూవుల
మాసినాడు కమస్సిగాడు
పోసి గాడు గూడి పోయిరి రేతిరి

క॥ సామి ద్రోవము గాదే
గామంబులు సొచ్చి సంపెగంపెండు లచ్చల్
గామిడి మెకములు మనుజుల
బామలు రచ్చింపవయ్య పున్నెపురాజా [6]

అని వారు రాజుతో విన్నవించినట్లుగా వర్ణించినాడు. తదుపరి బోయ దొర తమ వేట నైపుణిని వర్ణించుచు అందు 'తుపాకి' ప్రాధాన్యము ను వర్ణించినాడు.

సీ॥ దీనిపేరు తుపాకి దేవ సింగము నైన
బోనీక యడు గిటిలోనఁబట్టు
సుడిగాలి యిది జెయ్య కెదసి యాగలిఁగొన్న
గబ్బి బెబ్బులి నైన గజిబి విడుచు
జలి పిడుగిది సామి చెలగి యామెనుగు
నైన మళ్ళించి యిట్టట్టు సేయు
నిది వెండి గండును ఊపాల పని మాని
యే యేకలమునె నెత్తి వేసు
గీ॥ గడమ వానిని నెదురెంచఁగలిమె జగతి
మే మెయుసి కొల్పినను జండ మామ లోని
మృగము నైనను జింగున నెగసి బిట్టు
వట్టి విదళించ వచ్చు నీపాదమాన [7]

బహుశః మల్లారెడ్డిరాజు అగుటచేత వేటయందెక్కువ అభిరుచి, అభ్యాసము కలిగియుండవచ్చును. అంతియేగాక ఆకాలమునాటికి 'తుపాకి' కొత్తగా వాడుకలోనికి వచ్చుటచే నీతడు దాని ప్రయోజనము వర్ణించుటకుత్సహించి యుండును. తదుపరి కథలో కూడ వేట చాలించిన పిదప బోయలు ఇష్ట దేవతలను ప్రార్థించుట కూడ మల్లారెడ్డి అనుభవములోనిదై యుండును. బోయలు తమ యిష్టదేవతలను ప్రార్థించిన విధమతి రమ్యముగను సహజముగను కన్పట్టుచున్నది. అందువారు వివిధ దేవతలను ప్రార్థించిరి.

6. మల్లారెడ్డి షట్చక్రవర్తి చరిత్ర హరిశ్చంద్ర కథ ఆ.2 పద్య 55-57.
7. మల్లారెడ్డి షట్చక్రవర్తి చరిత్ర హరిశ్చంద్ర కథ. అశ్వా.2 ప66.

సీ॥ వేట సాగింపు మీ వేగంబెడుఁదను
గానుక పెట్టేము కాటపేడ
మాకు దో డై రమ్మని కెక్కఁడెచ్చెదము
గరుడాల మంతుని గంబయ్య
మెకములలో జేయ మీసంగమును సకు
దొలుతగా నిచ్చేము దుర్గదేవి
జయమిమ్ము పోతానె జాతర జేసేము
మాహాటేలును గొట్టి మలలతల్లి
గీ॥ "యనుచుఁదమ వేల్పులకు మొక్కి యధింపు చక్కి
బలిమి వాసి బెలంగ దర్పంబు మిగుల
గానరా బంతముల్ హెచ్చి కాన జొచ్చి
బోయ మూకలు వేటాడబోయె నెలమి"

అని వివిధ దేవతలను ప్రార్థించియొక లేడిని చంపి వచ్చి నెత్తురు భూమి మీద నొలుకుచుండ తెచ్చి "భూపతికిని సురాలించి వైచె" నని దెలిపి పిదప రాజు వేటకు బయలుదేరినట్లు వర్ణింపబడినది. ఇవి పూర్వకావ్యము లందు కానరాని కల్పనలు. కథకు నూతనత్వమును కల్పించుటకై కొన్ని వర్ణనలు తగ్గించి కొన్నిటిని కల్పించి వర్ణించినాడు. ఇందు పోట్టేలు, సింహము, మృగము మొదలగు జంతువులను దేవతలకు బలియిచ్చుట కూడ వర్ణింపబడినది. ఇట్టి ప్రజాజీవితమును వర్ణించుట యందేగాక మల్లారెడ్డి మాతంగకన్యలు నెఱపిన సంగీతమును వర్ణించుటలో తన సంగీత పాండిత్యము ప్రదర్శించినాడు.

సీ॥. జీవాళి నొందించి జిగిజేసి తంత్రులు
శ్రుతులను రణనసంగతిగ గూర్చి
వేళలు పరికించి యాలాపములకును
జాలుసా సారెలు మేళవించి
ముప్పది రెండ్రాగ్రములు వాని మిత్రములీతద్భే
దములు సమస్తము నెరింగి
సరిగమ పదనియన్సంజ్ఞాస్వరంబుల
జంత్ర గాత్రములొక్క వాయు దనర

గీ॥ "బహుళ సూళాది గీత ప్రబంధ తతులు
నఖ శిఖాంకుర ముఖరీతి నైపుణముల
రంగులే నంగరాలుగ రంగవట్టి
మ్రాకులి గురివఁబాడిరి మ్మగు వలపుడు" 8

ఇందు ముప్పది రెండు రాగములను వీణపై పలికించు విధమును మాధుర్యముగా వర్ణించి తనసంగీత నైపుణ్యమును ప్రదర్శించినాడు. హరిశ్చంద్రుడు సర్వమును విశ్వామిత్రునకు దానముచేసి తాను వల్కలములు దాల్చి భార్యాపుత్ర సమేతుండై నక్షత్రకుడు తోడురాగా అరణ్యమార్గమున పయనించు సమయమున పడిన బాధలు గౌరనాదులు గుండెలవియునట్లు వర్ణించిరి. కాని మల్లారెడ్డి తన కావ్యములో ఆవర్ణనలన్నిటిని విడిచి కథాగమనమున సూచనము గావించినాడు. ఇచ్చట మల్లారెడ్డి సూరాస్తమరరు సమయమును చంద్రోదయ వర్ణనములందు ప్రకృతి సిద్ధమైన మానవ జీవితమును వర్ణించి తన ప్రతిభా సామర్థ్యమును ప్రదర్శించినాడు.

సూర్యుడ స్తమించినాడు చక్రవాకములు చీకటిలో శబ్దముచేయ అణగియుండుటను కుకవి కావ్యముతో పోల్చి వర్ణించినాడు.

గీ॥. పదములెగయంగ వర్ణనము ల్మోదలి కేగ
శబ్ద మడగ నలంకార సరణిఁబాసి
ఛందమటుదప్ప నపుడొక్క గొంది గుకవి
కావ్యముల బోలి చక్రవాకము లడంగె 9

ఛందముపై నీతనికి గల అభిమానము తెలుపుటయే గాక కుకవులపై నీతనికి గల అభిప్రాయము వెల్లడి చేసినాడు.

రామరాజభూషణుని కావ్యమునందువలెనె యిందును మల్లారెడ్డి చంద్రమతిని కొని గొంపోవుచున్న సమయమున కాలకౌశికుని విప్రబాలురు చేసిన అల్లరిని, చంద్రమతి కలహకంఠిచే పడిన బాధలను విడిచినాడు. లోహితాస్యుడు అడవికి వెళ్ళిన సంఘటనము అచ్చట దర్భలు కోయుట మొదలగు

8. య.ష హ. ఆ.2.వ.131.
9. మల్లారెడ్డి షట్చ-చరిత్ర.హరి.ఆ 3.45 ప.

వృత్తాంతము విడిచి ఒక గీతములో బాలుని మరణ వృత్తాంతము మాత్రము వర్ణించినాడు.

గీ॥. "ముని సుతుల గూడి యొకనాడు వనికి నరిగి
దైవ యత్నంబునను సర్పదష్టు డగుచు
నుర్విపైఁ ద్రెళ్ళి మూర్ఛిల్లి యున్నఁజూచి
మాణవకు లేగి యాచంద్రమతికి దెలుప"[10]

బాలుడరణ్యమున కేగి పాముకాటుచే మరణించిన విషయము, తోటి బాలురు వచ్చి చంద్రమతితో దెలిపిన విషయమంతయు నొక్క గీతములో వర్ణింప బడినవి. తదుపరి చంద్రమతి హరిశ్చంద్రులు స్మశానమున కలియుటయు కథవలె వర్ణనములు వదలి నడచినది. ఈ కథా గమన విషయమున రామరాజ భూషణుని విధము మనమున నిడుకొని కావించినాడు. అంతమందు శంకరకవి కావ్యమును గురించి గౌరన కావ్యమున ప్రక్షిప్త భాగములుగ పేర్కొనిన ఆడి బక యుద్ధ వృత్తాంతాదులనెల్ల వదలి వేసినాడు. అంతియేగాక పద్యమును చెప్పుటయందేగాక కొన్ని సమాసములను శంకరకవి కావ్యము ననుసరించియే మల్లారెడ్డి కావ్యమును సంతరించినాడు.

సీ॥. జీర్ణమై భూత సంకీర్ణ మైన గృహంబు
రత్న సౌధమె నీకు రాజవదన
ఘోరమై బహు మృగాకరమౌ విపినంబు
కేళి వనమె నీకు గినల యోషి
తవమై శర్కరా హ్యాప్త మౌ క్షితలంబు
కసుమ తల్పమే నీకుఁ గుందరదన
భారమై వాతాను సార మౌ పెన్దూళి
కుంకుమ రజమెనీకు సులతాంగి

గీ॥. పొందు పడనట్టి యీవన్య భోజనములు
పటు సుధాహార మోనీకు బద్మ గంధి
నాకతంబున బ్రాపించె నీకు నకట
యిట్టి దురవస్థ లెల్ల మదేభయాన[11]

10. మల్లారెడ్డి షట్చ.చరిత్ర ఆ.3.171 ప.

అని వర్ణించు పట్ల శంకరకవి కావ్యమునందలి మూడాశ్వాసము నందలి 38, 39 పద్యముల బోలియున్నది.

సీ॥ భాసురమణిమయ ప్రాసాదనిశ్రేణు లెక్కంగ మోవదీయిందు
వదన" [12]

అన్న పద్యమందలి ఎత్తుగడతో పాదాంత్యభాగములగు 'యిందువదన మొదలగు పదములను గ్రహించి 39వ పద్యాంతమందలి

"తరళ నేత్రకు నానిమిత్తమున నకట
యవిరళంబైన యాయాన మావహిల్లె"

అను పద్యాంతముతో సీసమును అంతము చేసినాడు. విశ్వామిత్రుడు సుఖార్థమై హరిశ్చంద్రుని ధనము కోరినప్పుడు శంకరకవి కావ్యములో

క॥. జనుడు కరిణెక్కి దేహం
బనయము నిక్కించి రత్నమంబరమునకై
చన విడిచినంత ప్రోవిడు
ధనమిచ్చిన నధ్వరము యథావిధి నడుచున్ [13]

అని కంద పద్యములో వర్ణించ మల్లారెడ్డి తన కావ్యములో కందము లోనే నీపద్యము రచించినాడు.

క॥ కరిణెక్కి నిక్కి పురుషుడు
వర రత్నము పూని యెగుర వైచిన పాదవుం
ధర ధనము రాశి పోసిన
హరి కర్పణ మగుచు సాగుస న్మఖమున్ [14]

---

11. మల్లారెడ్డి షట్చ.చరిత్ర హరిశ్చ ఆ 3 29ప.
12. శంకరకవి హరి ఆశ్వా.3 వ 38-39
13. " " " వ.202
14. మల్లారెడ్డి షట్చ.హరికథ ఆశ్వా.2.వ 30.

అటులనే గౌరన కావ్యద్విపదలననుసరించినాడు. ఇంద్రుడు సభలోని ముని పుంగవులను జూచి

మూడు లోకముల మునుమిడి మీరు
చూడని యట్టి రాజులు మఱిలేరు
వారకమును చన్న వారిలో నున్న
వారిలో బుట్టెడి వారిలోపలను
బలికి బొంకని మహిపాలుండు గలడె''[15]

ఈ ద్విపద భాగములె గ్రహించి మల్లారెడ్డి ఆటవెలది పద్యముగా రూపొందించినాడు[16]

ఆ॥. చన్నవారిలోన జనియింపగలవారి
లోననున్న వారిలోన దెలియ
సకల లోకములను సత్యాచారూఢి
వెలసి నట్టిరాజు గలఁడె యెందు

ఈ విధముగా పరిశీలించినచో అనేక పద్యములు శంకరకవివేగాక గౌరన ద్విపదలను వాని భావముననుసరించి మల్లారెడ్డి తన కావ్యమును తీర్చి దిద్దినాడు. అంతియేగాక కథాగమన మంతయు పూర్వకవులననుసరించి హరిశ్చంద్రునకు దర్శనము గావించి చివరకు అయోధ్యకు వచ్చి రాజ్యపాలనము చేసినట్లే కథాంతము చేసినాడు. ఈతడు సంగీత కళానైపుణ్యముతో బాటు వ్యాకరణ ప్రౌఢిమను కూడ తన కావ్యములో ప్రదర్శించినాడు. అయోధ్యా నగరమును హరిశ్చంద్రుడు పాలించుపట్ల వాని గుణములను కీర్తించుటతో నిట్టి వర్ణన గావింపబడినది.

సీ॥. ప్రౌఢిసదాదేశ పద విభక్తు లెఱింగి
సంధి విగ్రహములు సరణి దెలసి
వివిధాగమాంగముల్వేడ్క బ్రతిష్ఠించి
పరరూప వినిపాత భంగులరసి

15. మల్లారెడ్డి షట్చ.హరిశ్చంద్రకథ ఆ.1 ప 45
16. మల్లారెడ్డి షట్చక్రవర్తి చరిత్ర.హరి.కథ ఆ. 1.38ప.

యనురక్తి గుణ వృద్ధుల లరంగ బోషించి
ప్రకృతి ప్రత్యయ లీల బయలు పఱచి.
ఘన సూత్ర వృత్తులు గణక సంఖ్యలు నేర్చి
యవ్యయ భవ్య వాక్యములు పలికి

తే॥. ప్రకృతి భావంబు పూర్వరూపంబను గాంచి
యుర్వి నేలుచునుండు నభ్యుదయ మహిమ
మానవేంద్రులలోనన హీనరాజ
శబ్దవిస్ఫూర్తినా హరిశ్చంద్ర నృపతి

అంతియేగాక అయోధ్యానగరమును వర్ణించుచు అచ్చటి ధాన్యరాసులను వర్ణించు సందర్భములో నుత్తర దక్షిణాయణములుగా నూహించి వర్ణించినాడు.

ఆ. ధాన్యరాసులచ్చట దన ద్రోవ యురికట్ట
రవియు దక్షిణోత్తరము కొరంగి
యరుగు తన దక్షిణాయ నంబనుత్త
రాయణంబనగ నమరె జగతి [17]

ఇట్టి శాస్త్ర పరణియ గాక శబ్దాలంకార వైభముతో తన పద్యములను నడిపించినాడు.

సీ॥. గోపుర గోపుర గోపుర ప్రతిమంబు
కల్పద్రు కల్పద్రు గౌరవంబు
మానవ మానవ మానవాధి శయంబు
మణిజాల మణిజాల మంజిమంబు
సారంగ సారంగ సారంగ నయనంబు
సుమనోబ్ధ సుమనోబ్ధ శోభితంబు
బహుదామ బహుదామ బహుదామ చిత్రంబు
ఘనసార ఘనసార గంధిలంబు

17. మల్లారెడ్డి షట్చ.హరి.ఆ 1.35 ప.

తే॥. భవ్యకాసార కాసారక బంధురంబు
జవన సైంధవ సైంధవ సంకులంబు
బహుళ కేతన భస్థలంబు
నై విజృంభించె సిరినయోధ్యాపురంబు

ఇందు మొదటి పాదములో మూడు పర్యాయములు రెండవ పాదమున రెండు పర్యాయములు నాపదము వాడబడినది. అయోధ్యానగరమునందు సంపద వ్యాపించిన విషయమిందభివర్ణింపబడినది. ఈతనికి చంద్రమతిపై ప్రీతిమెండని కుకవులను నిందించినట్లే వివిధ గతుల కందములను వృత్తిములను వ్రాసి చంధోగతిలో తన ప్రతిభను చూపినాడు మూడవ ఆశ్వాస మధ్య భాగములో నిరోష్ఠ్యకందము ఏకాక్షర కందము, ద్వ్యక్షరికందము, అచల జీహ్వాకందము, అర్థయమక గీతము, చతుర్విధ కందము, తలకట్ల కందము, ఏకత్వముల కందము, గుళ్ళ కందము మొదలగు తొమ్మిది రకముల కందములనే గాక ఖడ్గబంధోత్సాహవృత్తము, దండకము మొదలగు వానినన్నింటిని వ్రాసి హరిశ్చంద్రకావ్యమునకు నూతనత్వము కలిగించినాడు.

o—o—o

షట్చక్రవర్తి చరిత్ర-రామచంద్రకవి

ఈ గ్రంథము శిథిలమగుటచే మొదటి చక్రవర్తియగు హరిశ్చంద్రుని చరిత్రము పూర్తిగా నష్టమైనది. నల చరిత్రమునుండి మాత్రమే నేడు మిగిలినది. అంతియేగాక గ్రంథపాతములనేకము లచ్చటచ్చట గ్రంథము నందంతట కలవు. ఈతడు ఒక్కొక్క కథను పరుసగా నొకొక్క ఆశ్వాసములో వర్ణించియున్నాడు కాని అవతారిక నశించుటచే కవిని గురించిన వివరములు గ్రంథమందు తెలియకున్నవి. నలకథాంతమందు మాత్రమే ఆశ్వాసాంతగద్యము కానవచ్చుచున్నది. దీనిని బట్టి యీతడు కాశ్యపస గోత్రుడని కోదండరామ తనూభవుడని మాత్రము తెలియుచున్నది.

గద్య॥ "ఇది శ్రీమన్నారాయణ కరుణాకటాక్షలబ్ధకవితా
విచిత్ర కాశ్యపసగోత్రపవిత్ర భవత్కథానంధాను
భవవైభవాని ఘట కోదండ రామతనూభవ
సకలసుకవి జన విధేయ రామచంద్ర నామధేయ
ప్రణీతంబైన షట్చక్రవర్తి చరిత్రంబను మహా
ప్రబంధంబునందు నలోపాఖ్యానము సంపూర్ణము" [1]

ఈ ఆశ్వాసాంత గద్యము మిగిలిన కథాంతములందు కానవచ్చుట లేదు. ఈ గ్రంథము నక్కని శైలిలో వ్రాయబడియున్నది. నలకథకూడ ప్రారంభమునుండి లేక కొంతనష్టమైనది నలుడు కుండినపురమునకు చను చున్నప్పటినుండి కలదు.

న———————————వై కుండినపుర మార్గంబున జనుచున్న సమయంబున—— ——.

---

1. షట్చక్రవర్తి చరిత్ర-రామచంద్రకవి నెం. 85 గవర్నమెంటు మాన్యుస్క్రిప్ట్ లైబ్రరి, మద్రాసు. ఈ కావ్యము కాగితముపై వ్రాయబడియున్నది. ఇందు 260 పేజీలు కలవు. వ్రాత తప్పులు కొన్ని కానవచ్చుచున్నవి.

తే॥ వినుము ఆదిత్యగణములో విష్ణుఁబోలి
సరస నక్షత్ర గణములో జంద్రుఁ బోలి
సకల రాజులలో నలచక్రవర్తి
జనగఁ గాంచిరి దిక్పాలసమితి యప్పుడు.

గీ॥ శ్రీవిద్యాలలితాభిధానములచేఁ జెన్నొందు కాంతామణీ
భావంబుజము సంతసింపగ హరిబ్రహ్మేశ్వరాకరముల్
లీవిందాల చెవిష్టపుల సృష్టి ప్రాభవాయఃశివా
దేవీ శాయయ ఉన్న భక్తుల గృపందెల్చె విధుంగొల్చెదన్.

వ॥ అనుటయు నమహాత్ములకు హర్షోత్కర్షతరంగితాంతరంగుడగుచు
హరికథాసుధాస్వాదగా మోదవిధేయుండగు శుక యోగీంద్రుండు
పరిక్షన్మ నారాజేంద్రునకుం జెప్పెనట్లు పరమమహర్షులైన ఋషులకు
జతురవాక్య విశారదవిఖ్యాతుండగు సూతుండిట్లనియె.

ఈ విధముగ మృదుమధురమైన శైలితో నలకథావర్ణనము గావింపబడిన తదుపరి వరుసగా మిగిలిన కథలు వర్ణింపబడినవి.

కథాంతమందు

తే॥ అతులితంబైన కార్తవీర్యార్జునా
చరిత మెవ్వరు సద్భక్తి జదువ వ్రాయ
విను గోరిన వారికి వివిధ చోర
బాధలెల్లను బాయును బరముగల్గు.

అని ఫలశ్రుతి కూడ చెప్పబడినది.

సకల కథాసార సంగ్రహము

—రామభద్రకవి[1]

ఈతడు కాశ్యపస గోత్రుడు. ఆపస్తంబ సూత్రుడు. ఆశ్వాసాంత గద్యములో తండ్రిపేరుగాని యీతనిని గురించిన మరియే యితర వివరములు కాని లేవు[2]. ఈ గ్రంథ మొక స్వతంత్ర గ్రంథముకాక అనేక కవుల గ్రంథములనుండి గ్రహించిన పద్యములతో కూర్చబడినదని పలువురి అభిప్రాయము. ఈ గ్రంథమునుగూర్చి సి. పి. బ్రౌనుగారు కూడ అట్లే అభిప్రాయపడినట్లు సకలకథాసార సంగ్రహ గ్రంథమునందే పేర్కొనబడియున్నవి.[3]

---

1. నెం. 855 గవర్నమెంటు ఓరియంటల్ మాన్యుస్క్రిప్ట్ లైబ్రరి మద్రాస్. ఈ గ్రంథము కాగితములపై వ్రాయబడియున్నది. ఎనిమిది ఆశ్వాసములవరకు పూర్తికథయు తొమ్మిదవ ఆశ్వాసములో కొంత కథమాత్రమె కానవచ్చుచున్నది. వ్రాతతప్పులున్నవి.
2. ఇది శ్రీమద్రామభద్ర ప్రసాదలబ్ధకవిత్వ విశారదసత్కవిమిత్రయాపస్తంబ సూత్ర కాశ్యపసగోత్ర పవిత్ర రామభద్ర ప్రణీతంబైన సకల కథాసార సంగ్రహము.
3. "This is an illeterate poem of no merit, whatever Parts are superior are stolen from Latter 'authors' July 1843 (sd) C. P. Brown"

   ఇంతియేగాక 1840 అక్టోబరునెల ప్రాంతములందు బ్రౌనుదొరగారు మొదటి ప్రతినుండి వ్రాయించిరని తెలియుచున్నది.

రామభద్రకవి తనను కృష్ణదేవరాయలు పిలిచి "సకలకథాసార సంగ్రహమును వ్రాయుమని కోరినట్లుగా తన గ్రంథములో పేర్కొనినాడు.[4]

ఇందు రాయలు సకల పురాణేతిహాస ప్రబంధరచనాధ్యక్షుడని రామభద్ర కవిని పొగడినట్లుండుటచే నీకవి యితర కావ్యములెన్నియో రచించి యుండవలయును. కాని ఈతడా కావ్యములేవియో యెచ్చటను పేర్కొనలేదు.

అంతియేగాక యీరామభద్రకవి తనకు శ్రీకృష్ణుడు స్వప్నమున సాక్షాత్కరించి సకలకథాసారసంగ్రహమును రచింపుమని కోరినట్లును, దానిని రాయలకావిషయము తెలుపగా సంతసించి వారికి కావ్యము సంకితము చేయుమని తెలిపినట్లుగా వచనమున పేర్కొనినాడు.

వ॥ మదీయ భాగ్యవశంబున స్వప్నకాలంబున సంప్రసన్నుండై
పరమ మంత్రోపదేశంబుజేసి యంతర్హితుండైన
నేనంతట మేలుకాంచి————కన్నడ మహీమండలా
ఖండలుండును ప్రచండ పరాక్రమ పరరాజ
మండలకంఠీరవుండును నగు నర కంఠీరవరాయడు
ప్రేరిత సకల కథాసార సంగ్రహనామక ప్రబంధంబు
రచియింప జాలుటకునిప్పుడు గదా సమర్థుండనైతినని

వర్ణించెను. కాని యిందు కవి కృష్ణరాయల నామము పేర్కొనక కన్నడ మహీమండలాఖండలుండగు నరకంఠీరవరాయుడని పేర్కొనినాడు.

---

4. ఇట్లు కీర్తి విస్తార ధురంధరుండగు కృష్ణరాయ నరపాలుండొకనాడు నన్ను బిలిచి శ్రీమత్సీతారమణ చరణకమల పరిచరణాయత్త మానసుండవు బహువిధ కవితా చమత్కార ధుర్యుండవు సకల పురాణేతిహాస ప్రబంధ కవితారచనాధ్యక్షుండవు. మన్మనోరథ [illegible] కుండవగుటంజేసి పురాతన మహాకవి విరచిత ప్రబంధంబుల [illegible] భగవద్భక్తి నిష్ఠాగరిష్ఠులగు రాజశ్రేష్ఠుల వృత్తాంతంబులు [illegible] లగునట్లుగా ప్రశస్త కథలు విన్యాసంబుగా వినవలయునని [illegible] మరియునిట్లనియె.

రెండు గద్యములందలి కృష్ణరాయలనామమునసుసరించి యీకవియే "రామాభ్యుదయ రచయితయగు అయ్యలరాజు రామభద్రకవి యని తలంచుచున్నారు. కాని సకల కథాసార సంగ్రహకర్త యింటిపేరు "పుత్తేటి" వారని సకల కథాసార సంగ్రహమునందే పేర్కొనబడుటయేగాక యీతడు కృష్ణదేవరాయ ఆస్థానములో కలడని పేర్కొనబడినది కాని పై గద్యములో"ఎలకూచి సాహిత్య లక్షణ చిత్రకవిత్వప్రభావంబులొక్కచోటం గనుపడ రచియింపవలయునని' వ్రాయబడినది. ఎలకూచియనగా యెలకూచి బాలసరస్వతని తలంచినచో యీకవి కృష్ణరాయల కాలమునకు తరువాతవాడని స్పష్టముగా తెలియుచున్నది.

ఈ సకల కథాసార సంగ్రహమునందు షట్చక్రవర్తుల చరిత్రముతో పాటు ఇతర చక్రవర్తుల చరిత్రముకూడా వర్ణింపబడినది. ఇందు మొదట హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానకథ వర్ణింపబడినది. శ్రీకృష్ణున కంకితము చేయబడినది. కావ్యాంతమందును కృష్ణప్రార్థన కావింపబడినది.

ఉ॥ కడు వచియింపరాని ఘనకష్టములెల్లను గృష్ణసత్కృపన్
గడచితిమింక మీదనస్తుటి రాజ్యదామభివృద్ధి చొ
ప్పడు నని మీరు గోరుటలు బాపురె వ్యర్థములాయెనింకనే
నుడుపగనేల మృత్యు వెడనరాల్కొని కానగవచ్చు చోటులన్.

గౌరనాదుల హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కావ్యములందు ధర్మరాజాదులతో మార్కండేయ మహర్షి యీకథ చెప్పుచున్నట్లు కలదు. కాని యీ కావ్యమునందు శుకుడు పరీక్షిత్తునకు నీకథ చెప్పుచున్నట్లు సూతుడు మునులతో చెప్పుచుండెను. భాగవత మహాపురాణము శుకమహర్షి పరీక్షిత్తునకు చెప్పుచున్నట్లు కలదు. దానిననుసరించి యీ కవి అట్లు కల్పించియుండవలయును. తదుపరికథ గౌరన, శంకరకవి, మొదలగువారి కావ్యములననుసరించి తన కథను నడిపించినాడు. ఇందు మొదట సాకేతపురవర్ణనము గావింపబడినది.

తే॥ ధరణీ కాంతను ముక్తా
భరణంబన తేజమొసగి బహుతర దివ్యా
భరణంబులు గల దంతులు
పురమున చెరియింప గలిగి పొలుపొందు ధరనో

అని వర్ణించిన పిదప ఆ నగర చక్రవర్తియైన హరిశ్చం[illegible] [illegible]గావింపబడినది.

శంకరకవి హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన పంచమా[illegible]
"అకటా! చేరెడు నేలయుందగదె"

అప్పు పద్యమును కొలది మార్పులతో సిగ్రంథమున [illegible] మున కానవచ్చుచున్నది.

మ॥ అకటా చేరెడుచోట నుండగదె సప్తాంభోధిపర్యంత కా
ఞ్చనలాగ్రేసుమతప్తహేమ మకుటాంచద్వసు[illegible]
ప్రకర భ్రాజిత పాదపంకజ మహారాజేంద్ర సామ్రా[illegible]
వికలత్వాంతత నేడ్పు నేత్రయముగా విశ్రుత[illegible]

ఉత్తర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము

—తక్కెళ్ళపాటి లింగనామాత్యుడు

నాలుగాశ్వాసములు గలిగిన ఈ కావ్యములో గౌరనాదుల హరిశ్చంద్ర కావ్యమునందలి పాత్రల పూర్వజన్మవృత్తాంతములు వర్ణింపబడినవి. శ్రీనాథు ననుకరించుచు నీతడు తను వ్రాసిన కృతులను ఇట్లొక సీసములో పేర్కొనినాడు.

సీ॥ తగ రచించితిని మదన మోహినీ విలాసంబు
 మెప్పుగ యౌవనమునందు
 భక్తి సూర్యతనయా పరిణయంబనెడు
 ప్రబంధంబు జెప్పితి ప్రౌఢిమమున
 నాటెన్క విద్యుత్ప్రభా విలాసము నేర్క
 ఘటియించితి యక్షగాన గీతి
 నిరువది యేండ్ల ప్రాయమున నుత్తర హరిశ్చంద్ర
 కథ జెనర్చ్చ సారమతని
 వేంకటేశ్వర శ్రీరామ విభుల కెలమి
 సంకితంబుగ మును జెప్పినట్టి కృతుల
 కీతనిది గృష్ణునకు సమర్పించి యిపుడు
 యిలను ధన్యుడనైతి నార్యులు నుతింప[1]

ఇరువది సంవత్సరముల ప్రాయమున ఉత్తర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము వ్రాసినాడు. ఈతడు వ్రాసిన కావ్యములలో విద్యుత్ప్రభావిలాసము తక్క తక్కిన గ్రంథములు లభ్యములగుచున్నవని పూండ్ల రామకృష్ణయ్యగారు ఈ కావ్య పీఠికలో పేర్కొనిరి[2]

1. ఉత్తర. హరి. తక్కెళ్ళపాటి. అవతారిక పద్యం.16
2. ఉత్త. హరి. తక్కెళ్ళపాటి పీఠిక. బడయరు వీరనాగయ్య, పూండ్ల రామకృష్ణయ్య శ్రీ అముద్రిత గ్రంథచింతామణి, పత్రికాధిపతులు. 1-5-1891 నెల్లూరు.

ఈ కావ్యమును వెన్నుండగు శ్రీకృష్ణున కంకిత మొసంగినాడు.

అవతారిక:- అవతారికలో నంకిత మొసంగిన కృష్ణునకు ప్రత్యేక శ్రీకృష్ణు నికే గాక రుక్మిణీసతిని, శివపార్వతులను, సుద్దులకల్పైన రామానుజు విష్ణురాజేశ్వరుని పరుసగా ప్రార్థించెను. ఈ కవి సంప్రదాయము ననుసరించి పేర్కొనక "సుకవి బృందముల నృది నెంచి మ్రొక్కెదన్" అని వారికి వందనములు నొసంగెను. తదుపరి కుకవి నింద గూడ గావించి నిర్భాగ్యపు దుష్కవులను వారిని పేర్కొనెను[3]

గర్భిత తక సరచి నా సం
దర్భంబులు తెలియలేక తగుకార్యములన్
నిర్భాగ్యపు దుష్కవులకు నియమము గలదే[4]

అనుచు వ్రాసి అంతటితో వదలక వారినొక ఉపమానముతో వర్ణించినాడు.

నవరస భవ్య కావ్యము ఘనంబుగ వ్రాసి కావ్య నాటక మా
ర్గవితతి మెచ్చ జేయుచో నీకాంతి విలాస మనోహరాంగ మా
యుసతి వయో విభూతి సొబగొందెడు గాంచు మంచు పోలికన్
బవిమల రీతి బాలు మది రంజిల్లగా ఘటియింప నేర్తురే[5]

తన కావ్యము రసిక కవులచే తప్పక నాదరింపబడునని యువ వతి విలాస వైభవములు బాలకులానందింపలేనట్లు, నీచులు కావ్యమును అర్థము చేసుకొనజాలరని సమాధానపరచుకొనినాడు. ఆకాలమున కవి ఇతరులచే విమర్శింపబడు విషయము నీతని మనోధైర్యము నే తెలిపినాడు. ఏకాలమైనను మానవులొక్కటే గదా! విమర్శనమె వారికి భోజనము. పొరుగుపచ్చ కంటకమై పోవును. ఎట్టి నీచకృత్యములనైన చేయ సాహసించెదరు.

---

3. అవతారిక పద్యం 8.
4. త. కె. పా. ఉ. హరి. అవతారిక పద్యం 9.
5. అవతారిక పద్యం 10.

ఆశ్వాసాంతమందు షష్ఠ్యంతములలో కందపద్యమునే[6] గాక స్వాగత వృత్తము[7] వసంతతిలకము[8] ఇంద్రవజ్రవృత్తము[9] మందాక్రాంతము, మొదలగు వివిధ గతుల ఛందముల నుపయోగించినాడు. ఆశ్వాసాంతగద్యము ననుసరించి శృంగార కవిత్వ వైభవుడైన తక్కెళ్ళపాటి వెంకటపతి తనూభవుడని సరస పాండిత్యుడని తెలియుచున్నది.

“ఇది శ్రీ మద్వేంకటేశ్వర వరప్రసాద లబ్ధ సారస్వత విచిత్ర హరిత సగోత్రాపస్తంబ సూత్ర శృంగార కవిత్వ వైభవ తక్కెళ్ళపాటి వెంకటపతి తనూభవ సరస పాండిత్య లింగనామాత్య ప్రణీతంబైన ఉత్తర హరిశ్చంద్ర కథయను మహా ప్రబంధమునందు” దీనిననుసరించి వేంకటేశుని భక్తుడుగ ఆతని వరప్రసాదముచే నీ కావ్యము వ్రాసినట్లు పేర్కొనినాడు.

సందర్భము :- గౌరనాటుల హరిశ్చంద్ర కావ్యములో వలెనే యిందును ధర్మరాజాదులతో మార్కండేయ మహర్షి యీ కథ చెప్పుచున్నట్లు కలదు. ఇది ఉత్తర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కథ యగుటచే నిందు ధర్మరాజు “ఇంద్ర సభలో విశ్వామిత్రుడు వశిష్ఠు వయినీసున వాదు ఘటియించినది మొదలుగల కథ చెప్పితివి తరువాతి కథ చెప్పుమని వేడుకొని” నట్లు మార్చబడినది. అందులకు సంతసించి మార్కండేయుడు హరిశ్చంద్రునకు భగవంతుని దర్శనానంతరము జరిగిన కథ చెప్ప మొదలిడెను.

ప్రథమాంకము:- హరిశ్చంద్రుడు సత్యసంధతకై రాజ్యభ్రష్టుడై సర్వము గోల్పోయి కాననము నందు పడరాని పాట్లు పడి చివరకు కాశిచేరినాడు. అచ్చట ముని ఋణధనమునకై భార్యాపుత్రుల నమ్ముటయేగాక తానుకూడ నమ్ముడుపోయి ప్రాణత్యాగము చేయనున్న హరిశ్చంద్రునకు శ్రీలక్ష్మీ సమేతుండై శ్రీహరి ప్రత్యక్షమయ్యెను. అచ్చటనుండి ప్రథమాశ్వాసకథ ప్రారంభము గావింపబడినది. ఇందు విశ్వామిత్రుడు తాను వశిష్ఠునితో వాదము

6. ఉ. హ. ప్ర. ఆ. షష్ఠ్యంతములు
7. ఉ. హ. ప్ర. ఆ. షష్ఠ్య
8. ఉ. హ. ద్వి. ఆ. షష్ఠ్య
9. ఉ. హ. తృ. ఆ. షష్ఠ

నందు పలికిన మాటలన్నింటిని నిలుపుకొనిన విషయము వివరింపబడినది విశ్వామిత్రునిచే తిరిగి రాజ్యము పొందిన హరిశ్చంద్రుడు తన రాజధానికి తిరిగి వచ్చునపుడు జనులు కడు సంతసముతో ఎదుర్కొనిన విషయము, హరిశ్చంద్రుడు భార్యాపుత్ర సమేతుండై పురి ప్రవేశించిన విషయము కడు విశదముగను, రమ్యముగను వర్ణింపబడినది. తదుపరి సాయంతన వర్ణనము, ప్రాతఃకాలవర్ణనము గావింపబడి ప్రథమాంక కథ ముగిసినది.

ఈ కథయందు లింగనామాత్యుని ప్రతిభ కొనియాడ దగినది. మార్కండేయుని ధర్మరాజు ప్రశ్నించుటలోనే చమత్కారము కాన్పించుచున్నది.[10]

"నృపు బొంకింప నగ లేకా
తపసియుఁదు మోసపోవు తత్కథలెల్లన్
నిపుణత గా వినుపించితి
రెపుడవ్వల నేమి నడచె నెఱిగింపు దగన్"[11]

అంతలకు మార్కండేయుడు కడు ముదమునంది ఉత్తర కథను ప్రారంభము గావించెను.

శ్రీలక్ష్మితోనున్న శ్రీహరిని సమీపించిన గాధి తనయుడు తన ప్రతిజ్ఞ నమసరించి సురనాథుచెంత సరిగద్దెపై హరిశ్చంద్రుని నుంచవలయునని చెప్ప భూచక్రము నేలుటకై హరిచక్రము హరిశ్చంద్రుని కీయ ప్రార్థించెను. అంతలకు శ్రీహరినవ్వుచు హరిశ్చంద్రున కవసర సమయములందు చక్ర సహాయము లభింపగలదని చెప్పి హరిశ్చంద్రుని దీవించి చనెను. విశ్వామిత్రుడు తన పుణ్యములో సగభాగమిచ్చి తిరిగి రాజ్యమునొసంగి తన శిష్యుడగు సుయజ్ఞునకు వడిగ వ్రాసి లేఖపంపెను. అంతట కాశికాధిపతి సమస్త కాన్కలిచ్చుటయే గాక తాను వెంట అయోధ్య కేగినట్లు కూడ చెప్పబడినది.

"అంత రథాశ్వ కుంజర ఘటాదులతో జనుదెంచి కౌశికా
కాంతుడు కాన్కలిచ్చె పొడగాంచిన మెచ్చుచు నాదరించి య

10. ఉత్తర. హరి. ప్ర. ఆ. ప 3.
11. ఉత్తర. హరి. ప్ర. ఆ. ప 19.

త న్మంత్రి ప్రమా సమేతుడయి యాతడు వెంబడి భక్తి గొల్వరా
నిం డి సుతుండు దాను రథ మెక్కి నృపాగ్రణి వైభవంబునన్[12]

కాశికాధిపతియే గాక సకల సకల రాజులందరు భూరి కానుక లిచ్చి సత్కరించుచుండ హరిశ్చంద్రుడు నగరమున కేతెంచు వార్తలెరింగి జనులందరు కడు సంతసమున నుప్పొంగిరి. గురునానతి పొందిన సుయజ్ఞుడు పట్టణమంతయు నలంకరింపుటకై యాజ్ఞయొసంగి మంత్రి సామంతాదులు వెంటరాగా సైన్య సమేతుడై హరిశ్చంద్రునెదుర్కొనెను. హరిశ్చంద్రుని సర్వవిధముల స్తుతించి, నగరమునకు తోడ్కొనిపోయెను. ఇచ్చట లింగనామాత్యుడు సుదీర్ఘవచనమును వ్రాసెను. ఈ వచనము ప్రౌఢమై సంస్కృత సమాస భూయిష్ఠమై అలంకారయుక్తమై ప్రబంధకవుల రచనకు సాటియగుచున్నది. ఈ వచనమునందు నగర అలంకారము హరిశ్చంద్రుడేతెంచు నప్పటి ఆర్భాటము వర్ణింపబడినవి.

“అని బహువిధంబుల ప్రస్తుతించుచు సర్వాంగ సువర్ణ ప్రభాభాసురంబై సుమేరు నగ్రంబునకు నన్యోన్యత సామ్రాజ్య రాజారూఢుంగా నెంచు కాంచన రథంబునం దధ్యాస్యా కమానుబంబార భేరీపటహాఢక్కాకాహళ మృదంగ సంగీత వాద్య ప్రఘోషంబులు నిస్సీమ దేవదుందుభి ధ్వానంబులు గగనంబున చెలంగ నని మిష ప్రసూన వర్షంబులు హర్షంబెనంగింప దివిరత్నకరస్ కౌరవ యూరి దన మను బహువిధాకార విస్ఫుట కనక కేతన వ్రాతంబుల నిబిడంబుగా మహా వైభవసాంద్రుండై హరిశ్చంద్రుడు ధరాతలేంద్రుడు నిజాగమనంబాకాంక్షించుచు పట్టణంబుననుండి సుయజ్ఞకోటిం బనుదెంచినయాప్త సామంత పురోహితామాత్య బాంధవ పౌరజనపరివారిక శ్రీమంవిస్త్రత కటాక్ష వీక్షణామృత ధారాభిషిక్తుం జేసి మధుర వివరణ నాదించుచు సర్వవిశేషంబుల శోభితంబగు నయోధ్యాపురంబు జొచ్చి పురలక్ష్మి వసువున నంకుమద కుంకుమ మృగ మదోపేత బహువిధ కుసుమ పరిమళామిళితాభిరామంబై భృంగ సంగీత వాద్యంబులతో దోడ్కొని వచ్చుటకై నెదుర్కొను లీల మెలయు మంద మంద మలయ పవమానము కూలగమనంబునకానందంబందుచు రాజమార్గంబునం జనుదెంచు సమయంబున[13]

12. హ. ఆ. వచనము. 25
13. ఉ. హరి. హ. ఆ. వ. 27.

ఈ విధముగా నీవర్ణన మంతయు అఖండ వాక్యముగా పలుకబడి గాంభీర్యముగా సుదీర్ఘ వర్ణనముతో నిండియున్నది. ఇంత సుదీర్ఘ వచనమీ కావ్యమందు మరి యెచ్చటను కానరాదు.

సుగంధ సుమ మిళిత పరిమళములతో భృంగనృత్య సంగీత వాద్యంబులతో పడంబులతో ముదంబందుచు హరిశ్చంద్రుడు రాజమార్గంబు నంటి వచ్చుచుండెను. గృహిణులందరు తమ గృహ ప్రాంగణంబుల నిలువంబడి కడు సంరభముతో నేతెంచు నా సత్యసంధుని జూచి పలువిధముల వితర్కించిరి.

సీ॥ ఈ చక్కదనమార మేశాల కాదక్ష
  వర సూనులకు దలంపు గాదె
యీవితరణ మాబలశావల్లభామేయ
  చింతామణుల కెల్ల సిగ్గుగాదె
యీశౌర్యమాయుమాధీశ షణ్ముఖ
  విక్రమాటోపముల కన్న మేటి గాదె
ఈ వైభవంబు దేవేంద్ర ధనాధిప
  విశ్రుతశీలకు వెగటు గాదె
యిట్టి సన్నుత చారిత్రునిట్టి ఘనుని
నిట్టి నిత్య సత్య వ్రతునిట్టి రాజ
సార్వభౌమ హరిశ్చంద్ర చక్రవర్తి
సాటిగంటె జూడ ముజ్జగము లోన [14]

అని అతనిని కీర్తించుటయేగాక విశ్వామిత్రుని నిందించిరి. ఇంతలో హరిశ్చంద్రుని వెంట రథమెక్కి వచ్చుచున్న చంద్రమతి వారికంటబడినది. ఆమె జగన్మోహనాకారము వారిని ఆశ్చర్య చకితులను జేయ నిట్లుపలికిరి.

ఉ॥ ఇక్కువ జూడ రమ్య రథమెక్కి నృపాగ్రిణి దాసి వచ్చునే
చక్కదనాల వెంకి నవసార సుగంధ పువెంకి చొక్కపున్
జక్కెర విల్తు చేరి నెల చాయల వంకి సురుల్ దొలంకు నీ
చిక్కని నిక్కు జక్కువల చన్నుల వన్నుల పొంకి మెచ్చగన్

14 ఉ. హ. ద్వి. అ. ప. 18.

మొదట రథముపై గాంభీర్యముగా నున్న హరిశ్చంద్రుడు వారి కంట బడుట తదుపరి అతని ప్రక్క ఒదిగి కూర్చున్న చంద్రమతిని వారు చూచుట సమంజసము. అట్లు వ్రాయుట కవి ప్రతిభను తెలుపు చున్నది. "శృంగార కవిత్వ వైభవపుదనని" కీర్తింపబడిన ఇతడిట్లు తన ప్రతిభను చాటినాడు.

ఆస్త్రీలు అంతటితో నామెను వదలలేదు. ఆమె సౌందర్యాభి వర్ణనము గావించిరి. రాజుకు తగిన రాణిగా వర్ణించిరి.

సీ॥ అన నాబ్జము మందహాసరోచులు చంద్రి
చంద్రి కాన్వాయ విశ్రాంతి నెసగ
సుధ జిందు మోవిపై సుడియు తేనియు పల్క
క్షీరోదక న్యాయ సాత మొనయ
దంతకోరక పజ్క్తి తాంబూల సురపాప్తి
రత్నకాంతి న్యాయ రంజితముగ
గోమలాంగంబు కుంకుమ గంధ గంధమై
సుమ సౌరభ్య న్యాయ సమద నొంద

ఇట్లు పురజనులు కీర్తించుచుండ నాచక్రవర్తి రాజవదన లొసంగు నీరాజనములు గైకొని రాజసదనంబు ప్రవేశించెను.

తదుపరి లింగనామాత్యుడు చేసిన సాయంతన ప్రాతః కాల వర్ణనములు కడు సహజములై చమత్కార యుతములై యొప్పినవి.

"సాయంకాల మైనది. సూర్యబింబము పశ్చిమాద్రి నిలిచినది. హరిశ్చంద్రుడు తిరిగి భూభారము వహించినాడు. అందుచే అంతవరకు భూభారము వహించిన ఆదిశేషువు తన భార మితడు చేకొనియెను కదా యని రాజునుం చూడరాగా నాపడగ మీద మణిప్రభో యనునట్లు సూర్యబింబము పశ్చిమాద్రిపై నిలిచినదని కవి ఉత్ప్రేక్షాలంకార యుక్తముగ వర్ణించినాడు.

గీ॥ తనదు భూభారమితడు జేకొనియె భళిరె
చూతమంచు హరిశ్చంద్రి జూడవచ్చు
ఫణుల ఫణి రాట్ఫణామణి ప్రభ యనంగ
నపరగిరి నిల్చె నినుడప్పుడరుణ రుచుల [15]

15. ఉ. హ. ప్ర. ఆ. ప. 39.

తదుపరి సూర్యుడపరాంబుధిని మునిగినాడు. తమస్సంతయు జగాన నాక్రమించెను. ఇంతలో చక్కని చుక్కలు చిక్కగా వినువీధిని వెలసినవి. కవి ఈ సమయమును నెంతో రమ్యముగా వర్ణించినాడు.

చ. నిరుపమ మిత్ర వంశకరు నిర్మల మానసదుగ్ధ వార్ధినే
సురకుల కౌశికుండనెడు మందర మాగి మథింపు చుండ భూ
సురులకు దృప్తి గొల్పెడు యశోమృతమున్ జనియింప దుంపురుల్
బెరసిన రీతి యంతగ నుపించెను తారలు దొరతన్ దివిన్ [16]

తదుపరి చంద్రోదయమైనది. తెల్లనికాంతి అంత జగాన వ్యాపించినది.

చ॥. రవికుల వర్యుడెవ్వడో తిరంబుగ నన్నడకించు కీర్తి చే
భువి దనరారె నంచలుక బొందుచు రోషకషాయ ధీధితిన్
దివి తలయెత్తి చూచి యది తేకువ తో గని వెల్లనౌగతిన్
ధవళి మతో నొనంగె శశి తదగ్రహితోదయ కాంతిసంతటన్ [17]

మొదట చంద్ర బింబము కొంచెము ఎరుపుగా నుండి పిదప తెల్లనై పై కెగయును. ఈ వర్ణనలన్నియు హరిశ్చంద్రుని కావాడించుట ఇందు విశేషము.

భోజనము కావించిన రాజు పండు వెన్నెలలో సుఖోపవిష్టుడై కాశీరాజుతో ముచ్చటించిన పిమ్మట అతనికి సెలవొసంగి విడిటకి పంపెను. తదుపరి తాను విశ్రమించెను. ఇచ్చట రాజు అతిథి మర్యాదలలో నేమరుపాటు లేక వర్తించినాడను విషయము లింగన పేర్కొనినాడు.

అంతలో ప్రాతఃకాలమైనది. కవి యీసమయమున కూడ నెంతో చమత్కారముగా వర్ణించెను. మొదట కుక్కుటములు మానవులను మేల్కొలుపును. తదుపరి దీపముల కాంతి వెలవెలబోవును. లోకము మేల్కొని సర్వకార్యములకు చేతనత్వము కలిగించును. దీనిని కవి ఎంతో సహజముగా వర్ణించినాడు.

చ॥. సదమల దివ్యతేజు రవి సత్కుల పావన సార్వభౌము న
భ్యుదయము గోరి సర్వజనులుర్వి మనోంబురుహాళి రంజిల్లన్

16. ఉ. హ. ప్ర. ఆ. వ. 43.
17. ఉ. హ. ప్ర. ఆ. వ. 44.

ముదము దలంగ వైభవ సమున్నతులై వికసించె పద్మముల్
మదమడంగి తదిత్రపుల మాత్సరి హల్లకముల్ ముడుంగగన్

సూర్యుని కాంతి అంతట వ్యాపించినది. పద్మములు సంతసముతో వికసింప కలువలు మదములడంగినవి. హరిశ్చంద్రుడు సూర్యవంశ చక్రవర్తియగుటచే నాతని అభ్యుదయము గోరు పద్మములు వికసించినవని కలువలు భయపడి ముకుళించినవని తెలిపినాడు.

రాజు వందిమాగధులు కీర్తింప శయ్యపై నుండి దిగినాడు. ఛత్రచామర ఖడ్గాదులు చేపట్టి వెంట భామినులు నడుచుచుండ కనకరత్న పాదుకలు దొడిగి రాజు పయనమై సభాభవనము చేరినాడు. అట్టియెడ నా సభాభవనము అసమానమై యొప్పినది. వివిధములగు మణులతో ముత్యాలతో నిండిన సభాభవనమున పగలు రేయి నేర్పరుప రానట్లుగా నుండెనట. వివిధజనులతో నిండిన నాసభలో బ్రహ్మవైభవిని రాజు పొందెనట.

అంతట సత్యకీర్తికి చిరకాలమునకు రాజును గాంచిన సంతోషము తోడను హరిశ్చంద్రుడు పడిన కష్టములకును కన్నులు చెమర్చెను. హరిశ్చంద్రుడు తన వివేక వచనామృతముతో నాతని పరితాపమును తీర్చెను. తదుపరి అంతవరకు గురునానతిచే అచ్చట నివసించుచున్న సుయజ్ఞుడు వెడల ననుజ్ఞ వేడెను. కొన్ని దినముల్లే నివసింపవలయునని రాజు ప్రాధేయపడుటచే నాతడాగిపోయెను. సభాసదులందరు రాజును వీక్షించి తమ హర్షము ప్రకటించుచు నిట్లు పలికిరి.

క॥ ఉంటిమి మీ పాదంబులు
గంటిమి యిన్నాళ్ళకేము కడు ధన్యులమై
మంటిమి మా పాపనిచే
వంటిన యాపదలు గడచె సభయందుఽధిపా! [18]

అని రాజును పొగడుచు సుయజ్ఞుని నిందించిరి.

18. ఉ. హ. ప్ర. ఆ. ప. ౯౪.

ఈ పద్యము బమ్మెర పోతనామాత్యుని భాగవతము నందలి నరకాసుర వధాఘట్టమునందలి పద్యమును తలపింపజేయుచున్నది. నరకునకు శ్రీహరిచే నేంకరాలగా దేవతలందరిట్లు సంతసించిరి.

కం॥ కంటిమి నరకుని వధగా
మింటిమి నేడనఘ వెసన మర్త్యులు మునులున్
మింటం బువ్వులు గురియుచు
బంటింపక పొగడి రోలి బద్మదళాక్షున్ [19]

ఈ విధముగా హరిశ్చంద్రుడు ప్రజలను కాపాడుచు ధరాతల మెల్లను పాలించెను. ఇంతటితో ప్రథమాశ్వాసము ముగిసినది. ఈ విపుల కథావర్ణనము పురాణ హరిశ్చంద్రీయము నందుగాని గౌరన, శంకర, శరభ కవుల కావ్యము లందు గాని కానరాదు. ఈ కథ ఆధునికులగు కొందరు కవుల కొరకయై నాటకాదులు వచన కావ్యములు వెలయుట కాధారమైనది.

ద్వితీయాశ్వాసము:- ఈ ఆశ్వాసమునందు చెప్పబడిన కథలు కళాపూర్ణోదయమునందలి కథలను తలపింపజేయుచున్నవి. ఇందు మొదట చంద్రమతి జన్మవృత్తాంతము అత్యద్భుతమైనది.

ఒక్కనాడు హరిశ్చంద్రుని కొలువు కూటమునకు వసిష్ఠ మహర్షి యేతెంచెను. సుయజ్ఞుడు పుణ్యభామినియైన చంద్రమతి మంగళసూత్రము భర్తకు తప్ప నితరులకు కానరాకుండ గళమునందుండిన విధము తెలుపుమని ప్రార్థించెను. అంతట వసిష్ఠుడిట్లు చెప్పనారంభించెను.

చంద్రమతి పూర్వ చరిత్రము

కోసల దేశాధిపతియైన జ్యోతిష్మంతుడు సంతానము లేక విచారించి శంకరుని గూర్చి తపమాచరించెను. శివుడు ప్రత్యక్షమై వరంబొసంగెను. జ్యోతిష్మంతుని భార్య మాగధీలతాంగి గర్భము దాల్చెను. ఇచ్చట లింగన నాలుగు పద్యములలో నాగర్భిణి వర్ణనము గావించెను.

19. పోతన భాగవతము. దశమస్కంధము. నరకాసుర వధ.

క॥ నెల మసలెడు నానాటికి
వలదయ్యెన్ గొను వేగ వకులు నశించెన్
గల కల మగు నెమ్మోమున
నలరెడు పాండిమము మేన నలసట బొడమెన్ [20]

ముఖము పాండిమమగుట శరీరము నలసట పొందుట గర్భిణీ కాంతల లక్షణములు అని కవి ఎంతో రమ్యముగను, సహజముగను వర్ణించినాడు. రామరాజ భూషణుడు వసుచరిత్రమున శుక్తిమతినదీ గర్భమును ఒక్క సీసములో వర్ణింపగా నీతడు నాలుగు పద్యములలో వర్ణించెను ([21])

అంత నెలలు నిండి యొక బాలిక దుష్ట లగ్నమున జన్మించెను. ఆ విషయమును పురోహితులు గ్రహించియు ఆ విషయము రాజున కెరింగింప లేక మిన్నకుండిరి. ఆమెకు చంద్రమతియని నామకరణము చేసిరి. ఆమె దినదిన ప్రవర్ధమాన మగుచు రమానతిని, సపర్ణను, శారదాముఖులను మించియుండెను యౌవనవతియైన యామె తిరిగి దుష్ట లగ్నముననే ప్రథమ రజస్వలయ్యె. పురోహితులందరు కడు వగచి రాజునకు నివేదింప న్యాయమని తలంచి రాజు మితహితపరియుక్తుండై యుండుట గమనించి సమీపించిరి. ఎట్టకేలకు నామె దుష్టలగ్నమున రజస్వల యగుటచే

ఈ రాజ్య వారణాశ్వ
సైన్య ధన ధాన్య సామంత సచివ యుతముగ
గాగ దలిపంద్రు కట శీఘ్రముగ నీడు
నొంప వాసుసు విధవయై యుండగలదు [21]

అని తెలిపిరి. ప్రియపుత్రి కా స్థితికి నోర్వజాలక రాజు.

నఱక బడినట్టి వృక్షంబు తెఱగు దోప
ధరణిపై బడి మూర్ఛిల్లె ధరణి విభుడు [22]

20. ఉ. హ. ఆ. 2. ప. 32.

21. వసు చరిత్ర భట్టుమూర్తి తృ. ఆ. ప 20.

22. ఉ. హ. ఆ. 2. పద్యము 35

ఆ వార్త విని అంతఃపురమంతయు ఆక్రోశించెను. సపర్యలచే తెలివి నొందిన రాజు వారిని ఉపాయమడిగెను. వారు మణి మాలికా వృత్తాంతము తెలుపుచు నది రాజున కొంటవడి యని తెలిపిరి.

మణి మాలికా వృత్తాంతము :— చిత్ర భానుడను రాజు మధురాపుర మేలు చుండెను. అతని పుత్రిక మణి మాలిక. ఆమె అపురూప సౌందర్యవతి. ఆమె రూపలావణ్యములను వర్ణించిన లింగనామాత్యుని వర్ణన ప్రబంధ వర్ణనకు పోటీ పడుచున్నది.

ఉ॥ కాముని తూపు, చంద్రకళ. కమ్మని పైడి సలాకు, మోహపుస్
దీమము కాఱు క్రొమ్మెఱుపు, ఢీవియ, తావుల దీవి స్రుచి
గ్రామణి జీవపున్ జికిలి రత్నము చిల్కల కాల్కి నా దగున్
సామజ రాజ యానయెల జవ్వనపున్ సిరి నివ్వటిల్లగన్ [23]

ఆ కన్యను కౌముది తూపులో చంద్రకళలో కమ్మని పైడి సలాకుల క్రొమ్మెఱుపులో చిల్కల కాల్కినాన అనదగునని ఉత్ప్రేక్షాలంకారములో వర్ణించినాడు. ఒక్క కన్యనిట్టి ఉపమానములలో పోల్చుట లింగన ప్రతిభను చాటుచున్నది. అంతియే గాక లింగన ఆ పువ్వుబోడి వేణిని, పల్వరుస కాంతిని కెమ్మోవి దీప్తిని యేడు పద్యములలో వర్ణించినాడు.

త్రిలోకీ దుర్లభమైన ఆమె రూప సౌందర్యాతి శయమునకు శ్రీహరి మురిద మందెను. ఆమె అదృష్టమెట్టిదో కాని అవనజాక్షుడు కడు వేడుకతో పయనమై ఆమెకు జోడుగా వేషధారియై ఆ వనజాక్షి నగరము ప్రవేశించెను.

"వనజాక్షి భాగ్యమెట్టిదో
విని వైకుంఠ నగరంబు వెలువడి మధు సూ
దను డిలకు డిగ్గి మధురకు
ఘనమతి జను దెంచె మాయ గైకొని వేడ్కన్ [24]

---

24. ఉ. హ. ద్వి. ఆ. 50 ప.
25. ఉ. హ. ఆ. 2. పద్యము 51.

ఇచ్చట శ్రీహరి ఏ అందమైన పురుషుని మెచ్చని చాన మనస్సును చూర గొనుటకై బయలుదేరినాడు. అందుచే కడు వేడుకతో నాతడు అలంకరించు కొనినాడు. శిరోజములు దువ్వి కుల్లాయి పెట్టినాడు. నామము తీర్చి దిద్దు టయే గాక కుమారుడై జగన్మోహనాకారముతో హరి పయనమయ్యెను. ఇచ్చట లింగనామాత్యుని వర్ణనము సమయోచితమై యొప్పినది.

సీ॥ ముడి కందని శిరోజములు దువ్వి
వెనుక కల్లన జొన్పి రాజకుళ్ళాయి బెట్టి
జిగి చుక్క నామంబు శ్రీ చూర్ణ రేఖచే హోయలుగా
నుదుట జెన్నొంద దీర్చి
కుంకుమ నోటి సోకుల పైడి సరిపెణ
ద్దీగ్రాడిచు జట జందెంబమర్చి
గడిదంబు మట్టి చల్లడము పై బంగారు సాటి
చెంగులొకింత జాఱ గట్టి
చెవుం హరు మజి చేకట్టు చిందు ద్రొక్క
జికిలి వన్నె సానె కత్తి చేత ఘల్లు
రనగ నొక్క రాజకుమారుడై పురంబు
జేరె హరి జగన్మోహనాకార లీల [25]

చిపరకారాజ కుమార వేషధారుడు ఉపవీతమును కరవాలమును కూడ మఱవక బయలుదేరినాడు. అట్లు ప్రవేశించిన రాజకుమారుని జూచి వెఱగుపడిరి. చిత్ర భానుని తనయ తనసౌధాగ్రమునుండి వానిని చూచినది. విరహమున కగ్గమైన ఆమె తుదియవస్థకు బాల్పడ చెలికత్తె ఆమెను తెప్పరిల్లజేసి కారణ మడిగెను. మెల్లన వాలుగన్నులు తేలవైచి ఆకన్య కొంకుచు నిట్లు పలికినది.

క॥ ఓయమ్మ చూడలేదా
కాయజ శత కోటి రూప కౌశలు డదెర
ధ్యాయత మార్గంబున నెటి
కోయరుగు చున్న రాజ కొమరుని దరుణీ [26]

25. ఉ. హ. ద్వి. ఆ. 51 పద్యము.
26. ఉ. హ. ఆ. ద్వి. 58 పద్యము.

అని రాజకుమారుని చేర్చుకున్నచో సైపలేనని మన్మధ బాధకగ్గమై నామె మరల మూర్ఛిల్లెను. అంతట నాచెలికత్తెలు నావృత్తాంతము రాజున కెఱింగించి, ఇన్ని దినములకైన తన కొమరిత నారాజకుమారునకు మన సిచ్చినదని సంతసించి వెంటనే వానిని తోడి తెమ్మని భటుల కాజ్ఞ యిచ్చెను. వారి వెంట వచ్చిన రాజకుమారుడు తన చరిత్ర నతి రమ్యముగా తెలిపెను.

కుహనా భూధరుని చరిత్రము:-

రాజకుమారునిగా వచ్చిన శ్రీహరి రాజును మెప్పించుటకై తన గోత్ర నామములు తనదేశము, తల్లిదండ్రులను చమత్కారముగా వెల్లడించెను. ఆతని పేరు వెన్నెలగంటి శ్రీపతి రాజట. కశ్యపముని వరగోత్రుడట. నివాసస్థానము రత్నాకరపురమట. భోగిరాజు పడకయట. దేవరాజు, రంగపతిరాజు, వెంగళరాజు, వరదరాజులును వానికి అన్నలట. ఈ విధముగా శ్రీహరి తన నిజస్వరూపమును మరగు పరుచుకొనుచు పలికెను. అంతియేగాక తన భార్య శ్రీలక్ష్మి సంగతి గూడ తెలిపెను. తాను కమలపతి రాజ కూతురగు కమలను వివాహమాడితినని ఆమె గుణగణములింతింతన రానివైనను ఇల్లరికముండవలసివచ్చుటచే తానా యిల్లరికమున కడు రోసి యిల్లు వదలి వచ్చితిననియు ఎవరైన అన్న వస్త్రములనిచ్చి ఆదరించిన నిలుతుననియు తెలిపెను. అంతియేగాక తన గుణ గణములను కూడ నర్మ గర్భితముగ వాక్రుచ్చెను. వాని మాటలకు సంతసించిన రాజు మహావైభవముగా తన కుమార్తెనిచ్చి వివాహమొనరించెను. తన రాజ్యభారము కూడ వహింపుమని వేడుకొనెను. కాని ఆ మాయాశ్రీహరి ఆతెరగొక్కటియే నే సమ్మతింపనని వినయముగా బలికెను. తదుపరి యా నూతన దంపతులు శృంగార క్రీడలలో మునిగి తేలిరి. కొన్ని దినములట్లు గడచిన పిదప నారాజకుమారుడు తన యింటికి పోయివచ్చెదనని తెలిపెను. అందరు మిక్కిలి దుఃఖించిరి. వారి కెట్లో నచ్చజెప్పి భార్యతో ప్రతిదినము రాత్రి భాగమున వచ్చి కలుసుకొనెదనని అది మిక్కిలి రహస్యమని చెప్పి అంతర్ధానమయ్యెను. అంతట పరమాత్ముడు తాను చెప్పిన ప్రకారముగా నామెను కలసి వెడలుచుండెను. కొన్ని దినముల కామె గర్భము దాల్చెను. విషయమెఱిగిన చెలికత్తెలు మిక్కిలి విచారించిరి. రాజున కెఱింగించుట శ్రేయస్కరమని

తలచి వారు రాజునకు నివేదించిరి. రాజు తన వంశమునకుమిక్కిలి కళం కము కలిగెనని విచారించెను.

"పొచ్చంబు లేని కులమున
నచ్చంబు మడి చీర మయల యంటిన రీతిన్
జొచ్చె నవకీర్తి నేడట
హెచ్చుగ నేమైన బాయదెట్లు తరింతున్[27]

అని పరిపరి విధములుగా వగెచెను. తుదకామెను పరిహరించుటయే మార్గమని తలచి సుదతి నిద్రాసక్తమై యుండగ బంగరు మందసంబున నునిచి నదీ ప్రవాహంబున వదిలిరి. ఇచ్చట నదీ వర్ణనము సుదీర్ఘమై ప్రౌఢమై యొప్పినది.

ఆ నదీ గర్భమున తెలివి గాంచిన ఆ యువతి తండ్రి కృత్యమెరింగి అట్టి సమయమున నా వాసుదేవుడే రక్షయని కడు దీనముగా ప్రార్థించెను. భక్త ప్రహ్లాదుని, గజాధిపతిని అంబరీషుని కాపాడిన అ భక్త పరతంత్రుని పదేపదే కీర్తించెను. సమయ మెరిగిన ఆ విష్ణువు తనవారిచే నామందసము తెప్పించి నిలిపెను. అచ్చట నా కులకాంత భగవంతుని చూసి నమస్కరించెను. అప్పుడు విష్ణువు తన లీలను తెలిపి అమెను ఆశ్చర్యనిమగ్నురాలిగా చేసి గృహమున నామెను నిలిపెను. అంతట కొన్ని దినముల కామెకు పుత్రుడు జన్మించెను. ఈ విధముగా నీ కథ సకల రసముల తోడను మనోహరమైన వర్ణలనతోడను నిండి ప్రథమ స్థానము నందుకొనినది. ఈ కథ అత్యద్భుతమైయొప్పినది. కథనుదాహరణముగా తెలిపి పురోహితులు జ్యోతిష్మంతునకు కర్తవ్యోపదేశము జేసిరి. ఋతుస్నానము చేసి బడలి నిద్రించిన ఆమెను మందసమున నుంచి నదీ గర్భము వదిలిరి. ఇచ్చట నదిలో నేగు చుండిన మందస వర్ణనము కడు రమ్యముగ సాగినది.

"క్రూర మృగ వార సంచార ఘోర విపిన
గిరి పరాక్రాంతయై యిరు దరుల దొరయు

---

27. ఉ. హ. ఆ. 2. ప. 97.

నమ్మహా తటి నీ ప్రవాహంబు వలనను
మందసం బేగుచుండె నపుండ సరణి" [28]

మందస మెల్లెగుచుండ నా జవ్వని మేలుకొనెను. భయకంపితురాలై ఆ మందసము నుండి గుండె తల్లడపడ బొటబొటా కన్నీరు కార్చెను. అప్పటి లింగనామాత్యుని వర్ణనము సహజమై యొప్పినది.

పంచచామరము : చటచ్చటా తరంగపంక్తి సారె పేటి దీటిగా
నెటో యెటో కళా మనుంగు నేది దిక్కు టించుతా
దటా తటాన గుండె సారా తల్ల డింపు చుండగా
బోట హొటాన నశ్రులాటు బోటునై దొరంగగాన్ [29]

అంతియేగాక కడు శోకముతో నామె యెలుగెత్తి యేడ్చినది. ఆమె పంచభూతములను పేరు పేరున పిలిచి వాపోయినది. అంతలో ఆ సమీపముననే తపమాచరించు మయుడు కన్నులు విచ్చి మందసమును చూసి శిష్యులను బంపి తెప్పించి దానిని తెరచి అందలి కన్యను చూచి విస్తుపోయెను. అంతట నామెను గని మక్కువతో నామె వృత్తాంతమడిగెను. ఆమె తన వృత్తాంత మంతయు నుడివెను. అంతట మయుడు తన దివ్యదృష్టిచే సర్వమెరింగి తన తపోమహిమచే నామె నాపదల నన్నింటిని కడు దయతో తొలగించెదనని యిట్లు పలికెను.

"ప్రేమ నా సుత మండోదరి యును నొకటి
నీవు నొకటి యె తొల్త దీవించినట్టి
పలుకు జెల్లించెదను దేవతలు నుతింప
దెలియు మెందు కుసుమ సాధింతు నొకటి

అని చెప్పి కాంతుడామె గళమున గట్టిన మంగళ సూత్రంబు నాతనికి దక్క మరెవ్వరికిని కానరాకుండ చేయుటచే సర్వ దోషములు పోవునని దెలిపి ఆమెకు ధైర్య మొసంగెను. అంతటనామె తల్లి, తండ్రి, గురువు, దైవము నతడని యెంచి సేవలు కావించుచు నాశ్రమంబునందుండెను. ఆ గుణవంతు రాలను మయుడు కరుణించి సమస్త భోగనిలయమగు సౌధమొకటి నాశ్రమ

29. ఉ. హ. ద్వి. ఆ. ప. 125.

నమున సృజించి యందామె నుంచెను. ఇంతటితో ద్వితీయాశ్వాసము ముగిసినది.

తృతీయాశ్వాసము : ఇది వసంత ఋతు వర్ణనముతో ప్రారంభము గావింప బడినది. పదునొకండు పద్యములలో నీవర్ణనము కలదు.

"అంతట వసంత మలరె దిగంత వనల
తాంత పరిమళ తోషిత స్వాంత చలిత
శాంత విరచిత మధుక రాజ్యంతరంతయు
దాంత కేశాగ తాని లా క్రాంత మగుచు. [30]

అట్లు వసంతము ప్రవేశించిన పిమ్మట చెట్లు పండుటాకులు రాల్చుట చిగుర్చుట, పుష్పములు వికసించుట సహజముగా జరిగినది. ఇచ్చట నాయకుని రాక సూచించుచు నీ అరణ్య వర్ణన మిక్కిలి రమ్యమై యొప్పినది. తదుపరి నా చంద్రమతి వనవిహారమునకు బయలుదేరినది.

సీ॥ పొన్న గున్నల నీడ గన్నె మావుల జాడ
మురియుచు డాగిలి మూతలాడు
వృక్షపుంజంబుల వివిధ కుంజంబుల నలరఁ
దీవెలల నుయ్యాల లూగు
బుప్పొడుల వెరంట్లఁగప్పుర పుటనంట్ల
నొప్పుగా వెన్నెల కుప్పలాడుఁ
జొరరంటి పట్టుల జదరంపు నట్టుల
బంతుగా గోరింత బంతులాడు
వెదకి పుష్పాల జిదుము దుమ్మెదల గదుము
ఫలరసంబుల చిల్కు చిల్కలను బిల్చు
సిరులు నలుదిక్కులను దీడి చెలుల గూడి
బాళి నుప్పొంగి చంద్రమతి లతాంగి [31]

30. ఉ. హ. ద్వి. ఆ. ప. 127.

31. ఉ. హ. తృ. ఆ. ప. 3. సీ.

ఈ విధముగా నాకన్యలు దాగుడు మూత లాడుచు నుయ్యాలలూగుచు, వెన్నెల కుప్పలాడుచు బంతులాడుచు విహరించిరి. చంద్రమతి మయుని ఆశ్రమమందున్నను అంతఃపురమునందు వలెనే చెలికత్తెలతో విహరించుచుండెను. తదుపరి వారు సరోవరమును జేరి జలక్రీడలు గావించిరి. ఈ వర్ణనము రామరాజ భూషణుని వసుచరిత్ర యందలి గిరిక తన చెలికత్తెలతో జలక్రీడ లాడిన విధమును తలపింప జేయుచున్నది. వారు ఏమిచెలీ ! అమ్మకచెల్లరో! రారే!!

అనుచు ఆ చెలికత్తెలు ఒకరినొకరు పిలుచుకొనుచు, ఏకసక్కెములాడుచు అందుదిగిరి. తదుపరి వారు లకుముకి రీతిగా కాంచక నీటిలో మునుగుచు తేలుచు విహరించిన విధము లింగన ఎంతో రమ్యముగను సహజ సుందరముగను వర్ణించెను. తదుపరి, వారు నీటినుండి పైకిలేచి వస్త్రములను ధరించిరి. లావణ్యవతి, సుకుమారవతియైన చంద్రమతి అలంకరించుకొని చెలికత్తెలతో నుండెను. ఇంతలో తురగారూఢుడైన రాజకుమారుండొక్కడు సరసి జలములు గ్రోలి చల్లని మ్రాకు నీడల విశ్రమించుటకచ్చటకు చేరెను. చేతిని అతడు చంద్రమతిని గాంచెను. చంద్రమతియు మహా లక్షణాంగుడగునా రాజకుమారుని గనెను. పరివేష్టించిన చానలందరు సంచడితో దిగ్గున లేచిరి. ధీరోదాత్త గావున నా చంద్రమతి చలింపక చెలికత్తెలతో నిట్లు పలికినది.

"ఎక్కడి వాడొ యీచెలువ డింద్రుని పట్టియొ రంభ పుట్టమో
చుక్కలరేడొ శంబరుని సూనుడో వసంతుడో కాక భూమిలో
నెక్కడ నిట్టి రాజు జనియించుట లెక్కడ నిక్క మెన్ననే
యిక్కువ నేర్చి నొక్క సృజియింపగ నీతని ధాత క్రొత్తగన్" [32]

అని లింగన వర్ణించినాడు.

ఈ వర్ణన శ్రీనాధుని శృంగార నైషధమునందలి నలుడు అంతః

32. ఉ. హ. తృ. ఆ. ప. 14. సీ.

పురము ప్రవేశించి. దమయంతి యెదుట ప్రత్యక్షమైనప్పుడు అచ్చటి సంఘ టనను తలపించు చున్నది. 33

సీ॥. "ఇలుడవో యైల బిలుకూర్మి యాత్మజుడవో
పంచ బాణుండవో దేవపతి సుతుండవో"
అప్పుడా కన్య పడి లేచి చూచి చూడని
కుడి యెడమల నిగుడు కన్నుల గొనల మెఱుంగల్
బడి బడి పెడలగ నటు నిటు
నడయాడుచునుండ జూచి నరవరు డంతన్ 34

ఆ రాజకుమారి యిట్టి అవస్థలో నుండగా నా రాజకుమారుడును ఆమెను జూచి ఆశ్చర్య చకితుడై ఆమె అంద చందములకు ముగ్ధుడయ్యెను. అతని మనస్సు నామెపై లగ్నమగుటచే వివేకియైన అతడు ఇది మయునాశ్రమమని గుర్తించి ఇట్టి యెడ నీ రాజకన్య యిచ్చట నుండుట కేమి హేతువోయని సందేహించు చుండెను ఇచ్చట సుమారిరువది పద్యములలో నా రాజ కుమారునిచే చంద్రమతి వర్ణనము గావించినాడు. ఈ వర్ణనము అత్యంత మధురమై, శృంగారము మితి మీర కెంతో యొప్పుచున్నది. ఆమె రూప లావణ్య ములకు ముగ్ధుడైన రాజు మానవ కాంతయో, పసిడి బొమ్మయో, నిర్ణయించు కొనలేక పోయినాడు.

---

33. ఉ. హ. త్ర. అ. ప. 48.

(34) శ్రీనాథుని శృంగార నైషధము. చతు. ఆ. నలదూత్యము

వచనము

అంగనా జనులు సముచిత సముత్థాన ఝణఝణాయమాన
మణితులాకోటి వాచాటి భక్త్య భావవ దాశిందబుగా
నంచయుంప్రత్యుత్థానంబు నేసిరి. ధీరోదాత్త గావునన
య్యాది గర్భేశ్వరి సమున్నత కనకాసనంబున మున్నున్న యుని
కిన యుండి యనిర్వచనీయంబైన యానందంబు డెందంబున
యనుభవించును

సీ॥ మానవ మానినీ మణి గాదురా యిది
పొసగ దీర్చిన పైడి బొమ్మ గాని
పైడి బొమ్మకు దావి పరిఢవిల్లునే కాదు
నవ్య కందర్పు బాణంబు గాని
దర్పక బాణ ముద్ధతి వెలుంగునే కాదు
మిసిమించు క్రొక్కారు మెఱపు గాని
కారు క్రొమ్మెఱుపైన తీరేర్పడునె కాదు
రాణించు నూతనరంభ గాని
రంభ గాదు మదన సామ్రాజ్య లక్ష్మి
గానిని చను జూడ మా మానవతుల
నమర గంధర్వ కిన్నర యక్ష సాధ్యు
లందనుచు రాజు పారవశ్యాత్ముండయ్యె ప 74

ఈ పద్యమునందు కవి తన ప్రతిభ నంతను జూపినాడు. ఇట్టి వర్ణనములు లోకోత్తరములు. ఇంతలో చంద్రమతి యానతితో నొక మగువ యా రాజ కుమారుని సమీపించి ఆమె జ్యోతిష్మంతుని ముద్దుల పట్టి యని తెలిసి రక్షింపుమని వేడు కొనెను. ఆ రాజు తన మనమున నామె రాజ కన్యకయే యను సందియము దీరినదని తలంచెను. ఇచ్చట భారత మందలి దుష్యంతో పాఖ్యానము తలంపునకు తెచ్చుచున్నది. అట్లు తలంచిన ఆ రాజు, తాను త్రిశంకు నందనుండనని తెలుపుటయేగాక తన రాకకు కారణము తెలిపెను. తదుపరి తన మనంబు నా కన్యకపై నిలిచినదని తెలిపి సూర్యవంశపు రాజులు మాట తప్పరు కాన నిక మీదట నా సర్వ సంపదలు నామె పాలంబేయని పలికెను. అంతటితోనాగక ఆ రాజు క్షత్రియులకు గాంధర్వ వివాహ ముచిత మని చంద్రమతి యంగీకారము కోరెను. సమయజ్ఞయైన చంద్రమతి గురువాజ్ఞ మీఱ జాలనని మఱుడే సమస్తమున్ సమకూర్చునని తెలిపి చెలికత్తెలు వెంటనంటి రాగా తన యంతఃపురమునకు పయనమయ్యెను. ఆమె పోకడలు తింగన వర్ణించిన తీరు అసమానమైనది.

అంత నా రాజ కుమారుని వెదుకుచు రథాశ్వ భటాదులు అరుదేర నా ధ్వని విని రాజచ్చటి కేగెను. ఇంతలో మయుడు తపోభూమి నుండి వచ్చి వారిని చూచెను. సత్యకీర్తి ఆ రాజు వృత్తాంతమంతయు మయున కెఱింగించెను. మయుడు మిక్కిలి సంతసముతో త్రిశంకు నందనునకు కన్య నిచ్చుట నిజంబుగ తన యదృష్టమని పలికి వివాహమున కన్ని ఏర్పాట్లు గావించెను. నాటి రేయి సాంద్ర చంద్రాతపంబున హరిశ్చంద్ర భూపాలునిపై మోహాతిరేకంబున నామె పడిన విరహ బాధ నతి సున్నితముగ వర్ణింపబడినది చంద్రమతి ఆ రాజు కలయికను వింతగ నిట్లు తలచినది.

ఉ॥ "ఏటికి నా గతి న్వనికి నేగిన చోటికి రాజనందనుం
డేటికి వచ్చె వచ్చినను నేటికి జూచెను చూచి వేడగా
నేటికి వేడ నా మనసు ఏటికి చిక్కెను. చిక్కెనంతనే
యేటికి తాను సందుకొనె నిక్షశరాసనుడేమి సేతునే" ప 119.

అనుచు పరిపరి విధముల పగచుచు నా రాజునకు పట్టపు దేవియైన తన జన్మ ఫలించినని విచారించుచుండెను. ఇంతలో నొక సఖియ వచ్చి మయుడు చేసిన వివాహపు టేర్పాటుల నన్నింటిని పేర్కొని అమె భూషణాపళులు చక్క దిద్ది పైపై సరిజేసి చంద్రమతిని మయుని ఆశ్రమమునకు తోడ్కొని వచ్చెను. ఇంతలో తెల్లవారెను. సూర్యోదయ మయ్యెను. చంద్రమతి గళమున కట్టు మంగళ సూత్రమెవరికిని కానరాదని దాని నిప్పుడె చూతుమనునట్లుగా సూర్య బింబము గగనమున కానుపించెనని కవి చమత్కారముగా వర్ణించెను.

"ఇల నృప మౌళి చంద్రమతి కింక గళంబున గట్ట నేరికిని
దెలియగ రాకయుండు శుభ దీపిత మంగళ దివ్య భూషణం
బెలిమిని జూతు డిప్పుడని యెల్ల జనుల్దిలకింప గాక
డలరుచు మీది కెత్తుగతి నర్కుడు తోచెను. గాంచెనచ్యుతిన్ ప. 120

లేత సూర్యునకు వేడిమి యుండదు. అంతియే గాక రాను రాను పైకి పైకి సూర్య బింబము కాన్పించును. అట్టి సూర్యుని వర్ణనము గావించెను.

తదుపరి వర్ణనమెంతో వైభవముగా లింగన వర్ణించినాడు. అచ్చటికు వచ్చినవారు బ్రహ్మఋషులు, పరమ మునులు, వేద వేదాంగ తత్త్వజ్ఞులైన వైశ్యులు, రాజకాంతలు ఎంతో వైభవముగా వచ్చిరి. చంద్రమతిని కడు వైభవముగా నలంకరించిరి.

సీ॥ నెఱి చల్వఁదడి యొత్తి నిడుద చందురు కాని
  జిలుగు జావడ మధ్య సీమ గట్టి
నెఱులార్చి జవ్వాది మెఱుఁగిచ్చి దువ్వుచు
  నొరవుగా గొప్పిడి విరులు జుట్టి
బంగారు నెత్తమ్మి పసికమ్మి నరిగించు
  జిగి బ్రాత వన్నియ చీర గట్టి
చిన్ని గజ్జెంగి పూ వన్నెల పై కావి రంగు
  కంగుల జంటి రవిక దొడిగి
కమ్మ కస్తూరిచే తిలకంబు బెట్టి
  రత్న తాటంక నాసికాగ్రఘన మౌక్తి
కాంగద కర కంకణ భూషణాది కాంతి
  సహిత గాగ శృంగారింప జంద్రమతియు వ 127.

అని కవి ఆమె అలంకారమును రూప వైభవము నెంతో చక్కగా వర్ణించెను. తదుపరి వివాహ వర్ణనము, స్థాళీపాకాది వర్ణనములు విపులముగా వర్ణించెను. చేమకూర వెంకట కవి 'విజయ విలాసము' నందలి సుభద్రా పరిణయ వర్ణనము తలంపునకు తెచ్చుచున్నది. ఈ విధముగా నీ కావ్యమంతయు చంద్రమతి చరిత్రమొక రత్నగుళికయని చెప్పవచ్చును. హరిశ్చంద్రుడు చంద్రమతిని అయోధ్యకు తోడ్కొని వచ్చుటతో నీ ఆశ్వాసము ముగిసినది.

చతుర్థాశ్వాసము - ఇది చంద్రమతి పూర్వజన్మ వృత్తాంతముతో ప్రారంభము గావించబడినది. మన్మథ శశాంకుల బోలు నందచందములు గల నీల లోహితుడను అవంతీ దేశమును పాలించుచుండెను. జయభద్రుడను

హాలికుడు పట్టణమునందు ధనధాన్య సంపదలు కలిగి హాయిగా జీవించు చుండెను. చక్కని సుక్కుడైన కలకంధరాతని కోడలు.

కందర సమాన కచధర
కంధర లోకైక రూప కాంతుల కడ నీ
కంధర యను కోడలొకతె గల దాతనికిన్" ఆ.4 ప.5

ఈ విధముగా నామె అతిలోక సౌందర్యవతియై పంటకులమునకే కాక సర్వకులములకును కళల పంజరమని లింగన వర్ణించెను. తదుపరి ఆమె ప్రతి అంగమును వింతగ, మనోహరముగా వర్ణింపబడెను. కాని ఆమె భర్త అను కూపుడు కాక వికారియైయుండెను. వాని వర్ణన లింగన అత్యద్భుతముగా సాగించెను.

"రెడ్డి కొడుకైన యొక యెడ్డె బొడ్డి గిడు
పొలము దొలకరి కాపెను బోతువంతి
వాడాయె దాని మగడట వాని మగని
కెంత చెడిపోయినా బుద్ధి యెట్లు గూర్చె" ప॥

సృష్టించిన వాడు బ్రహ్మ. ఆబ్రహ్మయే అటువంటి వానిని ఆ సుకుమార సతికి చేకూర్చినాడు. వికారము, మోటుతనమే గాక వానికి భార్యవై వీసు మంతయు ప్రేమలేకుండెను. ఉదయము లేచినది మొదలు పొలము పనులు చేయుచు చివరకు ప్రొద్దు గ్రుంక నిల్లుచేరి కడుపు నిండ మెక్కి గుర్రుక లిడుచు నిద్రించును. ఆమె శీలమును పోషించుటకు లింగన చమత్కారముగా నేస్త్రమును సృష్టించుటయేగాక అనురూప గుణములు కూడ కల్పించెను. అందుచేతనే అట్టి భర్తతో విసిగిన ఆమె మహా సౌందర్యమునకు వశీభూతయైయున్నది. భర్త అనురాగమునకు నోచుకోనిదియైనను ఆమె చక్కగా అలంకరించుకొను చుండెను. ఆమె అలంకారమును లింగన కడు సహజముగా వర్ణించెను...

సీ॥ నిడు పోగ కురులు కీల్జడ నల్లు నొక వేళ
జాలవాసించు గ్రోమ్ముడి ఘటించు
నమట జెంపరము జెన్నుగ దిద్దు నొకవేళ

పెడగు గస్తురి బెట్టు బిళ్ళ బొట్టు
నిండారు వ్రాత వన్నియ దాల్చి నొకవేళ
జిగిపట్టు బొమ్మంచు చీరగట్టు
బగడాల దండ హెచ్చుగ నించు నొకవేళ
జాలేర్చు ముత్యాల సరము జేర్చు
గ్రిక్కిరి యలవిక గిలించు నొకవేళ
బటును గుబ్బల డాతంచు పైట వైచు
దిన దినంబును నొక యమ్మె దిద్ది భయము
గడచినడుచు మిటారించు గాపు పడుచు" ప 15

సహజ సౌందర్యవతి యైన కలకంధర అట్టి అలంకారములచే అతిలోక సౌందర్యవతియై యొప్పుచుండెను. అట్టియెడ ఒకనాడు ఆమె పయ్యారముగా రాట్నము త్రిప్పుచుండ నీలలోహితుడు వచ్చు సందడి అయ్యెను. ఆమె రాజును చూచు వేడుకలో గవాక్ష ద్వారమున నిలబడెను. గాంభీర్యమూర్తి సౌందర్యవంతుడైన ఆ రాజు ముఖపద్మమును చూచి ఆమె నివ్వెరపోయెను. రాజు ఆమెను చూసిన క్షణముననె మోహపరవశుడై అతడెన్నో విధముల చింతించి చివరకు ముదుసలియు ప్రౌఢమునగు దూతికను పిలిచెను. వెలలేని చీనాంబరములను విభూషణాదుల నిచ్చెదనని ఆమెకు ఆశగొల్పి ఎట్లైనను నా చెక్కి వనితను తెమ్మని వేడుకొనెను.

అచ్చట కలకంధర పట్టరాని విరహముతో మదన చంద్రాదులను నిందించుచుండెను. అట్టికలకంధరను రోజుకొక నెపంబున నారాజదూతిక వచ్చి రాజు ప్రేమను వెల్లడించు చుండెను. అంతనామె రాత్రిభాగమున నారాజును కలియుచుండ నా సుద్ది మామకు తెలిసి అన్నంబున విషము కలిపిపెట్టెను. ఆమె దానిని భుజించి తెలివి తప్పి నేలకొరిగెను. అప్పుడే వారవారముండి విషమును వెడలగ్రక్కించి రాజునకా సంగతి ఎరిగించిరి. అంతట రాజు కోపోద్రేకముతో వారి కుటుంబమును సర్వనాశనము చేసి ఆమెను అంతఃపురమునకు తెచ్చెను. అంతట నా ప్రేమికులు సర్వమును మరచి ఒక్క క్షణ

మైనను వదలక కామరసమునందు మునిగి తేలుచుండిరి. ఇంతలో నగర పంతకు కేదారగౌరి వ్రతము జరుపుకొనుచుండిరి కలకంధర విషయమెఱింగి విప్రుల రావించవారు వ్రత విధానమును వివరించిరి. ఇచ్చట కేదారగౌరి వ్రతప్రాధాన్యము కావింపబడినది. కలకంధర మహాభక్తితో నా వ్రత మాచరించినది. అపర జన్మంబున నీల లోహితుడే తనకు భర్త కావలయునని కోరకానుటయే గాక అతడు సత్య ధార్మిక నిష్ఠతో మెలంగవలయునని కోరెనది. అంతయేగాక తను పతివ్రతగా కోరుకొనినది. వారే మరు జన్మంబున చంద్రమతి హరిశ్చంద్రులుగా జన్మించిరి. వారి కుమారుడే లోహితుడు

కలకంధర శ్వశుర వంశము నాశనము చేసిన కతనమున దుష్ట లగ్నమున జన్మించుట జరిగినది. దుష్టలగ్నమున ప్రథమ రజస్వల యగుటచే జనక వంశ నాశని యగుననియు, పతి రహిత యగుననియు, చిచ్చున ప్రవేశించునని, దాసిగా నమ్ముడు పోవునని, పుత్ర శోకము ననుభవించుట జరుగుననియు జోతిశ్శాస్త్రజ్ఞులు చెప్ప తండ్రిచే వినుబడియె. నీల లోహితుడు చేసిన పావ కర్మచే హరిశ్చంద్రుడు తనకు తాను విక్రయించుకొని నీచ సేవలం ప్రవర్తించెను. కాని మయుని కటాక్షముచే వారు నేకాబ్దములో కష్టములుడిగి సుఖంబులు చేకొనిరి. ఈ విధముగా నీ కథ అత్యంతాసక్తితో వివరింపబడినది.

హరిశ్చంద్రుని పూర్వ జన్మ వృత్తాంతము

తదుపరి సుయజ్ఞుడు వశిష్ఠుడు చెప్పిన వృత్తాంత మాలకించి గాధి తనయుడు హరిశ్చంద్రునకు తన పుణ్యము పంచి యిచ్చుటకు భూచక్రమెల్ల నేలించుటకు కారణమేమని ప్రశ్నించెను. దానికి ప్రత్యుత్తరంబుగా వశిష్ఠుడిట్లు చెప్ప దొడంగెను.

పూర్వము సర్వజిత్తను రాక్షసుడు చతుర్యుగ ద్వంద్వము వచ్చి దృష్టి రవిపై నిగుడ్చి పాదాగ్రము భూమిపై నాన్చి నూర్ధ్వబాహుండై వేయేండ్లు ఉగ్ర తప మాచరించెను. అంత హరి ప్రత్యక్షంబై కో న వరము లిచ్చి వెడలెను. వరములు పొందిన సర్వజిత్తు మదోన్మత్తుడై ములు జయింప బయలు దేరెను. ఇచ్చట వాని విజృంభణము విపులముగా ంపబడినది.

సీ॥. ఒకనాడు జంభారి సుద్ధతి వారించు
నొకనాడు పావకు దుక్కడించు
నొకనాడు శమనుని వికలత నొందించు
నొకనాడు నైఋతి నుబ్బణంచు
నొకనాడు సుదధీశు నోటమి నొందించు
నొకనాడు పవనుని నొదగఁజేయు
నొకనాడు ఇంద్రుని యురు వైభవ మడరచు
నొకనాడు యీశాను నుగ్ర మడంచు
సిద్ధ చారణ గంధర్వ సాధ్య గరుడ
కింపురుష యక్ష పన్నిగ కినరులను
నుక్కడించుచు గడచు నాకొక్కనాడు
గర్వపటు విక్రమోన్నతి సర్వజిత్తు" చ ఆ. ప. 83.

ఈ విధముగ అష్ట దిక్పాలకులను సిద్ధచారణ గంధర్వాదులనే గాక ముని వర్యులను బాధింపజొచ్చెను. వారి తపోవనములను నాశనము చేసి మాంస రక్తములచే నింపుచు వారిని మొత్తుచు ఎదురులేక యుండెను. కాని నీల లోహితునితో మాత్రము మైత్రి పెంపుచు సకల రాజ వరులను వేధించు-చుండెను. అంతట బ్రహ్మర్షులు విశ్వామిత్రుని జేరి నీవే దిక్కని ప్రార్థించి, వాని నుక్కడించు నుపాయంబు కోరిరి. అంతట విశ్వామిత్రుడు నీల లోహిం డొక్కడే వానిని వధింప గలడనియు అతడు నా రక్కసునకు మిత్రుడగుటచే నెట్లైన వాని నొప్పించి కార్యసాఫల్యంబు గావించెదనని బయలు దేరెను. అంత రాజు మునీశ్వరు నెదుర్కొని సకల మర్యాదలు సలిపెను. మునీశ్వరుడు తన రాకకు కారణము తెలియజేసి తన పుణ్యములో సగభాగము ధారపోసెదనని అంగీకరింపజేసెను. రాజు యుద్ధమునకు సర్వసన్నద్ధుడయ్యెను. ఆ వార్త విని సర్వజిత్తు కటకట పడెను.

యుద్ధభేరి ప్రమోగించెను. ఇచ్చట సర్వజిత్తు జడదారులకు నిందించిన విషయము నవ్వు కలిగించుచున్నది. సర్వజిత్తు తాను నరుని నమ్మినందులకు

తగిన ఫలితము కలిగినదని కోపముతో విజృంభించెను. ఇచ్చట పిరిదువుని యుద్ధ వర్ణనము మనుచరిత్ర మందలి స్వరోచి యుద్ధవర్ణనమును తలంపునకు తెచ్చుచున్నది. ఆ యుద్ధములో బ్రహ్మాశాస్త్ర ప్రయోగంబున సర్వజిత్తుంబెగ కూర్చెను. అంత సకల దేవతలును విచ్చేసి పూలవానలు కురిపించిరి. ఈ విధముగా నీ కథ ముగిసినది.

తదుపరి సుయజ్ఞుడు లోహితాస్యుడు పాముచే కరువబడి బాధ నొందు ..కు కారణమేమని ప్రశ్నించెను. వశిష్టుడు చెప్పదొడగెను.

లోహితాస్యుని పూర్వజన్మ వృత్తాంతము

దేవ లోకమున రంభ మేటిదై తనకు సాటి లేరని ఏ పురుషుని యందును మనంబు తగుల్కొనక తనరూప లావణ్యములకు మురియుచుండెను. కుబేరుని నందనుడైన నలకూబరుడు రంభ అందచందములను ఆనె దేవ లోకమున నెవ్వనిని నియ్యకొనదనిన విషయము నెరింగెను. అట్టియెడ ధనదుడు ఇంద్రుని యొద్దకు రాచకార్యమునకై కుమారుని జని రమ్మని తెలిపెను. చెప్పినదే తడవుగా రంభను చూడనగునను వేడుకతో ఇంద్రలోకము అతి వైభవముగా చేరవచ్చుచుండెను.

అంత ఆర్భాటములో ఇంద్రుని కొలువు ప్రవేశించు చుండిన నలకూబరుని ఊర్వశి పురవీధులలోనే గాంచినది. వాని అతిలోకరూప వైభవమునకు బెదరి చెంతనున్న సఖీమణితో 'వానిని చూచితివా? ఈతడేనా నలకూబరుడని' ప్రశ్నించినది. సందేహములో అందరి కంటెను ఈతడధికుడని చమత్కార ముగా వచించినది.

"చందురుడా కళంకుడు వసంతుని వైభవము రెండునెలలు మాత్రమే కాణించును. రమ తనయుడగు మన్మథుడు అనంగుడు కదా. ఈ నలకూబరునితో పోల్చదగువారే జగన కాంచము" అని రంభ పలికినది. సాధారణముగా వర్ణనలలో "చంద్రుడో, జయంతుడో, కంతుడో" యని వర్ణింతురు, కాని వెంగన వారికంటె యధికుడని రమ్యముగా, చమత్కారముగా వర్ణించుట యా

ని వర్ణనా పాండితిని వెల్లడి చేయుచున్నది. ఆమె "మక్కువ వీనీ గాగిటను బ్రతిలి·యుండిన గాక జెల్లునే" యని వాపోయినది. అంతియేగాక వానితో సుఖంబు లందని జన్మమునకు సార్ధకత లేదని తలచినది. రంభ దేవ వేశ్య యగుటచే అట్టి కామము కలిగియుండుట సహజమే కదా! సమయమునకై వేచియున్న ఆమె దేవేంద్రుని గొల్చుటకు నప్సరసలు రాగా తాను కూడ ప్రవేశించినది. తని వారగ ధనేశులు నందను వీక్షించుచుండెను. అతడును వని తాచయములో మెరయు నా వనితను చూచి రంభయని గుర్తించెను. ఆమెపై మోహమతిశయింప నాతడు అప్పింటికిని సిద్ధపడి నామెను చేపట్టి నొప్పి యుంచెను.

"దివిజేల్ నవ్వీన నవ్వనీ జనకుడు దర్పొత్తిన్ బురింజేరన్
కవడిన్ ద్రోచిన ద్రోయనీ వినిశచీ కాంతుండునన్ జుల్కంజే
యునగన్ జూచిన, జూడనీ గ్రహిణి దానుల్లంబునన్ ఖేదమూర
వేతన బొర్లిన, బొర్లనీ, విడుతునే రంభాపరీ రంభమున్"

అంతట దేవేంద్రుడు వానిని ఆదరించి విడిదికి పంపెను. విడిది కేగిన నలకూబరుడు రంభపై మోహముతో అలమటించుచుండెను. ఇచ్చట రంభయు అతనిని చేరు నుపాయ మాలోచించెను. చెలిని పిలిచి,

"ఈమెయి నీదు సొమ్ము సుమ్మి యిప్పుడె రమ్మని కమ్మ వ్రాయుచున్
వ.పాదము 122.

ఆమె చేతికిచ్చి నలకూబరుని సన్నిధికి పంపినది. ఆతనిని సమీపించి నది ఆకమ్మ ఆతని కోసంగి వెనువెంట గృహమున తోడ్కొని రమ్మని బనిచి నదని తెలియజెప్పెను. అంతియేగాక "మాయింటికి రావలను చుట్టంబు నాచె లోకములో లేదని చెలివెంట రమ్మని "కబురు చేసినది. ఇచ్చట దేవ వేశ్య యైన రంభయే ముందుగ రాజునకు కమ్మ వ్రాయుట ఆతనిని రమ్మని పిలువ నంపుట ఎంతయో సమంజసముగ నున్నది. నలకూబరుడు పురుషుడై నను ఆవళికి క్రొత్త యగుటచే రంభయే కమ్మ వ్రాసినది.

అంతట నలకూబరుడు సంతసించి భూషాపణులు, అంబరములు నా వెలికిచ్చి పంపి తాను పయన మయ్యెను. ధనేశుని కొడుకగుటచే రంభకు తగిన సంభారములు వెంట తీసుకొని వెళ్ళినాడు.

"కోకలు, జైకజోళ్ళ, నవరములు, పునుగు జవ్వాది కస్తూరి కుంకుమాది సర్వ వస్తువులను భృత్యులు వెంటగొని రాగా నాతడు సదన ద్వారము దాటుచుండ తక్షక కుమారుడగు నొక్క కాలసర్పము భయంకరముగ నాలుకతో ఎదురయ్యెను. ఆ పాము పరసుకనడ్డ మొంజిన నది దుశ్శకునమని యెంచి ఆతడు తన చేతి మహాసిచే దానిని వ్రక్కలు చేసి త్వరితగతిని రంభా సదనము జేరెను. వానిని చూచిన రంభ మయ్యారముగ వాని పాదములకు నమస్కార మొనరించెను. ముచ్చటగా కుచములు మన్న వానిని కౌగిలించుకొనుచు మయ్యారముగా పడకటింటికి తోడ్కొని పోయినది. సరసోక్తులతో వానిని మంచి చేసినది. ఇచ్చట ఒక్క సీసములో వారి మన్మథ క్రీడలను వర్ణించెను. వారు శృంగార క్రీడలలో మునిగి లోకమునే మరచిరి. అట్టి సమయమున తక్షకుడు తన తనయుని దుర్మరణమెరింగిన వాడై మిక్కిలి దుఃఖించి నలకూబరునిపై పట్టరాని కోపముతో నాతనిని "మనుజుడవై మానవ లోకమున జన్మింతువు. నేను పనిపడి పగ తీర్చుకొందునని" శపించి తనయుని దివ్యమణిచే బ్రతికించి తోడ్కొని చనెను. నలకూబరుడు తక్షక శాప భారమునకు వగచుచుండ రంభ వానిని మేనకా గృహమునకు గొని పోయెను. అప్పుడు మేనక కుచద్వయముపై మకరికలు దీర్చి దిద్దు విశ్వామిత్రుని గాంచిరి. ఆ విశ్వామిత్రుని రూపమప్పుడు లింగన ఎంతో అతిశయముగా వర్ణించినాడు. మేనకతో క్రీడించు నా ముని మేను శృంగార శాంతములకు ఆలవాలమైనది

"ఘన వక్షమున నద్దిన కుంకుమము
మానసమున దేలు కరుణా రసంబునంగ
విచ్చి తేరెడు మోవిపలుగంట్లు నసరంబు
నల్పుమించెడు జపసార మనంగ
మొనయు రంజిను గోటి మొనదెబ్బ
ఘోషించు నిగమ విద్యారేఖ గీటు నంగ
విరియు కౌగిలింతల మెయి గాజు మోక్ష వల్లునగ

వలజుట్టు కొసు మోక్షపల్లు లనగ
నలరి గద్దియ గూర్చుండి వలపు మీఱ
కమ్మ కస్తూరిచే మేనకావధూటి
పలుక గుబ్బల మకరికల్ వ్రాయుచుండ
గాంచి రతిరాజపరహితుని గాధి సుతుని" ప [138].

ఆ గంతుకులను చూచిన మేనక బట్టబయలుగా నున్న తన వక్షస్థలమును వయ్యెదచే గప్పుకొని తటాలున లోనికి వెడలినది. ఇట్టి వర్ణనను ఈ హరిశ్చంద్ర కావ్యమున శృంగార కవియగు లింగన చాతుర్యమును తెలుపుచున్నది.

అప్పుడు విశ్వామిత్రుడు వారిని సాదరముగ రండు రండని పల్చి కారణ మరసి వారికిట్లు తెలిపెను. "హరిశ్చంద్రుని గర్భంబున నలకూబరుడు జన్మించి బాల్యముననే తక్షకు కాటంబనుభవించి మరల బ్రతికి బహు వర్షంబులు భూతలంబున వర్ధిల్లి నిన్ను చెంపగలడు పొమ్మని రంభకు తెలియ జెప్పెను.

ఈ కథను వినిన సుయజ్ఞుడు కృతాంతుడు చండాలత్వము నొందుటకు కారణమేమని ప్రశ్నించెను.

వీరబాహుని పూర్వ జన్మ వృత్తాంతము

త్రిశంకుడు సర్వ సుఖములను పొందిన తుదకు తన కుమారుడగు హరిశ్చంద్రునకు పట్టము గట్టి ఆశ్రమ వాసమున కేగెను. అప్పుడు వశిష్ఠుని గాంచి తనకు స్వర్గమును చూడవలెనను కాంక్ష బలీయముగా నుండుటచే సశరీరముగా నచ్చట కంపుమని త్రిశంకుడు కోరెను. అంతట నా మహర్షి ఆ కోరిక తగదని అనేక వర్షంబులు తపంబాచరింపు మని యాజ్ఞాపించెను. అంతట త్రిశంకుడు విశ్వామిత్రుని కలసిన తన కోరిక నెరవేరునని వశిష్ఠుని కించ పరచి పలుక వశిష్ఠుడు కోపముతో చండాలుడవు కమ్మని శపించెను. వెంటనే వానికా రూపము ప్రాప్తించెను. వాని రూపము లింగన మన కనులకు కట్టినట్లు సహజముగా వర్ణించెను.

సీ॥ డొంకు నామము కుడిపంక వంకర సిగ
కత్తి యాలెయుఁ బోయుఁ గరమునందు
నల్లని దట్టియు గల్లు గౌలును సారె
బడ బడ బోయెడు నోశలి పుత్తు
మసి మంగలము బాయమై మొగంబు
వెడంగు నినుప కడెంబులు సింగలంబు
గురిసెడు మిడి గడ్డం నెఱ చూపులను
నేపు మీసెము మెలి గొన్న కోట మీగు
అల్ల నల్ల నండించి తాల్లె యనుచు
నేటి జవనిక జవనీటు పాటు కెరలి
తొడ జఱచు కొంప బఱి కేక లిడుచు భయద
సరణి చండాలు డయ్యె ద్రిశంకు డపుడు

అట్టి రూపు రేఖలను చూచుకొని త్రిశంకుడు మిక్కిలి బాధ పడుచు గాధి తనయుని శరణు వేడెను వశిష్ఠుని కృత్యమునకు మిక్కిలి కోపించి విశ్వామిత్రుడు త్రిశంకుని చండాల రూపము తోడనే స్వర్గమునకు బొమ్మని మంత్రమువదేశించెను. మునులందరు అద్భుతముగా చూచుచుండ నక్షత్ర పథమును దాటి స్వర్గ పట్టణ ద్వార సమీపమున కేతెంచు చుండెను. ఇంతలో ఇంద్రుని కొలువు నుండి పరివారముతో నరుదెంచు యముని కంటబడెను. "ఓరోరి యెట కేతెంచు చుంటివని" పలికి అతనిని నవతలకు త్రోయుడని భటులకాజ్ఞాపించెను. భయపడిన త్రిశంకుడు తన గోడు యమునకు విని పించెను. బలీయుడైన యముడు వానిని లెక్కింపక నవ్వి వానిని మెడపట్టి క్రిందికి గెంటి వేయుడని యాజ్ఞాపించెను. వెంటనే పరుగున భటులు వానిని బలిమిని పట్టి గుద్దుచు వేడుకతో నాతనిని ధరాతలము పైకి త్రోసిరి. వెంటనే అతడు తల క్రిందులుగా కూలుచు రక్షింపుమని విశ్వామిత్రునుద్దేశించి మొర పెట్టెను. అంతట విశ్వామిత్రుడంతయును గ్రహించి ధరాతల నాధుని మార్గ మధ్యమందే నిలిపి అచ్చటనే స్వర్గము నిర్మించి త్రిశంకునినట నిలిపెను. బ్రహ్మాది దేవతలందరును మెచ్చుకొనిరి. యముని కృత్యమును క్షమింపక విశ్వామిత్రుడు వానిని చండాలుడవు కమ్మని శపించెను. యముడు కాళ్ళపై బడి వేడుకొనెను. కరుణించిన విశ్వామిత్రుడు కాటికాపరివై హరిశ్చంద్రు డమ్ముడు పోవుటకు కారణభూతుడవగుదువు. అప్పుడు నీకు శాప విముక్తి యగునని తెలిపెను. తదుపరి సుయజ్ఞుడు కాల కౌశికుని వృత్తాంతమడిగెను. వశిష్ఠుడిట్లు చెప్ప దొడంగెను.

కాలకౌశికుని పూర్వ వృత్తాంతము

త్వష్ట్రి ప్రజాపతి తన పుత్రికయగు సంజ్ఞాదేవిని సూర్యునకిచ్చి వివాహ మొనరించెను. సూర్యుడు ఆమె యందు ధర్ముని కనెను. సూర్యుడత్యంతాను రాగముతో ఒక్క క్షణమైనను సంజ్ఞను విడువక యుండెను. ఆతని వేడిమిని భరింపలేని సంజ్ఞతన ఛాయను యువతిగామార్చి తన పుత్రుని ప్రేమతో కాపాడు మని చెప్పి భర్తకు తెలుపకయే తండ్రియింటి కేగెను. సర్వమెరింగిన తండ్రి అల్లునితో చెప్పకవచ్చిన తనయపై కోపించి తురగవిగమ్ము పొమ్మని శపించెను. తండ్రి పాదములపై పడినామె దుఃఖించెను సహజ సిద్ధమైన పుత్రికా వాత్సల్యముతో నాతడు కరిగి ఆమెను లేవనెత్తి శాపఫలమను భవింపవలయునని తెలిపెను. శాపవిముక్తిగా కురుక్షేత్ర వనాంతరంబుల వసింపు చుండ భర్త ఘోటకమై నామెతో రమింప సహజరూపము కలుగునని చెప్పెను. ఆమె వెంటనే తురగియై చనెను. ఇచ్చట సూర్యుడు తన భార్యయే ఛాయయని నమ్మి ఆమెతో సుఖించు చుండ నామె గర్భముదాల్చి శనేశ్వరుని కనెను. తదుపరి ఛాయలో ఈర్ష్యజనించి యముని బాధింపజొచ్చెను. అట్టియెడ నొక్కనాడు తండ్రి సమీప మున నున్న యముని ఛాయకాలు విఱుగబడ తన్నెను. అది గాంచిన సూర్యుడు ఆశ్చర్యముతో తాజనని యే యగునేని సుతునిట్లు చూచునాయని తలచి ఉగ్రుడై య్యెవతెవని బెదరించి యడిగెను. అప్పుడామె భయముతో కంపించి జరిగిన సంగతి తెలిపెను.

ఇచ్చట లింగన వర్ణనాచమత్కృతి సహజమై యొప్పినది. సవతి తల్లి లోకములో ఎట్లు మసలునో భర్తకోపించి అదుపులో పెట్టిన ఆమె ఎట్లు మారునో ఎంతో సహజముగా వర్ణించినాడు.

నిజ భార్యకు జరిగిన అన్యాయమునకు మిక్కిలి చింతించి సూర్యుడు ఆమెను వెదకుటకై మామ యింటికేగెను. అచ్చట జరిగిన వృత్తాంతము విని వెదకుచు వెళ్ళి తాను తురగయై ఆమెతో క్రీడించెను. అప్పుడామెకు అశ్వముఖులు

జన్మించిరి. ఆమెయు శాపవిముక్తి అయ్యెను. అప్పుడు సూర్యుడు భార్యాపుత్ర సమేతుండై తన స్థానమునకు తిరిగి వచ్చెను. అంతట సంజ్ఞ తానే సవతిని తెచ్చుకొంటినని తలచి చిత్రముగ నాచ్ఛాయను తన యందె యుంచుకొనెను. ఆమె కుమారుడైన శనైశ్చరుని బట్టి తన్ని నైమిశారణ్యమున పారవైచెను. పాపమా బాలుడు విరిగిన కాలుతో వేదనతో తపించుచుండగా అచ్చటి మృగద్విజ సంతతులు వానిని కాపాడినవి. తదుపరి గాధి తన యాత్రలో అచ్చట బాలుని గని సూర్యతనయుడగుటచే వానిని వెచ్చగ ప్రేమతో పెంచుచుండెను. ఆ బాలుని భక్తికి మెచ్చి సమస్త విద్యలను నేర్పెను. ఆ బాలుడు వానిని నేర్చి సర్వకళా ప్రవీణుడయ్యెను. అంతట విశ్వామిత్రుడు తాను వశిష్ఠునితో చలముపట్టి త్రిశంకు నందనుని బాధించుటకై ప్రయత్నము చేయుచున్నపుడు శనిని పిల్చెను. కాలకౌశిక రూపములో కాశికేగి హరిశ్చంద్రుని భార్యయగు చంద్రమతిని తనయుడగు లోహితుని ధనమిచ్చి కొనమని ఆజ్ఞాపించెను. శని వల్లెయని హరిశ్చంద్రుడు కాశికేగినపుడు, చంద్రమతిని అమ్ముటకు సిద్ధపడినపుడు కాలకౌశిక వేషము ధరించి అచ్చటకు వచ్చి చంద్రమతిని లోహితుని తగినధనమిచ్చి కొని తనపాత్ర చక్కగా నిర్వహించెను. ఈ విధముగా వశిష్ఠుడు సుయజ్ఞునకు కలిగిన సందేహములన్నిటిని తీర్చెను.

విశ్వామిత్రుని మనః ఖేదంబు సుయజ్ఞుండు తీర్చుట

తదుపరి సుయజ్ఞుండు వారి సెలవుగొని తన గురుడగు విశ్వామిత్రుని యొద్దకేగెను. అతనికి సాగిలమ్రొక్కి అతని పలుకులకు రెప్పలెత్తి విశ్వామిత్రునకు ఇట్లు ప్రత్యుత్తరమిచ్చెను.

ఉ॥ "ఎన్నిక నేతపంబు ప్రియ మెంత యునన్ నృపమౌళి బొందడ
ట్లున్నను దక్క నేమి యది యుండగ నిమ్ము వశిష్ఠ వంతమే
కన్నెకు నెక్క నెల్లినము వచ్చెనటంచును చూడు మాత్మనే
వన్నెటు గుండు చుంటి నది హాయనుపాయము లేక సద్గుణా"

వ 204

అని మనంబులోని బాధను బయట పెట్టినాడు. హరిశ్చంద్రుడు పట్టిన ప్రతిన నెరవేర్చుకొనుటయే గాక విశ్వామిత్రుడు దానికి తపములో సగభాగము హరిశ్చంద్రునకు ధారపోసెను. కాని విశ్వామిత్రుడు దానికిబాధపడలేదు. ఇంద్ర సభలో వశిష్ఠుడు తనతో వాదనకు దిగినాడు. ఆతని పంతమే నెగ్గినది. అందులకే విశ్వామిత్రునకు వశిష్ఠుని పంతము నెగ్గినది. అందులకే విశ్వామిత్రునకు వశిష్ఠుని పంతము నెగ్గి తన ఓటమికి మిక్కిలి విచారించు చుంటినని తెలిపెను. ఈ పద్యములో విశ్వామిత్రుని శీలము చక్కగా చిత్రింపబడినది. హరిశ్చంద్రుని బొంకించుటకై ఎన్నియో మాయలు పన్నియముని వంటి దేవతలను వశీకరించుకొని సృష్టికి ప్రతిసృష్టి చేసిన విశ్వామిత్రుడు వశిష్ఠుని గూర్చి బాధపడుట అతని లోనిమాత్సర్యమును, పంతమును తెలియజేయుచున్నది. ఇచ్చట లింగన ఎంతో చమత్కారముగా విశ్వామిత్రుని పాత్రను పోషించినాడు.

ఈ విధముగా "ఉత్తర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము" సంపూర్ణమైనది. ఇందు అన్నియు చిన్న చిన్న కథలే యైనను రసపుష్టి కలిగించి వర్ణనా భరితముగ చక్కని రచన కావించినాడు. ఆ వర్ణనలు కథకు దూరములు కాక కథా భాగమునకడ్డురాక రసము పోషించుచు ఒప్పినది. అంతియేగాక ఇందు పాత్ర చిత్రణ అత్యద్భుతముగా తీర్చిదిద్దబడినవి. హరిశ్చంద్ర, చంద్రమతులను ఊర్వశీ నలకూబరులను, కలకధరా, నీలలోహితులను చివరకు మణిమాలికా ప్రియుడైన కపట శ్రీహరిని ఎంతో చక్కగా తీర్చి దిద్దుటయేగాక సమయానుకూలముగ శృంగార రసమును పోషించి "శృంగార కవిత్వ వైభవుడు" అను బిరుదము సార్థకము చేసినాడు. అంతియేగాక వివిధములగు పురాణ కథలను హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమునకు సంబంధమును చేకూర్చుచు ఉత్తర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమునకు సంబంధమును చేకూర్చుచు ఉత్తర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానముగా తీర్చిదిద్దినాడు. ఒక్కొక్క కథ ఒక్కొక్క రసగుళిక యని చెప్పవచ్చును. అంతియేగాక ఇందు పేర్కొనదగినవి సాయంకాల, ప్రాతఃకాల, వన వాహ్యాళి జలక్రీడాది వర్ణనలు, విరహ వర్ణనలు

ఉత్తర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము

(ప్రబంధము)

జూపూడి సంజీవరాయామాత్యుడు

శంకరకవి శరభకవి హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన ప్రబంధముల వలె తక్కెళ్ళపాటి లింగన ఉత్తర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము, జూపూడి సంజీవరాయామాత్యుని కావ్యము కవలల వలె విరాజిల్లుచున్నవి. లింగన తాను శృంగార కవితానాథుడనని పేర్కొనెను. జూపూడి వైరాగ్య చింతనాపరుడు. ఈతడు ఆత్రేయసగోత్ర బ్రాహ్మణుడు. జూపూడి వెంకయామాత్యపుత్రుడు. తల్లి, వెంకమాంబ. కృష్ణానదీ తీర అమరేశస్థాన సమీప సంగమేశ్వర క్షేత్రమీతని జన్మస్థలము ఈతడు సీతారామచంద్ర కరుణాకటాక్షదీక్షణ ప్రసాదముచే కవిత్వము నందెనని ఆశ్వాసాంత గద్యములో పేర్కొనినాడు1. ఈతడు తన జన్మస్థానమునందలి సంగమేశ్వర స్వామి భక్తుడు. ఆతనికే ఈ కావ్యమును అంకిత మొసరించెను. తిక్కన పోతనాదులవలె తాను కలగాంచి అందు సంగమేశ్వరునిచే ఆజ్ఞగొంది ఈ కావ్యము వ్రాయకడంగితినని పేర్కొనినాడు. ఈతడు మానవజన్మ ఎత్తుట, అందున బ్రాహ్మణజన్మ ఎత్తుట పూర్వజన్మ సుకృతమని తలచినాడు.

---

1 ఆశ్వాసాంతగద్యము ఉహ. జూపూడి. "ఇతి శ్రీమత్సీతారామచంద్ర కటాక్షవీక్షణ ప్రసాదలబ్ధ కవితా ధురంధర వస్నహస్రాప్వ యాత్రేయాత్రేయస గోత్ర పవిత్ర జూపూడి వెంకయామాత్యపుత్ర సంజీవరాయ నామధేయ ప్రణీతంబైన శ్రీ మదుత్తర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానంబు నందు.

సీ. "పూర్వ జన్మముననే పుణ్యాని పదరజం
బురువడి సోకెనో నరుడనై రి
నేదేవదాభిషేకోద కమార్జన
మున నొకో ద్విజ జన్మమును లభించె
చేయ తేశ్వరుపాద తోయ నూనితి నొకో
యంమన బురుషత్వ మందగలిగె
నే నదులందు నీ - మేను దాగిన దొకో
తెపులు లంటని జితేంద్రియములమరె

తే. గీ. గాని గత జన్మముల స్వయంబైన సుకృత
మెరుగ కుండుట కొగి(దృష్ట(మెను గంటి
కలుష మజ్ఞత్వ మతి కష్టములు దలిర్చు
విభ్రమ స్వాంత కలిత జీవితము కతన"[1]

కాని ఈ జన్మంబున ఘన పంకంబున క్రుంగితినని దానినెట్లు తరింపవలయునో యని భగవంతుని ధ్యానించు చుండ సంగమేశ్వరుడు బ్రాహ్మణవేషధారియై ప్రత్యక్షమయ్యెనని పేర్కొనినాడు. ప్రత్యక్షమైన భగవంతుడు.

---

1. జూపూడి. ఉ. హ. అవతారిక. 2. జూపూడి ఉ.హ. ఆ. 1.30 పేజీ 31 పద్యము. 3. అల్లా. పై. మనుచరిత్ర అవతారిక ప. 14

"సప్త సంతానములలో బ్రశస్తి గాంచి
శిలముగా కుండునది ధాత్రి గృతి యకాన
గృతి రచింపుము మాకు శిరీష కుసుమ
పేశల సుధామయోక్తుల పెద్దనార్య"

తే. గీ. "ఇలనెలయు సప్తసంతానముల ప్రశస్తి
గాంచి వెడసిడి గృతి గాన-గణక బురుషు
డిదియొనర్పంగ వలయు ధర్మార్థకామ
మోక్ష ఫల భోగముల గూర్చు మూలమగుట"

వ॥ కావున నఖిల కల్మష హరంబును మహా విపద కూపార సంతారకంబును గీర్వాణాది సుపర్వాణ సంస్తూయ మానంబును చతుర్విధఫల పురుషార్థ సిద్ధి దంబును, సకల జన మనోరంజనంబగుచు బ్రహ్మాండపురాణాంతర్గతంబై భాసిల్లు ఉత్తర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానంబును వ్రాసి యిడు మేలగునని ఆనతిచ్చినటుల పేర్కొనినాడు.[2] అల్లసాని పెద్దన మను చరిత్ర యందలి పద్యమును[3] బోలి వర్ణించెను. కాని అప్పుడు "శిరీష కుసుమ పేశల సుధామయోక్తులతో కృతి రచింపుమని కృష్ణరాయులు కోరినాడు. మనుచరిత్ర కథా ప్రాధాన్యమును ప్రయోజనమునను సరించి అట్లు వ్రాయబడినది. ఇప్పుడు "ఉత్తర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కథాప్రాధాన్యము ననుసరించి ధర్మార్థ కామమోక్షములకు మూలమగుటచే నట్లు మార్చి వ్రాయుట యెక్కలి సమంజసముగా నున్నది. ఈతడు తెలిపిన స్వప్న ప్రకారమునసునరించి ఈతడు శ.క. 1892వ సం॥ కావ్యము వ్రాయుట ప్రారంభించెనని తలంపవచ్చును. అప్పటికాతని వయస్సు ముప్పదియైదు నలుబది సం॥ మధ్యనున్నను ఈతడు క్రీ.శ. 1850 ప్రాంతమున జన్మించెనని తలంప వచ్చును.

సీ॥ 'మహిత వైవస్వత మన్వంతరము వేళ
గలిపూర్వ హాప సంకలిత కాల
మున శాలి వాహనాహ్వయ శకమున
వెయ్యిపై నెనిమిది నూట పదియు నాల్గు
నడచు చుండెడు నందనాబ్దము వైశాఖ
ప్రథమ పంచమిదిన ప్రభుని వార
మున మావుగత కాలమును భవ వైవతి
విభవ వ్యాపలచిత్త వృత్తి చేత

తే. గీ॥ కొంత చింతించి ధీరత్వ మంత నొంది
సచ్చిదానంద మూర్తిని సర్వమయుని
దివ్యపద పంకజములు మదీయ హృదయ
పేటికాభ్యంతరమున సంప్రీతి నునిచి"[1]

1. ఉహ. వే. 17 ప.

అని ఆతడు నందననామ సంవత్సర వైశాఖశుద్ధపంచమి ఆదివారము మాపుగతకాలమున స్వప్నము గాంచి సంగమేశమాహాత్మ్యము కలిగినటుల విపులముగా చెప్పినాడు. ఈతనికి ముందువాడగు తల్లెపాళ్ళపాటి లింగనామాత్యుని కావ్యము ననుసరించి ఈ కావ్యము వ్రాసెనని ఇరువురి కథావస్తువును బట్టి, వర్ణనా విధానమును బట్టి తెలుపవచ్చును. అంతియేగాక ఈతడు "ఉత్తర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానరచనకు పూనుకొనినపుడు శ్రీ మచ్ఛంకరోదిత సద్గ్రంథం బెచ్చట[1] లభియించగలదో యని సంచలిత స్వాంతంబున నన్వేషింపు చుండ నొకచ్చటదాన్ జిక్కుటం జేసె" అని వ్రాయుట చేత ఈతనికి లభించిన కావ్యము లింగనదేమోనని ఊహింపవచ్చును. అంతియేగాక

క॥ "మున్నొకపట్టున రచియింపని
వన్నెన్ గాన్పించు చుండె పసుపుల నెసఁగన్
జెన్నలగు సత్కథావళి
నెన్నిగతుల నెంచ రెంచనే కొరత గనున్[2]

అని వ్రాయుటచేత ఈతడు పూర్వకవులచే వ్రాయబడినదైనను సత్కథావళి యగుటచే "పరమానందరసాంచితోక్తుల రచింపన్బూనితిన్వేడుకన్[3] అని చెప్పినాడు. ఇది బ్రహ్మాండపురాణాంతర్గతమైన కథయని జూపూడి చెప్పినాడు. కాని ఆ పురాణమునందు సంజ్ఞాఛాయల వృత్తాంతము, త్రిశంకు కథ చెప్పబడియున్నవి. కాని అందు హరిశ్చంద్రుని కథకు గల సంబంధము కానరాదు.

---

1. ఉహ.వే.పద. 37 2. ఉ.హ. ప్ర.ఆ.39 ప. 3. ఉ.హ.ప్ర.ఆ.38.

తక్కెళ్ళపాటి లింగన 'ఉత్తర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము' జూపూడి ఉత్తర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానములును ప్రౌఢ ప్రబంధములని చెప్పవచ్చును. ప్రబంధములలోవలె సూత్రములోని దారము వలె ఒకే కథను చేపట్టకపోయినను, ఒకే రసమును పోషించక పోయినను నివి మనోరంజకములై యొప్పినవి. వివిధములగల కథలతో నిండినను వశిష్ఠుడు సుయజ్ఞునితో నీకథలను చెప్పుటచేతను హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము సంపలిపాత్రలకథలేఅగుట చేతనునన్నియు వేరువేరుగా గాక సన్నిహితత్వమును కలిగియున్నవి. అంతియేగాక 'చంద్రమతి వృత్తాంతము' హరిశ్చంద్రుని వృత్తాంతము 'మొదలగు ఘట్టములు ప్రత్యేక వస్తురస, నాయకాది కావ్యవ్యాప్తిని కలిగియుండుటచేనవి రసగుళికలని పేర్కొనవచ్చును. అందుచే ఈ కావ్యములు వివిధములగు సన్నివేశములలో వివిధములగు వర్ణనలతో వివిధ నాయికా నాయకులతో అత్యద్భుతమై యొప్పుచున్నవి. లింగన కావ్యమునందలి చంద్రమతి వృత్తాంతము 'హరిశ్చంద్రుని వృత్తాంతము-వారిపూర్వజన్మ వృత్తాంతములు 'లోహితుని పూర్వజన్మ వృత్తాంతము, కాలకౌశిక, వీరబాహువుల పూర్వజన్మవృత్తాంతములన్నియు జూపూడి అనుసరణీయములని చెప్పవచ్చును. అట్టి కథానుసరణీయమే గాక వర్ణనానుసరణీయమునని అనికూడా చెప్పవచ్చును.

జూపూడి లింగననుసరించిన సంఘటనము

1. హరిశ్చంద్రుని కొలువు కూటమున వశిష్ఠుడు సుయజ్ఞునకు నీకథను చెప్పుట.
2. హరిశ్చంద్రుని కాశీరాజు సన్మానించుట, అతడు హరిశ్చంద్రునితో సాకేతపురమునకు వచ్చుట.
3. హరిశ్చంద్రుని సుయజ్ఞాదులు ఎదుర్కొనుట పురస్త్రీలు రాజును చూచి పలికిన పలుకులు.
4. ప్రభాత వర్ణనము.
5. హరిశ్చంద్రుడు కొలువు కూటము ప్రవేశించుట.
6. నదిలో జను చంద్రమతి పితృాదులను తలచుకొని విలపించుట.
7. మయు నాశ్రమాది వర్ణనము.

8. చంద్రమతి సఖులతో జలవిహారము చేయుట.

9. కలకంఠి నీలలోహితుని చూచిన విధము.

10. శరత్కాల, కేదార గౌరీవ్రతముల వర్ణనములు.

11. నక్షత్రజిత్తను రాక్షసుని చంపుమని మునులు విశ్వామిత్రుని కోర అతడు నీలలోహితునాపనికి పురమాయించుట మొదలగు సంఘటనములు ప్రధాన కథలతో బాటు లింగన కావ్యమునుండి జూపూడి గ్రహించెనని చెప్పవచ్చును.

ఇరువురి కావ్యభేదములు :- ఇట్లు ఇరువురి కావ్యములలో ఒకే కథ యున్నను లింగనకావ్యమునకు జూపూడి కావ్యమునకు కొన్ని భేదములు కాన వచ్చుచున్నవి.

1. తక్కెళ్ళపాటి లింగనామాత్యుని కావ్యము నాలుగాశ్వాసములు కలిగియుండ సంజీవరాయామాత్యుడు ఆరాశ్వాసముల వరకు కథను పెంచి యున్నాడు.

2. ఇరువురు చేపట్టిన కథ ఒక్కటేయైనను కథాసందర్భమున మార్పుకనబడుచున్నది. లింగన కావ్యము గౌరనాదుల హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమునుసరించి ధర్మరాజాదులతో మార్కండేయ మహర్షి ఈ కథను చెప్పుచున్నటులు వర్ణింపబడినది. కాని జూపూడి కావ్యమున నైమిశారణ్యమున సూతుడు మునులకు నీ కథను చెప్పుచున్నటులు కలదు.

3. లింగన కావ్యమునందు హరిశ్చంద్రుడు విశ్వామిత్రునిచే కడునిడుములు బడిన పిమ్మట కాశీక్షేత్రము దైవదర్శనముతో కథ ప్రారంభము గావింపబడినది. కాని జూపూడి కావ్యమున సాకేతపురవర్ణనముతో బాటు ఇంద్రసభా గోష్ఠి మొదలగు వృత్తాంతములు విపులముగా వర్ణించబడినవి.

4. చంద్రమతి జన్మవృత్తాంతము చెప్పుచు సందర్భవశమున 'మణిమాలికా వృత్తాంతము మహానాభాధరుని వృత్తాంతము లింగన వర్ణించి యుండ

జూపూడి అరి చంద్రమతి వృత్తాంతమున కెట్టి ప్రాధాన్యము కలిగించునని కాకపోవుటచే వానిని విడిచెను.

5. హరిశ్చంద్రుని పూర్వజన్మ వృత్తాంతము తెలుపుచు సర్వజిత్తను రాక్షసుని వృత్తాంతము జూపూడి కావ్యమున విపులముగా వర్ణింపబడినది.

6. లింగన కావ్యమునందు వశిష్ఠునిచే అనుజ్ఞాతుండైన సుయజ్ఞుండు విశ్వామిత్రుని సమీపించి అతని మనో దుఃఖమును బాపినటుల మాత్రమే చెప్ప బడియుండ జూపూడి కావ్యమునందు విశ్వామిత్రుని జన్మ ప్రకారము ప్రతీపమతి సుయజ్ఞునకు కౌశికుని చర్యలు చెప్పుట, కౌశికుడు వశిష్ఠుని గోవు నపహరించి కొనిపోవుట, విశ్వామిత్రుడు వశిష్ఠాశ్రమంబగ్ని బాణంబున గాల్చుట, చివరకు విశ్వామిత్రుడు భార్యాసమేతుండై హిమన్నగమునకు జని విధాతృ గూర్చి తప మాచరింపనాతడు ప్రత్యక్షంబై విశ్వామిత్రుని కోరికననుసరించి వరంబిచ్చుట మొదలగు కథ విపులముగా కలదు.

ఈ విధముగా నిరెండు కావ్యములకు కొంతమార్పు కానవచ్చుచున్నను పోలికయే ఎక్కువగా కాన్పించుచున్నది. అంతియేగాక లింగన, జూపూడి కావ్యములలో 1,2 ఆశ్వాసముల కథా నిబంధనము కూడ ఒకటి గానె ఉన్నది. దానితో పాటలు లింగన ఉత్తర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమునకు జూపూడి కావ్యము నకు కొన్ని పద్యములందు కూడ పోలికలు గలవు.

హరిశ్చంద్రుడు చంద్రమతితో పురప్రవేశము చేయునపుడు చంద్రమతిని జూచి పురస్త్రీలు చేయు విమర్శన రెండు కావ్యములందు ఎంతో రమ్యముగా నున్నది. లింగన కావ్యమున,

ఉ॥ "ఇక్కడ జూడరమ్మరథమెక్కి నృపాగ్రణి దాని వచ్చునే
చక్కదనాల పెంకి నవసారస గంధపుబెంకి చొక్కపున్
జక్కెర పిల్కుదేటి నెఱబాయల పంకి నిపల్ దొలంతునే
విక్కని చిక్కు జక్కవల వెన్నెల చన్ను పొంకి మెచ్చగన్" ,

జూపూడి కావ్యమున

మ॥ "అదియే మెట్టదె గూడ గాంతలు వసుంధావన్యగాన్వేషణ
స్పది బంగారు రథంబుపై మెరయ సౌవర్ణాంగు వైదేహితా
పొదలన్నేత్రయుగంబు పూర్ణజలంబుల్మించ వెర్గొందుచూ
పుడి రాణిన గనులార జూడగ దరహ్మా హీరలిబ్బాలతెన్" 2

ఇటులనే ప్రథమాశ్వాసమందలి ప్రభాతవర్ణనమునందు ఉదయకాలమున పక్షికూతల ధ్వనులను ఇరువురును తమ మనోభిప్రాయము ననుసరించి ఎంతో సమంజసముగా వర్ణించిరి.

లింగన కావ్యమున:

తనువు, గుణత్రయాప్తి దగు తామస రాజస సాత్త్వికాఖ్యనే
మనుజునకైన బోధము మధ్యము నుత్తము రీతి నొప్పునే
మనుతుల సార్వభౌమునకు త్వద్వర వైఖరి నిటు తెల్పునే
గుణస్థితి భంగి యుక్తముగ గూసెను నప్పుడు కుక్కుటంబులన్ 1

జూపూడి కావ్యమున:

పురుహూతుండంగనాదు గౌతము నవజ్ఞోగింపగాఁ బూని మా
కరణిన్ బత్రపుటీర మెక్కి పడిగ రాలించవో కృపనే
ఇరుదబ్బంగి సరింగి కట్టి మునుల కావ్యంబు మాయించెనో
నరులారా యనునట్లు గొక్కొరచె నన్యాయం డికఁగి ధ్వనిన్ 1

లింగన కావ్యమున త్రిగుణములను వివరించి వర్ణింప జూపూడి లోకము ధ్వనితో కోళ్ళరచెనని అహల్యా వృత్తాంతమును ఉదాహరణముగా వర్ణించెను.

ఈవిధముగా పరిశీలించి చూచినచో పెక్కుచోట్ల కావ్యములందు క్రొత్త వెలుగులు కనిపించుచున్నవి.

1. తక్కెళ్ళపాటి లింగన ఉ. హ. ఉ1. ప. 31.

2 జూపూడి ఉ.హ. 1. ప. 101 3. లింగన ఉ.హ. ప్ర.ఆ.ప. 48.

జూపూడి స్వతంత్ర కావ్య ప్రతిపత్తి :—

లింగనకవి శృంగార కవితా ప్రియుడగుటచే ఆయా సంఘటనల శృంగార రసయుక్తముగా వర్ణించుచుండ జూపూడి తన కావ్యములో శృంగార రసమున కంత ప్రాధాన్యము నాపాదింపక సహజముగా వర్ణించెను. ఈతడు స్వతంత్రముగా పెంచిన కథాభాగములలో నైమిశారణ్య వర్ణన మొకటి.

ఇందు నైమిశారణ్యమునందలి ఋషీశ్వరులచే నది అంబుజాసనుని లోకము తోడను వివిధములగు వృక్షజాతులతో నాకాధిపతి ఉపవనంబుతోడను పోల్చబడి వర్ణింపబడుట యాతని కవితా చమత్కృతి నిదర్శనము[1] ఇటులనే ఇతడు కావించిన సాకేతపుర వర్ణనము గౌరన, శంకరకవుల వర్ణనములను తలపించుచున్నది.

రత్నమయ సౌధమధ్య విభాజమాన
గోపు రాట్టాలక ప్రఘాణోపగేహ
ద్వార సోపాన శుద్ధాంత తోరణముల
దనరి కలదొక్కపురి యయోధ్యయను నగరి” [1]

అని అందలి సౌధములను గోపురములనే గాక అది మౌని జనులకు జ్ఞానులకు నిలయమైనదని కూడ వర్ణించి చెప్పుట కవి మనోజ్ఞతను చాటుచున్నది.

ఉ॥ “మౌనిజన ప్రమోదకరమై విలసన్నగరాభి వంద్యమై
జ్ఞానజన ప్రసేవ్యమయి స్వర్గపుర ప్రతిభా సమానమై
భానుకులోద్భవ ప్రభుల పాలితమై మహి జూడగా నయో
ధ్యానగరంబు వెలుగనె - ధర్మ వినీతుల మిక్కుటంబుగన్ [2]

అయోధ్యా నగరమునకా వైభవము వచ్చుట సూర్యవంశరాజుల పాలితమగుట చేతనే అని వారి ప్రాభవమును కూడ కీర్తించి హరిశ్చంద్రుడు సకల వైభవ

1. ప్ర.ఆ.ప. 8 సీ.తే.
2. ప్ర. ఆ. ప. 9 ఉ.

ములతో రాజ్యపాలనను చేయుచున్నట్లు వర్ణించెను. కాని లింగన కావ్యము హరిశ్చంద్రుడు విశ్వామిత్రునిచే దాసి నొంది చివరకు శివసాక్షాత్కారమందు సందర్భముతో ప్రారంభము చేయబడినది. తదుపరి కథలో విశ్వామిత్రుడు హరిశ్చంద్రునకు తిరిగి రాజ్యమొసంగుట, తన ప్రతిజ్ఞననుసరించి హరిశ్చంద్రునకు సఖ్యము చేకూర్చుట వర్ణింపబడినది. కాని జూపూడి కావ్యమునందు ఇంద్రసభలో సుధర్మాసనముపై ఇంద్రుడధిష్ఠించి యుండ మునులందరు చేరవచ్చి అంతట వాసవుండు ప్రత్యుత్థానంబు చేసివారిని ఎదుర్కొని నమస్కరించి తోడి తెచ్చి అర్ధాసనముపై కూర్చుండ నియమించెనను. ఎంతో సమంజసముగా వర్ణించెను. ఇట్లు ఇంద్రుడు మునులను ఎదుర్కొనుట గౌరవాదుల కావ్యమునందు కూడ కానరాదు. తదుపరి ఇంద్రుడు వారిని జూచి

చ॥ మునివరులార మీరెపుడు మూడు జగంబులు సంచరించు పా
వనులు మహాత్ములును సకల వార్త లెఱింగిన వారు మీరుం
గని నియమంబు లెందునను గానము కాన జగంబు లోపలన్
బనివడి పల్కు బొంకని నృపాగ్రణి నొక్కని దెల్పరే దయన్[1]

అని పల్కి ఇంకను వివరించుచు,

కలనైన మఱచి యైనను
నిలపాలన వేళనైన నింతుల చెంతం
గలను గల వేళ బొంకని
కులపతి కలడేని దెల్పు డేర్పడ నాకున్[1]

అని ఇంద్రుడు సభలోని మునిపతులను కోరెను.

ఇందు రాబోవు హరిశ్చంద్రుని కథయందు గల్గు సంఘటనలన్నియు ఈ పద్యములో సూచింపబడినవి. అంతియేగాక హరిశ్చంద్రుడి ఏ ఏ సత్యపు

1. ఉ.హ. ప. ఆ. ప.16.

టనములందు సత్యసంధతను ప్రదర్శించెనో స్పష్టముగా ఇందు సూచించెను. గౌరనామంత్రి 'హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కావ్యము' లందు కూడ నీ విషయము లింతగ విపులీకరింపబడలేదు. గౌరన కావ్యమందు

"మూడు లోకంబుల మును మిడి నేరు
చూడని యట్టి రాజులు మని లేరు
వారజమునను చన్న వారిలో నున్న
వారిలో బుట్టెడు వారిలోపలను
బలికి బొంకని మహీపాలుండు గలడే
తలపోసి చెప్పు డింద్రులు నట్టి వాని" 1

అని ఇంద్రుడడిగినట్లుల వర్ణించెను, ఇందు ఏ కాలమందైనను బలికి బొంకని రాజు కలడేని తెలుపుమని ఇంద్రుడు కోరెను. శంకరకవి కావ్యము నందును

"త్రిభువనముల యందగు భూ
త భవిష్యద్వర్తమాన ధరణీశులలో
నభినుత సూనృత వాచా
విభవ సముగ్రుడు గలడె వివరింపగన్" 2

అని గౌరన భావానుకరణమే కన్పించుచున్నది. కాని జూపూడి కావ్యము నందు ముందు రాబోవు కథా సూచనకై యిట్లు వ్రాయబడి యుండుట విశేషము.

తదుపరి వశిష్ఠుడు హరిశ్చంద్రుని నామము పేర్కొన విశ్వామిత్రుని స్థితి కవి ఎంతో సమంజసముగా వర్ణించెను.

అట్టి సమయమున నమ్మౌని బృందంబున గల విశ్వామిత్రుడు శిష్టజన శ్రేష్ఠుండగు వశిష్ఠుని పలుకులకు సహింపక క్రోధరస పరీతాత్మ సహితుండగుచు

---

1 గౌ. హ. ప్ర. బా. ద్వి. 113-118, 2. శ. హ. ప్ర. ఆ. ప. 127

పిడుగు పడుపున నడించెదరి పడిలేచి నిలుపంబడి జడదాటి.. ...
స్కంధమను వెసకరంబు సాచి ఘనాఘనగర్జా నినాదంబు ఘటించుచున్నాడు"¹

అని ఇంకను 'ఎంతో సుదీర్ఘమైన వచనముతో వర్ణించిచెప్పెను. ఇందు 'ఉష్ణజన ... శ్రేష్ఠుండని వశిష్ఠుని పేర్కొనుటలోను విశ్వామిత్రుని స్థితిని వర్ణించుట లోను జూపూడి కవితా వైభవము వెల్లడి అగుచున్నది. దానితో విశ్వామిత్రుని ప్రచండతర కోపము హరిశ్చంద్రుని గాసి నొందించిన విషయము స్పష్టముగా వర్ణింపబడినవి. దానికి సమానముగా వశిష్ఠుడు

"సత్య సంపన్నులను నెంచు సరణి వినగ
జాల పైతేసి నిటువాసి - చనుము చనుము'

అని విశ్వామిత్రుని నా ప్రదేశమునుండి వెడలు మనుటయేగాక

"తమ్మి పూదేనె చలిమి వమ్మొరుంగు
గాక జలధార నుంచు మండూక మెరగు"²

లేదనుటు సజ్జనుడైన రాజు సంగతి నికెట్లు తెలియును. నీరము పాలను వేరుచేసెడి శక్తి హంసకము మాత్రమే కలదని చక్కని ఉపమానములతో ఎత్తి పొడుచుట జూపూడి సమయోచిత రచనను తెలుపుచున్నది. ఈ విధముగా నీరదు గౌరన శంకరకవుల హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కావ్యములననుసరించి యీ ఘట్టమును వర్ణించెను.

తదుపరి జూపూడి కావ్యములో పేర్కొనదగినది హరిశ్చంద్రుడు సత్య కీర్తికి చేసిన జ్ఞానోపదేశము. లింగన కావ్యమునందు సూక్ష్మముగా వర్ణింపబడి యుండ జూపూడి దానిని ప్రధానముగా గ్రహించి విపులముగా వర్ణించెను. రాజ్యమును చేపట్టిన హరిశ్చంద్రుడు తాను సత్యకీర్తి పలుఇడుముల పడితిరిగి

3. ఉ. హ. ప్రి. ఆ. వ. 21

2. ఉ. హ. ప. ఆ. 25

1. ఉ. హ. ప. 24.

మిక్కిలి విచారించుచు విశ్వామిత్రుని నిందించుచు సత్యకీర్తి పడిన మనోతాపమును పోగొట్టుటకై హరిశ్చంద్రుడు విశ్వామిత్రుని గావించిన గాని తనకు ఉపకారమైనదని అతడు తనకు ఎనలేని సౌఖ్యము నాపాదించినాడని యిట్లు తెలిపెను.

"అమ్ముని శతంఘాసుని దయామృత ధార పరంపరాభి వే
కమ్మునఁదోగి మేముఁద్రిజగమ్ముల యం దరుదైన మేలుసౌ
ఖ్యమ్ముల నొంది కిల్బిషభయంబెడఁబాసి పవిత్ర చిత్త ప
ద్మమ్ముల మైతి యట్టి సురమాన్యుని నిందయొనర్చుటర్హమె" [1]

అంతియెగాక విశ్వామిత్రుడు దవడగాట్టి పాలు ద్రావించు జనయిత్రి మాడ్కి నన్నుగాసిపెట్టిఘనకీర్తి నాపాదించినాడని తెల్పి సత్యకీర్తికి జ్ఞానోపదేశముచేసెను.

"కష్టమని సుఖంబని ఏ కర్మఫలిత
మౌను నది యవ్వేరేనియు - ననుభవింప
కను సహింపకు కావున - గర్మకార
నుండు పదవియె ముక్తి సుమ్ము"

అని సకలమును కర్మవశంబునసే జరుగును దానికి చింతింపవలదని తెలిపెను. ఇట్లు తెలియచెప్పుట హరిశ్చంద్రుని పూర్వజన్మ కర్మఫలితమనియే కదా ముందు వర్ణించు ఉత్తర హరిశ్చంద్ర కథాఘట్టలకు నిది నాందియగు చున్నది. విశ్వామిత్రునిచే సకల బాధలను పొంది తన ఓర్పుని సహనమును సత్య సంధతను నిలుపుకొని చివరకు భార్యాపుత్రుల నమ్మి తానమ్ముడు పోయి చండాలుడై జీవించి చివరకు తన తనయుని మరణమును కూడ లెక్కింపక నిరపరాధ యైన భార్యయని తెలిసియు అనుజ్ఞాతుండై భార్యను కూడ చంప సంసిద్ధుడైన హరిశ్చంద్రునకు పరమాత్ముడే సాక్షాత్కరించినాడు. అట్టి హరిశ్చంద్రుడు సత్యకీర్తికి నిట్టి జ్ఞానోపదేశము చేయుట కడు సమంజసముగా నున్నది.

1. ఉ.హ.ద్వి.ఆ.ప. 11.

ఇటులనే కలకంధర వృత్తాంతమును వర్ణించునపుడు జూపూడి వర్ణన లింగన కావ్యము ననుసరింపక వేరుగ సాగినది. లింగన కావ్యమునందు కలకంధర జనభద్రుని కోడలుగా వచ్చినదని ప్రారంభము చేసెను. జూపూడి కావ్యములో జనభద్రుని వృత్తాంతము వివరముగా కలదు. జనభద్రుని గొప్పతనము, అతడు సంతానము లేక చండికా పతిని భజించి పంచశరు ప్రతిరూపుడైన కుమారుని గని వామభద్రుడని నామ మిడినటుల కలదు. లింగన కావ్యమున కలకంధర భర్త పికాచునని ఆమె యందు అనురాగము లేనివాడని అందుచేతనే నీల లోహితుని జూచి మోహించినదని వర్ణింపబడినది. కాని యిందు భర్త అంధగాడైనను చాపల్యమున నట్లు మోహించినదని తెలుపబడినది. లింగన కావ్యమున నీలలోహితుడు ఆమెపై మోహముచే దానిని పంపి ఆమెతో విహరించి చివరి కామెను తనదరికి చేర్చుకొని నటుల వర్ణింపబడినది. కాని యీకావ్యమున నీలలోహితుడు అకారణముగా కలకంధర మామగారిని హింసించి నటుల వర్ణింపబడినది.

సీ॥. లేని నేరములు పైనూని యా జనభద్రు
డను కాపువానిచే నఖిల ధనము
దండుగగా గొని ధర్మంబు విడనాడి
గో వృషాదుల నెల్ల గొట్టి బుచ్చి
దౌర్జన్య వృత్తి సంధాని తాంతః కర
ణాచింతు డగుచుఁ గాపతనిఁ జెర
నిడి వాని వారల నెల్ల నంత్యజుల క
మ్మించి యింతుల సంగ్రహించి మరియు
దొడరి నీలలోహితుండను రాహుగ్ర
హంబు బంట కులమయూరి ముఖ సు
ధాంశు బింబ మడర - దగ బరిగ్రహంబు
జేసి తనదు గృహము - జేర్చె నెలమి [1]

1. ఉ.హ.చ ఆ ప 90.

అట్లు నిష్కారణముగా రాజు అతనిని జెరసాలయందుంచ అత డవ మానము భరింపలేక మొలత్రాటిచే నురిపోసుకొన వాని బంధువులు అగ్నిలో బడి మరణించిరి. అట్లు అత వారందరు నాశనమైనను కించిత్తైనను చింతలేక కలకంధర, అట్టి పాప మాచరించినను ఎట్టి చింతయులేని నీలలోహితుడు సుఖ ముగ జీవితము గడుపుచుండిరి. అట్టి పాపమునచరించుటచేతనే పరజన్మమున చంద్రమతీ హరిశ్చంద్రులుగా వారు జన్మించి విశ్వామిత్రునిచే పలు నిడుమలు బడిరని ఎంతో సమంజసముగా జూపూడి వర్ణించెను. ఇటులనే సూర్యుని భార్యగా నటించుచున్న ఛాయాదేవి సంజ్ఞాదేవి కుమారుడగు యమునిపై సవతి తల్లియై జూపు మాత్సర్యమును ఎంతో సహజముగా నిట్లు వర్ణించినాడు.

గీ॥ స్త్రీజన స్వభావ సిద్ధమై నెగడు సా
పత్న్య గుణము మిగుల - బల్లవింప
నాత్మ తనయు లందు - నతిప్రేమయును సంజ్ఞ
సుతుల యందుఁ గసరు - జూపుటయును [1]

సీ॥ కన్నపాపలకు సంపన్నాన్న మిడుచుండు
సవతిబిడ్డల కిడు జప్పనన్న
మాత్మీయులకు నిచ్చు నమల దుకూలము
ల్మతకలు సంజ్ఞ సంతతి కొసంగు
దనవారి కిడు మణి స్థగిత భూషణ రాజి
దాయ పుత్రుల కిచ్చు మాయ నగలు
నిజ సంతతికి ధర్మనీతులు బోధించు
బెర బాలురకు జెప్పు బెద్దభయము

తే.గీ.॥ నినుడు పోగాంచి యోసి యిదేమటన్న
చిన్నపెద్దల కొకరీతి సిద్ధపడునె
యనుచు సరిచెప్పు వింటె సుయుద్ధపవిజ్ఞ
నని విహీనాభన్ కులజీవ - నములు లెసె" [2]

---

1. జూపూడి. ఉ.హ.ఆ పంచమ ప. 96.
2. ఆ. 5.97 ప.

ఎంతటి వారైనను సవతి పిల్లలను లోకములో ప్రేమగా చూచువా రరుదు. అందున తమకు సంతానము కలిగిన పిమ్మట మరీ భేదము చూపుదురు. అదేవిధముగా సంజ్ఞచే రూపొందిన ఛాయకూడ తనకు సంతానము కల్గిన పిమ్మట సంజ్ఞకిచ్చిన మాటమరచి అహంకారముతో ప్రవర్తించి సవతి పిల్లలను చూచిన విధము లోక సహజమై యొప్పినది.

ఇటులనే సర్వజిత్తను రాక్షసునితో నీలలోహితుడు చేసిన యుద్ధము ప్రబంధ వర్ణనలను తలపించుచున్నది. ఈ విధముగా జూపూడి ఉత్తర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కథను చేపట్టి కావ్యరచన గావించెను. ఇందు పురాణములలోని కొన్ని సంఘటనములను చేకూర్చి ఎంతో రమ్యముగా చమత్కారముగా తీర్చిదిద్దెను.

ఉత్తర హరిశ్చంద్ర చరిత - చంద్రశేఖరకవి (ద్విపద)

ఉత్తర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కావ్యవస్తువును గ్రహించి చంద్రశేఖరకవి ద్విపద రూపమున ఉత్తర హరిశ్చంద్ర చరిత్రను సంతరించినాడు [1]

కావ్యావతారిక లేకపోవుటచే నీకవి కాలాదులు కాని యితర వివరములు కాని తెలియుటలేదు. గౌరన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కావ్యము వలె రెండు భాగములుగా కాక యీ ద్విపద కావ్యము ఒకే భాగముగా నున్నది. ధర్మ రాజాదులు హరిశ్చంద్రుని సత్యవృత్తాంతము వినిన పిమ్మట ఆ కథ యందలి పాత్రల కట్టి సంఘటనములు కలుగుటకు గల కారణమడుగగా మార్కండేయ మహర్షి ఈ కథను చెప్పుచున్నట్లు కలదు.

1. చంద్రశేఖర కవి. ద్విపద - ఉత్తర హరిశ్చంద్ర కథ కాపీడ్ బై పి. భానుమూర్తి శర్మ 169.51. ఈ ప్రతి ఎనుబది ఆరు పుటలలో తెల్లకాగితములపై వ్రాయబడియున్నది. ఇందు మొత్తము 1064 ద్విపదలు కలవు. గవర్నమెంటు ఓరియంటల్ మాన్యుస్క్రిప్ట్స్ లైబ్రరీ, తిరుపతి.

అనగా గౌరన కావ్యమునందలి సందర్భమునే యాతడును గ్రహిం చెను. ఉత్తరరామాయణము వలెనే "ఉత్తర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము" వెలసి నది. అంతియేగాక గౌరనాదుల సత్యహరిశ్చంద్రుని కథ ద్విపద రూపమున ప్రబంధరూపమును అందినటులె ఉత్తర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కథ కూడ ద్విపదరూపముననుు ప్రబంధరూపముననుు వెలసినది. ఈ కావ్యము మధురమై చక్కని పదములతో చిక్కగా సంతరింపబడినది. ఈ ద్విపద కావ్యమునందు కథా ప్రారంభమిటు చేయబడినది.

"శ్రీకంఠు కృపచేత చెలువ గూడి
ప్రాక్త రాజ్యంబు పాలించెననుచు
పూర్వ హరిశ్చంద్ర పుణ్యచరిత్ర
సర్వాంబువిని మహాశ్చర్యంబునొంది"

అని పాండవాగ్రజుడు ముందుగా పూర్వ హరిశ్చంద్ర చరిత్రను వినిన పిమ్మట మార్కండేయ మునిని జూచి

"ముక్కంటి యెదుర నిమ్ముల హరిశ్చంద్ర
నరనాథునకు గాధినందను డవని
కరమపదారంగ క్రిందున నిచ్చె
దేవత లెరుంగగ దీవు లారాకటి
యేవిధంబున బూని యేలించెననిన
కౌందీయ జూచి మార్కండేయ మౌని
యెంతయు ముదమంది యిట్లనిపలికె

అని కథా ప్రారంభము కావించినాడు. తదుపరి కథలో మొదట హరి శ్చంద్రుడు రాజ్యము వీడిన వృత్తాంతము తదుపరి తిరిగి రాజ్యమునకు వచ్చు సందర్భమున విశ్వామిత్రుని శిష్యుడగు సుయజ్ఞుడనువాడు సగరపుంతయు అలంకరించెనని ఉత్తర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము నందువలనె చెప్పబడినది.

ఇందు హరిశ్చంద్రుడు కాశీనగరమునుండి రథముపై సాకేతపురమునకు కేతెంచుట అతి రమ్యముగా చిత్రింపబడినది.

"వారణ ప్రముఖ సువస్తు సంఘంబు
లెలమిలో కానుక లిడి చతురంగ
బలములతోడ వెంబడి గొల్వరాగ
తనయు డింతియు దాను తగు రథంబెక్కి
ఘనతర నరుగ నల్గడల భూపతులు
తడయక యమ్మహీధవున కడ్డంబు
కడువడి నేతెంచి కానుకలిచ్చి
విడువని భయభక్తి వెనువెంట గొల్వ
నడువంగ కొన్ని దినంబుల కతడు
సాకేతపురి జేర జనిన.........[1]

ఇందు హరిశ్చంద్రుని వైభవముతోపాటు దానిపై ప్రజలకుగల అభిమానమును వర్ణింపబడినది. గౌరన కావ్యమునందెల్లె యిదియు ఒక్క ఘట్టము కలిగి కథాగమనము కుంటునడక సాగినది. హరిశ్చంద్రుడు దేశమంతయు నగరాలంకరణ కడురమ్యముగా చేయబడినది.

"నరనాథ చంద్రుని నగరు తత్పురము
కర మొప్ప చిత్రవైఖరి బాగుపరచి
వారుల పునుగు జవ్వాదు లమర్చి
మేడల పఙ్క్తి నిర్మిత కృత్యములును
శృంగార మొప్పగా సేయించి వివిధ
రంగుల తోరణ ప్రతతి కట్టించి
వరవీర భటులును వారభామినులును
హరులును పల్లకీ లందలంబులును
కడు వేడ్క నృపతి వర్గము గొల్వ నంత

విశ్వామిత్రుడు పంతముపట్టి హరిశ్చంద్రుని ఓడింప లేకపోవుటచే సుయజ్ఞుడు తన గురువగు విశ్వామిత్రుని

---

1. చంద్రశేఖరకవి - ద్విపద పేజీ 4 ద్విపద 110

వేడపింప బోయి లో వెరచినయట్లు
కౌరగాని పని జేకొనియె సత్తపసి అని

నిందించినట్లు వర్ణించెను.

ఈ విధముగా ఈ కథ వర్ణనావైభవముగా సుందరతరముగా వర్ణింపబడి యుత్తర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కావ్యాను సరణియై విరాజిల్లినది. [1].

ఈ కావ్యమును చంద్రశేఖరకవి చెంగల్వ రాయునికి అంకితము కావించినాడు. కావ్యాంత గద్యము వలన ఇతడు వీరశైవుడని, వీరభద్రాచార్య విభుని కుమారుడని, సాహిత్యరస పోషణాంకుడని తెలియుచున్నది.

1. ఇంతటి కథలన్నియు తక్కెళ్ళపాటి లింగనామాత్యుని కావ్యమున వర్ణింపబడినవి. అందుచే పునరుక్తియని యిచ్చట వదలితిని.

షష్ఠ ప్రకరణము

ఆధునిక సాహిత్యంలో హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము.

1. నాటకములు
2. ప్రబంధములు
3. శుద్ధాంధ్ర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానములు
4. వచనములు
5. బాల సాహిత్యము
6. హరికథలు
7 జానపద సాహిత్యము.

    1. యక్షగానములు
    2 జంగమ కథలు
    3. పాట-హరి హరి నారాయణ-ఆదినారాయణ వరుస

8. ఉపాఖ్యానముగ హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము.

ఆధునిక సాహిత్యము-

హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము

బానిసత్వములో సుమారు వందసంవత్సరములు నిద్రాణమైన భారత జాతి పంతొమ్మిదవ శతాబ్ది నాటికి మేల్కాంచినది. ఒక్కసారిగా ఆంధ్రజాతి తలయెత్తి తన గతచరిత్రకు విచారించినది. భవిష్యత్తుకై ప్రాకులాడినది. అట్టి మహోన్నత తరుణములో ఆంధ్ర సాహిత్యము నుద్ధరింపవలెనని సాహితీవేత్తలు కంకణముకట్టుకొనిరి. వివిధ సాహిత్య ప్రక్రియలలో ఎన్నియో కావ్యములు కొల్లలుగ వెలయింపజేసిరి. వీనిలో నాటకములు ప్రధానస్థానము నాక్రమించినవి. ఇట్టి నాటక ప్రక్రియలో "హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము" ప్రధానస్థానము నాక్రమించినది. కందుకూరి, బలిజేపల్లి, సెట్టి లక్ష్మీనరసింహం మొదలగు వారి నాటకములు మిక్కిలి ప్రాముఖ్యము వహించినవి. తిరుపతి వెంకటకవులు మొదలగువారు, హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమును, ప్రబంధకావ్యముగా తీర్చిదిద్దిరి. ఆధునిక యుగమున వచనము విశిష్టస్థానము నాక్రమించుటచే యెన్నియో వచనకావ్యములు వెలసినవి. ఇక హరికథలు, యక్షగానములు జంగమపాటల రూపమునకూడ హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము వెలసినది.

సత్యహరిశ్చంద్ర నాటకము-

కందుకూరి వీరేశలింగము పంతులుగారు

ఇది యైదంకముల నాటకము, నాందీప్రస్తావనా భరత వాక్యాది నాటక లక్షణ సమన్వితమై యొప్పినది. ఇందు ప్రస్తావన కడు దీర్ఘముగా నున్నది, ఈ ప్రస్తావనలో ఇది నూతన హరిశ్చంద్ర నాటకముగా పేర్కొన బడినట్లుగ ఇందలి సంభాషణలు తేట తెనుగు మాటలలో కూర్చబడినవి.

ఈ నాటకమునకు పరిచయము వ్రాయుచు భమిడిపాడి కామేశ్వరరావు గారానాడు కందుకూరి వారి సత్యహరిశ్చంద్ర నాటకము తెలుగుదేశములో విపరీతమైన ఆకర్షణలో నుండెడిదని తెలుపుచు నిట్లు వ్రాసిరి.

"రసవత్తర గద్య పద్యాత్మకమై తెలుగుదేశములో విశేష జనాదరణ పొంది ప్రదర్శింప బడిన నాటకము సత్యహరిశ్చంద్ర. గౌరనాదుల హరిశ్చంద్ర కథ వలెనే ఈ నాటకము ఇంద్ర సభతో ప్రారంభము చేయబడినది. అందు ఇంద్రాదులు, బృహస్పతి, వాచస్పతి నీతి శాస్త్రమును చదువుచుండ యానందించు చుండిరి. అప్పుడు బృహస్పతి

చ॥ కులసతి జాసినన్, సుతుడు కూలిన, నాపద వెన్కవచ్చి త
న్నలమిన, మానభంగమయినన్, సిరి పోయిన, రాజ్యమూడినం,
జెలులు త్యజించినన్, నురక సిరిగొని ప్రాణము తీయ వచ్చినం
బలుకగరాదు చూవె అణుమాత్ర మసత్యము మర్త్యు డెప్పుడున్॥"[1]

అని తెలిపెను. వశిష్ఠు డుప్పొంగి హరిశ్చంద్రుని సత్యసంధతను పొగడ, వ్యతిరేకియగు విశ్వామిత్రుని హృదయము కలంచి వేసినది. ఈ మిషతోడనె వానితో వాదనకు కడంగెను. సత్యసంధతను గూర్చి యింద్రుడు ప్రశ్నింప యచ్చటి మునుల స్థితి గౌరన కావ్యము ననుకరించెను. వశిష్ఠు డానాటి

---

1 కందుకూరి వీరేశలింగ కవికృత గ్రంథములు. రెండవ సంపుటము - నాటకములు-నాల్గవ కూర్పు. ప్రకాశకులు. హితకారిణీ సమాజము, రాజమహేంద్రవరమున బొలిశెట్టి వెంకటరమణయ్యగారిచే జాప్ను ముద్రాక్షరశాలయందు ముద్రింపబడినది. 1950.

ఈ సంపుటమునందు ఎనిమిది నాటకములు ముద్రింపబడి యున్నవి. (1) బ్రహ్మ వివాహము. (2) వ్యవహార ధర్మబోధిని. (3) తిర్యగ్విద్వన్మహాసభ. (4) మహారణ్య పురాధిపత్యము. (5) ప్రహ్లాద నాటకము (6) సత్యహరిశ్చంద్ర నాటకము. (7) దక్షిణ గోగ్రహణము. (8) వివేక దీపిక. వీరేశలింగముగారి నాటకములు పరిచయము.- భమిడిపాటి కామేశ్వరరావు. (1) సత్యనాట ప్రథమాం పేజీ 358.

కాలములోనే అట్టి మహాత్ములు కలరని గౌతమాది మునీశ్వరులు మనపేరు చెప్పునేమో, మనపేరు చెప్పునేమో యని తమలో తాము తలంచుట రక్తి కట్టినది. ఆ సభయందే నారదుడు హరిశ్చంద్రుడు చేయు యాగమునకై జనులందరు నేగుచున్నారని తెలుపుట విశ్వామిత్రుని పథకమునకు నాందియైనది.

ఈ నాటకమునందు జాబాలి మార్కండేయుని శిష్యునిగా, గాలవుడు హరిశ్చంద్రునకు వేటకు చెలికాడుగా వెలసిరి. ఇది సాధారణముగా హరిశ్చంద్ర నాటకములందు కానరాదు. అంతియేగాక ద్వితీయాంకములో హరిశ్చంద్రుడు వేటకేగిన విషయము మార్కండేయ శిష్యుడగు జాబాలి హరిశ్చంద్రుని చెలికాడగు గాలవుల సంభాషణ చేతనే తెలియుచున్నది. ఏ నాటకమునందును చెప్పబడని విషయముగా హరిశ్చంద్రుడు వేటకేగి వరాహమును తరుముచు మార్కండేయ మహర్షిని దర్శించెను. గౌరన కావ్యమందే గాక మనోహర హరిశ్చంద్ర నాటకమునందు కూడ హరిశ్చంద్రుడు వేటకేగినపుడు పక్షిని రక్షించినపుడు ఆతడు విశ్వామిత్రుని యాశ్రమము సమీపింప లేదని ప్రబోధించినట్లును గలదు. లోహితాస్యుడే మృగమును జూచి ముచ్చట పడ హరిశ్చంద్రుడు బట్టుటకై దానిని వెంబడించి కౌశికునాశ్రమమున ప్రవేశించెను. ఇచ్చట కూడ చెలికాడగు గాలవుడు రాజునకు తోడుగా వెడలెను. వీని సంభాషణలు హాస్యరసమును పోషించినవి.

“ఓ కిరాతవరా నిప్పుడే యిచ్చెదను గాని పేద బ్రాహ్మణుడను నన్ను మాంత్రి మొక్కెదను జూచి మరి బాణమును విడువుము. నా ఋణ పణము నీవు నేను వచ్చునప్పుడు ఇంటివద్ద నా భార్యతో చెప్పియైనను రాలేదు,”[1] అని హరిశ్చంద్రునితో పలుకును. భయపడుచు వెనుకకు మరలి వచ్చిన గాలవుడు చంద్రమతితో “అమ్మా! రాజుగారు నన్నిక్కడ దిగవిడిచి చనుటచే నాకు భూతము పట్టునన్నమాట నేటికి సత్యమయినది. వారిక ఎన్ని తేపలను జంపినను జంపనిండు. నే నదృష్టవంతుడను. నా తల్లి కడుపు చలువ చేతను నీ భార్య మంగళసూత్రబలము చేతను నేటికి రక్షించుకొని వచ్చినాను.” అని పలికెను.

---

1 సత్య. నాట. పు. గాలవుడు.

ఇందు యే నాటకమందును కానరాని విధముగ చంద్రమతి మొదలగు వారిచే హరిశ్చంద్రుని కంఠస్వరము తోడనే ధ్వని వినబడెను. దానిచే జిట్టి రాజు అలసి పోయినట్లును, హరిణము తప్పించుకొని పోయినట్లును, వారికి తెలిసినది.

చ॥ కరటము వస్సినాడ, కనుగందెను దేహము, జిహ్వ యెండెడున్,
చరణము లెత్తువారె, వదనమ్మున జెమ్మట గ్రమ్మె, నింతలో
దొరకదు జింక యింక గడుదూరము నే బరుగెత్త జాల నీ
శరమున గూల్చువాడ నిమిషంబున నీ హరిణంబు నియ్యెడన్
1 - ద్వి. అంకము.

ఇది రామాయణము ననుసరించి మాయాలేడి వర్ణన గొరన కల్పించి పిల్లలమఱ్ఱి పినవీరభద్రుల కాలము (?) పండితులుగారు దీనిని వర్ణించిరి.

ఇంతలో విశ్వామిత్రుని శిష్యు డేతెంచి "ఓ రాజా తప్పించుకొని పోతినను కోటపడి. రాజ్య గర్వముచేత దేహము క్రొవ్వి నీ వాశ్రమ మృగమును కొట్టిన మాట నేనిప్పుడే పోయి యనుష్ఠానమయిన తరువాత మా గురువులయిన విశ్వామిత్రుల వారితో నివేదించి నిన్నేమి చేయించెదనో చూడు" మని పలికినట్లు కల్పింప బడినది.

కలగాంచిన హరిశ్చంద్రుడు పరితపింప చెలికాడగు గాంపుడు గానము చేసి హరిశ్చంద్రుని మనఃతాపము కొంత పోగొట్టినట్లు కల్పింపబడినది.

తదుపరి మాతంగ కన్యల ప్రవేశము జరిగెను. ఇతర కథలలో వలెనే హరిశ్చంద్రుడు "యాచకు లెప్పుడును రాజులను ఛత్రచామరము లడుగరాదు. ఇయ్యదగిన మఱి యేవస్తువ నయిన వేడు డిప్పించెదను" అని పలికెను. వారు వారి తాపము బాపుటకై హరిశ్చంద్రుని చల్లని కౌగిలి కోరిరి. దానికి రాజు 'హరహరా' యనుచు చెవులుమూసికొని వారిని పొమ్మనెను. భటులకు కాదేశించెను. వారా కన్యలను చావమోదిరి. అప్పుడు హరిశ్చంద్రుడు

(1) సత్య. నా. ద్వి. అం - పేజీ - 102.

"కొప్పులు వీడ మోములను గ్రొంజెమరెంతయు గూడ బాష్పముల్
కుప్పలు గూరి యూరి కనుగొల్కుల జాలుగ నోడ, సయ్యెడన్
తొప్పదొఁగంగి వాడ గవ నొక్కులు నల్లల నాత జేడెలా
చొప్పున జూడు పోయెనరు శోకము రూపము తాల్చినట్లుగన్."

ద్వి - 110 11 పేజీ.

అని పలికెను. ఇచ్చట పంతులుగారెంతో చక్కగా నా కన్యల వర్ణన గావించినారు.

ఆ కన్యలు విశ్వామిత్రుని పేరు పేర్కొనుటచే రాజు శంకించి యిది యేదియో విశ్వామిత్రుని మాయయేమో నని తలంచెను. సత్యకీర్తి కూడ వీరు కపట మానవులవలె నున్నారు. నిక్కంపు మాలెతలుగా దోచరని తెలియజేసి రాజుకు తగిన మంత్రి యనిపించుకొనెను. ఇంతలో విశ్వామిత్రుడు పండ్లు పటపట కొరుకుచు నేతెంచుచుండ హరిశ్చంద్రు డెదురేగి సాష్టాంగ దండ ప్రణామ మొనరింప ముని తన పాదముచే వాని శిరమును తాకించెను.

ఇచ్చట విదూషకుడు విశ్వామిత్రుని చెయిదము అధిక్షేపించుచు "ఓ ఛీద తాపసీ! మా రాజు వెఱ్ఱివాడయి బతిమాలుకొన్న కొలది నీ వంతకంతకు బిట్టు బిగిలి మిఱ్ఱెక్కుచున్నావు. దయాలేశము లేని నీ తపమెందుకు? జప మెందుకు? చదువెందుకు? స్వాధ్యాయమెందుకు? కాల్పనా! యని నిందించుట యెంతో సమంజసముగా నున్నది.

తృతీయాంకమునందు ప్రజల విలాపము, రాజు ఓదార్పు కరుణరస భరితముగా వర్ణింపబడినవి. నక్షత్రకుని పాత్ర గౌరన కథలోవలెనే ప్రవేశ పెట్టబడినది. వారరణ్యమున పోవునపుడు దంతఘాతకుని మాయాముని వేషము, అగ్నిహోత్ర సంఘటన గౌరనాదుల ననుకరించెను. భార్యా పుత్రుల నమ్మిన హరిశ్చంద్రుడు తన సత్యసంధత నిలబెట్టుకొనుటకై ఛండాలున కమ్ముడు పోవుట న్యాయమైన పనులన్నిటిని జేసెదనని పలికి తన రాజత్వము నిలుపుకొనుటకై నేను స్వహస్తపాకము చేసుకొని తినుచు దూర ముగ నుండి సేవచేయుట కంగీకరింపవలయునని వేడుకొనెను.(1)

1 సత్యహరి. చతుర్థాం 474 పేజీ -

పంచమాంకమందు వీరదాసునకు సేవకునిగా మధుదాసుని పాత్ర కల్పింప బడినది. వీరిరువురి సంభాషణచే స్మశానవర్ణనము గావింపబడినది. స్మశానమునకు వచ్చి బాలుని శవమును జూచిన చంద్రమతి యేడ్పు శంకర కవి కావ్యమందిట్లు కలదు.

"అకటా చేరెడు నేలకుం దగదె సప్తాంభోధి వేష్టితవ
త్సకల ద్వీప కలాప భూప మకుటాంచల పద్మ రాగోజ్వల
త్ప్రకటా నర్గళ నిర్గళత్కిరణ షంధత్పాదుడైనట్టి రా
జకుమారుడని యేడ్చె గన్నుగవ లశ్రుల్ కాల్వలై పాఱగన్"

పై ఘట్టమున పంతులుగారి పద్యము శంకరకవి పద్యమును పోలి యుండుటచే వారు శంకరకవి కావ్యమును కూడ అనుసరించిరని చెప్పవచ్చు. చంద్రమతి హంసనారిగా దెలుపబడుటయే గాక ఆమె గళమందలి మంగళ సూత్రమును హరిశ్చంద్రుడు స్మశానమందు గుర్తించుట చేతనే నామె భర్తను గుర్తించినట్లు కలదు.

చంద్రమతి "ఈ రాత్రి యేలాగుననైన నగ్నికార్యము జరిగి ప్రభాత మగు లోపల నే నిల్లుచేరి బ్రాహ్మణ గృహిణికి పరిచర్య చేయునట్లు చేయుము." అని దేవుని ప్రార్థించి భర్తకు తనయుని శవ మప్పగించి బయలుదేరినది. మధ్యలో భీషణుడును, తామ్రాక్షుడును కలిసి మోసము చేయుదురు. వీర దాసునకే ఆమె శిరఃఖండనము చేయ ఆజ్ఞ వచ్చినది.

హరిశ్చంద్రుడు ఖడ్గమును ధరించి స్త్రీహత్యా పాతకము కలుగకుండ ననుగ్రహింపుమని మాత్రమే వేడుకొనెను. ఇచ్చట హరిశ్చంద్రుని స్థిరత్వమును దృఢ సంకల్పమును తెలుపుచున్నది.

అట్టి సమయమున భీషణుడు ముమ్మారులు ఘోషించెను. ఇది యితర నాటకములందు కానరాదు. ఆ యవమానము భరించలేకనైన హరిశ్చంద్రుని సంకల్పము మారునని ఆ పాత్ర ప్రవేశ పెట్టబడినది.

---

2. శంకరకవి. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము. పంచమాంకము.

హరిశ్చంద్రుడు మరల ఖడ్గము నెత్తగా విశ్వామిత్రుడు డేతెంచి కరము బట్టి నిలిపినను రాజు స్థిరసంకల్పు డయ్యెను. అప్పుడు విశ్వామిత్రుడు "నీ సత్యసంధతకు మెచ్చినాను బొంకెఱుగని వాడ వన్ని లోకములలో నీ వొక్కడవే" అని బాలుని నోటిలో నేదియో పోయగా లోహితాస్యుడు లేచి కూర్చుండును. ఇంతలో కాశీరా జచ్చటకు వచ్చుటయేగాక నక్షత్రకుడు రాజకుమారుని తెచ్చి వారి కప్పగించును. ఇంతవరకు కథ జరిగిన పిమ్మట శివపార్వతులు ప్రత్యక్ష మగుదురు. జరుగవలసిన దంతయు విశ్వామిత్రుడే జరిపించి హరిశ్చంద్రుని మనోతాపము వాపిన పిమ్మట నా యాదిదంపతుల దర్శనావశ్యకత కానరాదు. ఇచ్చట నారాజదంపతులు తమ మానసములు ధర్మము నందే తగుల్కొనునటుల వరమిమ్మని వేడుకొందురు. తదుపరి రాజయోధ్యకు తిరిగివచ్చును.

ఈవిధముగ యీతడు పూర్వకావ్యకథను నాటక రూపమున వ్రాసి జించినను స్వల్పమైన మార్పులను మాత్రిమే ఇందు ప్రివేశపెట్టెను. అచ్చటచ్చట నిందలి పద్యములు శంకరకవి కావ్యమును బోలి యున్నవి. హరిశ్చంద్రుిడు కాఱడవిలో కాలూనని తనప్రియ దేవేరని గాంచి

సీ॥ పికనాదముల కింత భీతిల్లి పఱచెదు
పులుల యార్పుల కెట్లు నిలిచె దీవు?
వికితోటలో నింత విహరింప నలసెదు
నట్టడవుల నెట్లు నడచెదీవు
శశికాంతములపైనె చరణముల్ కందును
మొనరాళ్ళపై నెట్లు మోపె దీవు?
పసిడిమేడల మెట్లపయి నెక్క నోడెద
విపటి మెట్టుల నెట్టు లెక్కె దీవు?
॥గీ॥ అలరు దీగె యింత డొలకఁ దొ్రియగలేవు
పాఱుపొదల నెట్లు దూఱె దీవు?

కేళి శుకముఁ దడవు కేలఁ దాల్పఁగలేవు
కొడుకు నెట్లు వహించినడతు వీవు?

సత్యహరిశ్చంద్రి. ద్వితీయాంకము.

ఈ వర్ణన శంకరకవి పద్యవర్ణనను బోలియున్నది. (1)

ఇట్టి మహానుభావుని గూర్చి యాతని శిష్యుఁడగు సెట్టి లక్ష్మీనరసింహము గారి చిత్ర హరిశ్చంద్రీయము నాటక ప్రస్తావనలో సూత్రధారుఁడు, సత్యహరిశ్చంద్ర నాటక గ్రంథకర్త జగద్విదితుఁడు అని పేర్కొని పంతులుగారిని గూర్చి చక్కని సీసపద్యము పేర్కొనెను.

సీ॥ తెనుఁగు బాసాడెడు జనులు కల్గిన దేశ
ముల నెల్లనున్ పేరు మ్రోసె నెతఁడు?
సంఘ సంస్కారణంబు సల్పుట కెన్ని యా
పదలైన పొందుచు ముడిసె నెతఁడు?
కోరి బోరతనంబు వారీయ రావు బ
హద్దరు బిరుదంబు నందె నెతఁడు?
జగ మెఱింగిన యట్టి జన్నిగట్టగుట సూ
చించి జందెము విసర్జించె నెతఁడు?
మాఁడు మ్రాఁకులు మొలకెత్తఁ బొల్చు కావ్య
ములు రచించుటయేకాక బోడితలలు

---

1. శంకర హరిశ్చం తృతీయాశ్వాసము. 38 పే;
సీ॥ భాసుర మణిమయ ప్రాసాద నిశ్శ్రేణు లెక్కంగనోప వీ యిందువదన
కోమల శశికాంత కుట్టిమస్థలములు మెట్టగనోప దీ మెఱుఁగుబోణి
మందిరా రామ సీమా సమీపంబుల విహరింప నోప వీ పద్మాక్షి
పోషిత తనద కీరపోతంబుఁ గెంగేల ధరియింపనోప వీ హరిణనయన
నగము లేరీతి నారోహణంబు జేసి మొనసి యేమాడ్కి శయనించి మెలఁతనేల
భయద కాంతార భూము లెబ్బంగి దఱిసి కొడుకు..............

మరల మొలకెత్తఁ జేసిన మాన్యుఁడితఁడు
కందుకూరి వీరేశలింగం బతండు ॥

అని పేర్కొనుటయే గాక మన సెట్టి వీరేశలింగము గారికి ఆఱు నెలలం శిష్యుఁడయ్యెనని తెలిపెను. అంతియేగాక వారి కావ్యమును గూర్చి తెలుపుచు గురువుగారి గ్రంథము నీతులు బోధించుచుండును శిష్యుని గ్రంథ మేడ్చినట్లే ఉండును అని నిర్భయముగా తెలిపెను.

మొదట వీరేశలింగము పంతులుగారే ఇంద్ర సభలో సత్యమును గూర్చిన చర్చ ప్రవేశపెట్టిరని తలంపవచ్చును. ఆ విషయమును గూర్చి శ్రీ కోలాచలం శ్రీనివాసరావుగారు తమ సత్య హరిశ్చంద్రీయము నాటకో పోద్ఘాతములో నిట్లు పేర్కొనినారు.

ఇంద్ర సభలో సత్యమును గుఱించిన కారణంబు బ్రహ్మశ్రీ వీరేశలింగం పంతులువారు తమ నాటకములలో నూతనముగ గల్పించినారు. ఆ కారణంబు జక్కఁగ నుండెను అని వారి కల్పన సమంజసముగా నున్నదని పేర్కొనుటయేగాక తమ నాటకములో దాని ననుసరించినటుల పేర్కొనినారు. ఈ విధముగ పంతులుగారి నాటకము నాటి కాలమున ప్రజాదరణము నొంది తరువాతి వారికి ఒజ్జ బంతియై యొప్పినది.

---

(1) చిత్ర హరిశ్చంద్రీయము. సెట్టి లక్ష్మీనరసింహము. విశాఖ పట్నము 1913.
(2) చిత్ర హరిశ్చంద్రీయము ప్రస్తావన పేజీ. 21. పద్య-6
(3) ,, ,, ,, 5
(4) ,, ,, ,, ,,

(1) సత్య హరిశ్చంద్రీయము. కోలాచలం శ్రీనివాసరావు. వారి జ్యేష్ఠపుత్రుడగు రఘునాథరావుచే ప్రకటించబడినది. రెండవకూర్పు 1920.

సత్యహరిశ్చంద్రీయము

కీ॥ శే॥ కోలాచలం శ్రీనివాసరావు[1]

ఈతడు మునిసిప్ కోర్టు వకీలుగా నుండి పెక్కు కావ్యములను వ్రాయుట విశేషము. ఈతడు ఎక్కువగా నాటకములనే వ్రాసినట్లు పీఠికలో తెలుపబడినది. "సునందిని" స్వకపోల కల్పితముగను "సుఖమంజరి" చరిత్రాంశముగను 'మదాలస', 'సీమంతిని' పౌరాణిక కథలుగానే కాక "శిలాదిత్య" "మైసూరు రాజ్యాభివృద్ధి", "రుక్మాంగద" మొదలగు పెక్కు నాటకములను రచించినట్లును అవి "సుమనోరమ" సభ వారిచే ప్రదర్శింపబడినట్లు తెలియుచున్నది. ఆ సభవారి కోరికపైననే నీతడు హరిశ్చంద్ర నాటకమును రచించినట్లు పేర్కొనబడినది.

ఈతడు కోలచల మల్లినాథసూరి వంశమున విరూపాక్ష క్షేత్రమునకు సమీపముననుండు కామలాపురమను గ్రామమున క్రీస్తు శకం 1854 సం॥ జన్మించి 1911 వ సం॥న అస్తమించినట్లు తెలియుచున్నది. వీరు తమ పీఠికలో నాటక నూతనాంశములను గూర్చి తమ అభిప్రాయము పేర్కొనిరి. (1) బ్రహ్మశ్రీ వీరేశలింగము పంతులుగారు తమ నాటకములో ఇంద్ర సభలో సత్యమును గూర్చి వాదన ప్రవేశ పెట్టుట సమరసముగా నుండుటచే దానిని గ్రహించిరట.

---

1 సత్యహరిశ్చంద్రీయము. బళ్ళారి జిల్లా బళ్ళారి డిస్ట్రిక్టు మునిసిఫ్ కోర్టు వకీలుగా నుండిన కీ. శే. కోలాచలంశ్రీనివాసరావుచే ప్రకటింపబడినది. వారి జ్యేష్ఠ పుత్రుడగు కె. శత్రుఘ్నరావుచే రచింపబడినది. రెండవ కూర్పు. చెన్నపురి. టి. వి. చెల్లప్ప శాస్త్రి ముద్రాక్షరశాల 1920 శ49 కృష్ణదేవరాయ లైబ్రెరి.

2) చంద్రమతిని చంపుటకు రాజాజ్ఞ యయినదని యాసతీమణిని వీర దాసు డెజింగి చంపుట సహజము కాదని సూచించిరట.

3) నక్షత్రక కాలకౌశిక పాత్ర సంభాషణలు హాస్యరస ప్రాధాన్యము గాక విషాదాశ్రద నాటకముగాన వారి సంభాషణలు గాంభీర్యముగా నుండ వలెనని పేర్కొనిరి.

4) చంద్రమతి పాత్రకు ప్రాధాన్యము కల్పింపబడినది. చంద్రమతి దాస్యమునకు కారణము వీరేశలింగం పంతులు గారు దుర్వాస శాపమని కల్పించుట బక్కగా నుండుటచే వీరనుకరించిరట. మరియు ఉత్తర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కథలనుండి వీరు పూర్వజన్మ వృత్తాంతములను గ్రహించి నట్లు పేర్కొనిరి. వీరు నటకులలోని లోపములను గుర్తించిన నటనా ప్రాధాన్యమును గూర్చి యిట్లు పేర్కొనిరి. "నటనా సామర్థ్యంబు లభించుట కష్టతమము. వన్నెబూసికొని రంగస్థానమున నిలిచిన మాత్రనే నేర్చిన మాటలు వచ్చును. దైవమిచ్చిన కంఠమెత్తి పాడుట వచ్చును గాని నటన రాదు. భాషనేర్చి-దాని రసము గ్రహించి, తన వేష గౌరవమును మఱవక-తన్ను తాను మరచి తనది వేషము కాదు తాను నిజముగ నే వేషము ధరించెనోయా మనుజుడని నమ్మి నటించిన వాడే నాటక పాత్రకు యోగ్యుడు"[1]

ఇందు నాలుగంకములు మాత్రమే గలవు. అంకములలో రంగ విభజనము గలదు.

ఇది ఇతర హరిశ్చంద్ర నాటకముల వలెనే ఇంద్రసభతో ఆరంభమైనది. అందు హరిశ్చంద్రుని ప్రసంగము వచ్చుట వేరు విధముగ మాత్రము జరిగినది. ఇంద్ర సభలో శుక్రనీతి చర్చ జరిగిన పిమ్మట యింద్రుడు భూలోక వాసులకే నీతి సమ్మత మగునో యని అడుగ వశిష్ఠ విశ్వామిత్రుల వాదోపవాదనలు, ప్రతిజ్ఞలు జరిగినవి. ఇందు నారద పాత్ర ప్రాధాన్యము కూడ కల్పింపబడినది. గౌరన కథవలె గాక నక్షత్రకుని

---

1 సత్య హరిశ్చంద్రీయము. కోలాచలం శ్రీనివాసరావు ఉపోద్ఘాతము పేజీ - 2.

పాత్ర యింద్రసభనుండి ఆశ్రమమున కేగిన విశ్వామిత్రునితోపాటు ప్రవేశపెట్టబడి వానితో సంభాషణ కల్పింపబడినది. ఇచ్చట విశ్వామిత్రుడు తన సూర్యవంశ చక్రవర్తినే బాధింప వలసి వచ్చినందుకు విచారించినట్లు అందులకై నక్షత్రకుని నియోగించినట్లు చెప్పబడినది. హరిశ్చంద్రుని యాగమునకు వచ్చిన విశ్వామిత్రుడు ఎనుబదికోట్ల ధనమును దక్షిణగా కోరినట్లు మాత్రమే గలదు.

హరిశ్చంద్రుని సమీపించుటకు మాతంగ కన్యలు పోవుచుండ నక్షత్రకు డెదురై తనను వివాహ మాడుమని కోర వారంగీకరింపకపోగా "రాజవందన ప్రాప్తిరస్తు" అని వెడలును. ఈ సంఘటన యితర హరిశ్చంద్ర నాటకములందు కానరాదు. అంతియెగాక ఇందు హరిశ్చంద్రుడే మాతంగ కన్యలను చూపి "వీరి దేహము కొరడా దెబ్బల మెత్తపఱచి యుత్తపు గుణంబు గఱపి పంపు"మని చెప్పెను. అటుపిమ్మట హరిశ్చంద్రుడు సర్వమును మునీశ్వరునకు దానము చేసి నగరము నుండి బహిష్కరింపబడి నప్పుడు కాశీ కేగెదనని కోరుట విశేషము.

ఇటులనే భార్య నమ్మి, నామె కాలకౌశికునితో నేగుచుండ హరిశ్చంద్రుడు దుఃఖము పట్టజాలక తన కరవాలముతో పొడుచుకొనుటకు సిద్ధపడ చంద్రమతి ఓదార్చినట్లు కలదు. ఇది ఇతర కథలయందు కానరాదు. నక్షత్రకుడు హరిశ్చంద్రు నమ్ముటకు కాశీ క్షేత్ర మందలి హరిశ్చంద్ర ఘట్టమునకు తీసుకొని వెడలినట్లు కలదు. అచ్చట వీరబాహునిచే నమ్ముడు పోయిన హరిశ్చంద్రు డాతనితో "[1] నీయింట భుజింపను, అధర్మ వృత్తికి లోబడ" నని ఈ రెండు పనులు దప్ప మిగత పనులు చేసెదనని తెలుపుట యాతని దృఢ చిత్తమునకు నిదర్శనము.

ఏ కథల యందును కానరాని విధముగ నిందు కాలకౌశికుడు తన దాసి యగు హంసనారి కొడుకు శవ దహనమున కేగ నక్షత్రకుని సమీపించి "ఏమయ్యా! మిటారికత్తెను జూపి హరిశ్చంద్రుని భార్యయని నాకు దాసి నంటకట్టితివి. నా దాసిని చూపెదవా లేక నా భార్య యొద్దకు ఈడ్చు

1 చతుర్థాంకము. చతుర్థ రంగము 12 వ పేజీ.

కొని పోదునా అని అడుగును. దానికి నక్షత్రకుడు "నేను నాలుగు దినములు బ్రతుకవలె ననుకొంటిని. అందుచే నీ భార్య యొద్దకు రా"నని సమాధానము చెప్పుచు 'నదిగో హంసనారి' యని చూపును. కాలకౌశికుడు దానిని బట్టి "రావే యింటికి మర్యాదతో" అనుచు ఈడ్చుచుండ వీరబాహుడు "ఈమె శిక్షింప దగినది నీవు వెడలు" మన "నేను బోలెడు ధనము పెట్టి కొంటిని. ఈమెను విడువ దగదు" అన నాతడు "నీవు దొంగతనముగ ధనికుడ వైతివని నే దలంచెద. ఈ దాసి నీయింట పగలు పనులు చేసి రాత్రి పరుల యిండ్లు జొచ్చి ధనము దోచును కాబోలు ధనార్జనకు మంచి యెత్తుగడ యెత్తితివి" అని చెప్పును. అందులకు కాలకౌశికుడు కోపించి "అధమజాతి వీధవా! ఏమి కూసెదవు? నీవలె వెలివాడనై పీనుగుల సొమ్ము లపహరించి బ్రతుకువాడను కాను. నా కులవృత్తి నే జరిపెద. నీవలె స్నాన సంధ్యావందనములు మాని పీనుగులు మోసి పిండములు దిని ధన మార్జించి బ్రతుకను కదా!" అని "శివ పంచాక్షరీ జపం బొనర్చి నిన్నొక దెబ్బన భస్మము చేసెద" ననుచుండ భీషణుడు "స్వామీ ఈమె శిరంబు నరకుమని నాజ్ఞ యైనది మీ రడ్డిరే కాని మిమ్ముం బట్టి కట్టి తీసుక పోదుము" అన నాతడు భయపడి "నిచటి వార్త నా భార్యకు చెప్పి నన్ను కాపాడు" డని బ్రతిమాలును.

ఈ సంఘటన మరే కథలయందు కానరాదు.

ఇందు హరిశ్చంద్రుడు భార్యను నరకుటకై కత్తి యెత్తగనే విశ్వామిత్రుడు వచ్చి వారించినను వినక నరకుటకు వుద్యుక్తుడు కాగా శివుడు ప్రత్యక్ష మైనట్లును నాతడు అందరి పూర్వజన్మ వృత్తాంతములు దెల్పి తిరిగి రాజధానికి పంపినట్లును కలదు. నాటకములలో నెచ్చటను ఉత్తర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కథ కానరాదు. ఇందు నక్షత్రకుని హరిశ్చంద్రునకు మంత్రిగా శివుడే నియోగించెను.

ఈవిధముగ యీ నాటకము నందు యెన్నియో క్రొత్త విషయములు ప్రవేశ పెట్టినను నవి సహజములై కథాగతికి దోహదము చేసినవి. అనాటి కాలమున నిది మిక్కిలి ప్రఖ్యాతి వహించిన నాటకమే గాక "సుమనోరమ సభ" వారిచే ప్రదర్శింప బడిన ప్రసిద్ధ నాటకమని చెప్పవచ్చును.

హరిశ్చంద్ర నాటకము - నాదెళ్ళ పురుషోత్తమ కవి

ఈ నాటకము నాదెళ్ళ పురుషోత్తమ కవిచే రచింప బడినది. ఈతడు పత్రికాధిపతిగా, నేషనల్ థియేటర్ గ్రంథకర్తగా పేర్కొన బడినాడు. ఈ నాటకము శ్రీ మేకా దక్షిణామూర్తికి అంకితము చేయబడినది.

ఇది యాధునిక నాటకాను సరణియై నాంది ప్రస్తావనలు లేక యంక విభజనకు బదులుగ రంగవిభజనము కలిగి యున్నది. నాటకాంతమున భరత వాక్యమునకు బదులుగ ఫలితార్థ ఆశీర్వచనము చెప్పబడినది.[1]

"అల్ల శ్రీమన్మహేశ్వరానుగ్రహంబుననే ఈ చరిత్రము పూర్వముగా గ్రహించు వారెల్లరును ధర్మవర్తులై ధన్యాత్ములై ఆ చంద్రమతీ హరిశ్చంద్రుల ప్రవర్తనలు వారివలె సుఖులై కీర్తివంతులై పరమేశ్వర పాత్రులై యుండెదరు గావుత. శ్రీ మేకా దక్షిణామూర్తి దేవతార్పణ మస్తు" అని భరతవాక్య సరణిని పేర్కొన బడినది. ఇందు సంభాషణలు తేట తెనుగులో వ్రాయబడి యున్నవి. వశిష్ఠ విశ్వామిత్రుల శపథములను బరిశీలించిన ఇది తెలియగలదు.

వశిష్ఠ: "నీవు పలుమారు కన్నెఱ్ఱజేసి కడుపు మంట పట్టజాలక అసూయతో నన్నెంచు నా బ్రహ్మత్వము విడనాడి యీ జందెము పూడ దెరికి క్షౌరము చేయించుకొని స్మశానపు దుమ్ము మేన బూసికొని పుఱ్ఱె చేబూని

---

1. హరిశ్చంద్ర నాటకము- ఇది బుధవిధేయ పత్రికాధి పతియు నేషనల్ థియేటర్ గ్రంథకర్తయు నగు నాదెళ్ళ పురుషోత్తమకవి. ఈ గ్రంథము ముందు పేజీలు జీర్ణమగుటచే కొన్ని వివరములు తెలియుట లేదు. మొత్తము 196 పేజీలలో కథ కలదు.

గాడిద నెక్కి దక్షిణ ముఖముగా బోయెద. యత్నము విఫలంబయిన నీ వేమయ్యెదవో తెలుపుము.[1]

ఈ విధముగా సంభాషణములు తేలిక భాషలో వ్రాయబడినను నొక్కచో కడు దీర్ఘములై వర్ణనా యుక్తములై యున్నవి. ఇంద్ర సభలో శపథములకు ముందు చేయబడిన వశిష్ఠ విశ్వామిత్రుల సంభాషణము హరిశ్చంద్ర సత్యకీర్తుల సంభాషణములో నాటి ప్రజల సుఖజీవనత్వము తెలియగలదు.

కొన్ని పట్టుల సంభాషణములో కొంత చాతుర్యము కూడ కాన్పించు చున్నవి. విశ్వామిత్రుడు కోరిన ధన మిచ్చెదనని యొప్పుకొనిన పిమ్మట విశ్వామిత్రుడు "నాకది యిప్పుడు అక్కరలేదు. నీ వాగ్దానమే నాకు ఆ ద్రవ్య దానముకంటె వేయిరెట్లెక్కువ. ఇక నేను పోయి తగు ఋత్విక్కులను చూచుకొనుట తగు ముహూర్తము నిశ్చయించుకొనుట మున్నగు ప్రయత్నము లందుండెదను." అని సమాధాన మిచ్చుట యెంతో నేర్పరితనమును సూచించుచున్నది.

నాటకములో స్వల్పమార్పులు మాత్రము కాన్పించుచున్నవి. హరిశ్చంద్రుడు వేటకు వెళ్ళుటకు నిశ్చయించి చంద్రమతిని సమీపించి "ప్రాణనాయకి, నీ మది యెట్టిదో నా మనస్సునీవేకదా? నిన్ను వదలి నేను మాత్రము ఉండగలనా? ఎంత కాలమ్ము పట్టునో యచ్చట" అని తెలియపరచుట సాధారణముగా హరిశ్చంద్ర నాటకములలో కానరాదు. అటులనే వేటకు బయలుదేరిన హరిశ్చంద్రునకు పల్లెప్రజలు స్వాగత మిచ్చుటయు కానరాదు.

ఈ నాటకమునందు మధ్యలో సంధియని చెప్పబడి జరుగుచున్న కథ కవిచే చెప్పబడియున్నది. "అంతట లోహితాస్య సహితులై చంద్రమతి హరిశ్చంద్రులును మహేశ్వర సాన్నిధ్యంబున నిలిపి పట్టాభిషేకము చేయగా దేవతలందరు నానందించి యాశీర్వదించి యంతర్హితులైరి. ఈ వార్తల నెఱింగిన సత్యకీర్తి విశ్వామిత్రాజ్ఞవలన హరిశ్చంద్ర చక్రవర్తి నెదుర్కొన

1. ప్రథమరంగము. స్వర్గము-పేజీ-14.
పేజీ. 184.

పోయి సింహాసనాసీనుం జేయగా పదునాలుగు మహాయుగంబు లీ భూలోకంబుం పాలించి పిమ్మట దేవేంద్రార్ధ సింహాసనస్థుతయి దేవాధినాయకత్వము వహింపగలిగెను. నాటకాదిని రాగతాళములతో పాటలు వ్రాయబడియున్నవి. అంను హిందీలో ప్రార్థన కూడ కలదు.

శ్రీ కలాభిలాషక కావ్యమాలిక 9

శ్రీ చిత్రహరిశ్చంద్రీయము నాటకము[1]

(సెట్టి లక్ష్మీనరసింహము)

ఇది యారంకముల నాటకము. రంగ విభజనము కలిగి మిగుల విస్తారమై 179 పేజీలవరకు నాటకమున్నది. కలాభిలాషక కావ్యమాలిక సంపాదకుడగు మారేపల్లి రామచంద్రశాస్త్రిగారు తమ మిత్రులగు సెట్టి లక్ష్మీనరసింహము నాయుడుగారి హరిశ్చంద్ర కావ్యమును గూర్చి యిట్లు పేర్కొనిరి. "చిత్ర హరిశ్చంద్రీయము మా కావ్యమాలికలోని తొమ్మిదవ పుష్పము. నక్షత్రకుని జననము మొదలగు చిత్రములచేత గ్రంథనామము సార్థక్యము. హరిశ్చంద్ర కథ నింతకు పూర్వమే పలువురు నాటక రూపమున రచించియున్నను ఇది వెలువడుటకు కారణము దాని గౌరవమే."[2]

ఈ కావ్యము తమమిత్రుల యాదేశము పైనను లక్ష్మీనరసింహముగారు రచించినట్లు తెలియుచున్నది. కావ్యములో ఎలనే నిందు నాందికి ముందుగ అవతారిక కలదు. ఇందు సుమారు యేబది గద్యపద్యములు గలవు. మృత్యుంజయునకు నాటక మంకితమొసంగుటచే యీశ్వర ప్రార్థన కలదు. అనంతరము క్షీరాబ్ధిని మథించుట, శివుడు గళమున గరళమును మింగుట మొదలగు విషయము లిందు వర్ణింపబడినవి. ప్రథమాంకమున నాందీ ప్రస్తావనలు గలవు.

---

(1) శ్రీ కలాభిలాషక కావ్యమాలిక 9 చిత్ర హరిశ్చంద్రీయము. (నాటకము.) సెట్టి లక్ష్మీనరసింహము. బి. ఎ. ఎల్. టి. విశాఖపట్టణము. విజయ రామచంద్ర ముద్రాక్షర శాల, విశాఖపట్టణం. 1913.

(2) పీఠిక చిత్ర హరిశ్చంద్రీయము. మారేపల్లి రామచంద్రశాస్త్రి.

ప్రస్తావనలో సంభాషణ కొంతవరకు చిత్రముగనే కలదు. ఇందు చిత్ర హరిశ్చంద్ర శబ్ద మిట్లు విమర్శింపబడినది.

మారిష: "బద్ధకములో నా పెద్దన్న, ఇతడు తన నాటకమునకు" 'చిత్ర హరిశ్చంద్రీయ' మని యెందుచేత పేరు పెట్టినాడు? ఇందలి చిత్రములేమి?"

సూత్ర: "ఇది అతని నడిగి నేను తెలుసుకున్నాను. బద్ధకులలో బద్ధకు డగు తాను ఒళ్లు వంచి వ్రాయుటయే చిత్రములలో చిత్రమట, అందుచేత తన నాటకము చిత్ర హరిశ్చంద్రీయమట." అని హాస్యముగా వర్ణించిరి. వీరు వీరేశలింగము పంతులుగారికి శిష్యులట.

మారిష: "వీరేశలింగముగారి గ్రంథము సీతలు బోధించుచుండును శిష్యుని గ్రంథ మెచ్చినట్లే యుండును."

సూత్ర: సెట్టి నేను, లింగము పదిసేర్లు" అన్న సామెతనుబట్టి వీరిపేరులే తారతమ్యమును నిర్ణయించును. శూద్రుడైన లక్ష్మీనరసింహము బ్రాహ్మణాగ్రగణ్యుడైన వీరేశలింగముగారి పాదసేవకే అర్హుడు" [1]

అని వీరేశలింగముగారిపై గల అభిమానము తెలియజేసెను.

ప్రస్తావనాంతమందు కూడ పాత్రసూచన చిత్రముగా చేయబడినది.

సూత్రధారుడు పండితుల యెదుట నిండు సభలో పాట పాడుటకు మారిష దక్షుడు కాడని తెలుపుచు-

"అంధకారంబు నలుదిక్కు లావరించి
యున్నపుడె గ్రుడ్లగూబ తా నన్ని దిశల
కలిగి రాత్రుల సంతోషమందు, పగలు
కేశికాంధత చాల జగత్ప్రసిద్ధి" [2]

అని గుడ్లగూబ పగటి అంధత్వమును పేర్కొనెను. ఈ పద్యమును విశ్వామిత్రుడు వినునట్లుచేసి తెరవెనుక నుండి "ఎవడురా వశిష్ఠునివలె

1 చిత్ర హరిశ్చంద్రీయ ప్రస్తావన పే. జీ 5.
2 ,, ,, ,, 7 ప 10

పేర్బుచు మాయందు గుర్తిడ్డితన మారోపించుచున్నాడు?" అని అరచుచున్న విశ్వామిత్రుని పాత్రను ప్రవేశపెట్టెను.

ఇందలి ప్రథమాంకము యింద్రసభతో ప్రారంభముగాక యింద్ర సభనుండి తిరిగి వచ్చిన విశ్వామిత్రుడు వశిష్ఠునిపై గల కోపమును హరిశ్చంద్రుని బాంకించు నుపాయాన్వేషణముతో ప్రారంభమైనది. ఇచ్చట నక్షత్రకుడు విశ్వామిత్రుని శిష్యుడు గాడు. అతని కోపము జటనుండి కేవలము హరిశ్చందుని బాంకించి బాధించుటకై విశ్వామిత్రునకు సహాయముగా నవతరించెను.

ఆ. వె॥ "మునుపు దక్షయజ్ఞమును చెఱచుటకయి
రుద్రుజడల వీరభద్రుఁ డవత
రించినట్లుగా హరిశ్చంద్రు సత్యత
చెరప నాదు జడల శిష్య, పుట్టు." [1]

అని విశ్వామిత్రుడు తన జట నూడబెరికి నేల వేసి కొట్టగా, "స్వామీ పుట్టినాను" అనుచు శిష్యుడవతరించినాడు. ఈ శిష్యుడు క్షత్రియులకు తగిన పౌరుష కార్యములందు నియోగింప బడుటచే నీతనికి నక్షత్రకుడని గురువు సార్థకనామ మొసంగెను.

కాని శిష్యుడు తాను నక్షత్రకుడయిన తన జన్మకు-కారణ భూతుడైన విశ్వామిత్రుడు కూడ క్షత్రియుడని పిలువబడునని కారణము తెలిపి తాను నక్షత్రకుడని తెలుపుట యెంతయో యుచితముగా నున్నది. అంతియేగాక తాను నక్షత్రకు డగుటచే, బ్రాహ్మణు డగుటచే హరిశ్చంద్రుని బాధించుట కంత నుపయోగించక పోవచ్చును గాన స్త్రీలనుకూడ తనకు తోడుగ సృజించమని కోరెను. వెంటనే విశ్వామిత్రుడు.

"శివుని దాసుగాగ చేసికొనగ విష్ణు
కాల పుట్టినట్టి గంగ భంగి
నాదు కాలపుట్టు నాతి, హరిశ్చంద్రు
దాసుగాగ నీకు చేసికొనగ"

---

1 చిత్ర హరిశ్చంద్రీయము. ప్ర. అం. రం. పేజీ. 9. వ. 14

అనుచు నేలమీద తన్నుగా మాలెతలు జన్మించిరి. ఇదికూడ నిందు విచిత్రమే. ఈ విషయము ఇతర హరిశ్చంద్ర నాటకములందు కానరాకున్నవి. వీ రిరువురకు

"సుమనసులు మధురాధర సుధను గ్రోలు
చున్న కొలదిని కళలు తగ్గొందకుండ
నధికమౌ యీనెలంత యాననములు
చంద్రునకు మతికలిగింపజాలుగాదె" [1]

అని అర్థవంతముగా నక్షత్రకుడే "చంద్ర", మతి" యని నామము లొసంగెను.

ద్వితీయ రంగములో యజ్ఞము చేయు హరిశ్చంద్రునితో ప్రారంభ మైనది. ఇందు గణపతి పాత్ర విదూషక పాత్రగా హాస్యముకై సృజింప బడినది. ఇతర కథలలో వలెనే నిందుకూడ విశ్వామిత్రుడు ఏనుగుమీద మనుష్యుడు నిలువబడి రత్నమును గోటితో మీటినంత పొడుగు బంగారు నాణెముల కుప్పను కోరెను. గణపతి ధనాగారము శూన్యమైనదని తెలిపెను. విశ్వామిత్రుడు రాజా నీవు లేదనిన వెళ్లెద ననెను. ఇచ్చటనే హరిశ్చంద్రుని సత్యసంధతకు పరీక్ష పెట్టెను. రా జెట్లయినను తీర్చెద ననెను. విశ్వామిత్రుడు బెదిరించినను రాజు మాట విడువలేదు. ఇచ్చట త్రిశంకుపాత్రకూడ సృజింపబడినది. తన మాటను కాదని సత్యసంధుడై నిలబడిన హరిశ్చంద్రుని పంతమునకు త్రిశంకుని స్వర్గమునుండి త్రోసివేతునని బెదిరించి యెట్లయినను తనయునిచే అబద్ధ మాడించునట్లు చేయుమనితెలిపెను. త్రిశంకుడు వచ్చి యెంత విచారించినను తనయుడు మాట తప్ప లేదు. ఇందు హరిశ్చంద్రుని కుమారుడు గౌరనాదుల కథలోవలె లోహితాస్యుడు గాక రోహితాశ్వుడుగానె పేర్కొనబడినది. [2] కోపముతో విశ్వామిత్రుడు శిష్యుని వెంటనిడుకొని యేగెను. హరిశ్చంద్రుడు వశిష్ఠుని జూచుటకై యరణ్యమున కేగుటకు నిశ్చయించు

---

1 చిత్ర హరిశ్చ. ప్ర. ప్ర. రం. పేజీ. 13. పద్యం. 19.

2 "చిత్రహ. ప్ర అం. ద్వి. రం పే. జీ. 21 హరి: తండ్రి దేవతల కరుణవలన రోహితాశ్వుడను పౌత్రుకు మీ కొకడు కలడు."

కొనెను. తదుపరి ద్వితీయాంకములో కాకి, సరస, కోకిల అను పాత్రలు అర్థవంతముగా కల్పింపబడినవి. వీరి సంభాషణ వలన చంద్రమతి పీడ కలలు గాంచుచున్నదని నందుచే అరుంధతీదేవిని పూజించుటకై చంద్రమతికూడ భర్తతో నడవికి యేగుచున్నట్లు తెలియు చున్నది.

వేటకేగిన హరిశ్చంద్రుడు గణపతితో పరివారమునకు దూరమున తిరుగుచుండ మధ్యలో ఉద్యానవన మొక్కటి చూచెను. చల్లని పిల్లవాయువులకు ముగ్ధులైరి. ఇంతలో చంద్రమతి పాడుచు యేతెంచెను. వారు వాల్మీకికి మనుమరాండ్రమని తెలుపుట విశేషము. కామములో మితిమీరిన కన్యలు తమ తాపము తీర్పుమని రాజును వేధింప సాగిరి. అప్పుడు గణపతి మాలెతలతో "మీ బుగ్గ లెంప పొడుం పాత్ర నూజి నూజిన నా చేతిమీద కాసిన వీటిని కాయలంటారు ఇవి రెండు కలిసే లెంపకాయ లవుతవి. కలుపమంటారేమో చూడండి" అనుచు హాస్యముగా పలికెను. ఇందు గణపతే వారిని కొట్టి బాధించినట్లు కలదు. సాధారణముగా నాటకములలో మంత్రియగు సత్యకీర్తి రాజు ననుసరించినట్లు గలదు కాని యిందు 'గణపతి' పాత్ర కల్పింపబడినది. చంద్రమతి అసమాన సౌందర్యవతి. మాలెతలు యీమెను చూచి అశ్చర్య చకితులైరి.

ఇందు హరిశ్చంద్రుడు తన సత్యసంధత నిలబెట్టుకొనుటకై సమస్తము వదలి ప్రత్యేకముగా కాశీక్షేత్రమున కేగెదనని తెలుపుచు, "అక్కడ అనేకులు తీర్థయాత్రకై వచ్చుచుందురు. వారిలో ఎవ్వరో నన్ను కొనుక్కొని అయినను మీ అప్పు తీర్చవచ్చును. అలాగైనను తీర్చలేనియెడల కాశీ విశ్వేశ్వరస్వామి సన్నిధిని తల బ్రద్దలుకొట్టుకొందును". అని ప్రతిజ్ఞ చేసెను.[1]

---

1. చిత్ర. హ. ద్వితీయాంకము. ద్వి రం. పేజీ-51.

తిరిగి వెడలిన విశ్వామిత్రుడు సాధువైన హరిశ్చంద్రుని బాధించుటకు విచారించుచుండెను. కాని కర్తవ్య పరాయణుడై "కోపంపు రక్కసీ వకిం పుట్టి తోడుపడుము నాకు" అని విశ్వామిత్రుడు కోరెను. తన దంత ఘాతం వల్ల జన్మించుటచే నాతడు దంతఘాతుడని, సంధ్యాకాలంలో జన్మించుటచే రాక్షసుడని విశ్వామిత్రుడే పేర్కొనెను. కాననమునకేగు రాజువెంట గణపతి కూడ గలడు. ముందు కార్చిచ్చును దాటిన పిమ్మటనే వీరు మాయా మునీశ్వరుని దర్శించినట్లు గలదు.

ఇందు నాపేరు నాది కాదని చెప్పికొన్ననే కాని కార్చిచ్చును దాటుట శక్యమని నెఱింగించిన అగ్ని చల్లారుననని కలదు. తుదకు చంద్రమతియే అందరను దాటించినది.

ఇందు విశ్వామిత్రుడే కాలకౌశిక వేషమును, దంతఘాతుడే కలహకంఠి వేషమును ధరించినటుల కలదు. ఇందునూ హరిశ్చంద్రుడు చంద్రమతి గళమందలి మంగళసూత్రమునుచూచి గుర్తించుటచే చంద్రమతి తనభర్తనుగుర్తించినది. శ్మశానమునకు కూడ లోహితుని చెలికాండ్రు వచ్చి మూర్ఛిల్లిన హరిశ్చంద్రుని [illegible] తెలివి తెప్పించినటుల కలదు. వీరబాహుడు శాపముచే వచ్చిన యముడని చివరకు విశ్వామిత్రుడే తెలిపెను. హరిశ్చంద్రుడు కుటుంబముతో తిరిగి రాజ్యపాలనకు వచ్చెను.

ఈ విధముగా నిందు కొన్ని సంఘటనలతో కొన్ని పాత్రల కల్పితములతో విచిత్రముగా రచింపబడినది.

ఇందలి సంభాషణలు, పద్యములును చమత్కారయుతమై యొప్పునవి. ఈ నాటకమును గూర్చి అప్పారావు గారిట్లు పేర్కొనిరి.[1]

"ఇది చిత్ర హరిశ్చంద్రీయము (1913) నందలి కథ. ప్రాచీనమైనదే. కాని బద్ధకులలో బద్ధకుడగు తాను ఒడలు వంచి వ్రాయుటయే చిత్రములలో చిత్రమట. అందుచేతనే తన నాటకము చిత్ర హరిశ్చంద్రీయమైనట్లు సూత్రధారునిచే చెప్పించినాడు. కాని నిజముగా ఇందు ప్రతి

1. తెలుగు నాటకవికాసము-పి. యస్. ఆర్. అప్పారావుగారు పేజీ 308

సన్నివేశమందును ఒక్కొక్క చిత్రమును వీరు కల్పించి యున్నారు. విశ్వామిత్ర వశిష్ఠుల సంవాదమును సూత్రధారుడే సూచించినాడు. నాటక ప్రారంభమందు విశ్వామిత్రుడు హరిశ్చంద్రుని సాధింప సమర్థుడైన శిష్యుని సక్షత్రకుని-రుద్రుడు తన జటలనుంచి వీరభద్రుని పుట్టించినట్లు పుట్టించును.

హరిశ్చంద్ర - నాటకము. ఎస్. భవానందము పిళ్లై.

ఈ నాటకము ఎస్. భవానందము పిళ్లెగారిచే రచింపబడినది. నాటకమునందు వారి అభిప్రాయము తెలియపరుచుటయే గాక ప్రతి యంకమునందలి సారాంశమును పేర్కొనిరి. మొత్తము 518 పేజీల పెద్ద నాటకము. ఇంత పెద్ద నాటకము తెలుగున మరిలేదనియే చెప్పవలెను. అంకములందు రంగవిభజనము కలదు.

మన దేశస్థులు పురాణ కథలను వినుటయందు చదువుటయందు నాసక్తి గలవారగుటచే హరిశ్చంద్రుని చరిత్ర వ్రాయుటకు ప్రారంభించి కాలానుగుణముగా కథలో మార్పులు చేసితినని పేర్కొనినాడు. "మనదేశస్థులు పురాతన చరిత్రముల యందును మిక్కిలి యాదరము గలవారై పలుమారు వానిని జదువుట యందును వినుట యందును గొంచెమైనను సోమరితనము లేక యుండుట నైసర్గిక మగుటచే వారలకీ యుత్తమ పురుషుని చరిత్రమును గాలానుసారముగా బొందుపఱచి వ్రాయుట ముఖ్యమని తోచుటచే నందులకై లేఖినిని ప్రేరేపించుచున్నాను" అని యుపోద్ఘాతమునందు పేర్కొనిరి. ఈనాటకము హరిశ్చంద్రుని సత్యసంధత నిరూపించుటకైనను నిందకి సన్నివేశములు సంభాషణలు పాత్రలు మార్చివేయబడినవి. నాటక ప్రారంభమునకు పూర్వకథ కూడ యిందే యిప్పబడెను. ఇందు పూర్వకథగా హరిశ్చంద్రుని వివాహము లోహితాస్యుని జననము పేర్కొనబడెను.

కోసలదేశమునకు ముఖ్యపట్టణమగు అయోధ్యను నాడు చక్రవర్తులలో మొదటివాడగు హరిశ్చంద్ర మహారాజు పాలించుచుండెను. కొంత మంది మునులు వచ్చి కన్యాకుబ్జమను పేరుగల రాజ్యమున కధీశ్వరుడగు చంద్రదయుడను మహారాజు తపస్సిద్ధివలన బడసిన చంద్రమతి యను కన్నియయొక్క రూప లావణ్యాదులను గుణాతిశయమును వర్ణించి వివాహమాడుమని కోరిరి. వెంటనే రాజు బయనమై యా పట్టణము చేరెను.

"జన్మాంతరాధి కృతకర్మ విపాక జన్మై
బోస్మీలతి క్వచన కస్యచ నానురాగః"

అను న్యాయము చొప్పున చంద్రమతి రాజు కంఠమున హారముంచెను. స్వయంవరమునకు వచ్చిన రాజలోకము తిరిగి వెళ్ళిరి. ఆమెను వివాహమాడి కొన్ని దినము లచ్చటనే యుండి రాజు భార్యాసమేతుడై పట్టణమునకు తిరిగి వచ్చెను. కొన్ని దినములకు దేవదాసు యను పుత్రుడు జన్మించెను.

తదుపరి దేవేంద్రుని కొలువున జరిగిన వశిష్ఠ విశ్వామిత్రుల వాదోప వాదముల వలన విశ్వామిత్రుడు హరిశ్చంద్రుని నొక కంట కనిపెట్టుచుండెను. ఇది యిట్లుండగా యయోధ్యా పట్టణ సమీపమున నున్న యడవికి సమిధలు దర్భలు మొదలగువాని కొఱకు వచ్చిన వశిష్ఠ విశ్వామిత్ర శిష్యులు ఒక చెఱువు గట్టున గలసికొనిరి. ఇచ్చటనుండి ప్రథమాంక ప్రారంభము జరిగినది.

అట్లు కలసికొనిన శిష్యులు వాదోపవాదములు చేయగా అందు విశ్వామిత్రుని శిష్యు లోడిపోయి తమ గురువుతో ఆ సంగతి తెలియ జెప్పగా నాతడు హరిశ్చంద్రుని జూడ బోయెనని చెప్పబడినది ఇచ్చట వారి శిష్యుల వాదనకు విశ్వామిత్రుడు హరిశ్చంద్రుని గృహమున కేగుటకు తగిన సంబంధము కానరాదు. అచ్చట విశ్వామిత్రుడు నూరులక్షల సువర్ణములు మాత్రమే కోరినట్లు చెప్పబడినది. తదుపరి హరిశ్చంద్రుడు సర్వరాజ్యమును విశ్వామిత్రునకు దానముజేసి వాగ్దాన ధనమునకై కాననముల కేగుచుండ తల్లియగు చిత్రరేఖ కొడుకును విడువలేక వెంబడింపగా రాజు తల్లి నోదార్చి తిరిగి పంపినట్లు చెప్పబడినది. ఈ తల్లి పాత్ర మరి యే హరిశ్చంద్ర కథయందును కానరాదు. రాజును వెంబడించు నక్షత్రకునకు బదులుగ నక్షత్రేశుడని మార్చబడినది. వారు యరణ్యమున పోవుచుండగా నక్షత్రేశుడు యాకలియని వారిని బాధించుచుండ పరమానందుడనువాడు వచ్చి మీ తల్లి మూర్ఛబోయినది. పట్టణమునకు తిరిగి రమ్మని ప్రార్థేయపడెను. రాజు ఋణము తీర్చనిదే నగరమునకు ప్రవేశింపనని చెప్పి సరయూనది గట్టెక్కెను. ఇంతలో మంత్రి మారువేషమున వారిని గలసెను.

వారు ముందుకు బోవుచు నొక పెద్ద గుహాద్వారమును జూచి నాద్వారము గుండా బయటకు వచ్చిరి. ఇచ్చట యీ మార్పులకు దగిన సమయము ప్రయోజనము లేకయే పర్ణించెను. వారు గోమతీ తీరము చేరగా విశ్వామిత్రుని శిష్యుడొకడు మునివేషమున వచ్చి తల్లి దిక్కుమాలిన చావు చచ్చిన దనియు నయోధ్యకు తిరిగిరమ్మని చెప్పగా నందరు గోడుగోడున ఏడ్చిరి. రాజు మునివరుని ధనము చెల్లింపనిదే తిరిగి వెళ్ళనని చెప్పెను.

తదుపరి హరిశ్చంద్రుడు గంగానదిని చేరి స్నానమాచరించి నొక వనము ప్రవేశింపగా వైఖానసుడు, వశిధరుడు, సారంగుడు యను ముగ్గురు వ్యక్తులు వచ్చి చంద్రమతి తండ్రి పరరాజులచే చంపబడెనని, ఆ రాజ్యము నేలుకొనమని బోధించిరి. కాని రాజామాటలను పెడచెవిని బెట్టి ముందుకు సాగి కాశీకేగెను.

ఇందు భేతాళుని సంఘటన, కార్చిచ్చు విషయము వదిలిపెట్టబడినది రాజు మనస్సును పరీక్షించుటకై పైవిధములగు సంఘటనలు కల్పింపబడి యీతని మనస్సు నాకర్షింప జేయుటకై నుపయోగించెను. కాని సర్వ రాజ్యమును అకారణముగా దానముజేసి ఆడినమాటకై అడవుల పాలైన స్థిర చిత్తున కిట్టి తేలిక సంఘటనలు చేకూర్చుటలో సమంజసము కానరాదు. ఇటులనే కాశీక్షేత్రమున నక్షత్రకుడు కడుపు నొప్పియని బాధపడ మంత్రి వైద్యుని బిలువ నాతడు రాజుతో రహస్యమని చెప్పి రోగి రోగము ప్రమాద కరమైనదని చెప్పెను. వెంటనే దొంగరోగము నశించెనని చెప్పబడినది.

ఇట్టి యాటంకములు దాటి వారు విశ్వేశ్వరుని దర్శించిరి. విశ్వామిత్రుని శిష్యుడొకడు తాను ధనము నిచ్చెదనని నమ్మిక పుట్టించి తానిచ్చు ద్రవ్యము రెండుదినములకు వన్నె తగ్గునని దెలుప రాజు సమ్మతింపక తిరిగి యొక సత్రమున ప్రవేశించెను. విశ్వామిత్రుని శిష్యుడే కాలకంఠ వేషము ధరించి చంద్రమతిని దాసిగా గొని నూరులక్షల సువర్ణము లిచ్చెదనని దెలి పెను. హరిశ్చంద్రుడాధనము గొని చంద్రమతిని విక్రయించగా దేవదాసు నితో కూడ నామె కాలకంఠుని వెంట నేగెను. ఆ ధనము గొనిన నక్షత్రకుడింకను లంచపు ధనము తనకు రావలసినదని హెచ్చరింపగా హరిశ్చంద్రుడే

తానమ్ముడు బోవుటకు సంసిద్ధుడయ్యెను. విశ్వామిత్రుని శిష్యుడే స్మశానము కాశీక్షేత్రమున నిర్మించి వీరబాహు రూపమున నచ్చటకు వచ్చి రాజుని కొని నక్షత్రకునకు ధనమిచ్చి తనవెంట రాజును స్మశానమునకు దీసికొని పోయెను.

కాలకౌశికుని గృహమున చంద్రమతి దేవదాసులు నానా బాధలు పడు చుండిరి. అచ్చట దేవదాసుడు దర్భలు కోయుటకై కాననమున కేగ పాము కరచుటకు బదులుగ ముల్లు గుచ్చుకొనగా విశ్వామిత్రుని శిష్యు డొకడు వచ్చి ముల్లు దీసి విషమెక్కించి వెడలెను. అచ్చట పాము గనబడగా అదియే కరచినదని తోటివారు వాని నచ్చటనే వదలి యాకులు గప్పి తిరిగి వచ్చి చంద్రమతికి దెలిపిరి. చంద్రమతి వచ్చి వెదకి శ్మశానములో నుంచి వానికి నిప్పుముట్టించిన హరిశ్చంద్రుడు వీరబాహుని లేపి యది చూడు మనెను. వీరబాహుడు సమీపించి మూరెడు గుడ్డ, చిన్న రూక ఇచ్చిన గాని దహనము చేయుటకు వీలులేదని చెప్పి చితినుండి శవమును క్రిందికి దోసి హరిశ్చంద్రునకు దెలిపెను. అతడు వచ్చి పరిశీలించి వారు తన భార్యా పుత్రులని దెలిసికొని మిక్కిలి విచారించెను. కొద్దిసేపటికి తెప్పరిల్లిన చంద్రమతి భర్తకు శవమును చూడమని చెప్పి తాను గుడ్డను రూకను తెచ్చు టకై బయలుదేరెను. విశ్వామిత్రుని శిష్యుడు కాశిరాజు కుమారుడగు విశ్వ నాథుని వేషము ధరించి యచ్చట విశ్వనాథుని జంపి దేవదాసుని రూపము గల్పించి మార్గ మధ్యమున నుంచెను. చంద్రమతి వానిని జూచి తన తనయు డని భ్రమించి యేడ్చుచుండగా నూరి కావలివాండ్రు జూచి యామెను బంధించి శిరచ్ఛేదనమునకై శిక్ష విధించి వీరబాహుని కాజ్ఞాపించిరి. అతడు హరిశ్చంద్రుని కాపని జేయమని యాజ్ఞాపించెను. రాజు సంసిద్ధుడై నిలచెను. ఇంతలో పశ్చాత్తాపము నొందిన విశ్వామిత్రుడు వచ్చి హరిశ్చంద్రుని వారించి తానె నన్నింటికి కారణమని దెలియజెప్పి తన శిష్యునిచే వశిష్ఠునకు వార్త నంపగా వశిష్ఠ నారదాది మునులు వచ్చి నచ్చచెప్పినను వినక హరిశ్చంద్రుడు తన కర్తవ్యము నెరవేర్చుటకై సంసిద్ధుడయ్యెను. విశ్వామిత్రుడు భయపడి "రాజా యీ స్మశానమంతయు యజ్ఞశాల. ఇది త్రిమూర్తుల రూపమున ప్రకాశించు క్షేత్ర మని జెప్పెను. ఇంతలో నా ప్రదేశమంతయు అందరును జూచుచుండగనే

నొక దివ్య భవన మగపడినది. రాజు విశ్వసించెను. వెంటనే విశ్వామిత్రుడు తన తపములో సగము రాజునకు ధారపోసెను. తదుపరి వారి యాశీర్వచనము నొంది రాజు యయోధ్యానగరమునకు తిరిగివచ్చి సుఖముగా రాజ్య పరిపాలన గావించెను.

ఈ విధముగా ఈ నాటకమున విశ్వామిత్రుని మాయలన్నియు తన శిష్యుల సహాయముననే గావించినటుల పేర్కొనబడినది.

ఈ నాటకమునందు మరేనాటకమందును కానరాని పాత్రలు కలవు. అరువదియేడు (67) ప్రధానములగు పాత్రలు, యివిగాక మంత్రులు సామంత రాజులు అమాత్యులు సేనాధిపతులు పరిచారకులు సేద్యము చేయువాండ్రు, న్యాయస్థానములలోని కావలివాండ్రు, సంస్థాన విద్వాంసులు, మాగధులు మొదలగు పాత్రలు లాయా సమయములందు ప్రవేశపెట్టబడినవి.

నాటకములో నాంది ప్రస్థావనలు లేక యైదంకముల రంగవిభజనము కలదు. అయోధ్య, అయోధ్యా ప్రాంతము నందలి యరణ్యము కాశికిబోవు త్రోవ, కాశిలోని స్మశానము మొదలగునవి యిందు రంగస్థలములుగ గైకొన బడినవి

ఇందు చంద్రమతి రాజుతో వేటకు ఏగక ఇంటనే యుండినట్లును వేట నుండి వచ్చిన హరిశ్చంద్రుడు భార్యతో ఈ విషయము తెల్పినట్టును కలదు. ఇటులనే చంద్రమతి కాలకంఠుని గృహమున బియ్యము దంచుట మొదలగు పనులు చేసినటుల వర్ణింపబడినది. అచ్చటచ్చట దానికి తగిన విధముగా వాడుక భాష కన్పట్టుచున్నదీ.

కాలకంఠి: "ఒసే చంద్రి ఆ బియ్యం తెల్లగా సుబ్బరంగా దంపేవా లేదే ఇలాగానూ? యేవోనమ్మా నీయిష్టం ఆయనిష్టం మద్దిన్నా కెందుకీ నిష్ఠూరం."[1]

ఇందు అచ్చటచ్చట భాగవతాది పద్యములు గూడ జొప్పింప బడినవి. హరిశ్చంద్రుడు రాజ్య పాలన చేయునపుడు మంత్రితో యిట్లనెను.

---

1 తృ-అం-ష-రం-పేజీ. 270, 2 భాగవతము అష్టమ సం: ప్ర 58

శా॥ కారే రాజులు రాజ్యము ల్గలుగవే-గర్వోన్నతిం బొందరే ?
వారేరీ సిరి మూటగట్టుకొని పోవంజాలిరే భూమిపైఁ
బేరైనం గలదే శిబి ప్రముఖులుం బ్రీతిన్ యశఃకాములై
యీరే కోర్కులు వారలన్ మరచిరే యిక్కాలమున్ భార్గవా!

అను భాగవతమునందలి పద్యము సమయానుకూలముగా జొప్పించెను.[1]

ఈ కవి తన నాటకములోని కొత్తవిషయములను గూర్చి యిటు పేర్కొనినాడు.[2]

అనగా నిదివఱకు తెలుగుభాషలోనున్న హరిశ్చంద్ర నాటకములలో నిందులోని సంగతులు చాలవఱకు లేవు కనుక నీ నాటకమునకైన వ్యయ ప్రయాసములు వ్యర్థమని తలంప వలనుపడదు. ఆ మార్పు లన్నింటికిని దగిన కారణములను జెప్పుటకు ముందుగా గ్రంథకర్త స్వభావోక్తికి దగు రీతిని నాటక కథలో లేని దానిని చేర్చుటయును నున్నవానిని కొన్నింటిని త్యజించుటయు జరిగినదని చెప్పవలసియున్నది.

అంతియెగాక ఈతడు విశ్వామిత్రుని సృష్టిపైకూడ కొంతవరకు నమ్మకముంచక కేవలము లౌకికమైన మాయను మాత్రమే కల్పించెనని సన్నివేశములను ప్రవేశ పెట్టితినని పేర్కొనినాడు. అటులనే అలౌకిక విషయముల నంగీకరించని ఈతడు తన కల్పనలను మానవశక్తికి పరిమితమైనవని యట్లు చెప్పినాడు.

సర్వజ్ఞుడగు నీశ్వరుని కొక్కనికే సృష్టి, స్థితి, సంహారము లొనర్చుట కధికారము కలిగి యుండగా దక్కినవా రట్లు చేసిరనుట స్వభావ విరుద్ధము. "ఒకవేళ భగవంతుని యనుగ్రహము బొందినవారు భగవత్సమానులయి సృష్ట్యాదికమును జేయ శక్తి గలవారగుదురని యొప్పినను నట్టిశక్తి మంచి మార్గము నందున్నచో నలవడునేకాని చెడు త్రోవను బోవువారి కలవడుట యుండ

1 హరిశ్చంద్ర నాటకము ప్రథమా, షష్ఠ. పేజీ. 49.

2 ఉపోద్ఘాతము. పేజీ 21

కూడదు." [1] అని దాని కనుగుణముగా నాటకము నందిట్లు మార్పులు జేసితి నని తెలిపినాడు.

(1) విశ్వామిత్రుడు మృగములను సృష్టించుటకు బదులుగా అతని శిష్యులే జంతువులను దెచ్చి నగరమున విడిచిరి.

(2) మాయా లేడికి బదులుగ యడవి పందియు, ముండ్ల పందియు, వేటగాండ్రను వంచించి తప్పించుకొని విశ్వామిత్రాశ్రమము చేరినవి.

(3) మాతంగ కన్యల సృష్టికి బదులుగ విశ్వామిత్రునికి శుశ్రూష చేయు శిష్యురాండ్రిద్దరు హరిశ్చంద్రు డొంటరిగ నున్నప్పుడు వచ్చి వివాహ మాడుమని కోరగా సేవకులు రాజునకు తెలియకుండగనె వారిని గొట్టి వెడలగొట్టిరి.

(4) ఇందు విశ్వామిత్రుడు వచ్చి తన కన్యలను వివాహమాడుమని కోరినట్లు తీసివేయ బడినది అట్లు విశ్వామిత్రుడు వచ్చి యడిగినచో నాతని గుట్టు బయట పడునని కవి యభిప్రాయము.

(5) విశ్వామిత్రుడు తన శక్తిచే యగ్నిని, నదిని, వర్షమును, భూతములను, ఉరుములను మొదలగు వానిని కల్పించె నను టకు బదులుగ మందు వేసవి కల్పింప బడినది.

(6) గడువు నెలకు బదులుగ నలుబది దినములుగ మార్చెను. ఇట్టి మార్పునకు తగిన కారణము తెలియరాదు.

(7) అటులనే నక్షత్రేశుడు రాజును బాధించెనని విడువ బడినది.

(8) హరిశ్చంద్రుడు భార్యను విక్రయించుట తగదని వదలిపెట్టి కాలకంఠుడు వచ్చి తనకు స్త్రీ దాసీ గావలెనని చెప్పినందున ధనము తీసికొని ఆమెను వానివెంట పంపినట్లు చెప్పబడినది. హరిశ్చంద్రు డంతటివాడు భార్య నమ్ముట లోకవిరుద్ధ మగునని కవి యభిప్రాయము.

---

1. హరిశ్చంద్ర ఉపోద్ఘాతము.

(9) దేవదాసు పాముకాటు వలన మరణించుటకు బదులుగ శిష్యుడొకడు వానికి విష మెక్కించినటుల మార్చబడినది. విశ్వామిత్రుడు చేయు దుష్కృత్యములకు శుక్రుడు, అగ్ని, యముడు, కుమారస్వామి మొదలగు వారు ప్రకృతి విరుద్ధ మగుటచేత యిందు తీసివేయబడెనని కవి పేర్కొనినాడు.

(10) హరిశ్చంద్రుడు చంద్రమతి మెడలోని మంగళసూత్రమును జూచి భార్యయని గుర్తించుటకు బదులు సంభాషణలలో నాతడు గుర్తించెనని చెప్పబడినది.

(11) దేవదాసుని కళేబరము హరిశ్చంద్రునకు బదులు వీరబాహుడే తిరుగ దోచినట్లు మార్చబడినది. ఇది గౌరన శంకరకవి వ్రాసిన కావ్యము లందు పేర్కొన బడని విషయము.

(12) కాశీరాజు కొడుకు చంపబడుటకు బదులుగ మూర్ఛితుడుగా జేసినట్లు మార్చబడినది. కాని ఇక్కడ యీ బాలుడు దేవదాసుగా శిష్యులే మార్చినట్లు కలదు. యే మాయనూ నంగీకరించని కవి విశ్వామిత్రుని శిష్యుల కిట్టి శక్తి ఎట్లు కల్పించెనో తెలియరాదు.

(13) కాలమునకు దగినట్లుగ అయోధ్యా నగర ప్రతినిధి యొకడు కాశికా నగరములో నివసించి యుండెననియు వాని సహాయమున స్మశానము కల్పింప బడినదని పేర్కొన బడినది.

ఈ మార్పులు గాక సమయానుకూలముగా నచ్చటచ్చట కొన్ని మార్పులను జేసినట్లు కలదు. ఈ మార్పులన్నియు తనకు న్యాయమని తోచిన విధముగా కల్పించెను.

గ్రంథకర్త ప్రతీ యంక ప్రయోజనమును పేర్కొనిరి.[1] ప్రథమాంకమునందు జ్ఞానులకు జన్మవాసన తప్పక అంటుననియు తపస్సు కంటె మంచి నడతయే మానవునకు గౌరవ మాపాదించుననియు, స్త్రీలు వలచి వచ్చి

1. ఉపోద్ఘాతము.

నను పురుషులు జెడునడతల పాలు గాకూడ దనియు ధనము స్థిరమైనది కాద నియు పేర్కొనెను.

ద్వితీయాంకమున రాజు ప్రజలపై జూపు నాదరణము జనులు రాజుపై జూపు నాదరణము తమ ప్రభువు రాజ్యమును వదలి నప్పుడు జనులు విలపించిన విధము జోతిష్కులు, వైద్యులు మొదలగు వారి చెడు నడతలు పుణ్య నదుల ప్రభావము పేర్కొన బడినది.

తృతీయాంకమున కాశీక్షేత్రములో గంగా నదియందు జేయు స్నాన విధులు, దేవాలయ దర్శనము, దాసులు పడు బాధలు మొదలగునవి వర్ణింపబడినవి.

చతుర్థాంకమున మాయా సన్యాసులు చేయు అద్భుత చర్యలు కావలి వాండ్ర బాధ్యతలు, న్యాయవాదుల కర్తవ్యము మొదలగునవి కలవు.

పంచమాంకమున పరులకు హాని కలిగించువారు తామే చెడిపోవుదు రనియు తమ రాజు తిరిగి వచ్చినప్పుడు జనులు సంతోషించిన విధమును పేర్కొన బడినది. ఈ విధముగా ప్రతి యంకమునందలి విషయములు మార్పులు కవి స్పష్టముగా పేర్కొనినాడు. గ్రంథకర్త నాటకము నెంతయో కష్టపడి వ్రాసిరని ఉపోద్ఘాతమును బట్టియు, కథను బట్టియు తెలియుచున్నది.

నాటకమందలి మార్పులు, పాత్రలు కొంతవరకు సమంజసమైన కల్పన అనియే తలంచినను హరిశ్చంద్ర నాటక రమ్యత యిందు లోపముగా కనబడు చున్నది. ఈ హరిశ్చంద్ర నాటకము కల్పిత గాథగా పరిగణింప వలసినదే గాని పౌరాణిక కథా మహత్య మిందు కానరాదు.

హరిశ్చంద్రోదయము

పండిత యరవల్లి వేంకట కృష్ణశాస్త్రి [1]

ఈ కావ్యము తెలుగు సాహిత్య క్షేత్రమున వెలసిన సత్యహరిశ్చంద్ర చరిత్రమును గాక వాని జన్మమును గూర్చి తెలుపుచున్నది. దీని కల్పన

విచిత్రమై, మనోహరమై నూతనమై యొప్పినది. సత్యహరిశ్చంద్రుని శీల మునకు, పాత్రకు మెరుగులు దిద్దిన కావ్యములే గాక పూర్వ చరిత్రమును తెలుపు ఉత్తర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము వంటి కావ్యములు, నాటకములు మొదలగున వెన్నియో వెలసినవి. కాని హరిశ్చంద్రుని జన్మమును గూర్చి వివరించిన కావ్యమిదియే యని చెప్పవచ్చును.[1]

"హరేః చంద్రే జాతః హరిశ్చంద్రః" అను వ్యుత్పత్తిని బట్టి హరికి, చంద్రునికి జన్మించిన వాడు హరిశ్చంద్రుడని యిందు కథా రూపమున దెలుపబడినది. ఈ నాటకమునకు పరిచయము వ్రాయుచు పింగళి నాగేంద్ర రావు గారిట్లు వ్రాసిరి.[2] "రస పోషణార్థమై వలయు స్వల్ప పరికల్పనము లచే నీ కథాంశమే ఈ రూపకముగా వెలసినది. ఇది అతని పుట్టుకకు సంబంధించి యుండుటచే నిట్టి కథ మరి యెచ్చటను కానరాదు."

వెంకట కృష్ణశాస్త్రి భారద్వాజస గోత్రుడు. వీరి తల్లిదండ్రులు కామేశ్వరమ్మ, రామస్వామి. ఇక్కవి శ్రీరామచంద్రుని భక్తుడు. సకల ప్రభుష జన భక్తుడు.[3] ఈతడు కావ్య పీఠికలో తమ కాంధ్ర భాషపైగల యభిమాన మిట్లు పేర్కొనిరి.

"ఆంధ్రభాష యందలి నాకు గల యభిమానముచే సుప్రసిద్ధమును, పౌరాణికము నగు నీ హరిశ్చంద్రోదయమను రూపకమును యథాశక్తి వ్రాసినాను"

ఈవిధముగా తెలుపుచు తన గ్రంథమును సాంగముగా తిలకించి దోష ములు పరిష్కరించి తనకు ప్రోత్సాహ మిచ్చిన బ్రహ్మశ్రీ బాల తర్క కేసరి ఇనమర్ల లక్ష్మినారాయణ శాస్త్రుల వారికిని ప్రస్తావనను లిఖించిన శ్రీ విద్వా

1. హరిశ్చంద్రోదయము. గ్రంథకర్త. పండిత యడవల్లి వెంకట కృష్ణశాస్త్రి, బందరు. సుధర్మా ముద్రాక్షరశాల (1923) 88 పుటలు.
2. హరిశ్చంద్రోదయము పరిచయము. పింగళి నాగేంద్రరావు.
3. హరిశ్చంద్రోదయము. పంచమాశ్వాసాంత. గద్యము.

న్నాల కవి పంచాంగం వెంకట రామానుజాచార్యులు గారికి తన నమస్కారములు దెలిపెను.[1]

ఈ నాటకము లక్షణ యుక్తముగా వ్రాయబడినది. నాందీ పద్యము నందే యాతని కవిత ప్రస్ఫుటము గావింప బడినది.

శా॥ శ్రీశైలాద్భుత నాట్యరంగమున సత్సాన్నిధ్యంబు వాణీశుడున్
వైశారద్య మృదంగ తాళ రవ సంవాదంబుల నృత్యవాక్
శ్రీశోత్పత్తి విధాన తాండవియన స్సీతాద్రి సంజాత హృ
త్కోశంబుబ్బ నటించు శంభు డిడు వాక్యాటస్థుడై శ్రేయముల్

ప్రథమాంకము బృహస్పతి యాశ్రమ వనము నందు ఇంద్రునిచే పంపబడిన మాతలితో ప్రారంభము చేయబడినది.

వ॥ ఆహా! ఈ యాశ్రమ శోభ గన్నులు మిరుమిట్లు గొలుపుచున్నది. మహాఋషుల నివాస స్థలంబు లెన్నియో జూచితిగాని ఈ యపూర్వ సౌందర్య విశేషంబు లెందును గాన. జాతి వైర మింతయు లేక పశేష మృగంబు లొక్కరీతి నతి మైత్రితో మెలంగు చున్నవి. ఇది యంతయు దారా మనోనాథుని సర్వభూత దయార్ద్ర దృష్టి చేతనే కదా![2] అనుచు సుదీర్ఘముగాని వర్ణనము గావించెను.

మాతలి తాను వచ్చిన విషయము బృహస్పతి కెఱిఁగించినాడు. బృహస్పతి మాతలిని వెంటనిడుకొని తార ననుమతి గొనుటకై యామె మందిరము ప్రవేశించినాడు. ఆమెతో ప్రేమగా "సుదతీ దేవ విభుడు యాగము చేయుచున్నాడు. యాగాధ్వర్యమునకై నన్ను బిలువ నంపినాడు. యాగానంతర మాశ్రమమునకు తిరిగి వత్తునని తెలిపినాడు. అంతియేగాక దూరతీర మేగు నాతడు తన భార్యపై గల ననురాగము ప్రకటించుటకై నామెకు తోడవ పరమని గుర్తించినాడు. సర్వ జనులకు మోదంబు గూర్చువాడే గాక

1. హరిశ్చంద్రోదయము. కృతజ్ఞత యడవల్లి వెంకట కృష్ణశాస్త్రి
2. ,, ,, ప్రి. అం. పేజీ. 6

తనకు ప్రియ శిష్యుడగు శీతాంశుని నియోగించినాడు. భర్తపై ననురాగము కలదియైనను తార మనంబున నెచ్చటనో నణిగి మణిగి యుండిన చంద్రునిపై గల ప్రేమ యొక్కసారి పొంగినది. అంతరంగమున చంద్ర సాంగత్యము కోరుచున్నను భర్తపై ననురాగముతో నిట్లు పలికినది.

చ॥ సదనము లోన నొంటరిగ సంధ్యల మజ్జన మాడ నేగ మీ
వదనము జూచు నంతకును వాకిట నిల్చెడి దాన గానె యో
సదమల చిత్త యే గతిని సాపడి యుండగ నోర్తు నింట మీ
పదమును వీడి నానుడిని పాలన సేయుము వెంటరా మదిన్.

అని పలికినది. భర్తపై ననురాగము కలది యైనను వంటరి తనంబున మనంబు మారునేమో నన్న శంక భర్తకు తెలిపినది. అంతియేగాక నాతని వెంట తోడ్కొని పొమ్మని నిట్లు ప్రాధేయ పడినది.

"నాథా! వాదంబున నేమి ప్రయోజనము. నేనును మీవెంట వచ్చెదాన. మానినీ మణులకు బాలురు దోడనుట కన్న వైపరీత్యము గలదే. కావున నొంటరిగ తోడం గొనిపోవ ననుగ్రహింపుడు." ఈ విధముగా నామె బాలుర బుద్ధులు స్థిరములు కావు సుమా! నేదేని జరుగునన్న యనుమానము సూచించినది. విషయ విదూరుడైన బృహస్పతి బాలుడైన చంద్రుడు తన భార్యకు విధేయుడు గాడేమోయని తలచినాడు. ఇంకను జెప్పదలచి తార "నాథా! యవ్విధ సూత్రం బెట్టియనంగాని గృహ విధానంబెట్లు? మంచి బుద్ధి యగు చంద్రుడు సదనంబున వసియింప నిత్యకృత్యంబు లేపగిది జరుపునోయని చెందంబు సందియంబు నందున్నయది" యని సందేహము వెలిబుచ్చినది. భార్య యంతరంగ మెఱుగని బృహస్పతి బాలుడైన చంద్రునకు కర్తవ్యోపదేశము జేసినాడు.

"దివిజ నాయకుడు యజ్ఞంబు దలపెట్టి నన్నాధ్వర్యంబునకు దోడి తెమ్మని మాతలి నంపె. దంపెసలారు దంపతులు గవగూడి జనకూడదను నీతి నీవెరింగినదియేగా. పురుహూతుని యధ్వర్యంబున నీకిడు హవిఃపుంజంబు లగ్ని ముఖంబునం పంపెద గావున నీ తరుణీమణి నొంటిగా నింట విడుచుట

ధర్మంబు గాదు" అని తెలుపుటయే గాక "ఓ సుధాకరా : ప్రధాన శిష్యుండవై ముగుదయందతి శ్రద్ధా భక్తి యుతుండవై మెలంగుము. నీకే కొరతయు గానరాదు. ఇంట నుండుమని యాజ్ఞాపించినాడు. అమాయకుడైన చంద్రుడు వల్లె యనినాడు అంతట బృహస్పతి తన ప్రియభార్యను పిలిచి యతి సుకుమారయైన నాతనిని కడు వాత్సల్యముతో చూడుమని యాదేశించి నాడు. తారకు వెతకబోయిన తీర్థ మెదురైనదని సంతసించినది. విషయ విదూరుడైన బృహస్పతి చంద్రుని దక్క సకల శిష్య బృందముతో నింద్ర లోకము జేరినాడు. అచ్చట ఇంద్రునితో సంభాషించుటతో ప్రథమాంకము ముగిసినది. ప్రథమాంక మొక రసగుళికయని చెప్పవచ్చును. నాటక సారాంశ మంతయు నిందిమడ్చ బడినది. రాబోవు కథపై పఠితల కాసక్తి పెంచినది.

తదుపరి ద్వితీయాంకమున తార భర్త వెడలుట గమనించి చంద్రునిపై ననురాగము పెంచుటతో ప్రారంభము చేయబడినది. తార తన భాగ్యమునకు మురిసిపోయినది. తన యదృష్టము వలననే శచీధవుండు యజ్ఞము చేయుట. తన భర్తను పిలువనంపుటయే గాక, యచ్చట బృహస్పతి యొక్క [illegible] కాల ముండవలసి వచ్చెనని మురిసినది. తనివి తీర చంద్రునితో కామ భోగ ముల ననుభవించ వచ్చునని తలచినది.

క॥ "అతివకు హితుడగు పురుషుడు
పతి గృహమున లేని యెడల బాల్పడిన గదా
యతను క్రీడా సుఖములు
మితి మీరగ బడయ నగును మేదిని లోనన్" [1]

అనుచు అతని రాకకై యెదురు చూచుచుండెను. మదన తాపము మిక్కుటము కాగా చంద్ర దర్శనమున గాని నది ఉపశమింపదని వాపోయినది. గురువును ఈమె జాడలు చెలికత్తె లొకవంక కనిపెట్టుచునే యుండిరి.

---

1. హరిశ్చంద్రోదయము. ద్వి. అం. ప్రారంభము 1వ [illegible].

సాగనంపి వచ్చునంతలో చంద్రుని కొఱకై భక్ష్య భోజ్యములు సిద్ధము చేసినది. స్నానంబుకై ఉష్ణోదకమునే గాక సుగంధ ద్రవ్యములు సమ కూర్చినది. పైగా ద్వార ప్రవేశమున వేచియున్నది. విషయ పరిజ్ఞానము గల నాచెలికత్తె లామెకు చంద్రునిపై గల మోహమును పసిగట్టిరి.

గురువును సాగనంపి బాలుడైన చంద్రు డాశ్రమము చేరెను. రామాయణ పారాయణము భక్తి ముక్తి దాయకమని పఠింప నారంభించెను. తార వానిని చూచి మోక్షమార్గమునుండి వాని చిత్తంబు కామరస గ్రోలముకై నుంకింప జేయ సమకట్టి యిట్లన్నది. "అత్రి నందనా! యంకురిత యవ్వనుండవై వృద్ధ తాపస కృత్యంబగు ముముక్షు గ్రంథావలోకనంబు సేయు నేమి ప్రయోజనము?" అని ప్రశ్నించుటయే గాక-

క॥ "అర విరి మకరందము గొన
నరసెడి షట్పదము రీతి ననమ శర కళాం
కురమైన వెనుక నబలల
నరయుట యవ్వనుల ధర్మ మంబుజ వైరీ."

అనుచు హితోపదేశము చేసినది. కామరస ప్రధానంబైన గ్రంథం బులు జదివించినది. తార పలుకులకు, చేష్టలకు చంద్రు దలవాటు పడెను. క్రమముగా నాతడు మారజొచ్చెను. తార పలుకులు క్రమముగా నాలకించి విచ్చలవిడిగా వన విహారంబులు జేయుచు కామరసంబున మునిగి తేలుచుండిరి. యాగమును పూర్తిచేసి బృహస్పతి యాశ్రమమునకు మరలి వచ్చెను. చాటున నుండి వారిని పరీక్షించెను. సర్వమును నవగతమయ్యెను. భార్యపై గల మమకారముతో సర్వమును చంద్రునిపై నాపాదించి వానిని యింటినుండి వెడలిపొమ్మని తారతో నిట్లు పలికినాడు.

"సుదతీ! ఈ దుష్టుని ముఖవీక్షణమున పూర్వకృత తపఃఫలము నశించును గాన పర్ణశాలకు బోదము రమ్మని[1] వెంటనిడుకొని పోయెను.

1. హరిశ్చంద్రోదయము ద్వి. అం. పేజీ 42.

చంద్రుడు తన తప్పిదము లేకపోయినను సుమతి మాటలు విని ...
నందులకు వాపోయినాడు. ఏమియు కానట్లు తార ... ...
ఆశ్చర్యముతో బాటు దుఃఖమునుగూడ కల్గించెను. అతడిట్లు తలపోసెను.

ఉ॥ "ఏ పనికైన నింతి యెద నింతయు జంకదు ...
పాప మెరుంగ కన్గదువు బాలుని నన్ను విలాస వైఖరి
జ్జూపి మనోభవ భ్రమను జొన్పి ప్రియోక్తుల ...
తాపసి శాపమిచ్చె గని తార సదుత్తర మిచ్చెనే ..."

అని వగచుచు తారపై గల మక్కువను వదలలేక ...
బయలుదేరెను. అట్లు బయలుదేరిన చంద్రుడు కామ్యక ...
అందలి సుందర దృశ్యములకు మదన తాప మధికము కాగా ...
శూన్యుడై నాడు. అచ్చట తటస్థ పడిన తాపస స్త్రీని జూచి మోహించి ...
గ్రహింపుమని వేడుకొనెను. ఎట్లైనను వానిని తప్పించుకొని ...
వాని నచ్చటి సరోవర మందు సుస్నాతుడవై రమ్మని ...
దందు మునుగగనే స్త్రీ రూపము నందెను. యోగిని ...
కరిగెను కుసుమ కోమల రూప లావణ్యములతో ...
సిగ్గు పడుచు నాత డచ్చట నున్న లతానికుంజమందు ...
స్థితికి వాపోవుచు నిట్లు విలపించెను-

"చేసిన కర్మ తప్పునె ! వచింపగ శక్యముకాని ...
భూసుర వర్య కాంత మది బొచ్చము లేని ...
వాసము జేయు నన్ను మృదు వాక్యము ...
గాసిల జేసి కాంతు దది గాంచి మహోగ్రత ..."

అనుచు కుమిలి పోవుచుండెను.

ఇంతలో శ్రీ మహావిష్ణువు గరుడారూఢుండై ...
ప్రవేశించి చంద్రుని జూచి కాంతయని భ్రమించి యామె ...

1. హరిశ్చంద్రోదయము ద్వి. అ. పేజి 42.
2. హరిశ్చంద్రోదయము తృ. అం. పేజి. 57.
3. హరిశ్చంద్రోదయము చ. అం. పేజి 67.

సీ॥ "అరమోడ్పు కను దోయి యానంద విభ్రమ
మొదవింప వికసింప మోదమెంతొ
చికుర సంచ్ఛన్నమై చెన్ను మీరెడి మోము
ప్రకటింపగా నెట్టి పెదలి నెంతొ
కంచుక బద్ధమై మించు చన్బంతులు
తెల్పెడి దేలెడి పలుప యెంతొ
వలువ చాటున నుండి వన్నె మీరెడి బాహు
యుగళంబు వెలిబుచ్చ సొగసదెంతొ
తావి మిశ్రిత రసమయ బావి మో
విక్కు దక్కన మించెడి తళుక్కు చెక్కు
లంటి ముద్దందు కొందు నీయ తను చిల్క
బల్కరింపక బెదరెనా! ఫలము గలదె"

అనుచు నామెను సమీపించి పల్కరించెను తన మోహమును తెల్పుచు సంభాషణ గావించినాడు. ఇచ్చట కవి సంభాషణలను కల్పనా చాతుర్యము వెలలేనిది. తేనె లొల్కు చక్కని పదములతో యుక్తి ప్రత్యుక్తులు గావించెను.[1]

సీ॥ విష్ణు: జాబిల్లి నని బల్కి జాగు సేయగ నీకు
నో భిల్ల కన్యకా యుచిత మగునె
స్త్రీ: ఉచితమా యిటు వల్కు నుదధి కన్యావర
నిజము దెల్పిన నీకు నెనరు లేదె
విష్ణు: నెనరుంచుట గాదె గన వచ్చినను నెద
కనికర మూనక కపట మిడితి
స్త్రీ: కపట నటుండవు గావె నీవెప్పుడు
విపరీతములు బల్కు వినుట లేదె

1. హరిశ్చంద్రోదయము. చ. అం. పేజీ. 70

గీ॥ విష్ణు : వినక నిటవచ్చినాడనే వెలది మిన్న
శ్రీ : మిన్న తనయుకు నీ కన్న నెన్న గలరె
విష్ణు : గలిగి యుండిన నీ విట్లు బలుకుదువటె
శ్రీ : బలికితి నే నుంత విపరీత భావమిచట."

అనుచు వారు వాదోపవాదములు గావించిరి. చివరకు విష్ణు మాయచే భిల్లాంగన మను వశపరచుకొనెను. వారిరువురు ప్రేమమయ జీవులై సంచరించిరి. చంద్రునకు బాలుడు ఉదయించెను. సంతానము లేక తప మాచరింప త్రిశంకునకు బాలు డొసంగిరి. చంద్రునకు శాపవిమోచనము కలిగెను. ఇంతలో నచ్చటకు విష్ణువును వెదకి కొనుచు లక్ష్మి వచ్చుటచే నాతడు లక్ష్మితో వెడలెను. ఈ విధముగా నీ కథ సమాప్తమైనది.

సత్య హరిశ్చంద్ర చరిత్రము.

1937 (నిర్వచనము)

చెన్నాప్రెగడ భానుమూర్తి

ఇది యేకాశ్వాసము. గౌరన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కథ యంతయు ఎంతో సూక్ష్మముగా నూట పదునైదు (115) పద్యములలో కూర్చబడినది. వచన మిందు కానరాదు. [1]

హరిశ్చంద్రుని వర్ణనము తోడనే కథా ప్రారంభము జరిగినది.

ఉ॥ భూతలమేలు రాజులును భూరి బలంబున నోర్చి భూమి నే
కాతప వారణంబుగ నయ స్థితి నేలిరి చక్రవర్తులై

1. సత్య హరిశ్చంద్ర చరిత్రము

గ్రంథకర్త. చెన్నాప్రెగడ భానుమూర్తి, 500 ప్రతులు 1937. కళానిధి ముద్రాక్షరశాలయందు ముద్రితము. సర్వసామ్య సంకలితము. మొత్తము 115 పద్యములు కలిగె యిరువది రెండు పుటలలో ముద్రింపబడినది.

యాతత విక్రమ స్ఫురణ నార్వురు వారలలోన నాద్యుఁడై
ఖ్యాతిని మించె నర్కకుల కులాంబుధి చంద్రుడు సత్యసంధుడై

అనుచ షట్చక్రవర్తులలో హరిశ్చంద్రుని ఖ్యాతిని బొగడెను. అంతియేగాక

శా॥ శ్రౌత స్మారక విధిజ్ఞు డాతడు హరిశ్చంద్రాభి ధానుండు సం
పూత నర్మ సుశీల చంద్రమతి యా పుణ్యాత్మ ధర్మ స్థితిం
బ్రీతి న్నిల్పిన ధర్మపత్ని పతికి న్వైభంగుల దోడు నీ
డై తత్సన్నిధి నొప్పు నర్కుకడ ఛాయాదేవి చందంబునన్.

అని సూర్యవంశంబున బుట్టిన నీతడు ఛాయా సూర్యులవలె భార్యతో నొప్పియుండెనని చక్కని ఉపమానముతో వర్ణించి చెప్పెను.

అంతకు ముందుకూడా ఎంతో గాంభీర్యముగా వర్ణించెను.

ఉ॥ కల్గ వకాల మృత్యువులుఁ గల్గ వొకప్పుడు నీతి బాధలుం
గల్గ దవృష్టి లేమియును గల్గదు దుర్జయ చింతయెయ్యెడన్
గల్గదు జార చోరుల యకార్యభయంబును సప్రమత్తుడై
నల్గడల న్సమీక్షణ మొనర్చుచు భూతల మాత డేలుచో [1]

అంతియే గాక నాతడు చిరకాలము రాజ్యమును పాలించి చివరకు కైవల్య సుఖంబు చూరగొనియె నని వర్ణించి చెప్పెను.

మ॥ చిరకాలంబు ప్రజానురంజకముగా శ్రీ వైభవోపేతు డీ
శ్వర పాదంబుజ భక్తియుక్తుడు హరిశ్చందు సర్వం సహా
భరముం దాల్చి యనూన సత్య నిరతిం ప్రఖ్యాత చారిత్రుడై
వర కైవల్య సుఖంబు చూరకొనియెం ప్రజ్ఞా ప్రభావంబునన్ .115.

ఈ విధముగా నీ పద్య కావ్యము ఎంతో విపరముగా వ్రాయబడినది.

---

1. సత్య హరిశ్చంద్ర చరిత్రము. చెన్నాప్రెగడ భానుమూర్తి 114 పద్యం.

హరిశ్చంద్ర నాటకము

కందాడై శ్రీనివాసన్
పోకల వెంకట నరసింహరావు [1]

జంట కవుల వలె ఈ యిరువురు వ్రాసిన గ్రంథమిది. వేమూరు పతిరాజులు సెట్టిగారి సహాయముచే ముద్రింపబడినట్లు పేర్కొనబడినది. ఈ నాటకము శ్రీ సుగుణ విలాస సభవారి కోరికపై వ్రాయుటయే గాక వారిచే ప్రదర్శింపబడినట్లు తెలియుచున్నది. వీరు శ్రీ వేదము వెంకటరాయ శాస్త్రుల వారి నాటక సరణి ననుసరించి వీరి నాటకమునందు మార్పులు చేసినట్లు పీఠికలో వ్రాసిరి.

ఇది ఐదంకముల నాటకము. సాధారణముగ హరిశ్చంద్రుని కథల యందు వచ్చు మార్పుల కంటె నిందు విచిత్రములగు పాత్రలు కలవు. హరిశ్చంద్రునకు 'సత్యకీర్తి' యను మంత్రియే గాక మణికంధరుడను మరి యొక మంత్రి జయపాలుడను సేనాపతి, వసుపాలుడను కోశాధ్యక్షుడు గలరు. అంతియేగాక వందిమాగధులు, వినయంధరుడను కంచుకి, మోహన మిత్రుడను విదూషకుడు, సారథి పాత్రలు గలవు.

క్రూరవర్మ్మడు కళింగ దేశపు రాజు హరిశ్చంద్రుని శత్రువుగను ప్రవేశ పెట్టబడినవి. కాలకౌశికుని శిష్యులుగా గాలవ, మాండవ పాత్రలు గలవు. కాశీరాజు, వాని మంత్రి, వాని భటు లిద్దరు గలరు. స్త్రీల పాత్రలలో చంద్రమతి చేటి ఇందుమాలిని, సుశీల చంద్రమతి పెంపెడు కూతురుగను,

---

1 హరిశ్చంద్ర నాటకము.
మదరాసు పచ్చయప్ప హైస్కూలు సహాయోపాధ్యాయుడు కందాడై శ్రీనివాసన్ బి. ఎ. ఎల్. టి. చేతను మదరాసు ముత్యాలపేట హైస్కూలు తెనుగు ప్రధాన పండితుడు పోకల వెంకట నరసింహరావు నాయని చేతను రచింప బడినది. First Edition. Printed by Dowden & Co. 'Purless' Press 1907. ఇది కీ శే. W. ముత్తు కుమారస్వామి చెట్టియారు మెమొరిగా వ్రాయబడినది.

కలహకంఠి పనికత్తెగను పేర్కొనబడిరి. వీరనాయకి వీర బాహుని భార్య, కనక లేఖ కాశీరాజు భార్య. ఈ విధముగ ఎన్నియో పాత్రలు కల్పింపబడినవి.

కథలో కూడ చాలా మార్పు కనబడుచున్నది. 'సుధర్మ' ఇంద్ర సభలో నాటకము ప్రారంభింప బడినను సుగ్రసేనుడు 'అలర్కుని' జయించి వాని కుమార్తెయగు సుశీలను హరిశ్చంద్రుని యాస్థానమునకు బంపును. రాజు నాగాదలి కూతురుగా భావించి పెంపుమని చంద్రమతి యొద్దకు నా కన్యను బంపును. ఇంతలో విశ్వామిత్రుడు వచ్చి "శత సహస్రార్బుదంబులు హిరణ్య నాణెములు గావలెనని తనకు వలయునప్పుడు వేగ వచ్చెదనని జెప్పి వెడలును. తదుపరి యయోధ్యా నగర పూదోటలో చంద్రమతి విచార గ్రస్తయై యుండును. సుశీల "తల్లీ" యని పిలుచుచు ప్రవేశించి తల్లికి నగల నలంకరింపుమని చెలికత్తెలకు చెప్పును. చంద్రమతి తమ్మునితో నాడుకొనుమని సుశీలను పంపివేయును. చెలికత్తెతో రాత్రి తనకు భర్తపై కోపము కలిగెనని తెలుపుచుండ హరిశ్చంద్రుడు చెలికానితో ప్రవేశించును. చంద్రమతిని సరస సల్లాపములతో రాజనునయించు చుండెను. ఇది నాటకమున శృంగారము ప్రవేశ పెట్టుటకై కల్పింప బడినది. చంద్రమతి విరహము హరిశ్చంద్రు డామె ననునయించుట మొదలగు సంఘటనలు మాత్రము క్షేమేశ్వరుని చండకౌశికము నుండి గ్రహింప బడినవి. సుశీల (పెంపుడు కూతురు) పాత్ర మాత్ర మెచ్చటను కానరాదు.

రాజు వేట కేగినపుడు చంద్రమతి యింట నున్నట్లుగనే చెప్పబడినది. తదుపరి కథ యంతయు గౌరనాదుల కథను బోలియున్నది. సమయ మెరింగిన చంద్రమతి సుశీలను పాంచాలాధిపుని యంతఃపురమునకు చేర్చుమని అచ్చట తన మేనల్లుని యందు దాని మనస్సు లగ్నమైనదని తెలుపును. ఈ విధముగ సుశీల పాత్ర కల్పింప బడినది. ఈ నాటక కథ కొంతవరకు జన మనోరంజమై యొప్పినదని చెప్పవచ్చును.

హరిశ్చంద్ర నాటకము

వెంకటకవి [1]

ఈ కావ్యము వెంకటకవిచే వ్రాయబడినది. వీరు నాగినేని కృష్ణశర్మ గారి తనూభవులు. ఈ కావ్య పైభాగమున నీ విషయము పేర్కొనబడినది. ఇది గుంటూరు జిల్లా ఒంగోలు తాలూకాలో చేరిన అమ్మనబ్రోలు వాస్తవ్యుండును శ్రీమత్కమ్మ వంశజుండును నాగినేని కృష్ణయ్య చౌదరి తనూభవుండును నగు వెంకటకవి గారిచే రచింపబడినదని తెలుపబడినది. తెనాలి రైతు ముద్రాక్షర శాలయందు ముద్రింపబడినది.

ఇది యైదంకముల నాటకము. ఇందు గౌరనాదుల హరిశ్చంద్ర కావ్యమునందు కానరాని పాత్రలు కాన్పించుచున్నవి.

ఆరుపు కండ్ల సుబ్బన్న
నిరక్షర కుక్షి పిచ్చన్న } - అయోధ్యాపురి కాపులు.

గాలవుడు. - హరిశ్చంద్రుని యాస్థాన సంగీత పాటకుడు.

నంగడు
సింగి } - ఎఱుక దంపతులు.

ఇవిగాక 'హంసనారి' కి బదులుగ చంద్రియని కాలకౌశికుడు చంద్రమతికి నామము పెట్టెను. ఇటులనే జాలడు, జాలి యానాది దంపతులు కూడ పేర్కొనబడిరి. ఇంతియేగాక నీ నాటకమునందు శివునకు బదులుగ దేవతలతో కూడిన విష్ణువు లక్ష్మి సహితుండై ప్రత్యక్షమైనట్లు చెప్ప

---

1. హరిశ్చంద్ర నాటకము 1919 మార్చి 4 ఏలూరు రామ ముద్రాక్షర శాలయందు ముద్రింపబడియె. మూడవ కూర్పు ఇదియే గ్రంథము ఇంకొకటి కలదు. అది తెనాలి రైతు ముద్రాక్షర శాలయందు ముద్రింపబడినది. ఐదవ కూర్పు. 500 కాపీలు వెల. 1-4-0. (108 పేజీలలో ముద్రింపబడినది) 1924 సం॥.

జనిపది. ఇది నాటకమైనను పద్యకావ్యమువలె ప్రస్తావనలో కవిస్తుతి కవిసింప షష్ఠ్యంతములు గూడ గలవు. ఇవి యక్షగానికవలె నున్నది. ఈకవి హరిశ్చంద్ర నాటకమునే గాక తారాశశాంక నాటకము, శ్రీకంఠ మోహినీ విలాసము నాటకము మొదలగునవి రచించినట్లు తెలియుచున్నది.[1] అప్పటి కాతడు పదునెనిమిది యేండ్ల ప్రాయము మాత్రమే కల్గియుండెనట. ఈతాప్ఠముసు భగవానుడగు శ్రీపతి కంకితమొనర్చెను.

ఇంద్రసభలో ప్రథమాంకము ప్రారంభింప బడినను సంభాషణలో నూతనత్వము కాన్పించుచున్నది.

ఇంద్రుడు బృహస్పతిని జూచి "ఓ గురువర్యా! నూతనముగా తమరొక నీతి శాస్త్రమును రచించినారని వింటి నందొక పద్యమును చదువుం"డని కోరగా బృహస్పతి లేచి లోకమునందలి నీతికి సంబంధించిన పద్యమును జదువుటయే గాక

గీ॥ "ఆలి బాసిన ప్రియ సుతుం డంత మయిన
భాగ్యమూడిన మానంబు భంగమయిన
గొంతుపై కత్తి వచ్చిన కొంచెమయిన
నరు డన్మృత మాడ జెల్ల దెన్నటికి నయిన."

అని రాబోవు కథా సంఘటనలకు సంబంధించినట్లు వ్రాయబడెను. దీనిపై తర్క వితర్కములలో వశిష్ఠ, విశ్వామిత్రులు కలహించుటకు దారి తీసినది. వారి వాదోపవాదనలు మృదు పదములతో చమత్కారముగా చిత్రింప బడినవి.

---

1. హరిశ్చంద్ర నాటకము పేజీ. 3 ప్రస్తావనము. "ఏను పదునెన్మిది యేండ్ల ప్రాయంబున శ్రీహరి కరుణా రసంబునుంజేసి జగన్మోహిని శృంగార పదంబులును తారాశశాంక నాటకంబును, శ్రీకంఠమోహినీ విలాస నాటకంబును భార తార్థ వలఘు బోధినియు, శ్రీకృష్ణరాయబార నాటకంబును రచించి మరల సత్య హరిశ్చంద్ర నాటకాలంకారంబు విరచింపబూని" యని పేర్కొనెను.

విశ్వా: ఉ॥ ఓరి! వశిష్ఠ నీవిపుడు యున్నవి లేనివి కొన్ని గూర్చి నీ
వీరి తనంబు జూప కడు వేగమె లేచి సురేంద్రు ప్రోలనా
ఘోరము ఖండు బొంకడని బుద్ధి నెరుంగక ఒల్కె దేర నీ
గారడి మాట లెవ్వరును గట్టిగ నమ్మరు మాను మానురా![1]

దానికి ప్రతి సమాధానముగా వశిష్ఠుడు హరిశ్చంద్రుని సత్య సంధతను పేర్కొనెను.

వశి: ఉ॥ ధారుణి తల్లక్రిందయిన తామరసాప్తుడు తూర్పు దిక్కునన్
దారయ కస్తమించినను నచ్యుతు డాశ్రిత రక్ష దప్పినన్
వారధు లింకి నంత రవి వంశజు డా నృపశేఖరుండు సం
పూరిత సత్య మానసుడు బొంకడు బొంకులమారి కౌశికా!

అని నిందాపూరితముగా పల్కెను.

ఇటులనే తృతీయాంకమునందు రాజ్యము వదలి యేగుచున్న హరిశ్చంద్రుని వదలలేక వెంబడించు మంత్రి, వలదను రాజుల ప్రత్యుత్తర ప్రత్యుక్తులు ఎంతో రమ్యముగా నున్నవి. ఇవి రాగ తాళములలో రచింప బడినవి.

సత్యకీర్తి:- నీ బడు కష్టము నే బడు చుండుదు నీ పాదంబుల గొలుచు చుందు భూవరా!

హరి :- నే పరదేశినై నేగెద నీవటులాపద నొందగ నేల మంత్రి ॥యా॥
సత్య :- మంటలో ద్రోసిన మునిశపించిన వెంటరాక నే మానను రాజా ॥మా॥
హరి :- అమ్మనబోలు శ్రీహరి బ్రోచును నిట నెమ్మదిగా మునివద్దనుండుము

అని ఒక పాదము ఒకరు పాడుచుండ వేరొక పాదము యెదుటి వారందుకొనునట్లు పాడిరి. ఈ విధముగా నెంతో రమ్యముగా నింపు సంభాషణములు సాగినవి. నాటకాంతమందు దేవతల చాపలజతి చెప్పబడినది. నందనశార్దూల చంపకమాల మొదలగునవి వ్రాయబడినవి. అంతియేగాక నాటకాంతమందు కవి పరిచయముగా చక్కని వచనము కూర్చబడినది.

---

1. హరిశ్చంద్ర నాటము. వెంకటకవి పేజీ 11.

గద్యము "ఇది శ్రీహరి చరణారవింద మకరంద బింద్వాస్వాద నొందించి రాయమాంగ మానసుండును కమ్మపంశ పయః పారావారాణకా సుధాకర నాగిహిని కృష్ణమ చౌదరి తనూభవుండును తారాశశాంక నాటక,శ్రీకంఠ మోహినీ విలాస నాటక, శ్రీకృష్ణ రాయబారాది నాటకాలంకార భారతార్థ లఘుబోధినీ గ్రంథ నిర్మాణ ధురంధరుండును సర్వలక్షణ పరిజ్ఞాన సుకవి జనవిధేయుం డును నగు వెంకటకవీంద్ర ప్రణీతంబయిన హరిశ్చంద్రనాటకము సంపూర్ణము."

అను వచనముతో నాటకాంతము చేయబడినది.

హరిశ్చంద్ర (నాటకము)

సిద్ధహస్తుడు గుడిపాటి వెంకటచలం [1]

ఈ హరిశ్చంద్ర నాటకమునందు రెండు రంగములు గలవు. ఈ కథ పురాణ హరిశ్చంద్రుని మహిమకు వ్యతిరేకముగా నున్నది. నేటి సామాన్య మానవుని జీవన చరిత్రము కలదు. నాటి కథ యంతయు సామాన్యులలో ప్రవేశపెట్టి సంభాషణలలో సత్య హరిశ్చంద్రుని మహిమ పరిహాసింప బడినది. అంతేగాక సంభాషణములు వాడుక భాషలో నున్నవి. 'ఒకటవ రంగము' మొదలగు ప్రయోగములు కూడా కలవు. ఈ నాటకము నందలి సంభాషణలను పరిశీలించినచో యిందలి పాత్ర చిత్రణము తెలియగలదు.

---

1) హరిశ్చంద్ర. గుడిపాటి వెంకటచలం.
నా. 1027. గౌతమీ గ్రంథాలయము. రాజమండ్రి అఖరిసారి గ్రంథ మాల. మచిలీపట్నము ఇందు. (1) సీత అగ్ని ప్రవేశము. (2) సత్యవంతుడు (3) హరిశ్చంద్ర (49 నరసింహావతారం (5) మృత్యువు అను నాటికలు ముద్రింపబడియున్నవి.

ఒకటవ రంగం :-

(విశ్వామిత్రుని ఆశ్రమంలో మధ్యాహ్నం మూడు గంటల వేళ చెట్టు మొదట్లో హరిశ్చంద్రుడు నిద్ర పోతున్నాడు. చంద్రమతి, సుమంత్రుడు నవ్వుతూ మాట్లాడు కుంటున్నారు) [1]

చంద్రమతి :- రాణినని యెవరికీ తెలియకుండా స్వేచ్ఛగా అడవులలో తిరగగానికి వీలుంటే.

సుమంత్రుడు:- ఒంటరిగానే?

చంద్ర: - అదే వచ్చింది. యీ సంసారం, మర్యాద యివన్నీ కాళ్ళకి చుట్టుకొని ఖైదులో..

సుమం :- పాపం.

చంద్ర :- ఆ పిట్టలవలె రెక్కలు విదిలించి ఆకాశంలో ఎగిరి ఎక్కడికో పోతే బాగుండును.

సుమం :- పిట్టలకు సంసారాలు లేవనా?

చంద్ర :- ఉంటేనేం? వాటి స్వేచ్ఛకు ఆటంకం కావు కదా! ఎటూ ఈ మనుష్య స్త్రీలకే వచ్చింది. రాణిత్వంలో, భార్యాత్వంలో, తల్లి త్వంలో నా యవ్వనం, నా ఆనందం, నా జీవన మాధుర్యం అన్నీ చచ్చి...

సుమం :- చావలేదు. చావకుండా నన్నేవిధంగా నైనా సహాయ...

చంద్ర :- లాభం లేదు. ఆ రాణీత్వమే, ఆ మాతృత్వమే...

సుమం :- తెలుసు.

పురాణములందేగాక కావ్య జగత్తులోకూడా మహా పతివ్రతగా చిత్రింపబడిన చంద్రమతి పాత్ర విచిత్రముగా ఈ నాటకమునందు మార్చబడినవి. ఇక హరిశ్చంద్రుని శీలమును పరిశీలింపవలయును. మాతంగ కన్యలు పాడుతున్నప్పుడు హరిశ్చంద్రుడు ఠీవిగా కూర్చుని మీసాలు మెలేసి కోటు సర్దుకొని తల వూపుతూ వింటున్నాడు. లోహితుడు మాతంగ కన్యలను తనను ముద్దుపెట్టు

1. హరిశ్చంద్ర. ఒకటవ రంగ ప్రారంభము.

కొని వెళ్ళమనును. హరిశ్చంద్రుడు సర్వము దానముచేసి చివరకు చంద్రమతి తలనరికి పట్టుకొని ఆడుచూ ఉంటే తలారులు వచ్చి వానికి పిచ్చెక్కినదని చెప్పి కట్టివేస్తారు. ఇచ్చట హరిశ్చంద్రునకు రావలసిన కీర్తికి బదులుగా. దేవతా దర్శనమునకు బదులుగా తలారులచే కట్టివేయబడి సామాన్యునిగా మార్చ బడినాడు.

నవహరిశ్చంద్ర నాటకము

నరసింహము కస్తూరి 1906

గోదావరి జిల్లా, వేగాయము పేట. 1

ఈతని బంధుమిత్రులు శంకరకవిచే రచితమైన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమాధారముగా హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన నాటకమును వ్రాయుమని కోరుటచే నీతడు వ్రాయుటకు సంకల్పించెనని పీఠికలో పేర్కొనినాడు. అంతియేగాక నీతడు శంకరకవి కావ్యమును చదివి చూడగా "శంకరకవి తీసికొని వచ్చిన కథారీతిలో గొన్ని స్థలములయందు పరస్పర విరుద్ధములు గాను గొన్ని పద్యములలో గొన్ని శబ్దములు ప్రకృతానుకూల్యము లేనివిగాను గాన్పించినవి. అది దృశ్యప్రబంధమునందు బొత్తిగానె హృద్యములుగా నుండవని తోచి యవసరమైనచో మార్చి లేనిచో అటులనే పద్యములనుంచి గావ్యమును వ్రాసితి" నని పీఠికలో పేర్కొనినాడు. అవసరమైనచో నీ నాటకమునందు కొన్ని భాగములను తగ్గించుకొనవచ్చునని కొన్ని గుర్తులను నిచ్చిరి. ఇది నాటక పాత్రధారుల కనుకూలముగా జేయబడినది.

ఇందు అనేక హరిశ్చంద్ర నాటకములలో వలె గాక ముప్పదిమూడు పురుష పాత్రలు అయిదు స్త్రీ పాత్రలు గలవు. ఇది యారంకముల నాటకము.

1. నాటకము. సం. 17. కృష్ణదేవరాయ లైబ్రరీ.

ఈ కావ్యమునందు ఎనసెక శంకరకవి పద్యములు యథాతథముగా పెట్టుకొనినవి. అవి బలవంతముగా గాక ఎంతో సందర్భముగా వాడుకొనుట కవి ప్రతిభను జాటుచున్నది. శంకరకవి కావ్యమునందలి మొదటి పద్యములు రెండును

1) శ్రీ వాణీ వరదాస దాది విబుధశ్రేణీ శిరోరత్న చోజాది జా్రి

....

2) జలనిధి కన్య కొ్రిమ్మొ్కుంగు......

నాందీ పద్యములుగా పేర్కొనబడినవి. ఇటులనే అనేక సందర్భము లందు శంకరకవి కావ్యపద్య కుసుమములు వాడుకొనబడినవి.

ఇది కూడ ఇంద్రసభా గోష్ఠితోడనే ప్రారంభింప బడినను ప్రసంగములో నించుక భేదము గానవచ్చుచున్నది.

ఇంద్రుడు సత్యసంభాషణము జరిగిన పిమ్మట "తన సామ్రాజ్యము వాసినను భార్య వదలినను తనయు డీల్గినను హీన కృత్యములచేత దుర్మరణ మొందినను వనమునందు కుందినను మనోవాక్కాయ కర్మంబులచే నెప డసృతమాడడో నదియేకదా ధర్మమని బృహస్పతి మునిబృందము నడుగ నప్పుడు హరిశ్చంద్రుని ప్రసక్తి, వశిష్ఠ విశ్వామిత్రుల వాదోపవాదనలు జరిగెనవి. ఇంద్రుడు సాకేతాధిపతులు తమకు నాప్తకోటిలోని వారని చెప్పుట విశేషము. ఈ కథయందు చిన్న చిన్న మార్పులు గాన్పించుచున్నవి. వేటకు వెళ్ళిన హరిశ్చంద్రుడు మృగఘాతుక బాధ నడంచి చంద్రమతి లోహితాస్యుల తోడను ఆత్రేయుడను కంచుకితోడను గుడారమున ప్రవేశించును. ఇంతలో ఒక బంగారు లేడిపిల్ల గుడారమునందు సంచరించుచుండ లోహితాస్యుడు జూచి "బాబయ్యగారూ ఆ పిల్లతో నాడుకొనవలెనని వేడుక యగుచున్న" దని తెలుపును. చంద్రమతి నివారించినను వినక హరిశ్చంద్రుడు దానిని పట్టుకొనుటకై వెడలి విసిగి వేసారి యొక నెమలిని పట్టి తిరిగి వచ్చును. లేడి కాన్పించుట, హరిశ్చంద్రుడు వెంబడించి వెళ్ళుట సామాన్య విషయమైనను కొంత మార్పు చేసినాడు. తనయుడు లేడిని కోరుట, తండ్రి దానిని పట్టుటకై

వెడలుట సహజమే కదా! అట్లు అలసిన భర్తకు భార్యా, పుత్రుడు సేద తీర్చుటకై సపర్యలు చేసిన పిమ్మట కలత నిద్దురలో హరిశ్చంద్రుడు కల గాంచినట్లు చెప్పబడినది. భర్తకు చేతికంకణములు తీసి దిగదుడిచి పార వేసినదని చెప్పబడినది. అట్టి నమ్మకము లన్ని జాతులయందును నన్ని కాలములందును నుండును ఏక ఛత్రాధిపతియైన హరిశ్చంద్రుని భార్య యిట్లు చేయుట సమంజసముగా నున్నది.

సర్వమును దానముగా బడసి విశ్వామిత్రుడు హరిశ్చంద్ర చంద్రమతి లోహితాస్యులకు వల్కలములను ధరింపజేయ లోహితుడు నగరమునకు వానితో వచ్చుటకు సిగ్గుపడినట్లు చెప్పబడినది. అటులనే నరణ్యమున నిడుములు పడు హరిశ్చంద్రుడు భార్యాపుత్రులను పుట్టింటికైనను పంపనైతినని యే నాటకమునందును చెప్పబడని విధముగా చెప్పబడినది.

చంద్రమతి హంసనారిగా కాలకౌశికుని యింట పడిన బాధ పూర్వ పద్ధతిని గాక కొంచెము మార్చబడినది. హంసనారిగా పిలువ బడుచున్న చంద్రమతికి కలహకంటకి కుంచెడు బియ్యము చేతిలో బోసి శుక్రవారముగుడచే రాత్రి వుప్పిడి పిండి తినవలెను. దీనిని ముక్కలు చెక్కలుగా విసురుము అని రుసరుసలాడును. మధ్యలో వచ్చి యింకను కాలేదా యని బుగ్గపట్టి లాగ బూరెవలె పొంగినదని వర్ణించబడినది.

చంద్రమతి శిశుహంతకిగా గొనిరాబడి హరిశ్చంద్రుడే నరకవలసి వచ్చినప్పుడు నాతడొకపరి కరవాల మెత్తగనే విశ్వామిత్రుడు వచ్చినట్లు చెప్పబడినది. విశ్వామిత్రుడు వారించినను వినక హరిశ్చంద్రుడు మరల కరవాల మెత్తి నరకుట కుద్యుక్తుడు కాగా పార్వతీ సమేతుడై శివుడు ప్రత్యక్ష మయ్యెను. ఆ దేవతా మూర్తుల దీవనచే తెలివినంది దిగ్గున లేచిన లోహితుడు "ఓ స్నేహితులారా నేను గోసిన యాకులను విరచిన సమిధలను దీసికొని వచ్చుచున్నాను నేను వచ్చువరకు నుండు"డని పలుకుట కడు సమంజసముగా నున్నది.

నారదుడు విచ్చేసి హరిశ్చంద్రుడు రెండవసారి ప్రతిజ్ఞ జేసికత్తి మెత్తినపుడు కుంభిని దిర్దిరం దిరిగెను. దిశలు మ్రొగ్గెను. మేరువు గుంకెను. బ్రహ్మ మతి చలించెను. విశ్వంభరు డెంతయును జడిసెను.

'తారలు రాలునని నగఁ దోచె'నని చెప్పెను [1] అందులకు హరిశ్చంద్రుడు మీరు శిష్య వాత్సల్యము చూపవలదు. నాకు జ్ఞానోపదేశము చేయుడని వేడెను. అప్పుడు వశిష్ఠుని అనుమతిపై నారదుడు హరిశ్చంద్రునకు నాత్మ విద్యను రహస్యముగా నుపదేశించెను. హరిశ్చంద్రుడు కందమూల ఫలముల నాహారంబు జేసికొని వనముల వసించెద ననియు రాజ్యాంగ వృత్తిలో నున్న వీరిని మరచెద నేమోనని నడుగగా నారదుడు సంసార బంధము త్యజింప నవసరము లేదని తెలిపెను. దేవదూత వచ్చి మహేంద్రుడు బృందారకులతో వచ్చి హరిశ్చంద్రుని పట్టాభిషేకమునకు వేచియుండెనని తెలిపెను. విశ్వామిత్రుడు తన ప్రతిజ్ఞ ననుసరించి యింద్రుని అర్ధ సింహాసనమును తన తపస్సులో సగము నాతనికి ధారవోసెను. అప్పుడు నారదుడు "ఓ రాజా ! నేటినుండి నీవు సత్య హరిశ్చంద్రుడవని పిలుపబడుదు" వని తెలిపెను. ఈ విధముగా కథలో చిన్నచిన్న మార్పులు కాన్పించు చున్నను కథలోగాని సన్నివేశములలో గాని పెద్ద మార్పు కానుపించదు.

ఇందు చెప్పుకో దగినది శంకర కవి హరిశ్చంద్ర కావ్య పద్యములతో కథ నల్లుటయు వింతవింతలగు సామెతలు జాతీయములు నుపయోగించుట నిందలి విశేషము. అవి సహజములై కథాగమనమున కడ్డురాక యొప్పినవి. మచ్చునకు కొన్ని సామెతలు.

"తాళ్ళపాక వారి కవిత్వము కొంతయు తన పైత్యము కొంతయు నన్నట్లు" ప్రస్తావన పేజీ. 2.

"ఊరంతయు నొక త్రోవ ఉలిపిరి కట్టి దొక త్రోవ. ప్ర. పే. 4

"చెవుకునకుఁ జేనగల దన్న నమ్మవా రెవరుందురు. ప్ర. పే. 10

"నక్క యెక్కడ. నాగలోక మెక్కడ. నృపుడెక్కడ సత్యమెక్కడ.

"తల్లి జెవి ద్రెంపిన వానికిఁ బినతల్లి చెవి బీర కాయయు గాదని నట్టు. ప్ర. పే. 14

"అడుసు ద్రొక్కనేల కాలు కడుగనేల యని పిడుగు మొత్తిన రాళ్ళ వలె నూరకున్న యీ మునులు పౌరుషవంతులేనా ! ప్ర. పే. 15

1. నవ హరిశ్చంద్ర నాటకము. షష్ఠాంకము.

"పాలకు వచ్చి ముంత దాచనేల" ద్వి. పే. 19

"బులుపు తీరిన గాని వలపు తీరదు"

"గారాము గజ్జెల కేడ్చిన వీపు దెబ్బల కేడ్చెనన్న సామెతకు వచ్చెను.
తృ. పే. 38

"అడవిలో నక్కలకు గోత్రాలాజ్ఞా ?" తృ. పే 40

"తడసిన నులకు కుక్కవలె బ్రతిమాలిన కొలదియు బిట్టు బిగియు చున్నాడు." తృ. పే. 44

ఈ విధముగా నీ గ్రంథములో చూచినవే పందలకొలది కాన్పించు చున్నవి.

సత్య హరిశ్చంద్రీయము (నాటకము)

బలిజేపల్లి లక్ష్మీకాంతకవి [1]

ఆ నాడు వెలసిన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము నాటకములలో మిక్కిలి ప్రఖ్యాతమై పలువురిచే మన్ననల నొంది ఆంధ్రదేశమును నుఱ్ఱూత లూగించిన నాటకములలో బలిజేపల్లి లక్ష్మీకాంతముగారి సత్యహరిశ్చంద్రీయము మొదట పేర్కొనదగినది. అంతియేగాక వారే నటకులగుట విశేషము. ఇది పేరునందే నూతనత్వము గాంచినది. గౌరన రచన నుండి హరిశ్చంద్రుని కథ హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానముగా నామ సార్థక్యము కలిగియున్నను నీ కవిగారు సత్య అను విశేషణమును చేర్చుట నది వేద హరిశ్చంద్ర కథ కాదని స్పష్టపరచుచు హరిశ్చంద్రుని పాత్రకు కీర్తి నాపాదించినది. ఇందు ప్రస్తావనలో నీ నాటకమును గూర్చి కవిని గూర్చి [2] కొంత కలదు.

---

1. సత్య హరిశ్చంద్రీయము. బలిజేపల్లి లక్ష్మీకాంత కవి.
పబ్లిషర్లు కొండపల్లి వీర వెంకయ్య అండ్ సన్సు.
శ్రీ సత్యనారాయణ బుక్ డిపో. రాజమండ్రి. 1972.

2. బలిజేపల్లి హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము, లక్ష్మీకాంత కవి. పేజీ-2

ఆంధ్రదేశమున చాలకాలము పేరు ప్రఖ్యాతి గాంచిన గుంటూరు హిందూ నాటక సమాజముచే మొన్న మొన్నటి వఱకు పెక్కు సారులు ప్రయోగింపబడి నేడు సర్వజనాదరణీయమై యత్యంత నీతిదాయకమై యొప్పు చున్న "సత్యహరిశ్చంద్రీయ" మను నాటక మిచ్చట నీ రాత్రి ప్రదర్శింపబడు నని పేర్కొనినాడు. ఈతడు బుద్ధిమతీ విలాసము మొదలగు గ్రంథ ములు వ్రాసినట్లు తెలియుచున్నది.

ఈ నాటకములో నాందీ ప్రస్తావన, భరత వాక్యము నాటక లక్షణాను సారముగ రచింపబడినవి. ఆరంకములుగ విభాగింపబడిన నీ నాటకములో రంగ విభాగము కూడ కలదు.

భాగవతాది పద్యముల నీతడు సమయానుకూలముగ వాడుటచే నీతని పాండిత్యమును భాగవతాది పురాణములపై నతనికి గల నభిమానమును చాటుచున్నది. [1]

వారిజాక్షు లందు వైవాహికము లందు
ప్రాణ విత్త మాన భంగమందు
జకిత గోకులాగ్ర జన్మ రక్షణమందు
బొంకవచ్చు నఘము వొందద ధిప !

అని రాజ్యదానము చేయు బలిచక్రవర్తికి శుక్రుడు రాబోవు ప్రమాద మెరింగిన వాడై అట్లు పలుక వచ్చునని సూచించెను. ఇచ్చట ఇంద్ర సభలో వాదోపవాదనలలో హరిశ్చంద్రుడు చిక్కులలో పడినప్పుడు తప్పక బొంకునని వశిష్ఠునితో వాదించు విశ్వామిత్రు డిట్లు పలికెను.

"ఈతని వర్ణనలో నూతనత్వము కాన్పించు చున్నది.

వడలున్ జక్కిలములు ఘృతంబు పెరుగు బా ల్మాంస ఖండము ల
ప్పడము లుక్కుతుకబంటిగా దిని సురాపాన క్రియన్ మత్తులై
చెడి తబ్బిబ్బుల కూయు రాజు లెచటో చింతింప సత్యం బెటో
జడుడా ! నీగగన ప్రసూన.......చాలించి నోర్మూయుమా !

1. బలిజేపల్లి హరిశ్చంద్ర ప్రథమాంకము. పేజీ-6

అని వారి కాలము నాటి తెలుగు భాషలో రచన గావించినారు.

ఈ విధముగ సీతని వర్ణనలలో జాతీయములు కూడా సందర్భాను సారముగ నిబద్ధింప బడియున్నవి. గౌరనాది పూర్వ హరిశ్చంద్ర కావ్యము లను బోలినను నక్షత్రకుని పాత్ర సృష్టిలో నూతనత్వము కాన్పించు చున్నది. కావ్య హరిశ్చంద్రమున హరిశ్చంద్రుడు సర్వమును త్యజించి వల్కలములు ధరించి కాననముల కేగు నపుడు విశ్వామిత్రుడు నక్షత్రకుడను శిష్యుని బిలిచి యాగ దక్షిణ ధనము గైకొనుటకై హరిశ్చంద్రుని వెంట పంపును.

కాని యీ నాటకమున మాతంగ కన్యల సృష్టికి పూర్వమే హరి శ్చంద్రుడు వేటకై కాననముల కేగినప్పుడు ద్వితీయాంక తృతీయాంకము మధ్యగల విష్కంభమున నక్షత్రకుని పాత్ర ప్రవేశ పెట్టబడినది. [1]

ఈ విష్కంభమున విశ్వామిత్ర నక్షత్రకుల సంభాషణము కలదు. విశ్వా మిత్రుడు హరిశ్చంద్రుని వశీకరణము చేయుటకై నాతని నుపయోగించు కొనుట వలన నాతని చదువు పోవుచున్నదని నక్షత్రకుడు బాధపడును.

విశ్వా:- శిష్యా నక్షత్రక ! లెక్కలేని రొక్కం బడిగి యొప్పించుకొని హరిశ్చంద్రుని చేజిక్కించు కొనుటయే గాక యత డిక్కడకు వచ్చునట్లు పన్నుగడ బన్నినాడ. ఇప్పు డతని మనము నాకర్షింప శృంగార రూప రేఖా భుజంగులగు మాతంగ కన్యల సృజించెద. ఇందు నీవుగూడ నప్రమత్తుండవయి సాయపడ వలయును" అని వచించెను.

నక్ష :- గురూత్తమా ! ఏదో యొక వ్యాసంగము వలన నా చదువు మాత్రము గ్రీష్మకాల వాపీ జలంబు వలెనే దినదినం బడుగంటు చున్నది, చూడుడు

శా॥ సాంగోపాంగముగా వశిష్ఠు కడ నభ్యస్తంబు గావించె మొ
న్నం గార్గేయుడు చేరి వేదముల, మాండవ్యుంతొ యేడాదియే

1. సత్యహ. బలిజేపల్లి. తృతీయాంకము-విష్కంభము పేజీ-22.

నిం గాలేదు యగస్త్య శిష్యుడయి తా నేర్చెన్ దపోనిష్ఠ న
ష్టాంగస్వీకృతి న్నాకో రాడిపుడు సంధ్యా వందనం జేనియున్.

విశ్వా:- వశిష్ఠుని గుణసత్వము నాయెనుట వర్ణింపను గట్టిగా వట్టుపడిన గడియలో విద్యలన్నియు నీకు గరతలా మలకము గావించెద.

ఈ విధముగా నీ సంభాషణము సాగినది.

హరిశ్చంద్రుడు వేటకేగి నపుడు వశిష్ఠు న్నాశ్రమము చేరకయే విశ్వామిత్రుని తపోవనము చేరినటుల చెప్పబడినది. [1]

ఈతని పద్యములు ఎన్నియో సామెతలను లోకోక్తులను కలిగి లోకానుభవమును కవితా ప్రౌఢిని చాటుచున్నవి.

"అశుభము వచ్చునప్పు డయత్నముగనె
బుద్ధులును వాని కనుకూలముగనె తోచు
దొంగ యిలు సేరునప్పుడె దొరను పలచి
నిదుర పెద్దమ్మ శయ్యను వదలనట్లు"

అని హరిశ్చంద్రుడు ఏమో! ఇదంతయు ఇంద్రజాలము వలె నున్నది. ఇంతకు నేదో దుర్యోగము కొఱకై మనమీ యాశ్రమ ప్రాంతమునకు జేరితిమని మాతంగ కన్యలను వెడల నడిపించిన తరువాత మిక్కిలి విచారించును. [2]

విశ్వామిత్రుడు మాతంగకన్యలను పెండ్లాడమని కోరుచు నాతనికి ఉపదేశము చేయు సందర్భమున తన గొప్పను బొగడుకొనుచు తనకన్యలను వివాహమాడిన హరిశ్చంద్రుని గూర్చి జనులు బొగడుదురని చెప్పు సందర్భములో

గీ॥ ఇతడె యీతడె నూతన సృష్టికర్త
యైన గాధేయు నల్లు డటంచు నిన్ను [3]
నందలంబుల నిల్పి జోహారు లిడరె
నర సురా సుర యక్ష గంధర్వులేని"

---

1. సత్య. బలిజేపల్లి. తృతీయాంకము. పేజీ-23.
2. తృతీయాంకము. 29 వ పేజీ.
3. తృతీయాంకము. 35 వ పేజీ

అని యెన్నియో విధముల హరిశ్చంద్రునకు నచ్చజెప్ప జూచెనుగాని నా రాజు వానిని లెక్కింపలేదు.

ఈ కవి రచన చక్కని సామెతలలో నడచినది. ఇన్నాళ్ళు ముద్దుగా పెంచి కడకు చిలుకను గండుపిల్లికివలె నీ కౌశికునకై నప్పగించెదరా? నేను మీకడ నుండదగనా? [1] అను మంత్రియగు సత్యకీర్తి విలాపము గుండెలను నీరు జేయుచున్నది.

ప్రజలందరు తమరాజును విశ్వామిత్రు డడవులకు నంపుచున్నాడని తెలిసి యెక్కుమ్మడిగ పెచ్చరేగి నామునిని గదిసి

"బలంబు మీఱగా గాధి పుత్రుఁ బట్టి కొట్టి చంపు డీ
ఖలుండు వానిఁ దాళ్ల బట్టి గట్టి యగ్గి వ్రేల్చు డీ
మతీ మసుండు వాని కాయ మాంసమెల్ల గోసి వే
పొలాన నున్న పక్షిజాతి భూతకోటిఁ దన్పుడీ" [2]

అని కత్తులు త్రిప్పుచు వానిని చంపుటకు సిద్ధపడినట్లు వర్ణించుట నెంతయో సమయానుకూలముగ నున్నది. అంత ప్రేమగలవారి చక్రవర్తి కట్టి శిక్ష నిచ్చిన వానిని వారేమి చేయుటకు వెనుకంజ వేయుదురు. ప్రజలు సాహసించిన నేదికాదు?

పూర్వ కావ్యములలో నెట్టి ప్రాధాన్యములేని లోహితాస్యుని పాత్రకు కొంత ప్రాధాన్యము కల్పింపబడినది.

ఆ బాలుడు, "నాన్నా మన మింక నెంతదూరము పోవలెను ?" అనుచు మధ్యమధ్య పలుకుటయే గాక విశ్వామిత్రుని, నక్షత్రకుని కూడ నెదిరించి నటుల చెప్పబడినది.

అంతియె గాక వారు తీరారణ్యమున పోవుచుండ నాలుగు కల్పవృక్ష ఫలములు పడినట్లు వానిని కౌశికుడు మాయము చేసినట్లు కల్పింపబడినది.

1. తృతీయాంకము. 39. పేజీ.

2. తృతీయాంకము. 39

అటులనే అరణ్యమున బేతాళునితో హరిశ్చంద్రుడు పోరాడుచుండ బెనుభూతములు దిరిగినట్లు కల్పింప బడినది.

హరిశ్చంద్రుడు బేతాళుని యెదిరించినపుడు మహాస్రగ్ధరలో సంభాషణ సాగించెను. [1]

మహాస్రగ్ధర - పటుమద్దోశ్చండహాసో త్పతనమున భవత్ప్రాణము ల్లేచునేత
ద్వట వృక్షో పాంత భూమిన్ వ్యపగత భయలై పాంథ కోటుల్చరింపన్
గుటిలా కాలాను భూతిన్ గువలయు పతితన్ గీలుపో నైజ మౌనా
చటులతా త్రోగ్ర శౌర్య చ్ఛలి యటుల హరిశ్చంద్రుడున్ దురాత్మా!
(జుట్టుపట్టి యవ్వలి కీడ్చుకొని పోవును)

హరిశ్చంద్రుని పౌరుషమునకు గీటురాయిగా నిందలి ప్రౌఢ సమాసములు నాతని పౌరుషమున కలంకారముగ నొప్పి ప్రబంధ వర్ణనను పోలి యున్నది.

అటులనే మహాగ్ని అరణ్యములను కాల్చివేయునపుడు కూడ మత్తేభ పద్యములో సంస్కృత పద భూయిష్ఠ సమాసములతో తగిన విధముగ నడపెను:

మ॥ వియ దుద్ధ్వాంత నితాంత ధూమపటలీ విస్తారిత ద్వాంతమై
భయిదావ న్మృగమై నగాగ్ర నిపత ద్వాచాల కాకోలమై [2]
అయుదార్చి స్ఫుటి తీరు కీచక నినాదా ఖిలమై కీలిహా
లయ కాలోగ్ర జటాల పల్లక కరాళంబై వనం బేర్పడన్

చంద్రమతి యగ్నిలో ప్రవేశించునపుడు నామె చేయు దండకము కడు రంజనమై యొప్పినది.

శ్రీమన్మహా యజ్ఞమూర్తీ! జగజ్జాల రక్షా! ద్విషల్లోక శిక్షా దురాలోక తేజో విరాజీ! కృపాంభా భవద్దివ్య చరిత్ర ...... [3]

---

1. చతుర్థాంకము. 55-పేజి.
2. చతుర్థాంకము. 58 పేజీ
3. చతుర్థ - పేజీ - 59

ఈ నాటకమున లయ తాళ బద్ధమైన కీర్తనలు కలవు. త్రిభంగి వృత్తము గేయము ఫరజు రాగము ఏక తాళము. ద్వి. అం-21. పేజీ.

పంచ చామరము జంఝూటి రాగము - ఆదితాళము. మొదలగునవియే గాక

కాలకౌశిక - కలహకంఠి సంభాషణములు చక్కని కీర్తన ఫరజు త్రిశ్రగతిలో సాగినది. [1]

కాలకంఠి :- ఇంత ప్రొద్దెక్కినదాక నీవెక్కడ నుంటి ఇంటికి రాక ॥ఇం॥

కాలకౌ :- యాయవార మెత్తినాడ సంతపోయి శవాలను మోసి వచ్చినాడ ॥యా॥

వీరబాహుడు హరిశ్చంద్రుని కొనుటకై వచ్చి పామర భాషలో మాట్లాడుట నిచ్చట తగియున్నది.

"దొరా ! నే గొంటానండి దర సెప్పండి."

చంద్రమతి స్మశానములో బాలుని శవమును కాల్చుటకు సిద్ధపడి హరిశ్చంద్రుడు సుంక మియనిదే బాలుని వైచెద జూడుమని చెప్పినపుడు చంద్రమతీ విలాపము శంకరకవి కావ్యమునందలి పద్యము వచనములో వ్రాసి శంకర కవిపై గల గౌరవమును సూచించెను.

చంద్ర :- "అకటకటా ఎంతటి కాని కాలము సంభవించినది. విశ్వవిశ్వంభరా చక్రంబునెల్ల నేకఛత్రాధిపత్యము వహించి యశ్రాంతంబు పాదాక్రాంతులైన." [2]

ఇంతియేగాక పూర్వ కావ్యములందు వలెనె నిందు అనేకములగు వర్ణనలు సన్నివేశములు రూపొంది హరిశ్చంద్ర నాటకములకు శిరోభూషణమై వెలసినది.

---

1. పం పేజీ 73
2. హరిశ్చంద్రో. బలిజేపల్లి. షష్ఠాంకము. పేజీ. 97_98.

సత్య హరిశ్చంద్ర నాటకము.

దివాకర్ల వెంకటావధాని. 1956. [1]

ఇది ఆరంకముల నాటకము. సిద్ధ హేమశబ్దాను శాసనము వ్రాసిన హేమచంద్రుని శిష్యుడీ నాటకమును సంస్కృతమున వ్రాసెనని, దానికి వెంకటావధాని గారి "సత్య హరిశ్చంద్ర నాటకము" తెలుగు సేతయని పేర్కొన బడినది. హేమచంద్రుడు బౌద్ధుడగుటచే ఈ కావ్యమందలి హరిశ్చంద్రుని పాత్రమునందు అది స్పష్టముగా కలదని విశ్వనాథ సత్యనారాయణ గారు పేర్కొనిరి.[2] పదవ శతాబ్దమునందు క్షేమేశ్వర కవిచే సంస్కృతమున చండకౌశికమను నాటకము నంతరించ బడినది. కాని ఈ కావ్యమునకును దీనికిని ఎట్టి పోలికలు కానరావు. అంతియేగాక యే పురాణమందలి కథకును దీనికిని సంబంధము కానరాదు. ఇందు హరిశ్చంద్రుని భార్య పురాణమందు వలె "శైబ్య" యనిగాని కావ్య హరిశ్చంద్రము వలె చంద్రమతి యనిగాని పేర్కొనబడక "సుతార" యని యున్నది. ఎంత మార్పు వచ్చినను "హరిశ్చంద్రుడు" త్రిశంకుని కుమారుడు గానే ఈ కావ్యము నందును జెప్పుట విశేషము

రాజ్యదానమునకై మృగయా మరణము కల్పింప బడినది. కాని సర్వసంగ పరిత్యాగియైన కులపతి రాజ్యదాన మెందులకు గ్రహించెనో సరియగు

---

1. సత్యహరిశ్చంద్ర నాటకము అనువాదకుడు దివాకర్ల వెంకటావధాని 1956 ప్రాప్తి స్థానము : శ్రీ తిరుపతి వేంకటేశ్వర పబ్లికేషన్స్, మెయిన్‌రోడ్, రాజమండ్రి 1956 వెల. 1-8-0

2. సత్య హరిశ్చంద్ర నాటకము : విశ్వనాథ సత్యనారాయణ అభిప్రాయము.
"బౌద్ధమత మీ నాటకమందున్నది. జీమూత వాహనుని లక్షణము కొంత హరిశ్చంద్రుని యందు బొందు పరచబడి యున్నది."

కారణము కానరాదు. మార్కండేయ పురాణ కథయందును, కొన్ని హరిశ్చంద్రము లందును విశ్వామిత్రుడు కేవలము పంతము కొరకే రాజ్యదానము గ్రహించినట్లు కలదు. అది హరిశ్చంద్రుని సత్య సంధతకు తార్కాణమై యొప్పినది. ఇందు కేవలము కల్పించిన సంఘటన కులపతిపాత్రకు దోషము నంటగట్టుచున్నది. అంతియేగాక తనవలె మరణించిన హరిణముతో పాటు తనకు కూడ అగ్ని సంస్కారము గావింపుమని కూమార్తె విలపించుచుండ ముని మిక్కిలి కోపించెను. ఆ పాప పరిహారార్థమై లక్ష సువర్ణము లిచ్చినచో పాపము శమించునని కులపతి యాదేశించెను. దక్షిణార్థమై, విశ్వామిత్రుడు కోరిన ధనమునకు బదులుగా నిది కల్పింపబడినది. సర్వజ్ఞుడైన కులపతి యట్టి మహాముని పాపోపశమనమునకై ధనమును కోరుటలో తగినకారణము కానరాదు. రాజ్యము వదలిన హరిశ్చంద్రుడు, కాశీ చేరినంతవరకు చెప్పబడినను నప్పటి సంఘటనములు గౌరన, శంకర కవుల హరిశ్చంద్రుని కావ్యములను బోలక మాంత్రికులతో, మాయలతో నిండి కథా చమత్కృతిని కొంతవరకు హరించిన దని చెప్పవచ్చును. హరిశ్చంద్రుడు భార్యా పుత్రుల నమ్ముటకై గడ్డిని తలపై పెట్టి కన్నడ రాఘవాంకుని "హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము" న బోలి యున్నది.[1]

ఎట్టి మార్పులున్నను హరిశ్చంద్రుని కథపై జనులకు మక్కువ మెండని విశ్వనాథ అప్పల నరసింహ శాస్త్రి గారిట్లు పేర్కొనిరి.

"తెలుగు హరిశ్చంద్ర నాటకము పురాణ కాలము నాటిదైనను ప్రధానమగు ఉపనిషత్తత్త్వమును ప్రతిపాదించునదై సర్వ మతములకు ఆదరణీయమైనది. నేటి లోకులు నమ్మరాని శాపాదులు కొన్నియున్నను మానవుల చరిత్రకు వన్నె పెట్టునదియు జగద్భ్రాతృసంధాయి యగు సత్యమిందు పరిపూర్ణత గాంచుటయే యట్టి యాదరమునకు కారణము.

1. హరిశ్చంద్ర కావ్యము కన్నడ రాఘవాంక ఏకాదశస్థల శివ పద్యం.

ఛండ కౌశికము-అను హరిశ్చంద్ర నాటకము

వడ్డాది సుబ్బారాయ కవి

ఈ నాటకము క్షేమేశ్వర కవికృతమయిన సంస్కృత హరిశ్చంద్ర నాటకమునకు అనువాదము. ఈ నాటక కథ మార్కండేయ పురాణాంతర్గత హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమును బట్టి వ్రాయబడినది. ఏ హరిశ్చంద్ర నాటకమందును గానరాని విధముగ నిందు ప్రథమాంకమున శృంగార రసము పోషింపబడినది.

ఈ నాటకాంత గద్యమున నీ కవి సరసకవితా ధురంధరుడనని పేర్కొనినాడు.

"ఇది శ్రీ పరమేశ్వర వరప్రసాద లబ్ధ సరస కవితా ధురంధర వడ్డాది వంశ క్షీర నీరాకర రాకా సుధాకరాపస్తంబ సూత్ర హరితస గోత్ర పవిత్ర గుణ కదంబ లక్ష్మాంబా గర్భ శుక్తి ముక్తాఫల సూర్యరాజు ప్రధాన తనూభవ విబుధ విధేయ సుబ్బారాయ నామధేయ" అని విపులముగా వ్రాసినాడు.

ఇందైదంకములు గలవు. ఇది యనువాద కావ్యమగుటచే నాందీ ప్రస్తావన భరత వాక్యాదులు యథా తథముగా పేర్కొనబడినవి.

ఇందే నాటకములందును కానరాని విధముగ ప్రథమాంకమున ఛండ కౌశిక నాటకము ననుసరించి శృంగారము పోషింపబడినది. హరిశ్చంద్రునకు

---

1. ఛండ కౌశికము - అను హరిశ్చంద్ర నాటకము.
వడ్డాది సుబ్బారాయకవి.
రాజమహేంద్రవరము 22 జూలై 1900. సం.

రాగల యరిష్టములను దివ్య దృష్టిని గ్రహించిన వశిష్ఠుడు హరిశ్చంద్రుని రేయెల్ల జాగరణము చేయించును. అప్పుడు రాజు భార్యా విరహము చక్కగా విదూషకునితో తెలిపెను. ఈ సంఘటనతోడనే నాటకము ప్రారంభము చేయ బడినది. ఇది యారంకముల నాటకము. అనువాదమైనను నిది స్వతంత్ర ముగా కొనసాగింపబడినది. ఇందలి సంభాషణలు మృదు మధురమై యొప్పినవి. ఇందు శైబ్య. రోహితాశ్వాది నామములు మార్కండేయ కథను పోలియున్నవని చెప్పవచ్చును.

సత్యహరిశ్చంద్ర

గ్రంథకర్త: "రచన విశారద" శ్రీయుత బల్లా స్వామి కవిగారు [1]

వీరు తూర్పు గోదావరి జిల్లా మండపేట గ్రామవాసులు. వీరు నాట కాదిని రాజమండ్రి రౌతు బుక్కు డిపో యాజమాన్యులు శ్రీ రౌతు చంద్రయ్య గారి కోరికం జేసి నాటక రంగముల కనుకూలముగా ప్రదర్శకుల కనువగు నట్లు నూతన పక్కని మృదు మధుర కల్పనలతో వ్రాసి పాఠక లోకము న కంకిపజేసి యున్నారు.

ఈ గ్రంథ మంతయు వాడుక భాషలోనే వ్రాయబడినది.

ఇందు నాంది పద్యము తరువాత ప్రస్తావన లేకుండగనే ప్రథమాంకము ప్రారంభమైనది. ఇది యేడంకముల నాటకము. నాటకములో చెప్పుకో దగిన నూతనత్వము లేకపోయినను సంస్కృత పద భూయిష్ఠము గాక తేట తెనుగు పదములతో కూర్పబడి సామాన్యులకు నందుబాటులో నున్నది. ఏడంకముల కథ తరువాత నిందు కీర్తనలు రాగతాళములు వేరుగా

1. సత్యహరిశ్చంద్ర గ్రంథకర్త రచన విశారద శ్రీయుత స్వామి కవి గారు. ప్రకాశకులు యన్. అప్పలస్వామి అండ్ సన్సు బుక్ సెల్లర్లు, రాజమండ్రి-1946.

పేర్కొనబడినవి. ఇందు ఛండాలుని పాత్రకు ప్రత్యేక స్థానము కలదు. వాని పాత్రకు తగిన విధముగ సంభాషణ కొనసాగినది. వాడు ప్రవేశించునపుడు

"తప్పుకోండోయి దొరలు తప్పుకోండోయి
మాదిగోణ్ణి — పబులూ మీరు
యీధికొత్తే — యెగ్గంటారూ
మఱిచిపోయి — దిరిగావత్తే
మంచిపోయి — కొట్టొత్తారూ
పరమీశరుడిట — పుట్టించే మము ॥త॥ [1]

అని పాడుక భాషలో వ్రాయబడుటయే గాక నాటి సాంఘిక స్థితిని కన్నులం గట్టినట్లు తెలుపుచున్నది. ఇం దనుబంధములో సంగీతబద్ధమైన రాగ తాళముల కీర్తనలున్నను నాటకాంకములలో సీసము, తేటగీతి వృత్తములు వ్రాయబడినవి. సంభాషణ పద్య గద్య రూపములలో నెంతో తేలికయగు భాషలో నుండుట దీని ప్రత్యేకత.

సంగీత హరిశ్చంద్ర

అవసరాల శేషగిరిరావు

వీరు సంగీత హరిశ్చంద్రము నేగాక చంద్రకాంత, రసపుత్ర విజయము లంకాదహనము మొదలగు నాటక కర్తలని తెలియుచున్నది.

ఆనాడు వెలసిన [2] సోమరాజు రామానుజరావుగారి సంగీత సావిత్రి [3] టి. జి. రాఘవాచార్యుల వారి సంగీత ఇంద్రసభ [4] సంగీత హరిశ్చంద్రము

1 సత్యహరిశ్చంద్రి స్వామికవి అనుబంధము 95 పేజీ 16వ సాంగు
2. సంగీత హరిశ్చంద్రి - అవసరాల శేషగిరిరావు, శారదా పబ్లిషింగ్ హోమ్, రాజమహేంద్రవరం, 1936
3 సంగీత సావిత్రి - సోమరాజు రామానుజరావు. ప్రకటనకర్త చందా నారాయణ సెట్టి. సికింద్రాబాదు 1938.
4. ఇది కల్పితమైన మూడంకముల ప్రహసనము. శారదా భాండార ముద్రాక్షరశాల 1926 బెజవాడ.

మొదలగునవి నామము నందే తప్ప నాటకములో గాని సంగీతములో గాని నూతనత్వ మేదియు గానరాదు.

నాటకాంతమున బళ్లారి స్వామి కవిగారి సత్యహరిశ్చంద్రమును వలెనే కీర్తనల రాగ తాళములు పేర్కొన బడినవి. కాని సంగీత హరిశ్చంద్రము 1936 ప్రాంతమున ముద్రింపబడినదగుట చేతను సంవత్సరము ముందే 1938 ప్రాంతమున వెలసిన సంగీత సావిత్రి కావ్యము ననుసరించియే తమ సత్య హరిశ్చంద్రను సంగీతమున కనుగుణముగ రాగ తాళములు గల కీర్తనలు వ్రాసిరని చెప్ప వచ్చును. అంతియే కాని ఈ సంగీత హరిశ్చంద్ర మందు నూతనత్వ మేదియు కానరాదు. సాధారణ నాటకముల వలెనే యేడంకములతో రచింపబడి నాంది ప్రస్తావనలతో ప్రారంభింపబడి భరత వాక్యముతో ముగిసినది.

కావ్య - వేద
హరిశ్చంద్ర నాటకములు
విశ్వనాథ సత్యనారాయణ

ఇది ఏకాంకిక. రేడియో నాటిక. అంక, రంగ విభజనలు, నాంది ప్రస్తావనలు కానరావు. విశ్వనాథ వారి అభిమత మిందు స్పష్టముగా గోచరించుచున్నది. ఇందలి కథ యొకదాని తరువాత నొకటి వరుసగా చెప్ప బడినది. రేడియో నాటిక యగుటచే ప్రదర్శనావశ్యకత లేక పోవుటచే వస్త్ర వేషములను మార్చు పని లేక పోవుటచే నిట్లు వ్రాయబడినది.

అన్ని హరిశ్చంద్ర నాటకములవలె నిందు సభతో కథా ప్రారంభము కాక హరిశ్చంద్రుని మాతంగ కన్యలు సమీపించుటతో ప్రారంభమైనది. అంత ముందు కూడ హరిశ్చంద్రుడు రాజ్య పాలనకు వచ్చుటకు బదులు తపనిలో ఐక్యముండినటుల చెప్పబడినది. వైరాగ్యము నొందుటకు మానవు డే విధముగ నరిషడ్వర్గములను గెలిచినది యిందు వర్ణింపబడినది. కావ్యము వలె

మోక్ష మార్గము నవలంబింపక లౌకికుల వలె మాయా లోకమున మునుఁగ హరిశ్చంద్రుఁ డరిషడ్వర్గమును జయించినటుల నిరూపింపబడినది. ఇక హరిశ్చంద్రుని సమాధానములను బరిశీలించినచో దెలియగలదు.

మాతంగ కన్యలతో వివాహమును గూర్చి హరిశ్చంద్రుడు "వివాహమునకు మనస్సులు తగులుట కాదు. ఆత్మ తనుం వలయును. మనస్సు చంచలము. నేడు తూర్పునకు తిరుగును. రేపు పడమరకు తిరుగును. అని వేదాంత ధోరణిలో సమాధాన మిచ్చినాడు. (1 పేజీ. 4)

ఇటులనే మాతంగ కన్యలను వివాహమాడుమని విశ్వామిత్రుఁడు నిర్బంధించు సమయమున హరిశ్చంద్రుడు "స్వామీ కామక్రోధాద్యరిషడ్వర్గము లను యారుగురు శత్రువుల బారి బడక ప్రభూ: మోక్షమార్గగాములగు జీవులను నేను. నన్నేల యిట్లు లాగెదరు ?" (పేజీ. 7.) అని సమాధాన మిచ్చినాడు.

విశ్వా: "ఓరి పిచ్చి జీవుడా ! ధర్మ కామమయిన నీకు చంద్రుని బలమున్నది. ఆ బలమున నీ కామము నొకపేక గెలిచితివే యనుకొందము. తక్కిన యైదుగురు శత్రువుల గెలువ సాధ్యము కాదు. కనుక వీరిని వివాహమాడి శరీర సౌఖ్యమును జాగ్రతగా స్థాపనము చేసికొమ్ము" అని పలికెను.

ఈ విధముగ వీరిరువురి సంభాషణములు కొనసాగినవి. ఈ కథ కేవలము హరిశ్చంద్రుని సత్య సంధతకు బదులు అరిషడ్వర్గములను జయించుట ప్రధాన విషయము. అందులకే కథ యంతయు తేలికగా నడుప బడినది. ఇందు కథలో కొన్ని మార్పులు కానవచ్చు చున్నవి.

విశ్వామిత్రుఁడు నీ కాలును తన్నెదనని చెప్పి నాతనిని తన్ని రాజ్యమును గ్రహించెను. అటులనే హరిశ్చంద్రుఁడు భార్యా బిడ్డలతో నరణ్య మార్గమున పయనించు నపుడు యెట్టి కష్టములు లేక కొనసాగిరి. పైగా

1. కావ్య వేద హరిశ్చంద్ర నాటకములు. విశ్వనాథ సత్యనారాయణ. మధుమాసము, విరోధి 1949 వనతరంగిణీ ముద్రణాల

1. నాల్గవ పే. జీ.

నరణ్యములో "ఆరమగ్గిన ఫలములు. సెలయేటి నీళ్ళు దొరకును. అంత కంటెను గావలసిన దేమి" యని హరిశ్చంద్రుడు అరణ్యవాసమును మిక్కిలి మక్కువతో భరించినట్లు గలదు. దానికి బదులుగ రజో ప్రవృత్తి గల నక్షత్రకుడు "నాలుకకొక రుచి. అదియుగాక రాజా ! నీవు సర్వ భోగము లనుభవించిన వాడవు. అందుచేత నీకు విసుగెత్తి యడవి జీవితమునం దభి రుచి యేర్పడి యుండ వచ్చును. మేమెప్పుడడవిలోనే యుంటిమి. మాకు రాజ భోగములు కావలయు ననిపించును." అని యెంతో చక్కగా సమాధాన మిచ్చెను.

అడవిలో భేతాళ వృక్షము నీడలో వారు విశ్రమించినపుడు పెద్ద కేకలు, అరుపులు మొదలగునవి హరిశ్చంద్రునికి వినిపించలేదు. ఆ భేతాళుడు కూడ నక్షత్ర రోహిత చంద్రమతులకు గాన్పించెను గాని హరిశ్చంద్రుని కంటికి కనుపడలేదు. హరిశ్చంద్రుడు "అది వట్టి మోహము. భ్రాంతి భ్రాంతిమతుల కుండును" అని వదలి పెట్టెను.

ఇందలి కథలో కూడ చిన్న చిన్న మార్పులు కాన్పించుచున్నవి. వీర బాహుడు వచ్చి హరిశ్చంద్రుని వెల చేయుటకు బదులుగ నక్షత్రకుడే హరి శ్చంద్రుని శ్మశానము వరకు తీసికొని వెడలి ఇది హరిశ్చంద్ర ఘట్టమని తెలిపెను. అనగా నిచ్చట శ్మశానమునకు నక్షత్రకుడే హరిశ్చంద్ర ఘట్ట మని పేరుపెట్టినట్లు గలదు. ఏ కావ్యమునందును చెప్పబడని విధముగ నిందు పేర్కొనుట విశేషము. తదుపరి వీరబాహుడే వచ్చి "ఇంకేం ? తన ఘట్టంలోకే వచ్చాడు." అని హరిశ్చంద్రుడుని చూచి పలికినపుడు హరిశ్చంద్రుడు నక్షత్ర కునితో "ఓయి స్వామి? నీవు ఋషిశిష్యుడ వనుకొన్నాను. నీవు మహర్షివే. నీ సంకల్పమిట్లు సమకాలమున భూతకోటికి విదితమగుచున్నది. అని పలికినాడు.

ఇందు చంద్రమతి కాశీరాజు దుహితగా పేర్కొనబడినది. కథాంత మందే దేవతా ప్రత్యక్షమును లేకయే "విశ్వామిత్రునిచే తనే సర్వము పేర్కొన బడినది." హరిశ్చంద్రుడు తిరిగి రాజ్యమునుగాని స్వర్గమునుగాని బొందక శివైక్యము నొందినట్లు చెప్పబడినది.

ఈ విధముగా నీ కథ యొక కొత్త భావములో వెలసినది.

వేద హరిశ్చంద్ర

తెలుగు సాహిత్యమున వెలసిన వేద హరిశ్చంద్ర కథలలో నిదియే సాద్యంత కావ్యమని చెప్పవచ్చును. ఐతరేయ బ్రాహ్మణస్త కథయే కొలది భావ భేదముతో వర్ణింపబడినది.

ఇందు హరిశ్చంద్రుడు వరుణునకే ధర్మ బోధన గావించిన మహా జ్ఞాని. కుమారునుని వరుణునకు యాగ పశువుగ సమర్పించుటను ఎంతో యుక్తిగా తప్పించి చివరకు తనయుని అనుమతికి వదలెను. కాని యసత్య మాడినట్లు కానరాదు. ఇందు హరిశ్చంద్రుడు కావ్య హరిశ్చంద్రుని వలె స్వార్థ రహితుడు కాడు. విశ్వామిత్రాజ్ఞను పాలించిన కావ్య హరిశ్చంద్రుడిందు యడ్డదిడ్డ ప్రశ్నలతో వరుణుని మాయ చేసినాడు. ఇందు శునఃశ్శేపుడు మహాజ్ఞాని. తండ్రికి ధర్మ సంపన్నులకు యజ్ఞ శాలలో బుద్ధి గరపిన బుద్ధిమంతుడు. ఈ కావ్యము నందు హరిశ్చంద్రుని పాత్ర శునఃశ్శేపుని పాత్ర తీర్చి దిద్ద బడినవి. ఇందు శునఃశ్శేపుడు కవి గాయకుడు. ఈతడు తనతో పాటు హరిశ్చంద్రునకు కూడ యాగ ఫల ప్రాప్తి కలుగుటకు వరుణుని కోరుకొనెను.

శునః "ఓయీ, వరుణదేవా! కృతార్థుడను. ఈ హరిశ్చంద్రునకు యాగ ఫల మిమ్ము. నన్ను వదలి పెట్టియు నరమేధ ఫలము హరిశ్చంద్రునకు ప్రాప్తించునట్లు దయ చూడుము" అని కోరుకొనెను.

ఈతడు విశ్వామిత్రునిచే దేవరాతుడని పిలువబడెను.
ఈ విధముగ నిందు ఐతరేయ బ్రాహ్మణస్త కథ పేర్కొనుట విశేషము.

ARICHANDRA THE MARTYR OF TRUTH

ఆంగ్లమున వెలసిన హరిశ్చంద్ర నాటకములలో నిది పేర్కొనదగినది. ఇది ఒక తమిళ నాటకమునకు ఆంగ్లేయానువాదము. ఇది కాగితములపై

ప్రైపు చేయబడినది. ఇందు Arichandra, Vasitla, Saudramati మొదలగు పేర్లతో తెలుగు పలుకుబడి భేదముగా నున్నది.

తెలుగు నాటకము లందు కానరాని నామములును కొత్త పాత్రలును కూడ కల్పింపబడినవి.

కాశీరాజు గాక 'కేకయ' మగధ రాజుగను, శాలి, శిష్టులు విశ్వామిత్రుని శిష్యురాండ్రుగను పేర్కొనబడినది. అంతేగాక 'వీరబాహుఁ' కి బదులుగ 'Veravakoo' దను పేరు గలదు. ఇక శేష, కూప సూప బ్రాహ్మణ బాలురు — చంద్రమతి 'మాధి'దేయుని కూతురుగను సావూన్ధి చెలికత్తెగను కల్పింపబడినది. ఈ నాటకమునకు మూలము - రంగపిళ్ళెచే వ్రాయబడిన హరిశ్చంద్ర నాటకమని తెలియుచున్నది. నాటకాంతమందు వీరవ్రాకుడు యమునిగను, కాలకండ 'అగ్ని దేవతగ'ను పేర్కొన బడెను దీనిని గూర్చి హెన్రీ వెల్స్ యిట్లు పేర్కొనెను.

---

1. Arichandra the Martyr of Truth : A Tamil Drama translated into English by Muthu Kumara Swamy Mudeliar 1863.

   Barrister A. Law of Lincoln's Inn, member of tho Margesty's Legislative Council of Ceylon, and member of the Royal Asiatic Society of Great Britain London.

   Smiths Elder and Co. 65 Cornill 1865

   ఈ గ్రంథము M. S. Krishna Murthy చిక్కడపల్లి వారి యొద్ద లభించినది.

   Introduction by Muthu Kumara Swamy. (Arichandra the Martyr of Truth.)

   Classical Drama of India, Henry. W. Wells Page 12. 86 Asia Publishing House London 1963.

"In the end this play becomes an extraordinary conjunction and synthesis of the natural and the abstract entertainment and edification the secular and divine. It is beyond doubt a major work of art."

తమిళ సాహిత్యములో ఎన్నియో నాటకములున్నను ఆనాడు తమిళ దేశములో హరిశ్చంద్ర నాటకము ప్రఖ్యాతి వహించినది. ఈ విషయమును గూర్చి ముత్తు కుమారస్వామి గారే యీ పీఠికలో పేర్కొనిరి.

Of all these Arichandra is held to be the most popular. The fate of the hero and heroine has again and again drawn tears from the crowds who so early congregate in all parts of Southern Indian and Tamil-Ceylon to witness its rspresentation.

ఈ నాటకమునందు ఇతర హరిశ్చంద్ర నాటకముల కంటె కొన్ని మార్పులు కన్పించు చున్నవి ఇందులో రోహిత శబ్దములకు బదులుగ దేవదాసుడు కలదు. చంద్రమతి తండ్రి 'కన్నమపురి రాజైన మాధిదేయునిగా' చెప్ప బడినది.

విశ్వామిత్రుని శిష్యులు శాలి, సిట్టగాను నక్షత్రకుడు కేవలము వార్తాహరునిగాను పేర్కొనెను. ఇందు మొదట హరిశ్చంద్రుడు చంద్రమతి వివాహ మాడుటతో కథా ప్రారంభము చేయబడి శృంగార రసము పోషింప బడినది. తదుపరి సామాన్య హరిశ్చంద్రుని నాటకములలో వలె ఇంద్ర సభా ఘట్టము, రాజ్యము గోల్పోవుట, కాశీని చేరుట మొదలగు కథ సాగింపబడినది. ఇందలి సత్య సంధతను గూర్చి ముత్తు స్వామి గారిట్లు పేర్కొనిరి.

'The whole gist of this play may be summed up into the words' "Better die than lie."

ఈ విధముగా హరిశ్చంద్రుని కథ ఆంగ్లము నందుకూడా నాటకముగా రచింపబడినది.

హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము- (నాటకము)

ఈ నాటకము ఆంగ్లభాషలో వ్రాయబడి యున్నది. ముందు వెనుక కాగితములు నష్టమగుటచే నాటకము పేరుగాని, కవి పేరుగాని, కాలము గాని ముద్రింపబడిన సంవత్సరము గాని తెలియుట లేదు. పీఠికకూడ మూడవ పుటనుండియే యున్నది. పీఠికయందు నాటక కథమాత్రయే వ్రాయబడినది. ఆరవ పేజీలో కథ ప్రారంభమై నూటముప్పది పేజీలు కలిగి యున్నది. అంతముకూడ అసంపూర్తిగానే యున్నది.

ఈ నాటకమునందు తెలుగు లిపిలో తెనుగు పద్యములు రెండు రాగ నామములతో వ్రాయబడి యున్నవి.

రాగము-సావేరి

"కుల శైలములు చలించిన
జలనిధు లింకిన దినకర చంద్రుల సన్మం!
డలములు ధరగూలిన ప్రా
ణులు పలవాక్కీ విలాసులుగు గుణసదనా॥

రాగము — ఆనందభైరవి

"కనవుం దిను పసరములకు।
ననువులపై యాసజేయ నా సహజముగన్।
అసమత దూషిత మగునే।
వసుమతి జీవేచ్ఛ మృతికి వచ్చు సమమనన్॥

ఈ పద్యములే కాక నిందలి పాత్రలకు రామన్న, వెంకన్న, సూరన్న, సుబ్బన్న, గోపాలము, పెంటడు, గున్ని మొదలగు పేర్లుకూడ తెలుగు నామ వాచకములుగానే కనిపించు చున్నవి.

ఈ నాటకము తెలుగు హరిశ్చంద్ర నాటకములలోవలె ఇంద్రసభతో ప్రారంభము కాక వశిష్ఠ విశ్వామిత్రుల వాదోప వాదానంతరము విశ్వా

మిత్రుడు పశ్చాత్తాపమునంది వశిష్ఠాశ్రమము చేరి హరిశ్చంద్రుని సత్యమును గ్రహించి తాను వాదము విరమించుకొనుటకై వచ్చుటతో సంక్షిప్తముగా జరిగినది. ఇది యాంగ్లేయ నాటకాను సరణి యగుటచే నిందు నాంది ప్రస్తావన విష్కంభాదులు కానరావు. మూడంకములు మాత్రము గలవు. రంగ విభజనము కలదు. ఇందలి సన్నివేశములు సగము అయోధ్యా నగరమందు హరిశ్చంద్రుని భవనము నందును మిగిలినవి బెనారసు నందును కలవని ఈ నాటకమునందే చెప్పబడినది.

ఈ నాటకము నందలి మార్పులు.

ఈ నాటకమునందు పాత్రలలో, సన్నివేశములలో, కథా వస్తువులో మార్పు కనిపించుచున్నది.

(1) పేర్లలో మార్పు :- కాలకౌశికునికి బదులుగ కాలకంఠుడను బ్రాహ్మణుడు గౌరన కావ్యమునందలి లోహితాశ్వునకు బదులుగ రోహితాశ్వ దనియును కలవు. రోహితాశ్వునకు చెలికాండ్రుగా రామన్న, సూరన్న, సుబ్బన్న పేర్లు పేర్కొనబడినవి. పింగళకుడు బెనారసు రాజుగాను, వీరబాహుని భార్య గుర్నగాను చెప్పబడినవి.

(2) సన్నివేశములలో మార్పు: —

తెలుగు నాటకములలో నెచ్చటను కానరాని విధముగ నిందు రంగ విభజనము జరుగుటయే గాక రంగములుకూడ తెలుగు నాటకము లందెచ్చటను లేని ప్రదేశములందు కల్పింప బడినవి.

వస్తువునందలి మార్పు : —

(1) హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కావ్య నాటకాదులం దెచ్చటను చెప్పబడని విధముగ నిందు సింహాసనసభలో హరిశ్చంద్రుని సత్యనియతిపై వశిష్ఠ విశ్వామిత్రులకు వాదోప వాదములు జరిగిన పిమ్మట విశ్వామిత్రుడు తన వాదము నుపసంహరించు కొనుటకై వశిష్ఠాశ్రమము చేరినట్లు చెప్పబడినది.

(2) హరిశ్చంద్రుడు కల గాంచినట్లు చెప్పబడిన విషయమిందు చంద్రమతియే కల గాంచెనని మార్చెను.

(3) మంత్రియగు సత్యకీర్తి హరిశ్చంద్ర మహారాజునకు తోడుగా వెళ్ళినటుల మార్చబడినది.

(4) తన కర్తవ్యము నెరవేర్చుకొనుటకై చంద్రమతిని కత్తితో వధించి తానుకూడ పొడుచుకొనుట చూచిన సత్యకీర్తి తానుకూడ కత్తితో పొడుచుకొని మరణించెనని మార్చబడినది.

(5) తుదకు వశిష్ఠ విశ్వామిత్రులు వచ్చి ప్రార్థింపగా నారాయణుడు ప్రత్యక్షమై వారినందరిని బ్రతికించెనని చెప్పి యంతము చేసెను.

ఇట్టిమార్పు లిందు చేయబడినను నది యతుకుల బొంతవలె నుండి కథా పటుత్వమునకు గాని. రస పోషణమునకు గాని దోహదము చేయలేదనియే చెప్పవచ్చును

ఏ హరిశ్చంద్రుని నాటకమునందును కానరాని విధముగ నిందు హరిశ్చంద్రునకు కాశ్మీరమునుండి వజ్ర వైఢూర్యములు, ఇంద్ర కుబేరులనుండి ంయధనరాసులు వచ్చుచుండెనని వర్ణింప బడినది. ఈ విషయములు కథావస్తువున కేమాత్రము గొప్పతన మాపాదింపక పోయినను ఇందలి సన్నివేశములు, సంభాషణములు ఆంగ్ల సంప్రదాయములను బోలియున్నవి.

వేద కాలమునుండి ప్రసిద్ధి వహించిన ఈ హరిశ్చంద్రుని కథ ఆంగ్లమున కూడ వ్రాయబడి యుండుట ఆ కథా వస్తువు ప్రాధాన్యతను చెప్పకయే చెప్పుచున్నది.

చంద్రమతి చరిత్రము[1] (పద్య కావ్యము)

కె. విశాలాక్షమ్మ 1914

ఈ పద్యకావ్యము కవిరాజు శ్రీపాద కృష్ణమూర్తి శాస్త్రిగారి ప్రథమ పుత్రికయగు విశాలాక్షమ్మచే రచింపబడినది. ఇది యేకాశ్వాసము. శ్రీ వాసిరెడ్డి చంద్ర మౌళీశ్వర ప్రసాద బహద్దరు గారి కంకితము చేయబడినది. ఇది ఉత్తర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కథ ననుసరించి వ్రాయబడి చంద్రమతి వృత్తాంతము వర్ణింపబడిన తరువాత హరిశ్చంద్రుని వృత్తాంత మంతయు కూడా చక్కగా వర్ణింపబడినది. ప్రతిష్ఠాన పురమును పాలించు వుశీరునకు సునంద భార్య. వారికి చంద్రమతి జన్మించెను. ఆమెను వారు హరిశ్చంద్రుని కిచ్చి వివాహము చేయుదురు. తదుపరి విశ్వామిత్రునకు రాజ్యదానము చేయుట, అడవుల పాలగుట కాశీ చేరుట, తా నమ్ముడుబోవుట, చివరకు పరమేశ్వర సాక్షాత్కారమును గూడా చక్కగా నిందు వర్ణింపబడినవి.

ఈమె కావ్యమును గూర్చి శ్రీపాద కృష్ణమూర్తి గారిట్లు పేర్కొనిరి. దీనియందు కవితా విశేష మతిశయించి లేదు. ఇది లోకోపకారమని చెప్ప సాహసించను గాని సులభశైలి గలిగి సర్వజన సుబోధకముగా నున్నదని చెప్పుట కింతయును సంశయించువాడను గాను.[2] ఇందలి పద్యములు మృదు పద సంయుతమై జటిలమైన సమాసములు లేక యొప్పినవి.

---

1. చంద్రమతి చరిత్రము (ప. 285. గౌతమీ పరిషత్ గ్రంథాలయము) కే. విశాలాక్షమ్మ, రాజమహేంద్రవరము, శ్రీ విద్యా నిలయ ముద్రాక్షర శాల యందు ముద్రితము. 1914 వెల. 0.4.0 31 పేజీలు గలవు.
2. చంద్రమతి చరిత్రము. విజ్ఞాపనము శ్రీపాద కృష్ణమూర్తి గారు (కె. విశాలాక్షమ్మ).

తే॥ వేద శాస్త్రముల్ చదివెను వేడ్కతోడ
ఘన పురాణముల్ మరియును గావ్యములను
సకల విద్యల గరిచె నా రాజ వరుడు
వాని బోలిన నృపతి యీ వసుధ లేదు[1]

ఆ॥ ఏడు ద్వీపములను నేలుచు వేడ్కతో
దా నయోధ్య రాజధాని జేసి
ప్రజల నేలుచుండెఁ బ్రౌఢి మీఱంగను
రాజ సింహమైన రాసుతుండు.[2] పేజీ. 6

ఇందలి పద్యములేగాక వచనములు కూడ మృదువుగా సాగినవి. "ఈ విధముగా సత్యమే ధనమని రాజ్యంబు పరిపాలించు సత్యహరిశ్చంద్రునకు నన్నొసంగి వివాహముఁ జేయుమని చంద్రమతి ప్రార్థింప నుశీనర మహారాజు అత్యంత సంతోషంబు నొంది నీవు కోరినట్లే చేయుదునని [3] తెలిపెను.

ఈ విధముగా కథ కొనసాగినవి. కావ్యాంతమందు గద్య మిట్లు చెప్పబడినది. [4] "ఇది శ్రీకృష్ణ భారతాది మహా ప్రబంధ రచనా ధురంధరులు కవిరాజ బిరుదాంకితులునునగు శ్రీపాద' కృష్ణమూర్తి శాస్త్రిగారి ప్రథమ పుత్రిక యగు విశాలాక్షిచే రచింవ బడిన చంద్రమతి చరిత్రంబు నందు సర్వంబు నేకాశ్వాసము."

---

1. చంద్రమతి చరిత్రము విశాలాక్షమ్మ పేజీ 6
2. చంద్రమతి చరిత్రము విశాలాక్షమ్మ పేజీ 6
3. చంద్రమతి చరిత్రము విశాలాక్షమ్మ పేజీ 6
4. చంద్రమతి చరిత్రము విశాలాక్షమ్మ పేజీ 31

హరిశ్చంద్ర విలాసము - ప్రబంధము

మారెళ్ళ సుబ్రాయ దాస కవి

ఇది రెండాశ్వాసముల గ్రంథము. ఈతడు అనసూయా విలాసము, జాహ్నవీ విలాసము, భద్రాద్రి క్షేత్ర మాహాత్మ్యము, గరుడాచల విలాసము మొదలగు కావ్యములను రచించినట్లు తెలియుచున్నది. ఈతని హరిశ్చంద్రో పాఖ్యాన కావ్యము పూర్వ కావ్యానుసరణీయమే కాని నూతనత్వ మేమియు ఇందు కానరాదు. వ్రాతప్రతి యగుటచే కొన్ని ఛందో భంగములు మొదలగు నవి కాన వచ్చుచున్నవి.

పూర్వ హరిశ్చంద్ర చరిత్రము

తిరుపతి వేంకట కవులు

శ్రీ కొమండూరి అనంతాచార్యులవారి గద్య ప్రబంధము నందలి కథ ననుసరించి కొన్ని మార్పు లొనరించి దీనిని రచించినట్లు పీఠికలో వేంకట శాస్త్రిగారు పేర్కొనిరి. శ్రీ అనంతాచార్యులుచే వ్రాయబడిన గద్య గ్రంథము 1935 సం॥ స్కూలు ఫైనల్ పరీక్షలకు పాఠ్యగ్రంథమైనట్లు తెలియుచున్నది. ఈ కావ్యము చెళ్ళపిళ్ళవారి మిత్రులగు శ్రీ సోమిన కామేశ్వరరావు పంతులు గారి కంకిత మీయబడినది. ఈ కావ్య కృత్యాదిని సంస్కృత శ్లోకము కలదు.

హరిశ్చంద్ర విలాసము :- మారెళ్ళ సుబ్రాయ దాస కవి కాగితపు ప్రతి ఆంధ్రసారస్వత పరిషత్తు కాకినాడ 32 పేజీలు కలవు.

"ఈ పూర్వ హరిశ్చంద్ర చరిత్ర మే పురాణమునందున్నదో నాకు తెలియదని పేర్కొనిరి. వీరు కాలక్షేపమునకై సుశీల, గోదేవి, శివభక్తి, పతివ్రత, ఆంధ్రస్కాంధము, సౌభాగ్య కామేశ్వరి, మొదలగు రచన లొనరించినట్లిందలి పీఠికలో పేర్కొనిరి.[1]

ఇది యారాశ్వాసముల పద్య ప్రబంధము. ఆధునిక యుగమున వెలసిన కథా వస్తువునందును, ఛందో విషయమందును, వర్ణనా విధానమందును పూర్వ కావ్యములను బోలియున్నది. కాని వర్ణనా విధానము పూర్వ కావ్యములను బోలినను నంగాంగ వర్ణనగాక నవీనత్వమును సంతరించినది. వీరి కాలమున ప్రత్యేకత నదియే. ఈ కావ్యమందు కథా వస్తు విషయముతో బాటు భారతమువలె ధర్మోపదేశముకూడ ప్రాధాన్యము వహించి యెడ నెడ కానవచ్చుచున్నది.

ప్రథమాశ్వాసమునందు మునికుల చంద్రులు ముందరుదెంచు కలిం జూచి తలంచిన విషయ వర్ణనము కలదు. వారు రాబోవు ననర్థముల నన్నిటిని విపులీకరించిరి. యజ్ఞ యాగాదులకు వినాశనము కలిగి బ్రాహ్మణాది కులములందె నీచులు జన్మించి యధోగతి పాలుచేయుట మొదలగు వివిధ యరిష్టములు వర్ణింపబడినవి. ఈ వర్ణనమునందు కవి తన సమకాలీన సాంఘిక స్థితిని వర్ణించెనని నిందలి పద్యములు తెలుపుచున్నవి.

తే. గీ. "జన్నముల దాకఁ నెందుకు సంజకూడ
నూటికొక విప్రుఁడేని యానాటి వార్వ।
డుండ దప్పుడు మడి మైల చండుగ యిది
యంచు సూద్రులవలెఁ డిందు రవనిసురులు ।

---

1. First Edition 1946 (Contd. from page 3.) 18-10-1970 నాడు మచిలీపట్టణంలోను జరిగిన ఉపన్యాసాలు). (ప్రచురణ ఆంధ్రప్రదేశ్ సాహిత్య అకాడమి. కళాభవన్, సైఫాబాదు, హైదరాబాదు-4.)

1. పూర్వ హరిశ్చంద్రము. పీఠిక. పేజీ.1.

తే. గీ. స్నాన మొనరింత్రుగాక, ఆచారమునకుం
గాను ప్రొద్దుట యెక్కు పై కాలమందుం
జేతు, రుపనయనమ్ములు శిష్టసమ్మ
తములుగా నుండ, వుండు సత్సమయము [illegible][1]

ఇవి శాస్త్రిగారి కాలమునందే జరుగు సంఘటనలు. వారి కాలమున బ్రాహ్మణ కులజులలో జరుగు యనాచారములకు రోసి వారిట్లు వ్రాసి యుందురు. ఈ వర్ణనానంతరము మునీశ్వరులు బ్రహ్మను సమీపించుట మొదలగు విషయము కలదు. తదుపరి హరిశ్చంద్రుడు, చంద్రమతి మహా త్యాగశీలురై దయా దాక్షిణ్యములలో మెలగుచుండ వారిరువురు పడిన కష్టములు తెలుపుటకై వారి పూర్వ జన్మంబులిందు వివరింప బడినవి. వీరు లోహితుడను రాజును, కులకంధరమను రైతు కోడలును ప్రేమతో మునిగి సమస్తమును మరచియుండిరి. తదుపరి యామె కేదారేశ్వర వ్రతము నాచరించెను. దాని ఫలితముచేత వారు చంద్రమతీ హరిశ్చంద్రులుగా మరుజన్మ మెత్తిరి. హరిశ్చంద్రుడు త్రిశంకు మహారాజునకు జన్మించెను. కులకంధర శిబివంశజుడగు "జ్యోతిష్మంతుడను" వానికి జన్మించినది. పురాణ గాథలలో హరిశ్చంద్రుని భార్య శైబ్యయని పేర్కొనబడినది. శిబి వంశజురాలగుట చేతనే శైబ్యయైనదని తలంపవచ్చును. చంద్రమతి దుష్టలగ్నమున జన్మించుటయే గాక దుష్ట నక్షత్రమున రజస్వలయు నగుటచే తండ్రి యామెను బ్రాహ్మణోపదేశముచే పేటికలోనుంచి నదీ గర్భమున వదలెను. తదుపరి మయూర బ్రాహ్మణుచే గైకొనబడి కూతురుగా పెంచబడినది. ఈ కథానంతరమీ కావ్యమున చంద్రమతీ హరిశ్చంద్రుల వివాహ వర్ణనము సాగినది. తదుపరి వారు సంతానములేక వరుణదేవత ప్రసాదముచే లోహితుడను పుత్రుని గాంచిరి. తదుపరి కథ యైతరేయ బ్రాహ్మణ కథ వర్ణింపబడినది. షష్ఠాశ్వాసమున కుబేర తనూజుండగు నలకూబరుండు తక్షక కుమారుని శిరంబు తెగవ్రేయుటచే శాప యుక్తుండై లోహితాస్యునిగా జన్మించిన గాథ వర్ణింపబడినది. ఈ కథ

1. పూర్వ హరిశ్చంద్ర చరిత్రము ప్ర. ఆ. పేజీ. 9. పద్యం. 6.7.

తక్కెక్కపాటి లింగనామాత్యుని 'ఉత్తర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన' కథానుసరణ మైనను నిందు కొన్ని వృత్తాంతములు వదలబడినవి.

ఈ జంట కవుల వర్ణనా వైభవము సాటిలేనిది.

సీ॥ ఎపుడు చిత్తరువునం దెక్కింప నూహించె
నపుడె వింట నమర్చె నల్లెత్రాడు,
వార్తిం గైకొన వ్రేళ్ళు వామాక్షిచాప మ
న్మథుడు బాణముల నమర్చె వింట
ఫలకంబుపై రూపు వ్రాయంగ మొదలిడ
ములుకు లాకర్ణాంతమునకు లాగె
నొక్కింత దా వ్రాసెనో లేదొ? యా లేమ
మదనుండు తూపులు వదలి కలచె

తే.గీ. పంచసాయక బాణప్రభగ్న హృదయ
యగుచు నత్తన్వి తా నే గవాక్షనుండె
నా గవాక్షకుడ్యమ్మున యందు నొక్క
చిత్రపటమయ్యె నేమింకఁ జెప్పఁగలదు.[1]

ఇందు కలకంధర నీలలోహితుని జూచిన పిమ్మట వానిపై మక్కువతో పరవశయై వానిని చిత్రపటమునందు లిఖింపదలచి తానే చిత్తరువుగ నిలబడిన దట. ఇట్లే కవి కల్పన చమత్కార భరిత ప్రబంధ కవుల వర్ణనలకు సాటియై యొప్పినది. ప్రబంధ కవుల జటిల సంస్కృత సమాసములు లేక తేట తెనుగు పదములలో నిది యాధునిక కవిత్వ ప్రభావములను సంతరించుకొని నది. తృతీయాంకమున చంద్రమతీ హరిశ్చంద్రుల యౌవన వర్ణన పోతన భాగవతమునందలి రుక్మిణీకృష్ణుల యవ్వన వర్ణనను తలంపునకు తెచ్చుచున్నది.

సీ. గతి మందగించె నక్కమలదళాక్షికి,
మందగించె నుర్మి మహీధవునకు

1. పూర్వ. హ. ప్ర. ధ. ఆ. పేజీ 27. పద్య 112

సాగెడి విస్తరించె నక్కన్యకామణి కతి
బాధలు పెరిగె భూనాథమణికి,
తాను దారిద్ర్యమ్ము గాంచె బాలికకు న
కించనత్వం బాపరించెఁ దండ్రి
కలికల యెడ నలు పతిశోయించె లతాంగి
కేలిక యశోమానం బెనసె నల్ప

తే. గీ. నాఁడునాటి కీవిధమున నాతి పుట్టు
పండిన దినమ్ము మొదలు భాగ్యంబు సుమ
కతన దేనికి సందియం బతిశయింప
పొంతగి జాతక సాగతు లడుగ బుడిగె.[1]

ఈ వర్ణన రుక్మిణీ కృష్ణుల యన్యోన్య వర్ణనను బోలి యుండుటచే నా
సాంశీతత్వ గరిమ సూచించుచున్నది.[2]

ఈ కావ్యమందలి యాశ్వాసాంత గద్యములందు శ్రీ తిరుపతి వేం
యంబగు పూర్వ హరిశ్చంద్ర చరిత్రమునందు ప్రథమాశ్వాస ము

---

1. పూ. హ. చ. ఆ. పే 61. ప. 18.
2. భాగవత ద. స్కం. పే 233. ప 1689. ఆంధ్రప్రదేశ సాహిత్య అకాడమీ. హైదరాబాదు. ప్రింటు 1964.
3. దేవకీసుత కోర్కె తీగెలు వీడంగ వెలందికి మైదీఁగె పొడవొందె
గమలనాభుని చిత్తకమలంబు వికసింపఁ గాంతి నింతికి ముఖపద్మ
ము హెచ్చె
మధువిరోధికి లోన మదనాగ్ని పొడసూప బోటికిఁ జనుదోయి
పొడవుసూపె
శౌరికి ధైర్యంబు సన్నమై డాయంగ జలజాక్షి మధ్యంబు సన్నమయ్యె
ఆ. హరికిఁ బ్రేమబంధ మధికంబుగాఁ గేశబంధ మధికమగుచు బాల కమరె
బుద్ధ్నయనువలన బ్రేమదంబు సింగార నెలత యౌవనమున నిండె
యుండె.

మాత్రమే వ్రాయబడినది. అశ్వాసాంత గద్యమునకు ముందు కృతిభర్త యగు కామేశ్వరరావును గూర్చి 'ఆశీర్వచన' మను పేరుతో నొక పద్యము వ్రాయబడినది. ఇందు నాతని గుణగణములు పొగడబడినవి కావా అంత మందు రెండు పద్యములలో ఫలశ్రుతి కూడ వర్ణింపబడినవి. ఈ విధముగా నీ కావ్యము పూర్వ లక్షణములతో నాధునిక కాలమున నాధునికత్వము నంతరించుకొనిన కావ్యమని చెప్పవచ్చును. ఆ కాలమున శతావధాన, అష్టావధానములు చేసి, పెను వర్షిజల మనంబులను చూరగొనుటయేగాక తోడి కవుల హృదయములు గుభిల్లుమన పర్షమ్మునంచే పారితోషికము లందుచుండిరి.

శుద్ధాంధ్ర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము

(ప్రబంధము)

రాయవరపు గవర్రాజు

ఇది యైదాశ్వాసముల గ్రంథము. ఈ కవి పడ్డాది సుబ్బారాయుని ప్రోత్సాహముచే నీ కావ్యమును వ్రాసెనని పీఠికలో పేర్కొనినాడు. ఈ కావ్యము శుద్ధాంధ్ర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమైనను గౌరన శంకర కవుల హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము ననుసరించియే రచింపబడినది.

ఈ కృతికి పీఠిక వ్రాయుచు జానపాటి పట్టాభి రామశాస్త్రిగా రిట్లు పేర్కొనిరి.[1]

"ఈ కవి శంకర కవికృత హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమును మాతృకగా గొని రచించి యుండుట నందలి పోకడలన్నియు బోయియున్నాడు. నియ్యది ప్రౌఢమైన విషయము. విజ్ఞ తెలుంగక యుండలేదు. కావున నీయ్యది ప్రాఢ పాకములో ప్రౌఢమైన కావ్యమని చెప్పుచు నౌతాద్యశ, లోకోపకారక గ్రంథములను నింకను రచించుటకై యుక్కవిని ప్రోత్సహించుచున్నాడను."

(1) శుద్ధాంధ్ర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము. పీఠిక.
జానపాటి పట్టాభిరామశాస్త్రి అభినవ సరస్వతీ పత్రికాధిపతి.

తిక్కన పోతనాదుల వలె కలగాంచెననియు నరుడు తండ్రిగారు కాన్పించి అచ్చ తెనుగు హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము వ్రాసిన సంతానము కలుగు ననని తెలిపెననియు కలదు.

కావ్యారంభ మిట్లు గావింపబడినది.

చ॥ సిరి గడియించి తండ్రియను చెల్వొన వేల్పయి యావెఁ బ్రొద్దు నా
ల్పురుడయి రాయపర్వు కొలుపుంచెడు సంబ్రపు జంపమానుమై
గరుసును వెన్నునిం గొలుచు కర్జము నత్తెము చీతకుంపగా
బరగిన వీర రాఘవుడు ప్రాపయి ప్రోవుత నన్ను నెప్పులున్

అని తండ్రియే వేల్పుగా నతడే తన్ను కాపాడుమని ప్రార్థించినాడు. అందులకే పోతనాదులవలె యే దేవతయు గాక తండ్రియే కలలో గాన్పించి నట్లు పేర్కొనినాడు.

ఇది శుద్ధాంధ్ర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమైనను అటవెలది, తేటగీతి, సీసము మొదలగు పద్యములేగాక వృత్తము లన్నియు ఇందు వాడబడినవి. అయ్యనకోట పార్థసారథి సెట్టిగారిచే వ్రాయబడిన 'సత్య విజయము' ను హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము అచ్చ తెనుగున వ్రాయబడినది. వారు 1896 సం॥న వ్రాసిన ట్లాగ్రంథమునందే వ్రాయబడినది. షుమారు అదే కాలమున నీ కావ్యము వెలువడినది.

రెండింటి యందును ద్వైతవన వర్ణనము తోడనే కథా ప్రారంభము గావించబడినది.

మ॥ సిరి చూల్మాదరి జోగిపండ్ల కిరవై జేజేల మేల్చెట్లతో
బుడుడే మ్రాకుల గూర్పు దెట్టుగరి తాల్మేల్ వేల్ రాదల్ సేయ నె
బ్బరమై యుంట నిజంట లోండారుల చెల్మల్ గోరఁ బూల్పొంప్లచే
చరమై నేలను ద్వైత పోనడవి నుద్దీన్ గొప్పదై క్రాలెడిన్[1]

ఈ విధముగా గవరాజు ముత్తేఖంతో వర్ణింపగా పార్థసారథి సెట్టిగారు సీసములలో చమత్కారముగా వర్ణించిరి.

(1) శుద్ధాంధ్ర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము ప్ర. ఆ. 57 పద్యము పేజీ 16.

సీ॥ కమ్మ తేమ్మెరల వెన్కకు ముందుకే నూగు
    వలతి బ్రాకుల బారు అలలు గాగ;
నచ్చటచ్చట గొమ్మలందు విచ్చిన పూల
    గుమురులు నురుగు మొత్తములు గాగ;
నెడ నెడ గుప్పలై పడిన పుప్పొడి చెంత
    నొసగెడి యిసుక తిన్నియలు గాగ
క్రొవ్విరి తేనియ గ్రోలి మ్రోనెడు తేంట్ల
    సందడి తరగల సద్దుగాగ
కరము జెలువారు తలిసి రాకన్నెపిండు
    నిగ్గు పగడంపు దోగెల జగ్గుగాగ;
వసరి మున్నీటి సొబగొప్పు ద్వైతవనముఁ
    జొచ్చి జమువట్టి యటఁ సరిఁ బుచ్చుచుండ.[1]

ఈ విధముగా నీతిని వర్ణన కొనసాగినది. కవి తన బుద్ధి విశేషము ననుసరించి వర్ణనము సాగించును. ఇరువురును శుద్ధాంధ్ర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానములేఁ వ్రాసినను గవరాజుగారు శుద్ధాంధ్ర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమనగా పార్థసారథి నేట్టిగారు "సత్య విజయ" మను పేరుతో "అచ్చతెనుగు కావ్యమని పేర్కొనిరి. శుద్ధాంధ్రమైనను చక్కని వర్ణనముంతో నొప్పియున్నది.

తే॥ అట్టి కొలనుల లోపల నన్నిదెసల
బసిడి మెట్టులు గట్లపై వరలు చిన్ని
గుబురు మ్రాకులు నీటిపై గొన బుకల్వ
గములు తామర పూగ్గల గ్రాలు నొకటి ॥[2]

అనుచు ధర్మరాజునకు వర్ణించెను.

---

1. సత్య విజయము.
   అయ్యన్నకోట పార్థసారథి నేట్టి. ప్ర. ఆ. పద్యం. 36
2. శుద్ధాంధ్ర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము. రాయవరపు. ప్ర. ఆ. 60 పద్యం.

ఈ విధముగా నీ కావ్యము మనోరంజకముగా వర్ణింపబడినది. కావ్యాంతమందు గద్యములో జగదాంబ కటాక్షము చేతనే నీ స్థితికి వచ్చితినని పేర్కొనినాడు.

గద్య:- "ఇది శ్రీమజ్జగదాంబ కరుణా కటాక్ష సంపాదిత కవితా స్పృహ సంజనిత గద్య పద్యాత్మిక సంతుష్ట పాళీ సంసేవిత శ్రీ జగన్నాథ పాదారవిందాలంకృత మనః పద్మ శ్రీమద్గౌతమసగోత్ర పవిత్ర రాయపర వంశ కలశార్ణవ సంపూర్ణ తారా కళత్ర వీరరాఘవ పుత్ర వెంకమాంబ గర్భశుక్తి స్వాతీ శంబర సూత్ర శ్రీ జగన్నాథ శతకాది శుద్ధాంధ్ర రచనా బంధుర చరిత్ర గౌరీనాథ ప్రణీతంబైన శుద్ధాంధ్ర హరిశ్చంద్ర చరిత్రంబునందు పంచమాశ్వాసము"ని సర్వాను నిందు పేర్కొనినాడు.

ఈ విధముగా నీ శుద్ధాంధ్ర హరిశ్చంద్ర కావ్యములు రెండును తెలుగు సాహిత్యమున విశేషముగ వెలసినవి.

సత్య విజయము
అచ్చ తెనుగు హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము
అయ్యనకోట పార్థసారథిసెట్టి, నెల్లూరు[1]

అయ్యనకోట పార్థసారథిసెట్టి నెల్లూరు వాస్తవ్యులు. కుమ్మర కులమున 1864 వ సం॥న జన్మించెను. తిరుమలయ్య, లక్ష్మమ్మలు వీరి తల్లి దండ్రులు. వీ రయ్యనకోట గ్రామ నివాసులగుటచే నదియే వంశ నామముగా నిలచినదని తెలియుచున్నది. వీరి అన్న రామస్వామి. వీరు రామలక్ష్మణుల వలె యన్యోన్య ప్రేమాను రాగములతో నుండెడి వారట.[2] సత్యవిజయము

---

1. సత్యవిజయము. అచ్చతెనుగు హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము. వ్రాతగాడు అయ్యనకోట పార్థసారథి సెట్టి. సరిజేసి అచ్చొత్తించినది. మురుపూరు కోదండ రామరెడ్డి తొలి అచ్చు 1896. మలిది. 1968.
2. సత్యవిజయము. మున్నుడి. మురుపూరి కోదండ రామిరెడ్డి.

కృష్ణదేవరాయల పెనుగొండలో 1896 వ సంవత్సరము మన్మథ పుష్య బహుళ త్రయోదశినాడు పూర్తిచేసిన ట్లీ కావ్యముననే పార్థసారథిగారు వ్రాసిరి[1] ఈతడీ కావ్యమునేగాక, 1.కుమారశతకము (1909) 2. కుమారనీతి రత్నావళి (1909) 3 శ్రీ నమ్మాళ్వారుల వైభవము (వచనము) (1910) వ్రాసి వాడుకలో నున్నవి. ఇందు కుమారశతకము ప్రాథమిక పాఠశాలలలో ఆనాడు ప్రచారములో నుండినట్లు తెలియుచున్నది.

ఇవిగాక ముద్రింపబడి దొరకని కావ్యములు.

1. ప్రసన్న జన శిరోభూషణము
2. శ్రీమన్నాద మునీంద్ర చరిత్ర
3. యమునాచార్య ప్రభావము
4. రామానుజ విజయము
5. పుత్రీహితచేడిది

మొదలగునవి కలవని తెలియుచున్నది.

పార్థసారథి సెట్టిగారి పాండిత్య వైభవము గొనియాడదగినది. అచ్చ తెనుగున వ్రాయబడిన నీ కథ మహా ప్రబంధముగా తీర్చిదిద్దబడుట విశేషము.

ఈ కావ్యమును బెజవాడ గోపాలరెడ్డిగారి షష్ట్యబ్ద పూర్తి ఉత్సవ శుభ దినమున (జననము 5 ఆగష్టు 1907) నెల్లూరి కవితల్లజుడు వ్రాసిన యీ మధుర కావ్యము ఒక పూజా సుమముగ ముద్రింపబడినదని కోదండరామిరెడ్డి గారు పేర్కొనిరి.[2] పార్థసారథి సెట్టిగారి జీవిత చరిత్ర యంతయు నిందు వ్రాయబడినది. వీరనారోగ్యముచే బాధపడుచు మరియొక ప్రక్క ననేక ఋడుములను బడుచు నీ మహా ప్రబంధమును తీర్చిదిద్దిరి. వీరు కవులేగాక మందులనుకూడ తయారు చేయుచుండెడి వారుట.

(1) చర్మరోగ నివారిణి (2) జ్వరహారిణి (3) నేత్రఘృతము (4) కఫ కాసహారిణి (5) శిశుసంజీవిని మొదలగునవి వీరు స్వయముగా జేసిన మందులుగా తెలియుచున్నవి.

---

1. సత్యవిజయము. ఆ. 5. పద్యం. 304.
2. సత్యవిజయము- మున్నుడి.

ఈ గ్రంథము 1904, 1906 సంవత్సరములలో బి. ఎ. కి పాఠ్య గ్రంథముగా నుండెడిదట.[1] ఒక అచ్చతెనుగు కావ్యము స్వరాజ్యము రాక పూర్వము బి. ఎ. కి పాఠ్యగ్రంథముగా నుండుట కావ్య ప్రాధాన్యమును చెప్పకయే చెప్పుచున్నది. ఆ కాలమున వేదం వేంకట రాయశాస్త్రిగారు వీరి రచనను ఎంతయో మెచ్చుకొనుచు వాడుక మాత్రము గానున్న శుద్ధాంధ్రము వీరి కావ్యమున తీర్చిదిద్దబడినదని పేర్కొనిరి.[2] వీరుగాక యనేకులు పండితులు, పత్రికలు ఆ కాలమున వీరి కావ్యమును పొగడుచు వ్రాసిరి.

సత్యవిజయము యైదాశ్వాసముల కావ్యము.

వీరచ్చ తెనుగు కబ్బముగా హరిశ్చంద్రుని కథను తీర్చి దిద్దినను "సత్య విజయము" నామమును మాత్రము మార్చకుండు టెందులకో తెలియదు. కావ్య నామము కూడ యచ్చతెనుగున నుండినచో మరింత శోభ నిచ్చెడిది.

నెల్లూరు వాస్తవ్యుడైన నీతడు నెల్లూరు కావ్యమని పేరుపొందిన శంకర కవి కావ్యము ననుసరించి తన కబ్బమును వ్రాసెను.

ఇది అచ్చతెనుగు కావ్యమేగాక నిర్వచన కావ్యమని కూడ చెప్ప వచ్చును. ప్రబంధము మాదిరి కావ్యములో సమస్త విషయములు నెలకొని నను ప్రథమాంక, పంచమాంకాంతమం దనగా కావ్యాంతమందు మాత్రమే గద్యములు కలవు. ఇవిగాక మరియు అని మాత్రమే చతుర్థాశ్వాసములో

---

1. సత్యవిజయము. మున్నుడి.

2 "I am extremely happy to say with confidence that your work is sweet and readable; possesses much poetical merit, exhibits good taste and highly repays perusal. The restriction of "Suddhandhra"— A very unhappy one in the case of other writers generally one which is held up as an excuse for all shortcomings, is in your case under perfect and admirable controle.

Yours truly,
Vedam Venkataraya Sastry,
Senior Sanskrit Pandit,
Christian College, Madras.

4, Mallikeswara Koil Street,
Madras
24th September, 1897.

కలదు.[1] ఇందు వంశమును తన తల్లి, దండ్రులను, తన గురువును పేర్కొనుటయేగాక తాను నీలకంఠేశ్వర వరప్రసాదుడనని పేర్కొనెను.[1] "ఇది శ్రీ నీలకంఠేశ్వరాభిధ పరమేశ్వర వరప్రసాద సంభూత సకల కలాకుశల, కులాలకుల పారావార కళానిధి మండల మండ నాయమానోర్వీ మండలాఖండ సత్కీర్తి విభవమండిత గుండయశ్రేష్ఠి నామార్యకుల సంజాత శ్రీమద్వైష్ణవ సిద్ధాంతోద్ధార కాద్దంకి తిరుమల తాతాచార్య వర్య శిష్య ప్రశిష్య, వశిష్ఠ గోత్రోద్భవ, అయ్యనకోటి తిరుమల శ్రేష్ఠి తనూభవ, ఆంగ్లేయ భైషజ్య కర్మ చాతుర్యధౌరేయ, సరస కవితా నికాయ విద్వజ్జన విధేయ, పార్థసారథి శ్రేష్ఠి నామధేయ ప్రణీతంబైన శుద్ధాంధ్ర నిర్వచన కావ్యంబున—

అని వ్రాసినాడు. ఇందు మాత్రము అచ్చ తెనుగును గాక తత్సమములతో గూర్చెను. కావ్యాంతమందు తాను కావ్యమును వ్రాసిన తేదీని కూడా పేర్కొనెను.[2]

తెనుగు ఛందమగు ద్విపదలో వ్రాసిన శివకవియగు గౌరన కావ్యమును కూడ నీ శివభక్తు డనుకరించెను. గౌరన హరిశ్చంద్ర కావ్యమువలెనె సామెతలు, జాతీయములు నెంతో సహజముగా, రమ్యముగా నుపయోగించెను.

తెనుగు కవుల వలెనె నీతడు కూడ కావ్యమును "సిరియు" నని ప్రారంభము చేసెను. "పెరుమాళ్ళ బత్తి" యని నెనిమిది పద్యములలో దేవతా స్తుతి గావించెను. ఇందు పెరుమాళ్ళు, లచ్చి, పార్వతి, సరస్వతి, వినాయకాదుల స్తుతి కలదు. తదుపరి గురువులగు రామానుజాచార్యుని, అద్దంకి తాతయార్యులను, షిన్కి సాహెబును, నంబిరాజు వీరరాజును స్తుతించెను. తదుపరి కవుల పొగడ్తలో

"మున్ను దెనుంగుగ యొసరి
మిన్నల నన్నయ, నెట్టన్న మేటిట్లిన తి

---

1. సత్యవిజయము. చతు. ఆ. సీ. 120 "మరియు" 61.
2. సత్య. పం. పౌ.202. పు.307

క్కన్నను సోమనఁ దెలగన
నన్నువ మొల్లమ్మఁ డమ్మయన్ మది దలఁతున్"[1]

అని పూర్వ కవులను స్తుతించెను.

వీరిని గాక తన కులమున జన్మించిన మొల్లను కందుకూరి వీరేశలింగము పంతులుగారిని పార్వతీశ్వరశాస్త్రిని, వేంకటరత్నశర్మను తన కయిత తీరిచి దిద్దిన కూరత్తాళ్వారును తలంచెను.

ఈ కవి తన వినయ సంపద నీవిధముగ తన కావ్యమున తెలియ బరచెను

తే. రబ్బ మొనరింపు నేర్పు నా కడను లేమి
తెలిసి తెలిసియు దొరకొంటి దీని కేను;[2]
తన యుద్ధ నౌర్వతనమేమియు లేదని తెలి
సియు కావ్యప్రారంభము చేయ సాహసించితి"

నని పేర్కొనినాడు. నిండుకుండ యెప్పుడును తొణకదుకదా! తదుపరి కవి వంశ వర్ణనము మొదలగునవి కావింపబడినవి. కథా ప్రారంభము గౌరనాదుల కావ్యములలోవలెనె ద్వైతవనమున నున్న ధర్మరాజాదులకు తలిసి మృకండుని పట్టి హరిశ్చంద్రుని వృత్తాంతము చెప్పుచున్నట్లు వర్ణింపబడినది. ఇందు వన వర్ణనమును బోలి ప్రౌఢముగ రమణీయమై యొప్పినది.

సీ. కమ్మతెమ్మెరల వెన్కకు ముందటికి నూగు
నలతిఁ ప్రామకుల బారు లలలుగాగ

---

1. సత్యవిజ.ప్ర.ఆ. పేజీ. 7. పద్యం. 13
తెలగన-అచ్చ తెనుగున యయాతి చరిత్ర వ్రాసిన పొన్నికంటి తెలగ నార్యుడు. గోలకొండ కుతుబుషాలలో మూడవవాడు - ఆంధ్ర భాషా పోషకుడు అయిన మల్కిభరాముని సామంత నవాబు అయిన అమిన్ ఖానునికి తాను వ్రాసిన యయాతి చరిత్రను తెలగనార్యుడు అంకిత మిచ్చినాడు. (1550-1581—ఇభరాముని కాలము).

2. సత్య.ప్ర.ఆ. పేజీ 4. పద్యం. 18.

నచ్చటచ్చటఁ గొమ్మలందు విచ్చిన పూల
గుములు సురుగు ముత్తములుగాగ
నెడనెడఁ గుప్పలై పడిన పుప్పొడి చెంత
నెసగెడి యిసుక తిన్నియలు గాఁగ :
క్రొవ్విరి తేనియల్ గ్రోలిఁ మోపెడు తేంట్ల
సందడి తరగల సద్దుగాగ :
కరముఁ జెలువారు తలిసి రాకన్నెపిండు
నిగ్గు పగడంపు దీగెల జగ్గుగాగఁ
దనరె, మున్నీటి సాబగొప్పు ద్వైతవనముఁ
జొచ్చి, జము పట్టి యట దలి బుచ్చుమండ.[1]"

ఈవిధముగ నిందు రూపకాతిశయోక్తులను జోడించి ఎంతో రమ్యముగా వనమును వనముతో ననగా మున్నీటితో పోల్చి చెప్పెను. తదుపరయోధ్యా నగర వర్ణనము కావింపబడినది.

క. పుడమికిఁ బాపట బొట్టై
యెడపక ముగితి నిడుపోర్లి నేదిత దారిద్రై
కడలి వెలందికి నీడన
బడు సరయువు దరి, నయోధ్య పరగు జగాననీ[2]

పుడమికి బాపట బొట్టుగా సరయూ నదీ తీరములో నున్నదని చెప్పెను. ఈతని వర్ణన లన్నియు గౌరన, శంకర కవి హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమును బోలి వర్ణించెను. తదుపరి హరిశ్చంద్రుని వర్ణనమును నందును ప్రబంధ వర్ణనమును బోలి చెప్పెను. ఈ వర్ణనలు నుపమానములు యచ్చ తెనుగు కావ్యమున వెలయుట నాతని పాండితీ గరిమను చాటు చున్నది. ఇంద్రుని పేరోలగమున వశిష్ఠ విశ్వామిత్రుల వాచన మూలముననే హరిశ్చంద్రుడు సత్య పరీక్షకు గురియయ్యెనని నీ కావ్యము కూడ చెప్పినది. సత్య విజయ కావ్యము నందు పూర్వ కవుల హరిశ్చంద్ర కావ్యములను బోలి కథా వస్తువు

1. సత్య వి. ప్ర.పద్య. పేజీ 7 పద్యం. 36.
2. సత్య. ప్ర. ఆ. పేజీ. 9. ప. 44

చెప్పబడినను నిందు పాత్రలు తీర్చి దిద్దబడినది. సంభాషణలు కూడ యర్థవంతమై యొప్పినవి.

ఇంద్రుని పేరోలగమున విశ్వామిత్రుడు వశిష్ఠునితో

గీ॥ రాచవారేడ ? నిజమేడ ? తాల్మిలకును
మేలు గొన ముండునే ? నీవు మిక్కుటముగ
దెలిసి నట్టుల వేల్పు రాదిట్ట మ్రోల
జిగురునకుఁ జేవ యిడుమాడ్కిఁ జెప్పెదింత.[1]

నని రాజులను తాత్రిచుపాములలో బోల్చి చక్కగా చెప్పెను.

ఇందు చంద్రమతి పాత్ర చక్కగా తీర్చి దిద్దబడినది. భర్త కలి గాంచి బెదురు నపుడు సహధర్మ చారిణియైన చంద్రమతి

చ. అని వినిపింపఁ జంద్రమతి యంగద గుందియుఁ బైకి దిట్టమున్
గని మది దీనికింత వగఁ గందగ నేటికి మేటిజేడ ? నె
క్కొనిన కంది వంత లవి గూలుఁ పదంపడి నిండు పేరిమిన్
గనియెద; నెట్టులన్నఁ గల గల్గిన చందము విన్నవించదన్.[2]

అని మనసున భయపడుచున్నను ధైర్యము నటించి భర్త నోదార్చుటకు ప్రయత్నించెనని పేర్కొనినాడు. ఇది యెంతయో ఉచితమైన విషయమని చెప్ప వచ్చును. భర్తకు భార్యయే తోడు. ఒంటరిగనుండి కలతనొందిన భర్తకు నామెయే అండ. అతనికి ధైర్యము చెప్పవలసిన బాధ్యత నామెపై యున్నది. అందులకై అంతరంగమందు నామె భయపడుచున్నను భర్తకు ధైర్యము జెప్ప నవలంబించినది. మరియు నీమె తన చేతి కడియము దీసి ముమ్మారు దిగదుడిచి వైచినదట. మహారాణిగా నాటి యాచారమును తెలియ చెప్పెను. అరణ్యమున హరిశ్చంద్రుడు మృగమును జూచి వెంబడించి రిక్తహస్తుడై తిరిగివచ్చునప్పుడు కూడ దూరదృష్టిగల చంద్రమతి యది విశ్వామిత్రుని మాయయని గ్రహించి భర్తకు దెలిపినది.

1. సత్య.ప్ర.ఆ.
2. సత్య.ద్వి.ఆ.పేజీ 49.పద్యం.95.

ఉ. ఎక్కడి వేట ? జింకకొరద మెక్కడ ? యానెడ మాల వాలుగం
డ్లెక్కడ ? చూడఁ జూడ, మది కెక్కుడు నక్కజమయ్యె ! వెండి యీ
చక్కదనంబు మాలెతల చందమె కాపెది గాధి పట్టి నే
ర్పక్కట ! యెజ్ఞలన్న నుడినాదిఁ బొలంగితి, మచ్చె బన్నముల్![1]

మాయా మృగమును మాలెతల జక్కదనమును నిశితముగా పరిశీలించిన చంద్రమతి విశ్వామిత్రుని మాయ యేమోనని తలంచుట నామె నిశిత దృష్టిని న్యాయ పరిశీలనను తెలుపుచున్నది.

మాలెతలను హరిశ్చంద్రుడు నిరాకరించి కొట్టి పంప వారు మదన తాపమును భరింపలేక కొట్టించెనని కోపముతో "ఈ గోడు నిన్నుఁ గట్టి గుడుపక పోదు పో కటిక"[2] యనుచు పలుకుట రాబోవు హరిశ్చంద్రుని కష్టములను తెలుపుచున్నవని చెప్పవచ్చును.

విశ్వామిత్రుడు కోపముతో భగభగ లాడుచు వచ్చి తన మాల కూతుండ్లను వివాహమాడుమని కోర హరిశ్చంద్రుడు నిరాకరించెను. తిరిగి సమాధాన మీయ వలసిన బాధ్యత రాజుపై నుండె: శాంతిమంతుడును, సత్యశీలుడైన హరిశ్చంద్రుడు వెంటనే కాదనలేదు. ముని కోప మతనికి బాగుగా తెలియును. కాని తన ఏకపత్నీ వ్రతమునకు భంగము వాటిల్లరాదు. కోపించిన ముని ఏదైన చేయ గలడు. అందులకే అతనిని సమాధాన పరచుటకు ప్రయత్నించెను. తన వంశకీర్తిని తన నియమమును. మునికి వెలిపి తనకు మాలెతలను ముట్టుట ధర్మము కాదని మాత్రమే దెలుపుచు నెంతయో చక్కగా సమాధాన మిచ్చెను.

గీ. పాలవంటి కొలంబును నేలఁ గలిపి
పాటి పెంపది తొడిఁపడ నేటఁ బుచ్చి
యంటఁగా దాని యిమ్మాల యన్నిదోయిఁ
గైకొనుట యెట్లు తగవగు నాకు? ననుడు.[3]

1. సత్య. ద్వి. పేజీ. 64. పద్యం 180.
2. సత్య. ద్వి. పే. 65. పద్యం 182
3. సత్య. ద్వి. పే. 69 పద్యం. 211

తనకు నిష్టము లేదని తెలుపక తగవు కాదని మాత్రమే తెలిపెను. ధీరు డెప్పుడును నిట్లే పలుకును. తన గాంభీర్యమును, సత్యనియతిని నొక్క మాటలో తెలిపెను.

ఇందు రసపోషణము ఎంతో సహజముగా జరిగినది. హరిశ్చంద్రుడు రాజ్యముతోపాటు ప్రజలనుగూడ విశ్వామిత్రున కప్పగించు పట్టులను, చంద్రమతిని, కుమారుని కాలకౌశికున కమ్మినపుడును, లోహితాస్యుడు పాముకాటుచే మరణించినపు డాతల్లి శోకించిన విధమును మృతశిశువును జూచిన హరిశ్చంద్రుని శోకమును మన గుండెలను పిండిజేయును.

క. నేలం దడవుచుఁ బాకుచు
వాలుం గనుదోయి నీరు వఱద గొనన్ లో
జాలి మునుంగుచు, దోలుచు
హాలెము నసరంది, లోహితాస్యా యనుచున్[1]

చంద్రమతి పరిపరి విధముల కుందుచుండ ఆమె యజమానురాలు నిందించుచు ఇంటిలోని ఊడిగమంతయు చేసికొని వెడలుమన ఆ తల్లి తన దుఃఖము నెట్లు దాచుకొనెనో ఎవ్వరును నూహింప జాలరు.

అర్ధరాత్రమున తనయునుని వెదకుకొనుచు కాననమున కేగి కాలికి దగిలిన శవమును తనయునిదిగా నెఱింగినప్పు డామె బాహ్య ప్రపంచమును మఱచినది. తన యింటి దీప మారిపోయినది. దుఃఖమును పట్టలేక విలపించినది. ఇచ్చట నీ కవి వర్ణన పతాక స్థానము నంటినది.

క. పడి, మైమరచి యొకించుక
పడికిన్ దెలివొంది, ఱిచ్చపడి, కొమరునిపైఁ
బడి, మోము మోముఁ జేరిచి
తడవుచు, నెద మోదుకొనుచు, దల్లడ పడుచున్.[2]

నామె విలపించినది. కొంచెము తెలివినందిన నామె వాని రాజరికము తలచి విలపించినది.

---

1. సత్య పంచమి. పేజి 162. పద్యం 68.
2. సత్య పం. ఆ. పేజి. 167. పద్యం. 98

క. పట్టీ, పట్టములేలన్
బుట్టియు నీ విట్టు లడవిఁ బుట్టల బడుకున్
గుట్టలఁ బడ నీ నుదుటన్
గట్టిఁడి యల నలువ యెట్లుగా వ్రాసెనయో![1]

రాజ్యపాలనము చేయవలసిన సుతుడు నిట్లు కారడవిలో దిక్కులేక చని పోయెనని విలపించినది. అందులకే "తానోటి తలంచ దైవమొకటి జేయునని" సమాధాన పరచుకొన ప్రయత్నించినది.

అటులనే భార్యా పుత్రులను కాటికాపరియైన హరిశ్చంద్రుడు గుర్తించి నపుడు కొడుకు శవముపై బడి శోకము పట్టజాలక యొడలు తెలియక విల పించెను. ఇచ్చట పార్థసారథి సెట్టిగా రెంతయో సహజముగ వర్ణించిరి.

గీ. కొడుకుపై వ్రాలి, పదఁపడి గ్రుచ్చియెత్తి
కొంచు నక్కునఁ జెక్కునఁ గూర్మిఁ జేర్చి
మోము మోమున గడియించి ముమ్మరించు,
నడలున దొరంగు కన్నీరు జడిగొనంగ.[2]

ఎన్నో దినములకు కలసిన కుమారుడు, ఏకైక పుత్రుడు అందున చచ్చి పడి యున్న బాలుడు, వాని నెట్లు తనివిదీరఁ గౌగలించుకొనెనో ఇందు కళ్ళకు కట్టి నట్లు వర్ణించెను.

చంద్రమతికి దొంగతన మంటకట్టి రాజభటులు లాగుకొని పోవునపుడు జూచిన జనుల పల్కులు సహజముగ నున్నవి. కొందరు

గీ॥ "పుట్టి బుద్ధి యెరిగి యిట్టి తెక్కలికత్తె
నెందుఁ గనియు వినియు నెరుగమమ్మ!
పుడమి రాను రాను ముందెట్టి వింతలు
గొఁజలునొక్కొ యనగఁ గొంద ఱందు[3]

---

1. సత్య. పం. ఆ. పేజి. 169. పద్యం 110
2. సత్యవిజ. పం. ఆ. పే. 177 ప. 156.
3. సత్య. పంచ. ప. 202.

గీ॥ “ఇన్నినాళ్లు వోలె నిఁకముందు నోయమ్మ
చంటిబిడ్డ లక్కునంట మనకు
నాదమరచి కూరుకంటంగ దగదమ్మ!'
యనుచుండ మరికొందరు

గీ॥ “ఇంత కాముకలేని యీ నాల్క వేయి తె
రంగులాడుః నిజమెరుంగఁగఁ గలమె?[2]

అని అనేక విధములుగ జనుల పలుకులను సహజముగ వర్ణించెను. ఏ కాల మందైన అన్నిరకముల జనులుండుట సహజమే కదా! అందులకే పుఱ్ఱెకోబుద్ధి జిహ్వకో రుచి యన్నారు!

వీరి కావ్యమునందు వర్ణన ప్రాధాన్యమును వహించినను నిది వస్తు వర్ణనమని చెప్పవచ్చును. అనగా వర్ణనముతో పాటు కథా గమనము ప్రాధాన్యము వహించియున్నది.

హరిశ్చంద్రుడు వేటకేగునపుడు సేద్యపు తీరు నెంతయో చక్కగా సహజముగ వర్ణించెను.

సీ. వరి కయ్యలకు నీళ్లు వాటించి, కొలదిగఁ
గలబెట్టి పుడకల గట్టువారిఁ
గనిమ లేర్పరచి చిక్కగ నాకు నెరువులఁ
దొక్కి, వెంబడి మాను దోలువారి
దిత్తిపైరొక యింత యెత్తు పోదినిఁ గన్న,
వేకు వంగలు పెడదీయు వారి
విరిచి బోటుల పైకు వెలితి పట్టుల నెల్ల
నాటుకొన న్నాఱు నాటు వాతి,
బండగాఁ గోసి కట్టలఁ బన్నితెచ్చి
కళ్ళములఁగొట్టి బంతుల గట్టఁజేసి
గడ్డి దొక్కించి, వడ్లురాఁ గాంచు వారిఁ
గని హరిశ్చంద్రుఁ డవ్వలఁ జనుచుదోవ॥[3]

1. సత్యా. పంచ. ప. 205.
2. ,, ,, ప. 212.
3. సత్యా. ద్వి. ప. 15. పేజీ. ౩౯.

నాతడు వివిధములగు పంట పొలములను గూడ చూచినట్లు నందు అనేకము లగు పంటభూములను పేర్కొనెను.

చ. ఉలవలు గొఱ్ఱులున్ బెసలు నుద్దులు నూవులుఁ గంది ప్రత్తి స
జ్జలు నలసందులన్ సెనగ, చామలు మున్నగు మెట్టపంటలన్¹

హరిశ్చంద్రుడు చూచెనని వర్ణించెను. వేటకేగునపుడు పురము దాటి పోవలయును. అప్పుడు కాననము చేరువరకు నుండునవి పొలములేకదా!

"ఇంతియే గాక అతడు 'సంజకెంజిగులు"ను 'రిక్కబాలు' ను, 'నెల పొడుపు' ను 'వేగు'ను 'పొద్దుపొడుపు'ను 'భాస్కర విలసితము'ను మొదలగు వాని నెంతో సహజ సుందరముగ వర్ణించెను.

ఇతర కవుల పోకడలు :- ఈ కవిగారు సత్యవిజయ కావ్యమున గౌరన, శంకరకవి, హరిశ్చంద్రుని కావ్యములనే గాక యితర కవుల కావ్యపు పద్యముల ననుసరించి సత్యవిజయములో పద్యములను గూర్చెను. ఆధునిక యుగమువారైనను నా సంధికాలములో కవులు ఛందమునకు, వస్తువునకు, వర్ణనకు, ప్రాధాన్య మిచ్చుటయేగాక ప్రబంధ ఫక్కీలో కావ్యమును సంత రించిరి. ఇట్టివారిలో వీరు మొదటివారు. అందుచే పాత కవుల పోకడలను తాను మెచ్చిన వానిని తన కావ్యములో ప్రవేశపెట్టెను. దీనిని బట్టి సీతని పాండితీ ప్రకర్షతో పాటు నీతడు ఇతర కవుల కృతుల నెంత విమర్శనా దృష్టితో గైకొనుచున్నాడో తెలియగలదు. శంకరకవి, గౌరన కావ్యము నందలి విషయములు, వర్ణనలు వీరి కావ్యమునం దంతటను ప్రతిబింబించినవి. చివరకు "అకటా! చేరెడు నేలకుం దగడె" అన్న పద్యముకూడ

మ. అలవున్ బేరిమి నేడు సందములు మేరై మీఱు, మాడెంపు దు
న్నెలు గొల్వన్, దమసౌసకంపు మగటా నిద్దంపుఁ గొడాలు ది
గ్గులు నివ్వాళులు హజ్జదోయి కొనగన్ గాల్వైలరిన్ గ్రాలురా!
నెలపూఁ బట్టికి నేల చేరె దకటా! నేడిందు లేదయ్యెనే ?²

అన్న పద్యముగా మారినది.

---

1. సత్య. ద్వి. ప. 16 పేజీ 36.
2. సత్య. పం. పద్యం. పద్యం. 140

అటులనే తిక్కన "సుతజల పూరితంబులగు నూతులు వేయిటి కంటె" యన్న పద్యము

సీ. కొమరారు నీటి పల్లములు నూటిటి కంటె,
 విరివి ద్రవ్విన యొక్క వెంచ మేలు;
విరివి ద్రవ్విన వెంచ లరయ నూటిటి కంటె,
 నడిపింప నొక్క జన్నంబు మేలు;
నడిపింప గలుగు జన్నములు నూటిటి కంటె,
 కొలముఁ బ్రోచెడి నొక్క కొడుకు మేలు;
కొలము బ్రోచెడి వేయి కొడుకుల కంటెను
 నిలువరంబగు నొక్క పలుకు మేలు;
సరవి నూఱాఱు వార్వంపు జన్నములను
 నిక్కవంబును ద్రాసున నిలిపి తూన్ప;[1]

బరువుచే ముల్లు సూపు..........................[1]
మార్చి వ్రాసెను. పోతన 'సిరికిం జెప్పడు' అన్న పద్యమును

మ. సిరికిన్ జెప్పడు, చిందమున్ గనడు, వాసిం జుట్టు వాలుం గొనం,
దరయం డొద్ద బలంగమున్, గరుడి డాయన్ జేరఁ డొక్కింతయేఁ
గురులన్ దీర్చుకొనండు, సాల్వొడలఁ గోల్కాల్పృఁడు నేల్పాఁచు కొం
చరితిన్ చన్ద్రమతిం ద్రిశంకుచాఱ నొయ్యన్ బ్రోవ విచ్చేయుచో[2]

పై పద్యముగా తీర్చి దిద్దెను. అంతియేగాక

"సిరి వెంట" నన్న పద్యమును

"వెన్నుని వెంట లచ్చి సిరివెంట చటారు బలంగ మాపయిన్.[3]
అన్న పద్యముగా మార్చెను. ఇంతియే గాక నీతడు సమయోచితముగా అయ్యలరాజు రామభద్రుడు, రామరాజ భూషణుడు మొదలగు కవుల కావ్య పద్యముల ననుసరించి వ్రాసెను.

---

1. సత్య. చతుర్థా. పద్యం. 61
2. సత్య. చతు. 20 ప; 21 ప. 3 సత్య. 22 ప. 23, 24, 25, 26 దండకలు

అలంకారములు :

ఉపమ, రూపక, ఉత్ప్రేక్ష, అతిశయోక్తి మొదలగు అర్థాలంకారములను వర్ణించుటయే గాక నీతడు శబ్దాలంకారములను గూడ ఉపయోగించెను.

క. అత్తఱి, నయ్యెడ, దనకున్
హత్తిన జాపాటొకింత యడగిన, మదిలో
నత్తరమున్ దత్తరమున్
గుత్తగొనన్ గాధి చూలి గోల్పడి పూన్కిన్

ఇందు అనుప్రాసముతో పద్యమును వ్రాసెను. ఈ విధముగా నెన్నియో ఇందు కానవచ్చును.

సామెతలు-నుడికారములు

ఈ కావ్యమున పేర్కొనదగిన సామెతలు నెన్నియో గలవు. అయా సందర్భములలో వానిని జక్కగా నుపయోగించెను.

ఇల్లలుక బండువగునే,[1] కంరకు లేని దురద బచ్చలికేలా ?[2]
వెన్న నిడికొని నేతికి వెదకినట్లు[3] తన్ను గట్టుత్రాళ్ళు దాఁ దెచ్చుకొనుమాడ్కి[4]

ఈ విధముగా వెదకినచో నిందు యేబదికి పైగా నున్నవి.

ఇంతియేగాక నిందు మధురమైన తెనుగు నుడికారములు చక్కగా పొందుపరచెను.

ఇన్ని నేర్పులును మార్పులు నేటికి[1] పుట్టి బుద్ధి యెఱిగి,[2] ఇసుక జల్లిన రాలక యెందు గిక్కిఱించు గుములై[3], కంటికిఁ బుట్టెడు గాగ నేడ్చి,[4] కలిమి లేముల నుబ్బుఁ గలక లందక[5] మొదలగున వెన్నియో నిందు గలవు.

1. సత్య. ఆ. 3. పద్య. 165. 2. ఆ. 4. పద్యం. 41 3. ఆ. 4. పద్యం. 46. 4. ఆ. 4. పద్యం. 91.

నుడికారములు. 1. ఆ. 2. పద్యం. 226. 2. ఆ. 3 పద్య. 86. 3. ఆ. 3. పద్యం 19. 4. ఆ. 5. పద్యం. 25. 5 ఆ. 5. పద్యం. 30.

ఈ విధముగా నీవి వర్ణనలో, కథా గమనములో వివిధాలంకార వర్ణనములో, విచిత్రగతి ఛందోగమనములో నందె వేసిన చేయి. ఇట్టి అచ్చ తెనుగు కబ్బము 'న భూతో న భవిష్యతి' యనిన నతిశయోక్తి కానేరదు.

ఆధునిక యుగములో తెలుగు సాహిత్యమున వచన మొక విశిష్ట స్థానము నందినది. పద్యము కూడ ఆధునికత్వము నంది యెంతయో తేలిక భాషలో వెలువడుటచే వచనము కూడ నదే మార్గములో నెంతో మృదువుగా వెలువడుట మొదలిడినది. నవలలు, కథానికలు, కథలు, స్వీయ చరిత్రలు, ఆత్మకథలు, విమర్శనములు మొదలగు వచన రూపములు వెలువడుచున్నవి. ఇందు ముఖ్యముగా నవలలు ప్రముఖస్థానము వహించి యున్నవి. ఇందలి భాష కొంత వ్యావహారికమే గాక వ్యాకరణ నియమములను గూడ పాటించుట మానినది. దీనితోఁ దెలుగుభాష కొంత విశిష్టత కలుగుచున్నది. ఈ సంకల్పముతో మొదట కృష్ణరాయల యుగమున వెలసిన మహాప్రబంధముల ననువదించ మొదలిడిరి. ఇది కేవలము భావానువాదమే గాక పదానువాదము కూడ. ఇట్లు వెలసిన వానిలో కాళిదాసుని కావ్యములను కూడ కొంద రను వదించిరి గాని కొన్ని అనువాదములు క్లిష్టరూపములుగా నున్నవి. తదుపరి సంస్కృత కావ్యములే గాక తెలుగు కావ్యములగు ప్రబంధ కావ్యములే గాక తెలుగు సాహిత్య మందలి ప్రఖ్యాత ప్రబంధ కావ్యములన్నియు వచన రూపము నందుచున్నవి. అట్టి కోవకు జెందినవే యీ హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కావ్యములన్నియు.

హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము-వచనము
గౌరన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము
విద్వాన్ దేవరకొండ చిన్నికృష్ణశర్మ. [1]

పద్య కావ్యములగు ప్రబంధములు పండితులకు మాత్రమే అందు బాటులో నుండును. వచన రూపము నందినచో నందరికి నందుబాటులో

1. నవజ్యోతి పబ్లికేషన్స్-ఏలూరురోడ్, విజయవాడ-2.

First Edition. August 1973. (Contd.)

నుండు నను సంకల్పముచే గాబోలు పూర్వ కవుల ప్రబంధములను నేడు వచనముగా సంతరించుట మొదలిడిరి. అట్టి కావ్యములలో నీ హరిశ్చంద్రో పాఖ్యాన మొకటి. ఇందు క్లేశము, జటిలమైన సంస్కృత సమాసములను సడలించి చక్కని తెలుగు పదములలో నొక నూతన స్థానము వచనమునకు కల్పించిరి. ఈ హరిశ్చందోపాఖ్యానములో గౌరన కావ్యమండలి యవ తారికను తొలగించి కథా ప్రారంభమునుండి వస్తువులను గ్రహించిరి. వీరి తెలుగు వచన రచన చిన్నిచిన్ని వాక్యములలో ముద్దుముద్దుగ ముద్దు గొల్పుచు వీరి "చిన్నికృష్ణ" నామధేయమును సార్థక మొనరించినది. వర్ణనములను కూడ వీరెంతో రమ్యముగా చిత్రీకరించిరి. కథా ప్రారంభములోని అయోధ్యానగర వర్ణనమును చూచిన నది తెలియగలదు. "శివుని కెంజడలలో వసించు జాహ్నవీ నదికి సాటియైన సరయువు చెంతనున్నది అయోధ్యా నగరము. ధరణీదేవికి ముఖదర్పణ మనదగు, శత్రువులకు అసాధ్యమైన ఆ నగరము అతిసుందరము." [1]

ఇటులనే పిశాచ ప్రభువు వర్ణనము కూడ నెంతో సహజముగా సాగినది.

"అప్పుడా పిశాచ ప్రభువు మేను పెంచి యుండుటచేత వానికి నక్షత్ర ములే మొలపూసలుగా మెఱసినవి. బ్రహ్మాండ మెల్ల వాడే నిండినట్లున్నాడు. లెక్కకు మీఱిన ఢాకినీ ప్రేత భేతాళ శాకినీ గణములు వానిని వెంబడించినవి."[2]

ఇందు నిషిద్ధమైన తెలుగు జన వ్యవహారము కూడ గలదు. కావ్యము నకు సాధుత్వము నాపాదించుటకై వీరిట్లు భాషను మార్చియుందు రనుకొన వలయును. ఈ విధముగా నీ కావ్యము వచన రూపములో నెంతో రమ్యతను గాంచి సకల జనులకు ప్రబంధములను జదువగలుగు సౌకర్యము గలిగించిరి. వీరి కృషి కొనియాడ దగినది.

ఈ విధముగా వెలసిన వచన ప్రబంధములు. నిర్వచనోత్తర రామాయణము, రామాభ్యుదయము, భోజ రాజీయము. నృసింహపురాణము, శశాంక విజ యము, సారంగధర చరిత్రము, అనిరుద్ధ చరిత్రము, రుక్మాంగద చరి త్రము, రాజశేఖర చరిత్రము, చంద్రభాను చరిత్రము, ఉద్భటారాధ్య చరిత్రము, హరిశ్చందోపాఖ్యానము, శశిరేఖా పరిణయము, ఘటికాచల మాహత్మ్యము, శివరాత్రి మాహత్మ్యము, క్రీడాభిరామము, బిల్హణీయము, వైజయంతీ విలాసము, రాధికా స్వాంతనము, అహల్యా సంక్రందనము.

1. హరిశ్చం. దేవరకొండ. పేజీ. 7.
2. ,, ,, పేజీ. 73.

హరిశ్చంద్ర మహారాజు కథ

వచన కావ్యము. జయంతి [1]

ఈ కావ్యము సైదాపేట పార్థసారథి నాయని వారిచే నూతనము చేయబడినది. ఇందు వరుసగా యిష్టదేవతా ప్రార్థన, వృత్తాంత పీఠిక, కథా ప్రారంభమగుచు నే యంగమున కా యంగము వ్రాయబడి యున్నది. వృత్తాంత పీఠిక అయోధ్యానగర వర్ణనముతో ప్రారంభము చేయబడినది. భాష ప్రౌఢమై వర్ణనా యుతమైన దనుట అతిశయోక్తి కానేరదు.

"లోకము నందు స్వర్గలోకమునకున్న అలకాపురికిన్ని సమానమై యున్న అయోధ్యా నగరంబు మిక్కిలి విస్తీర్ణమైన ఇంద్రసభ కంటె అధిక అలంకృతమై యున్న కొలువుకూటంబున ముల్లోకములందు కీర్తించునట్లు మహా సత్య సంధుడగు హరిశ్చంద్ర మహారాజు"[2]

అని ఎంతో రమ్యముగా అయోధ్యానగరమును అలకాపురము తోడను, గొలువు కూటము నింద్ర సభ తోడను వర్ణించి చెప్పెను. ఈశైలి చిన్నయ సూరి శైలిని పోలియున్నది.

ఈ కథ గౌరనామల హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమును పోలియున్నది. ముప్పది రెండు (32) పుటలలో ముద్రింపబడినది.

---

(1) హరిశ్చంద్ర మహారాజు కథ. వచన కావ్యము.
(ఇందిట్లు పేర్కొనబడి యున్నది. ఇది సైదాపేట పార్థసారథి నాయని వారిచే నూతనము చేయబడి, వేలూరి గంటాల రామకృష్ణనాయని వారి పుత్రుండగు పార్థసారథినాయని వారి స్వకీయ. ఆదిలక్ష్మి నారాయణ ముద్రాక్షరశాల యందు ముద్రింపబడియె. 1908 చెన్నపురి.
వెల. 0-4-0.

(2) కథా ప్రారంభము.

హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము - వచనము.

మంగు వెంకట రంగనాథరావు. [1]

ఇది వచన కావ్యము. గౌరనాదుల హరిశ్చంద్రుని కథను బోలి మార్కండేయుడు ధర్మజునకు చెప్పినట్లుగనే కలదు. ఇందు సభలో కథా ప్రారంభము గావింపబడినది. ఇందు పీఠిక కానరాదు.

క. పొందు యశశ్చంద్రు రఘు
చంద్రుని వినుతించు సత్య చరితాస్త్రంశ్రం
చంద్రమతీ విభుని హరిశ్చంద్రు
ని గీర్తింతు బాపశాంతి ఘటిల్లన్ ।

అను పద్యముతో కావ్యారంభము జరిగినది.

ఇందలి వచనము ప్రౌఢమై యున్నది. "తొల్లి ద్వైత వనంబున పాండవాగ్రజుండు సోదర, బంధు, పరిచారకాది సమన్వితుండై యుండ నొకనాడు సకల ఋషిగణ పూజ్యుండగు మార్కండేయుండు నిజ కమ్యులు గొలువ విచ్చేసె. అంత యుధిష్ఠిరుండు మార్కండేయు నెదుర్కొని యథోచిత సత్కారంబుల నర్చించి క్షేమంబడిగి యతని వలన ననేక ధర్మంబులు వినుచుండె. ఇట్లుండ నొక్కనాడు పవిత్రంబును, పుణ్యంబును, రమ్యంబును శుభదంబునగు నొక్క రాజ చరిత్రము చెప్పుమని ముని వర్యు నృపవరుం డడిగిన నతండిట్లనియె". [2]

ఈ విధముగా ఈ కావ్యము డెబ్బది నాలుగు (74) పుటలలో ముద్రితము గావింపబడినది.

---

1. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము. వచనము. మంగు వెంకట రంగనాథరావు వలన ముద్రించి ప్రకటింపబడియె.
శ్రీ వేంకటేశ్వర విద్యాసాగర ముద్రాక్షరశాల 1914. కాకినాడ.
మొదటి కూర్పు 1,000 ప్రతులు.
(వ 643 గౌతమీ పరిషత్ గ్రంథాలయము. రాజమహేంద్రవరము.)
2. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము. వచనము. కథా ప్రారంభము.

హరిశ్చంద్ర చరిత్ర. (వచనము)

దొరసామయ్య [1]

ఇది గౌరనాథుల కథను బోలి వర్ణింపబడినది. ఇందు రెండు భాగములు గలవు. ప్రథమ భాగమందు వారు కాశీ చేరుట వరకును, రెండవ భాగమందు కాశీచేరినది మొదలు అంతము వరకును వర్ణింపబడినవి. ఇందలి వచనము ప్రౌఢమై, పురాణశైలిని పోలియున్నది.

"ఇటులుండ స్వర్గలోకమునందు నూఱు యాగంబు లొనర్చిన దేవేంద్రుడు తన మహిమచే నూఱు యోజనంబుల పొడల్పు, నూటయేబది యోజనంబుల నిడుపును యాలేశంబున మహా ప్రకాశమై యిచ్ఛాప్రకారము సంచరించుచు అమరావతి యను పురంబును సృజియించెను".[2]
అని యింద్ర సభా వర్ణనము చేయబడినది.

వీరి కథను వేదం వెంకటరాయ శాస్త్రిగారు పరిష్కరించి యను గ్రహించెనని పీఠికలో వ్రాసిరి

హరిశ్చంద్ర చరిత్రము (వచనము)

ఎమ్. సీతారామారావు బి.ఎ, ఎల్.టి. [3] 1923.

వీరు మదనపల్లి ఉన్నత పాఠశాలలో ప్రధానోపాధ్యాయులు. ఈ కావ్యము గాక వీరి సీజరు, బుద్ధుడు మొదలగు కథలు కూడ బొమ్మలతో

---

1. హరిశ్చంద్ర చరిత్ర టి.వి. దొరసామయ్య చంద్రాప్రెస్ మద్రాసు 1920 Price. 9 As.
2. హరిశ్చంద్ర చరిత్ర ప్రథమ భాగం. 24 July 1920. పేజి 8. ఇంద్ర సభా వర్ణనము.
3. ఈ కావ్యము "రామచంద్ర సీరీస్" అను పేర ప్రకటితమైనది. (ఆర్కేడియన్ ముద్రాసు) చెన్న రాజధాని. అట్ట వెనుక భాగమున నిట్లు వ్రాయబడినది. "ముఖియం సీతా రామారావు గారిచే వ్రాయబడి బొమ్మలచే నిండియున్నది. ఐదవ

(Contd.)

ప్రకటింప బడినవి. అవియేగాక పీపు ట్రైనింగు బడుల కుపయోగార్థము 1. భౌతిక, భూగోళ శాస్త్రము. 2 జూనియర్ భూగోళము 1వ భాగము, ఇండియా, అమెరికా, ఆఫ్రికా, ఆస్ట్రేలియా మొదలగు భూగోళశాస్త్ర గ్రంథములు కూడా వ్రాసినట్లు తెలియుచున్నది. [1]

ఈ కావ్యము సులభశైలిలో వ్రాయబడుటయే గాక గౌరన శంకర కవుల హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన పద్యము లిందు కలవని పీఠికలో పేర్కొనబడినది. "ఈ హరిశ్చంద్ర చరిత్రము సులభశైలిని వ్రాయబడినది. గౌరన శంకర కవుల గ్రంథముల నుండి మంచి పద్యములు కొన్ని యిందు చేర్చబడినవి. కష్టమని తోచిన యెడల వానిని వదలివేయ వచ్చును. కథ నడకకే యిబ్బంది యుండదు." అని పేర్కొనిరి.

ఇందు తొమ్మిది ప్రకరణములు గలవు. వచనము, సంభాషణలు అచ్చటచ్చట నాటకములోవలె సాగినవి. ధర్మరాజాదులు ద్వైతవనము నందున్నప్పుడు మార్కండేయు డేతెంచుట తోడనే కథ ప్రారంభమైనది.

ఈ కావ్యము సులభశైలి యందున్నను సంభాషణలు ప్రౌఢమై యొప్పినవి. హరిశ్చంద్ర విశ్వామిత్రుల వాదోపవాదములు బరిశీలించిన దెలియగలదు.

విశ్వా:- "ఓయీ! వసిష్ఠా! ఇది దేవరాజ సభా మధ్యంబని తెలియుము. నీ మాటలు వేదము లనుకొంటివా? అసత్యములకు రాజులు పట్టుకొమ్మలని యెవ్వరెఱుంగరు కాబోలు. చలి విడిచి యిందరి యెదుట నీవే యిట్ల డసత్యములాడ మొదలు పెట్టితివి. సెబాశ్ నీ గుండెకు మెచ్చవలసినదే! నేయితోడను జక్కెర తోడను గలసిన నానావిధ భక్ష్యములను షడ్రసోపేతములగు వంటకములను గుత్తుక బంటిగా మెక్కి, క్రొవ్వి మత్తెక్కి మైమరచి మాటమాటకు బొంకునట్టి రాజాధములకు సత్యమను మాటొకటి కలదా?" అని గౌరన శంకర కవుల పద్య భావమునే గాక నా పద్యమునుగూడ చేర్చెను.

తరగతి విద్యార్థులకు మిక్కిలి ఉపయోగకరము వెల 0. 6. 0. సిద్ధముగా నున్న గ్రంథములు. సీజరు చరిత్రము (బొమ్మలతో) వెల. 1-0-0 బుద్ధుడు (బొమ్మలలో) వెల 0-10-0. యమ్ సీతా రామారావు, హెడ్మాష్టరు, బోర్డు హైస్కూలు మదనపల్లి 1923.

1. ఈ గ్రంథమందే పేర్కొన బడినది.

దానికి సమాధానంబుగా వశిష్ఠుం డిట్లు పలికెను

వశి:- "ఓ గాథేయ! వెనుక ముందు లాలోచింపక నీ విట్లాడుట తగదు సుమా! సముద్రము లంఘించిన హనుమంతు నెదుట కుప్పిగంతులన్నట్లు నా యెదుటనా! నీ మాటలు! అబోతు బంకెకు సింహము బెదురునా! గరుత్మంతునితో బిచ్చుకలను ఫాలాక్షునితో నూరజోగులను సమము జేసినట్లు నీవా రాజేంద్రుని సామాన్య రాజులతో సమము చేయుచున్నావు. అతనికి గల సత్యమునందు సహస్రాంశమైన తక్కిన రాజ పిశాచములకు గలదే? ఆ హరిశ్చంద్ర భూపాలుని నెవ్వనిగ దలంచితివి. కన్నుమిన్ను గానక నీవిట్లు దూషించిన మాత్రాన నీకొక వాసియును లేదు."[1]

మాతంగ కన్యలు హరిశ్చంద్రుని సమీపించి సంభాషించినపుడు కూడ నార్భాటము లేని భాషలో మృదుపదములతో నడిపించెను.

మాతంగకన్యలు:- వారు కరములు ముకుళించి "ఓ రాజరాజేంద్ర! మేము మాతంగ కన్యలము. దిక్కులకు వ్యాపించిన దేవరవారి కీర్తి దెలిసి దర్శనము గోరి వచ్చితిమి. మాభాగ్య వశమున మీ దివ్య రూపమును గన్నుల కఱువుదీర గంటిమి. ధన్యులమైతిమి. మాకు వీణ వాయించుట యం దొకింత నేర్పు గలదు. రసిక శిరోమణులగు మిమువంటి వారిని మెప్పించినగాని మా విద్య వన్నెకెక్కదని విన్నపించుకొను చున్నారము" అని సవినయముగా పలికిరి.[2]

హరిశ్చంద్రుని మోసగించుటకై పంపబడిన నా కన్య లేదోవిధముగ హరిశ్చంద్రుని యొద్ద విద్య ప్రదర్శించుట వారి కభిలాష యగుటచే వారట్లు బలుకుట యెంతో సమంజసముగా నున్నది.

హరిశ్చంద్రుని సత్య సంధతకూడ నెంతో చక్కగా ప్రదర్శింపబడినది. "హరిశ్చంద్రు డంతట నఖండ సాహసంబున, దేవేంద్రుని వజ్రాయుధము కంటె మిగుల దారుణమైనట్టియు తళతళ మెరియుచు మిడుగుఱుల గ్రక్కుచున్నదియో యనునట్లు దోచుచున్నట్టిదియు నగు కరవాలంబును జళిపించి పైకెత్తి వరమ

(1) హరిశ్చంద్ర చరిత్ర పేజీ 8.
(2) పేజీ 19.20 మూడవ ప్రకరణము.

పతివ్రతా తిలకమగు చంద్రమతి కంఠంబును గొట్టెను. ఔరా! ఆ మంగళాంగి మహిమంబెట్టిదో కదా! పిడుగుకంటె జాల భయదమయిన యా వేటామె కంఠంబును బుష్పమాల నలంకరించిన చందమయ్యెగాని ఆ సాధ్వి కేమాత్రము నపాయము గలిగింపదయ్యె.[1] మరల కత్తినెత్తి ఆహా! యేమి చిత్రము బలదర్పితులగు నరివీరుల కంఠములను గఱుక్కుమని తెగనరికెడి నా యీ కరవాల మీ కుసుమాంగి కుత్తుకను ద్రెంపజాలదయ్యె! కత్తియా పదను వీడదు. వ్రేటా వ్యర్థమయ్యె. ఇట్లగుటకు కారణమేమి? అసత్యమాడితినా! నా భుజశక్తి లోటుపడెనా? ఈ కాంతామణి ప్రభావమా! అట్లుగాక కౌశికమునీంద్రుని యింద్రజాలమా! ఏమైననగుగాక ఈ సారి జూచెదనని తన సత్యసంధతకు పరీక్ష పెట్టి కత్తినెత్తగానే శివుడు ప్రత్యక్షమయ్యెను. లోహితాస్యుని పాత్ర పోషణము కూడ నూతనము గావింపబడినది.

కథాంతమందు శివుని మహిమచే మృతబాలుడైన లోహితుడు లేచి తన కట్టెల మోపుకై కంగారుపడెను.

బాలుడులేచి: "తల్లీ! నాకట్టెల మోపు కానబడదయ్యె. అయ్యయ్యో! దాని నెవరెత్తుకొని పోయిరో కదా! సూర్యుడస్తమించుచున్నాడు. వట్టి చేతులతో నింటికిబోయిన నయ్యవారు నన్నెంత కొట్టుదురో గదవే!"[2] అని వాపోవుట బాలుని ప్రాణప్రాధాన్యము సూచించుటకే గదా!

ఇంచుచ్చుటచ్చుట గౌరన శంకరకవుల హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన పద్యములు గానవచ్చుచున్నవి.

ఉ॥ చిత్తుగ మాంసము న్మడుసు-టోగిరమున్ ఘృత శర్కరాదులుం
గుత్తుగ బంటిగా మెసగి క్రొవ్వి వధూరతి తంత్రలీలలన్
మత్తిలి దేహముల్ మఱచి మాటికి బొంకు నృపాల కోటికిన్
సత్తు దలంప నెక్కడిది సంయమి నీ కిటు పల్కబాడియే.[1]

ఈ పద్యము ప్రథమ ప్రకరణమునందున్నది ఇటులనే

1. 9వ ప్రకరణము పేజీ 113.
2. 9వ ప్రకరణము పేజీ 117
1. శంకర కవి హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము ప్రి.ఆ 140 ప.

క॥ సతి కిహ పర సౌఖ్యములకు
బతియే నిదానంబు చూవె పరికింపంగా
బతి నెడఁబాసి చరించెడు
సతికిన్ వ్యర్థగావె సకల సౌభాగ్యములున్.[1]

అను పద్యము ఐదవ ప్రకరణమునం దుపయోగించుకొనెను. ఇవియే గాక ఈ కవి ఎన్నియో పద్యములను తన కావ్యమునం దుంచుకొనెను.

హరిశ్చంద్ర చరిత్రము (వచనము) బాల సాహిత్యము

—వావిలకొలను సుబ్బరాయ విరచితము.[2]

ఈ వచన కావ్యము బాల సాహిత్యమని చెప్పవచ్చును. ఇందు బాలురకు తెలియని పదముల కర్థము కూడ అంతమందు వ్రాయబడినది. అంతియే గాక కథా ప్రారంభము కూడ మరి యెచ్చటను హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానములందు కూడ చెప్పబడని విధముగ బాలురతో నీ కథ చెప్పబడినది.

ఒకనాటి రాత్రి భోజనమైన పిమ్మట రంగన్న, రాముడు, కృష్ణుడు, రుక్మిణి, అమ్మణ్ణి యను బాలకులు వేడుకగా నారుబయట వెన్నెలలోఁ గూర్చుండి ముచ్చట లాడు సమయంబున రుక్మిణి, తండ్రిని జూచి "అప్పా సత్యము పలుక

1. ప. 3 తృ.ఆ. పద్యం 161.
2. ఆర్య చరిత్ర రత్నావళి. హరిశ్చంద్ర చరిత్రము. ప్రథమ కల్పము వావిలకొలను సుబ్బరాయ విరచితము. ఐదవ కూర్పు. చెన్నపురి బ్రిటిష్ మాడెల్ ముద్రాక్షరశాల 1924 "ఆర్యచరిత్ర రత్నావళి ప్రణాళికా సూచిక ప్రకారము హరిశ్చంద్ర చరిత్రము తొలుత ప్రకటించితిమి. సత్యముకంటె శ్రేష్ఠమైన ధర్మము లేకుండుటను "సత్యంవద" యను నదియే మొదటి వేదానుశాసన మగుటను దానిని దెలుపుట యందు హరిశ్చంద్ర చరిత్రమే సిద్ధమై యుండుటను ఆచరిత్రము మొదట ప్రకటింప గారణమయ్యెను.

వలయును. అసత్యమును బలుకరా దనెదవే సత్యమననేమి? అసత్యమననేమి? యని అడిగెను. తండ్రి యిట్లు చెప్పెను.

"అమ్మాయీ! అడుగ దగిన మంచి ప్రశ్ననే అడిగితివి. చెప్పెదను వినుము". సత్యమనగా నిజము చెప్పుట. ఉన్నదున్నట్లు చెప్పిన సత్యము చెప్పుట యగును. తాను చెప్పిన మాట తప్ప కుండుటయు, లేనిది కల్పించి చెప్పకుండుటయు, తాననుకొన్న యర్థము గాక వినువారికి మరియొక యర్థమగు నట్లు మాటలాడకుండుటయు సత్యము చెప్పుటే యగును. ఎన్ని కష్టములు వచ్చినను, ఎన్ని నష్టములు వచ్చినను సత్యమునే పలుకవలయునని తెలిపెను. ఆసందర్భములో సత్యహరిశ్చంద్రుని కథ చెప్పబడినది. గౌరన కథయే వ్రాయబడినను తేలిక భాషలో బాలల కర్థమగునట్లు వ్రాయుట యిందలి విశేషము.

వాదన కడంగిన విశ్వామిత్రునితో వశిష్ఠుడు.

"గాధి రాజ నందనా! నే నసత్య మాడలేదు. హరిశ్చంద్రుడు నసత్య మాడడు. మాయింటనుండు బోన కత్తెయు కల్ల లాడదు తెలిసినదా? ఆ చక్రి వర్తిని గురించి నీకేమి తెలియును. మూఢులకు మౌనమే భూషణము. నీవు రాచ బిడ్డవు గనుక నీవలెనే యందఱు నని "ఆత్మ వత్సర్వ భూతాని" యను రీతి ననుసరించి చెప్పుచున్నావు. దున్నపోతు తనకు సరిగా నున్న దానినే జూచును గాని యంతకంటె ఎత్తున నున్న దానిని తలయెత్తి చూడజాలదు".[1]

ఈవిధముగా సమయానుకూలముగా చక్కని సామెతలు, జాతీయములు కూడ వాడబడి బాలుర కుత్సాహము కల్గించునట్లు వ్రాయబడినది. అంతియే గాక బాలుడగు లోహితుని మాటల కర్థము కల్పించి వ్రాయబడినది.[2]

విశ్వామిత్రుడు హరిశ్చంద్రుని రాజధానికి వచ్చి అతనిని సమీపించి నాడు.

---

1. పేజీ 19. ఇదియేకాఖ్యానము. మొత్తము. 170 పేజీలు.
   చిన్న పాకెట్ డైరీలా వున్నది.
2. హరిశ్చంద్ర చరిత్రము. 59 వ పేజీ.

విశ్వామిత్రుడు:- "రాజేంద్రా! నీవు మిక్కిలి గొప్ప దాతవు. నీ సమానులు లేరు. పలికి బొంకని వాడవనిన నీవే సరి" అనెను.

అప్పుడు లోహితాస్యుడు "తథాస్తు" అనెను. చంద్రమతి పుత్రుని జూచి "నాయనా యేల తథాస్తంటివి, అని అడిగెను. "అమ్మా ఈ ఋషి ఎవరో గొప్పవాడే కాని మోసగాడుగా నున్నాడు. అప్పుడు అసత్యమాడింప వలయునని చూచుచున్నాడు. ఆయన నోటి వెంట నీవు పలికి బొంకని వాడవని వచ్చెను. దానికి నేను తథాస్తంటిని".

"బాల వాక్యము బ్రహ్మవాక్యము నాయనా నీ మాట తప్పదు" అని చంద్రమతి యనెను. ఈ విధముగా చమత్కారముతో నీ కథ వ్రాయబడినది.

వీరి గ్రంథములన్నియు శ్రీమద్ వొంటిమిట్ట కోదండరామ కైంకర్య ధర్మముల కై యీయబడినవని తెలియుచున్నది.[1]

హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము - బాలసాహిత్యము

'అమరచిత్రకథ' అన్ని కావ్యములను బాలసాహిత్యముగా చక్కని చిత్రములతో కావ్యములను అచ్చొత్తించు చున్నారు. ఇవి తెలుగులోనే గాక ఇంగ్లీషు, హిందీ, కన్నడ, గుజరాతి భాషలలో ప్రచురించబడుట విశేషము.[2] ఈ విధముగా వెలసిన చిన్ని గ్రంథము లెంతో ఆహ్లాదముగ నున్నవి. ఇందలి

1. హరిశ్చంద్ర చరితము.

2. అమరచిత్ర కథా ప్రసారము.

సోల్ ఏజెంట్లు:-

ఆంధ్రప్రదేశ్ బుక్ డిస్ట్రిబ్యూటర్స్

రాష్ట్రపతిరోడ్, సికింద్రాబాదు.

ఇంచు వెలువడినవి. భారత, భాగవత, రామాయణములు సమస్త ప్రముఖ ములు, హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము, నలదమయంతి. సావిత్రి మొదలగునవి.

భాష యెంతో సులభశైలిలో నున్నది. వాక్యములు బొమ్మల మధ్యన రంగు రంగులలో వాడబడి యున్నవి. హరిశ్చంద్రుని కథ యంతయు ముఖ్యములైన విషయములతో చక్కగా నున్నది. చిత్రమును బట్టియే కథను మన మూహింప వచ్చును. ఈ చిత్రములు, రంగులు పిల్లల కెంతో ఉత్సాహమిచ్చును. వారి కనుగుణముగనే భాష వ్రాయబడుట దీని ప్రత్యేకత.

హరికథలు

ఇరువదియవ శతాబ్ది పూర్వ భాగమున వెలసిన తెలుగు సాహిత్య ప్రక్రియలలో "హరికథ" యొకటి. సంగీత ప్రాధాన్యముగ రాగ తాళ బద్ధమై జనుల నాకర్షింపగలిగిన ఒక నృత్య నాటిక వంటిది. హరిదాసు వేషము ధరి యించి తన గాన కథా మాధుర్యముచే జనుల నాకర్షించును. ఆ నా డెందరో హరిదాసులు ఈ హరికథలను చెప్పుటయేగాక స్వయముగా హరికథా రచ యితలు నై యుండిరి. పేరునుబట్టి నిది విష్ణుమూర్తి కథగానుండి క్రమముగా నదే పోలికలలో వెలసిన కథకు హరికథయను సార్థకనామ మేర్పడినది. ఆ నాడు వాడుకలో నున్న సతీసావిత్రి కథ, నలోపాఖ్యానము, హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము ప్రహ్లాద చరిత్ర మొదలగు కథలను నొక దినములో చెప్పుటయేగాక నీ హరి దాసులు భాగవత, భారత రామాయణాది కథలను రోజుల తరబడి చెప్పు చుండిరి. అట్టి కథలలో మిక్కిలి పేరు గాంచినది హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమని చెప్పవచ్చును. ఇది కరుణరస భరిత మగుటచేతను చంద్రమతి వంటి పతివ్రతా శిరోమణి కథ యగుటచేతను, ధర్మమూర్తియగు హరిశ్చంద్రుడు నాయకు డగుటచేతను, కాలకౌశిక, కౌశిక, నక్షత్రక మొదలైన వారి పాత్ర లుండుట చేతను నీ కథ పండితులు, పామరులు, స్త్రీలు, పురుషులు, వృద్ధులు, బాలురు అను భేదములేక సమస్త జనులచే నాకర్షింపబడినది. అన్ని హరికథలలో నిది ప్రాముఖ్యము వహించియున్నది.

ఆదిభట్ల నారాయణదాసుగారు హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమునేగాక[1], 1. జానకీ శపథము, 2. రుక్మిణీ కళ్యాణము. 3. మార్కండేయ చరిత్ర. 4. అంబరీష

1. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము. హరికథ. 1899.

చరిత్ర. 5. భీష్మచరిత్ర. 6. ప్రహ్లాదచరిత్ర. 7. గజేంద్రమోక్షము మొదలగు కథలు రచించిరి. అంతియేగాక వీరే కథకు లగుట యొక విశేషము. ఇందు హరిశ్చంద్రుని కథ పూర్వకావ్య హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానాను సరణీయమే. ఇది హరికథగా రూపొందుటచే వివిధగతుల రాగతాళములతో కీర్తనలు గలవు.

సీసము, గీతము కందము, ఆటవెలది, వృత్తములు, ద్విపదలు మొదలగు ఛందోబద్ధమైన పద్యములు కలవు. అంతియేగాక శబ్దార్థాలంకారములు జాతీయ ములతో గలసి కథకు గాంభీర్యము తెచ్చినను తేట తెనుగులో రమ్యమైన భావములు కూడ ప్రకటింపబడినవి. హరికథ యైనను సీంచలి పద్యములు అర్థవంతమై అలంకార యుక్తమైనవి. కాశికాపుర వీథులలో రాజువెంబడి నడచు చంద్రమతిని

గీ॥ రెమ్మదాల్చిన యెలమావి కొమ్మ మాడ్కి
బాలకుని జంకబెట్టి యప్పంకజాక్షి
సూది వెంబడి దారంబు మాదిరిగను
ధరణిసురు వెంట నేగు నత్తెరవునందు॥

అట్లు పోవువారిని జూచు జనులును

గీ॥ విడువజాలక వెనువెంట నడచువారు
పిల్లని నుద్దు పెట్టి దీవించువారు
జనము లట్లుగుచుంత బంజరములోన
గల్కి యజమాని యిల్లు జిల్కపలె జొచ్చె.

అని యెంతో సహజముగా వర్ణించి చెప్పెను. ఇటులనే సంభాషణలు మిక్కిలి రమ్యముగా చెప్పబడినవి. ఈ హరికథలు కేవలము రచనా సౌందర్యముచేత నే గాక హరిదాసుని కథా సంవిధానముపై నాధారపడియుండును. నారాయణ దాసుగారి కథ సర్వతోముఖ ప్రాధాన్యము వహించినది.

హరిశ్చంద్ర చరిత్రము - హరికథ [1]

శేషాచార్య - 1901.

తుంబాల వంశమున శ్రీ లక్ష్మీనృసింహార్య పుత్రునిగా శేషాచార్యులు జన్మించెను. ఆంజనేయ భక్తుడు. [2] ఇరువది పత్రములో నీ కథ ముద్రింపబడినది. ఇందలి వచనము వర్ణనాయుతమై సహజ సుందరమై మృదుపద బంధురమై వెలసినది.

వ॥ ఓ సజ్జనులారా వినుండు. పూర్వకాలంబున భూమండలమునందు అయోధ్యా పట్టణంబున త్రిశంకు మహారాజు కుమారుడైన సత్య హరిశ్చంద్రుడు సత్యవాక్య పరిపాలనము కొరకై విశ్వామిత్రునకు సకలరాజ్య భోగంబును ధారవోసి భార్యను, కొడుకును విక్రయించి సత్య వచనము చేతనే తిరిగి రాజ్యభారంబు వహించి. భార్యా పుత్ర సమేతుండై ప్రజాపాలనంబు జేసి అంత్యమున సద్గతిం జెందిన సజ్జన శ్రేష్ఠుని చరిత్రమును చెప్పబూనితి గాన మీమనస్సు పరాయత్తంబుగాక యుండు సభికులారా! అని చెప్పి అమరావతి పట్టణ వర్ణనముతో కథా ప్రారంభము జేసెను. ఇందలి కథ నెట్టి మార్పులు చేయక గౌరనాదుల హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కథను బోలి వర్ణించెను. ఇది హరికథ యగుటచే వివిధగతుల తాళములో నిందు పద్యములు గలవు

---

1. హరిశ్చంద్ర చరిత్రము. హరికథ, శేషాచార్య. ఈ చరిత్రము స్వతంత్రము పొందిన భద్రాచలము తిరుమల శ్రీమాన్ పంచాంగం గంగాచార్యులచే ముద్రించి ప్రచురింపబడియె. శ్రీనివాస ముద్రాక్షర శాల. చెన్నపురి వెల. 26 అణాలు 1901. రిజిష్టర్ కాపీరైట్.
2. హరిశ్చంద్ర చరిత్రము అట్ట పైభాగమున నిట్లు వ్రాయబడినది. "భగవద్భక్తులకు సులభ శైలితో ఈ హరికథను శ్రీరామపాదా భరణ సేవాధురంధర శ్రీమత్తుంబాలవంశ పయః పారావారా నిశాకరా శ్రీ లక్ష్మీనృసింహార్యపుత్ర శేషాచార్య కవిమిత్ర ప్రణీతంబైన".

హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము - హరికథ.[1]

బాలాజీ దాసు 1914.

ఈ కథ యేబది ఆరు పుటలలో ముద్రింపబడినది. ఈ బాలాజీదాసు విశాఖపట్టణ మండల మందలి యనకాపల్లి గ్రామ వాస్తవ్యుడని తెలియుచున్నది. ఇది భగవద్భక్తుల కత్యంతోపకార మగునట్టుల రచింపబడెనని తెలియుచున్నది.

ఈ కథా కావ్యము మృత్యుంజయున కంకిత మొసంగబడినది.

శా "శ్రీ రాజద్గిరి రాడ్సుతాకుచతటీ శ్రీగంధ లిప్తాంగ నీ
రౌరు ద్వంభన నిష్ణు జిష్ణు ముఖ నిర్జిద్ర స్తవైక ప్రియా
పారావార గంభీర శారద ఘనాభా భక్త చిత్తాలయా
కారుణ్యాస్పద మత్కృతిం గొని నను న్గాపాడు మృత్యుంజయా"[2]

అని పక్కని శార్దూల పద్యముతో మృత్యుంజయునకు కథాకావ్య మంకితము చేయుచు కథా ప్రారంభము గావించెను.

నారాయణదాసు హరికథ వలెనే కథ సాగినది. ధర్మరాజాదులకు మార్కండేయుడు హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము చెప్పుచున్నట్టులనే కథ కలదు. వచన రచన ప్రౌఢమై యొప్పినది.

వ॥ నైమిశారణ్యంబున సరోవరంబు చెంత నొక్క రసాలభూజంబు గలదు.

శా॥ ఆ మాకందము క్రింద ధర్మజు డరణ్యావాస సంశీలుడై
భీమాదుల్ నిజ సోదరుల్ నలువురున్ ప్రేమంబుతో గొల్వగా
భామారత్నము జేరి ద్రౌపతి మహా భక్తి న్భజింపగ నా
నా మౌనీంద్ర కథా ప్రసంగముల నానందంబులో నుండగన్.

---

1. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము. హరికథ. బాలాజీదాసు విరచితము. గోదావరి తీర రాజమహేంద్రపుర వాసులయిన కాళహస్తి వీరయ్య గారి పుత్రులగు తమ్మారావు అండ్ సన్స్ వారిచే ముద్రింపబడినది. నాల్గవకూర్పు. రాజమండ్రి. గోల్డెన్ ముద్రాక్షరశాల. 1914 వెల. 0-6-0.

2. హరికథ కథాప్రారంభము. 1 పద్యము.

వ॥ "ఆ సమయంబున మార్కండేయుం డరుదెంచిన ధర్మనందనుం డాతనిం గనుంగొని బొగడి యిత్తాపసులకు ముత్రాతవు గాన మీకుం దెలియనివి ముజ్జగంబుల లేవు"

అని ధర్మజుడు మార్కండేయ మునితో బలుకను. అపుడు మార్కం డేయ ముని ఇట్లు చెప్ప తొడంగెను.

గీ॥ ముక్తిదములైన పురములు మూడునాల్గు
వానిలో నగ్రగణ్యమై వసుధ మీద
బరగు ధనదుని పురి కనుపారిన మగుచు
యఖిల సిద్ధ జనారాధ్య యగు యయోధ్య.
ఆ పురం బమరావతీ పురంబునకు నీడౌ పురంబు
కోపులు గారచ్చుట గల కాపులు వెదకిన లేరు పాపులు.
వనితల మాటలు తీపులు మాపులు తూపులు ॥లాప్రి॥
మానుగ బాలాజీ దాసు నేలినట్టి మాధవుని గుప్ప [1]

అని రమ్యముగా మృదువైన పదములతో కథను వర్ణనతో సహజసుందరముగా రచించెను. ఇందు రాగతాళములతో పాటలు పద్యములు వ్రాయబడినవి.

అంతమందు హరిశ్చంద్రుడు పరమేశ్వర సాక్షాత్కారమంది మంత్రి దండనాథులచే పురమునకు గొంపోవ బడెనని చెప్పబడినది.

"అంత హరుండు హరిశ్చంద్రుని గాంచి రాజా నీ పురి కరుగుమని దెల్పి దీవించి పార్వతీ సమేతుండై జనియె. అంత నారదుని వలన సత్యకీర్తి హరిశ్చంద్రుని రాక యెరిగి పుర మలంకరించి యెదురుగా వచ్చి దోడ్కొని పోయి వధూవరుల సింహాసనమున గూర్చుండబెట్టి క్రమ్మర పట్టముగట్టి రాజ్య భారంబు సమర్పించె. [2]

---

1. అయోధ్య పుర వర్ణనము.
2. కథ అంతము.

యక్షగానము -
హరిశ్చంద్ర మహారాజు చరిత్ర.

గవండ్ల రాజలింగ కవి [1]

యక్షగానములు :- ఈ సాహిత్య ప్రక్రియ జానపద సాహిత్యమునకు చెందనను నాగరికులగు కవులచే యక్షగానములు వ్రాయబడుచుండును. తంజావూరు నాయక రాజుల యుగము యక్షగానములకు పేరు గాంచినది. త్యాగరాజు వంటి మహాకవులు కూడ యక్షగానములు రచియించి యున్నారు. చలన చిత్రరంగము ప్రవేశించుటకు ముందు జనులకు యక్షగానములపై తోలు బొమ్మలాటలపై మక్కువ యెక్కువగా నుండెడిది.

పండితులచే, కవులచే కావ్యరూపము నందిన సమస్త సాహిత్యము సాధారణముగా సామాన్య జనుల నోటిపై కదులుచుండును. వారి కనుగుణముగా నా కథలు మార్చబడు చుండును. రామాయణ, భారత, భాగవతాది పురాణ కథలే గాక సాంఘిక, రాజకీయ, భక్తి, వైరాగ్యాది సమస్త విషయములకు చెందిన కథలు జానపద సాహిత్యమున ప్రవేశించును. నలుడు, సావిత్రి, కాటమరాజు, బొబ్బిలి యుద్ధము, పల్నాటి యుద్ధము మొదలగునవి యన్నియు యక్షగాన రూపమున వెలసినవి. ఒక్కొక్కప్పుడు ప్రసిద్ధ కవులు గాకపోయినను ప్రదర్శింపబడును. భామాకలాపమువలెనే నీ యక్షగాన ప్రక్రియ కన్పించును. తెరపై పాత్రలను ప్రవేశపెట్టి వారిచే సంభాషణ గావించుచుందురు.

ఈ హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము యక్షగానము మొదట "జ్ఞానానంద మయం దేవం నిర్మల స్ఫటికాకృతిం" అను శ్లోకముతో ప్రారంభము చేయబడినది. సరస్వతీ ప్రార్థన మొదలగునవి వరుసగా గావించి కథా ప్రారంభము గావించబడినది.

---

1. గౌతమీ పరిషత్ గ్రంథాలయము. రాజమండ్రి.

వ॥ ఇంద్రప్రవేశమును గూర్చి ఆస్థాన సంతోషి యిట్లనియె.

ఈ తెరలో యుండెటువంటి మహా పురుషు లెవరయ్యా స్వామి అని అడుగును. అనగా ఇంద్రసభతోడనే నిచ్చటగూడ హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కథా ప్రారంభము చేయబడినది. ఇంద్రుడు ప్రవేశించి తన పరిచయము తానే గావించుకొనును. ఇంద్రుని వాక్యము ద్విపద కళ్యాణిరాగములో చెప్ప బడినది.

"భానుకోటి ప్రభా భాసురంబైన యా నాకమున కేను
నధిపతి నగుచు నమరాపతి యను నాఖ్య చెన్నొందు
క్రమమున నుత్పత్తి ఘనతర మహిమ వర్ణింప తర
మౌనే వాణీశునకైన-స్వర్ణ మయంబగు సాల-
శోభిల్లు-దళ దళమని పైడి తళతళల మించి. నెల
రాల తిన్నెల నీడలు దోచ నీలాల కంబాలు నిర్మల స్ఫటిక సాల...

అనుచు వర్ణన ప్రాధాన్యముగా సంగీతములో కూర్చబడుట సంగీతమున నిండిన నీ యక్షగానములు సమస్త ప్రజలకు నానందము చేకూర్చును.

ఇంద్ర పాత్ర వర్ణనానంతరము వసిష్ఠుని పాత్ర పరిచయము చేయబడి ది. ఇందు ఆస్థాన సంతోషి వాక్యము ప్రధానమైనది.

వ॥ ఆస్థాన సంతోషి వాక్యము :— త్రిలోక సామ్రాజ్య పూజ్యమైన చింతామణీ భద్రపీఠమున గూర్చుండరయ్యా స్వామీ — వశిష్ఠుని వేషమును గురించి ఆస్థాన సంతోషి వాక్యము సర్వలోక ప్రవేశకులైన సర్వ నిష్ఠా గరిష్ఠులైన యా తెరలో వుండే మీ రెవరయ్యా స్వామీః అని అడుగును. తదుపరి వశిష్ఠుని పాత్ర ప్రవేశించి తనను గూర్చి తానే వర్ణించుకొనును.

ఈ విధముగా కథయంతయు సాగును. మధ్య వచనములో తదుపరి రాగ తాళ నృత్తములతో, పాటలతో రసమయమై ఉత్సాహముతో సాగు చుండును. పగటివేళ గష్టించి పనిచేసిన పల్లెప్రజలు రాత్రి భాగమున వాటిని చూచుచు సర్వమును మరచి ఆనందింతురు.

హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము - జంగము కథ [1]

సీతారామ దాసకవి

ఈ కథ సీతారామ దాసకవిచే రచింపబడినది. వీరు నర్సారావుపేట తాలూకా రూపెనగుంట్ల పుర నివాసుడు. ఉమామహేశ్వర వరప్రసాద లబ్ధ కవితా విలాసుడు. సకల జన మనోల్లాసుడు. శ్రీవత్స గోత్రుడు. రూపెనగుంట్ల వంశజుడు. భాస్కరాంహ్వాయ పాత్రుడునగు వీరయామాత్యుని సుపుత్రుడు.

వీరు రూపెనగుంట్ల పుర నివాసులగుటయే గాక రూపెనగుంట్ల వంశజులని తెలియుచున్నది. జానపద భిక్షుక గాయకులలో "పిచ్చుకగుంట్ల" జాతు లుండుటచే వీరి వంశమునకేదైన సంబంధమున్నదేమో ననిపించుచున్నది.

జంగములు చెప్పెడి కథ జంగము కథ. వారుపయోగించెడి వాయిద్యములగు బుఱ్ఱలే (బుడిగెలే) గుమ్మెటలని పిలువబడును. అందుచే నీ కథ గుమ్మెట కథగా పిలువబడును. ఈ బుఱ్ఱలు చిన్నవిగా నుండి యిత్తడి లేక కంచుతో చేయబడి యుండును. వీరినిగూర్చి రామరాజుగారిట్లు పేర్కొనిరి.[2]

---

1. హరిశ్చంద్ర మహారాజు చరిత్ర. జంగములు చెప్పెడి గుమ్మెట కథ. 1906 మదరాసు. సీతారామదాసు కవి.
సంచడి నాగదాసను కవిచే లేఖ ప్రమాద జనిత దోషంబులు లేకుండునటుల బరిష్కరింప బడినది. యతిరాజుల నాయుడిగారి శ్రీ గోపాల విలాస ముద్రాక్షరశాలయందు ముద్రించి ప్రకటింప బడియె. 1906 మదరాసు. వెల. 0-6-0 అణాలు.

2. జానపద సాహిత్యము. డా॥ బి. రామరాజుగారు పే 773 (సిద్ధాంత వ్యాసగ్రంథము)

"శారద కాండ్రను వంత పాట పాడెడి స్త్రీలు కాని పురుషులు కాని వాయించే బుఱ్ఱలు వంటివే జంగముల బుడిగెలు. ఇవి కొంచెము చిన్నవిగా నుండుటయే గాక ఇత్తడి లేక కంచుతో చేయబడును. శారదకాండ్ర బుఱ్ఱలు కూజా ఆకారమున నుండెడి మట్టితో చేయబడు వాద్యములు. వానికొక బెత్తెపు చట్రమును బిగించి ఒకవైపు చట్రమునకు తోలు బిగింతురు. రెండవ వైపు కూజా మూతి అనాచ్ఛాదితముగా నుండును. దీనిని మెడకు వ్రేలాడ వేసికొన్న కడుపుపై నడ్డముగా నుంచును. కుడిచేతి వేళ్ళతో చర్మమును పైనను ఎడమ యరచేతితో అనాచ్ఛాదితముగా నున్న మూతిపైనను వాయించుట పరిపాటి. జంగముల వాద్యము కూడ ఇటులనే యుండును. కాని వీరు మట్టి కూజాలకు బదులు కొంచెము చిన్నగా నుండు ఇత్తడి లేక కంచు కూజాలను వాడుదురు. ఇంతియే భేదము. జంగములందరు శైవులు. వీరు చెప్పెడు కథలకు జంగము కథలని పేరు. జంగం కథ వరుస రగడకు సమీపముగా నుండును. జంగములు తొలుత కేవలము శైవసంబంధములగు కథలనే చెప్పెడు వారైనను రాను రాను శైవేతర కథలను కూడ చెప్పుచున్నారు.

ఈ విధముగా నీ జంగములు బుడిగెలతో వాయించుచు రాగయుక్తముగా పాడుచు కథలు చెప్పెదరు. ఈ హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన జంగము కథ వినాయక ప్రార్థనతో ప్రారంభము చేయబడినది. ఇందు కందము ఆటవెలది సీసము లేక వృత్తములు కూడ రాగతాళములలో కూర్చబడినవి. అనేకములగు కీర్తనలు కూడ గలవు.

వినాయకప్రార్థన.

క॥ గజవదన ఏకదంత
రాజిత్రాది విహారపుత్ర రాజితగాత్ర
త్రిజగంబుల సేవింతురు
భుజ గత రాము ప్రకాశ బోధము దేవా!

అనుచు కథా ప్రారంభము చేయబడినది.

తదుపరి వరుసగా సరస్వతీ, త్రిపుర సుందరీ కీర్తనలు శ్రీ లక్ష్మిస్తోత్రములు కూర్చబడినవి.

ఆంధ్ర కవీశ్వర స్తుతి చేయుచు తిక్కన, పోతనలను. కాళిదాసుని, దండి, భవభూతులను, భాస్కర కవిని, భీమ బాణులను, రంగనాథులను మాత్రమే పేర్కొనెను.[1]

సీ॥ శ్రీ రమ్యమైన యీ క్షితి నాంధ్ర కవులను
ప్రస్తుతించెద నేను బాగుగాను।
తిక్కన పోతన ధీవరులకు మ్రొక్కి
కాళిదాసాది శంకరుల వేడి
దండిని భవభూతి నలరంక గొల్చి।
భాస్కర కవి భీమ బాణుని దలచి
వరుస చిత్తీహణుని వర్ణించి మదిలోన
రామకృష్ణా హ్వాయరంగనాథు

పూర్వకవులను గొనియాడు పుణ్యకథను।
జెప్ప బూనితి కాశీశు మెప్పిదముగ
వినుడి జనులార సత్కథా విధము మీకు
దెలియ బల్కెదు బాగుగా తేటగాను

అనుచు పేర్కొని తదుపరి వంశ వర్ణనమును కీర్తించి "సుకవి జన నమస్కారంబును కుకవి జన బహిష్కారంబు గావించి" అని సుకవులకు తిరస్కారము కూడ జేసినాడు.

పాండవులు వనవాసమున కేగుట మొదలు మార్కండేయుడు హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము చెప్పుట మొదలగునవి. గౌతమాదుల హరిశ్చంద్రుని కథను వరుసగా వర్ణించి చెప్పెను. ఇది సంగీత రూపములైన పాటలతో కూర్చ బడినది. నేటికిని పల్లెలలో నీ కథలు పాడుటలో నున్నవి. ఇట్టి కథలు వారికి భక్తి, ముక్తి, వైరాగ్యములను, నీతిని, సమస్త జ్ఞానమును మనోల్లాసమును కలిగించు చుండును.

హరిశ్చంద్ర మహారాజు కథ (పాట)

కొత్తపల్లి సూర్యారావు.

హరిహరీ నారాయ ణాది నారాయణ అను పాట వరుసలో ఇది వ్రాయబడినది.[1] జానపద సాహిత్యములో పేర్కొనబడినవి చక్కని వరుసలతో కూడిన పాటలు. ఒకటి లేక రెండు వాయిద్యములలో వీరు వరుస తప్పక నెంతో శ్రావ్యముగా పాడుచుందురు. విశాఖపట్టణ జిల్లాలోని 'హరి హరీ నారాయణాది నారాయణ' అను వరుసతో కూర్చిన పాటను ఎంతో శ్రావ్యముగా పాడుచుందురట. ఆ వరుసకు ముగ్ధులైన సూర్యారావు గారు హరిశ్చంద్రుని కథ నదే వరుసలో వ్రాసినారు. ఇందు ప్రతి చరణమునందు వరుసగా నైదేసి మాత్రలవి యేడు గణములును, చివర నాల్గు మాత్రల గణమును కాన్పించు చున్నవి. ఇది తరువోజకు. సీసమునకు కూడ దగ్గరగా నున్నదని శ్రీ బిరుదు రాజు రామరాజుగారు జానపదగేయ సాహిత్యమున నిట్లు పేర్కొనిరి[2].

"హరిహరీ నారాయ ణాది నారాయణా, కరుణించి, మమ్మేలు, కమల లోచనుడా! ప్రతి చరణమున ఐదేసి మాత్రలవి ఏడు గణములును చివరన నాలుగు మాత్రల గణములును కలవు. చివర గణములను రెండు సూర్య గణములుగా చేసుకొన్నచో నది సీస పద్య పాదమగును. ఇది తరువోజకు గూడ సమీపముననే యున్నది. కొన్ని పాటలను సంస్కృత వృత్తములలో **గూడ నంటగట్ట వచ్చును".**

ఇట్టి పాటలు రామాయణ. భారత. భాగవతాది కథలే గాక యెన్నో సాంఘిక కథలు కూడ వాడుకలో నుండును. వాటిని చూచిన యెడ వాటి స్థితి తెలుపుటకు హరిశ్చంద్ర కథ వ్రాసితినని పేర్కొనుటయే గాక యితర భాషలో వాడుకలో నున్న కొంత క్రొత్త హరిశ్చంద్రుని కథలు గూడ చేర్చి వ్రాసితినని

---

1. హరిశ్చంద్ర మహారాజు కథ కొత్తపల్లి సూర్యారావు 1906.
శ్రీ చింతామణి ముద్రాక్షరశాలలో గ్రంథకర్త వలననే ముద్రింపబడి ప్రచురింపబడెను. కాకినాడ. వెల. 0-4-0 మొదటి కూర్పు 1000
2. డా॥ బి. రామరాజుగారు M.A. Phd. జానపద గేయ సాహిత్యము. జానపద గేయముల వరుసలు. త్రినాథ చరిత్ర వరుస పేజీ. 777.

పీఠికలో పేర్కొనిరి.[1] ఇందు 1300 చరణములు కలవు.

కావ్యములో వలెనే దైవ ప్రార్థనతో కథా ప్రారంభము గావించెను. "శ్రీ మహాదేవ గౌరీ ప్రాణ నాథ సర్వేశ్వరా రక్షింపు మెల్ల కాలంబు నీ పదంబులకు గౌరీ పాదములకు నే మ్రొక్కెదను నిత్యంబు మోక్షంబు కొరకు నారాయణుని లక్ష్మి నళినాక్షి మది దలచి బ్రహ్మను ప్రార్థించి యా శారదను దలచి మునుల కెల్లను మ్రొక్కి మున్న లోక మెచ్చంగ బాట పాడెద వారి బహుమతులు చేసి। ఎవ్వ రే వరుసతో నే కథను కోరిన దట్లు పాడ నాయన్న మ్రొక్కెదను। నాయన్న లచ్చన్న నాకమున కేగిన నాటి నుండియు నాకే పాట వయి ప్రియము కలిగి యుండను బాడుచుండుట కాబట్టి నే వాక్యలక లో మున కెల్ల దెలియునట్లుగ వ్రాయ దెంపు చేసితిని।"

ఇందు శివ పార్వతులను, లక్ష్మీ నారాయణులను, శారదా బ్రహ్మలను ప్రార్థించినాడు. మునులకు మ్రొక్కెను. లోకమున మెప్పొంద పాడెద వారిని స్తుతించి చక్కని వరుసలో శ్రావ్యముగా పాడు తన అన్న గారగు లచ్చన్న గారికి కూడా మ్రొక్కెను. తదుపరి కావ్యములో వలెనే సత్యహరిశ్చంద్రుని కథను **స్తుతించెను.**

"ఏ రాజు కథ వ్రాయ నెల్లవారికి తెలియ పసిపిల్ల బాలాది ప్రియముంబు గాను! అని యూహ చేసి చక్కని మార్గ మెంచితిని ఆలకింపుడు మీరు బాలలందరు గను!"

అని కథా ప్రశస్తిని కీర్తించెను. తదుపరి హరిశ్చంద్రుని సత్య నిష్ఠను స్తుతించెను.

"దానములు నిలువవు ధర్మములు నిలువవు
సత్య వాక్యంబుండు సర్వకాలంబు।
గుళ్ళు నిలువవు పెద్ద గోపురము నిలువదు
సత్య వాక్యము నిలుచు సర్వ కాలంబు॥

1. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము - పీఠిక.

అగ్రహారములు వ్యవహారములు నిలువవు
సత్య వాక్యము నిలుచు సర్వకాలంబు"

అని దానధర్మములు శాశ్వతము కావు. గుళ్ళు, గోపురములు ఎల్లకాలము నిలువవు, సత్య వాక్యము మాత్రమే సర్వకాలము నిలుచునని వర్ణించినాడు. తదుపరి గౌరనాదుల కావ్యములో వచ్చే అయోధ్య పుర వర్ణనాదులు వరుసగా చేయుచు కథ మార్చబడినది.

కథాంతమందు హరిశ్చంద్రుని సత్యసంధతను పరీక్షించిన పిమ్మట సర్వము సుఖాంతమై అందరు వెడలిరి. కాశీరాజు మాత్రం హరిశ్చంద్రుని సమీపమున నుండెను. కాశీరాజు తన మందిరమునకు తోడ్కొని పోయి గౌరవముగా అయోధ్యకు పంపెనని నెంతో రమ్యముగా వర్ణించెను.

"ముని గణము చనియెను. ముగ్గురు మూర్తులు చనిరి. యా వశిష్ఠుని గూడి యరిగె కౌశికుడు। కాశీరాజా రీతి గౌతుకంబున హరిశ్చంద్రుని భార్యతో సత్తనయుని తోడ। మంత్రి తోడను తన మందిరమ్మునకు దీసుక పోయి పన్నీట శుద్ధోదకముల స్నానములు చేయించి సకల భూషణములను కాంచనాంబరములను వేడ్క నిచ్చె। నంగాయి పిండివంటలను భోజన మిడి, మేళములు తాళములు గావించి కొన్నాళ్ళు సుఖగోష్టి నున్న యా మీద। రథముపై నెక్కించి రమ్యముగా పనిరారు నేనుగులు, గుఱ్ఱములు, ఎల్ల సేనలును। వెంట రా నేగి విశ్వ విసుతము గాగ నయోధ్యలోన బట్టాభిషేకంబు। నా హరిశ్చంద్రునకు సమరంగ గావించి యతనిచే మన్ననల సమితముగ బొంది యెల్లవారలకు నీ వృత్తాంతమును తెల్పి కాశీరా జేతెంచె కాశి పట్టణమునకు"।[1]

"ఇందు నేను కొన్ని పాడుకొను వారికి సులభముగా నుండవలెననియు నర్థము కఠినముగుననియు నెంచి బుద్ధి పూర్వకముగా నక్కడక్కడ వెలితి మాటలను విసంధులను గూర్చినాడను. వానిని మన్నింతురు గాక" అని తెలిపినాడు.

---

1. హరిశ్చంద్ర మహారాజు కథ పేజీ ౨౬ (అంతము.)
2. హరిశ్చంద్ర మహారాజు పీఠిక

ఈతడు తూర్పు గోదావరి జిల్లా పిఠాపురమునకు సమీపమందున్న చెందుర్తి నివాసి యని బ్రాహ్మణ కులజుడని రామన్న సుబ్బమ్మలకు పుత్రుడని కథాంశమందు పేర్కొనబడినది.[1]

ఇంతటి ప్రఖ్యాతమైన కథను చక్కని పాట రచనతో కథా రూపముగా వర్ణించుట విశేషము. వేదకాలము నుండి ప్రఖ్యాతి వహించిన ఈ కథ జానపద సాహిత్యమున కూడ ప్రవేశించి 'యక్ష గానముగా' జంగమ కథగానే గాక పాటగా కూడ వెలయుట పేర్కొనదగినది. ఇట్టి ప్రఖ్యాతిగాంచిన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము చలన చిత్ర రంగమున ప్రవేశించి విశేష ఖ్యాతి నార్జించినది.

1. హరిశ్చంద్ర మహారాజు కథ పేజీ 55

ఉపాఖ్యానము కాని

హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము

ఐతరేయ బ్రాహ్మణమునందు శునశ్శేఫోపాఖ్యానము వర్ణింపబడినది. తదుపరి వెలసిన పురాణములు శునశ్శేఫునకు ప్రాధాన్యము తగ్గించి 'హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము' గా పేర్కొనినవి. తెలుగు మారనాదుల అనువాదములందు హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము గానే వెలసినవి. దీనిని ప్రత్యేక కావ్యముగా తీర్చి దిద్దిన గౌరన 'హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము'గానే పేర్కొని ఆ ఉపాఖ్యాన శబ్దమునకు శాశ్వతత్వమును సాహిత్య లోకమును వెలయింప చేసినాడు. తరువాత వెలసిన ప్రసిద్ధ కవులగు శంకరకవి శరభకవి మొదలగు వారు తమ హరిశ్చంద్ర కావ్య ప్రబంధములకు హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమనియే నిలిపిరి. రామరాజ భూషణుని హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానము, తక్కెళ్ళపాటి లింగనామాత్యుని ఉత్తర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కావ్యము ఉపాఖ్యానము గానే పేర్కొనబడినవి. అంతియే గాక అనేక ఆధునిక సాహిత్య ప్రక్రియలగు వచన నాటక, ప్రబంధ, యక్షగాన, హరికథాదులన్నియు 'హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము' గానే పిలువబడుచున్నవి.

వైదిక గ్రంథములందు, పురాణేతిహాసములందు అంతర్భాగమైన ఈ ఉపాఖ్యానము తెలుగు సాహిత్యము నందు కావ్యరూపమున వెలసినది ఈ కావ్యము, వస్తువు, నాయకుడు, రసము, వర్ణనము మొదలగు ప్రబంధ లక్షణముల నన్నిటిని పుష్కలముగ కలిగ నప్పటికి గౌరన దీనిని హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానముగానే పేర్కొనినాడు. ఇది కేవలము పురాణమునందు

ప్రసిద్ధి వహించిన ఆ సత్యహరిశ్చంద్రుని కథయే అని చెప్పుటకు మాత్రమే దీనినట్లు గౌరన పేర్కొనినాడు. కాని ఇది షుద్రాది కాదని చెప్పవచ్చును. గౌరన కావ్యము ద్విపద కావ్యమగుటచే తెలుగు దేశీయ ఛందోబద్ధమైన ఈ ద్విపద కావ్యమును ప్రత్యేక ప్రబంధముగా పేర్కొనుటకు ఎంతమాత్రమును 'ఉపాఖ్యాన' శబ్దము అడ్డు రాదని చెప్పవచ్చును. మరియు గౌరనకు పూర్వమే 'రంగనాథ రామాయణము' వంటి ద్విపద కావ్యములు తెలుగు సారస్వత సృష్టిలో అఖండ ఖ్యాతిని ఆర్జించుట చేతను ఇది దేశీయ ఛందస్సుపై అభిమానము మిక్కుటముగా చేతను ఈ ద్విపద రచనను చేపట్టెనని చెప్పవచ్చును. పాత్ర పోషణ మందున పాత్ర సృష్టి సన్నివేశ సౌరభము సంభాషణా చాతుర్యము, వర్ణనా ప్రాధాన్యము కలిగి చక్కని కావ్యముగా సృష్టించిన గౌరవము గౌరనదే యగును. ఈ విధముగ చూచినచో 'మనుచరిత్ర' 'వసుచరిత్ర' మొదలగు మహా ప్రబంధములు 'చరిత్ర'లుగానే పేర్కొనుట వాని ఘనతకు లోపము లేదనియే చెప్పవచ్చును.

హరిశ్చంద్రుడు:- అట్టి ప్రసిద్ధి వహించిన 'హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన'ము నందు హరిశ్చంద్రుడు నాయకుడు. ఈతడు సూర్య వంశీయుడని త్రిశంకు నందనుడని ఐతరేయ బ్రాహ్మణము మొదలుకొని సర్వ పురాణములు కీర్తించినవి.[1] సూర్యవంశ వర్ణనము నందును హరిశ్చంద్రుని కథను తెలుపు

---

1. పద్మపురాణము—అష్టమో అధ్యా 244 శ్లో వాయు పురాణము ద్వితీయ భాగ శివ పురాణము అష్ట త్రింశో అధ్యాయము, ఐతరేయ బ్రాహ్మ, విష్ణు పురాణ, మార్కండేయ పురాణము, దేవీ భాగవత, భాగవత భారతాదులలోని హరిశ్చంద్రుని ప్రసంగము ముందే చర్చించబడినది.

సందర్భమునను త్రిశంకు నందనుడు హరిశ్చంద్రుడనియే పేర్కొనబడె. తెలుగు కన్నడ కావ్య కల్పనము నందును త్రిశంకు నందనుడు హరిశ్చంద్రు డనియే కలదు. కాని ఆధునిక సాహిత్యమున వెలసిన "హరిశ్చంద్రోదయము"[1] అను నాటకమునందు—

"హరేః చంద్రే జాతః హరిశ్చంద్రః" అను ఉత్పత్తి ననుసరించి హరికి చంద్రునకు జన్మించిన వాడు హరిశ్చంద్రుడని కథ వర్ణించబడి యున్నది. కాని దీనికి ఆధారమైన పురాణముగాని గ్రంథము కాని పేర్కొన నందున దీనిని గురించిన వివరములు తెలియకున్నవి. అంతియే గాక హరిశ్చంద్రుని నామము మొదట 'హరి' యని చంద్ర శబ్దము శ్రేష్ఠవాచకముగా "రామచంద్రుడు" మొదలగు నామములందు చేరినదని పేర్కొనినారు. కాని దానికి ఎచ్చటను ఆధారము కానరాదు. 'హరిశ్చంద్రుడు' నృప విశేషమని మాత్రమే శబ్దకల్పద్రుమాదులు పేర్కొనినవి.[2] హరిః + చంద్రుడు హరిశ్చంద్రు డగుటకు అవకాశము లేనందున హరియే హరిశ్చంద్రుని పూర్వ నామమగుటకు తగిన ఆధారములు కానరాకున్నవి.

చంద్రమతి:- హరిశ్చంద్రుని భార్య శైబ్య యని ఐతరేయ బ్రాహ్మణము నందే కాక సత్య హరిశ్చంద్రుని కథను వర్ణించిన మార్కండేయ పురాణము నందును పేర్కొన బడినది. హరివంశ దేవీ భాగవతము లందు త్రిశంకుని భార్య కేకయ వంశజయైన 'సత్యరథ' యని పేర్కొనినవి.[3] శిబికుమారులు 'వృషదర్భ' సువీర, మద్రకేకయులని భారత, భాగవతాదులు పేర్కొనుచున్నవి. అట్టి కేకయ వంశజయగు త్రిశంకుని భార్య

---

1. హరిశ్చంద్రోదయము:- పండిత యడవల్లి వెంకటకృష్ణశాస్త్రి బందరు సుధర్మా ముద్రాక్షరశాల (1923) 88 పుటలు.
2. శబ్దకల్పద్రుమము—5 భాగం పేజీ 520— శబ్దకల్పము హరిశ్చంద్రః నృప విశేషః త్రేతా యుగమునందు సూర్యవంశమున ఇరువది యెనిమిదవ రాజు.
3. హరివంశము - 10వ అధ్యాయము. 24శ్లో.
"తస్య సత్యరథానామ పత్నీ కేకయ వంశజా।
కుమారం జనయామాస హరిశ్చంద్ర కల్మషమ్"॥

'సత్యరథ' కోడలు 'శైబ్య'. ఈ శైబ్య శిబి వంశమున జన్మించిన దనుటకు అవకాశము కలదు. కాని శైబ్య నామము 'చంద్రమతి' అనుటకు తగిన అవకాశము కలదు. కాని శైబ్యనామము 'చంద్రమతి' అనుటకు తగిన అవకాశము పురాణములను బట్టి కానరాదు గౌరనాదుల హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కావ్యము లందు హరిశ్చంద్రుని భార్య చంద్రమతి వంశ నామము లెచ్చటను పేర్కొనలేదు. కాని తక్కెళ్ళపాటి లింగనామాత్యుని 'ఉత్తర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన' కావ్యమునందు 'చంద్రమతి' కోసల దేశాధిపుడైన జ్యోతిష్మంతుని కూతురని చెప్పబడినది. తదుపరి ఈ కన్య తండ్రిచే నీటిలో విడవబడి 'మయుని'చే రక్షింప బడెనని వర్ణించినది. అడిదము సూర కవి తన 'కవిజన రంజనము' నందు 'చంద్రమతి' ఉశీనర దేశపు రాజకుమార్తెయని పేర్కొనినాడు. వజ్ఝల వారు హరిశ్చంద్ర నలోపాఖ్యాన పీఠికలో భారతము నందును చంద్రమతి యుశీనరదేశపు రాజకుమార్తెయని యున్నదని తెలిపిరి. ప్రక్షిప్తమని కొందర భిప్రాయ పడుచున్న మహాభారత సంక్షిప్త హరిశ్చంద్ర కథయందు హరిశ్చంద్రుని భార్య యుశీనర దేశపు రాజ పుత్రిక యని యున్నది. శిబియను వాడు శీనరాపత్యమని భారతమున వేరొక చోట జెప్పబడి యుండుటచే పురాణ ప్రసిద్ధమగు 'శైబ్య' అను దానికి మారుగ ఔశీనరి అనుట విరుద్ధము గానేరదు శైబ్యయని 'ఔశీనరి' అను నామములు తండ్రి వంశమును బట్టి కలుగుటచే ఈమెకు 'చంద్రమతి' యను నామముండుటకును అవకాశము కలదు. చంద్రమతి అనగా చల్లని మనసు కలదని కాని చంద్రుని యందు మనసు కలదని కాని చెప్పుటకు అవకాశము గలుగుచున్నది. కాని ఈ 'చంద్రమతి' నామము మొదట తెలుగు కావ్యమగు గౌరన హరిశ్చంద్ర కావ్యమునందు వలెనే కన్నడ రాఘవాంకుని కావ్యమునందును కానవచ్చుచున్నది. అంతియేగాక 'స్కాంద తీర్థ ఖండస్థ' కథయని పేర్కొనబడిన భాగమందును కలదు.

---

1. హరిశ్చంద్ర నలో పీఠిక పేజీ 66. వజ్ఝల చిన సీతారామశాస్త్రి
"ఉశీనరస్య రాజర్షే ర్దుహితా పుణ్య లక్షణా"
భార, అర అ77 బొంబాయి ప్రతి.

రోహితాశ్వుడు:- రోహితుడని ఐతరేయ బ్రాహ్మణాదులు పేర్కొనినవి. సూర్యవంశ నామములను బట్టి 'కువలయాశ్వుడు' అని పురాణములందే కాన వచ్చుచున్నది. రోహితాశ్వుడన ఎట్టిని గుణములు కలవాడని అర్థము దొరకు చున్నది. అందుచే ఎట్టిని గుణములు కలవాడను అర్థమును పట్టి ఆ నామ మేర్పడుట కవకాశము కలదు. కాని లోహితాశ్వుడని గౌరవ వాడుకను బట్టి తదుపరి కవులట్లే పేర్కొనిరి. కాని ఆధునిక కావ్యములందు క్రమముగా "లోహిదాసుడని" మార్పు చెందుచు వచ్చినది.

ఉపసంహారము

"సత్యం వద - ధర్మం చర"

అనునది మన వేద వాక్యము. సత్యమును మించిన వ్రతము కాని ధర్మాచరణమును మించిన దానము కాని లేదని మన శాస్త్రవేత్తల మతము. అట్టి లోకోత్తర గుణములు కలిగిన వాడే యిహ పర సౌఖ్యము లందునని పురాణములు పేర్కొనుచున్నవి. అట్టి గుణములు పుణికి పుచ్చుకొన్న వాడే త్రిశంకు నందనుడైన హరిశ్చంద్రుడు. ధీరోదాత్తుడైన హరిశ్చంద్రుడు సత్యమును పలికి ధర్మమును పాలించినాడు. అందుకే ఈ కథ మిగిలిన కథలన్నిటి కంటె జనుల మనంబులు చూరగొనుట కవకాశము కలిగినది. గాంధీజీ వంటి మహాపురుషులకు ఆదర్శమై నిలచినది. ఎందరో మహానుభావులగు కవులు ఈ కథా వస్తువును చేపట్టి తమ కావ్యములను నిర్మించి సాహిత్య జగత్తున శాశ్వత కీర్తిని గడించినారు. వేదము నందలి అంశము లెన్నియో క్రమముగా మార్పులు చెందుచు కావ్య రూపము నందినవి. అట్టి వానిలో హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము ఒక విశిష్ట స్థానము నాక్రమించి యున్నది.

1. వేదమునందు మంత్ర రూపమున ఉన్న అంశములే బ్రాహ్మణముల యందు ఉపాఖ్యానములుగ వెలసినవి. ఈ ఉపాఖ్యానములే పురాణములయందు సందర్భమును బట్టి కొలది మార్పులతో వెలసినవి. ఆఖ్యానములలో అంతర్భాగములైన ఇవి వస్తువు, నాయకుడు, రసము, మొదలగు కావ్యలక్షణములతో ఆఖ్యానములను మించినవి. అందులకే కవులచే నాకర్షింపబడి కావ్య జగత్తున వ్యాపించినవి. ఇట్టి ఉపాఖ్యానములలో హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము మొదట పేర్కొనదగినది. ఈ విషయమే ప్రథమ ప్రకరణమున దృష్టాంతీకరించబడినది.

గాంధీజీ తన ఆత్మకథలో హరిశ్చంద్ర నాటకమును శ్రవణ పితృ భక్తి నాటకమును చిన్న తనమున చూచి దానిని తన జీవితా దర్శముగ నిలుపుకొంటినని పేర్కొనినాడు.

2. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము వేద పురాణేతిహాసములయందు విచిత్రమైన మార్పులను చెంది చివరకు 'సత్య సంధతకు' ప్రాధాన్యము కలిగి వెలసినది. మంత్ర ప్రధానమైనవి వేదములగుటచే అశ్వమేధాది యాగములందు పఠించబడు శునశ్శేపుని మంత్రములే క్రమముగా హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానముగా వెలసినవి. ఇది రెండవ ప్రకరణమునందు వివరించబడినది.

3. పదునొకండవ శతాబ్దినుండి ఆంధ్ర సాహిత్యము అభివృద్ధి చెంద నారంభించినది. సాహిత్యము ఏయే యుగముల యందు ఏయే రూపములుగ వెలసినదో హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము ఆ యుగ సాహిత్య ప్రక్రియ కుదాహరణ గ్రంథముగ వెలయుట ఈ కథాప్రాధాన్యము తెలుపుచున్నది. సతీసావిత్రి కథవలెనే ఈ హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము నందు ఏ కథయందును కానరాని విధముగ సత్యపాలనము గావింపబడి కరుణము పోషింప బడినది. ఉపాఖ్యానమును చూచిన చదివిన, వినినను గుండెలు పగులునట్లు విచారించని వారుందరనుట అతిశయోక్తి కానేరదు.

4. సాహిత్య జగత్తున మొదట స్వతంత్ర కావ్యముగ గౌరన ద్విపద హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము వెలసినది. ఇందలి వర్ణనలు స్వతంత్రములై రామాయణము నందలి సంఘటనలను తలపింప జేయుచున్నవి. మాయామృగ కల్పనమె గాక శూర్పణఖ పాత్ర సృష్టియందు కానవచ్చుచున్నది. ఈ విషయమును నాల్గవ ప్రకరణమునందు చర్చించితిని.

5. ఈ గౌరన హరిశ్చంద్రో పాఖ్యానమునకును కన్నడ రాఘవాంకుని హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కావ్యమునకును ఎంతయో సన్నిహితత్వము కానవచ్చుచున్నది. నూతన సృష్టియందు సంఘటనలయందు వర్ణనాదుల యందు ఏకత్వము కలదు. అందుచే వీరిరువురి తులనాత్మక అధ్యయనము జరిపితిని.

6. గౌరన ద్విపద కావ్యము ననుసరించియే శంకర, శరభ కవులు తమతమ హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన ప్రబంధముల వెలయింపజేసిరి.

7. ప్రబంధయుగమున వెలసిన సాహిత్య ప్రక్రియలలో ద్వ్యర్థి కావ్యమొక విశిష్టస్థానము నాక్రమించినది. ఆ యుగమున హరిశ్చంద్ర నలోపాఖ్యానము వెలసినది. షట్చక్రవర్తులలో హరిశ్చంద్రుడు మొదటి వాడగుటచే

షట్చక్రవర్తుల చరిత్రలలో హరిశ్చంద్రుని కథ ప్రధానస్థానము నాక్ర మించినది.

8. ఉత్తర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము కూడ ఉత్తర రామాయణము వలెనే వెలసినది. మరి యే ఇతర కథకును తెలుగు సాహిత్యమున ఉత్తరకథ వెలువడలేదని చెప్పవచ్చును. పంచమ ప్రకరణమున యీ విషయము వివరింపబడినది.

9. ఆధునిక సాహిత్యమున వెలసిన నాటక, ప్రబంధ, వచన, యక్షగాన, హరికథ, ప్రభృతి సాహిత్య ప్రక్రియలలో హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము విశిష్టస్థాన మాక్రమించుకొనినది. ఒక కవిచేగాక పలువురిచే నీ కావ్యరచన కావింపబడుట విశేషము. ఆ కవులు కథావస్తుభేదముకాక వర్ణనలలో నూతన కల్పనలలో తమ కవితా చమత్కృతిని వెలియింప జేసిరి. ఇంత లోక వ్యాప్తి గడించిన ఉపాఖ్యానము తెలుగు సాహిత్యమున మరియొకటి కానరాదని వక్కాణింప వచ్చును.

ఓమ్ తత్సత్

ఉపకరించిన గ్రంథములు.

(అకారాది క్రమము)

సంస్కృత గ్రంథములు.

1. ఋగ్వేదము.
2. ఐతరేయ బ్రాహ్మణము.
3. కావ్యాధర్మము - దండి.
4. గురుబాల ప్రబోధిక.
5. దేవీ భాగవతము.
6. పద్మపురాణము.
7. నిరుక్తము.
8. పాణిని సూత్రములు.
9. భారతము.
10. భాగవతము.
11. మను ధర్మశాస్త్రము.
12. బ్రహ్మ పురాణము.
13. బ్రహ్మాండ పురాణము.
14. మార్కండేయ పురాణము.
15. రామాయణము.
16. లింగ పురాణము.
17. వాయు పురాణము.
18. వాచస్పత్యము.
19. వేదార్థదీపిక.
20. శతపథ బ్రాహ్మణము.
21. శబ్ద కల్పద్రుమము.
22. శివపురాణము.

23. సాహిత్య దర్పణము.
24. స్కాంద పురాణము.
25. హరివంశము.

ఆంధ్ర గ్రంథములు.

1. ఆంధ్ర నవలా పరిణామము	డా॥ బి. వి. కుటుంబరావుగారు
2. ఆంధ్ర ప్రబంధము-అవతరణ వికాసములు.	ఆచార్య కాకర్ల వెంకటరామ నరసింహంగారు
3. ఆంధ్ర ప్రతాపరుద్ర యశోభూషణము	వెలమచర్ల రంగాచార్యులు
4. ఆంధ్ర యక్షగాన వాఙ్మయ చరిత్ర.	డా॥ యస్. వి. జోగారావుగారు
5. ఆంధ్ర రచయితలు.	మధునాపంతుల సత్యనారాయణ శాస్త్రిగారు.
6 ఉత్తర హరివంశచ్ఛందోవ్యాఖ్యాన పీఠిక	పూండ్ల రామకృష్ణయ్య
7. కవితరంగిణి సంపుటములు	చాగంటి శేషయ్యగారు.
8 కావ్యాలంకార సంగ్రహము.	సన్నిధానము సూర్యనారాయణ శాస్త్రిగారు.
9. జానపద గేయ సాహిత్యము	డా॥ బి. రామరాజుగారు.
10. తెలుగు నాటక వికాసము	డా॥ పి. యస్. ఆర్. అప్పారావు గారు
దేవీ భాగవతము.	తిరుపతి వేంకట కవులు.
ప్రథమాంధ్ర మహాపురాణము.	డా॥ జి. వి. సుబ్రహ్మణ్యంగారు.
భారతము.	ఆది, సభా, అరణ్యపర్వములు నన్నయ
1. భాగవతము	సప్తమ, అష్టమ, నవమ స్కంధములు పోతన.
1. మనుచరిత్ర	అల్లసాని పెద్దన.
16. మల్లాది సూర్యనారాయణ శాస్త్రిగారి సన్మాన సంచిక.	

17.	మార్కండేయ పురాణము.	మారన.
18.	నవనాథ చరిత్ర.	గౌరన
19.	వేదవాఙ్మయ చరిత్ర.	మల్లాది సూర్యనారాయణ శాస్త్రిగారు.
20.	శృంగార నైషధము.	శ్రీనాథుడు.
21	సమగ్ర ఆంధ్ర సాహిత్య సంపుటములు.	ఆరుద్ర.
22.	సాహిత్య సోపానములు.	డా॥ దివాకర్ల వెంకటావధాని
23.	(గౌరన) హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన పీఠిక.	నిడదవోలు వెంకటరావుగారు.
24.	(గౌరన) హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన పీఠిక	డా॥ పి. యశోదారెడ్డిగారు.
25.	హరిశ్చంద్ర నలోపాఖ్యాన పీఠిక	పూండ్ల రామకృష్ణయ్య.
26.	,, ,, ,,	శ్రీ వజ్ఝల చిన సీతారామస్వామి శాస్త్రిగారు
27.	హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన పీఠిక (కన్నడ రాఘవాంక)	ఎస్. బసవరావు. బసప్ప.
28.	తిరుపతి మద్రాసు, తంజావూరు,	ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తక భాండాగార సూచికలు.

1. Thirthayatra Section (Section of Pilgrimages)
2. Ram Sawdesa Ram — English Dictionary.
3. Apte's Sanskrit English Dictionary.
4. Macmuller Ancient Sanskrit Literature.
5. Bhoja's Srungara Prakasa by Sri V. Raghavan.
6. Devebhagavatha — Thesis of Ph. D. by P.G. Lalye.
7. History of Sanskrit literature. Krishnamachari.
8. Studies in upapurana — Dr. R.C. Hazra.
9. History of Indian Literature by M. Winternitz.
10. An Index to the Names in the Mahabharatha by S. Sorenson.
11. Catalogue of the Sanskrit and Prakrit.

Manuscripts in the Library of the India Office London.

ఉపలబ్ధ హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానములు.

(కాలక్రమము)

1. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము	ద్విపద	గౌరన	
2. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము	ప్రబంధము	శంకరకవి.	
3. హరిశ్చంద్ర నలోపాఖ్యానము	ద్వ్యర్థికావ్యము	రామరాజభూషణుడు.	
4. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము.	ప్రబంధము	శరభకవి.	
5. కవిజన రంజనము	ప్రబంధము	అడిదము సూరకవి.	
6. షట్చక్రవర్తుల చరిత్ర	,,	మల్లారెడ్డి.	
7. షట్చక్రవర్తుల చరిత్ర	,,	రామచంద్రకవి.	
8. ఉత్తర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము	,,	తక్కెళ్ళపాటి లింగనామాత్యుడు	
9. ఉత్తర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము	,,	చంద్రశేఖరకవి.	
10. ఉత్తర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము	ప్రబంధము	జూపూడి సంజీవరాయమాత్యుడు.	
11. హరిశ్చంద్ర నాటకము		నారెళ్ళ పురుషోత్తమకవి.	1890
12. సత్యవిజయము (అచ్చతెనుగు కావ్యము)		అయ్యంనకోట పార్థసారథిసెట్టి	1896
13. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము		ఆదిభట్ల నారాయణదాసు	1899
14. సత్యహరిశ్చంద్ర నాటకము		కందుకూరి వీరేశలింగంపంతులు	1900
15. చండ కౌశికము (అను హరిశ్చంద్రనాటకము)		వడ్డాది సుబ్బారాయకవి.	1900
16. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము (హరికథ)		బాలాజీ దాసు	1900
17. హరిశ్చంద్ర మహారాజు చరిత్ర. యక్షగానము.		వండ్ల రాజలింగకవి	1900
18. హరిశ్చంద్ర చరిత్ర హరికథ.		శేషాచార్య	1901

19.	హరిశ్చంద్ర మహారాజుకథ (యక్షగానము)	కొత్తపల్లి సూర్యారావు.	1906
20.	హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము (జంగమకథ)	సీతారామ దాసకవి	1906
21.	నవహరిశ్చంద్ర నాటకము	నరసింహము కస్తూరి.	1906
22.	హరిశ్చంద్ర నాటకము కంచాన్లై శ్రీనివాస్.	పోడూరి వేంకటనరసింహారావు	1907
23.	హరిశ్చంద్రమహారాజుకథ (వచనము)	జయంతి	1908
24.	శ్రీ చిత్ర హరిశ్చంద్రీయ. (నాటకము)	సెట్టి లక్ష్మీనరసింహము	1913
25.	హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము (నాటకము)	మంగు వెంకటరంగనాథరావు.	1914
26.	చంద్రమతి చరిత్రము ప్రబంధము	కె. పిచ్చాలాక్షమ్మ.	1914
27.	హరిశ్చంద్ర నాటకము ప్రబంధము	వేంకటకవి	1919
28.	హరిశ్చంద్ర నాటకము ప్రబంధము	ఎస్. భవానందంపిళ్ళె	1919
29.	సత్యహరిశ్చంద్రీయము (నాటకము)	కోలాచలం శ్రీనివాసరావు	1920
30.	హరిశ్చంద్ర చరిత్ర ,,	దొరసామయ్య	1920
31.	హరిశ్చంద్ర చరిత్రము ,,	ఎమ్.సీతారామారావు	1923
32.	హరిశ్చంద్రోదయము. ,,	పండితయ ఓపల్లి వెంకటశాస్త్రిగారు.	1923
33.	హరిశ్చంద్ర చరిత్రము. (బాలసాహిత్యము)	వావిలికొలను సుబ్బరాయ కవి.	1924
34.	సత్య హరిశ్చంద్ర ప్రబంధము చరిత్రము.	చెన్నాప్రగడ భానుమూర్తి	1937

35. సత్యహరిశ్చంద్ర నాటకము శ్రీ.యుత ఒల్లాస్వామికవిగారు. 1946
36. పూర్వహరిశ్చంద్ర చరిత్రము. తిరుపతి వేంకట కవులు 1946
ప్రబంధము
37. కావ్యవేద హరిశ్చంద్ర విశ్వనాథ సత్యనారాయణగారు 1949
నాటకము
38. సత్యహరిశ్చంద్ర నాటకము దివాకర్ల వేంకటావధాని 1956
39. సత్యహరిశ్చంద్రీయము నాటకము బలిజేపల్లి. 1972
40. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము. విద్వాన్ దేవరకొండ 1973
(వచనము) చిన్నికృష్ణశర్మ
41. శుద్ధాంధ్ర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము రాయవరపు గవర్రాజు
42. హరిశ్చంద్ర వచనము దేశికాచార్య
43. హరిశ్చంద్ర గుడిపాడి వెంకట చలం.
44. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము (పాట) హరిహరి నారాయణ ఆదినారాయణ

సంస్కృతము

1. చండ కౌశికము - నాటకము - ఆర్య క్షేమేశ్వర కవి.
2. కావ్యసముదాయః - చంపూ కావ్యము - వెంకటరమణయ్య.
3. హరిశ్చంద్ర చరిత్ర - చంపూ కావ్యము - గురురామ.
4. హరిశ్చంద్ర చంపు - ప్రబంధము - నారాయణ.

కన్నడము

1. హరిశ్చంద్రకావ్యము - రాఘవాంక.
2. భారత వనపర్వము - కుమారవ్యాస.
3. హరిశ్చంద్ర మహారాయన చరిత్ర - మహంత దేశికాంధ్ర కవి.
(యక్షగానము)
4. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము - యక్షగానము - నంజర్ల భాగవత కవి.

గుజరాతీ

హరిశ్చంద్ర రాస కావ్యము - ధర్మదేవనకవి

హిందీ

1. హరిశ్చంద్ర కావ్యము - భారతేందు.

ఆంగ్లము

1. **Arichandra tbe Martyr of Truth.**
   ముత్తుకుమారస్వామి - 1863

2. **Arichandra Pakyana**—(కవి పేరు లేదు).

అలభ్య హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానములు

(కాలక్రమము)

1.	హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము (వచనము)	రామానుజసూరి	1875
2.	శ్రీ హరిశ్చంద్ర చరిత్రము	యస్. జలదుర్గాప్రసాదరాముడు	1883
3.	హరిశ్చంద్ర నాటకము	ఆర్. రామన్న.	1883
4.	హరిశ్చంద్ర నాటకము	కె. వీరాస్వామి.	1892
5.	హరిశ్చంద్ర మహారాజుకథ (నాటకము)	జి. పార్థసారధి నాయుడు.	1895
6.	హరిశ్చంద్ర నాటకము	శేషాచార్లు.	1898
7.	హరిశ్చంద్ర నాటకము	నాగినేని వెంకటప్పయ్య.	1901
8.	హరిశ్చంద్ర మహారాజు చరిత్రము	ఆర్. రామన్న.	1901
9.	చంద్రమతీ పరిణయము.	దుర్గి గోపాలకృష్ణారావు.	1908
10.	హరిశ్చంద్ర నాటకము	బెడుదూరి రామాచార్యులు.	1909
11.	హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము (వచనము)	పంచాంగం రాఘవాచార్యులు.	1909
12.	హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము (ద్విపద)	టి. పెరుమాళ్ళయ్య	1911
13.	సత్యహరిశ్చంద్ర (నాటకము)	వి. నాగుకవి.	1911
14.	హరిశ్చంద్ర నాటకము.	తోలేటి వెంకటసుబ్బారావు.	1911
15.	హరిశ్చంద్ర నాటకము.	తూళ్ళూరి పిచ్చయ్య.	1911
16.	హరిశ్చంద్ర నాటకము.	టి. పెరుమాళ్ళయ్య.	1912
17.	హరిశ్చంద్ర నాటకము.	సూరపురాజు వెంకటరమణకవి.	1912

18. సత్యహరిశ్చంద్ర నాటకము. యస్. వెంకటరమణ. 1912

19. హరిశ్చంద్ర ద్విపద. ఏ. వి. శాస్త్రి. 1912

20. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము పి. సూర్యనారాయణదాసు. 1912
(హరికథ)

21. సత్యహరిశ్చంద్రనాటకము. ఏ. రామకృష్ణయ్య 1915

22. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము (నాటకము) వి. అప్పలదాసు. 1920

23. హరిశ్చంద్రమహారాజు నాటకము. టి. లక్ష్మణాచార్య. 1921

24. హరిశ్చంద్రనాటకము. యస్. వెంకటప్పయ్య 1924

25. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము(నాటకము) గిడుగు రామబ్రహ్మము. 1926

26. హరిశ్చంద్ర మహారాజు (నాటకము) చేలికాని నరసింహారావు. 1926

27. సత్యహరిశ్చంద్రనాటకము. కాశీనాథుని వీరమల్లయ్య. (కాలము లేదు)

28. సత్యహరిశ్చంద్రనాటకము. చక్రావధాని మాణిక్యశర్మ. ,,

29. చిత్రహరిశ్చంద్రనాటకము. మంత్రిప్రగడ భుజంగశర్మ ,,

30. సతీహరిశ్చంద్రీయము. కొండి గంగాధర రామశాస్త్రి. ,,

31. హరిశ్చంద్రనాటకము. జి. నాగయ్య. ,,

32. హరిశ్చంద్ర చరితము (హరికథ) దూబాల శేషాచారి. ,,

33. ఉత్తర హరిశ్చంద్రకథ (వచనము)కొమండూరి. ,,
అనంతాచార్యులు

34. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము మంగు వెంకటరంగనాథరావు ,,
(వచనము)

35. హరిశ్చంద్రనాటకము. ధర్మపురము రామకృష్ణమాచార్యులు
(అముద్రితము)